

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ
М. ЕСБОЛАТОВ атындағы
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ
ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ**

**НӨМІРДЕ:
В НОМЕРЕ:**

- ◆ Әкімшілік құқық –
Административное право –
Administrative law
- ◆ Қылмыстық құқық, криминология–
Уголовное право, криминология –
Criminal law, criminology
- ◆ Қылмыстық процесс, криминалистика,
жедел-ізвестіру қызметі –
Уголовный процесс, криминалистика,
оперативно-розыскная деятельность –
Criminal procedure, criminalistics,
operational investigative activities
- ◆ Құқық қорғау қызметінің халықаралық тәжірибесі –
Международный опыт правоохранительной
деятельности –
International law enforcement experience
- ◆ Оқытушыларға көмек –
В помощь преподавателю –
To help the teacher
- ◆ Жас мамандар сөз алады –
Слово молодым –
The word to the young

**УЧЕНЫЕ ТРУДЫ
АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ
МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
имени М. ЕСБУЛАТОВА**

**1 (74)
2023**

Жауапты редактор

саяси ғылымдарының докторы, заң ғылымдарының кандидаты, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакция алқасы:

Ж.Р. Дильбарханова (з.ғ.д., профессор),
Р.А. Ромашов (з.ғ.д., профессор, Ресей Федерациясы),
Л.Ч. Сыдыкова (з.ғ.д., профессор, Қырғыз Республикасы),
С.И. Шелухин (PhD докторы, АҚШ),
С.М. Селиманова (з.ғ.д., профессор, Өзбекстан Республикасы),
Г.Р. Рүстемова (з.ғ.д., профессор),
Ж.А. Кегембаева (з.ғ.д., профессор),
Т.А. Акимжанов (з.ғ.д., профессор),
Е.М. Бимолданов (з.ғ.к., қауымдастырылған профессор),
А.А. Аубакирова (з.ғ.д., доцент).

«Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» мерзімді ғылыми басылымы Қазақстан мен шетелдердің құқық қорғау органдарының ғалымдары мен практикалық қызметкерлерінің ғылыми зерттеулерінің нәтижелерін ашық баспада жариялау мақсатында дайындалған. Мерзімі – тоқсанына 1 рет.

Журнал заң ғылымдары бойынша диссертациялардың негізгі ғылыми нәтижелерін жариялауға арналған басылымдар тізіміне енгізілген (Қазақстан Республикасы БЖҒМ Білім және ғылым саласында сапаны қамтамасыз ету комитеті төрағасының 2021 жылғы 11 ақпанындағы ҚБП бұйрығы).

Жауапты хатишы:

А.Г. Кан (з.ғ.к.)

Беттеу:

Г.З. Исова

Ұсынылған материалдардағы деректер үшін автор жауап береді.
Қолжазбалар авторға қайтарылмайды.
Журналға сілтеме жасау міндетті.

Редакцияның мекенжайы:

Қазақстан Республикасы ІІМ
М. Есболатов атындағы Алматы академиясының
ғылыми-зерттеу және редакциялық-баспа жұмыстарын ұйымдастыру бөлімі
050060, Алматы қ., Өтепов көшесі, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Пішімі 60x84 ¹/₁₆. №1 баспаханалық қағаз
Ризографтық басылым. Есептік баспа табағы 38,7
Басуға 25 наурыз 2023 ж. жіберілді.
Таралымы 200 дана.

© Қазақстан Республикасы ІІМ

М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, 2023ж.

Журнал 2011 жылдың қыркүйек айында

Қазақстан Республикасы Ақпарат және коммуникациялар министрлігінде қайта тіркелді.
№11677-Ж тіркеу куәлігі.

Ответственный редактор

доктор политических наук, кандидат юридических наук, профессор
А.М. Сайтбеков

Редакционная коллегия:

Ж.Р. Дильбарханова (д.ю.н., профессор),
Р.А. Ромашов (д.ю.н., профессор, Российская Федерация),
Л.Ч. Сыдыкова (д.ю.н., профессор, Кыргызская Республика),
С.И. Шелухин (доктор PhD, США),
С.М. Селиманова (д.ю.н., профессор, Республика Узбекистан),
Г.Р. Рустемова (д.ю.н., профессор),
Ж.А. Кегембаева (д.ю.н., профессор),
Т.К. Акимжанов (д.ю.н., профессор),
Е.М. Бимолданов (к.ю.н., ассоциированный профессор),
А.А. Аубакирова (д.ю.н., доцент).

Научное периодическое издание «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» образовано в целях публикации в открытой печати результатов научных исследований ученых и практических работников правоохранительных органов Казахстана и зарубежных стран. Периодичность – 1 раз в квартал.

Журнал включен в перечень изданий, рекомендованных для публикации основных научных результатов научной деятельности по юридическим наукам (приказ председателя Комитета по обеспечению качества в сфере образования и науки МОН Республики Казахстан №2 от 11 февраля 2021 г.).

Ответственный секретарь:

А.Г. Кан (к.ю.н.)

Верстка:

Г.З. Исова

За достоверность опубликованных материалов редакция ответственности не несет.
Рукописи не возвращаются и не рецензируются.
Ссылка на журнал обязательна.

Адрес редакции:

Отдел организации научно-исследовательской и редакционно-издательской работы
Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова
050060, г. Алматы, ул. Утепова, 29
тел.: 337-80-86

вебсайт: alpolac.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Подписано в печать 25 марта 2023 г.

Формат 60x84 1/16. Бум. тип. №1.

Печать на ризографе. Уч.-изд. л. 38,7

Тираж 200 экз.

© Алматинская академия МВД

Республики Казахстан им. М. Есбулатова, 2023 г.

Журнал зарегистрирован в Министерстве информации и коммуникаций

Республики Казахстан в сентябре 2011 года.

Регистрационное свидетельство №11677-Ж.

Executive Editor

doctor of political sciences, candidate of law, professor

A.M. Saitbekov

Editorial Board:

Zh.R. Dilbarkhanova (doctor of law, professor),

R.A. Romashov (doctor of law, Professor, Russian Federation),

L.CH. Sydykova (doctor of law, Professor, The Kyrgyz Republic),

S.I. Sheluhin (PhD, USA),

S.M. Selimanova (Doctor of Law, Professor, Republic of Uzbekistan),

G.R. Rustemova (doctor of law., professor),

J.A. Kegembaeva (doctor of law, professor),

T.K. Akimzhanov (Doctor of Law, Professor),

EAT. Bimoldanov (Ph.D., Associate Professor),

A.A. Aubakirova (doctor of law., associate professor).

The scientific periodical «*Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the Republic of Kazakhstan*» was established in order to publish in the open press the results of scientific research of scientists and practitioners of law enforcement agencies of Kazakhstan and foreign countries. Periodicity – 1 time per quarter.

The journal is included in the list of publications recommended for publishing the main scientific results of scientific activity in the legal sciences (Order of the Chairman of the Committee for Quality Assurance in Education and Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan No. 2 dated February 11, 2021).

Executive Secretary:

A.G. Kan (candidate of law)

Layout:

G.Z. Issova

The editors are not responsible for the accuracy of the published materials.

Manuscripts are not returned or reviewed.

A link to the journal is required.

Address of edition:

Department of organization of research and editorial and publishing work

Almaty Academy of the Ministry of internal Affairs of the

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov

050060, Almaty, ul. Utepova, 29

tel.: 337-80-86

website: alpolac.kz

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Signed to the press on March 25, 2023.

Format 60x84 1/16. Boom. type. no. 1.

Print on the risograph. Uch. - ed. l. 38,7

Edition of 200 copies.

© Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs

Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, 2023

The journal was reregistered in the Ministry of Information and Communications of the

Republic of Kazakhstan in September 2011.

Registration certificate No. 11677-Zh.

МАЗМҰНЫ – СОДЕРЖАНИЕ

ӘЖІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО
ADMINISTRATIVE LAW

АМАНГЕЛЬДЫ А.А. МУРАШБЕКОВ О.Б.	
Ішкі істер органдары қызметкерлеріне әлеуметтік кепілдіктер	11
БАЙТАКОВА А.С., СЕРБАЕВ Б.А.	
Некоторые аспекты реализации принципа «нулевой терпимости» к правонарушениям в сфере безопасности дорожного движения в Республике Казахстан	23
АЛДАШЕВ С.М., ИСАБАЕВА Ж.Н., ЖУНИСОВА Г.Ә.	
Вопросы определения понятия военнослужащие в законодательстве Республики Казахстан.....	31
ЖЕТПИСОВ С.К., ХАМЗИН А.Ш., МУСАБЕКОВА Н.М.	
Еңбек көшіп-қонушылары: «кұрбандар» мен «қылмыскерлер» арасында.....	37

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ, КРИМИНОЛОГИЯ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО, КРИМИНОЛОГИЯ
CRIMINALLAW, CRIMINOLOGY

ЗАПАРОВ А.Р., АЛИМОВА Э.А., АЛИМБЕТОВА А.Р.	
О категории справедливости в уголовном праве Республики Казахстан	49
САЙТБЕКОВ А.М., МАЛИКОВА А.Ш., КЕГЕМБАЕВА Ж.А.	
О вопросах совершенствования казахстанского уголовного законодательства по противодействию уголовным правонарушениям против собственности.....	55
РУСТЕМОВА Г.Р.	
Искусственный интеллект в медицине и сфере здравоохранения и уголовное право	64
ВІМOLDANOV ҮЕ.М. , ВАІСЕІТОВ В.Т.	
Analysis of the criminogenic situation in the republic of Kazakhstan (on the example of megacities).....	71
ДЖАНСАРАЕВА Р.Е., ДҮЗБАЕВА С.Б., ЖАҚЫШ А.Ж.	
Әйелдерге қатысты отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасының виктимологиялық ерекшеліктері	79
КУАНАЛИЕВА Г.А., АДІЛГАЗЫ С., АБІШЕВА М.Н.	
Қылмыстық құқықтағы субъект мәселелері	87
МУРАТЖАН З., АКІМЖАНОВ Т.К., ДІЛЪБАРХАНОВА Ж.Р.	
О вопросах пресечения каналов и способов финансирования террористической и экстремистской деятельности	94
КУДЕШЕВ Р.А., БАЙСЕИТОВА А.Т., КОНЫСБАЙ Б.	
Некоторые особенности объективной стороны посягательства на жизнь и здоровье представителей власти и их близких.....	106
АВГУСТХАН С.А.	
Қазақстан Республикасындағы пробация институты қызметінің кейбір мәселелері.....	111
АТАКХАНОВА G.M., KARAБAEVA ZH.A., SOVETKHAN SH.D.	
Scientific foundation of forensic examination`s computerization.....	115

СЕРАЛИЕВА А.М.	
Қазақстан Республикасындағы киберқылмыстың криминологиялық аспектілері	123
АКИМЖАНОВ Т.К., АШИРОВА Г.Т., ПРИХОДЬКО И.С.	
Институт категоризации уголовных правонарушений в уголовном законодательстве Республики Казахстан: состояние, проблемы и перспективы	133
КУАНАЛИЕВА Г.А., СМАНОВА А.Б., ШЕГЕБАЕВА А.Р.	
Қазақстанның құқық жүйесіндегі қылмыстық құқық қағидалары	147
ТОҚЫБАЕВ З.С., КАЙНАР Е.Е., СҮНДЕТ Б.Қ.	
Экстремистік қылмыстар үшін сотталғандарды дерадикализациялаудың тәжірибесі: қазіргі заманғы отандық және әлемдік тәжірибе.....	159
БИСЕНОВА М.Қ., АЛИМОВ Д., ШОПАБАЕВ Б.А.	
Криминологиялық болжауды және жоспарлауды ақпараттық қамтамасыз ету	170
АМАНГЕЛДЫКЫЗЫ А., АБИЖАНОВ С.М., ТЛЕШАЛИЕВ Н.Д.	
Қазақстан Республикасында әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жаза тағайындаудың кейбір сұрақтары	177
ДОСЫБЕКОВ Н.С., КАЛИЕКОВ Е.М., ТОКСАНОВА М.Б.	
Социально-психологический аспект проблемы противоправного поведения несовершеннолетних	186
УТЕБАЕВ Е.К., ТЕМИРГАЗИН Р.Х., АБИЖАНОВ С.М.	
Уголовно-правовая характеристика уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности, на примере незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности	195
ДУЛДАШЕВА Р.Е., ЕСТЕУСИЗОВ Е.Н.	
Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алын алу.....	200
МАКСУТХАН Ш.М., КАРБЕКОВ К.С.	
Преступная группа по уголовному законодательству Казахстана	209
БАЙЖОМАРТОВА К.А., БАЙСЫМАКОВА Д.С., МОЛДАХМЕТОВА Ж.Е.	
Қазақстан Республикасының жемқорлыққа қарсы заңын халықаралық нормалармен үйлестіру	215
САБИТОВА А.А., ЖАБЕЛОВА Т.Е., САБИТОВА Ш.А.	
О сущности понятия преступлений в сфере информационных технологий в казахстанском и зарубежном праве	222
ДЖАНСАРАЕВА Р.Е., БАЗИЛОВА А.А., ҚОНЫСБАЙ Б.М.	
Бас бостандығынан айыруға сотталғандардың қылмыстылығының алдын алудың халықаралық аспектілері	231
ДҮЗБАЕВА С.Б., ЖАНИБЕКОВ А.К.	
К вопросу о статусе лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете служб пробаций	238
AZHIBEKOVA S.K., KULMUKHANBETOVA B.A.	
Sex education in the prevention of sexual crimes against children	244

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС, КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ
УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА, ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ
CRIMINAL PROCEDURE, CRIMINALISTICS,
OPERATIONAL INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

МУХАМАДИЕВА Г.Н., АХМЕТОВА А.Ж., СЕРІК Т. Қылмыстық іс жүргізудегі кінәсіздік презумпциясы қағидасының жүзеге асырылуының кейбір мәселелері	252
ХАН В.В. Конвейерный способ уголовного судопроизводства как форма отчуждения иррационального	259
ИЗБАСОВА А.Б., КАН А.Г., КАРАКУЛОВА К.М Объекты судебно-технической экспертизы документов и их классификация.....	269
ЕДРЕСОВ С.А., АМАНГЕЛЬДИЕВ Д.А., ТЛЕУБЕКОВ А.С. Тергеушінің ведомстволық және соттық бақылау, прокурорлық қадағалау органдарымен өзара қарым қатынасы	278
КОРЖУМБАЕВА Т.М., ХУСАИНОВ О.Б., АБДУЛЛИНА С.Х. Особенности развития гуманитарных институтов конституционных гарантий и их преэминентность в сфере оперативно-розыскной деятельности	285
ШЕГЕБАЕВА А.Р., НУРЛАН А.Е., АПАХАЕВ Н.Ж. Проблемы использования судебной молекулярно-генетической экспертизы в уголовном судопроизводстве	293
БАЛЫМОВ Е.К., ТАЙШЫБАЕВА А.С. Некоторые вопросы доказательств и доказывания в уголовном процессе Республики Казахстан.....	299
АБДУЛЛИНА С.Х. Криминалистическая характеристика уголовных правонарушений, связанных с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником.....	306
БАЙГЕЛЕНОВА А.К., ХАН В.В. Процессуальная действительность о самостоятельности и независимости следователя в Республике Казахстан	313
МУХАМАДИЕВА Г.Н., ШАРИПОВА А.Б., АРЫН А.А. Гарантии обеспечения прав и законных интересов подозреваемого в уголовном процессе.....	320
ТУМАНШИЕВ Р.К., КУБАНОВА Н.Б. Тергеушінің қылмыстарды тергеудегі өкілеттіктері: тарих және қазіргі заман (салыстырмалы талдау).....	328
ОРДАБАЕВА А.Б., ШОНАЙ А.А. Правовые основы оказания правовой помощи в процессе экстрадиции	336
ШАРИПОВА А.Б., АХМАДИЕВА С.Н., СУИНБЕК А.А. Прокурорский надзор за процессуальной деятельностью органов досудебного расследования	343
ТУЛЕУОВА М.Е. Меры процессуального принуждения и принципы уголовного процесса: сравнительный анализ.....	350

ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ
МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ
INTERNATIONAL LAW ENFORCEMENT EXPERIENCE

ХУСАИНОВ О.Б., КОРЖУМБАЕВА Т.М.

Международный опыт правового регулирования противодействия преступности
в сфере высоких технологий 359

БАЛЫМОВ Е.К., УАЙСОВ Б.Ж.

Международное сотрудничество в борьбе с преступностью 369

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

ТОЛЕУБЕКОВА Б.Х., ХВЕДЕЛИДЗЕ Т.Б., САЙЛИБАЕВА Ж.Ю.

Проблемы подготовки педагогических кадров в условиях цифровизации образования 376

КУРБАНОВА Г.В.

Язык и межкультурная коммуникация 388

БЕЛХОЖАЕВА Д.Ж.

Жоғары мектеп оқытушыларының мәртебесі: құқықтық реттелуін
салыстырмалы талдау 394

САРҚЫТБАЙ С.Ж., СЕЙТАЕВА Ж.С., ҚҰМАРБЕКҚЫЗЫ Ж.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік тілді нығайтудың кейбір құқықтық мәселелері .. 402

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ
СЛОВО МОЛОДЫМ
THE WORD TO THE YOUNG

АБИКЕНОВ А.Н.

Аса қатыгездікпен адам өлтірудің субъективтік жағы 413

БАЙГЕЛЕНОВА А.К.

Проблемные вопросы организации и проведения негласных следственных действий:
соотношение процессуальных и оперативно-розыскных действий 421

ТАЖЕНОВ А.Д.

Анализ правовых основ безопасности дорожного движения в контексте перспективного
внедрения системы беспилотного автомобильного транспорта в Республике Казахстан 430

КУРМАНГАЛИЕВА Л.Ж.

Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын
пайдалану қағидаларын бұзудың объектісі 438

БУКЕНЕСОВ А.С.

Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңды басталуы – дәлелдердің жол берілуіне
кепілі мен негізі 446

ШАЙМУХАНОВ А.А.

К вопросу об информационно-справочном обеспечении осуществления органами
внутренних дел оперативно-розыскной деятельности при противодействии
преступлениям, связанным с кражей нефти и нефтепродуктов 455

ТАНАТАРОВ С.М.

К вопросу о личностных особенностях, осужденных содержащихся в учреждениях
минимальной безопасности Республики Казахстан 463

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІІМ М. ЕСБОЛАТОВ атындағы АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ» ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН ТАЛАПТАР.....	473
ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ«УЧЕННЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН имени М. ЕСБУЛАТОВА».....	476

ӘКІМШІЛІК ҚҰҚЫҚ

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО

ADMINISTRATIVE LAW

А.А. Амангельды^{1,2}, О.Б. Мурашбеков²

¹Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясы, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ІШКІ ІСТЕР ОРГАНДАРЫ ҚЫЗМЕТКЕРЛЕРІНЕ ӘЛЕУМЕТТІК КЕПІЛДІКТЕР

Мақалада ішкі істер органдары қызметкерінің құқықтық жағдайының құрамдас бөліктерінің бірі: оның әлеуметтік кепілдіктері реттелетін Қазақстан Республикасының заңнамасы талданады. Мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ішкі істер органдарының қызметкері үшін әлеуметтік кепілдіктер тізбесінде көзделген «әлеуметтік кепілдіктер» түсінігі ашылған. Мақалада әлеуметтік кепілдіктердің негізгі құрамдас бөліктері сипатталған: ішкі істер органы қызметкерінің ақшалай жәрдемақысы; оның тұрғын үйі; емдік-курорттық емдеу; киімді қолдау; қызметтік міндеттерін орындауға байланысты келтірілген зиянды өтеуге байланысты кепілдіктер мен өтемақылар; жұмыстан босату кепілдіктері; зейнетақымен қамтамасыз ету.

Түйінді сөздер: ішкі істер органдары, әлеуметтік кепілдіктер, зейнетақымен қамтамасыз ету, тұрғын үймен қамтамасыз ету, ақшалай жәрдемақы

Социальные гарантии сотрудников органов внутренних дел

В статье проанализировано законодательство РК, регулирующее одно из составных частей правового положения сотрудника органов внутренних дел: его социальные гарантии. В статье раскрыто понятие «социальные гарантии», что в соответствии с законодательством РК предусмотрено в перечне социальных гарантий сотрудника органов внутренних дел. В статье описаны основные составляющие социальных гарантий: денежное довольствие сотрудника внутренних дел; его жилищное обеспечение; медицинское и санаторно-курортное лечение; вещевое обеспечение; гарантии и компенсации, связанные с возмещением вреда, причиненного в связи с выполнением служебных обязанностей; гарантии, связанные с увольнением; пенсионное обеспечение.

Ключевые слова: органы внутренних дел, социальные гарантии, пенсионное обеспечение, жилищное обеспечение, денежное довольствие

Social guarantees of employees of internal affairs bodies

The article analyzes the legislation of the Republic of Kazakhstan regulating one of the components of the legal status of an employee of the internal affairs bodies: his social guarantees. The article reveals the concept of "social guarantees", which, in accordance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, is provided in the list of social guarantees of an employee of the internal affairs bodies. The article describes the main components of social guarantees: the monetary allowance of an internal affairs officer; his housing provision; medical and sanatorium treatment; clothing provision; guarantees and compensations related to compensation for damage caused in connection with the performance of official duties; guarantees related to dismissal; pension provision.

Keywords: internal affairs bodies, social guarantees, pension provision, housing provision, monetary allowance.

Кіріспе. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңының 3-бабына сәйкес құқық қорғау органдарына прокуратура, ішкі істер органдары, мемлекеттік өртке қарсы қызмет, сыбайлас жемқорлық қақарсы және жұмыс істейтін экономикалық тергеу қызметі іс-қимыл органдары жатады [1]. Бұл мақалада ішкі істер органдарына, атап айтқанда ішкі істер қызметкерлеріне берілетін әлеуметтік кепілдік тергетокталатын болады.

Әдістер мен материалдар. Мақала диалектикалық, формальды-логикалық, жүйелік, салыстырмалы-құқықтық, технико-заңи сияқты ғылыми танымның жалпы және жеке зерттеу әдістерін пайдалана отырып дайындалған.

Нәтижелер мен талдаулар. Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет ретінде Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағына сәйкес Қазақстан азаматтарына әлеуметтік кепілдіктер береді, атап айтқанда: Қазақстан Республикасы Конституциясының 28-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы азаматтарына әлеуметтік кепілдіктер береді, Қазақстан Республикасының азаматына ең төменгі жалақы мен зейнетақыға, жасына қарай, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған жағдайда және өзге де заңды себептер бойынша әлеуметтік қамсыздандыруға кепілдік беріледі; Қазақстан Республикасы Конституциясының 29-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы азаматтарының денсаулығын сақтауға құқығы бар, республика азаматтарының заңда белгіленген медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқығы бар [2]. Қазақстан Республикасының Конституциялық Кеңесі әлеуметтік мемлекет түсінігін, атап айтқанда, «1-баптың 1-тармағын ресми түсіндіру туралы» Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2001 жылғы 21 желтоқсандағы N 18/2 қаулысына түсініктеме берді, Қазақстан Республикасының Конституциясы Қазақстан өз азаматтарының лайықты өмір сүруі және мүмкіндіктеріне барабар жеке тұлғаның еркін дамуы үшін жағдай жасау арқылы әлеуметтік теңсіздікті жою міндетін өзіне алатын мемлекет ретінде дамуды көздейді. Бұл норма еліміздің Негізгі Заңының әртүрлі нормаларында ашылған, мысалы: азаматтардың жұмыссыздықтан әлеуметтік көмек алуға, демалуға, заңмен белгіленген жұмыс уақытына, демалыс және мереке күндеріне, жыл сайынғы ақылы еңбек демалысына құқығы (24-бап); кепілдік берілген ең төменгі жалақы мен зейнетақыны, кәрілік бойынша, науқастанған, мүгедек болған, асыраушысынан айырылған кездегі әлеуметтік қамсыздандыру және ерікті әлеуметтік сақтандыруды көтермелеу, әлеуметтік қамсыздандыру мен қайырымдылықтың қосымша нысандарын құру (28-бап); азаматтардың денсаулығын сақтауға, заңмен белгіленген медициналық көмектің кепілдік берілген көлемін тегін алуға құқығы (29-бап); кепілдік берілген тегін орта білім, конкурстық негізде тегін жоғары білім алу құқығы (30-бап); адамның өмірі мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны мемлекеттік қорғау (31-бап); отбасын, ананы, әке мен баланы мемлекеттік қорғау (27-бап); азаматтарды тұрғын үймен қамтамасыз ету, мұқтаждарға заңда белгіленген нормаларға сәйкес мемлекеттік тұрғын үй қорларынан қолжетімді ақыға тұрғын үй беру үшін мемлекеттің жағдай жасауы (25-бап). Конституцияның 1-бабының 1-тармағының талданған нормасында Қазақстанның әлеуметтік мемлекет ретінде прогрессивті дамуын атап көрсететін, әлеуметтену үдерісіне қайтымсыз және бағыт-бағдар беретін «өзін-өзі бекітеді» деген тіркес қолданылған. Республиканың өзін әлеуметтік мемлекет ретінде бекітуі қазақстандық қоғамда әлеуметтік әріптестік пен сындарлы оппозицияның дамуын да білдіреді [3].

Әдебиетте «әлеуметтік кепілдіктер» ұғымына әртүрлі анықтамалар берілген, мысалы: әлеуметтік кепілдіктер-бұл қоғам мүшелерінің, әлеуметтік топтардың өмір сүру жағдайларын, олардың мүдделерін іске асыруды, әртүрлі байланыстар мен қатынастарды, тұтастай алғанда әлеуметтік жүйенің жұмыс істеуі мен дамуын қамтамасыз ететін әлеуметтік-экономикалық және құқықтық құралдар жүйесі [4].

Қызметкерлерге арналған әлеуметтік кепілдіктер заңмен белгіленген міндетті және қосымша болып бөлінеді, олардың пайда болуы жұмыс беруші мен қызметкерлер ұжымы арасындағы келісімге байланысты [5].

«Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 19 мамырдағы № 314-V Заңының 1-бабына сәйкес әлеуметтік кепілдіктер-Қазақстан Республикасының Конституциясында және Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген мемлекеттің әлеуметтік құқықтарды іске асыруға бағытталған міндеттемелері; ал әлеуметтік құқықтар-Қазақстан Республикасының Конституциясында және Қазақстан Республикасының заңдарында бекітілген, әлеуметтік салада мемлекет кепілдік берген құқықтар. Сондай - ақ, осы Заңның 1-бабында әлеуметтік кепілдіктер мен әлеуметтік құқықтардың іске асырылуын қамтамасыз ететін қызметтердің, ақшалай төлемдердің және Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген өзге де талаптардың ең төмен әлеуметтік стандарты туралы айтылады. ҚР жоғарыда аталған Заңының 10-бабына сәйкес ең төменгі әлеуметтік стандарттар мынадай салаларда белгіленеді және қолданылады: 1) Еңбек; 2) Әлеуметтік қамсыздандыру; 3) білім беру; 4) отбасы мен балалар; 5) денсаулық сақтау; 6) мәдениет; 7) дене шынықтыру және спорт; 8) мемлекет кепілдік берген заң көмегін көрсету [6].

Қызметкерлерге әлеуметтік кепілдіктер еңбек саласындағы әлеуметтік саясаттың базасын құрайды, оны екі аспект бойынша қарастыруға болады: 1) қызметкерлер мен жұмыс берушілер арасындағы өзара қарым-қатынастың бірыңғай қағидаттарын белгілеуге, қызметкердің жұмыс берушіге тәуелділігінің салдарын тегістеуге ұмтылатын мемлекет тұрғысынан; 2) жұмыс берушінің көзқарасы бойынша, жұмыскерлер үшін тартымды еңбек жағдайларын жасайды [5].

Мемлекеттік деңгейдегі әлеуметтік кепілдіктер: жалпымемлекеттік – барлық қызметкерлер үшін Еңбек кодексімен белгіленетін; салалық – нақты салалардағы еңбек ерекшеліктеріне байланысты тиісті заңнамалық актілермен айқындалатын болуы мүмкін. Салалық кепілдіктер Еңбек кодексінде белгіленген кепілдіктерді едәуір кеңейте алады және салалар арасында туындайтын түбегейлі айырмашылықтардың болуын анықтайды. Тиісті салаға жататын жұмыс берушілер үшін қызметкерлерге кез келген деңгейде заңнамада көзделген әлеуметтік кепілдіктер беру міндетті болып табылады. Алайда, олар өз жұмысшылары болып табылатын адамдар үшін қосымша кепілдіктер туралы міндеттемелер алып, өз шеңберін кеңейтуге құқылы [5].

Негізгі әлеуметтік кепілдіктер туралы нормалар ҚР Еңбек кодексінде көзделген. Мысалы: 1) еңбек шартын жасасуға байланысты (атап айтқанда: жұмысқа рұқсат беру жасын шектеу және қабылдаудан бас тартуға тыйым салатын себептерді анықтау, жұмысқа орналасу кезінде құжаттар тізбесін белгілеу, денсаулыққа зиянмен немесе қауіппен байланысты жұмысқа қабылдау кезінде медициналық тексерулердің міндеттілігі, сынақ мерзімін шектеу); 2) демалыс берумен (атап айтқанда: жұмыс кезінде зиян немесе қауіп-қатерге байланысты негізгі демалыстың және қосымша демалыстардың ең аз ұзақтығын шектеу, жыл сайын демалысты бөліп-бөліп бөлу мүмкіндігімен беру міндеттілігі); 3) жалақыны белгілеумен (атап айтқанда: қызметкердің құқықтарына қысым жасауға жол бермейтін төлемнің бірыңғай жүйесін және есептеу мерзімдерін қолдану; біліктілігі анағұрлым төмен жұмыстарды мәжбүрлі орындау кезінде жоғары төлемақыны сақтау, үстеме жұмыс немесе демалыс (мереке) күндері жұмысы үшін қосымша ақының ең төмен мөлшерін белгілеу); 4) Еңбекті қорғау талаптарын орындау арқылы (атап айтқанда: қызметкердің еңбек жағдайларын барынша қауіпсіз жағдайға келтіретін шараларды қабылдау, жеке қорғану және аурулардың профилактикасы құралдарымен қамтамасыз ету); 5) қызметкерге келтірілген залалдың орнын толтыра отырып (атап айтқанда: оның еңбек ету

мүмкіндігінен айырылуына байланысты, мүлікке залал арқылы, жалақының кешігуіне байланысты б) белгілі бір санатқа жатқыза отырып (атап айтқанда: жүкті және балалары бар, 18 жасқа толмаған жұмыскерлер, мерзімді шарт бойынша, маусымға қабылданған және вахталық әдіспен жұмыс істейтін басшылар, қоса атқарушылар) [7].

Қазақстан Республикасы Еңбек кодексінде сондай-ақ: 1) жұмыс берушіні жұмыскердің жұмыс орнын және орташа жалақысын сақтауға, сондай-ақ сапарға байланысты барлық шығыстарды өтеуге міндеттейтін іссапарларға жіберуге; 2) мемлекеттік (қоғамдық) міндеттерді орындауға байланысты арнайы кепілдіктер көзделген, олар үшін жұмыскер негізгі жұмыстан босатылады 3) жұмыс берушіні белгілі бір ұзақтықтағы оқу демалысын немесе оқу үшін өзге (ақылы немесе төленбейтін) уақытты беруге міндеттейтін қосымша білім алумен; 3) жұмыскерлерді жұмыстан шығарумен, кейбір адамдар үшін санының қысқаруы кезінде жұмыста қалдыруда артықшылықтардың болуын, белгілі бір жағдайларда жәрдемақылар мен өтемақылар төлеуді көздейді [7].

«Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары турал» Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңының 1-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары адамның және азаматтың өмірін, денсаулығын, құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін құқыққа қарсы қол сұғушылықтардан қорғауға, қоғамдық тәртіпті қорғауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету [8]. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің қызмет атқаруының ерекше сипаты мен жауапкершілігін ескере отырып, Қазақстан Республикасы оларға және олардың отбасы мүшелеріне қосымша әлеуметтік құқықтар мен жеңілдіктер береді. Ішкі істер органдарының қызметкерлерін әлеуметтік қорғау кепілдіктерін күшейтпей мемлекеттік құқық қорғау қызметін заманауи жаңғырту мүмкін емес [9].

Ішкі істер органдары қызметкерінің құқықтық мәртебесінің ажырамас элементі оның кәсіби қызметінің кепілдіктері болып табылады. Ішкі істер органдары қызметкерінің ішкі істер органдарында қызмет етудегі шектеулердің, міндеттердің, тыйымдардың, жауапкершіліктің және әлеуметтік кепілдіктердің өзара байланысы ішкі істер органдарында қызмет етудің негізгі қағидаттарының бірі болып табылады. Кепілдіктер ішкі істер органдарының қызметкерлерін іске асырудың және оларға жүктелген міндеттерді орындаудың қажетті шарты болып табылады, бұл тұтастай алғанда ішкі істер органдарының тиісті жұмыс істеуін қамтамасыз етеді. Құқықтық ғылымда кепілдіктер деп құқықтарды, бостандықтар мен міндеттерді іске асырудың нақты мүмкіндігін қамтамасыз ететін құқықтық құралдар мен тәсілдерді түсіну әдетке айналған [10]. Еңбек қатынастарына қатысты кепілдіктердің нормативтік анықтамасы ҚР ЕК-де қамтылған. Кепілдіктер деп қызметкерлерге әлеуметтік-еңбек қатынастары саласында берілген құқықтарды жүзеге асыру қамтамасыз етілетін құралдар, тәсілдер мен жағдайлар түсініледі (пп. ҚР ЕК 52-бабы 1-бабы). Ішкі істер органдары қызметкерлерінің мысалында әлеуметтік кепілдіктердің мазмұнын толығырақ қарастырайық. Негізгі әлеуметтік кепілдіктердің қатарына мыналар жатады.

І.Ішкі істер органдары қызметкерінің ақшалай үлесі. Бұл кепілдік «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай үлесті, Жәрдемақыларды және өзге де төлемдерді төлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808 бұйрығымен реттеледі. Осы қағидалар бойынша ақшалай үлес: 1) қатардағы және басшы құрамның штаттық лауазымдарын атқаратын; 2) Қазақстан Республикасы ІІМ оқу орындарында оқитын; 3) Ішкі істер органдарының қарамағындағы қызметкерлерге төленеді. 2. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің ақшалай үлесі: 1) ақшалай қаражаттан; 2) қызмет өткерудің ерекше жағдайлары үшін лауазымдық айлықақыларға үстемеақылардан тұрады. Өз кезегінде ақшалай қаражат: 1) атқаратын штаттық

лауазымы бойынша жалақыдан; 2) арнаулы атағы үшін қосымша ақыдан тұрады [11]. Ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдық жалақылары, арнаулы атағы үшін қосымша ақылар «мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын барлық органдар үшін қызметкерлерге еңбекақы төлеудің бірыңғай жүйесін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 16 қазандағы № 646 ҚБП қаулысымен бекітілетін мемлекеттік бюджет есебінен ұсталатын барлық органдар үшін қызметкерлерге еңбекақы төлеудің бірыңғай жүйесімен айқындалады. Қызметкерлерге лауазымдық жалақылар ішкі істер органдарының Штаттарында көрсетілген «Қазақстан Республикасының әскери қызметшілері, арнаулы мемлекеттік органдары, құқық қорғау органдары, мемлекеттік фельдъегерлік қызметі және прокуратура органдары қызметкерлерінің санаттары бойынша тізілімдерін бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 17 қаңтардағы №1283 ҚБП Жарлығына сәйкес лауазымдар санаттары бойынша төленеді. Қызметтің ерекше жағдайлары үшін үстемеақы негізгі немесе уақытша атқарылатын лауазым бойынша нақты алынатын жалақыға төленеді. Мысалы, ішкі істер органдарының қызметкерлеріне Семей ядролық полигонында ядролық сынақ аумақтарында тұрғаны үшін және экологиялық апат аймақтарында тұрғаны үшін қосымша ақы төленеді «Семей ядролық сынақ полигонында ядролық сынақтар салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» [12] 1992 жылғы 18 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының заңдарында айқындалған мөлшерде және тәртіппен коэффициенттерді қолдана отырып, еңбекке ақы төлеу белгіленеді 1992 жылғы 30 маусымдағы «Арал маңындағы экологиялық апат салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы» [13]. ПМ оқу орындарының магистратурасына және докторантурасына қабылданған қызметкерлерге оқу уақытына оқуға жіберілгенге дейін атқаратын соңғы (уақытша орындалмайтын) штаттық лауазым бойынша лауазымдық жалақысының жетпіс пайызы мөлшерінде лауазымдық айлықақы, сондай-ақ арнаулы атағы үшін қосымша ақы белгіленеді. Жоғары оқу орындарының курсанттарына (тыңдаушыларына) оқу орнына қабылданған күннен бастап лауазымдық жалақы (стипендия) төленеді. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің оқу орындарының курсанттарына (тыңдаушыларына) каникулдық демалыс кезеңінде қалааралық автомобильмен (таксиден басқа), теміржол және су көлігімен тұрақты тұратын жеріне және кері қайту жол жүру құны төленеді. Қазақстан Республикасының және шет елдердің құқық қорғау органдарының білім беру ұйымдарында, кадрлардың біліктілігін арттыру және қайта даярлау курстарында оқитын қызметкерлерге оқу уақыты, сондай-ақ оқу орнына бару және кері қайту уақыты үшін негізгі штаттық лауазым бойынша алынатын ақшалай үлес төленеді, сондай-ақ оқуда болған әрбір күн үшін тәуліктік төлем төленеді және кадрларды қайта даярлау бойынша шығыстар өтеледі. тұрғын үй-жайды тәртіппен және нормалар бойынша жалдау, «Қазақстан Республикасының шегінде мемлекеттік бюджет қаражаты есебінен ұсталатын мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің, сондай-ақ Қазақстан Республикасы Парламенті депутаттарының қызметтік іссапарлары туралы қағидаларды бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000 жылғы 22 қыркүйектегі № 1428 қаулысымен белгіленген [14].

II. Ішкі істер органдары қызметкерін тұрғын үймен қамтамасыз ету. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808 «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай үлесті, Жәрдемақыларды және өзге де төлемдерді төлеу қағидаларын бекіту туралы» бұйрығының 54-тармағына сәйкес ішкі істер органдарының қызметкерлеріне, оның ішінде қарамағындағы адамдарға, демалыста, оның ішінде жүктілік және босану бойынша, жаңа туған баланы (балаларды) асырап алуға немесе асырап алуға байланысты, бала үш жасқа толғанға дейін оның күтімі бойынша жалақысы сақталмай, тұрғын үйді күтіп ұстауға және коммуналдық қызметтерді төлеуге жұмсалған

шығындарды төлеу үшін ақшалай өтемақы төленеді. Ішкі істер органдарының қызметкеріне қызметтік тұрғын үй берудің орнына бюджет қаражаты есебінен арнайы ақшалай қамтамасыз ету түріндегі тұрғын үй төлемдері төленеді. Қызметтік тұрғын үймен қамтамасыз ету, тұрғын үй төлемдерін есептеу, тағайындау, қайта есептеу, жүзеге асыру, тоқтату, тоқтата тұру және қайта бастау тәртібі, сондай-ақ тұрғын үй төлемдерін алуға құқығы бар ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдарының санаттары «ішкі істер органдары қызметкерлерін қызметтік тұрғын үймен қамтамасыз ету қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 5 тамыздағы № 524 қаулысымен бекітілген тұрғын үй төлемдерінің мөлшерін, тағайындалуын, қайта есептелуін, жүзеге асырылуын, тоқтатылуын, тоқтатылуын және қайта басталуын есептеу, сондай-ақ тұрғын үй төлемдерін алуға құқығы бар ішкі істер органдары қызметкерлерінің лауазымдарының санаттары» [15]. ҚР Үкіметінің осы қаулысының 4-тармағына сәйкес «тұрғын үй қатынастары туралы» 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94-І Қазақстан Республикасы Заңының 101-3-бабында белгіленген тәртіппен тұрғын үйге мұқтаж деп тану қызметкерге тұрғын үй төлемдерін тағайындау үшін негіз болып табылады [16]. «Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94-І Заңының 101-3-бабының 1-тармағына сәйкес арнаулы мемлекеттік органдардың (әскери, арнаулы оқу орындарының курсанттары мен тыңдаушыларын қоспағанда), ішкі істер органдарының қызметкерлері, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның жедел-тергеу бөлімшелерінің қызметкерлері және әскери қызметшілер (қоспағанда) мерзімді қызметтегі әскери қызметшілердің, әскери оқу орындарының курсанттары мен кадеттерінің, әскери жиындарға шақырылған әскери міндеттілердің) тұрғын үйге мұқтаж деп танылады, егер:

1) олардың осы елді мекенде меншік құқығында тұрғынжайы жоқ, бұл ретте тұрғынжайда елу пайыздан кем үлесінің болуы ескерілмейді. Осы тармақшаның талабы сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі уәкілетті органның арнаулы мемлекеттік органдарының, Ішкі істер органдарының, жедел-тергеу бөлімшелерінің қызметкерлеріне немесе тармақшаларда көзделген мақсаттарда жасалған шарт бойынша орындалмаған міндеттемесі бар әскери қызметшілерге қолданылмайды 1), 3), 4), 5) және 7) Осы Заңның 101-5-баптары, сондай-ақ кейіннен сатып ала отырып, тұрғын үйді жалға алу ақысын төлеу үшін;

2) олардың Қазақстан Республикасының аумағында мемлекеттік тұрғын үй қорынан алынған тұрғын үйі тұрақты пайдаланылмаса;

3) олар тұратын тұрғын үй белгіленген санитариялық-эпидемиологиялық және техникалық талаптарға жауап бермейді;

4) отбасы құрамында кейбір созылмалы аурулардың ауыр түрлерімен (Денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті орган бекіткен аурулардың тізімі бойынша) зардап шегетін, олармен бір үй-жайда (пәтерде) бірге тұру мүмкін болмайтын науқастар бар.

«Тұрғын үй қатынастары туралы» Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94-І Заңының 101-11-бабына сәйкес ішкі істер органдары қызметкерлерінің тұрғын үйге құқықты іске асыруы оларды белгіленген тәртіппен тұрғын үйге мұқтаж деп таныған күннен бастап қызметтік тұрғын үй беру немесе қызметкерлер лауазымдары санатына жататын қызметкерлерге тұрғын үй төлемдерін жеке арнайы шотына аудару жолымен жүзеге асырылады тұрғын үй төлемдерін алуға құқығы бар ішкі істер органдары. Ішкі істер органдарында қызмет өткеру кезінде қаза тапқан (қайтыс болған) Ішкі істер органы қызметкерінің отбасы мүшелері басқа тұрғынжайды өтеусіз негізде бермей, алып жатқан тұрғынжайдан шығарыла алмайды. Ішкі істер органдарының қызметкері қызмет өткеру кезінде қаза тапқан (қайтыс болған) және оның тармақшаларда көзделген мақсаттарда жасалған шарт бойынша міндеттемелері болған жағдайда 1), 3), 4), 5) және 7) «тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР Заңының

101-5-баптары, сондай-ақ кейіннен сатып ала отырып, тұрғын үйді жалға алу ақысын төлеу үшін. қаза тапқан (қайтыс болған) адамның отбасы мүшелеріне тағайындалған тұрғын үй төлемдерін алу құқығы беріледі, оларды жүзеге асыру тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды. Әскери-дәрігерлік комиссияның қызметке жарамсыздығы немесе шектеулі жарамдылығы туралы қорытындысы шығарылған қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған мертігу (жаралану, жарақаттану, контузия алу) немесе сырқаттану себебі бойынша қызметтен босатылған кезде ішкі істер органдарының қызметкеріне тағайындалған тұрғын үй төлемдері оның тармақшаларда көзделген мақсаттарда жасалған шарт бойынша міндеттемелерін орындағанға дейін сақталады 1), 3), 4), 5) және 7) «тұрғын үй қатынастары туралы» ҚР Заңының 101-5-бабы, сондай-ақ кейіннен сатып ала отырып, тұрғын үйді жалға алу ақысын төлеу үшін, мөлшері мен тәртібі, Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайтын.

III. Ішкі істер органдарының қызметкерін Медициналық және санаторлық-курорттық қамтамасыз ету. «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай үлесті, Жәрдемақыларды және өзге де төлемдерді төлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808 Бұйрығының 42-тармағына сәйкес ішкі істер органдарының қызметкерлеріне жыл сайынғы ақылы еңбек демалысын беру кезінде екі лауазымды адам мөлшерінде сауықтыру үшін жылына бір рет жәрдемақы төленеді. қызметкер демалысқа кеткен күні атқаратын штаттық лауазымы бойынша не қызметкер Ішкі істер органының қарамағында болған жағдайда, соңғы атқаратын штаттық лауазымы бойынша билікке қабылданған күнге дейін. ҚР «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңының 70-бабына сәйкес қызметкерлерді медициналық қамтамасыз ету ішкі істер органдарының медициналық ұйымдарында бюджет қаражаты есебінен «Қызметкерлерді және олармен бірге тұратын олардың отбасы мүшелерін медициналық және санаторлық-курорттық қамтамасыз ету қағидаларын бекіту туралы, құқық қорғау органдарының зейнеткерлері, сондай-ақ қызметтік міндеттерін атқару кезінде қаза тапқан қызметкерлердің балалары кәмелетке толғанға дейін, тиісті мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдарында» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 18 ақпандағы № 78 қаулысына сәйкес жүзеге асырылады [17]. Ішкі істер органдарының медициналық ұйымдары медициналық көмектің мынадай түрлерін көрсетеді: 1) амбулаториялық-емханалық көмек: Алғашқы медициналық-санитариялық көмек және консультациялық-диагностикалық көмек; 2) стационарлық көмек; 3) стационарды алмастыратын көмек. Ішкі істер органдарының медициналық ұйымдарының стационарларында дәрілік қамтамасыз ету денсаулық сақтау саласындағы уәкілетті орган бекіткен қазақстандық ұлттық дәрілік формулярға сәйкес тегін көрсетіледі. Құқық қорғау қызметін өткеру орны немесе тұрғылықты жері бойынша ішкі істер органдарының медициналық ұйымдарының немесе олардағы тиісті бөлімшелердің қызметкерлері, мамандар не медициналық көрсетілімдер бойынша арнайы жабдық болмаған кезде қызметкерлерге медициналық көмекті денсаулық сақтау субъектілері: 1) «Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы» Қазақстан Республикасының Кодексіне сәйкес тегін медициналық көмектің кепілдік берілген көлемі шеңберінде көрсетеді [18]; 2) «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының Заңына сәйкес міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру жүйесінде [19]. Контингентті санаторлық-курорттық емдеу Қазақстан Республикасының Денсаулық сақтау саласындағы заңнамасында және Қазақстан Республикасының еңбек заңнамасында белгіленген тәртіппен санаторлық-курорттық ұйымдарда жүзеге асырылады. Қызметтік міндеттерін атқару кезінде мертіккен (жараланған, жарақат алған, контузия алған) қызметкерлер қалпына келтіру кезеңінде ішкі істер органдарының санаторий-іріктеу комиссияларының шешімі бойынша бюджет қаражаты есебінен санаторий-курорттық емдеуге жіберіледі.

Олармен бірге тұратын қызметкерлердің отбасы мүшелері, сондай-ақ құқық қорғау органдарының зейнеткерлері ішкі істер органдарының медициналық ұйымдарында медициналық көмек алуға құқылы.

IV ішкі істер органдарының қызметкерін заттай қамтамасыз ету; тізбесін ішкі істер министрі бекітетін бөлімшелер лауазымдарында қызмет өткеретін қызметкерлерге «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808» Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай үлесті, Жәрдемақыларды және өзге де төлемдерді төлеу қағидаларын бекіту туралы» бұйрығының 14-тарауына сәйкес, нысанды киімнің орнына ақшалай өтемақы төленеді. Нысанды киім үшін ақшалай өтемақы тиісті жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша ПМ бұйрығымен бекітілетін ішкі істер органдары қызметкерлерін нысанды киіммен жабдықтау нормалары бойынша орташа жылдық тозу құны мөлшерінде төленеді. Орташа жылдық тозу құнын есептеу соңғы Мемлекеттік сатып алу нәтижелері бойынша шарттарда айқындалған нысанды киімнің әрбір затының құны бойынша жүргізіледі. Нысанды киім үшін ақшалай өтемақы қызметкерлерге әр жартыжылдықтың соңында төленеді.

V. ішкі істер органдарының қызметкеріне кепілдіктер және қызметтік міндеттерін орындауға байланысты келтірілген зиянды өтеу; «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚР Заңының 66-бабына сәйкес қызметкерге қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған немесе қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған сырқаттану, мертiгу (жарақаттану, жаралану, контузия) салдарынан туындаған мүгедектік анықталған кезде қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған мертiгу, мертiгу (жарақаттану, жаралану, контузия) салдарынан болған мүгедектік белгіленгенге дейін біржолғы өтемақы қызметкер құқық қорғау қызметінен босатылған күннен бастап бір жыл өткен соң: 1) бірінші топтағы мүгедектігі бар адамға - отыз айлық ақшалай қаражат мөлшерінде төленеді; 2) екінші топтағы мүгедектігі бар адамға - он сегіз айлық ақшалай қаражат; 3) үшінші топтағы мүгедектігі бар адамға - алты айлық ақшалай қаражат беріледі. Қызметкерлер қызметтік міндеттерін атқару кезінде мүгедектікке әкеп соқпаған ауыр мертiгуді (жарақаттануды, жаралануды, контузияны) алған жағдайда, оларға бір жарым айлық ақшалай қаражат, жеңіл мертiгу - айлық ақшалай қаражаттың жартысы мөлшерінде біржолғы өтемақы төленеді. Қызметтік міндеттерін атқару кезінде алған мертiгу (жарақат алу, жаралану, контузия алу) салдарынан денсаулық жағдайы бойынша құқық қорғау органдарынан босатылған қызметкерлерге ай сайын ақшалай төлем жүзеге асырылады. Көрсетілген төлемдердің тәртібі «Қазақстан Республикасы құқық қорғау органының, мемлекеттік фельдъегерлік қызметтің қызметкері қызметтік міндеттерін атқару кезеңінде мертiккен кезде, сондай-ақ ол қайтыс болған (қайтыс болған) жағдайда оны алуға құқығы бар адамдарға мертiккен кезде біржолғы өтемақы төлеу қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 20 қазандағы № 1192 қаулысында көзделген [20].

VI. ішкі істер органдарында қызметтен босатылуына байланысты кепілдіктер; «Құқық қорғау қызметі туралы» ҚР Заңының 81-бабының 7-тармағына, сондай-ақ «Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808 «Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай үлесті, Жәрдемақыларды және өзге де төлемдерді төлеу қағидаларын бекіту туралы» бұйрығының 16-тарауына сәйкес қызметтен шығарылатын қызметкерлерге мынадай тәртіппен біржолғы жәрдемақы төленеді 1) Еңбек сіңірген жылдары күнтізбелік он жылдан кем болған және денсаулық жағдайы бойынша, штаттардың қысқаруына байланысты жұмыстан шығарылған-үш айлық ақшалай қамтылым; 2) күнтізбелік он жылдан астам еңбек сіңірген және қызметте болудың шекті жасына жеткенде, денсаулық жағдайы бойынша немесе штаттардың қысқаруына байланысты жұмыстан шығарылған: а) он жылдан он бес жылға дейін - төрт айлық ақшалай қамтылым; б) он

бес жылдан жиырма жылға дейін - бес айлық ақшалай қамтылым; в) жиырма жылдан жиырма бес жасқа дейін - алты айлық ақшалай қаражат; г) жиырма бес жылдан отыз жылға дейін - жеті айлық ақшалай қаражат; д) отыз жылдан астам - сегіз айлық ақшалай қаражат.

VII. ішкі істер органдары қызметкерлерін зейнетақымен қамсыздандыру. ҚР «Құқық қорғау қызметі туралы» Заңының 82-бабына сәйкес құқық қорғау органдарындағы қызметте мынадай шекті жасқа дейін: 1) майорға, кіші кеңесшіні қоса алғанда - қырық сегіз жасқа дейін; 2) подполковниктер, кеңесшілер - елу жасқа дейін; 3) полковниктер, аға кеңесшілер - елу бес жасқа дейін; 4) адамдар болуы мүмкін жоғары басшы құрам - алпыс жыл. «Зейнетақымен қамсыздандыру туралы» [21] ҚР Заңының 64-бабына сәйкес еңбек сіңірген жылдары үшін зейнетақы төлемдеріне әскери қызметшілер (мерзімді қызметтегі әскери қызметшілерден басқа), арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының, мемлекеттік фельдъегерлік қызметтің қызметкерлері: 1) әскери қызметте, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарында, мемлекеттік фельдъегерлік қызметте кемінде еңбек сіңірген жиырма бес жаста және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген шекті жасқа толған қызметтен босатылған кездегі қызметтегі жай күйі; 2) әскери қызметте, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарында, мемлекеттік фельдъегерлік қызметте кемінде жиырма бес жыл еңбек сіңірген, штаттарды қысқарту немесе өз қалауы бойынша немесе денсаулық жағдайы бойынша не құқық қорғау органы таратылған кезде жұмыстан шығарылған; 3) жиырма бес және одан да көп жыл жалпы еңбек өтілі бар, оның ішінде кемінде он екі жыл және алты ай үздіксіз әскери қызмет, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарында, мемлекеттік фельдъегерлік қызметте қызмет өтілі бар және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген шекті жасқа толғаннан кейін әскери қызметте, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарында қызметтен босатылған, мемлекеттік фельдъегерлік қызметке штаттарды қысқарту немесе денсаулық жағдайы бойынша не құқық қорғау органы таратылған кезде. Ішкі істер қызметкерлеріне зейнетақы төлемдерін тағайындау тәртібі «әскери қызметшілерге, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарының, мемлекеттік фельдъегерлік қызметтің қызметкерлеріне, сондай-ақ арнаулы атақтарға, сыныптық шендерге ие болу және нысанды киім кию құқығы жойылған адамдарға зейнетақы төлемдерін тағайындау және жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1500 қаулысында көзделген. 2012 жылғы 1 қаңтар және тұлғаларға, Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдарында медициналық лауазымдары 2022 жылғы 1 шілдеден бастап және 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап қысқартылған, лауазымы қысқартылған кезде кемінде он екі жыл және алты ай үздіксіз әскери қызмет, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарында, мемлекеттік фельдъегерлік қызметте болған, олар медициналық ұйымдарда жұмысын жалғастырған жағдайда, тергеу изоляторларында және қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінде орналасқан» [22].

Егер шетелде әлеуметтік кепілдіктер туралы мысал ретінде жүгінетін болсақ, Ұлыбритания полициясының қызметкерлері жыл сайын кем дегенде 23 күн демалуға құқылы, оларға ауру демалысы толық төленеді, қызмет көрсету орнынан шалғай тұрғанда олар қоғамдық көлікпен тегін жүруге құқылы, тұрғын үй жәрдемақысын ала алады, ерте зейнетке шығуға құқылы және зейнетақы пакетін ұсынуға құқылы, бұл оларға қарағанда әлдеқайда кең мемлекеттік сектордың басқа да қызметкерлері [23]. Мысалы, Польшада жасына қарамастан кемінде 15 жыл еңбек сіңірген полиция қызметкерлері зейнетке шығуға құқылы. Бұл жағдайда зейнетақы мөлшері табыс мөлшерінің 40% құрайды. 25 жылдық қызметтен кейін еңбек өтілі бойынша зейнетақы 60% құрайды және әр қызмет жылында 2,6% - ға артады. Зейнетақының максималды мөлшері соңғы қызмет орны бойынша жалақының 75% құрайды [24].

Қорытынды. А.Т. Алдабергенов дұрыс атап өткендей, полиция қызметкерлерінің әлеуметтік кепілдіктері туралы заңнама біртұтас біртұтас жүйе емес, әртүрлі мемлекеттік органдар шығарған көптеген құқықтық актілердің жиынтығымен ұсынылған, сондықтан әртүрлі заңдық күші мен қолданылу аясы бар [25, 49 б.].

Талданған әлеуметтік қолдау шаралары қызметкерді адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, сондай-ақ құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету бойынша өзіне жүктелген міндеттерді адал орындауға ынталандыруы тиіс. Полицейлерді әлеуметтік қорғау тетігін әлеуметтік көмек барынша атаулы және жедел көрсетілетіндей етіп жаңғырту қажет [8].

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Құқық қорғау қызметі туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30916650&pos=2;-106#pos=2;-106
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды) // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51005029#activate_doc=2
3. Қазақстан Республикасы Конституциясының 1-бабының 1-тармағын ресми түсіндіру туралы Қазақстан Республикасы Конституциялық Кеңесінің 2001 жылғы 21 желтоқсандағы N 18/2 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/S010000018>
4. https://sociological_guide.academic.ru/168/Социальные_гарантии
5. https://nalog-nalog.ru/lgoty_garantii_i_kompensacii/kakie_est_socialnye_garantii_u_rabotnikov/
6. "Ең төмен әлеуметтік стандарттар және олардың кепілдіктері туралы" Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 19 мамырдағы № 314-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=35202379#activate_doc=2
7. Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 23 қарашадағы № 414-V Еңбек Кодексі // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34838929&pos=4;-106#pos=4;-106
8. "Қазақстан Республикасының Ішкі істер органдары туралы" Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31538979#activate_doc=2
9. Омаров К.К. Социальная защита сотрудников органов внутренних дел как одна из главных составляющих престижа полицейской службы // Вестник науки Костанайского социально-технического университета им. академика Зулхарнай Алдамжар // <https://articlekz.com/article/28103>
10. Гарантии сотрудника органов внутренних дел // https://studme.org/356021/pravo/garantii_sotrudnika_organov_vnutrennih
11. Қазақстан Республикасы ішкі істер органдарының қызметкерлеріне ақшалай ризықты, жәрдемақыларды және өзге де төлемақыларды төлеу қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2014 жылғы 14 қарашадағы № 808 бұйрығы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31662460#activate_doc=2
12. Семей ядролық сынақ полигонындағы ядролық сынақтардың салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 18 желтоқсандағы № 1787-XII Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51001550#activate_doc=2
13. Арал өңіріндегі экологиялық қасірет салдарынан зардап шеккен азаматтарды әлеуметтік қорғау туралы Қазақстан Республикасының 1992 жылғы 30 маусымдағы № 1468-XII Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51001259#activate_doc=2
14. Мемлекеттік бюджеттің есебінен ұсталатын мемлекеттік мекемелер қызметкерлерінің, сондай-ақ, Қазақстан Республикасының Парламенті депутаттарының Қазақстан Республикасының шегіндегі қызметтік іссапарлары туралы ережені бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2000 жылғы 22 қыркүйектегі № 1428 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51019957#activate_doc=2
15. «Ішкі істер органдарының қызметкерлерін қызметтік тұрғынжаймен қамтамасыз ету, тұрғын үй төлемдерінің мөлшерін есептеу, оларды тағайындау, қайта есептеу, жүзеге асыру, тоқтату, тоқтата тұру және қайта бастау қағидаларын, сондай-ақ тұрғын үй төлемдерін алуға

құқығы бар ішкі істер органдарының қызметкерлері лауазымдарының санаттарын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2021 жылғы 5 тамыздағы № 524 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31739873#activate_doc=2

16. Тұрғын үй қатынастары туралы Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 сәуірдегі № 94-1 Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=51007658#activate_doc=2

17. Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін және олармен бірге тұратын отбасы мүшелерін, зейнеткерлерін, сондай-ақ қызметтік міндеттерін атқару кезінде қаза тапқан қызметкерлердің балаларын олар кәмелеттік жасқа толғанға дейін тиісті мемлекеттік денсаулық сақтау ұйымдарында медициналық және санаторий-курорттық қамтамасыз ету қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2016 жылғы 18 ақпандағы № 78 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=33134875#activate_doc=2

18. "Халық денсаулығы және денсаулық сақтау жүйесі туралы" Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 7 шілдедегі № 360-VI кодексі // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37260142#activate_doc=2

19. «Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2015 жылғы 16 қарашадағы № 405-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39131293#activate_doc=2

20. "Қазақстан Республикасының құқық қорғау органының қызметкері өзінің қызметтік міндеттерін атқару кезінде мерткікен кезде, сондай-ақ ол қаза тапқан (қайтыс болған) жағдайда оның алуына құқығы бар біржолғы өтемақыны төлеу қағидалары бекіту туралы" Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 жылғы 20 қазандағы № 1192 Қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100001192>

21. «Қазақстан Республикасында зейнетақымен қамсыздандыру туралы» Қазақстан Республикасының 2013 жылғы 21 маусымдағы № 105-V Заңы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31408581#activate_doc=2

22. Әскери қызметшілерге, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдары, мемлекеттік фельдъегерлік қызмет қызметкерлеріне, сондай-ақ арнаулы атақтар, сыныптық шендер алу және нысанды киім киіп жүру құқықтары 2012 жылғы 1 қаңтардан бастап жойылған адамдарға және Қазақстан Республикасының ішкі істер органдарындағы медициналық лауазымдары 2022 жылғы 1 шілдеден және 2023 жылғы 1 қаңтардан бастап қысқартылған, лауазымы қысқартылған кезде еңбек сіңірген жылдары үзіліссіз әскери қызметте, арнаулы мемлекеттік және құқық қорғау органдарындағы қызметте, мемлекеттік фельдъегерлік қызметте кемінде он екі жыл және алты ай болған адамдар қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің тергеу изоляторлары мен мекемелерінде орналасқан медициналық ұйымдарда жұмысын жалғастырған жағдайда осындай адамдарға зейнетақы төлемдерін тағайындау және жүзеге асыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2013 жылғы 31 желтоқсандағы № 1500 Қаулысы // https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31492890#activate_doc=2

23. https://www.policeoracle.com/pay_and_conditions/police_pay_scales.html

24. <https://www.emery-turapomostowa.pl/emerytura-mundurowe>

25. Алдабергенов А.Т. Социальное развитие сотрудников органов внутренних Республик Казахстан // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы Академиясының Ғылыми Еңбектері. № 1. 2018. 48-56 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Амангельды Айжан Амангельдықызы – заң ғылымдарының докторы, Д.А. Қонаев атындағы Еуразиялық заң академиясының азаматтық-құқықтық пәндері кафедрасының профессоры, ҚР ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері

Мурашбеков Олжас Берикович – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы Кадр саясаты бөлімінің бастығы, полиция подполковнигі

Амангельды Айжан Амангельдықызы – доктор юридических наук, профессор кафедры гражданско-правовых дисциплин Евразийской юридической академии им. Д.А. Кунаева, научный сотрудник Научно-исследовательского центра Алматинской Академии МВД РК им. М. Есболатова.

Мурашбеков Олжас Берикович – магистр юридических наук, подполковник полиции, начальник отдела кадровой политики Алматинской Академии МВД РК им. М. Есболатова.

Amangeldy Aizhan Amangeldykyzy – doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law Disciplines of the Eurasian Law Academy named after D. Kunaev, researcher of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. M. Esbolatov.

Murashbekov Olzhas Berikovich – Master of Laws, Lieutenant Colonel of Police, Head of the Department of Personnel Policy of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after. M. Esbolatov.

А.С. Байтакова¹, Б.А. Сербаев²

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
Караганда, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, Алматы,
Республика Казахстан

НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ РЕАЛИЗАЦИИ ПРИНЦИПА «НУЛЕВОЙ ТЕРПИМОСТИ» К ПРАВОНАРУШЕНИЯМ В СФЕРЕ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены некоторые вопросы повышения уровня безопасности дорожного движения в Республике Казахстан, приведены статистические сведения дорожно-транспортных происшествий.

Авторы полагают, что исключительно практикой увеличения количества камер, фиксирующих нарушения скоростного режима, проблему в целом не разрешить. Обращается внимание на то, что одним из наиболее действенных способов профилактики правонарушений на дорогах, а также воздействия на правосознание граждан во всем мире признается реализация принципа «нулевой терпимости».

В целях повышения эффективности отечественной Стратегии дорожной безопасности «VisionZero» предлагается предусмотреть в административном законодательстве такую меру взыскания, как «обязательные работы». Это во многом позволит дисциплинировать водителей, в особенности систематических правонарушителей, а также будет способствовать реализации принципа социальной справедливости в Республике Казахстан.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения, принцип нулевой терпимости, дорожно-транспортные происшествия, правонарушитель, меры административного взыскания, штраф, обязательные работы, правосознание, правовая культура, социальная справедливость.

Қазақстан Республикасында жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы құқық бұзушылықтарға «нөлдік төзімділік» қағидатын іске асырудың кейбір аспектілері

Мақалада Қазақстан Республикасында жол қозғалысы қауіпсіздігінің деңгейін арттырудың кейбір мәселелері қарастырылып, жол-көлік оқиғаларының статистикалық мәліметтері келтірілген.

Авторлар тек жылдамдық режимінің бұзылуын тіркейтін камералардың санын көбейту тәжірибесі мәселені тұтастай шеше алмайды деп санайды. Жолдардағы құқық бұзушылықтардың алдын алудың, сондай-ақ бүкіл әлемдегі азаматтардың құқықтық санасына әсер етудің ең пәрменді тәсілдерінің бірі «нөлдік төзімділік» қағидатын іске асыру деп танылатынына назар аударылады.

«Vision Zero» отандық жол қауіпсіздігі стратегиясының тиімділігін арттыру мақсатында әкімшілік заңнамада міндетті жұмыстар сияқты жазалау шарасын көздеу ұсынылады. Бұл көп жағдайда жүргізушілерді, әсіресе жүйелі құқық бұзушыларды тәртіпке келтіруге мүмкіндік береді, сондай-ақ Қазақстан Республикасында әлеуметтік әділеттілік қағидатын іске асыруға ықпал ететін болады.

Түйінді сөздер: жол қауіпсіздігі, нөлдік төзімділік принципі, жол-көлік оқиғалары, құқық бұзушы, әкімшілік жазалау шаралары, айыппұл, міндетті жұмыстар, құқықтық сана, құқықтық мәдениет, әлеуметтік әділеттілік.

Some aspects of the implementation of the principle of «zero tolerance» for offenses in the field of road safety in the Republic of Kazakhstan

The article discusses some issues of improving the level of road safety in the Republic of Kazakhstan, provides statistical data on road accidents.

The authors believe that the problem as a whole cannot be solved solely by the practice of increasing the number of cameras recording speed violations. Attention is drawn to the fact that the implementation of the principle of "zero tolerance" is recognized as one of the most effective ways to prevent offenses on the roads, as well as the impact on the legal consciousness of citizens around the world.

In order to increase the effectiveness of the national Road Safety Strategy "Vision Zero", it is proposed to provide for such a penalty measure as "mandatory work" in the administrative legislation. This will largely allow to discipline drivers, especially systematic offenders, and will also contribute to the implementation of the principle of social justice in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: road safety, the principle of zero tolerance, traffic accidents, the offender, administrative penalties, fines, mandatory work, legal awareness, legal culture, social justice.

Введение. Вопросы безопасности дорожного движения в современном мире, характеризующимся урбанизацией и возрастающим технологическим прогрессом являются одними из наиболее актуальных практически для каждого государства. Не является исключением в этом отношении и Республика Казахстан. Почти ежедневно из средств массовой информации мы узнаем о трагических случаях, связанных с дорожно-транспортными происшествиями в том или ином регионе нашей страны.

Например, только за 2022 год в Казахстане согласно данным правовой статистики в результате ДТП было ранено 19135 и погибло 2425 человек [1]. По возрастному составу статистика пострадавших выглядит следующим образом:

погибшие:

- от 0 до 17 лет – 4 %;
- от 18 до 20 лет – 10 %;
- от 21 до 29 лет – 16 %;
- от 30 до 39 лет – 21 %;
- от 40 до 49 лет – 18 %;
- от 50 до 59 лет – 16 %;
- от 60 и выше – 15 %.

получившие ранения:

- от 0 до 17 лет – 21 %;
- от 18 до 20 лет – 8 %;
- от 21 до 29 лет – 20 %;
- от 30 до 39 лет – 19 %;
- от 40 до 49 лет – 13 %;
- от 50 до 59 лет – 10 %;
- от 60 и выше – 9 %.

Данная статистика наглядно демонстрирует тот факт, что большая доля пострадавших приходится на самый динамичный период жизни человека – возраст от 18 до 49 лет. Невнимательность и небрежность по причине спешки и желания все успеть зачастую становится причиной трагических случаев на дороге.

В частности, опасная небрежность проявляется в несоблюдении дистанции при управлении транспортным средством, переоценке своих сил во время обгона, разговоре по мобильному устройству, курении, настройке музыки, невнимательности, нарушении

детских пассажирских перевозок. Нередко дорожно-транспортные происшествия происходят и по вине пешеходов, также спешащих по своим делам. Бывает, что участники дорожного движения ведут себя некорректно по отношению друг к другу и умышленно не соблюдают правила дорожного движения. Возмущает граждан и поведение водителей общественного транспорта, а в некоторых случаях - опасная манера их езды [2]

Так, в 2022 году было зарегистрировано 14834 дорожно-транспортных происшествия. Наезд на пешехода ежегодно составляет наибольшую долю среди всех ДТП с пострадавшими, в среднем 37,7 % от общего числа зарегистрированных происшествий, столкновение транспортных средств – 23,8 % [1].

Кроме того, большую опасность представляют случаи управления транспортным средством в состоянии алкогольного опьянения. Социологические исследования, проводимые на эту тему, показывают следующие результаты:

- 31,2 % опрошенных водителей никогда не управляли транспортным средством в состоянии опьянения;
- 34,7 % - иногда;
- 19,4 % - редко;
- 3,8 % - часто.

Таким образом, прорисовывается картина, при которой более половины водителей все-таки могут себе позволить управлять автомобилем в состоянии опьянения, а около 50 % из них вообще считают, что могут управлять транспортным средством в таком состоянии «в исключительных случаях» (имеется в виду необходимость разрешения срочных дел или проблем). Непонимание водителями опасности такого пагубного поведения только усугубляет и так непростую ситуацию на дорогах в стране [3].

Вышесказанное диктует необходимость принятия дополнительных правоохранительных мер. Однако считаем, что исключительно популярной у нас в последнее время практикой увеличения количества камер, фиксирующих нарушения скоростного режима, проблему в корне не решить.

Методы исследования. В процессе подготовки настоящей статьи использовались такие методы познания социально-правовой и профессионально-правовой действительности, как диалектический, статистический, сравнительно-правовой, системно-логический, моделирование.

Основная часть. Следует отметить, что одним из наиболее действенных способов профилактики правонарушений на дорогах во всем мире признается реализация принципа «нулевой терпимости к правонарушениям».

Принцип «нулевой терпимости» (Vision Zero) – это политика безопасности дорожного движения, принятая парламентом Швеции в 1997 году, в основе которой лежат четыре составляющие: этика, ответственность, философия безопасности и создание системы перемен [4].

Отмечается, что в настоящее время Швеция благодаря такой политике добилась значительного снижения смертности в результате ДТП до пяти случаев на 100 000 населения, а положительный опыт впоследствии был воспринят другими странами, где также увенчался успехом. Пристальное внимание и бескомпромиссность даже к самым мелким правонарушениям привело к дисциплинированности на дорогах и снижению правонарушений [4].

Вместе с тем изучение зарубежного опыта показывает, что степень влияния правоохранительных механизмов на верховенство закона в каждой отдельной стране различна и зависит от традиций, обычаев и национального менталитета. Но в целом, можно сделать вывод о том, что эффективность мер, направленных на изменение поведения участников дорожного движения, во многом зависит от того, насколько строго власти обеспечивают их соблюдение [5].

В этой связи примечательно, что в офисе центрального аппарата партии «АМАНАТ» 12 Января 2023 года прошла презентация Стратегии повышения дорожной безопасности «Vision Zero», которая направлена на снижение травм и инвалидности на дорогах Республики Казахстан. Эксперты утверждают, что изменение ситуации требует радикальных мер по укреплению безопасности дорожного движения. В частности, предлагается принять и реализовать ряд следующих мер:

- снижение скоростных ограничений на особо опасных участках дороги;
- изменение дизайна и формы дорог;
- строительство островков безопасности;
- изменение методов обучения водителей общественного транспорта;
- меры по успокоению дорожного движения [6].

Всецело поддерживая подобные инициативы, мы все же хотели бы обратить внимание и на возможность включения в Стратегию дополнительных мер юридического характера, наделив ее большей превентивной направленностью. В частности, речь идет об эффективности административных взысканий, которые, согласно Кодексу Республики, Казахстан об административных правонарушениях применяются в целях воспитания лица, совершившего правонарушение, в духе соблюдения требований законодательства и уважения правопорядка, а также предупреждения совершения новых правонарушений как самим правонарушителем, так и другими лицами [7].

Полагаем, что административный штраф (денежное взыскание в пользу государства) не всегда способен оказать необходимое воспитательное воздействие на гражданина. Особенно в условиях, когда о высокой правовой культуре населения говорить не приходится. Так, для финансово состоятельных граждан нашего государства наказание в виде уплаты штрафа в большинстве своем не несет в себе никакого воспитательного и превентивного эффекта. Примером тому может служить череда скандальных случаев с участием печально известного гражданина Республики Казахстан Максата Усенова. Ведь зачастую возможность оплатить даже несколько административных штрафов становится неким дополнительным показателем материального благополучия отдельных незнатных казахстанцев. Другими словами, богатые граждане могут с легкостью позволить себе оплатить штраф, причем не один, а значит с такой же легкостью могут позволить себе совершить и административное правонарушение. Соответственно можно сделать вывод о том, что необходимое воспитательное и превентивное воздействие данный вид административного взыскания оказывает не на всех, а лишь на часть граждан – тех, кто менее финансово состоятелен. Безнаказанность же остальных в свою очередь порождает их вседозволенность.

Согласно статистике, ежегодно в Республике Казахстан к административной ответственности за ДТП привлекается около 70 000 человек, 93 % из них подвергаются административному штрафу, 6 % лишаются права управления транспортным средством и 1 % подвергаются административному аресту [4]. Таким образом, административный штраф в настоящее время применяется в подавляющем числе случаев, но при этом ситуация с дисциплинированностью на дорогах и культурой вождения к лучшему не меняется. Не способствует это и реализации принципа социальной справедливости, а в обществе не перестает преобладать стереотип о вседозволенности «блатных» на «крутых» автомобилях.

Так, согласно статье 41 КоАП Республики Казахстан за совершение административных правонарушений могут применяться следующие административные взыскания:

- 1) предупреждение;
- 2) административный штраф;
- 3) конфискация предмета, явившегося орудием либо предметом совершения административного правонарушения, а равно имущества, полученного вследствие совершения административного правонарушения;

- 4) лишение специального права;
- 5) лишение разрешения либо приостановление его действия, а также исключение из реестра;
- 6) приостановление или запрещение деятельности;
- 7) принудительный снос незаконно возводимого или возведенного строения;
- 8) административный арест;
- 9) административное выдворение за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства [7].

Вышеизложенное наглядно демонстрирует отсутствие адекватной и достаточно превентивной альтернативы административному штрафу, способной в одинаковой степени оказать ожидаемое воспитательное воздействие на каждого гражданина, нарушившего правила дорожного движения независимо от его социального и финансового положения. Не подвергать же каждого административному аресту.

Между тем в законодательстве некоторых зарубежных стран, в частности Российской Федерации и Республики Беларусь в качестве одного из основных видов административного наказания предусматриваются обязательные работы. Суть такого наказания заключается в том, что физическое лицо, совершившее административное правонарушение выполняет неоплачиваемые работы на благо общества, назначенные судьей. Обязательные работы не требуют специальной квалификации и подготовки, например – благоустройство дорог, уборка прилегающих участков дороги, уборка и перевозка товаров, а также уход за пациентами и др.

В Великобритании также популярны различные наказания в виде общественно полезных работ, которые выполняются в часы, свободные от непосредственной трудовой (профессиональной) деятельности правонарушителя или посещения им учебы. Виды работ устанавливаются местными органами власти. Нарушение же лицом, привлеченным к ответственности установленных условий, может повлечь за собой штраф или иную санкцию [8].

Реализация подобной практики в Республике Казахстан, как мы полагаем, позволила бы задать еще больший импульс деятельности местных органов власти по благоустройству городов и районов, а также во многом дисциплинировала бы автовладельцев. К примеру, деятельность правонарушителей, подвергнутых наказанию, могла бы быть сконцентрирована на таких видах работ, как уборка городских или поселковых улиц от мусора, грязи, снега и льда. В теплое время года лица, подвергнутые наказанию могли бы осуществлять полив деревьев и саженцев в скверах и на улицах.

На основании вышеизложенного предлагается дополнить часть 1 статьи 41 КоАП РК – «Виды административных взысканий» и изложить ее в следующей редакции:

«За совершение административных правонарушений могут применяться следующие административные взыскания:

- 1) предупреждение;
- 2) административный штраф;
- 2-1) обязательные работы;**
- 3) конфискация предмета, явившегося орудием либо предметом совершения административного правонарушения, а равно имущества, полученного вследствие совершения административного правонарушения;
- 4) лишение специального права;
- 5) лишение разрешения либо приостановление его действия, а также исключение из реестра;
- 6) приостановление или запрещение деятельности;
- 7) принудительный снос незаконно возводимого или возведенного строения;
- 8) административный арест;

9) административное выдворение за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства.

Часть 1 статьи 42 КоАП РК – «Основные и дополнительные виды взысканий» изложить в следующей редакции:

«Предупреждение, административный штраф, обязательные работы, административный арест могут применяться только в качестве основных административных взысканий».

Дополнить по аналогии с Российской Федерацией КоАП РК статьей – 44-1 «Обязательные работы» в следующей редакции:

«1. Обязательные работы заключаются в выполнении физическим лицом, совершившим административное правонарушение, в свободное от основной работы, службы или учебы время бесплатных общественно полезных работ.

2. Обязательные работы устанавливаются на срок от двадцати до двухсот часов, отбываются не более четырех часов в день и назначаются судьей

3. Обязательные работы не могут применяться к беременным женщинам, лицам с инвалидностью первой и второй групп, а также пенсионерам».

Совместно с ужесточением ответственности за нарушения ПДД санкциями статей КоАП РК ряд учёных и практиков рекомендуют вернуться к балльной системе учёта повторно совершённых административных правонарушений в области дорожного движения, которая позволит вести учёт повторно совершённых нарушений ПДД водителями транспортных средств и обеспечит возможность учета этого обстоятельства при назначении наказания. Балльная система в настоящее время применяется во многих зарубежных странах, она представляет собой четко продуманный механизм воздействия на правонарушителя, позволяющий при определённых условиях смягчить наказание и одновременно обеспечить жесткие гарантии соблюдения установленных правоограничений [9].

Соответственно, полагаем целесообразным вернуть статью – 629 КоАП РК «Систематическое нарушение правил эксплуатации и дорожного движения физическими лицами, управляющими транспортными средствами», и изложить в следующей редакции:

«1. Систематическое нарушение правил эксплуатации транспортных средств, то есть совершение в течение года трех и более правонарушений, предусмотренных статьями 333, 334, 590, 617, 619, 627 настоящего Кодекса, -

влечет обязательные работы сроком от 160 до 200 часов либо лишение права на управление транспортными средствами на срок до девяти месяцев.

2. Систематическое нарушение правил дорожного движения физическими лицами, управляющими транспортными средствами, то есть совершение в течение года трех и более правонарушений, предусмотренных статьями 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 606, 607, 613 настоящего Кодекса, -

влечет обязательные работы сроком от 100 до 160 часов либо лишение права на управление транспортными средствами на срок до девяти месяцев.

2-1. Систематическое нарушение правил дорожного движения физическими лицами, управляющими транспортными средствами, повлекшими в результате ДТП причинение вреда здоровью людей, повреждение транспортных средств или иного имущества либо скрывшихся с места ДТП, то есть совершение в течение года трех и более правонарушений, предусмотренных статьями 610, 611 (часть 2) настоящего Кодекса, -

влечет обязательные работы сроком от 160 до 200 часов либо лишение права на управление транспортными средствами на срок до одного года.

2-2. *Систематическое нарушение правил дорожного движения пешеходами и (или) иными участниками дорожного движения, то есть совершение в течение года трех и более правонарушений, предусмотренных статьей 615 настоящего Кодекса, - влечет обязательные работы сроком от 40 до 100 часов.»*

Заключение. Таким образом, предложенные выше меры позволят дисциплинировать водителей, в особенности систематических правонарушителей, а также будут способствовать повышению уровня массового правосознания и правовой культуры. В свою очередь, введение практики бальной системы учета повторно совершенных административных правонарушений во многом позволит реализовать принцип социальной справедливости в Республике Казахстан.

Список использованных источников

1. Динамика основных показателей по зарегистрированным дорожно-транспортным происшествиям // Интернет-ресурс: <https://qamqor.gov.kz/stats/d/Kxrv9Au7z/zaregistririvanodtp?orgId=3датаобращениянапр.: 28.02.2023;>
2. Джиембаев Р.К. Мишковская В.В. Взаимодействие полиции и гражданского общества в вопросе формирования правовой культуры участников дорожного движения в Республики Казахстан // журнал «Хабаршы - Вестник» Карагандинской академии МВД РК им. Б. Бейсенова — 2023. — № 1.
3. Бакишев К.А. Ответственность за управление транспортным средством лицом, лишенным права управления транспортными средствами, находящимся в состоянии алкогольного, наркотического и (или) токсикоманического опьянения, а равно передачу управления транспортным средством такому лицу или допуск к управлению транспортным средством такого лица (ст. 346 УК РК). Международный научный журнал «Галым-Наука» №2(57). Костанай, 2018. — С. 26
4. Сексембаев М. И. Проблемные вопросы профилактики и предупреждения правонарушений в сфере безопасности дорожного движения // Вестник академии правоохранительных органов — 2016. — № 2. — С. 23–34
5. Концепция повышения безопасности дорожного движения «Vision Zero» // Интернет-ресурс: <https://almatydc.kz/press/news/v-almaty-prezentovali-koncepciyu-povysheniya-bezopasnostidorozhnogo-dvzheniya-vision-zero> дата обращения: 28.02.2023;
6. Амиров, А. М. Реализация принципа «нулевой терпимости» к беспорядку и правонарушениям в Республике Казахстан: проблемы и пути решения / А. М. Амиров. — Текст : непосредственный // Молодой ученый. — 2017. — № 21 (155). — С. 282-288. — URL: <https://moluch.ru/archive/155/43819/> дата обращения: 20.03.2023;
7. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2014 года № 235-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 27.03.2023 г.)// Интернет-ресурс: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31577399&pos=820;-122#pos=820;-122 дата обращения: 28.03.2023;
8. Рамазанов Р.З. Зарубежный опыт обязательных и исправительных работ. Прикладная юридическая психология № 2 2014 г. // Интернет-ресурс: <https://cyberleninka.ru/article/n/zarubezhnyy-opyt-obyazatelnyh-i-ispravitelnyh-rabot/viewegidата> дата обращения: 20.03.2023;
9. Якимов А. Ю. Повышенная ответственность за неоднократное совершение административных нарушений // Государство и право. — 2007. — № 8. — С. 5-13.

Сведения об авторе

Байтакова Адия Сериковна – магистрант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова, старший лейтенант полиции.

Сербаяев Болатбек Алгожаевич – начальник Факультета подготовки специалистов среднего начальствующего состава ОВД (факультет №2) Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, полковник полиции, кандидат юридических наук.

Байтакова Адия Серікқызы– Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының магистранты, полиция аға лейтенанты.

Сербаев Болатбек Алғожаұлы– Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясының ПО орта басшы құрамы мамандарын даярлау факультетінің бастығы (№2 факультет), полиция полковнигі, заң ғылымдарының кандидаты.

Adiya Baitakova– master's student of the Karaganda academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beysenov, senior police lieutenant.

Bolatbek Serbaev – Head of the Faculty of Training specialists of the middle commanding staff of the Department of Internal Affairs (Faculty No. 2) of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, police Colonel, candidate of legal Sciences.

С.М. Алдашев¹, Ж.Н. Исабаева², Г.Ә. Жунисова³

¹Казахский Национальный университет им. аль-Фараби, Казахстан, Алматы,
Республика Казахстан

²Институт истории и права КазНПУ имени Абая, Алматы, Республика Казахстан

³Алматы, Республика Казахстан

ВОПРОСЫ ОПРЕДЕЛЕНИЯ ПОНЯТИЯ ВОЕННОСЛУЖАЩИЕ В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной научной статье рассмотрены различные подходы к понятию «военнослужащий». Выявлены различия в определении круга лиц, относящихся к военнослужащим, в пенсионном и социальном законодательстве регулирующих правовой статус сотрудников правоохранительных органов Республики Казахстан. Рассмотрены законодательство Республики Казахстан определяющие понятия «военнослужащие, социальная защита и пенсионное обеспечение военнослужащих». Принцип социально-правовой защищенности граждан, в том числе военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов - один из основных принципов государственной службы. Отсутствие единого нормативного правового акта, который бы охватывал все вопросы социального обеспечения и защиты сотрудников правоохранительных органов, по нашему мнению, связано с расширением круга субъектов обеспечения, появлением нормативных правовых актов, устанавливающих особенности исчисления выслуги лет и т.д. Во-вторых, положения, регулирующие пенсионное обеспечение военнослужащих, разнесены по разным законам и подзаконным нормативным правовым актам, что затрудняет как теоретическое осмысление данной проблемы, так и правоприменительную практику.

Ключевые слова: пенсионное обеспечение, военная служба, военнослужащий, пенсия, пенсионное законодательство, социальное законодательство, правоохранительные органы и др.

Қазақстан Республикасының заңнамасындағы әскери қызметшілер ұғымын айқындау мәселелері

Бұл ғылыми мақалада «әскери қызметшілер» ұғымына әртүрлі көзқарастар қарастырылған. Қазақстан Республикасы құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құқықтық мәртебесін реттейтін зейнетақы және әлеуметтік заңнамада әскери қызметшілерге жататын адамдар тобын анықтауда айырмашылықтар анықталды. «Әскери қызметшілер, әскери қызметшілерді әлеуметтік қорғау және зейнетақымен қамсыздандыру» ұғымдарын айқындайтын Қазақстан Республикасының заңнамасы қарастырылды. Азаматтарды, оның ішінде әскери қызметшілерді, құқық қорғау органдары қызметкерлерін әлеуметтік-құқықтық қорғау қағидасы-мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаларының бірі.

Құқық қорғау органдарының қызметкерлерін әлеуметтік қамсыздандыру мен қорғаудың барлық мәселелерін қамтитын бірыңғай нормативтік құқықтық актінің болмауы, біздің ойымызша, қамтамасыз ету субъектілерінің ауқымының кеңеюімен, еңбек сіңірген жылдарын есептеу ерекшеліктерін белгілейтін нормативтік құқықтық актілердің пайда болуымен және т. б. байланысты.

Екіншіден, әскери қызметшілерді зейнетақымен қамсыздандыруды реттейтін ережелер әртүрлі заңдар мен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілерге сәйкес орналастырылған, бұл осы мәселені теориялық тұрғыдан түсінуді де, құқық қолдану практикасын да қиындатады.

Түйінді сөздер: зейнетақымен қамтамасыздандыру, әскери қызмет, әскери қызметші, зейнетақы, зейнетақы заңнамасы, әлеуметтік заңнама, құқық қорғау органдары және т. б.

Issues of definition of the concept of military personnel in the legislation of the Republic of Kazakhstan

This scientific article discusses various approaches to the concept of "serviceman". The differences in the definition of the circle of persons related to military personnel in the pension and social legislation regulating the legal status of law enforcement officers of the Republic of Kazakhstan are revealed. The legislation of the Republic of Kazakhstan defining the concepts of "military personnel, social protection and pension provision of military personnel" is considered. The principle of social and legal protection of citizens, including military personnel, law enforcement officers is one of the basic principles of public service.

The absence of a single regulatory legal act that would cover all issues of social security and protection of law enforcement officers, in our opinion, is due to the expansion of the range of security subjects, the emergence of regulatory legal acts that establish the specifics of calculating the length of service, etc.

Secondly, the provisions regulating the pension provision of military personnel are separated according to different laws and subordinate regulatory legal acts, which complicates both the theoretical understanding of this problem and law enforcement practice.

Keywords: pension provision, military service, serviceman, pension, pension legislation, social legislation, law enforcement agencies, etc.

Введение. Одним из важнейших элементов правового статуса граждан Республики Казахстан в социальной сфере является право на социальное обеспечение.

«Гражданину Республики Казахстан гарантируется минимальный размер заработной платы и пенсии, социальное обеспечение по возрасту, в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям» - которые закреплены в ст.28 Конституции Республики Казахстан.

В науке права социального обеспечения правоотношения, как и в юридической науке в целом, относятся к фундаментальным понятиям. Многие аспекты правоотношений вышеуказанной отрасли права уже исследовались в трудах ученых, занимающихся проблемами права социального обеспечения. Наиболее исследованными правоотношениями являются пенсионные или социально-обеспечительные правоотношения. Можно сказать, что специфика этих правоотношений и внимания ученых к их изучению в значительной мере способствовали в последующем основанию права социального обеспечения как самостоятельной отрасли права.

Методы. В данной работе были применены следующие основные методы:

- структурно-функциональный метод для изучения основного содержания социальной защиты и пенсионного обеспечения сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих в сфере защиты конституционных прав человека и гражданина;

- системно-структурный метод для исследования социально-обеспечительных правоотношений в сфере социальной защиты сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих.

- абстрактно-логический – для определения факторов социальной защиты и пенсионного обеспечения, а также правового регулирования в целях защиты конституционных прав граждан и человека;

- сопоставительный метод анализа положений законодательства в сфере социальной защиты сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих, а также членов их семей;

Дискуссия. Ряд теоретических положений о понятиях, методах, принципах пенсии, пенсионных правоотношениях, о субъектах указанных правоотношении были разработаны в трудах А.Е. Пашерстника, Н.Г. Александрова, Е.И. Астрахана, В.А. Ачаркана, Я.М. Фогеля, Т.В. Красильниковой, М.С. Сахипова, В.А. Тарасовой, В.К. Субботенко, И.В. Межибовской, Ж.А. Хамзиной и др. Проблемы права социального обеспечения были обстоятельно анализированы и исследованы в научных трудах В.С. Андреева.

Правоотношения связанные с пенсионным обеспечением военнослужащих и сотрудников правоохранительных органов, регулируются множеством правовых норм, которые находятся в различных конституционных законах, законах и нормативно-правовых актах и соответственно социальная защита и пенсионное обеспечение различных категорий военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов и их правовой статус на современном этапе развития общества регулируется различными законами и нормативно-правовыми актами.

В соответствии с общими принципами пенсионного обеспечения, содержащимся в Законе Республики Казахстан «О пенсионном обеспечении граждан», от 21 июня 2013 года и с учетом особенностей военной службы и службы в органах внутренних дел, правоохранительных органов в Республике Казахстан приняты законы, которые определяют условия, нормы и порядок социального обеспечения и социальной защиты военнослужащих, правовой статус военнослужащих, лиц начальствующего и рядового состава органов внутренних дел и членов их семей

Содержание специальной правоспособности рассматривается отдельными учеными-юристами как совокупность юридических возможностей, вступление в определенные виды трудовых правоотношений, субъектом которой может быть лишь гражданин, обладающий специальными квалификационными требованиями, установленными в законодательстве для работников должностей, профессий, специальностей [1, 32-33 с.]

Поддерживая данную точку зрения о содержании специальной правоспособности, мы полагаем, что такими специальными квалификационными требованиями для военнослужащих, лиц начальствующего и рядового состава органов внутренних дел и членов их семей, сотрудников правоохранительных органов в праве социального обеспечения являются: а) достижение призывного возраста, не имеющих права на отсрочку; б) годность к строевой службе; в) состояние здоровья; г) выслуга лет; д) работа в органах внутренних дел, учеба в специализированных учебных заведениях и т.п.

Вопрос о дееспособности субъектов права социального обеспечения следует увязывать с видом социального обеспечения и свойствами юридических фактов и событиями как оснований социальной алиментации определенных категории граждан, в том числе военнослужащих и членов их семей, сотрудников правоохранительных органов. Под дееспособностью традиционно понимается способность лица своими действиями приобретать соответствующие права и выполнять обязанности. Правоспособность и дееспособность в праве социальном обеспечении возникает в разное время и в зависимости от того, на какой вид социального обеспечения обслуживание притязает лицо.

На наш взгляд пенсионная дееспособность в одних случаях возникает вместе с гражданской дееспособностью, в других – вместе с трудовой правоспособностью, в третьих случаях пенсионная дееспособность военнослужащих и членов их семей возникает при наличии специальных квалификационных требований (выслуга лет, работа в органах внутренних дел, участие в боевых действиях и т.п.), и в четвертых – в более раннем возрасте, чем предусмотрено гражданским и трудовым законодательствами Республики Казахстан.

Анализ современных понятий в национальном казахстанском законодательстве «военнослужащий», «воинская служба», «воинская должность» и связанных с ними понятий позволяют сделать вывод нам о том, воинская служба в Республике Казахстан является – особым видом государственной службы военнослужащих Вооруженных

Сил, других войск и воинских формирований, направленной на непосредственное обеспечение военной безопасности, связанной с вооруженной защитой суверенитета, территориальной целостности и неприкосновенности Государственной границы Республики Казахстан, что является особой разновидностью государственной службы, а их правовое положение соответствует статусу государственного служащего, так как правовой статус военнослужащих и их деятельность во всех случаях связывается с прохождением воинской службы и защитой государственного суверенитета и территориальной целостности, общественной безопасности Республики Казахстан. Конституция Республики Казахстан и законодательные акты Республики Казахстан определяет, что воинская обязанность – это конституционная обязанность граждан Республики Казахстан по защите Республики Казахстан [3]. Исходя из имеющихся определений существующих в национальном праве и законодательстве понятие «военнослужащий», – определено как особый вид государственной службы, а их труд есть общественно полезная деятельность, выполняемая на постоянной основе, связанная с осуществлением воинской службы на постоянной или контрактной основе направленной на защиту государственного суверенитета и территориальной собственности Республики Казахстан.

Отраслевая принадлежность правовых норм, регулирующих трудовую деятельность военнослужащих в Республике Казахстан определяется отраслевой принадлежностью норм, регулирующих деятельность военнослужащих, так как признание принадлежности правовых норм, регулирующих те или иные общественные отношения, к соответствующей отрасли права позволяет руководствоваться ее принципами, методами правового регулирования, применять сложившийся понятийный аппарат и устранять возможные пробелы правового регулирования, с помощью аналогии соответствующего отраслевого законодательства о военнослужащих.

Особенность правового статуса военнослужащих заключается в том, что в нем объединены и закреплены несколько самостоятельных статуса военнослужащих, это: конституционно-правовой, административно-правовой, трудовая и социально-обеспечительный. Трудовой статус военнослужащих, самостоятельное существование которого вряд ли может оспариваться, так как военнослужащие отнесены к категории занятого населения со сложным составом возникновения трудовых отношений и является наемным работником, выполняющим особую трудовую функцию по защите государственного суверенитета и национальной безопасности Республики Казахстан.

Трудовой Кодекс Республики Казахстан содержит нормы правового положения трудовым законодательством. Трудовой кодекс Республики Казахстан указывает на то, что труд и трудовые отношения военнослужащих регулируется нормами Трудового Кодекса Республики Казахстан, но с особенностями, предусмотренными законами, которыми устанавливаются особые условия и порядок поступления на военную службу, ее прохождения и прекращения, предусмотренными законами, которыми устанавливаются особые условия и порядок поступления на военную службу, ее прохождения и прекращения, особые условия труда, условия оплаты труда, а также дополнительные льготы, преимущества и ограничения. При такой постановке вопроса отраслевой принадлежности норм, регулирующих трудовые отношения военнослужащих, требуют дополнительного правового регулирования путем конкретного закона, а точнее Законом Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV ЗРК «О воинской службе и статусе военнослужащих».

Статья 144 Трудового Кодекса Республики Казахстан определяя отношения возникающих между субъектами воинской службы указывает, что труд лиц, состоящих на воинской службе, сотрудников специальных государственных, правоохранительных органов и государственной фельдъегерской службы регулируется Трудовым Кодексом РК с особенностями, предусмотренными специальными законами Республики Казах-

стан и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан, устанавливающими особые условия и порядок поступления на службу, ее прохождения и прекращения, особые условия труда, условия оплаты труда, а также дополнительные льготы, преимущества и ограничения [4].

Как вышеуказано деятельность правоохранительных органов РК регулируются несколькими законами, в частности: Законы РК: О правоохранительной службе. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV, О специальных государственных органах Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 13 февраля 2012 года № 552-IV, Об органах внутренних дел Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК [5].

Социальная защита сотрудников правоохранительных органов, военнослужащих – проблемы, требующие решения.

Правоохранительный орган - государственный орган, обеспечивающий соблюдение и защиту прав и свобод человека и гражданина, законных интересов физических и юридических лиц, государства, реализующий политику государства по противодействию преступности и иным правонарушениям в соответствии со своей компетенцией, наделенный специальными полномочиями по обеспечению законности и поддержанию общественного порядка, выявлению, предупреждению, пресечению, расследованию правонарушений, исполнению судебных решений по уголовным делам;

правоохранительная служба – особый вид государственной службы на должностях правоохранительных органов, а также прохождение службы в случаях, предусмотренных статьей 44 Закона РК «О правоохранительной службе»;

К правоохранительным органам статья 3 Закона РК О правоохранительной деятельности относят: органы прокуратуры, внутренних дел, государственной противопожарной службы, антикоррупционная служба и служба экономических расследований, осуществляющие свою деятельность в соответствии с законодательными актами Республики Казахстан.

К специальным государственным органам относятся органы национальной безопасности, уполномоченный орган в сфере внешней разведки, Служба государственной охраны Республики Казахстан.

Органы внутренних дел Республики Казахстан являются правоохранительным органом, предназначенным для защиты жизни, здоровья, прав и свобод человека и гражданина, интересов общества и государства от противоправных посягательств, охраны общественного порядка и обеспечения общественной безопасности

Результаты. На наш взгляд объединяющими признаками данных субъектов правоотношения являются правовой статус военнослужащих и выслуга лет – продолжительность нахождения сотрудника на воинской службе, службе в специальных государственных и правоохранительных органах, исчисляемая как в календарном, так и льготном исчислении, а также в иных случаях, предусмотренных законами Республики Казахстан. Кроме того, общими признаками для всех категории субъектов данных правоотношения является определение как особый вид государственной службы.

Правоотношения, связанные с пенсионным обеспечением военнослужащих, регулируются различными правовыми нормами, которые находятся в различных законах и нормативно-правовых актах. Социальная защита и пенсионное обеспечение различных категорий военнослужащих регулируется различными законами и современное законодательство регулирующее пенсионное обеспечение военнослужащих и членов их семей, требует изменений в части совершенствования и дополнения с учетом требований современных реалий.

Заключение. Военнослужащие, сотрудники правоохранительных органов как и государственные служащие, обладают особым правовым статусом и социальной защищенностью. Необходимо отметить, выполняя свои служебные обязанности, воен-

нослужащие, сотрудники правоохранительных органов ограничивается в правах, свободы выбора места проживания, а также запрет для занятия предпринимательской деятельностью. Размер, порядок и условия назначения пенсии данным категориям лиц должен быть скорректирован, что обеспечит гарантированность и правильность назначения пенсий указанным лицам с учетом особенностей воинской службы. Создание единой системы источников, регулирующих весь круг вопросов материального и пенсионного обеспечения военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов. Кроме того, социальная защита военнослужащих, сотрудников правоохранительных органов лиц – это система правовых отношений, которые возникают между военнослужащими по поводу предоставления на основе нормативных правовых актов, из средств республиканского бюджета при наступлении социальных рисков, влекущих необходимость их социальной защиты.

Список использованных источников:

1. Абайдельдинов Т.М. Содержание специальной трудовой правоспособности. // КазМУ хабаршысы - Вестник КазГУ. Юридическая серия. №1. 1993. с. 32-33.
2. Андреев В.С. Социальное обеспечение в СССР (правовые вопросы). – М., 1971 с. 86-87.
3. О воинской службе и статусе военнослужащих. Закон Республики Казахстан от 16 февраля 2012 года № 561-IV ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000561>
4. Трудовой Кодекс Республики Казахстан от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 18.11.2022г.)
[.https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832&pos=190;-51#pos=190;-51](https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832&pos=190;-51#pos=190;-51)
5. О правоохранительной службе. Закон Республики Казахстан от 6 января 2011 года № 380-IV, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000380>
6. О специальных государственных органах Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 13 февраля 2012 года № 552-IV, <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1200000552>
7. Об органах внутренних дел Республики Казахстан. Закон Республики Казахстан от 23 апреля 2014 года № 199-V ЗРК. <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1400000199>

Сведения об авторах

Алдашев С.М. – к.ю.н., доцент, Казахский национальный университет им. аль-Фараби.

Исабаева Ж.Н. – преподаватель кафедры Юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая.

Жунисова Г.Ә. – кандидат юридических наук, полковник в отставке

Алдашев С.М. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, з.ғ.к., доцент.

Исабаева Ж.Н. – Абай атындағы ҚазҰПУ, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының оқытушысы, п.ғ.м.

Жүнісова Г.Ә. – заң ғылымдарының кандидаты, отставкадағы полиция полковнигі.

Aldashev S.M. – candidate of law, Al-Farabi Kazakh National University.

Issabayeva Zh. – Lecturer of the Department of Jurisprudence Of the Institute of history and law of Abai KazNPU.

Zhunissova G.A. – candidate of legal sciences, police colone.

С.К. Жетписов¹, А.Ш. Хамзин², Н.М. Мусабекова¹

¹ Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы

² Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы

ЕҢБЕК КӨШП-ҚОНУШЫЛАРЫ: «ҚҰРБАНДАР» МЕН «ҚЫЛМЫСКЕРЛЕР» АРАСЫНДА

Бүгінде Қазақстан Республикасы өзінің географиялық орналасуына байланысты Азия мен Еуропа елдерін байланыстыра отырып, Еуразиялық көші-қон процестерінің жолдары қиылысатын кеңістік ретінде орналасады. Қазақстан аумағында жаппай көші-қон процесінің басталуы Кеңес Одағының ыдырауына байланысты көптеген жағымсыз салдарларға (азаматтықтың шиеленісуі, босқындар, этникалық құрамның өзгеруі, ақыл-ойдың, зиялы қауымның және еңбек ресурстарының кетуі) алып келген күрделі экономикалық жағдай болды. Қазіргі көші-қон процестері бұрынғыдан ерекше ерекшеліктерге ие болғанымен, экономикалық, әлеуметтік-мәдени, саяси-басқарушылық және сөзсіз криминогендік сипаттағы тәуекелдерді анықтайды. Соңғы жылдары халықтың көші-қон қозғалысы қайта жанданды, бұл жаһандану және интеграция шеңберіндегі көпвекторлы ынтымақтастық факторлары, пандемиядан кейінгі дағдарыс пен түрлі қақтығыстардың салдары ретінде туындады.

Мемлекеттердің қазіргі даму тенденциялары (халықаралық қатынастардың жаңа жүйесін қалыптастыру; елдер арасындағы әлеуметтік-экономикалық, рухани-мәдени өзара іс-қимылдарды қарқындату; жаһандық еңбек нарығын қалыптастыру; көптеген мемлекеттердің көші-қон тәртібін әлсіретуі және т.б.) көші-қон процестерін, көшіп-қонушылардың шыққан қоғамдарындағы да, қабылдаушы тараптағы да салдарлар мен тәуекелдерді мұқият ғылыми зерттеуге негіз жасайды. Осы зерттеу көбінесе заңсыз тәсілдермен келетін жағдайы төмен мемлекеттерден еңбек көшіп-қонушылардың ағыны салдарынан еліміздің құқықтық, әлеуметтік-экономикалық мәселелері мен ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қатерлерді ғылыми тұрғыдан түсінуге бағытталған. Осыған байланысты, ұсынылған зерттеуде көші-қон процестерін, оның әртүрлі формаларын, детерминанттарын және көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғауды сипаттаумен қатар, көшіп-қонушы (негізінен еңбек көшіп-қонушысы) құқық бұзушылықтың құрбаны болған кезде немесе осындай әрекетті өзі жасаған кезде осындай жағымсыз салдарға назар аударылады.

Бұл зерттеуді Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (грант № АР09261183).

Түйінді сөздер: қылмыс, көші-қон, көші-қон қылмысы, еңбек ресурстары, демографиялық жағдай, ұлттық қауіпсіздік.

Трудовые мигранты: между «жертвами» и «преступниками»

Сегодня, Республика Казахстан в связи со своим географическим расположением, соединяя страны Азии и Европы позиционируется как пространство, на котором пересекаются пути евразийских миграционных процессов. Началом массового миграционного процесса на территории Казахстана, явилась сложная экономическая ситуация, обусловленная распадом Советского Союза, имевшее много негативных последствий (обострение вопросов гражданства, беженцы, изменение этнического состава, отток умов, интеллигенции и трудовых ресурсов). Современные процессы миграции хоть и имеют отличительные особенности от предыдущих, тем не менее обуславливают риски экономического, социокультурного, политико-управленческого и, несомненно, криминогенного характера. В последние годы миграционные перемещения населения снова активизировались, что вызвано как факторами глобализации и многовекторного сотрудничества в рамках интеграции, так последствиями постпандемийного кризиса и различных конфликтов.

Современные тенденции развития государств (формирование новой системы международных отношений; интенсификация социально-экономических, духовно-культурных взаимодействий между странами; формирование глобального рынка труда; послабление миграционных режимов многими государствами и т.д.) создают основу для тщательного научного исследования процессов миграций, последствий и рисков как в обществах происхождения мигрантов, так и в принимающей стороне. Настоящее исследование направлено на научное осмысление правовых, социально-экономических проблем и угроз национальной безопасности нашей страны, вследствие потока трудовых мигрантов из менее благополучных государств, прибывающих зачастую нелегальными способами. В связи с этим, в представленном исследовании наряду с характеристикой процессов миграции, ее различных форм, детерминантов и защиты прав мигрантов, уделено внимание таким негативным последствиям, когда мигрант (преимущественно трудовой мигрант) становится либо жертвой правонарушения, либо сам совершает подобное деяние.

Ключевые слова: преступность, миграция, миграционная преступность, трудовые ресурсы, демографическая ситуация, национальная безопасность.

Migrant workers: between «victims» and «criminals»

Today, the Republic of Kazakhstan, due to its geographical location, connecting the countries of Asia and Europe, is positioned as a space where the paths of Eurasian migration processes intersect. The beginning of the mass migration process on the territory of Kazakhstan was a difficult economic situation caused by the collapse of the Soviet Union, which had many negative consequences (aggravation of citizenship issues, refugees, changes in ethnic composition, outflow of minds, intelligentsia and labor resources). Modern migration processes, although they have distinctive features from the previous ones, nevertheless cause risks of an economic, socio-cultural, political-managerial and, undoubtedly, criminogenic nature. In recent years, migration movements of the population have intensified again, which is caused by both factors of globalization and multi-vector cooperation within the framework of integration, and the consequences of the post-pandemic crisis and various conflicts.

Modern trends in the development of states (formation of a new system of international relations; intensification of socio-economic, spiritual and cultural interactions between countries; formation of a global labor market; relaxation of migration regimes by many states, etc.) create the basis for a thorough scientific study of migration processes, consequences and risks both in the societies of origin of migrants and in the receiving party. The present study is aimed at a scientific understanding of legal, socio-economic problems and threats to the national security of our country, due to the flow of migrant workers from less prosperous states, often arriving by illegal means. In this regard, in the presented study, along with the characteristics of migration processes, its various forms, determinants and protection of migrants' rights, attention is paid to such negative consequences when a migrant (mainly a migrant worker) becomes either a victim of an offense or commits such an act himself.

Keywords: crime, migration, migration crime, labor resources, demographic situation, national security.

Кіріспе. 90-жылдардың басында Қазақстанға әсер еткен көші-қон процестері мемлекетіміздің демографиялық, экономикалық, әлеуметтік, мәдени және саяси құрамдас бөліктеріне айтарлықтай әсер етті. Мемлекеттің этникалық картасы да айтарлықтай өзгерді. Ең маңыздысы, көші-қонның осы белсенді кезеңінде Қазақстан ұлттық әлеуеттің еңбек және репродуктивті бөлігінің кетуімен бетпе-бет келді, бұл өз кезегінде елдің одан әрі дамуына әсер етті. Еңбек ресурстарын жоғалту түріндегі бұл салдарлар көшіп-қонушы донор-елдер үшін сөзсіз.

Көші-қон процестерінің көп өлшемді салдары заңнама нормаларын жүйелі жетілдіру, көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғаудың тиімділігін арттыру, көшіп-

қонушыларды құқықтық салаға көбірек тарту түрінде құқықтық өлшемге ие екені сөзсіз.

Қазақстан Республикасы, көші-қон процесінің субъектісі болып табылатын кез келген мемлекет сияқты, көшіп-қонушылардың құқықтары саласындағы жүйелі бұзушылықтар мен теріс пайдалануларға байланысты алаңдаушылық білдіреді, өйткені адамдардың орын ауыстыру процесі әрқашан олардың әлсіз құқықтық қорғалуымен ұштасады. Бұл халықтың көші-қонын реттеудің негізгі қағидаты Конституцияда бекітілген адамның тұрғылықты жерін еркін таңдауға, еңбек бостандығына, қызмет пен кәсіп түрін еркін таңдауға, шығу еркіндігіне, жүріп-тұру еркіндігіне құқықтарын қамтамасыз ету болып табылатынына қарамастан орын алады.

Қауіпсіздік саласындағы көші-қон тәуекелдері көші-қон процестерінің қылмыс деңгейіне, еңбек көшіп-қонушылары мен қабылдаушы қоғамдар резиденттерінің объективті және субъективті қауіпсіздігіне әсеріне қатысты. Жағдай экономикалық жағынан қолайсыз елдерден көші-қонның жаппай сипаты көшіп-қонушыларды криминогендік ортаға тарту тәуекелдерінің күшеюіне әкеп соқтыратындығымен күрделене түседі.

Осыған байланысты зерттеудің мақсаты - көші-қон мен қылмыс арасындағы байланысты екі деңгейде қадағалау. Бірінші деңгей бұл байланысты жалпы сипаттайды және көші-қон мен жалпы қылмысқа қатысты. Бұл деңгейде елдің немесе белгілі бір аймақтың әлеуметтік-демографиялық құрылымындағы көші-қон нәтижесінде болатын өзгерістерді қарастыруға, олардың қылмысқа әсерін және қылмыс пен көші-қон деректерінің арақатынасын анықтауға болады. Екінші деңгей көшіп-қонушының жеке басын зерттеуге және оның тарапынан қылмыстарды анықтайтын нақты факторларды анықтауға қатысты.

Зерттеудің теориялық өлшемдегі өзектілігі көшіп-қонушылардың еңбек қызметі мен өзара әрекеттесу процесінде туындайтын көші-қон тәуекелдерін, сондай-ақ көшіп-қонушы қылмыс жасаған немесе өзі қылмыскерлердің құрбаны болған жағдайларды мұқият теориялық пысықтаулар мен эмпирикалық зерттеу құралдарының болмауына байланысты екенін атап өткен жөн.

Тарихтағы «халықтың көші-қоны» сияқты құбылыс көшпенділік, қажылық, саяхат және т.б. нысанда болды. Алайда, құқықтық зерттеу нысаны ретінде, жақында, қабылдаушы елдегі көшіп-қонушылардың құқықтық салаға интеграциялануына байланысты ғалымдар қызығушылық танытты.

Сыртқы көші-қон құбылысын ғылыми түсінудің басталуы сыртқы көші-қонға меркантилистік көзқарас деп аталатын XVIII ғасырдағы либералды ойшыл А. Смиттің есімімен байланысты [1, 149 б.]. Меркантилизмге сәйкес (ағылш. merchant - саудагер), халықаралық жұмыс күшінің кедергісіз қозғалысы экономикалық өсуге және кедейлікті жеңуге ықпал етеді. Өз азаматтарының көші-қонына бір мезгілде тыйым сала отырып, шетелдік білікті қызметкерлерді тарту басым болып табылады.

XIX ғасырдың екінші жартысында көші-қонның классикалық теориясы қалыптасты. Бұл теорияның қалыптасуының басталуы Э. Равенштейнмен байланысты (E. G. Ravenstein) [2], ол «көші-қон заңдарын» шығарды және оның факторларын итеру факторлары мен тарту факторларына бөлудің негізін қалады. Әрі қарай, Э. Ли (E. Lee) [3], көшіп-қонушылардың шыққан елдері үшін де, қабылдаушы қоғамдар үшін де сыртқы көші-қон орындайтын функцияларды қарастырды.

XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басында халықтың халықаралық көші – қонының ауқымы мен қарқындылығының айтарлықтай өсуі заңгерлердің көші-қон мәселелеріне деген қызығушылығын тудырды (M. Scott [4], Collyer M. [5], S. Carrera, A. Geddes [6], Werner F. Menski [7]).

Батыс әріптестерінің еңбектерімен салыстырғанда қазақстандық ғалымдардың зерттеулері көбінесе халықтың көші-қонының қозғаушы күштері мен салдарын

анықтауға бағытталған, оның орнына халықаралық көшіп-қонушылардың бірегейлігін өзгертуге жеткілікті көңіл бөлінбейді, көбінесе әлеуметтік-экономикалық сипаттағы эмпирикалық деректерді жинау төңірегінде шоғырланған және мәселені құқықтық реттеу аспектісі нашар зерттелген.

Ғылыми дискурсты шолу жекелеген маңызды мәселелер, атап айтқанда еңбек көші-қоны процесінде туындайтын тәуекелдердің аспектілерін зерттеу ғалымдар мен практиктердің назарынан тыс қалатынын анықтады, бұл зерттеуде тұжырымдамалық тәртіп жоқ, көшіп-қонушылардың қабылдаушы елдердің азаматтарымен өзара әрекеттесу процесінде туындайтын тәуекелдердің толық жіктелуі жоқ.

Соңғы жылдардағы диссертациялық зерттеулердің бірі - Л.М. Джунисбекованың жұмысы [8], оның объектісі еңбек көші-қонын құқықтық реттеу болып табылады. Автор көші-қон туралы ЕАЭО конвенциясын қабылдау қажеттілігін негіздейді, бұл көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғау тетігін құруға мүмкіндік береді. Бұрынғы Одақ елдеріндегі көші-қон саласындағы құқықтық нормаларды жүйелеудің маңыздылығына басқа авторлар да назар аударып, ТМД елдерінің көші-қон кодексін құру туралы тезис ұсынды [9].

Соңғы жылдардағы зерттеулер көрсеткендей, көші-қонның өзі енді кеңістіктегі механикалық қозғалыспен анықталмайды, бірақ белгілі бір құқықтық ережелер мен ұйғарымдарға бағынатын әлеуметтік шындықтың жаңа «сапасын» қалыптастырудың ішкі процесіне айналады. Құқықтық нормалармен реттелген құрылымдық процесс ретінде көші-қон идеясы зерттеушілерге оны зерттеудің жаңа аспектілерін криминологиялық, қылмыстық-құқықтық позициялардан көруге мүмкіндік береді.

Бүкіл көші-қон процесі (көшу туралы шешім қабылдаудан бастап) негізделетін төрт кезеңнен тұратын көші-қон моделін ескере отырып (Stephen Castles, Mark J. Miller [10]), біз көшіп-қонушының бүкіл іс-қимыл тізбегін құқықтық реттеудің маңыздылығы мен қажеттілігін түсінуіміз керек. Бұл модельге сәйкес, еңбек көші-қонының бірінші кезеңі көшіп-қонушылар өз табыстарын шыққан еліне жіберіп, қайтаруды жоспарлаған кезде пайда болады. Екінші кезеңде, шетелде болу ұзақтығы артқан кезде, көшіп-қонушылар жаңа әлеуметтік байланыстар қалыптастырады. Көші-қонның үшінші кезеңі көшіп-қонушылардың шетелде ұзақ уақыт болуға саналы түрде бағдарлануымен және өз институттары бар этникалық қауымдастықтардың құрылуымен байланысты. Төртінші кезең – заңсыз көшіп келушілер сенімді құқықтық мәртебеге ие болады (тұруға рұқсат алу немесе азаматтық) немесе маргиналданып, этникалық азшылықтарға айналады. Маргинализацияның басты ерекшелігі-қабылдаушы елдің тұрғындарымен белсенді қарым-қатынас жасауға деген әлсіз ниет. Маргинализацияның салдары көшіп-қонушыларды қоғам өмірінің әлеуметтік және басқа салаларынан алып тастау ғана емес, сонымен бірге олардың әлеуметтік-психологиялық екі жүзділігі, бейімделмеуге, құқық бұзушылықтар жасауға бейімділігі болып табылады.

Алайда, көші-қон процесі әрдайым құқықтық нормалармен жеткілікті түрде реттелмейді, көбінесе заңнамалар пысықталмайды және көбінесе көшіп-қонушылардың негізгі адам құқықтарына қол жеткізуіне кедергі келтіреді, бұл белгілі бір ерекше жағдайларда көшіп-қонушылардың осалдығының күрт өсуіне әкеледі. Өз кезегінде, көшіп-қонушы өзіне қиын жағдайға тап болып, ойланбай заңсыз әрекет жасай алады немесе өзі қылмыскерлердің құрбаны бола алады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы екі құбылыстың – қылмыс пен көші-қонның өзара байланысының төтенше өзектілігі мен жеткіліксіз зерттелгендігін көрсетеді.

Әдістер. Жұмыста бірқатар жалпы ғылыми және арнайы әлеуметтік әдістер қолданылған:

- логикалық-семантикалық-еңбек көші-қоны және көшіп-қонушылар қылмысы тұжырымдамасының тұжырымдамалық аппаратын талдау және тереңдету;

- көші-қонды статистикалық және нақты-әлеуметтанулық зерттеулердің нәтижелерін салыстырмалы талдау;

- Қазақстан Республикасынан еңбекші көшіп-қонушылардың алдында тұрған тәуекелдерді болжау және модельдеу, сондай-ақ криминологияның жекелеген теориялық және тәжірибелік ережелерін жетілдіру жөнінде ұсыныстар қалыптастыру кезінде;

- еңбекші көшіп-қонушылардың алдында тұрған әлеуметтік тәуекелдерді анықтаудағы құрылымдық-функционалдық талдау;

- типологиялық - көшіп-қонушы-қылмыскер мен көшіп-қонушы-құрбанның жеке басын, көші-қон қылмысының түрлерін зерттеу кезінде қолданылды

Негізгі бөлім. Жалпы көші-қон процестерін, атап айтқанда еңбек көші-қонын зерттеуге кірісе отырып, біз осы санатты сипаттаған жөн деп санаймыз. «Көші-қон» (лат. migratio - қоныс аудару) кең мағынада – бұл елді мекендер, аймақтар, елдер арасындағы адамдардың кеңістікте қозғалу процесі. Тар мағынада көші-қон деп адамдардың тұрғылықты жерінің тұрақты немесе салыстырмалы түрде ұзақ мерзімге өзгеруіне байланысты қоныс аударуларының жиынтығы түсініледі, бұл халықтың аумақтық орналасуының өзгеруіне әкеледі» [11, 822 б.]. Көші-қон ағындарының қарқындылығы, бағыты, құрамы және көші-қонның салдары әртүрлі елдер мен аймақтарда айтарлықтай ерекшеленеді. Көші-қон ұғымы анықталатын маңызды белгі - бұл зерттеушілерге көші-қонның екі негізгі түрін бөлуге мүмкіндік беретін қашықтық ұғымы: ішкі және халықаралық.

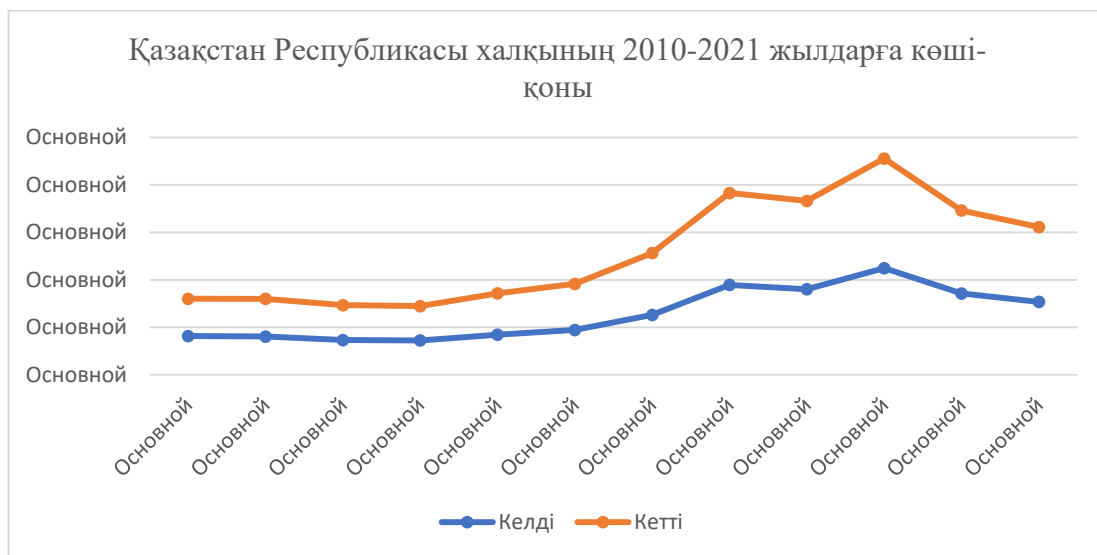
Максимова А.С. көші-қонды зерттей отырып, халықтың «қоныс аударуы» терминін қолданады [12, 97 б.]. Алғаш рет көші-қонның синонимі ретінде халықтың қоныс аударуы К. Маркстің жазбаларында қарастырылды. Зерттеуші ірі өнеркәсіп жұмысшыларының қоныс аударуын капитал аударымының туындысы ретінде түсінеді (автор: «Ірі өнеркәсіптің табиғаты еңбектің өзгеруін, функциялардың қозғалысын, жұмысшының жан-жақты қоныс аударуын анықтайды» деп жазады) [13, 489-б.]. Атап айтқанда, К. Маркстің пікірінше, жұмысшылардың көші-қонына байланысты экономиканың қарқынды дамуы соңғысын жұмысқа орналасудың тұрақтылығынан, кепілдендірілген өмір сүру құралдарына деген сенімділіктен айырады. Басқаша айтқанда, еңбек көші-қоны процесі сөзсіз, дегенмен жұмысшылардың едәуір қоныс аударуы олар үшін белгілі бір шығындар қаупін тудырады.

Алайда, егер мемлекет әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздықты сезінсе, еңбек ресурстарының қозғалу процесін болдырмауға болмайды.

Еңбек қауіпсіздігінің бірқатар нысандарының жетіспеушілігін сезінетін адамдар: еңбек нарығында жұмыс орнын жоғалтқан жағдайда бос орын болатынына сенімділіктің болмауы; жұмыс орнында қауіпсіздіктің болмауы; біліктілікті арттыру және мансап жасау мүмкіндігінің болмауы; ұзақ мерзімді перспективада табыстың кепілдендірілген деңгейінің болмауы; жұмыс орнында немесе жұмыс берушімен қарым-қатынаста өз позициясын қорғаудың қауіпсіздігінің болмауы олар қандай да бір жолмен жаңа тұрғылықты жер және/немесе жұмыс табу туралы ойлайды.

Бүгінгі жағдай бойынша көші-қон жағдайы мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз ету тиімділігіне елеулі әсер ететін Қазақстан Республикасындағы әлеуметтік шиеленістің негізгі факторларының біріне айналды. Оның үстіне, Қазақстан өзінің дамуының объективті әлеуметтік-экономикалық табыстарына байланысты негізінен көрші республикалардан келген көшіп-қонушылардың реципиент елі және Ресей мен Еуропаға көшіп-қонушылар үшін транзиттік аумақ болып табылады. Мысалы, қазір Қазақстан эмиграция және иммиграция процестері бойынша әлемде 15-ші орында. № 1 диаграмма Қазақстан халқының соңғы 10 жылдағы көші-қонын көрсетеді. Талдау көрсеткендей, көші – қон сальдосы тек 2021 жылы 21217 адамды құрады [14].

№ 1 диаграмма. Қазақстан Республикасы халқының 2010-2021 жылдардағы көші-қоны

Өткен 2022 жылы жағдай түбегейлі өзгерді, бұл туралы статистикалық деректер Қазақстанға 5,61 миллион шетелдік кірген кезде дәлелдейді (2-диаграмма). Негізінен ТМД елдерінен [14].

№ 2 диаграмма. Қазақстандағы 2022 жылғы заңсыз көшіп келушілер

Жоғарыда келтірілген статистика біздің еліміздегі көші-қонның жалпы көрінісін көрсетеді, бірақ еңбек көші-қоны ерекше назар аударуға тұрарлық, оның деректері жиі жасырын болады.

Қазақстан Республикасының Еңбек және халықты әлеуметтік қорғау министрлігі 2022 жылы жергілікті атқарушы органдардың рұқсаты бойынша 14 957 шетелдік азаматтың еңбек қызметін жүзеге асыратынын хабарлады [15]. Бұл негізінен Қытай,

Үндістан, Түркия, Өзбекстан, Ұлыбритания сияқты елдердің еңбекші көшіп-қонушылары (3 диаграмма).

№ 3 диаграмма. Қазақстанға еңбекші көшіп-қонушыларды жеткізуші елдер

Алайда, шетелде қанша қазақстандық жұмыс істейтінін ресми статистика көрсетпейді, өйткені қазақстандық көшіп-қонушыларды олардың негізгі еңбек қызметін заңсыз жүзеге асыратындығына байланысты қадағалау өте қиын. Сонымен қатар, көптеген жалдау агенттіктерінің жұмысы ашық емес. Қазақстанға шетелден келіп түсетін қаражаттың сомасы бойынша ғана қазақстандықтардың белгілі бір елде жұмыс істейтінін түсінуге болады.

Қазақстан Республикасында экономикалық белсенді халықтың бір бөлігі шетелде жұмыс істейді, болжам бойынша бұл шамамен 200 мың қазақстандық. Мұндай жағдайларда Қазақстанда еңбек құқықтары кепілдіктерінің болмауы итермелеуші фактор болып табылады, бірақ шетелде жұмысқа орналасу кепілдендірілген әлеуметтік пакетпен ұзақ мерзімді заңды жұмысқа орналасу тәсілі ретінде қарастырылмайды. Еңбек көшіп-қонушылары көбінесе жоғары табыс алу үшін еңбек құқықтарын алуға келіседі. "Әлеуметтік пакетпен және мансаптық өсу мүмкіндігімен заңды, ұзақ және кепілді жұмысқа орналасу шетелде жұмыс істейтін қазақстандықтар үшін өте сирек құбылыс болып табылады.

Еңбек ресурстарын ауыстырудың екінші жағы бар – келген елдегі көшіп-қонушыларды бейімдеу. Бұл мәселені сипаттайтын зерттеушілер «әлеуметтік иеліктен шығару» терминін қолданады [15, 48 б.].

Иеліктен шығару (нем. – *enfremdung*), ол алдымен еңбек өнімдері мен еңбек процесін иеліктен шығару ретінде көрінеді, уақыт өте келе басқа құрылымдық элементтерге (аспектілерге, формаларға) айналады: «еңбек жағдайларын иеліктен шығару», «қоғамдық-саяси құрылымдардан иеліктен шығару» және «рухани құндылықтардан иеліктен шығару» және кейде «заңнан иеліктен шығару». Сонымен қатар, иеліктен шығарудың объективті негіздері мен нысандары оны анықтаудың субъективті және дүниетанымдық нысандарына айналу қаупі бар. Басқаша айтқанда, көшіп-қонушылардың басты ерекшелігі-олардың дүниетанымының өзгеруі.

Біздің ойымызша, көшіп-қонушыларды қылмыстық әрекетке тарту фактісі оның психологиялық жағдайын ескере отырып, ол өзінің моральдық қағидаларын өзгертетін ортаға түскен кезде дәл негізделеді, өйткені ол бейтаныс адамдармен бірге жаңа қоғамда. Ол туыстарының, таныстарының және т.б. көз алдарынан тыс, көрінбейді, сонымен қатар туған жерінен тыс, ал Отанның жоғалуы – қоныс аударушылардың

айналасында болып жатқан барлық нәрселердің маңыздылығын жоғалту. Сонымен қатар, бұл жағдай меркантилдік мақсаттарға қол жеткізуге ықпал етеді. Шетелдегі көшіп-қонушылардың дүниетанымындағы өзгерістер, атап айтқанда, туған жерінде күшті жағымсыз эмоциялар тудыратын нәрсеге прагматикалық тұрғыдан көрінеді. Қоныс аударушылар өздерінің жаңа мекеніне байыту құралы ретінде қарайды. Бұл, ең алдымен, көшіп-қонушылардың мүдделерінің орталығында болатын ақша функциясына байланысты. Ақша жаңа құрал ретінде пайда болады, іс жүзінде дәстүрлі дүниетаным жаңа құндылықтар мен мүдделерге қайта құрылады. Шектелмегендік пен шектеусіздік - бұл иммигранттардың шетелдегі мінез-құлқының сыртқы атрибуттары, бұл көбінесе олардың қылмыстық іс-әрекетке, кез-келген мәртебеге, құрбан ретінде де, қылмыскер ретінде де қатысуын анықтайды.

Көшіп-қонушылардың қылмысы туралы айтқанда, олар көшіп-қонушылар жасаған қылмыстардың барлық жиынтығын білдіреді, деп атап өтті А.И. Долгова. Мұндай қылмыстардың ерекшелігі көшіп-қонушылар тобының ерекшеліктерімен және олардың қоғамдағы жағдайымен анықталады [16, 233 б.]. Қазақстандық зерттеушілер де осындай ұстанымды ұстанады: «көшіп-қонушылардың қылмыстылығы екіұшты және оны жалпы қылмыстық қылмыстардың беймәлім ажырататын белгілері бар жоғары беймәліммен сипатталады» [17, 23 б.].

Көшіп-қонушылардың қоныс аударатын елдердегі қылмыс деңгейіне әсері тікелей немесе жанама болуы мүмкін. Тікелей әсер-бейімделу кезеңінде көшіп-қонушылардың белгілі бір бөлігі қылмыс жасайды. Бұл көрсеткіштер арқылы көрсетіледі, мінез белгілі бір елде қылмыс жасаған адамдардың жалпы санындағы көшіп-қонушы қылмыскерлердің үлесін көрсетеді. Тікелей көшіп-қонушылар қатарындағы қоғамға қарсы элементтердің жергілікті тұрғындардың өкілдеріне әсерін қылмыстық әрекетке тарту мақсатында жатқызу керек. Жанама әсері-көші-қон процестері келу еліндегі әлеуметтік-демографиялық жағдайға теріс әсер етеді. Біріншіден, бұған көшіп-қонушылардың материалдық қиындықтары, тұрақсыз өмір, тұрақты табыс көздерінің болмауы, жергілікті өмірдің жағдайларына бейімделмеу жатады.

Бүгінде Қазақстан Республикасында көшіп-қонушылар жасаған құқық бұзушылықтардың өсу қарқыны айқын. Қазақстандық зерттеушілердің бірқатар еңбектерінде құқық бұзушылықтардың осы өсуіне эмпирикалық талдау жасалды [17; 18]. Сонымен, зерттеушілердің көзқарасы бойынша, республикада көшіп-қонушылар қылмысының жалпы таралуы, оның қылмыстың жалпы көрінісіндегі үлесінің аздығына қарамастан, дәстүрлі түрде оның беймәлімін ескере отырып, өте жоғары. Сондықтан, жекелеген өңірлерде көшіп-қонушылардың көп санын оқшаулау, әрине, криминогендік жағдайдың шиеленісуіне, жекелеген өңірде де, тұтастай алғанда, ел бойынша құқық бұзушылықтардың өсуіне ықпал етеді [18, 242 б.]. Көшіп-қонушылар үшін жоғары қылмыстық кәсіпқойды қажет етпейтін қылмыстар жасау тән. Олардың қылмыстары негізінен қарабайыр сипатта болады және күнкөріс үшін қаражат өндірудің шұғыл қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған.

Біздің ойымызша, көшіп-қонушылар қылмысының кәсібилігі олардың болу мемлекетіндегі құқықтық мәртебесіне байланысты. Егер олар әлі игерілмеген заңсыз көшіп-қонушылар болса және дереу өмір сүруді талап етсе, онда олар, былайша айтқанда, кездейсоқ қылмыстар – ұрлық, тонау және т.б. қылмыстар жасайды. Көшіп-қонушылары, әсіресе қысқа мерзімге келгендер, жоғары қылмыстық кәсібилік пен ұйымшылдықты қажет ететін қылмыстар жасаумен сипатталады.

Өсіп келе жатқан заңсыз көші-қон құқық бұзушылықтардың өсуіне де, ұйымдасқан қылмыстық топтардың құрылуына да ықпал етеді, өйткені көшіп-қонушылардың жаппай келуі басқа да жағымсыз салдарға әкеледі. Көшіп-қонушылар шоғырланған жерлерде тұрғын үй проблемасын күшейтеді, жұмыссыздықты күшейтеді, тиісті аймақтың барлық инфрақұрылымына жүктемені арттырады, бұл

көлік, тұрмыстық қызмет көрсету кәсіпорындарының жұмысын қиындатады және т. б. Мұның бәрі көшіп-қонушылардың да, байырғы тұрғындардың да криминогенділігінің өсуіне ықпал етеді. Атап айтқанда, көшіп-қонушылардың жергілікті тұрғындармен даулары тиісті қылмыстық құрылымдардың құрылуына әкелетін ұлттық, жерлестік белгілер бойынша екеуінің де бірігуін ынталандырады.

Көші-қон мен қылмыстың өзара байланысындағы маңызды жағдай- көшіп-қонушыларға тәуекел тобы ретінде стереотиптік көзқарас фактісі болып табылады. Сонымен қатар, тәуекелдер мен әлеуметтік қауіптерді көшіп-қонушылардың жеке таңдауы емес, олардың шыққан елі немесе белгілі бір қауымдастыққа жататындығы тудырады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығын ескере отырып, көшіп-қонушылар жасаған құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл тетігінің барабар қалыптасқан жағдайын әзірлеу қажеттілігі туралы айтуға болады, оның ішінде қажетті құқықтық құралдары да, осы салада арнайы білімі бар көптеген мүдделі субъектілердің үйлестірілген қатысуы.

Жалпы, еңбек көші-қоны саласында назар аударатын бірқатар мәселелік аспектілер бар, атап айтқанда: басқа елдерге кететін қазақстандықтарды есепке алу тетігі жоқ; Қазақстанға келетін жұмыс күшінің тиімсіз бақылау тетігі; заңсыз көші-қонның тұрақты өсуі; көшіп-қонушылар келетін және қазақстандықтар кететін бірқатар елдермен мемлекетаралық келісімдердің болмауы, бұл еңбек көшіп-қонушыларының құқықтық қауіпсіздігіне әкеледі.

Біздің ойымызша, зерттелетін мәселені шешудің негізгі аспектісі - көшіп-қонушының өзі үшін де, ол келген ел үшін де көптеген әлеуметтік тәуекелдерді тудыратын заңнамадағы еңбек көшіп-қонушылардың құқықтық мәртебесінің реттелмеуі. Қазақстан заңнамасында «еңбек көшіп-қонушысы», «еңбекші көшіп-қонушы» немесе «жұмыс істейтін көшіп-қонушы» терминінің нормативтік анықтамасы жоқ.

«Еңбекші көшіп-қонушы» термині «азаматы болып табылмайтын мемлекетте ақылы қызметпен айналысатын, айналысып жатқан немесе айналысқан адам» ретінде [19] БҰҰ Бас Ассамблеясының 1990 жылғы 18 желтоқсандағы 45/178 қарарымен бекітілген барлық еңбекші-көшіп-қонушылар мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтарын қорғау туралы БҰҰ Конвенциясында айқындалады, және де әлі күнге дейін ратификацияланбаған.

Бұл термин Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің еңбекші көшіп-қонушымен олардың отбасы мүшелерінің құқықтық мәртебесі туралы Конвенцияда сәл өзгеше айқындалған: «Тараптардың бірінің мемлекетінің азаматы болып табылатын, өзі азаматы болып табылмайтын және тұрақты тұрмайтын басқа Тараптың аумағында заңды негізде жүрген және заңды негізде еңбек қызметін жүзеге асыратын адам» [20].

«Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңында «еңбек көші-қоны» терминінің анықтамасы беріледі, ол: «еңбек қызметін жүзеге асыру үшін жеке тұлғалардың басқа мемлекеттерден Қазақстан Республикасына және Қазақстан Республикасынан, сондай-ақ мемлекет ішінде уақытша қоныс аударуы» деп түсініледі (1б. 4-тармақ. 1) [21].

Бүгінгі күні еңбек көші – қонын құқықтық реттеуді жақсарту және еңбекші көшіп-қонушылардың құқықтарын қорғау үшін бірқатар ережелерді қамтитын Қазақстан Республикасының Көші-қон саясатының 2023-2027 жылдарға арналған [22] Тұжырымдамалары біршама жағдайды жақсартты.

Сонымен қатар, «еңбекші көшіп-қонушы» терминін түсіндіру жолымен «Халықтың көші-қоны туралы» 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Қазақстан Республикасы Заңының 1-бабына: «тұрақты тұратын елден заңды түрде басқа елге қоныс аударатын жеке тұлға нақты белгіленген мерзімге ақылы еңбек қызметімен

айналысқан, айналысып жатқан және айналысқан» терминологиялық нақтылауды енгізген орынды деп санаймыз.

Сонымен қатар, еңбек көші-қонында материалдық себептер басым болатындығын ескере отырып, соңғы кездері экономикалық тұрақсыздық көші-қонның бұл түрі кең таралуда. Еңбекші көшіп-қонушы әлеуметтік-экономикалық және құқықтық тұрғыдан осал, бұл оларды белгілі бір тәуекелдерге ұшыратады.

Көші-қон жөніндегі заңнамалық базаның жетілмегендігі және Еуразиялық экономикалық одақ елдері ішіндегі көші-қон ағындарын реттеудің нақты тетігінің болмауы заңсыз көші-қонның салдары болды.

Еңбек көші-қонының бақыланбайтын процесі азаматтарды жалдау мен қанауды теріс пайдалану жүйесінің қалыптасуына әкелді, бұл көбінесе адам құқықтарының айқын бұзылуымен байланысты. Көші-қон саласындағы басымдықтар еңбек эмиграциясын реттеуді, Отанына оралған этникалық қазақтарға қолдау көрсетуді, тұрақты емес көші-қонға қарсы күресті, қазақстандық көшіп-қонушылардың шетелде болуын реттеуді және шекаралық бақылауды қамтиды.

Қорытынды. Сонымен, еңбек көшіп-қонушыларын тартатын әл-ауқаты жоғары мемлекеттердің басты проблемасы жаңадан келгендерді біріктіру мәселесі болып табылады. Бұл интеграция әрдайым қанағаттанарлық бола бермейді, кейде екі жақ үшін де әртүрлі қиындықтармен бірге жүреді. Көшіп-қонушы өзінің мінез-құлқын жергілікті құқықтық ережелерге сәйкес реттемей, құқық бұзушы немесе керісінше қорғауды қажет ететін құрбан бола алады.

Көшіп-қонушылардың қылмысын зерттеудің криминологиялық өзектілігі бірқатар жағдайлармен анықталады: біріншіден, олар елдегі, аймақтағы қылмыстық жағдайға айтарлықтай әсер етеді; екіншіден, бұл әсер әлеуметтік дағдарыстар жағдайында күрт артып, қылмысқа айтарлықтай әсер етеді; үшіншіден, бірқатар жаңа экономикалық, әлеуметтік, саяси, рухани мәселелер туындайды, оның ішінде халықаралық-құқықтық аспектілерге, шетелдіктердің елдегі жағдайына, олардың қауіпсіздігін қамтамасыз етуге және т. б.; төртіншіден, мұндай қылмыстарды анықтау, ашу және алдын алу айтарлықтай күрделене түседі.

Мемлекеттердің көші-қон қылмысы саласындағы қызметі мынадай бағыттарға: еңбек көшіп-қонушыларының құқықтық мәртебесі туралы мәселені шешуге; заңсыз көші-қонға қарсы іс-қимылдың тиімді тетіктерін әзірлеуге; көшіп-қонушылардың әлеуметтік мәселелерін шешуге, сондай-ақ олардың құқықтары мен мүдделерін қорғауға бағытталған заңнамалық базаны, барабар ағымдағы жағдайды қабылдауға бағытталуға тиіс деп санаймыз.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Ниворожкина Л.И., Колосова Н.А. Эволюция научных взглядов на трудовую миграцию как движущую силу развития мирохозяйственных связей // Вестник Ростовского государственного экономического университета. – 2014. - № 1 (45). – С. 148-155.

2. Ravenstein, E.G. (1885) The Laws of Migration. Journal of the Statistical Society of London, 48, 167-235.

3. Lee E.A Theory of Migration // Demography. 1966. № 3. P 47-57.

4. M. Scott Migration/Refugee Law (2019), Yearbook of International Disaster Law Online, 519-528 (2021).

5. Collyer M. Migrants, migration and the security paradigm: Constraints and opportunities, Mediterranean Politics, 11(2), 255-270 (2016).

6. The EU Pact on Migration and Asylum in light of the United Nations Global Compact on Refugees International Experiences on Containment and Mobility and their Impacts on Trust and Rights. Editors Sergio Carrera and Andrew Geddes. European University Institute (EUI), San Domenico di Fiesole (FI), 315 (2021).

7. Werner F. Menski Rethinking Legal Theory in the Light of South–North Migration, Routledge-Cavendish, 16 (2006).

8. Джунисбекова Л.М. Гармонизация правового пространства в сфере международного трудового права (на примере ЕАЭС). Дисс. на соискание степени доктора философии (PhD) по специальности: «6D030200 – Международное право». – Нур-Султан, 2020. – 190 с.
9. Кысыкова Г.Б., Калиева А.У. Анализ правового регулирования трудовой миграции в рамках ЕАЭС // Вестник института законодательства РК. - №4(53). – 2018. – С. 134-140.
10. Stephen Castles, Mark J. Miller The Age of Migration, Third Edition: International Population Movements in the Modern World Third Edition. - Red Globe Press London, 1998. – 338 p.
11. Большой энциклопедический словарь. 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Норинт, 2004. – 1654 с.
12. Максимова А.С. Миграционная подвижность населения и ее оценка // Миграция и социально-экономическое развитие. — 2016. — Том 1. — № 2. — С. 97–110.
13. Маркс К., Энгельс Ф. Капитал. Том первый. Собр. соч.: в 50 т. 2-е изд. М.: Госполитиздат, 1960. Т. 23. 924 с.
14. В МВД рассказали о миграционной ситуации в стране // <https://www.gov.kz/memleket/entities/migration/press/media/details/30168?lang=ru>
15. Пахарь Л.И. — Отчуждение: современное состояние и перспективы развития общества // Философская мысль. – 2021. – № 5. – С. 46 - 61.
16. Долгова А.И. Криминология: учебник. - М.: НОРМА, ИНФРА-М, 2005. – 912 с.
17. Джансараева Р.Е. Взаимосвязь миграции и преступности // Вестник КазНУ. Серия юридическая. - №3 (79). - 2016. – С. 136-142.
18. Маммадов Р.Э. Криминологические особенности личности преступника-мигранта и его психологическая характеристика // Вестник Института законодательства и правовой информации РК. - №3 (61). – 2020. - С. 239-246.
19. Конвенция ООН о защите прав всех трудящихся-мигрантов и членов их семей. Утверждена Резолюцией 45/178 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1990 года // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/O9000000002>
20. «Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығына қатысушы мемлекеттердің еңбекші-мигранттары мен олардың отбасы мүшелерінің құқықтық мәртебесі туралы конвенцияны ратификациялау туралы» Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 31 желтоқсандағы № 235-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z0900000235>
21. «Халықтың көші-қоны туралы» Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 22 шілдедегі № 477-IV Заңы // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1100000477>
22. «Қазақстан Республикасы көші-қон саясатының 2023 – 2027 жылдарға арналған тұжырымдамасын бекіту туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 жылғы 30 желтоқсандағы № 961 қаулысы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P22000000961>

Авторлар туралы мәліметтер

Жетписов Серик Кожанович – заң ғылымдарының докторы, Торайғыров университетінің профессоры.

Хамзин Амангельды Шапиевич – заң ғылымдарының докторы, Инновациялық Еуразия университетінің профессоры.

Мусабекова Нурсулун Мукидиновна – тарих ғылымдарының кандидаты, Торайғыров университетінің «Құқықтану» кафедрасының профессоры.

Жетписов Серик Кожанович – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой «Правоведение» Торайғыров университета.

Хамзин Амангельды Шапиевич – доктор юридических наук, профессор, заведующий кафедрой «Право» Инновационного Евразийского университета.

Мусабекова Нурсулун Мукидиновна – кандидат исторических наук, профессор кафедры «Правоведение» Торайғыров университета.

Zhetpisov Serik Kozhanovich – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of "Jurisprudence" of Toraigyrov University.

Hamzin Amangeldy Shapievich – Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Law of the Innovative Eurasian University.

Mussabekova Nursulun Mukidinovna – Candidate of Historical Sciences, Professor of the Department of "Jurisprudence" of Toraigyrov University.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ,
КРИМИНОЛОГИЯ**

**УГОЛОВНОЕ ПРАВО,
КРИМИНОЛОГИЯ**

CRIMINALLAW, CRIMINOLOGY

А.Р. Заппаров¹, Э.А. Алимова², А.Р. Алимбетова³

¹Департамент полиции города Алматы, Алматы, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, Алматы, Республика Казахстан

³Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан

О КАТЕГОРИИ СПРАВЕДЛИВОСТИ В УГОЛОВНОМ ПРАВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В данной статье раскрывается понятие справедливости в теории права и уголовном законодательстве Республики Казахстан. Проанализированы вопросы правовой регламентации принципа справедливости в уголовном законе страны, изучен международный опыт. Проведен сравнительный анализ специальной и учебной литературы по уголовному праву разных лет выпуска на предмет присутствия в них принципа справедливости и его определения. В рамках темы исследованы зарубежные и отечественные законодательные нормы, определяющие категорию справедливости. Статья освещает проблемы, присутствующие в изучении понятия справедливости в уголовном праве. Также проанализированы проблемы правового закрепления принципа справедливости в отдельной статье Уголовного кодекса Республики Казахстан. По результатам исследования обоснованы предложения по внесению дополнений в уголовное законодательство и дальнейшему изучению вопроса в теории уголовного права.

Ключевые слова: принцип справедливости, уголовное наказание, уголовная политика, уголовное право, уголовное законодательство, принципы права, уголовный кодекс, тяжесть наказания, равенство.

Қазақстан Республикасы қылмыстық құқығындағы әділдік санаты туралы

Бұл мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық теориясы мен заңнамасындағы әділдік түсінігі ашылады. Еліміздің қылмыстық заңнамасындағы әділдік қағидасын құқықтық реттеу мәселелері талданып, халықаралық тәжірибесі зерттелген. Қылмыстық құқық бойынша әр түрлі шығарылған жылдардағы арнайы және оқу әдебиеттеріне оларда әділдік қағидасының орын алуы және оның анықтамасы объектісі бойынша салыстырмалы талдау жасалды. Тақырып аясында әділдік санатын анықтайтын шетелдік және отандық заң нормалары зерттелген. Мақалада қылмыстық құқықтағы әділдік түсінігін зерттеуде кездесетін мәселелер көрсетілген. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жеке бабында әділдік қағидасын құқықтық бекіту мәселелері талданған. Зерттеу нәтижелері бойынша қылмыстық құқыққа жеке толықтырулар енгізу және қылмыстық құқық теориясындағы мәселені одан әрі зерттеу ұсынылады.

Түйінді сөздер: әділдік қағидасы, қылмыстық жаза, қылмыстық саясат, қылмыстық құқық, қылмыстық заңнама, құқық қағидалары, қылмыстық кодекс, жазаның қатаңдығы, теңдік.

About the category of justice in the criminal law of the Republic of Kazakhstan

This article reveals the concept of justice in criminal theory and legislation of the Republic of Kazakhstan. The issues of legal regulation of the principle of justice in the criminal law of the country are analyzed. A comparative analysis of educational literature on criminal law of different years of release on the object of the presence of the principle of justice in them and its definition was carried

out. Within the framework of the topic, foreign and domestic legislative norms, which determine the category of justice, are studied. The article highlights the problems present in the study of the concept of justice in criminal law. The problems of legal consolidation of the principle of justice in a separate article of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan are analyzed. Based on the results of the study, separate additions to the criminal law and further study of the issue in the theory of criminal law are proposed.

Keywords: principle of justice, criminal punishment, criminal policy, criminal law, criminal legislation, principles of law, criminal code, severity of punishment, equality.

Введение. До тех пор пока нас не спрашивают, что такое справедливость, нам все ясно. Однако понимание справедливости у каждого свое. Именно различное понимание категории справедливости и приводит к конфликтам и даже применению насилия к насильникам и т.д. В разные исторические периоды понятие «справедливость» соотносилось с понятиями «свобода», «равенство», «братство», хотя, конечно, они имели разный смысл. И поэтому на вышезаданный вопрос вряд ли бы мы получили внятный, а тем более однозначный ответ. Многие исследователи этой категории ссылаются на то, что нельзя определить справедливость без ее парной категории, то есть невозможно дать определение справедливости без понимания категории «несправедливость». В качестве примера можно привести высказывание О.И. Цебулевской: «Устранение несправедливости – одно из средств утверждения справедливости» [1, с.151].

Справедливость и несправедливость вечно наличествуют и всегда противостоят друг другу. Со временем меняется не величина справедливости и несправедливости, а наше представление о том, что сегодня справедливо, а что несправедливо, и каково их соотношение в конкретный период времени применительно к определенной сфере жизни [2, с.7]. Это субъективное мнение, конечно же, базируется на объективных обстоятельствах, таких как: уровень экономического развития и культуры, состояние гражданского общества, тип экономической формации, уровень социальной защищенности людей и возможности общества его поддерживать и т.д. Каждое из этих обстоятельств одновременно является источником и справедливости, и несправедливости, и в то же время их критерием.

Скажем, Аристотель считал справедливыми не только рабство, но и войны ради захвата рабов: «Очевидно, во всяком случае, что одни люди по природе свободны, другие – рабы, и этим последним быть рабами и полезно, и справедливо» [3, с.42]. Однако нынешнее мировое сообщество безоговорочно оценивает рабство в качестве явления безнравственного, противоречащего природе человека, а потому несправедливого и, безусловно, недопустимого, не имеющего оправдания.

Проблема справедливости, можно сказать, очень древняя. Сегодня справедливость обоснованно признается не только вечной, но и высшей ценностью, с которой все остальные должны согласовываться и не могут ей противоречить [4, с.4]. Для исследователей в области уголовного права идея справедливости привлекательна по этой же причине [2, с.8]. А также потому, что в уголовном законе фигурирует соответствующее понятие.

Материалы и методы. Основной анализ принципа справедливости в работе проводится на базе законодательства Республики Казахстан. Как правило, при конструировании принципов соответствующей отрасли права законодатель использует различные юридико-технические приемы. Так, в случае с УПК Казахстана, он структурно выделяет принципы в отдельной 2 главе уголовно-процессуального закона, содержащей связанные с ними задачи уголовного процесса, а также дает их исчерпывающий перечень. В другом случае перечень принципов в законе не формулируется, а их содержание выводится из конституционных положений. Например, это характерно для норм Общей

части УК Казахстана. Наряду с указанными приемами используются и другие методы, связанные с конструированием принципов отрасли права. В большинстве случаев законодатель выделяет базовые принципы, которые позволяют в конечном итоге гармонизировать и унифицировать национальное законодательство в рамках общепризнанных принципов и норм международного права [5, с.242].

Основная часть. Понятие «справедливость» встречается в трех статьях УК Республики Казахстан. В части 2 статьи 39 УК в ряду целей, стоящих перед уголовным наказанием, на первое место выдвинута цель – это восстановление социальной справедливости. В зарубежной литературе названы три цели уголовного наказания (3 purposes of Punishment) [6, p.371-374]. Самая первая цель называется воздаяние (retribution). Данная цель по содержанию схожа с первой целью уголовного наказания ст. 39 УК РК, а именно, с восстановлением социальной справедливости.

И наконец, определяя в ст. 52 УК общие начала назначения уголовного наказания, законодатель требует, чтобы оно было справедливым.

Между тем УК Республики Казахстан не содержит определения самого понятия справедливости. Нет его и в других нормативных актах Республики Казахстан. Сравнительный анализ названных выше норм УК позволяет сделать вывод о том, что законодатель различает два вида справедливости: простую (ст. 52) и социальную (ст. 39).

В связи с этим проблема справедливости в уголовно-правовой теории приобретает особую актуальность, тем более что в работах по уголовному праву справедливость определяется по-разному, а иногда ее понятие вообще не формулируется, хотя часто произведение специально посвящено исследованию этого явления.

Особый интерес представляет анализ учебной литературы по уголовному праву под углом зрения отношения авторов к идее справедливости в социалистическую и постсоциалистическую эпохи, поскольку именно эта литература главным образом формирует уголовно-правовые взгляды будущих судей, прокуроров, следователей, адвокатов страны [2, с.9].

Бытко Ю.И. в своем монографическом исследовании глубоко исследовал историографию справедливости в уголовном праве и разграничил учебники уголовного права на два списка – социалистической и постсоциалистической эпохи [2, с.9].

По мнению ученого, в социалистическую эпоху авторы учебников по уголовному праву старались избегать обсуждения вопроса о принципах социалистического уголовного права, в том числе и о принципе справедливости. Понятие справедливости встречается в следующем контексте «...будучи непреклонным в применении суровейших, но справедливых мер наказания к изменникам Родины, шпионам, диверсантам и иным врагам народа, советское социалистическое уголовное право уделяет...». Не упоминается это понятие в учебниках по уголовному праву 1959, 1960, 1962, 1964, 1969, 1975, 1981 гг., хотя другие принципы формулируются: социалистической законности, пролетарского интернационализма, социалистического демократизма, гуманизма, личной ответственности и т.п [2, с.9].

И только после 1990 г. принцип справедливости стал фигурировать во всех учебниках по уголовному праву, хотя разными авторами понимается по-своему. По-разному определяется и его место в ряду других уголовно-правовых принципов. Так, профессора Н.А. Лопашенко и Л.А. Прохоров считают, что справедливость означает «определенное соответствие различных общественных отношений, поощрение добра добром, воздаяние за зло и т.п. Она основывается на социальном равенстве людей, на уважении личности и создании ей условий для всестороннего развития» [7,с.20]. Сущность справедливости, думается, здесь отражена правильно. Вместе с тем трудно согласиться с утверждением авторов приведенного текста о том, что справедливость основывается на социальном равенстве людей. «Люди никогда не были и никогда не смогут быть социально равными в силу неравенства от рождения и особенностей их социальной органи-

зации», – считает Ю.И. Бытко [2, с.9]. Социальное неравенство людей в современный период – один из ярких тому примеров.

Авторы постсоциалистического периода придают принципу справедливости исключительно важное значение, считая, что он имеет комплексный, всеобъемлющий характер, поскольку аккумулирует в себе все другие принципы: если нарушаются они, нарушается и принцип справедливости.

Авторы учебника уголовного права, изданного в Москве в 1996 г., считают, что принцип справедливости состоит в том, что привлечение к уголовной ответственности должно основываться на объективных, достаточно убедительных и строго соответствующих закону данных. Особенно важен принцип справедливости применительно к назначению наказания. Определяя место принципа справедливости в ряду других уголовно-правовых принципов, они исходят из того, что он сближается с принципом равенства [8, с.17].

В другом учебнике, изданном в Москве в том же году, принцип справедливости определяется так же, как и в ст. 6 УК РФ [9]: наказание и иные меры уголовно-правового характера должны быть справедливыми, то есть соответствовать характеру и степени общественной опасности преступления, обстоятельствам его совершения и личности виновного [10, с.19]. Ясно также и то, что российское уголовное законодательство придает справедливости настолько важное значение, что возводит ее в ранг одного из принципов уголовного законодательства. В итоге принцип справедливости в российском уголовном праве прямо отражен в ст. 6 УК РФ.

Что касается отечественного уголовного законодательства, то в УК Республики Казахстан отсутствует понятие справедливости и даже ни в одной статье не упоминается принцип справедливости. Ч.2 ст. 1 УК РК гласит: «Настоящий Кодекс основывается на Конституции Республики Казахстан и общепризнанных принципах, и нормах международного права. Конституция Республики Казахстан имеет высшую юридическую силу и прямое действие на всей территории Республики» [11]. Здесь, к сожалению, общепризнанные принципы не раскрыты, а значит, подразумевается, что принцип справедливости принадлежит к общепризнанным принципам, на которых основывается главный уголовный закон страны.

В учебниках по уголовному праву, изданных на рубеже XX и XXI вв., совершенно отчетливо прослеживается тенденция к переосмыслению в праве функций справедливости: справедливость предлагается оценивать не только как основополагающую идею, которой надлежит руководствоваться при назначении уголовного наказания конкретному преступнику за совершенное преступление, но и при определении справедливой санкции, а также и при формировании круга преступных деяний, то есть их криминализации и декриминализации.

Таким образом, современная уголовно-правовая мысль различает три уровня проявления справедливости:

- 1) справедливое назначение наказания;
- 2) справедливая санкция за деяния;
- 3) справедливое формирование круга преступных деяний (криминализация и декриминализация) [12, с.31].

Подобный подход очень важен в уголовном праве, поскольку знаменует собой начало прорыва в определении одного из фундаментальных этических понятий в уголовно-правовой теории и уголовном законодательстве. И на данном этапе не имеет значения тот факт, что единодушие в определении справедливости отсутствует. Конечно, найдутся и другие исследователи этой темы, которые будут возражать этому убеждению. Но на данный момент мы также согласимся с вышесказанным мнением.

Вместе с тем наблюдается и другая тенденция – расширить понятие справедливости в уголовном праве до таких пределов, когда практически все положения Общей части УК включаются в понятие справедливости.

Например, Ю.И. Ляпунов и Ю.В. Мишулин считают, что принцип справедливости имеет разнообразные формы проявления: при определении законодателем минимально необходимого круга общественно опасных деяний, относимых к категории преступлений (криминализация); своевременное и обоснованное исключение из него деяний, борьба с которыми возможна иными мерами и средствами (декриминализация); установление в санкциях Особенной части УК относительно точного соответствия между тяжестью преступления и степенью строгости карательной санкции; конструирование типа самих санкций, отдавая при этом предпочтение альтернативным, относительно-определенным санкциям с учетом разумного установления пределов дискреционных полномочий суда при назначении виновным наказания; претворение в законодательстве принципа экономииуголовной репрессии; назначение более мягкого наказания, чем предусмотрено законом за данное преступление; условное осуждение; институт освобождения от уголовной ответственности и наказания [13].

Примерно такой же по объему видят справедливость в уголовном праве авторы и других учебников. Следует при этом обратить внимание на то, что справедливость предстает как феномен не только уголовно-правового законодательства, но и уголовно-процессуального, а также уголовно-исполнительного законодательства.

Правильное ранжирование преступлений имеет особое криминологическое значение, поскольку, в принципе, определена достоверность преступной структуры, а также определены меры по предупреждению и будут приняты предупреждающие меры. Кроме того, классификация преступлений на основе принципа справедливости позволяет правильно определить уровень преступности, ее состояние и динамику по отдельным видам преступлений и в целом [14].

Заключение. На данном этапе развития уголовно-правовой науки определенным достижением следует считать констатацию уже того факта, что проблемы справедливости в праве, в том числе и уголовном, исследуются на уровне не только научных статей, но и более значительных, содержательных исследований. В то же время не меньшим достижением следует считать то, что ученые, понимая приоритетность вопроса об определении этого явления в науке, отдают отчет и в том, что не меньшее значение имеет и изучение проявлений этого феномена в жизни и его соотношения с другими нравственными категориями.

В учебниках, монографиях, научных статьях проблемным является не только определение понятия справедливости, но ее функции, соотношение с другими ценностями и прежде всего с правом и законом, а также с явлениями, провозглашенными принципами уголовного законодательства: законностью, равенством граждан перед законом, виной, гуманизмом. Здесь же нами предлагается, законодательно закрепить и определить принцип справедливости в отдельной статье УК Республики Казахстан по примеру ст. 6 УК РФ.

Многие ученые, исследовавшие понятие справедливости в уголовном праве, отмечают ее актуальность, поскольку далеко не все аспекты этой проблемы исчерпывающе изучены.

Итоги исследования темы позволяют нам сделать вывод о том, что принцип справедливости в уголовном праве Республики Казахстан недостаточно раскрыт и требует дальнейшего изучения не только в уголовном праве, но и в уголовно-процессуальной и уголовно-исполнительной теории и соответствующих отраслях законодательства.

Список использованных источников

1. Цебулевская О.И. Принципы права // Теория государства и права: курс лекций / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – Саратов, 1997. – С. 151.
2. Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика: монография. – М.: Юрлит-информ, 2017. – 216 с.
3. Аристотель. Политика. Афинскаяполития. – М.: Мысль, 1997. – С.42.
4. Мартышин О.В. Справедливость и право // Право и политика. – №12. – 2000. – С.4-14.
5. Нуркеева Д.Р. Нормативно-правовое содержание принципа законности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. – №3(68). – С.241-246.
6. Territo L., Halsted J., Bromley M. Crime and justice in America. – USA:West publishing CO., 1989. – 636 p.
7. Российское уголовное право. Часть общая. – Саратов, 1994. – С.20.
8. Уголовное право. Общая часть / под ред. Б.В. Здравомыслова, Ю.А. Красикова, А.И. Рарога. – М., 1996. – С. 17.
9. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 N 63-ФЗ // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/
10. Уголовное право Российской Федерации. Общая часть: учебник для юридических вузов. – М., 1996. – С. 19.
11. Уголовный Кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
12. Российское уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М., 1997. – С. 31.
13. Уголовное право. Часть Общая. Часть Особенная: учебник. 2-е изд., испр. и доп. / под ред. Н.И. Ветрова, Ю.И. Ляпунова. – М., 2001. – С.20.
14. Абилезов Е.Т. Қылмыстық-құқықтық нормаларының бәсекелестігі бойынша қылмысты дәрежеленуі // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2020. – № 3 (64). – С. 26- 30.

Сведения об авторах

Заппаров Арыстангани Расилханович – Начальник Департамента полиции города Алматы, генерал-майор полиции.

Алимова Эльвира Абдикапбаровна – начальник отдела планирования и контроля Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова, доктор PhD, полковник полиции.

Алимбетова Алида Робертиновна – доктор PhD, университет «Туран»

Заппаров Арыстангани Расилханұлы– Алматы қаласы полиция департаментінің бастығы, полиция генерал-майоры.

Алимова Эльвира Абдикапбарқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоспарлау және бақылау бөлімінің бастығы, PhD докторы, полиция полковнигі.

Алимбетова Алида Робертиновна–PhD докторы, «Тұран» университеті.

Zapparov A.R. - Head of the Almaty City Police Department, Major General of the police.

Alimova E.A. - Head of the Planning and Control Department of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, PhD, Police Colonel.

Alimbetova A.R. - PhD, Turan University

А.М. Сайтбеков¹, А.Ш. Маликова², Ж.А. Кегембаева¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

²№2 Медеуский районный суд г. Алматы, Республика Казахстан

О ВОПРОСАХ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКОГО УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ УГОЛОВНЫМ ПРАВОНАРУШЕНИЯМ ПРОТИВ СОБСТВЕННОСТИ

В научной статье рассматриваются вопросы противодействия уголовным правонарушениям против собственности в Казахстане. Проведен сравнительный анализ германского, французского, российского, казахстанского уголовных законодательств касательно уголовных правонарушений против собственности. Предложено статью 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан дополнить новыми квалифицированными составами: мошенничество, направленное на получение субсидий; мошенничество, повлекшее лишение права гражданина на жилое помещение; мошенничество, сопряженное с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности.

Ключевые слова: уголовный закон, уголовные правонарушения, собственность, уголовные наказания.

Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес жөніндегі қазақстандық қылмыстық заңнаманы жетілдіру мәселелері туралы

Ғылыми мақалада Қазақстанда меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес мәселелері қарастырылады. Меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтармен күрес жүргізетін германдық, француздық, ресейлік, қазақстандық қылмыстық заңнамаларына салыстырмалы талдау жүргізілді. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 190-бабын мынадай жаңа сараланған құрамдармен толықтыру ұсынылды: субсидияларды алуға бағытталған алаяқтық; азаматтың тұрғын үй-жайға құқығынан айыруға әкеп соққан алаяқтық; кәсіпкерлік қызмет саласындағы шарттық міндеттемелерді қасақана орындамауға байланысты алаяқтық.

Түйінді сөздер: қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылық, меншік, қылмыстық жаза.

On the issues of improving Kazakhstan's criminal legislation on countering criminal offenses against property

The scientific article discusses the issues of countering criminal offenses against property in Kazakhstan. A comparative analysis of German, French, Russian, and Kazakhstan criminal legislation regarding criminal offenses against property was carried out. It is proposed to supplement Article 190 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan with new qualified formulations: fraud aimed at obtaining subsidies; fraud that resulted in the deprivation of a citizen's right to a dwelling; fraud involving deliberate non-fulfillment of contractual obligations in the field of entrepreneurial activity.

Keywords: criminal law, criminal offenses, property, criminal penalties.

Введение. Основной Закон – Конституция Казахстана – надежно защищает право собственности от неправомерных посягательств, устанавливает обязательства для собственников имущества и определяет право народа на землю и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы.

Статья 6 Конституции с внесенными изменениями от 8 июня 2022 года гласит: «В Республике Казахстан признаются и равным образом защищаются государственная и частная собственность. Собственность обязывает, пользование ею должно одновременно служить общественному благу. Субъекты и объекты собственности, объем и пределы осуществления собственниками своих прав, гарантии их защиты определяются законом. Земля и ее недра, воды, растительный и животный мир, другие природные ресурсы принадлежат народу. От имени народа право собственности осуществляет государство. Земля может находиться также в частной собственности на основаниях, условиях и в пределах, установленных законом»[1].

Актуальность исследования уголовных правонарушений против собственности подтверждается тем, что анализ казахстанской правовой статистики приводит к выводу о широкой распространенности уголовных правонарушений данного вида и их значительном весе в структуре зарегистрированных уголовных правонарушений.

Вместе с тем, в Республике Казахстан регулярно проводятся мероприятия по повышению эффективности работы правоохранительных органов и, как следствие, наблюдается ежегодное снижение уголовных правонарушений. За последние 5 лет количество зарегистрированных уголовных правонарушений значительно снизилось. Мероприятия включают в себя также цифровизацию всей правоохранительной системы и переход на электронный формат ведения дел. В 2018 году зарегистрировано 292 тысячи, в 2019 году 243 тысячи, в 2020 году 163 тысячи, в 2021 году 158 тысяч, в 2022 году 157 тысяч уголовных правонарушений [2].

Основная часть. Общественная опасность уголовных правонарушений против собственности определяется тем, что собственник лишается своего имущества, утрачивает право на обладание своей вещью, лишается возможности реально извлекать из своего имущества полезные свойства и не может принимать решения по функционированию принадлежащего ему объекта собственности [3, с.3,4].

Люди являются социальными существами и они живут в материальном мире, где предметы, имущество помогают им удовлетворить их насущные, ежедневные жизненные потребности.

К примеру, потерпевший, лишенный в результате преступного посягательства верхней одежды, личного автотранспорта в зимнее время испытывает чувство холода, его организм быстро теряет необходимое тепло, что приводит к простуде, обморожению и в некоторых случаях гибели данного лица. Также лица, которые в результате мошенничества лишились крова, испытывают материальный, моральный ущерб, с особой глубокой болью в тех случаях, когда данное жилище было у них единственным, их заработок был небольшим, в семье имелись малолетние дети, престарелые родители, инвалиды, что привело к значительному материальному стеснению, сильному ухудшению имущественного положения, испытанию чувства растерянности, угнетенности, моральных страданий и тяжелых внутренних переживаний.

Таким образом, уголовное правонарушение против собственности приводит к уменьшению имущества потерпевшего, причиняет вред и в то же время расширяет вещное владение виновного преступника, который становится обладателем чужого имущества, получает возможность владеть, пользоваться и распоряжаться чужой собственностью.

В этой связи, для обеспечения социальной справедливости, защиты имущественных прав граждан необходимо эффективно противодействовать

преступным посягательствам, стоять на страже законности, совершенствовать уголовное законодательство путем определения новых видов уголовных правонарушений против собственности и их квалифицированных составов.

Следует отметить, что казахстанское законодательство, устанавливая дисциплинарную, административную, гражданско-правовую, уголовную ответственность за совершенные правонарушения, охраняет, защищает регулируемые общественно-правовые отношения, права и свободы человека и гражданина, законные интересы.

В действующем Уголовном кодексе Казахстана от 3 июля 2014 года, являющимся систематизированным, кодифицированным нормативным правовым актом, уголовные правонарушения против собственности по родовому объекту расположены в главе 6 «Уголовные правонарушения против собственности» (статьи 187 – 204) [4].

Российские ученые Суденко В.Е., д.ю.н., профессор Н.А.Духно объект преступления определяют как охраняемые уголовным законом интересы (блага), на которые посягает преступное деяние или которые ставятся под угрозу такого посягательства, указывая, что это элемент состава преступления, определяющий характер общественной опасности деяния, дающий основание для разграничения преступлений, являющийся системообразующим критерием классификации преступлений [5, с.19].

Авторы Курса уголовного права определяют объект преступления как «охраняемые уголовным законом социально значимые ценности, интересы, блага, на которые посягает лицо, совершившее преступление, и которым причинён или может быть причинён существенный вред» [6, с.202].

Профессор А.В. Наумов признает, что «во многих случаях трактовка объекта преступления как охраняемых определённых общественных отношений вполне справедлива, например, в случаях признания объектом отношений собственности при краже, грабеже и других хищениях имущества. В этом случае объектом преступления выступает не похищаемое имущество непосредственно (ему при этом может быть не причинено никакого вреда), а именно отношения, вытекающие из права собственности, т. е. права владения, пользования и распоряжения чужим имуществом. Однако в ряде других случаев теория объекта преступления как общественного отношения «не срабатывает». Особенно это относится к преступлениям против личности, в первую очередь, к убийству» [7, с.157].

Считаем, что к уголовным правонарушениям против собственности относятся противоправные, виновно совершенные общественно опасные деяния, нарушающие права владения, пользования и распоряжения собственником имуществом либо иным способом причинения (или угрозой причинения) собственнику имущественного ущерба.

Предметом уголовных правонарушений против собственности является имущество, имеющее потребительскую стоимость и не исключенное из общегражданского оборота.

При этом необходимо отметить, что из общегражданского оборота исключены радиоактивные, сильнодействующие ядовитые вещества и наркотические средства, по причине их опасности для окружающих.

Казахстанское уголовное законодательство подвергается постоянному совершенствованию, поскольку преступники применяют новые способы совершения уголовных правонарушений в связи с обретением знаний в разных областях, применяя современные научно-технические средства.

В целях реализации положений Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года [8], в которой отражены основные направления уго-

ловной политики, законодательным органом (Парламентом Казахстана) были приняты уголовно-правовые законодательные акты.

Действующим Уголовным кодексом от 3 июля 2014 года была впервые введена категория «уголовный проступок». И, к примеру, в уголовных правонарушениях против собственности была введена статья 187 «Мелкое хищение», устанавливающая уголовную ответственность за уголовный проступок.

Усилена уголовная ответственность за преступления, совершенные в составе организованной преступной группы или преступного сообщества, в том числе за совершение уголовных деяний против собственности.

Модернизация уголовного законодательства также выразилась в введении квалифицированных составов уголовных правонарушений, устанавливающих уголовную ответственность за совершение уголовных деяний путем незаконного доступа в информационную систему либо изменения информации, передаваемой по сетям телекоммуникаций, направленных против собственности, к примеру в ст.188 кража ч.2 п.4), ст.195 причинение имущественного ущерба путем обмана или злоупотребления доверием ч.3 п.3) Уголовного кодекса.

Законом Республики Казахстан от 17 января 2014 года «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия деятельности финансовых (инвестиционных) пирамид» в Уголовный кодекс от 16 июля 1997 года впервые была введена уголовная ответственность в статье 177-1 за создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды. Данный вид преступления был расположен в главе 6. Преступления против собственности Уголовного кодекса.

Следует отметить, что несмотря на то, что создание и (или) руководство деятельностью финансовой (инвестиционной) пирамиды в трудах зарубежных и казахстанских ученых-юристов рассматривался как один из видов мошенничества, в правоприменительной деятельности правоохранительных органов и судов Казахстана возникали отдельные проблемы по привлечению виновных лиц к уголовной ответственности, поскольку защитники-адвокаты обвиняемых лиц приводили доводы о законной деятельности юридических лиц и их банкротстве в результате необдуманного планирования предпринимательской деятельности.

В последующем, в Уголовном кодексе от 3 июля 2014 года ответственность за указанное уголовное правонарушение была предусмотрена в статье 217 «Создание и руководство финансовой (инвестиционной) пирамидой» в главе 8 «Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности», поскольку законодатель исходя из обзора судебно-следственной практики и правовой статистики, в которых приводились и приводятся цифры о многомиллиардном ущербе казахстанской экономике от этих преступных посягательств, правильно посчитал, что, несмотря на направленность против собственности, данные деяния должны располагаться среди уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности.

Изучение Уголовного уложения Федеративной Республики Германии по состоянию на 30 ноября 2020 года с изменениями и дополнениями, вступившими в силу с 1 января 2021 года, показывает, что уголовные правонарушения против собственности расположены в данном законе в диспозициях статей, именуемых в Германии параграфами (§), где подробно описываются и конкретизируются признаки деяний.

К примеру, в Уголовном уложении ФРГ девятнадцатый раздел называется кража и присвоение, где имеются следующие самостоятельные параграфы: кража §242, особо тяжкий случай кражи §243, вооруженная кража, кража бандой, квартирная кража §244, тяжкая кража бандой §244а, бытовая кража §247, кража и присвоение вещей, имеющих незначительную ценность §248а.

Двадцатый раздел Уголовного уложения ФРГ именуется разбой и вымогательство, где расположены следующие параграфы: разбой §249, тяжкий разбой §250, разбой со смертельным исходом §251, разбойная кража §252.

Двадцать второй раздел Уголовного уложения ФРГ посвящен мошенничеству и злоупотреблению доверием, где расположены параграфы: мошенничество §263, компьютерное мошенничество §263а, мошенничество, направленное на получение субсидий §264, мошенничество, направленное на достижение капиталовложения §264а, мошенничество, направленное на получение кредита §265б, мошенничество в ставках на спорт §265с, манипуляция профессиональных спортивных соревнований §265d, особо тяжкие случаи мошенничества в ставках на спорт и манипуляция профессиональных спортивных соревнований §265е [9, с.367-380].

Имущественные преступления и проступки по уголовному законодательству Франции. В Книге Третьей Уголовного Кодекса Франции они делятся: на обманные присвоения, к которым относятся кража, вымогательство, мошенничество и сходные с ним преступные деяния, и собственно присвоения; прочие имущественные посягательства, состоящие из укрывательства и преступных деяний, тождественных укрывательству или сходных с ним; уничтожения, повреждения и порчи (не представляющих опасности для людей и опасных для людей); отмыкания (простого и отягощенного), а также посягательств на системы автоматизированной обработки данных.

Предметом преступлений против собственности во Франции также является чужое имущество. Его понятие определено во французском гражданском законодательстве, которое объединяет имущество как объект материального мира и имущественные права. Специальным предметом вымогательства и шантажа являются обязательство и отказ от обязательства, а специальным предметом мошенничества - услуга.

Обманные присвоения. Во французском уголовном законодательстве среди обманных присвоений выделяют простую кражу и кражу отягощенную.

По Уголовному кодексу Франции предметом кражи может быть энергия, предусмотрена уголовная ответственность за обманное изъятие энергии, причинившее вред другому лицу, совершенное без отягчающих обстоятельств, однако нет такого отдельно выделенного признака в сравнении с казахстанским уголовным законодательством, как совершение кражи нефти, газа «из нефтегазопровода», как предусмотрено в статье 188 Уголовного кодекса Казахстана.

Вымогательством во французском уголовном законодательстве признается «получение путем насилия, угрозы применения насилия или принуждения либо подписи, обязательства или отказа от обязательства, либо секретной информации, либо денежных средств, ценных бумаг, материальных ценностей или какого бы то ни было имущества» (ст. 312-1 УК Франции). Наказанием за вымогательство является семь лет уголовного заключения со штрафом. Наличие квалифицирующих признаков совершения вымогательства, сходных с предусмотренными в краже (с учетом специфики вымогательства), повышает наказание вплоть до пожизненного уголовного заключения (ст.ст. 312-6, 312-7 УК Франции) [10, с.52-55].

К присвоениям, наказуемым тремя годами уголовного заключения со штрафом, относятся: злоупотребление доверием, которое представляет собой деяние, совершенное каким-либо лицом, выразившееся в присвоении, во вред другому, денежных средств, ценных бумаг, материальных ценностей или любого другого имущества, которые были этому лицу переданы, и которые оно обязалось возвратить, предъявить или использовать определенным образом (ст. 314-1 УК Франции); присвоение заложенного имущества, т. е. деяние, совершенное должником, заемщиком или третьим лицом, дающим имущество в залог, выразившееся в уничтожении или присвоении предмета, составляющего залог (ст. 314-5 УК Франции); присвоение имущества, на которое наложен арест, а именно деяние, совершенное лицом, на имущество которого наложен

арест, выразившееся в уничтожении или присвоении арестованного предмета, находящегося у должника в обеспечение прав кредитора и доверенного его охране или охране третьих лиц (ст. 314-6 УК Франции); посягающее одновременно на отношения собственности и правосудие искусственное создание неплатежеспособности, которое представляет собой «деяние, совершенное должником, в том числе до вынесения судебного решения, констатирующего его задолженность, выразившееся в организации или отягощении своей неплатежеспособности либо путем увеличения пассивов или снижения активов своего имущества, либо путем занижения или сокрытия всех или части своих доходов, либо сокрытия какого-либо имущества и имеющее целью уклонение от исполнения приговора имущественного характера, вынесенного судом по уголовным делам, или решения, вынесенного судом по гражданским делам о деликтах, квазиделиктах или алиментах» (ст. 314-7 УК Франции). В данном случае речь идет об имуществе, отданном в залог в обеспечение обязательства должника или заемщика. Первые три вида собственно присвоений отличаются от других видов хищений тем, что их предметом является имущество, которое еще не утратило своей правовой связи с прежним собственником, однако уже обременено правами другого лица (государства) [10, с.52-55; 11] .

Во Франции ответственность за кражу, вымогательство (шантаж), мошенничество и сходные с ним преступные деяния, а также собственно присвоения могут нести не только физические, но и юридические лица.

Изучение российского законодательства показывает, что в Уголовном кодексе Российской Федерации наряду с общим составом мошенничества в ч.1 ст. 159 и следующими квалифицированными составами: в ч.2 ст.159 -мошенничество, совершенное группой лиц по предварительному сговору, а равно с причинением значительного ущерба гражданину; в ч.3 ст.159 - мошенничество, совершенное лицом с использованием своего служебного положения, а равно в крупном размере; в ч.4 ст.159 - мошенничество, совершенное организованной группой либо в особо крупном размере или повлекшее лишение права гражданина на жилое помещение; в ч.4 ст.159 -мошенничество, сопряженное с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности, если это деяние повлекло причинение значительного ущерба.

Предусмотрены и другие разновидности мошенничества: мошенничество в сфере кредитования (ст. 159.1), мошенничество при получении выплат (ст. 159.2), мошенничество с использованием электронных средств платежа(ст. 159.3), мошенничество в сфере страхования (ст. 159.5), мошенничество в сфере компьютерной информации (ст. 159.6) [12].

Глубокий, детальный анализ германского, французского, российского уголовных законодательств позволяет прийти к обоснованному выводу, что подробное описание объективной и субъективной сторон, а также указание на субъекта уголовных правонарушений в статьях уголовного законодательства является оправданным и в некоторых случаях даже крайне необходимым для эффективной борьбы с преступностью по причине изоциренности в совершении уголовных деяний преступниками в настоящее время, которые имеют средне-специальное, высшее образование, совершают преступления против собственности, в экономической сфере.

Хотелось бы отметить, что германское, французское, российское уголовные законодательства касательно уголовных правонарушений против собственности являются более подробно урегулированными в сравнении с Уголовным кодексом Республики Казахстан. В указанных зарубежных законодательствах имеются конкретизированные разновидности кражи, мошенничества и других уголовных правонарушений, что способствует ясному, точному пониманию сотрудниками правоохранительных органов и судьями судебных органов вопросов квалификации уголовных правонарушений.

Современные ученые ограничиваются изучением опыта правоприменения какой-либо одной нормы права или принципа, никак не расширяя изучение вопроса до оценки его эффективности, особенно по истечении определенного времени. Когда уже можно реально оценить, так ли были необходимы все нововведения уголовного процесса, были ли они эффективны в действительности, в чем причина неэффективности и т.п. [132].

Как известно, отсутствие конкретизированного состава уголовного правонарушения приводит к тому, что при толковании норм уголовного права нарушается единообразное, одинаковое понимание норм уголовного законодательства всеми субъектами правоприменения, кроме того, пробелы, вызванные недостаточностью полного и детального урегулирования, приводят в последующем и к нарушению единообразности судебной практики.

В этой связи, предлагаем статью 190 Уголовного кодекса Республики Казахстан дополнить новыми квалифицированными составами: мошенничество, направленное на получение субсидий; мошенничество, повлекшее лишение права гражданина на жилое помещение; мошенничество, сопряженное с преднамеренным неисполнением договорных обязательств в сфере предпринимательской деятельности.

Необходимость внесения данных квалифицированных составов мошенничества в казахстанское уголовное законодательство обосновывается следующими обстоятельствами: повышенной общественной опасностью данных составов мошенничества; распространенностью их совершения преступниками под прикрытием гражданско-правовой сделки и предпринимательской деятельности; сложностью доказывания по уголовным делам по таким видам мошенничества.

В связи с увеличением фактов скотокрадства в сельской местности и необходимостью усиления уголовно-правового противодействия данным негативным явлениям, учитывая, что сельчане, лишаясь своего скота, претерпевают тяжелый имущественный для них вред, поскольку разведение скота для многих из них является основным источником дохода и пропитания, казахстанский законодатель, приняв Закон Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года, внес в действующий Уголовный кодекс новую статью 188-1. скотокрадство, устанавливающую более суровые уголовные наказания, в сравнении со статьей 188. кража УК.

Кроме того, положения Концепции правовой политики Республики Казахстан об усилении уголовной ответственности за преступления, совершенные в составе организованной преступной группы или преступного сообщества, совершенствовании институтов освобождения от уголовной ответственности были реализованы Законом Республики Казахстан от 27 декабря 2019 года, внесшем изменения и дополнения в статью 68. освобождение от уголовной ответственности в связи с примирением Уголовного кодекса, запрещая применять нормы данной статьи к преступлению, совершенному в составе преступной группы; в течение срока давности привлечения к уголовной ответственности, установленного частью первой статьи 71 Уголовного кодекса.

Следует отметить, что внесение данных изменений применительно к уголовным правонарушениям против собственности и другим, было связано с тем, что лица, ранее совершившие уголовные правонарушения и освобожденные от уголовной ответственности за примирением сторон, стали неоднократно совершать новые уголовные деяния и вновь освобождаться от уголовной ответственности за примирением сторон.

Тем самым, в достаточной мере не выполнялись цели наказания, такие как восстановление социальной справедливости, исправление осужденного и предупреждения совершения новых уголовных правонарушений, как осужденным, так и другими лицами. Возросло количество уголовных правонарушений, отдельные преступники стали рассматривать совершение уголовных правонарушений как постоянный источник преступного дохода, бравируя своей фактической безнаказанностью, не претерпевая

уголовной кары, ввиду чрезмерно гуманного казахстанского уголовного законодательства.

Причинами гуманизации казахстанского уголовного законодательства были отход от репрессивного уголовного законодательства советского периода, переход к снижению тюремного населения, стремление выйти на уровень стандартов развитых европейских государств, принятие мер по соблюдению международных конвенций, ратифицированных Казахстаном.

Однако гуманизация имела и обратную сторону, перейдя за определенную грань. В этой связи многие известные казахстанские ученые высказались о необходимости научной обоснованности некоторых новелл уголовного законодательства.

Заключение. На основе исследования статистических данных об уголовных правонарушениях, причин преступности, полагаем, что гуманизация в уголовно-правовой сфере должна быть взвешенной, научно-обоснованной, с учетом тенденций роста и тяжести преступности, а также других факторов.

При назначении наказания суды должны непременно учитывать требования части 2 статьи 52 Уголовного кодекса, где указывается, что лицу, совершившему уголовное правонарушение, должно быть назначено наказание, необходимое и достаточное для его исправления и предупреждения новых уголовных правонарушений.

Судьи при назначении уголовных наказаний, являющихся действенными мерами противодействия, за совершенные уголовные правонарушения, в том числе против собственности, руководствуются статьями Общей и Особенной частей Уголовного закона, учитывая положения части 3 статьи 52 Уголовного кодекса, гласящих, что при назначении наказания учитываются характер и степень общественной опасности уголовного правонарушения, личность виновного, в том числе его поведение до и после совершения правонарушения, обстоятельства, смягчающие и отягчающие ответственность и наказание, а также влияние назначенного наказания на исправление осужденного и на условия жизни его семьи или лиц, находящихся на его иждивении.

Как известно, во многих странах принцип справедливости при назначении наказаний ассоциируется с весами, где обе чаши уравниваются при назначении справедливого наказания.

В этой связи, в борьбе с уголовными правонарушениями важное значение имеют такие понятия, как действительная реализация неотвратимости уголовной ответственности и наказания за содеянное уголовное деяние, назначение уголовного наказания, соответствующего тяжести уголовного правонарушения при отправлении правосудия судьями по уголовным делам в судах.

В заключение хотелось бы отметить, что эффективная борьба с преступностью против собственности, реализация принципов правового государства будет возможна при полной гарантированности осуществления конституционных прав и свобод человека и гражданина, точного, грамотного, неукоснительного выполнения конституционных обязанностей всеми государственными органами, должностными лицами, гражданами и организациями.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года с изменениями и дополнениями от 8 июня 2022 года
2. Сайт Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан // qamqor.gov.kz
3. Елисеев С.А. Преступления против собственности: курс лекций. – Томск, 2018. – 194 с.
4. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года с изменениями и дополнениями на 2023 год.

5. Суденко В. Е. Уголовное право, общая часть: альбом схем / В.Е. Суденко; под ред. д.ю.н., проф. Н.А. Духно. – М.: Юридический институт МИИТа, 2011. – 76 с.
6. Курс уголовного права / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой, Г.Н. Борзенкова, В.С. Комиссарова. – М., 1999. Т. 1: Общая часть. Учение о преступлении. – С.202.
7. Наумов А. В. Российское уголовное право: курс лекций. – М., 1999. Т. 1: Общая часть. – С.157.
8. Концепция правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 24 августа 2009 года.
9. Hellmann U., Rarog A. (Hrsg.) *Berührungspunkte in der deutschen und russischen Strafrechtswissenschaft* // <https://www.uni-potsdam.de/projects/ls-hellmann>
10. Л.С. Аистова, Д.Ю. Краев Уголовное право зарубежных стран. Учебное пособие 2-е издание, переработанное, Санкт-Петербургский юридический институт (филиал) Университета Прокуратуры Российской Федерации, Санкт-Петербург 2020, с.131
11. Уголовное право зарубежных государств. Особенная часть: учебное пособие / под ред. И.Д. Козочкина. — Москва: Камерон, 2004. — 528 с.
12. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13 июня 1996 года № 63-ФЗ, с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.
13. Л.Ш. Берсугурова, А.С. Дюсембаева, А.Б. Шарипова. Об эффективности реализации норм уголовно-процессуального права // Ученые труды Алматинской академии МВД РК. – 2022. – №4(73). – 344 с.

Сведения об авторах

Сайтбеков Айдар Муталикович – начальник Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова к.ю.н., д.п.н., профессор, полковник полиции.

Маликова Айгуль Шарифхановна – председатель суда №2 Медеуского района города Алматы, к.ю.н.

Кегембаева Жанар Аманжановна – ученый секретарь Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, д.ю.н., профессор.

Сайтбеков Айдар Мутәлікұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының бастығы, з.ғ.к., с.ғ.д., профессор, полици полковнигі.

Маликова Айгуль Шарифхановна – Алматы қаласы Медеу ауданының №2 сотының төрағасы, з.ғ.к.

Кегембаева Жанар Аманжанқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының Ғалым хатшысы, з.ғ.д., профессор.

Saitbekov Aidar Mutalikhovich – Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov.

Malikova Aigul Sharifkhanovna – Candidate of Law, Chairman of the court № 2 Medeu district of Almaty.

Kegembayeva Zhanar Amanzhanovna – Academic Secretary of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Law, Professor.

Г.Р. Рустемова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

ИСКУССТВЕННЫЙ ИНТЕЛЛЕКТ В МЕДИЦИНЕ И СФЕРЕ ЗДРАВООХРАНЕНИЯ И УГОЛОВНОЕ ПРАВО

Цифровизация здравоохранения есть одна из приоритетных и стратегических задач в рамках цифровой экономики Казахстана. Информационно-коммуникационные технологии (ИКТ) и искусственный интеллект (ИИ) стали применяться поэтапно и повсеместно, где необходимо. В статье рассматриваются вопросы, связанные с внедрением цифровых технологий в сферу здравоохранения и медицины и их влияния на уголовное право. Дан анализ законодательства о здравоохранении, рассмотрены понятия ИИ и ИКТ. Анализируются изменения в правоотношениях под влиянием цифровизации, указывается на запоздалое реагирование уголовного законодательства стран на современные реалии виртуальной жизни.

Ключевые слова: цифровизация, информационно-коммуникационные технологии, здравоохранение, медицина, уголовное право, искусственный интеллект.

Медицина мен денсаулық сақтау жүйесіндегі жасанды интеллект және қылмыстық құқық

Денсаулық сақтауды цифрландыру Қазақстанның сандық экономикасының шеңберіндегі басымдық және стратегиялық міндеттердің бірі. Ақпараттық-коммуникациялық технологиялар (АКТ) және жасанды интеллект (ЖИ) қажетті жерде кезең-кезеңмен және барлық жерде қолдана бастады. Бұл мақалада денсаулық сақтау жүйесі және медицинаға сандық технологияларды енгізуге қатысты мәселелері және олардың қылмыстық құқыққа әсері қарастырылған. Денсаулық сақтау туралы заңнамаға талдау жасалған, ЖИ және АКТ түсініктемелері талқыланған. Цифрландыру әсерінен болған құқық қатынастарында өзгерістер талдалған, виртуалды өмірдің қазіргі шындығына деген қылмыстық құқықтың кеш жауап беруі көрсетілген.

Түйінді сөздер: цифрландыру, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, денсаулық сақтау жүйесі, медицина, қылмыстық құқық, жасанды интеллект.

Artificial intelligence in medicine and healthcare and criminal law

The digitalization of healthcare is one of the priority and strategic tasks within the digital economy of Kazakhstan. Information and communication technologies (ICT) and artificial intelligence (AI) have been applied everywhere, where necessary. The article deals with issues related to incorporating digital technologies into healthcare and medicine and their impact on criminal law. The analysis of the legislation in healthcare, concepts of AI and ICT are given. The author analyses changes in legal relations influenced by digitalization, belated response of the criminal legislation of countries to the present-day developments in cyber life.

Key words: digitalization, information and communication technologies, healthcare, medicine, criminal law, artificial intelligence

Введение. Цифровизация здравоохранения в Республике Казахстан была одной из главных составляющих Государственной программы «Цифровой Казахстан», Государственной программы здравоохранения Республики Казахстан на 2020-2025 годы, а также Концепции развития электронного здравоохранения Республики Казахстан на 2013-2020 годы. В настоящее время действует Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация»», утвержденного Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года № 725 [1].

Стратегический план развития Республики Казахстан до 2025 года [2] также указал на внедрение искусственного интеллекта в систему здравоохранения в рамках цифровизации этой системы, в целях более эффективного предоставления медицинских услуг населению и улучшения здоровья нации.

Кодекс Республики Казахстан «О здоровье народа и системе здравоохранения» предусматривает также нормативно-правовое регулирование, разработку и утверждение стандартов цифрового здравоохранения (см. пп.1) ст.59). Более того, в этом же Кодексе предусмотрена целая глава 7 «Цифровое здравоохранение», в ст.58 которой дается определение цифровизации здравоохранения: «1) *цифровизация здравоохранения* – использование цифровых технологий для трансформации медицинских и административно-управленческих процессов здравоохранения, направленное на повышение доступности, эффективности, качества и безопасности медицинской помощи;» [3].

Материалы и методы. Методологическую основу настоящего исследования составляет всеобщий диалектический метод. Кроме того, применялись общенаучные и специальные методы научного познания, как системно-структурный и сравнительно-правовой, наряду с такими частными методами, как анализ документов и наблюдение.

Теоретической основой исследования, ввиду его преимущественно междисциплинарного характера, являются основные положения уголовного права, криминологии, медицинского права, медицины и фармации в современный период. Выводы, сделанные в ходе исследования, были получены с использованием значительного количества законодательных, моно-графических, периодических и интернет-источников юридической, криминологической, медицинской литературы, а также материалов научно-практических и научно-теоретических конференций.

Результаты исследования. В здравоохранении Казахстана используются МИС (медицинские информационные системы) в настоящее время в рамках исполнения Национального проекта «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация», которые, в свою очередь, разработаны на имеющихся платформах ИКТ (информационно-коммуникативных технологий) в общей системе цифровизации страны.

Использование же данных пациентов в цифровом режиме осуществляются в рамках оказания медицинской помощи *только с учетом* информированного согласия пациента на получение медицинской помощи. Однако определения самого понятия «*искусственный интеллект в здравоохранении*» (ИИ) не содержится в законодательстве. В литературе это понятие рассматривается с точки зрения использования в законе [4].

Понятие «*искусственный интеллект*» является обобщающим, при выработке дефиниции этого понятия следует учитывать разновидности систем искусственного интеллекта, особенности применения технологий искусственного интеллекта в каждой конкретной сфере, а также разный уровень применения технологий и особенности правовой системы государства [5, с.71]. С этим мнением мы согласны, тем более что в Казахстане по причине дороговизны и других причин применяются не все виды ИИ и роботов.

Не выработано общепризнанного понятия «искусственный интеллект (ИИ)» и в науке и литературе. Правовое же регулирование искусственного интеллекта отстаёт от и технического, и от технологического развития экономики страны. Поэтому оно должно развиваться с учетом исследования всех рисков и специфики использования искусственного интеллекта в различных сферах жизни.

Поиск новых путей по созданию равных возможностей для реализации права на охрану здоровья гражданина неизбежно привел к внедрению в медицинскую практику и систему организации оказания медуслуг населению информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) и созданию системы цифрового здравоохранения. Т.е. техника и технологии, в том числе роботы, помогают медработникам переключаться только на лечение больных и прием пациентов. Использование цифровых технологий в медицине позволило созданию совершенно новых форм и видов взаимодействия между поставщиками медицинских услуг (врачами, поликлиниками, клиниками и НИИ) и их потребителями. Наиболее распространенные из них являются сегодня:

- 1) электронный документооборот;
- 2) электронные рецепты;
- 3) онлайн-консультации;
- 4) проведение онлайн медицинских манипуляций;
- 5) внедрение медицинских мобильных приложений;
- 6) медицинские электронные базы данных и т.п.

Поэтому в связи с ростом применения таких ИКТ и разработкой новых Всемирной Организацией Здравоохранения (ВОЗ) было введено понятие - «электронное здравоохранение» (**e-health**): «экономически эффективное и безопасное использование ИКТ в сфере здоровья, включая медицинские услуги, медицинское наблюдение, диагностику, а также образовательные и исследовательские технологии в области медицины и здоровья» [6].

Сегодня ИИ в медицине используется для многих благих целей, как установление правильного диагноза при онкозаболеваниях, избрание лечения врачом без контакта с больным в мобильном приложении, например, при простуде (при отсутствии серьезных симптомов заболевания), быстром нахождении медкарты, выписка рецепта, использование в фармацевтике при изготовлении лекарств и т.п. Кроме того, использование технологий ИИ позволит сократить время ожидания медицинской помощи. Системы на базе ИИ уже сейчас используются для диагностики заболеваний, назначения лечения, прочтения генома и в других медицинских процедурах. Но в каждой стране, в зависимости от роста ее экономики и развития медицинской науки и практики, по-разному. Толчок резкому внедрению таких ИКТ в мире и нашей стране дала пандемия COVID-19. Отметим, вместе с тем, что вначале страны показали свою неготовность противостоять этой новой биологической угрозе. Во время пандемии возникла первейшая необходимость обработки большого количества снимков, полученных в результате КТ-исследований, ИИ применялся для выявления патологий или отсутствия их на снимках. Однако стоит оговориться, что здесь речь «идёт не о замене врача искусственным интеллектом, а лишь инструменте, позволяющем проводить сортировку данных» [7, с.143].

От внедрения цифровых технологий в здравоохранение необходимо и важно получать таких показателей, как снижение уровня заболеваемости и смертности населения, рост продолжительности жизни, в том числе активной. Рост объемов медицинских данных и развитие технологий их анализа, в том числе с использованием ИИ, позволит получить новые знания в области медицины и биологии, а также разработать новые способы диагностики и терапии заболеваний.

«Врачи по всему миру, в том числе и в России, сталкиваются с большими объемами бумажной работы. Внедрение электронного документооборота, автоматическое предоставление услуг с помощью цифровых сервисов для пациентов и медицинских работников (например, оформление справок, повторное оформление рецептов), формирование отчетов и статистики на основании первичных данных снизит нагрузку на медицинский персонал, позволив сфокусироваться на лечении пациентов» [8, с.180]. Это в полной мере соответствует и казахстанской медицине, и здравоохранению.

Обсуждение. Какие преимущества даёт применение ИИ в медицине? *Во-первых*, снижаются медицинские расходы, *во-вторых*, сокращается количество врачебных ошибок (медицинских инцидентов), *в-третьих*, снижается уровень смертности (сокращается время ожидания медицинской помощи от специалистов, ИИ – помощник врача в поиске аналогичных случаев на практике и в науке), *в-четвертых*, снижается зависимость пациентов от уровня развития социальных услуг (например, уход некоторых терапевтических роботов за больными), и наконец, *в-пятых*, усиливается инвазивная хирургия (хирургическая робототехника прекрасно помогает хирургам в визуализации ран, точности манипуляций и т.п.). В будущем ИИ полностью может заменить человека в постановке диагнозов и назначения лечения при большинстве заболеваний человека.

Как правильно отмечается в литературе, наступившая цифровая революция не может не повлиять на преступность, не изменить ее содержание. Существующий «механизм уголовно-правовой охраны не срабатывает во многих случаях, связанных с посягательствами на отношения, опосредуемые современными информационно-коммуникационными технологиями» [9, с.590].

До сих пор примеров в практике наших судов нет вступивших в законную силу приговоров или решений по делам о совершении уголовного правонарушения с использованием ИИ. Нет также опубликованной судебной практики других стран.

В Уголовном кодексе Республики Казахстан, как и в УК многих стран, не содержится пока ни одной нормы об ответственности за совершение деяния посредством нейронных сетей или ИИ. При этом, указанные системы функционируют в прямой зависимости от деятельности конкретного физического лица. Важным является выяснение вопроса распределения ответственности за вред здоровью пациента, наступивший в результате применения технологий ИИ и робототехники в процессе оказания медицинской помощи.

Уголовно-правовое регулирование настоятельно требуется в ситуациях, когда при создании системы ИИ была допущена ошибка, которая впоследствии привела к совершению уголовного правонарушения; когда в систему был осуществлён неправомерный доступ, изменивший функции ИИ; когда ИИ был создан умышленно для совершения преступления. Не стоит нам забывать и о том, что системы ИИ способны к самообучению. В этом случае система может сама принять решение о совершении действий, впоследствии квалифицирующихся как преступление.

Следовательно, основой определения норм об ответственности за преступление с использованием систем ИИ выступает сама цель деятельности системы, так как она не может быть связана с причинением вреда. Если же система специально программируется заказчиком или разработчиком, или совместно, чтобы причинить ущерб, то нормы должны быть иные. При определении необходимой нормы важны объективные признаки и перечень субъектов преступной деятельности.

Деяние является уголовным правонарушением при наличии причинения или угрозы причинения вреда правоохраняемым интересам. Если рассматривать использование ИИ в здравоохранении, то не исключено, что цифровые системы могут причинять вред жизни и здоровью человека. Наиболее сложными являются вопросы в отношении субъектов таких деяний. Кто понесет ответственность в случае причинения вреда ИИ?

Вне поля уголовно-правового воздействия остаются до сих пор случаи, обусловленные цифровизацией медицинской деятельности. Существующий законодательный подход определяет, что ответственность за причинение вреда несет врач – как за преступление против жизни или здоровья. «Смысл такого подхода утрачивается, когда вред причиняется в условиях автоматизации диагностирования и проведения операции. Кто должен нести ответственность за причинение вреда здоровью или жизни: разработчик программного обеспечения; лицо, осуществившее незаконный доступ к информационной системе; эксплуатант оборудования?» [10, с.156-157].

Ответа на подобный вопрос отечественное уголовное законодательство пока не содержит.

Заметим, что в основе существования и функционирования ИИ находится разработчик указанной программы и производитель продукции, наделённый искусственным разумом. При всей внешней автономности ИИ остается орудием в руках человека. В случае причинения вреда правоприменитель может пока использовать нормы об ответственности за выполнение работ или оказание услуг, не отвечающих требованиям безопасности жизни или здоровья потребителей. Непосредственный пользователь программы также может нести ответственность, но правильно будет учитывать и оценивать автономность системы и необходимость контроля со стороны пользователя. Иные лица, имеющие возможность вмешаться со стороны в деятельность системы, а именно перепрограммирование системы, специальное заражение её вирусом-(ами), изменение компьютерного алгоритма, также несут уголовную ответственность. В этом случае будут иметь место, по-нашему мнению, совокупность уголовных правонарушений в сфере компьютерной безопасности и медицинских уголовных правонарушений – ст.205 и ст.317 УК Республики Казахстан [11].

В будущем, повсеместное внедрение цифровой медицины и искусственного интеллекта (ИИ) создаст условия для реализации персонализированной медицины в Казахстане (4П-медицина). Такая медицина позволит на доклиническом этапе выявлять и прогнозировать ход заболевания, выполнять превентивные (профилактические) мероприятия, тем самым снизить расходы на лечение и реабилитацию предотвратимых заболеваний. Основную роль в реализации 4П-медицины сыграют генетические лаборатории и биобанки, медицинские информационные системы и искусственный интеллект. Будет создан биобанк для проведения клинических исследований в области персонализированной медицины с базой больших данных [12, с.80].

Однако, развитие цифрового здравоохранения все еще имеет определенные ограничения в практическом аспекте, что обусловлено существующими этико-правовыми рисками использования электронных технологий в медицине. «Прежде всего, речь идет о соблюдении принципа конфиденциальности данных пациента, соответственно, врачебной тайны, составляющей одно из базовых правил в деонтологии. В правовом аспекте риски развития цифровой медицины вызваны несоответствием международных юридических норм, регулирующих деятельность лечебно-профилактических учреждений и их персонала, действующему национальному законодательству в сфере здравоохранения» [13, с.1459].

Ст.321 УК РК регулирует как раз разглашение медицинской тайны медицинским работником, хотя название статьи звучит как *«разглашение тайны медицинского работника»*. В части первой диспозиции статьи речь идет о *«разглашении медицинским работником без профессиональной или служебной необходимости сведений о заболевании или результатах медицинского освидетельствования пациента, выразившееся в сообщении сведений о наличии у лица ВИЧ,»*, т.е. в ст.321 УК РК наблюдается некоторое несоответствие с диспозицией нормы, по названию речь идет о том, что разглашается *тайна медработника*, а не *медработник разглашает тайну*, какую – не уточнено. Скорее всего, возможно неточность вызвана опечаткой текста при опубликовании, ибо в диспозиции всё чётно расписано, за какие действия привлекать виновных. То, что слово *«врачебная»* заменено словом *«медицинская»*, правильно, т.к. оно охва-

тывает всех работников сферы здравоохранения и медицины, вплоть до студентов медколледжей и санитаров. Название статьи должно звучать, по-нашему мнению, как «*Разглашение медицинской тайны*».

Предстоит, видимо, пересмотреть доктрину уголовного права относительно субъекта уголовного правонарушения, выяснить, кем или чем является ИИ по отношению к уголовному правонарушению, чья и какая форма вины человека в причинении вреда здоровью пациента и т.д. Трансформация уголовного права очевидна в эпоху цифрового государства, общества, существования виртуального мира. Цифровизация здравоохранения также требует к себе нужного внимания со стороны права для полноты ее правового регулирования в соответствии с международными стандартами и опытом. Невозможно представить себе ситуацию и какие катастрофические последствия будут от неправомерных действий, если кто-нибудь посторонний получит доступ к такой системе ИКТ и изменит ее настройки хотя бы на несколько минут.

Особенностями преступлений, совершаемых с использованием ИКТ, будут являться «экстерриториальность, виртуальность, гипертаргетированность, мультипликативность, сверхизменчивость, системная латентность (гиперлатентность)» [9, с.588-589]. Эти особенности по мере развития науки и техники могут пополняться.

Заключение. Всё вышесказанное обусловит, *во-первых*, необходимость модернизации различных отраслей законодательства, в том числе и уголовного. Существующие нормы уже не могут в полной мере охватить все случаи причинения вреда системами ИИ, а это позволит лицам, использующим информационные системы в здравоохранении, для совершения уголовных правонарушений, избежать ответственности. *Во-вторых*, подготовку и переподготовку кадров для нужд науки и практики как в здравоохранении и медицине, так и в юриспруденции, в том числе пересмотра доктрины уголовного права. Юристы же должны продолжать осваивать и опережать изучение всех новшеств в технологиях и технике, связанной с медициной и здравоохранением, т.к. право есть регулятор всех общественных отношений. Пока находимся в «плену» своих стереотипов и страхов перед всем новым, прогресс человечества не остановить, люди ждут гарантий защиты и охраны своих конституционных прав на жизнь и здоровье, охрану здоровья, охрану труда, предоставления качественной медицинской помощи и защите своих персональным данных.

Более того, «совместные усилия философов, социологов, специалистов в сфере высоких технологий и юристов дадут возможность получения достаточно точного прогноза эволюции уголовного права в условиях цифровой реальности» [9, с.596]. Как видим, предстоит много переосмыслить в праве вообще, уголовном, в частности.

Список использованных источников:

1. Национальный проект «Качественное и доступное здравоохранение для каждого гражданина «Здоровая нация», утвержденное Постановлением Правительства Республики Казахстан от 12 октября 2021 года №725 // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P2100000725>.

Кроме того, этим же постановлением Правительства утратило силу постановление Правительства Республики Казахстан от 26 декабря 2019 года

№982 «Об утверждении Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан на 2020 – 2025 годы».

2. Указ Президента Республики Казахстан от 15 февраля 2018 года №636 «Об утверждении Стратегического плана развития Республики Казахстан до 2025 года и признании утратившими силу некоторых указов Президента Республики Казахстан» (с изменениями по состоянию на 26.11.2022 г.)

// https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38490966

3. Кодекс Республики Казахстан от 7 июля 2020 года №360-VI «О здоровье народа и системе здравоохранения» с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023г)

// https://online.zakon.kz/document/?doc_id=34464437#sub_id=0

4. Тлембаева Ж.У. О правовом регулировании использования искусственного интеллекта в здравоохранении Республики Казахстан // Большая Евразия: развитие, безопасность, сотрудничество (журнал ИНИОН РАН). – №5-1.–2022. – С.1123-1126.

5. Глембаева Ж.У. О некоторых подходах к правовому регулированию искусственного интеллекта //Вестник Института законодательства и правовой информации Республики Казахстан. Научно-правовой журнал. – №2 (65). –2021. – С.61-74.

6. World Health Organization. Telemedicine: opportunities and developments in Member States: report on the second global survey on eHealth. 2009. (Global Observatory for eHealth Series). 2010.

7. Балтутите И.В. Правовые проблемы использования искусственного интеллекта в сфере здравоохранения //Legal Concept. –2022. –Vol.21.– №2. – С.140 – 148 со ссылкой на:

8. Олиферко, К. Искусственный интеллект для диагностики коронавируса, отдельный мессенджер для общения с врачом и приоритеты после пандемии: что обсуждали на конференции ИТМ-Сибирь 2020 / К. Олифиренко. - Электрон. текстовые дан. -Режим доступа: <https://sparm.com/publications/iskusstvennyj-intellekt-dlya-dagnostiki-koronavirusa-otdelnyj-messendzher-dlya-obshheniya-s-vrachom-i-prioritety-razvitiya-medicziny-posle-pandemii-chto-obsuzhdali-na-konferenczii-itm-sibir-2020> (дата обращения: 01.03.2022). - Загл. с экрана.

8. Цифровая трансформация отраслей: стартовые условия и приоритеты: докл. к XXII Апр. междунар. науч. конф. по проблемам развития экономики и общества, Москва, 13–30 апр. 2021 г. / Г.И. Абдрахманова, К.Б. Быховский, Н.Н. Веселитская, К.О. Вишневецкий, Л.М. Гохберг и др.; рук. авт. кол. П. Б. Рудник; науч. ред. Л.М. Гохберг, П.Б. Рудник, К.О. Вишневецкий, Т.С. Зинина; Нац. исслед. ун-т «Высшая школа экономики». — М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2021. – 239, [1] с.

9. Русскевич, Евгений А., Андрей П. Дмитренко, Николай Г. Кадников «Кризис и палингенезис (перерождение) уголовного права в условиях цифровизации» // Вестник СПбГУ (Санкт-Петербургского университета). Право. – 2022.– Том 13. Вып. 3. – С.585–598 // <https://doi.org/10.21638/spbu14.2022.301>

10. Грачева Ю.В., Коробеев А.И., Маликов С.В., Чуцаев А.И. Уголовно-правовые риски в сфере цифровых технологий: проблемы и предложения // LEXRUSSICA. Том 73. – 2020. – №1 (158). – С.145-159.

11. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 г. №226-V (с изменениями и дополнениями) по состоянию на 01.01.2023) <https://online.zakon.kz/document>

12. Примбетова С.Ч., Хамзеева А.Ж. Цифровая модернизация здравоохранения Казахстана // Место социально-гуманитарных наук в развитии современной цивилизации: сборник научных трудов по материалам Международной научно-практической конференции 31 января 2020 г. / Под общ. ред. Е. П. Ткачевой. – Белгород: ООО Агентство перспективных научных исследований (АПНИ), 2020. – С.78-80.

13. Лядова А.В. Цифровое здравоохранение: миф или реальность?/// XXI Международная конференция памяти профессора Л. Н. Когана «Культура, личность, общество в современном мире: методология, опыт эмпирического исследования», 22-23 марта 2018 г., Екатеринбург. — Екатеринбург: УрФУ, 2018. — С. 1451-1461.

Сведения об авторе

Рустемова Гаухар Рустембековна – научный сотрудник НИЦ Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова, заслуженный работник МВД РК, полковник полиции в отставке, почетный профессор Алматинской академии МВД РК имени М. Есбулатова, доктор юридических наук, профессор.

Рустемова Гаухар Рустембекқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО ғылыми қызметкері, ҚР ІІМ еңбек сіңірген қызметкері, отставкадағы полиция полковнигі, Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының құрметті профессоры, заң ғылымының докторы, профессор

Rustemova Gaukhar – Academician at the Research Center of Almaty Academy under the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan, retired Police Colonel, Almaty Academy MIA RK Professor Emeritus, Doctor of Law, Professor.

Ye.M. Bimoldanov¹, B.T. Baiseitov¹

Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named
after Makan Esbulatov, Almaty, Republic of Kazakhstan

ANALYSIS OF THE CRIMINOGENIC SITUATION IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN (ON THE EXAMPLE OF MEGACITIES)

The author considers the issues of crime forecasting based on the analysis of the state, dynamics, causes and conditions of criminal offenses on the example of megacities of Kazakhstan. As practice shows, the study of such processes at the regional level allows us to identify trends in the development of crime in general. The revealed differences in the state of crime contribute to the development of effective counteraction measures. A comparative analysis of statistical indicators of detected crimes was carried out. The author considers in detail the determining factors affecting the state of crime in a particular metropolis. Based on the found patterns, algorithms for making forecasts are selected, forecasts themselves are built and their estimates are given. Specific measures are proposed to eliminate the causes affecting the quantitative and qualitative indicators of crime.

Key words: crime, criminogenic situation, crime forecasting, criminal situation, police activity, state and dynamics of crime

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КРИМИНОГЕНДІК ЖАҒДАЙДЫ ТАЛДАУ (МЕГАПОЛИСТЕРДІҢ МЫСАЛЫНДА)

Автор жұмысында Қазақстан мегаполистерінің мысалында қылмыстық көріністердің жай-күйін, динамикасын, себептері мен жағдайларын талдау негізінде қылмысты болжау мәселелері қарастырылады. Тәжірибе көрсеткендей, мұндай процестерді аймақтық деңгейде зерттеу жалпы қылмыстың даму тенденцияларын анықтауға мүмкіндік береді. Қылмыс жағдайындағы анықталған айырмашылықтар тиімді қарсы шараларды жасауға ықпал етеді. Анықталған қылмыстардың статистикалық көрсеткіштеріне салыстырмалы талдау жүргізілді. Автор белгілі бір мегаполистегі қылмыс жағдайына әсер ететін детерминациялық факторларды егжей-тегжейлі қарастырады. Табылған заңдылықтар негізінде болжамдарды құру үшін алгоритмдер таңдалады, болжамдардың өзі құрылады және олардың бағалары келтіріледі. Қылмыстың сандық және сапалық көрсеткіштеріне әсер ететін себептерді жою бойынша нақты шаралар ұсынылды.

Түйінді сөздер: қылмыстылық, қылмыстылық жағдай, қылмыстылықты болжау, қылмыстылық жағдай, полиция қызметі, қылмыстылықтың жағдайы мен динамикасы

АНАЛИЗ КРИМИНОГЕННОЙ СИТУАЦИИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН (НА ПРИМЕРЕ МЕГАПОЛИСОВ)

В работе автором рассматриваются вопросы прогнозирования преступности на основе анализа состояния, динамики, причин и условий криминальных проявлений на примере мегаполисов Казахстана. Как показывает практика, изучение подобных процессов на региональном уровне позволяет выявить тенденции развития преступности в целом. Выявленные различия состояния преступности способствуют разработке эффективных мер противодействия. Проведен сравнительный анализ статистических показателей выявленных преступлений. Автором подробно рассмотрены детерминирующие факторы, влияющие на состояние преступности в конкретном мегаполисе. На основе найденных закономерностей подбираются алгоритмы для построения прогнозов, строятся сами прогнозы и приводятся их

оценки. Предложены конкретные меры по устранению причин влияющие на количественные и качественные показатели преступности.

Ключевые слова: преступность, криминогенная обстановка, прогнозирование преступности, криминальная ситуация, полицейская деятельность, состояние и динамика преступности.

Basic provisions. The main purpose of the criminological forecast is to determine the nodal problems of social management and the activities of law enforcement agencies of Kazakhstan in the field of combating crime, identifying priority areas for ensuring law and order, individual rights and freedoms, public and state interests. At the same time, the results of such studies are designed to contribute to the effective solution of a whole range of law enforcement tasks set by the Head of State K.- Zh. Tokayev before the internal affairs bodies. Emphasizing that "special duties have always been assigned to police officers. As professionals, they are characterized by diligence, high dedication and energy. All these qualities were especially clearly manifested during the January events. The police officers demonstrated a real example of patriotism and courage. However, we must always be on our guard. Because the situation in the current realities is changing very quickly. New risks and threats are emerging that require radical reform of the internal affairs bodies. We must look boldly and go into the future. To build a strong state, it is necessary to create a solid foundation, as well as to form a clear order. This is a strategic task for our country. I am sure that the Kazakh police will honorably fulfill the task," the Head of State said during his speech at a solemn event on the occasion of the 30th anniversary of the Kazakh police [1].

The development, adoption and implementation of general social and program-targeted law enforcement measures contribute to reducing criminal confrontation, reducing the number of criminal offenses by eliminating negative circumstances that push citizens to the path of conflict with the law. Taking into account the projected scale and trends of crime in the calculations of the resource support for the fight against crime makes it possible to optimize the activities of the internal affairs bodies and, in general, to increase the efficiency of the functioning of the law enforcement system for the current year, as well as for the future [2, 206 p.].

Introduction. The modern stage of society's development is marked by the activation of social, political and economic processes that determine the complex and contradictory picture of the development of modern civilization. The world community has realized that the greatest danger to humanity is the rapidly growing national and transnational crime, which currently includes both criminal, military, economic, and global terrorist threats. The dominant criminological trend in recent years has been a massive increase in crime in the world, an increase in its severity and public danger, with a simultaneous lag in social and legal control from the expanding processes of criminalization of public relations.

The criminal situation developing in modern Kazakhstan society is an integral part of the global criminological situation. For this reason, the issues of combating crime are of particular importance for the entire system of state and social management of the Republic of Kazakhstan. In the field of law enforcement activities of the state and society, an important place is occupied by scientifically based criminological forecasting, which is designed to ensure timely and high-quality development of forecast parameters and indicators of crime development, both for the long term and for the near future, and the development of appropriate crime prevention and prevention measures to successfully counter criminal manifestations throughout the state, or at a certain regional level. level (region, city, district, etc.).

At the same time, despite the ongoing work in the field of law enforcement, problems are becoming more acute in society, which cause public criticism of the actions of state authorities. Such problems as the inability to resist crime, the growth of arbitrariness and corrup-

tion, the lack of proper attention to minor offenses, which leads to the commission of more serious crimes, are exposed.

Low analytical work and situational approach leads to the fact that the police respond to the problem, but not the causes of its occurrence. All this predetermines the isolation of the police from society and leads to a steady mutual misunderstanding, lack of support from society and its unwillingness to interact with the police. Social surveys conducted among the population demonstrate, on the one hand, a low level of trust in the police, and on the other, expectations of modernization of its work. As correctly noted by Cody W. Telep and David Weisburd, the police should avoid standard tactics of police work [3].

The implementation of reforms aimed at transforming a police organization into a police service focused on providing services in the field of law enforcement activities of the state is becoming a key concept of changing the police paradigm [4; 5; 6].

Materials and Methods. In the course of the conducted research of scientific cognition of the criminogenic situation, various methods were used, the application of which is determined by the nature of the object and the goals of its study. The achievement of the research goal implies the need to solve a number of tasks, namely, to characterize the essence, specifics and forms of scientific legal cognition of the state of crime, to consider historical and legal research in legal cognition and to reveal the functions of historical methods of the object of research, to consider the functions of logical methods in the system of methods of legal cognition.

The comparative method was used by the authors to compare the state of crime in Kazakhstan's megacities. By means of comparative comparison, the author managed to establish among them the most acceptable and rational models of preventive activities for the law enforcement system of Kazakhstan.

The method of analysis was used, which implies the separation of the integral object and the subject of research into its component parts for the purpose of their comprehensive study. Accordingly, the analysis method provided an opportunity to study all the necessary elements of the object of study. The synthesis method allowed us to explore the concepts that form the basis of the concept of crime forecasting.

The conducted research consists of several stages. The initial stage was the collection and general theoretical analysis of the research object. It was through the use of comparison, as one of the most common methods of scientific cognition, that it was possible to establish objective signs of the object of research.

The next stage was the study of the features of the state and dynamics of crime on the example of megacities. The final stage of the study was the summing up and formulation of conclusions, which included the key results obtained during the scientific research. In addition, the priorities of the directions of further continuation of the scientific research of the topic under consideration are determined.

Results. Summarizing the results of the study, we believe that the following can be distinguished as criminogenic factors in the sphere of social relations: 1) problems arising in the sphere of family and household relations; 2) social stratification of Kazakh society; 3) contradictions in the situation of minors and youth; 4) contradictions in living conditions in various types of settlements according to the scheme: village - city, periphery – center.

According to criminological research data, stagnant phenomena in society have caused a number of changes in people's behavior and lifestyle. Ideological miscalculations have had a particularly painful effect on young people, and subsequently on our entire society. Some of its layers were exposed to the excessive influence of the Western subculture, most often preaching violence, cruelty, sexual promiscuity and social pessimism.

In the ideological sphere, the following factors can be distinguished: 1) contradictions in the state of public consciousness, legal consciousness, morality and morality; 2) existing contradictions in the conditions of education and upbringing; 3) religious contradictions.

Thus, shortcomings in the ideological sphere of society's life give rise to a number of criminogenic socio-psychological factors. These include: the loss by a significant part of the population of universally recognized human ideals in the sphere of social community; the low level of solidarity of the population with criminal legislation, its legal nihilism; loss of trust in law enforcement agencies; ethnic, religious intolerance; drunkenness, drug addiction, prostitution; "criminalization" of a significant part of the population, the spread of criminal subculture.

The contradictions of the development of our society, along with the above-mentioned main spheres of their life, manifest themselves in the organization of the fight against crime, in its legal, technical support, generating the corresponding criminological factors.

As follows from the above data, the factors of criminal recidivism, professionalism and criminal organization have significantly increased their influence on the situation in the country in recent years. This influence is felt both for the entire sphere of law and order in society, and for certain segments of the operational situation in the field of combating crime.

The combined interrelated and interdependent influence of a wide range of factor phenomena on the criminal situation in the country does not always allow us to identify the cause of the changes taking place in the complex picture of modern crime. Certain factors bearing a significant criminogenic content may not be reflected in the dynamics of officially registered crime for a long time. Conversely, other factor influences that do not change the real essence of the ongoing criminogenic processes can significantly affect the dynamics of individual recorded indicators.

Criminal law and criminal procedure support for the fight against crime is the most important link of modern state policy in the field of law enforcement.

The aggravation of the criminal situation, in addition to objective and subjective factors of a deep nature, was greatly facilitated by the weakening of public positions in the preventive fight against crime, when criminal policy turned out to be mainly reoriented to situational response to the facts of crimes that have already taken place.

The crisis of legality and the crime prevention system is not least due to insufficient material support for the activities of the police, investigation, prosecutor's office, courts, bailiffs, forensic examinations, pre-trial detention centers.

Discussion. The criminal situation both in the Republic of Kazakhstan and in large cities and megacities in recent years has been characterized by a high degree of tension caused by a decrease in the overall socio-economic level of development of the Kazakh society and associated with this factor negative processes a negative impact on the criminal situation in Kazakhstan has an increase in unemployment, an increase in internal migration processes associated with the outflow of rural migration of the population to large cities, deterioration of the material well-being of Kazakhstanis and others, the aggravated dependence of the economy of the Republic of Kazakhstan and especially the financial sector on those global economic and geopolitical processes that we are directly witnessing. The confrontation between Russia and the member states of the European Union and the United States, which resulted in the introduction of tough sanctions against the neighboring border state, the instability of prices for hydrocarbon raw materials, competition between the leading world powers both in the economic and political spheres, put pressure on the state of socio-economic development of our state.

Let's consider the listed negative external and internal factors influencing the criminal situation in the country, the analysis of the state of crime in the 12 months of 2022 in large cities and megacities (Astana, Shymkent) shows a generally positive trend in reducing the total number of pre-trial investigations initiated compared to the same periods of 2020-2021. This process is characteristic and generally accepted. Some statistics on the city of Almaty indicate the opposite process, while others indicate an increase in the crime rate, especially by the end of 2022. This trend of quantitative growth by 21% based on last year's analysis is ex-

plained by the abnormal number of criminal offenses committed during the January events in early 2022. In fact, being among the most disadvantaged regions of Kazakhstan, Almaty suffered to a large extent from illegal actions both related to the protest performances of a large number of people, and indirectly resulting from mass criminal manifestations [7].

A pre-trial investigation was launched in 2020-2022year:

Table 1.

Region	Crime dynamics by year		
	2020	2021	2022
Astana	13 648	15 693	17 144
Almaty	28 672	27 722	34 891
Shymkent	11 347	10 998	9 791
Total for the Republic	162 783	157 884	157 473

The study of regional characteristics of crime, as T.K. Akimzhanov correctly notes, «is important not only from the point of view of theoretical criminology, in particular, to clarify the mechanism of crime determination and its changes, but also from the practical side. This is due to the possibility of taking into account regional characteristics of crime and their causes in the process of differentiated fight against it in specific conditions» [8, p. 117].

The analysis of these features makes it possible to establish patterns of occurrence and existence of crime in different socio-economic, socio-cultural characteristics of the regions, to distinguish the general and special in the latter.

The analysis of the features of crime on the example of different regions is a complex, multifaceted, but at the same time the most complete, accurate and systematic analysis of crime. It allows us to identify not only the territorial specifics of crime in relation to homogeneous spatial systems, but at the same time to reveal its characteristic features in comparison with other regions, to demonstrate its patterns, specific features of individual types of crime. Conducting such analytical work makes it possible to avoid patterns in the activities of law enforcement agencies, to approach crime forecasting in a more scientifically grounded and differentiated way, planning and coordinating the implementation of crime prevention measures taking into account the conditions of specific regions. The need for work in this direction was also indicated by the Minister of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan M.M. Akhmetzhanov: «It is necessary to form a full-fledged crime prevention system. It is known that it is more effective to prevent a crime than to deal with the consequences. It is necessary to carry out work to exclude the reasons for their commission. Special attention should be paid to single-industry towns.» [9].

The main task related to regional crime analysis is to study and identify general indicators of crime in the regions as objects of analysis (its state, level, structure, dynamics, territorial prevalence (geography) characteristics of certain types of crime in the regions (against the individual, against sexual freedom, drug trafficking, etc.); identification of trends and patterns of general crime and its types; identification of similar and distinctive features of general crime and its types between regions.

Total registered for all types of crimes in 2020-2022year:

Table 2.

Region	Crime dynamics by year		
	2020	2021	2022
Astana	11 644	13 491	14 672
Almaty	25 798	24 762	31 419
Shymkent	10 154	9 861	8 850

Total for the Republic	140 212	135 022	136 429
-------------------------------	---------	---------	---------

The ongoing modernization and reform of the law enforcement system allowed to activate the activities of territorial divisions of the internal affairs bodies and achieve not only stabilization of some crime indicators, but also improvement of the state of counteraction for certain types of criminal offenses, namely rape - a decrease of 10.5%, robbery - 18.2%, theft - 28.1%, hooliganism - 11.7%, crimes related to with drugs - 7.4%, etc. [7].

At the same time, the operational situation in the field of combating crime continues to be extremely difficult. Crime is becoming systemic in nature, it affects a significant part of society, has become structured into branched organized networks specializing in various types of socially dangerous acts. The above factors related to the instability of development in the socio-economic sphere contributed to the growth of crimes encroaching on other people's property, such as Internet fraud, extortion, car theft. The murder rate and the infliction of grievous bodily harm with a fatal outcome remains consistently high.

In the general structure of crimes against property, fraud with the use of infocommunication technologies prevails. However, an analysis of the dynamics of the total number of cyberbullying has shown their decline over the past year. At the same time, the statistical indicators of the registered volume of fraud have a fluctuating character associated with the organizational, legal, managerial and socio-psychological characteristics of the current situation in the country. There are still problems related to the livelihood of the population, industrial production, the investment climate, as well as taxation. The standard of living of citizens in the past period continued to remain extremely low.

Analysis of the dynamics of recorded crime shows that its slight decrease is extremely unstable. It is particularly significant that unfavorable changes in the criminogenic situation correlate with some economic indicators of the country's development in the past year.

A complex of factors of economic and financial content has prevailed in the criminal situation over the past 20-25 years. It is determined by objective contradictions between the economic needs of the population and the capabilities of society, various social strata, groups, collectives and individuals. These contradictions inherent in any developing society have become extremely acute in the short historical period of Kazakhstan's reform from the moment of independence to the present. The most striking economic factors of criminogenic content include high inflation, growing unemployment, polarization of the population by income level, weak adaptation of the economy to the conditions of the world market, high profitability of the "shadow" sector of economic activity, low adaptation of citizens to the requirements of market socio-economic relations, as well as insufficient financial security of state measures to combat crime.

A detailed analysis of the factors influencing the state of crime indicates that the following main spheres of activity of members of our society are very significant among them, determining the level of crime: economic, political, social and ideological. It is necessary to take into account that each of these spheres represents a dialectical relationship, an organic unity of activity and relations of participants in the corresponding activity.

The economy plays a decisive role in the life of any society, and ours is no exception. The analysis of the teachings on the economic factors of crime allows us to conclude that the main negative social phenomena and processes caused by the laws of the functioning of society and the existing contradictions in the field of economics include:

- 1) the presence in our society of a discrepancy between production and consumption;
- 2) differences and contradictions in the types, forms and conditions of work;
- 3) the presence of differences in the level of material security of the population of our state.

Studies indicate a sharp socio-economic stratification of society, which in turn generates inevitable conflicts between rich and poor segments of the population, expressed in various forms: starting with acts of extortion by young people who do not have jobs and are focused on immediate improvement of their financial situation at the expense of individual successful citizens; arson of other people's property; more frequent in recent years the time of acts of vandalism against expensive cars.

Contradictions in the social sphere also have criminogenic consequences. Criminogenic factors in this sphere include: shortcomings in living conditions, organization of everyday life, culture, social services, recreation, labor, medical care, education of the population. The result of these contradictions may be: the aggravation of migration processes, the crisis of mental and physical health of the population, the breakdown of families, a high proportion of the mentally undeveloped and mentally ill population, the spread of alcoholism, drug addiction, substance abuse, etc.

List of sources used

1. Мемлекет басшысы Қазақстан полициясының 30 жылдығына арналған салтанатты жиынға қатысты // <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysy-kazakstan-policiyasynyn-30-zhyldyguyna-arnalghan-saltanatty-zhiynga-katysty-2355123> - өтініш беру күні: 13.12.2022.
2. Сабирдинов Б.С., Сайтбеков А.М. О соблюдении прав сотрудников органов внутренних дел в рамках сервисной модели полиции // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова. – 2022. – №2 (71). – С.206-213
3. Cody W. Telep and David Weisburd. What is Known About the Effectiveness of Police Practices in Reducing Crime and Disorder? Volume 15 Issue 4, December 2012, pp. 331–357 // <https://doi.org/10.1177/1098611112447611> // <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1098611112447611#>
4. Gjelsvik, I.M. Police reform and community policing in Kenya: The bumpy road from policy to practice (2020) Journal of Human Security, 16 (2), pp. 19-30 // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85087913225&doi=10.12924%2fjohs2020.16020019&partnerID=40&md5=DOI:10.12924/johs2020.16020019>
5. Gyamfi, G.D. Exploring public trust in policing at a community in Ghana (2022) Security Journal // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85122703368&doi=10.1057%2fs41284-021-00325-y&partnerID=40&md5=DOI:10.1057/s41284-021-00325-y>
6. Divon, S.A. Police, policing, and the community: Community policing in theory and practice in Gulu, Uganda (2020) Journal of Human Security, 16 (2), pp. 149-164. // <https://www.scopus.com/inward/record.uri?eid=2-s2.0-85110410792&doi=10.12924%2fJOHS2021.16020149&partnerID=40&md5=DOI:10.12924/JOHS2021.16020149>
7. <https://qamqor.gov.kz/crimestat/indicators/criminal> - өтініш беру күні: 13.12.2022.
8. Акимжанов Т.К., Бегимбаев С.А. Организованная преступность на региональном уровне (Криминологические и уголовно-правовые аспекты). Учебное пособие. Алматы: ИЦ ОФППИ «Интерлигал». 2015. – 188 с.
9. "Особое внимание моногородам". Глава МВД дал несколько поручений // <https://tengrinews.kz/news/osoboe-vnimanie-monogorodam-glava-mvd-dal-neskolko-481054/?ysclid=lewrsjzegu567598659> – дата обращения: 19.12.2022.

Information about the authors

Yerzhan Malayevich Bimoldanov – Deputy Head of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Candidate of Legal Sciences, police colonel.

Baiseitov Bolat – Deputy Head of the Department of Operational and Investigative Tactics and Special Equipment, police Colonel.

Бимолданов Ержан Малаевич – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Байсеитов Болат – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы жедел-іздістіру тактикасы және арнайы техника кафедрасы бастығының орынбасары полиция полковнигі.

Бимолданов Ержан Малаевич – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Байсеитов Болат – заместитель начальника кафедры оперативно-розыскной тактики специальной техники Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова полковник полиции.

Р.Е. Жансараева¹, С.Б. Дүзбаева¹, А.Ж. Жақыш¹

ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ОТБАСЫЛЫҚ-ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ПРОФИЛАКТИКАСЫНЫҢ ВИКТИМОЛОГИЯЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ұсынылып отырған мақала әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылықтың өзекті мәселелеріне және виктимологиялық алдын-алу шараларына арналған. Мақала тұрмыстық зорлық-зомбылыққа, ең алдымен әйелдердің азаптауына әкеп соқтыратын психологиялық, физикалық және экономикалық зорлық-зомбылыққа қарсы іс-қимылдардың мәселелері мен жетілдіру жолдарына бейімделген. Сонымен қатар, мақалада арнайы виктимологиялық алдын алу шаралары мен оны тиімді жүзеге асыру жолдары ашылып көрсетілген.

Мақала ИРН АР14872079 «Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың виктимологиялық мәселелері» жобасы аясында дайындалды.

Түйінді сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы, алдын алу, әйелдер, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары, тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын оңалту, виктимология, виктимизация, виктимологиялық алдын алу шаралары.

Виктимологические особенности профилактики семейно-бытового насилия в отношении женщин

Предлагаемая статья посвящена актуальным проблемам бытового насилия в отношении женщин и мерам виктимологической профилактики. Статья адаптирована к проблемам и путям совершенствования противодействия бытовому насилию, в первую очередь психологическому, физическому и экономическому насилию, приводящему к пыткам женщин. Кроме того, в статье раскрыты специальные виктимологические профилактические меры и пути их эффективного осуществления.

Статья подготовлена в рамках проекта ИРН: АР14872079 «Виктимологические проблемы предупреждения семейно-бытового насилия»

Ключевые слова: профилактика, профилактика бытового насилия, женщины, жертвы бытового насилия, реабилитация жертв бытового насилия, виктимология, виктимизация, виктимологические меры профилактики.

Victimological features of prevention of domestic violence against women

The proposed article is devoted to the current problems of domestic violence against women and measures of victimological prevention. The article is adapted to the problems and ways of improving the counteraction to domestic violence, primarily psychological, physical and economic violence that leads to the torture of women. In addition, the article reveals special victimological preventive measures and ways of their effective implementation.

The article was prepared within the framework of the IRN project: AP14872079 "Victimological problems of prevention of domestic violence"

Keywords: prevention, prevention of domestic violence, women, victims of domestic violence, rehabilitation of victims of domestic violence, victimization, victimization, victimological prevention measures.

Кіріспе. Тұрмыстық жанжал – бұл мүдделер қақтығысы, қылмыскер мен жәбірленушінің арасындағы жеке-тұрмыстық (ерлі-зайыптылар, туыстар, көршілер)

немесе әлеуметтік-тұрмыстық қатынастармен байланысты өткір қайшылық, сонымен қатар тұрмыстық қылмыстың негізгі белгілерінің бірі.

Отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар күрделі әлеуметтік проблемалардың қатарына жатады. Тәжірибе көрсеткендей, отбасы мен тұрмыстағы адамдар арасындағы туыстық қатынастарға қарамастан, қатынастардың дәл осы саласы әртүрлі қақтығыстарға бейім: тұрмыстық сипаттағы ұсақ құқық бұзушылықтардан бастап өмір мен денсаулыққа қарсы бағытталған қылмыстарға дейін.

Әкімшілік және қылмыстық істердің материалдары көрсеткендей, отбасындағы заңсыз әрекеттердің басым көпшілігі айқын жағдайда жасалады. Заңсыз әрекеттердің алдында ұзақ уақытқа созылған қақтығыстар болады, олар басқаларға жақсы таныс және ішкі істер органдары қызметкерлерінің араласуына құқықтық негіз болатын әрекеттерде көрінеді.

Отбасылық және тұрмыстық саладағы құқық бұзушылықтарға әкелетін қақтығыстар әрқашан адамның өзімен және оның мінез-құлқымен байланысты. Көп нәрсе тұлғаның жетілу деңгейіне, қайшылықтарды заңға бағынатын жолмен жеңуге дайын немесе дайын еместігіне байланысты. Заңға бағынатын жолмен қайшылықтардың тек 19% - ы шешіледі, ал олардың 81% - ы қақтығыстарға ұласады, бұл он жағдайдың бесеуінде құқық бұзушылыққа, содан кейін қылмысқа әкеледі.

Нәтижелер мен талдаулар. Отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтардың бірқатар белгілері бар. Олар:

– құқық бұзушылықтың нақты жасалған орны (пәтер, үй, саяжай учаскесі, үй маңындағы аумақ);

– құқық бұзушылық жасаған адам мен жәбірленуші арасындағы ерекше өзара қарым-қатынастар (ерлі-зайыптылық, туыстық);

– құқық бұзушылық жасаған адам мен жәбірленуші арасында жанжалдың болуы (ұзақ мерзімді, қысқа мерзімді, бір реттік);

– жанжалдан туындаған көптеген отбасылық және тұрмыстық құқық бұзушылықтардың зорлық-зомбылық сипаты;

– мұндай әрекеттерді көп жағдайда алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде жасау;

– мұндай құқық бұзушылықтардың ситуациялық (алдын ала дайындалмайтын) сипаты.

Тұрмыстық негізде жасалатын құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың жалпы профилактикасы шеңберінде ішкі істер органдарының қызметкерлері, ең алдымен полицияның учаскелік уәкілдері, кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі инспекторлар мынадай іс-шараларды жүзеге асыруға тиіс:

– қызмет көрсетілетін аумақта криминогендік жағдайды анықтау мақсатында осындай қылмыстар бойынша қылмыстық істер мен сот үкімдеріне, зорлық-зомбылық сипатындағы әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттамаларға, бұқаралық ақпарат құралдарындағы хабарламаларға, азаматтардың ішкі істер органдарына арыздарына, өтініштеріне талдау жүргізу;

– жүргізілген талдау негізінде ішкі істер органдарының басшылығына отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар жасауға бейім адамдарды профилактикалық есепке қою туралы нақты шараларды ұсына отырып, профилактикалық жұмысты жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізу;

– бұқаралық ақпарат құралдарында, тұрғылықты жері бойынша азаматтар жиналыстарында отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу мәселелері бойынша, оларды жасағаны үшін жауапкершілікті көздейтін қолданыстағы заңнаманы (қылмыстық, сондай-ақ әкімшілік) түсіндіре отырып сөз сөйлеу;

– отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу бойынша кешенді алдын алу іс-шараларын жүргізу;

Отбасы-тұрмыстық салада жасалатын құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алу бойынша құқық қорғау органдары қызметінің басқа бағыты осындай қылмыстардан зардап шегуі мүмкін адамдармен виктимологиялық профилактика жүргізу болып табылады.

Қылмыстың кез-келген деңгейдегі виктимологиялық алдын-алудың орталық идеясы оның жәбірленушінің жеке басын және оның мінез-құлқын зерттеуге баса назар аударуы болып табылады.

Бұл ретте, жалпы әлеуметтік виктимологиялық профилактика бір жағынан әлеуметтік-экономикалық, мәдени-тәрбиелік, құқықтық, ұйымдастырушылық, саяси, идеологиялық және басқа сипаттағы мәселелерді шешуді көздейді, екінші жағынан, виктимизация процесіне ықпал ететін факторларды ұйымдастыруға және бейтараптандыруға бағытталады. Аталған жағдайларда жалпы әлеуметтік виктимологиялық профилактиканың негізгі міндеті қылмыспен тікелей күресуді көздемейді.

Осы бағыттағы алдын-алу шараларының негізгі ауқымы олар үшін негіз болып табылатын жалпы әлеуметтік шараларды органикалық түрде толықтыратын арнайы және жеке виктимологиялық профилактика аясында жүзеге асырылады. Арнайы және жеке виктимологиялық профилактиканың ерекшелігі-бұл уақыт пен кеңістікте белгілі бір локализациясы бар, жеке адамға немесе белгілі бір адамдар тобына қатысты қолдану ерекшеліктері болып табылады. Сонымен, А. И. Долгова арнайы виктимологиялық алдын-алу шараларын тиімді жүзеге асыру үшін криминогендік және виктимділік деңгейі жоғары әлеуметтік топтарды, қызмет салалары мен объектілерді бөлу қажет деп дұрыс атап өтті [1]. Зерттеудің ерекшелігін ескере отырып, адамдардың жекелеген топтарының, атап айтқанда, әйелдердің, кәмелетке толмаған қыздардың, қарт әйелдердің, мүгедек әйелдердің виктимділік қасиеттерін жүзеге асыруға жол бермеу туралы айтылады. Сонымен қатар, әйелдерге қатысты жасалған қылмыстарды виктимологиялық алдын-алудың келесідей бағыттары бірінші кезекте назар аударуға лайық:

–отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу; отбасылардың әлауқатын жақсарту;

–балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуына жол бермеу;

–шекті ортадағы алдын алу жұмыстарының сапасын жақсарту;

–жыныстық қол сұғушылықтардың алдын алу;

–әйелдер саудасына қарсы тұру;

–әйелдерге құқықтық және басқа да көмек көрсету және т. б.

Көрсетілген бағыттарды толығырақ қарастыруды ұсынамыз. Неке мен отбасының тұрақсыздығы мен бейтараптығы қоғам үшін өзекті мәселелердің бірі екені анық, өйткені бұл оның барлық мүшелеріне айтарлықтай зиян келтіреді және гендерлік теңсіздікті жеңуге елеулі кедергілер тудырады. Ғалымдар атап өткендей, жәбірленушілердің отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық мәселелерін дұрыс қабылдамауы, оларды құзыретті органдармен елемей бұл теріс құбылыстың негізсіз таралуына ықпал етіп қана қоймай, оның зиян салдарын күшейтетіндігімен келіспеу қиын [2]. Соңғылардың ішінде ерекше назар аудару керек жағдайларға келесілер жатады:

1. Ата-аналардың тәрбиенің зорлық-зомбылық әдістерін қолдануы нәтижесінде жас ұрпақтың отбасындағы зорлық-зомбылық қатынастарын мұра етуі. Балалар психологиясы мен психиатрия саласындағы зерттеулер көрсеткендей, балалық шақтың психологиялық жарақаттары адамның болашақ өміріне теріс әсер етеді: оның мінезінің

қалыптасуына, физикалық және психикалық денсаулығына, қоғамға бейімделуіне. Демек, балалық шақта және жасөспірімділік уақытта зорлық-зомбылыққа ұшыраған адамдар көбінесе агрессорға айналады және ауыр қылмыс жасайды [3]. Осылайша, ата-аналардың қатыгездігі балалардың қатыгездігін тудыра отырып, тұйық шеңбер құрады.

2. Зардап шеккендердің психикалық денсаулығына теріс әсер. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбаны болған әйелдердің басым көпшілігінде мазасыздық фобиялық және жарақаттан кейінгі стресстің, бейімделудің бұзылуының және басқа да психикалық денсаулықтың бұзылуының белгілері бар. Ұрып-соғуға ұшыраған әйелдердің үштен біріне жуығы ұзақ мерзімді депрессиядан зардап шегеді; олардың кейбіреулері алкоголь мен есірткіні қолдануға қатысады.

3. Елдегі демографиялық ахуалдың нашарлауы. Дәрігерлер көбінесе әйелдердің бедеулігі, түсік түсіру, дені сау баланы өз бетінше көтере алмау және дұрыс емес бала туудың тікелей себебі отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық екенін дәлелдеді. Кейбір ресми емес мәліметтер бойынша, жедел медициналық жәрдем ауруханаларына түсетін жүкті әйелдердің шамамен 35% - ы отбасында дене жарақаттарын алуға байланысты орналастырылған.

4. Құрбан болған әйелдер арасында өзіне-өзі қол жұмсау оқиғаларының көбеюі. Ғылыми әдебиеттерде айтылғандай, отбасындағы физикалық немесе психикалық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен әйелдер зорлық-зомбылыққа ұшырамайтын әйелдерге қарағанда өзін-өзі өлтіруге бес есе жиі тырысады [4]. Сонымен қатар, отбасындағы зорлық-зомбылық тек Қазақстанда ғана емес, сонымен бірге әлемнің әртүрлі елдерінде (АҚШ-тан Африка мен Оңтүстік Америкаға дейін) әйелдердің өзіне қол жұмсауының ең көп таралған себептерінің бірі болып табылады.

5. Медициналық қызметке, психологиялық көмекке, еңбек өнімділігінің төмендеуіне, мәжбүрлі еңбек демалысы мен демалыстарға және т.б. байланысты айтарлықтай материалдық шығындардың келтірілуі. Шынында да, жұмыссыздық, ауыр психологиялық жағдай, тұрмыстық зорлық-зомбылық, әйелдерді кемсіту әйелдер қоғамының белсенділігінің айтарлықтай төмендеуіне әкеледі. Әрине, аталған жағдайлар отбасылық зорлық-зомбылық салдарының толық тізімі емес. Алайда, тіпті оларды талдау да осы құбылысқа қарсы іс-қимыл жасау ісінде мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың барлық күштерін дереу жандандыру қажеттілігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Отбасындағы зорлық-зомбылық проблемалары ұзақ уақыт бойы талқыланған жоқтығын атап өту керек. Тек жақын арада ғана құқық қорғаушы қоғамдық ұйымдар, атап айтқанда әйелдер ұйымдары зорлық-зомбылық құрбандарын қорғаудың бастамашысы болды және мемлекеттік органдарды жәбірленушілерді отбасылық агрессорлардан қорғаудың мемлекеттік жүйесін кеңейту үшін қажетті заңнамалық базаны қалыптастыруға итермеледі.

Сонымен бірге, барлық оң қадамдарға қарамастан, біздің қоғам үшін отбасындағы зорлық-зомбылық мәселесі өте өзекті болып қала береді. Біздің ойымызша, мұндай жағдайдың негізгі себептер келесідей:

1. отбасылық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерді құқықтық және әлеуметтік қорғаудың жетілмеген тетігі;
2. зардап шеккендерге психологиялық және өзге де көмек көрсететін мамандандырылған мекемелердің болмауы;
3. осы салада жұмыс істейтін мамандарды арнайы даярлау деңгейінің төмендігі;
4. отбасындағы зорлық-зомбылық жағдайларын ерте анықтау және алдын-алу жүйесінің тиімсіздігі;
5. мемлекеттік және өңірлік деңгейлерде тиімді нысаналы бағдарламалардың болмауы және т.б.

Құрбандардың виктимологиялық алдын алу және зерттеу 1973 жылы Иерусалимде өткен Бірінші халықаралық виктимология симпозиумынан бастау алады, виктимологияның жалпы теориялық тұжырымдамасын әзірлеу, виктимизацияның генезисі, құрылымы мен динамикасы саласындағы зерттеулер, әртүрлі мәдениеттер мен елдердегі қолданыстағы қоғамдық қатынастар жүйесіндегі жәбірленушінің рөлін талдау, виктимизацияның жекелеген түрлері мен нысандарын зерттеу міндеттерін қойды. Алайда, Батыс виктимологиясы белгілі бір уақытқа дейін теорияның жалпы мәселелерін дамытуға ерекше ұмтылыс көрсеткен жоқ. Тек 80-90 - шы жылдары виктимология теориясының мәселелері жаңа экономикалық тәртіп аясында қарастырылған жұмыстар пайда болды (Э. Виано, М. Йотсен, Я. Ван-Дийка, Н. Кристи), және виктимологияның негізін қалаушылардың дәстүрлі мінез-құлық көзқарастарынан біршама ерекшеленеді (Б. Мендельсон, Э. Фаттах г. Хентиг, г. Элленбергер)[5].

Теориялық негіздердің даму дәрежесінің нәтижесінде шетелде виктимологиялық алдын-алу жүйесі мемлекеттік қолдау мәртебесін ала бастады және көптеген оң мысалдарға ие болды.

Қазіргі криминологиялық тұжырымдамалардағы жәбірленушінің мінез-құлқы қылмысты анықтау жүйесіндегі маңызды элемент ретінде түсіндірілетіндіктен, шет елдердегі виктимологиялық профилактика мемлекет пен азаматтық қоғам институттарының қылмыстың алдын алу жөніндегі қызметінің нақты құрамдас бөлігі ретінде қарастырылады. Бірінші, зерттеушілер бөлген топ шеңберіндегі алдын алу қызметінің негізгі субъектісі мемлекет және мемлекеттік басқару органдары болып табылады[6].

Виктимологиялық алдын алу, сондай-ақ қылмыс құрбандарын қорғау саласындағы әлемнің жетекші елдерінің тәжірибесі көрсеткендей, азаматтық қоғам институттары Виктимологиялық қозғалысты дамытуда бастамашы рөл атқарады. Ерікті үкіметтік емес ұйымдар мен жұмысына мемлекет қандай да бір нысанда қатысатын ұйымдар жұмыс істейді. Виктимологиялық ұйымдардың қызметін үйлестіру үшін жалпыұлттық органдар, комитеттер, кеңестер құрылады, олар виктимологиялық насихатты жетілдіру жөнінде әдістемелік ұсынымдар әзірлейді, тиімді тәжірибені жинайды және жинақтайды, қоғамдық ұйымдардың үкіметтік құрылымдармен байланысын қамтамасыз етеді және шетелде ұқсас ұйымдармен байланыс орнатуға ықпал етеді. Мұндай құрылымдар, мысалы, Англияда – 1979 жылдан бері жұмыс істеп келе жатқан ұлттық қылмыс құрбандарын қолдау қауымдастығы (National Association of Victim Support Schemes); Францияда-қылмыс құрбандарына көмек көрсету ұлттық институты (National Institute for assistance for Victims (INAVEM)), 1986 жылы алпыстан астам жергілікті құрбан болғандардың қызметін үйлестіру үшін құрылған Нидерландыда-ұлттық құрбандықты қолдау ұйымы (NATIONAL Organisation for Victim Support — NOVS). АҚШ-та мұндай ресми ұйым жоқ, бірақ оның функцияларын көбінесе ұлттық құрбандарға көмек көрсету ұйымы (NOVA) орындайды [7].

Қорытынды. Қазақстанда халықты виктимологиялық қорғау жүйесі және өзінің ауқымы бойынша батыстық аналогтармен салыстырылатын мемлекеттің мақсатты виктимологиялық саясаты жоқ. Сонымен бірге, жаһандану жағдайында оның дамуының өзектілігі және оған байланысты қылмыстық қауіптерді трансұлттандыру айқын болып табылады. Виктимологиялық профилактиканың бірыңғай жүйесін қалыптастырудағы мемлекет пен мемлекеттік органдардың ұйымдастырушылық рөлі, оның заңнамалық базасын әзірлеу қазіргі заманғы анти-криминогендік міндеттердің ауқымына сәйкес келмейді. ҚР-да олардың әлсіздігі мен дамымауы жағдайында, сондай-ақ қазіргі алшақтықты жедел қарқынмен еңсеру қажеттігін ескере отырып, мемлекеттік Виктимологиялық саясатты озық қалыптастыру және іске асыру міндеті айқын болып отыр. Жоғарыда айтылғандар мемлекеттің әлеуметтік тұрақтылығына

ғана емес, сонымен қатар әлемдік қоғамдастық алдында еліміздің имиджін нығайтуға да ықпал етеді деп айтуға мүмкіндік береді.

Жоғарыда айтылғандар осы саладағы ғылыми зерттеулерді жандандыру және отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылыққа байланысты мәселелерді шешудің жаңа тәсілдерін әзірлеу қажеттілігін көрсетеді.

Сонымен қатар, біздің ойымызша, отбасылық зорлық-зомбылықтың алдын-алуды жетілдіруге бағытталған төмендегідей шаралар тиімді болуы мүмкін:

1. Қоғамдық сананы және ескірген стереотиптерді өзгертуге ықпал ету. Бүгінгі таңда отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы күрес практикасындағы ең басты кедергі – тұрмыстық жанжалдарды халықаралық және қазақстандық заңнамалардың адам құқықтарының елеулі бұзылуы ретінде мойындағанына қарамастан, әйелдердің басым көпшілігі бұл құбылысты тек отбасылық іс деп санайды. Әйелдердің құқық қорғау органдарына деген сенімсіздігі отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілерін жасыруға ықпал етеді, олар көбінесе өтініштерді тіркеуден бас тартады, оларды формальды түрде қарайды немесе айыппұл түрінде әкімшілік жазалар қолданумен шектеледі, бұл онсыз да шиеленісті отбасылық қатынастарды қиындатады. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, бүгінгі таңда отбасылық-тұрмыстық жанжалдарға ден қою практикасы олардың динамикасына оң әсер етпейді. Керісінше, ол тек агрессияны күшейтеді және жаңа, ауыр зорлық-зомбылықты тудырады. Жоғарыда айтылғандар қоғамда отбасылық зорлық-зомбылыққа төзбеушіліктің нақты стереотипін қалыптастырудың, оны жүзеге асыру фактілерін жасыруға жол бермеудің шұғыл қажеттілігін растайды.

2. Отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылық салдары туралы әйелдердің құқықтық хабардар болу деңгейін және оны жасайтын адамдарды жауаптылыққа тарту тәртібін арттыру. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, әйелдердің басым көпшілігі қылмыстық, қылмыстық іс жүргізу және әкімшілік заңнаманың тиісті нормаларымен таныс емес. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың құрбандары немесе куәгерлері болған әйелдердің жанжалды жағдайларда көмек көрсететін үкіметтік емес қоғамдық ұйымдар мен мемлекеттік органдардың бар екенін білмейді, олардың мекен-жайлары мен телефондарына қол жетімділіктері жоқ. Осыған байланысты, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың арнайы виктимологиялық профилактикасы халықтың құқықтық білімін арттыруға бағытталған іс-шараларды көздеуі тиіс; тиісті проблемалары бар отбасылар үшін оқу және ақпараттық бағдарламаларды әзірлеу және іске асыру; конфликтология бойынша тегін курстар енгізу; дағдарыс жағдайында қалған отбасыларға уақтылы психологиялық, консультациялық және материалдық көмек көрсету және т.б.

3. Отбасындағы зорлық-зомбылық құрбандарына ұсынылуы мүмкін және көрсетілуі тиіс мемлекеттік қызметтердің қолжетімділігіне жәрдемдесу. Бұл – отбасындағы зорлық-зомбылық құрбандарына арналған мамандандырылған мекемелер-дағдарыс орталықтарын және медициналық-әлеуметтік оңалту орталықтарын құру. Бұл мекемелердің қызметі кешенді психологиялық, заңдық, ақпараттық-консультациялық, әлеуметтік медициналық және басқа да көмек көрсетуге, сондай-ақ қажет болған жағдайда отбасындағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен немесе дағдарыс жағдайында қалған әйелдер мен балаларға уақытша баспана беруге бағытталуға тиіс.

4. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алдын алуға бағытталған іс-шараларды орындау жүктелген органдар мен мекемелер арасындағы өзара іс-қимылды нығайту. Біздің ойымызша, отбасылық-тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу азаматтардың мемлекеттік және қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылы мен үйлестірудің нақты салааралық моделін құру жағдайында ғана тиімді болады.

5. ПО назарын отбасындағы зорлық-зомбылықтан зардап шеккен адамдармен жұмысқа аудару. Біз жүргізген зерттеу нәтижелері бүгінде құқық қорғау органдарының

тұрмыстық жанжалдарды шешу тәжірибесі негізінен осындай зорлық-зомбылық жасаған адамдарға профилактикалық әсер ететіндігін көрсетеді. Сонымен бірге, отбасылық зорлық-зомбылық құрбандары, басқа құқық бұзушылықтар немесе қылмыстар құрбандары сияқты, құқық қорғау органдары тек қылмыскерлер (құқық бұзушылар) және олардың заңсыз әрекеттері туралы ақпарат көзі ретінде қарастырылады. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, ПО қызметкерлері отбасында зорлық-зомбылық жасаған адамдарды ғана емес, оның құрбандары болған адамдарды да профилактикалық есепке алуды жүргізуі тиіс деп санаймыз. Сонымен қатар, жәбірленуші-профилактикалық жұмыс деп, біздің ойымызша, отбасылық зорлық-зомбылықтан ықтимал жәбірленушілерді анықтауға, зардап шеккендердің виктимизациялық бейімділігін жою, қорғаныс мүмкіндіктерін жандандыру, қорғаныс тетіктерін дамыту, сонымен қатар, әлеуметтік және әлеуметтік әлеуетті виктимизацияны төмендету, қайта виктимизацияны болдырмау және отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан тиімді қорғауды қамтамасыз етуге бағытталған өзара байланысты, ұйымдасқан түрде қамтамасыз етілген мемлекеттік, әлеуметтік және жеке іс-шаралар жүйесі ретінде түсіну қажет.

6. Отбасылық-тұрмыстық салада зорлық-зомбылыққа жол беретін Противоправные действия в сфере семейно-бытовых отношений: законодательная регламентация и административная практика. Вестник Института законодательства и правовой информации РК.

7. Отбасының бір мүшесінің отбасының басқа мүшесіне қатысты зорлық-зомбылық қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылықты күшейту.

Қылмыстық жауапкершілікті күшейту, біздің ойымызша, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне тиісті қылмыстық-құқықтық және әкімшілік-құқықтық санкцияларды қолдана отырып, мұндай зорлық-зомбылықтың жүйелі көріністеріне неғұрлым белсенді және тиімді әрекет етуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, бұл ұсыныстарды заңнамалық деңгейде ескере отырып, агрессорды отбасы мүшелігінен шығарып тастау тетігін онымен қажетті алдын-алу жұмыстарын жүргізу үшін ұзақ мерзімге жетілдіреді. Ақыр соңында, жоғарыда аталған барлық шараларды қолдану ұлттық отбасылық құндылықтарды жандандыруға, репродуктивті денсаулықты сақтауға, сондай-ақ күйзеліс пен зорлық-зомбылыққа орын жоқ әлеуетті және гүлденген отбасының беделін нығайтуға көмектеседі.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Криминологическая энциклопедия / Под ред. Долговой А.И. М.: НОРМА: ИНФРА М., 2000.
2. Криминология : учебник / Под. ред. А.И. Долговой. 3-е изд., перераб. и доп. М.: НОРМА. 2008.
3. Платонова Н.В. Проблемы сексуального насилия в детском возрасте // Психиатрия: научно – практический журнал. 2007. № 2(26).
4. Криминологическая энциклопедия / Под ред. Долговой А.И. М.: НОРМА: ИНФРА М., 2000.
5. Ещанов А. О виктимологической профилактике преступлений, совершаемых в отношении женщин [Текст] / А. Ещанов // Фемида. - 2003. - №9. - С. 12-17.
6. Ещанов А.Ш. К вопросу о виктимологической профилактике в РК [Текст] / А.Ш. Ещанов // Экономика и право Казахстана. - 2003. - №20. - С. 41-44.
7. Mendelsohn B. The Origin of the Doctrine of Victimology // Excerpta Criminologica. 1963. N 3. P. 239-244.

Авторлар туралы мәліметтер

Джансараева Р.Е. – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс – жүргізу және криминалистика кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.д., профессор.

Дүзбаева С.Б. – әл – Фараби ат. ҚазҰУ, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс – жүргізу және криминалистика кафедрасының доцент м.а., PhD докторы.

Жақыш А.Ж. – әл – Фараби ат. ҚазҰУ, заң факультеті, қылмыстық құқық, қылмыстық іс – жүргізу және криминалистика кафедрасының оқытушысы, з.ғ.м.

Джансараева Р.Е. – заведующая кафедрой уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби, д.ю.н., профессор.

Дүзбаева С.Б. – И.о. доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль – Фараби, доктор PhD.

Жақыш А.Ж. – Преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ

Dzhansaraeva R.E. – Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Doctor of Law, Professor.

Duzbayeva S.B. – Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, PhD.

Zhakysh A.Zh. – Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Master of Law.

Г.А. Куаналиева¹, С. Адилгазы¹, М.Н. Абишева¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚТАҒЫ СУБЪЕКТ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі қылмыстық құқық бұзушылық құрамындағы бір элемент болып табылады. Сондықтан да қылмыстық жауаптылықтың негізін құрайды.

Қылмыстық саясат адам құқықтары мен әлеуметтік әділеттілікті қамтамасыз етуде, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі сияқты қылмыстық құқықтың іргелі санаттарының теориялық әзірлемелерін тереңдетуді қамтиды. Осы құқықтық санаттарда қамтылған психологиялық-құқықтық құбылыстардың мәнін нақты түсіну қажет.

Қоғамға қауіпті әрекетті (әрекетсіздікті) жасаған адам ғана қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ретінде танылуы мүмкін. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ұғымы мынандай сұраққа жауап береді: қылмыстық заңда көзделген қылмыстық құқық бұзушылық жасалған жағдайда кім қылмыстық жауапкершілікке тартылуы мүмкін.

Қылмыстық құқық қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі тақырыбын зерттеуге көп көңіл бөледі. Өйткені кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтың әлеуметтік қауіптілігі басқа жағдайлармен бірге (әдісі, салдары, кінәнің түрі) көбінесе қылмыскердің қауіптілігімен анықталады.

Авторлар осы мәселеге қатысты, қолданыстағы қылмыстық заңнаманы жетілдіру мақсатында бірқатар өзгертулер мен толықтырулар енгізуді ұсынады. Атап айтқанда, есі дұрыс адам, қылмыстық жауапкершілік жасы, қылмыстық теріс қылықтарға қатысты жас шамасы және т.б.

Түйінді сөздер: Қылмыстық заң, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық құқық бұзушылық құрамы, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, қылмыскердің жеке тұлғасы.

Проблемы субъекта в уголовном праве

Субъект уголовного правонарушения является один из элементов в составе уголовного правонарушения. Поэтому и составляет основу уголовной ответственности.

Переориентация уголовной политики на обеспечение прав человека и социальной справедливости предполагает углубление теоретических разработок таких фундаментальных категорий уголовного права, как субъект уголовного правонарушения. Необходимо четкое осмысление сущности тех психолого-правовых явлений, которые охватываются данными правовыми категориями.

Только человек, совершивший общественно опасное действие (бездействие), может быть признан субъектом уголовного правонарушения. Понятие субъекта уголовного правонарушения отвечает на вопрос: кто может нести уголовную ответственность в случае совершения уголовного правонарушения, предусмотренного уголовным законом.

Уголовное право уделяет большое внимание исследованию вопроса о субъекте уголовного правонарушения, ибо общественная опасность любого уголовного правонарушения, наряду с другими обстоятельствами (способ, последствия, форма вины) в значительной мере определяется и опасностью самого преступника.

Авторы предлагают внести ряд изменений и дополнений, касающихся данного вопроса, в целях совершенствования действующего уголовного законодательства. В частности, вменяемое лицо, возраст уголовной ответственности, возраст в отношении уголовных проступков и др.

Ключевые слова: Уголовный закон, уголовное правонарушение, состав уголовного правонарушения, субъект уголовного правонарушения, личность преступника.

Problems of the subject in criminal law

The subject of a criminal offense is one element in the composition of a criminal offense. Therefore, it forms the basis of criminal liability.

The reorientation of criminal policy towards ensuring human rights and social justice involves the deepening of theoretical developments of such fundamental categories of criminal law as the subject of a criminal offense. It is necessary to clearly understand the essence of those psychological and legal phenomena that are covered by these legal categories.

Therefore, only a person who has committed a socially dangerous act (inaction) can be recognized as a subject of a criminal offense. The concept of the subject of a criminal offense answers the question: who can bear criminal responsibility in the case of a criminal offense provided for by the criminal law.

Criminal law pays great attention to the study of the subject of a criminal offense, because the public danger of any criminal offense, along with other circumstances (the method, consequences, form of guilt) is largely determined by the danger of the criminal himself.

The authors propose to make a number of changes and additions related to this issue in order to improve the current criminal legislation. In particular, the sane person, the age of criminal responsibility, the age in relation to criminal offenses, etc.

Keywords: Criminal law, criminal offense, the composition of a criminal offense, the subject of a criminal offense, the identity of the criminal.

Кіріспе. Қылмыстық құқықтағы күрмеуі қалың, өзекті тақырыптардың бірі, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі болып табылады. Қылмыстық құқықтың жеке бір институты - қылмыстық құқық бұзушылық субъектісін зерттеу маңызды сипатқа ие. Себебі қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің түсінігін терең және жан-жақты толық зерттеп алмайынша, қылмыстық құқықтағы есі дұрыстық, қылмыстық заңмен белгіленген жасқа толу, шектеулі есі дұрыстық, қылмыстық құқық бұзушылықтың арнаулы субъектісі, жазаның мақсаты мен міндеттері, жеке жаза тағайындау немесе жазадан толық босату, медициналық мәжбүрлеу шарасын қолдану, жеке қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы және т.б. мәселелерді дұрыс талдап анықтау мүмкін емес.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің әлеуметтік-саяси және құқықтық белгілерін дұрыс анықтаудың, судьяларға қылмыстық құқық бұзушылықты дұрыс саралап, жазаны дұрыс тағайындау үшін, сондай-ақ қылмыстық іс-әрекет (әрекетсіздік) пен оны жасаған субъектісінің қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтау үшін маңызы зор. Сот-тергеу тәжірибесінде қылмыстық құқық бұзушылық субъектісін дұрыс анықтамау арқылы заңсыз оққылықтардың пайда болуы да аз емес.

Материалдар мен әдістер. Мақалада қылмыстық құқық теориясындағы қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындықты зерттеу мен білудің қазіргі ғылымда белгілі әртүрлі әдіс, тәсілдері қолданылды. Бұл әдістерге диалектикалық, жүйелік-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, эвристикалық, проблемалық-іздеу әдістері жатады. Олардың үйлесуі Қазақстан Республикасындағы қылмыстық заңнамадағы қағидаларды зерттеуде, қылмыстық-құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға ықпал ететін бірқатар ережелерді белгілеуге мүмкіндік берді. Аталған мәселені зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың еңбектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалары зерттелді.

Талқылаулар. 1 қыркүйек 2020 жылғы Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың "Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі" атты Қазақстан халқына Жолдауында: "Заң үстемдігі орнықпаса және азаматтардың қауіпсіздігіне кепілдік берілмесе, әлеуметтік-экономикалық дамудың бірде-бір міндеті табысты жүзеге асырылмайды.

Азаматтар мүддесіне қызмет ететін мемлекеттің жаңа стандарттарын әзірлеу үшін көп жұмыс атқаруымыз керек. Осы тұрғыда құқық қорғау және сот жүйелеріне негізгі рөл жүктеледі. Бұл салаға реформа аса қажет.

Бірақ құқық қорғау жүйесінің жұмысында бұрынғы дағды бойынша айыптауға бейімділік басымдау болып тұр. Азаматтардың қылмыстық жауапкершілікке негізсіз тартылатын жағдайлары да аз кездеспейді.

Тағы да қайталап айтамын, заңдылық пен әділеттілік сөзсіз қамтамасыз етілуге тиіс. Қылмыстық істегі қателік адам тағдырын өзгертетінін естен шығармау керек" деп әділ айтып көрсеткен [1].

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі тақырыбы көптеген Қазақстандық ғалымдардың ғылыми еңбектерінің негізгі арқауы болған, атап айтқанда: А.Н. Ағыбаев, С. Әпенев, Ғ.Ы. Баймурзин, Ү.С. Джекебаев, Е.І. Қайыржанов, С.С. Молдабаев, Р.Т. Нуртаев, Р. Орымбаев, Г.Р. Рүстемова және т.б.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі деген түсінік Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде (ҚРҚК) арнайы құқық нормасы ретінде белгіленбеген. Бұл түсінікті қылмыстық құқық теориясы түсіндіреді.

"Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі" және "қылмыскердің жеке тұлғасы" ұғымдарын ажырата білу қажет, өйткені аталған түсініктер жиі араласып шекарасы ажыратылмайды.

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамды сипаттайтын белгілер екі топқа бөлінеді: біріншісі - қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі, екіншісі - кінәлінің жеке тұлғасы. Белгілердің бірінші тобы жасалған әрекеттің біліктілігі туралы мәселені шешуде маңызды. Екіншісі жазаны тағайындауға айтарлықтай әсеретеді.

Бұл ұғымдар бір адамға - қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға қатысты болса да, олардың әртүрлі түсіндірмелері бар. Бұл ұғымдардың мазмұны мен олардың қылмыстық-құқықтық маңызы сәйкес келмейді.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - қылмыстық құқық бұзушылық құрамының элементі, ол міндетті белгілердің жиынтығымен, сондай-ақ белгілі бір жағдайларда - белгілі бір қылмыстық-құқықтық норманың құрамымен (арнайы субъект) анықталған қосымша белгілермен сипатталады.

Ал қылмыскердің жеке басының ұғымы криминологиялық сипатқа ие және қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамның биологиялық және әлеуметтік-психологиялық сипаттамаларын қамтиды. Қылмыскердің жеке тұлғасын зерттеу қылмыстық іс - әрекеттің заңдылықтарын, жаппай құбылыс ретінде қылмыстылықты анықтауға, себептілігіне және қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрес бойынша ғылыми негізделген ұсыныстар жасауға ықпал етеді. Қылмыскердің жеке тұлғасы жаза тағайындау, қылмыстық жауапкершіліктен босату және жазалау кезінде қылмыстық-құқықтық маңызға ие [2, 184 б.].

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ретінде адам немесе жеке тұлға емес, құқықтық шарттылықты түсіну қажет, яғни - қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауапты адамның құқықтық, жас және психикалық мәртебесін анықтайтын белгілер жиынтығы анықталады. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - бұл қылмыстық жауапкершіліктің пайда болуы үшін қажетті бірнеше заңды мәні бар қылмыстық - құқықтық мәртебе болып табылады.

Профессор А.Н.Ағыбаевтың пікірінше: "Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъектісі болып қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған және заңға сәйкес сол үшін қылмыстық жауаптылықты көтеруге қабілетті адам танылады" [3, 57 б.].

"Қылмыс субъектісі құқықтық ұғымды білдіреді және қылмыс жасаған адамның заңды сипаттамасын анықтайды; ол тек әлеуметтік қауіпті әрекетті жасаған адамға қатысты қылмыстық жауапкершілікке тарту үшін қажет белгілермен (жеке тұлға, жас,

ақыл-ой) шектеледі, олар қылмыс жасаған адам белгілерінің аз ғана бөлігін құрайды" [4, 270 б.].

Қылмыстық-құқықтық мағынада қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі ұғымы ерекше мазмұнға ие. Субъектінің кем дегенде бір міндетті белгісінің болмауы қылмыстық жауапкершілікті жоққа шығарады.

"Қылмыс субъектісі - бұл қылмыстық-құқықтық қорғау объектісіне қол сұғатын және ол үшін жауап бере алатын адам. Қылмыс субъектісінің белгілері қылмыс құрамының элементтерінің бірін құрайды. Қылмыс жасаған адамның белгілі бір субъективті белгілерінің болуы қылмыстық жауапкершілік шарты ретінде де қарастырылуы мүмкін" [5, 114 б.].

Бұл анықтамаға сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі арнайы ерік-жігері бар, саналы, жауаптылықты көтеруге қабілетті адам бола алады. Осылайша, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі - қылмыстық жазадан қорқу арқылы тыйым салынған заңсыз әрекетті жасайтын адам. Белогриц-Котляревскийдің айтуынша, жануарлар саналы еркінен айырылған тіршілік иелері және заңды тұлғалар, жалған субъектілер ретінде, ерік-жігерге ие бола алмайды сондықтан олар қылмыс субъектісі бола алмайды [6, 107 б.].

Орыс және шетелдік әдеби дереккөздерде жан-жануарларды, басқа да жансыз заттарды, құралдарды жазалау процесстері туралы айтылған. Жануарлар (шошқалар, сиырлар, иттер, тышқандар, шегірткелер және т.б.) және жансыз заттарға қатысты (Царевич Дмитрийдің жұмбақ өліміне байланысты набатқа соғылған Углич қаласындағы шіркеу қоңырауы және т.б.) қылмыскер ретінде жазалау шаралары қолданылған [7, 40 б.]. Ортағасырлық Еуропа үшін жануарларға қатысты сот істері таныс және жалпыға бірдей танылған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің (ҚРҚК) 15-бабының 1- бөлігіне сәйкес: "Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады" [8].

"Түсіндірілген баптың 1-бөлігінде заң шығарушы алдымен қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің міндетті заңды белгілерін белгілейді. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің негізгі белгілеріне: жеке тұлға, есі дұрыстық, заңмен белгіленген жасқа жету жатады.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам оның субъектісі болып танылуы үшін аталған үш белгінің болуын анықтау қажет. Олардың ең болмаса біреуінің болмауы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының жоқтығын білдіреді (өйткені қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі жоқ), осыған байланысты адамды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін негіз де жоқ" [9, 152 б.].

Қылмыстық заң нормасында белгіленген "жеке тұлға" - бұл, ең алдымен, құқықтық мәртебе, белгілі бір құқықтық қатынастарға қатыса алатын, сондай-ақ құқық және әрекет қабілеттілігі бар құқық иесі және міндеттер көтеруге қабілетті адам. ҚРҚК 5, 7, 8 - баптарының талаптарына сай ҚРҚК Қазақстан Республикасының азаматтарына, Қазақстан Республикасының аумағындағы азаматтығы жоқ адамдарға, сондай-ақ шетелдіктерге қолданылады. Бұдан туатын қорытынды, қоғамға қауіпті іс-әрекет үшін қылмыстық жауаптылыққа тек қана жеке тұлға - адам тартылады. Заттар, жануарлар дүниесі, табиғат күштері келтірген зиян үшін олар қылмыстық жауапқа тартылмайды, яғни бұл аталғандар қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі болып танылмайды. Егер адам жануарларды немесе табиғи күштерді пайдалану арқылы қасақана немесе абайсыздықпен басқа тарапқа зиян келтірсе, онда қылмыстық жауаптылыққа сол адамның өзі тартылады. Сонымен қатар, қолданыстағы ҚРҚК бойынша заңды тұлғалар қылмыстық жауаптылыққа тарталмайды.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің тағы бір міндетті белгісі – заңмен белгіленген жасқа толу. ҚРҚК 15-бабының 1-бөлігіне сәйкес қылмыстық құқық

бұзушылық жасалған уақытта 16 жасқа толған адам қылмыстық жауаптылыққа жатады.

Қылмыс жасаған уақытта 14 жасқа толған адамдар тізбесі аталған баптың екінші бөлігінде көрсетілген (30 қылмыс құрамы) қылмыстар жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа жатады. Байқасақ, қылмыстық заңнамада қылмыстық теріс қылықтар жасағаны үшін 14 жастан басталатын қылмыстық жауаптылық жоқ. Бұл қаншалықты дәрежеде дұрыс деген сұрақ туындайды.

Нәтижелер. Қылмыс жасаған адамның жасы да әлеуметтік мәртебенің бір түрі болып табылады, ол адамның қоғамдағы құқықтық қатынастардың белсенді қатысушысы ретінде әрекет ету қабілетін білдіреді.

Көптеген заманауи зерттеушілер мен заңгерлер қылмыстық жауапкершіліктің ең төменгі жасын қоғамдағы әлеуметтік және мәдени факторларды ескере отырып азайту қажеттілігі туралы да айтып жүр.

Жүргізілген салыстырмалы-құқықтық талдау бұл мәселені түсінуде біртұтастық байқалмайтындығын көрсетеді. Әртүрлі елдердің заңнамаларындағы қылмыстық жауапкершілік жасының шекаралары белгілі бір мемлекеттің құқықтық, әлеуметтік және саяси дәстүрлеріне байланысты бес жылдан он жеті жылға дейін өзгереді.

Қылмыстық жасты реттеу кезінде ұлттық заңнамаларда әртүрлі тәсілдер қолданылады. Сонымен, қылмыстық заңнама жүйелерінің көпшілігінде қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жас ерекшелігі белгіленген нормалар бар. Алайда, мысалы, Франция заңнамасы субъектінің минималды жас шегін нақты анықтауды көздемейтін сот қалауы ережесін қолданады, өйткені тек сот зерттеуі әртүрлі өмірлік жағдайларды және әр нақты баланың жеке ерекшеліктерін ескеріп, кінәлі болу қабілетінің болуын анықтай алады деп саналады.

Жас шектері заңмен бекітілген елдерде де қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жасын анықтауда айтарлықтай айырмашылықтар бар: 7 - 10 жастан; 16 - 18 жасқа дейін. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің ең төменгі жас ерекшелігі, мысалы, Ирландияда - 5 жас, Швейцарияда - 7 жас, Шотландияда - 8 жас, Жаңа Зеландия мен Англияда - 10 жас, Түркияда - 11 жас, Канадада - 12 жас, Ресейде - 16 жас. АҚШ-та 6-12 жас аралығындағылар кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі соттың юрисдикциясына жатады, ең көп жас шамасы - 15-17 жас (штатқа байланысты).

Қорытынды. Осы проблемаға шетелдік қылмыстық заңнаманың тәсілдерін талдай отырып, соңғы онжылдықта кәмелетке толмағандар арасындағы қылмыстың теріс дамуының әсерінен батыс елдерінің заңнамасы мен тәжірибесінде қорғау бағытынан бас тартылғанын көруімізге болады. Қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі шегін айқындау процесі қоғамдық қауіпсіздікті нығайту мақсатына бағынады, осыған байланысты аса ауыр және ауыр қылмыстардың, рецидив жағдайындағы қылмыстардың, алдын алу қызметінің ұйымдастырылған нысандарының жазалануының күшеюі байқалады.

Бірақ қоғамның тұрақтылығын және оның жұмыс істеу қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі мүдделерін ескере отырып, адамның заңды құқықтарын қорғау қағидаттарын мүлтіксіз сақтау қажет. Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қылмыстық жауаптылықтың ең төменгі жасы жеке тұлғаның жас дамуының төмен деңгейінде белгіленбеуі керек. Кәмелетке толмағандарға қатысты сот төрелігін іске асыруға қатысты БҰҰ-ның ең төменгі стандартты ережелері осы мәселеде басшылық ретінде қарастырылуы мүмкін, оған сәйкес адамның кінәлі жауапкершілікке жас қабілеттілігінің әмбебап өлшемінің эмоционалды, рухани және зияткерлік жетілуі болып табылады.

ҚРҚК-де қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары бар. Мысалы, ҚРҚК 132-бап. Кәмелетке толмаған адамды

қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту; 133-бап. Кәмелетке толмаған адамды қоғамға жат әрекеттер жасауға тарту; 443-бап. Әскери қызметті атқарудан жалтару немесе бас тарту және т.б.

Қылмыстық заңнаманы жетілдіру және сапалығын арттыру мақсатында қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын барлық қылмыстық құқық бұзушылық құрамдарының тізбегін ҚРҚК 15-бабына өзгертулер мен толықтырулар ретінде енгізуді ұсынамыз.

Адамның интеллектуалды жетілу мәселесімен қылмыстық құқық бұзушылық субъектісінің тағы бір ажырамас сипаттамасы - есінің дұрыс болуы. Есі дұрыстық деген ұғымның анықтамасы ҚРҚК-де белгіленбеген, яғни арнайы құқық нормасы жоқ. Есі дұрыстық дегеніміз, адамның басқа адамдармен, қоғаммен және мемлекетпен қарым-қатынасқа қатысушы ретінде саналы түрде әрекет ету қабілетін анықтайтын субъектінің психикалық мәртебесі. Қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі тек өзінің іс-әрекетінің нақты сипатын білуге және қылмыстық құқық бұзушылық жасау кезінде оны басқаруға және, тиісінше, осыған байланысты белгілі бір қылмыстық жауапкершілікке ие адам бола алады.

"Адам қоғамға қауіпті іс-әрекетті істеген уақытында өзінің мінез-құлқының қоғамға қауіптілігін сезетін, ұғынатын және өзі істеген іс-әрекетін басқара алатын болса, ол есі дұрыс адам деп саналады. Бұл - есі дұрыстықтың бірінші белгісі, ал екінші белгісіне адамның қоғамға қауіпті іс-әрекетін істеген уақытта өзінің іс-әрекетінің мәнін сезіп, ұғынуы және оны басқаруға қабілетінің болуы қылмыстық құқықтағы кінә туралы түсінікпен тығыз байланысты, яғни, қоғамға қауіпті іс-әрекетті істеген кезде оны істеушіге әйтеуір кінәнің бір түрі қасақаналық немесе абайсыздық болуы тиіс" [10, 83 б.].

Есі дұрыс емес адам қылмыстық жауаптылыққа тартылмайды. ҚРҚК-ң 16-бабында: "Осы Кодексте көзделген қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасаған уақытта есі дұрыс емес күйде болған, яғни созылмалы психикалық ауруы, психикасының уақытша бұзылуы, ақыл-есінің кемдігі немесе психикасының өзге де дертке ұшырауы салдарынан өзінің әрекеттерінің (әрекетсіздігінің) іс жүзіндегі сипаты мен қоғамға қауіптілігін ұғына алмаған немесе оларға ие бола алмаған адам қылмыстық жауаптылыққа жатпайды" деп көрсетілген [8].

Қылмыстық заңнамаға "есі дұрыс адам" деген анықтаманы енгізуді ұсынамыз.

Қылмыстық құқық бұзушылық субъектілерін біз жалпы және арнаулы деп бөлеміз. Жалпы субъектінің белгілеріне жеке тұлға, есі дұрыстық және қылмыстық заңда көрсетілген белгілі бір жасқа толу жатқызылса, арнаулы субъектінің белгілеріне – Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің ерекше бөлігінің баптарында көрсетілген қосымша белгілер: азаматтығы, жынысы, кәсібі, лауазымдық жағдайы т.б. жатады.

Сайып келгенде, қылмыстық құқық бұзушылық субъектісі қылмыстық құқықтағы өте маңызды мәселелердің бірі болып табылады. Субъект мәселесіне байланысты қолданыстағы ҚРҚК-не бірқатар өзгерістер мен толықтырулар енгізілу қажеттілігі абзал деп санаймыз. Атап айтқанда, қылмыстық жауапкершілік 18 жастан басталатын құрамдардың тізбегін бөліп көрсету; "Есі дұрыс адам"; "Арнаулы субъект" ұғымдарының анықтамасын заң жүзінде белгілеу. Сонымен қатар, сот-тергеу тәжірибесін саралау және шетел тәжірибесін зерделеу барысында қылмыстық теріс қылықтар көп жағдайда 14 жасқа толған адамдармен жиі жасалатынын байқадық, сондықтан да ҚРҚК-ң 15-бабына 14 жастан басталатын қылмыстық теріс қылықтардың тізімін енгізуді ұсынамыз. Бұл қылмыстық жауапкершілік жасын бірқатар дәрежеде төмендету болып табылады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2020 жылғы 1 қыркүйек. "Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі" // <https://www.akorda.kz/kz/addresses/> (жүгінген күні 05.01.2023).
2. Кулмуханбетова Б.А., Аймухамбетова К.М., Кабжанова Ш.М. Кәмелетке толмағандардың жыныстық тиіспеушілігіне қол сұғатын қылмыскердің тұлғасы. // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4 (73) 2022. - 183-190 бб.
3. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық кодекске түсіндірме (Жалпы және Ерекше бөлім) - Алматы, 2015. - 768 б.
4. Павлов В.Г. Субъект преступления. СПб.: Издательство "Юридический центр Пресс", 2001. - 325 с.
5. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: учебник / Под ред. А. И. Рарога. М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. - 314с.
6. Белогриц-Котляревский Л.С. Учебник русского уголовного права. Общая и особенная части. Киев, 1903. - 328 с.
7. Канторович Я.А. Процессы против животных в Средние века. - М., 2011. - 240 с.
8. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000226/k14226_.htm/ (жүгінген күні 05.01.2023).
9. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть / Под ред. И.Ш. Борчашвили. – Алматы, 2015. – 500 с.
10. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н.Ағыбаев. 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Адилгазы Серикхан – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының доцент м.а, PhD доктор.

Абишева Меруерт Нұрланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының 1-курс магистранты.

Куаналиева Гульдана Амангельдиевна – доктор юридических наук, профессор кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени Әль-Фараби.

Адилгазы Серикхан – Ph.D доктор, доцент кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени Әль-Фараби.

Абишева Меруерт Нұрланқызы – магистрант 1-курса кафедры «Таможенного, финансового и экологического права» Казахского национального университета имени Әль-Фараби.

Kuanaliyeva Guldana Amangeldievna – Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Adilgazy Serikhan – PhD Doctor, Associate Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Abisheva Meruert Nurlankyzy – 1st-year Master's student of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

З. Муратжан¹, Т.К. Акимжанов^{1,2}, Ж.Р. Дильбарханова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

²Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан

**О ВОПРОСАХ ПРЕСЕЧЕНИЯ КАНАЛОВ И СПОСОБОВ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ТЕРРОРИСТИЧЕСКОЙ И ЭКСТРЕМИСТСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В настоящее время террористическая деятельность признается одним из основных источников угрозы национальной безопасности по всему миру. Осуществление экстремистской, террористической и любой другой радикальной деятельности противоречит общепризнанным принципам морали, а также утвержденным правовым нормам. Высокая степень опасности данного явления обуславливается, в первую очередь, большим масштабом негативных последствий для социума, а также их необратимостью. Актуальность данного исследования заключается в нарастающей степени опасности террористической деятельности в связи с наблюдаемыми мировыми тенденциями повышения уровня ее организованности. Последнее невозможно без налаженного и стабильного потока финансирования террористической деятельности. Целью этой работы есть освещение задач, которые ставит перед собой процесс финансирования террористической и экстремистской деятельности, а также изучение способов их практического осуществления. В основе исследования лежит комплексный методологический подход, основан на совмещении системного анализа наработанного материала и его последовательного синтеза, обобщения с целью изучения существующей проблематики, а также сравнения отдельных аспектов проявления изучаемого явления для определения наличия сходств и различий в его природе. В результате проведенного исследования представляется обзорную систему финансирования террористической и экстремистской деятельности в современном мире, как одна из первостепенных общественных проблем, с обозначением возможных путей ее преодоления и разрешения. Исходя из вышесказанного, следует отметить особую важность раскрытия вопроса финансирования терроризма, осветив при этом практическое воплощение существующих ныне способов финансирования террористической и экстремистской деятельности, что в перспективе может послужить основой для разработки путей борьбы с этим глобальным общественно-опасным явлением.

Ключевые слова: терроризм, экстремизм, крайне радикальные взгляды, каналы финансирования, общественная опасность, террористическая угроза, теракт, кибертерроризм, контр-террористическая деятельность, транснациональный уровень.

Қазіргі уақытта террористік әрекет әлем бойынша ұлттық қауіпсіздікке төнетін қауіптің негізгі көздерінің бірі ретінде танылуда. Экстремистік, террористік және кез-келген басқа радикалды әрекеттерді жүзеге асыру көпшілікке танылған ақылақтық қағидаларға, сондай-ақ бекітілген құқықтық нормаларға қайшы келеді. Бұл құбылыстың қауіптілігінің жоғары дәрежесі, ең алдымен, қоғам үшін жағымсыз салдардың ауқымдылығымен, сондай-ақ олардың қайтымсыздығымен байланысты. Бұл зерттеудің өзектілігі террористік әрекеттің ұйымдастырылу деңгейінің жоғарылауының әлемдік беталысына байланысты өсіп келе жатқан қауіптілігінде жатыр. Ұйымдастыру деңгейінің жоғарылауы террористік әрекетті қалыптасқан және тұрақты қаржыландырудың ағынынсыз мүмкін емес. Бұл жұмыстың мақсаты – террористік және экстремистік әрекеттерді қаржыландыру процесінің алға қойған міндеттерін айқындау, сондай-ақ оларды практикалық жүзеге асыру жолдарын зерттеу. Зерттеу кешенді әдіснамалық тәсілге негізделген, ол жинақталған материалды жүйелі талдау және бар проблемаларды зерттеу үшін оның дәйекті синтезін, жалпылауды біріктіріп, сондай-ақ оның табиғатындағы ұқсастықтар мен

айырмашылықтардың болуын анықтау үшін зерттелетін құбылыстың көрінісінің жекелеген аспектілерін салыстыруға негізделген. Жүргізілген зерттеу нәтижесінде қазіргі әлемдегі терро - ристік және экстремистік қызметті қаржыландыру жүйесі, оны еңсеру мен шешудің мүмкін жолдарын белгілей отырып, бірінші кезектегі қоғамдық проблемалардың бірі ретінде қарастырылады. Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, террористік және экстремистік әрекетті қаржыландырудың қазіргі тәсілдерінің практикалық іске асырылуын айқындай отырып, терроризмді қаржыландыру мәселесін ашудың ерекше маңыздылығын атап өткен жөн, бұл болашақта осы жаһандық әлеуметтік қауіпті құбылыспен күресу жолдарын әзірлеуге негіз бола алады.

Түйінді сөздер: терроризм, экстремизм, аса радикалды көзқарастар, қаржыландыру арналары, қоғамдық қауіп, террористік қатар, террорлық әрекет, кибертерроризм, терроризмге қарсы әрекет, трансұлттық деңгей.

Today, terrorist activity is considered as one of the main sources of threat to national security all around the world. Extremist, terrorist and any other radical activity is contrary to the generally recognized principles of morality, as well as to the established legal norms. The high degree of danger of such activities is explained, first of all, by extensive adverse consequences for society, as well as by their irreversible nature. The relevance of this study lies in the increasing degree of danger of terrorist activities in connection with the current global trends in increasing the level of its organization, which is impossible without a well-established and stable financing of terrorist activities. The purpose of this work is to highlight the tasks that the process of financing the terrorist and extremist activities sets for itself, as well as to study the ways of their practical implementation. The study is based on a comprehensive methodological approach, which is based on combination of systematic analysis of the accumulated material and its consistent synthesis, generalization in order to study the existing problems, as well as comparison of individual aspects of the manifestation of the phenomenon under study to determine the presence of similarities and differences in its nature. The outcome of the study is the system of financing the terrorist and extremist activities in the modern world as one of the primary social problems, and provision of possible ways how to overcome and resolve it. Taking into consideration the foregoing, it should be noted that it is of particular importance to raise the issue of financing the terrorism, while highlighting the practical implementation of the currently existing methods of financing the terrorist and extremist activities, which in the future can serve as the basis for developing ways to combat this global socially dangerous phenomenon.

Key words: terrorism, extremism, extreme radical views, financing channels, public danger, terrorist threat, act of terrorism, cyberterrorism, counterterrorism efforts, transnational level.

Введение. В связи с отмеченным в последнее время усилением террористической угрозы, а также одновременным возрастанием разнообразных экстремистских течений, повышается теоретическая необходимость изучения явлений терроризма и экстремизма, в том числе, целей и способов финансирования данных явлений, как основополагающей части их становления и развития. В широком смысле терроризм (от латинского *terror* означает страх, ужас) это идеология насилия и практика воздействия на принятие решения организациями международного сообщества, государственными органами, органами местного самоуправления, осуществляемые через устрашение населения и (или) через другие формы противоправных насильственных действий [1]. При этом экстремизм в научной литературе определяется как от латинского *extremus* (крайний) это приверженность лиц или групп лиц к крайним радикальным взглядам, которые касаются общественной жизни [2]. Публичное оправдание террористических действий выступает особой формой экстремизма. Таким образом, терроризм и экстремизм выступают как родственные явления, которые подпитывают друг друга.

Интенсивность террористической деятельности напрямую зависит от уровня ее финансирования и материально технической оснащенности [3]. Поэтому выявление существующих способов финансирования террористической и экстремистской дея-

тельности имеет существенное практическое значение в борьбе с обозначенными явлениями. Раскрытию сущности терроризма и экстремизма посвящено большое количество научно-публицистического материала. Борьбе с терроризмом и экстремизмом отведено особое место в нормативно-правовой базе, как на международном уровне, так и на уровне отдельно взятого государства.

Среди наиболее распространённых способов финансирования террористической и экстремистской деятельности следует отметить следующие: религиозные пожертвования исламистов, теневые виды экономической деятельности, в том числе, грабеж, рэкет, экспроприации и другие формы вымогательства, контрабанда, наркобизнес, торговля людьми.

Целью данного исследования есть установление наиболее эффективных методов борьбы с финансированием террористической и экстремистской деятельности, среди которых следует отметить антикриминальные меры по отслеживанию и блокировке нелегальных денежных потоков, замораживанию подозрительных счетов, ужесточению таможенного контроля.

Таким образом, можно обозначить ключевую задачу исследования, которая заключается в выработке наиболее эффективной стратегии противодействия терроризму. Она должна соединить в себе различные особенности уже наработанных методов борьбы с терроризмом, которые, показав себя в действии, проявили свои сильные и слабые стороны. Так, первостепенной задачей в борьбе с терроризмом есть информационный обмен между странами, защита национальных границ, контроль над финансовыми потоками, в том числе, на благотворительные и культурные цели.

Материалы и методы. В процессе изучения целей и способов финансирования террористической и экстремистской деятельности, учитывая присущее им разнообразие и динамику развития, целесообразным есть применение комплексного метода исследования. Существует огромный массив научных исследований, основанных на аналитике практических воплощений явления терроризма. Вместе с тем реальность такова, что новые проявления терроризма и экстремизма развиваются весьма динамично, что свидетельствует об относительной стабильности существующих потоков их финансирования. Таким образом, при исследовании данных процессов необходимо применять метод системного анализа и научного синтеза наработанного в этой сфере материала, а также событий, которые имели место быть. При этом исследованию подлежит большое количество нормативных актов международного права, что свидетельствует о глобальности проблематики вопроса, а также освещает способы борьбы с наиболее распространёнными каналами финансирования терроризма и экстремизма в мире. Научно-публицистические работы при этом акцентируют внимание на причинах и предпосылках возникновения проблемы, ее сущности и проблематике. Немаловажным при этом выступает также метод сравнения. Он помогает выявить сходства и различия тех или иных способов финансирования террористической деятельности, с целью выработки перспективных путей борьбы и противодействия данному явлению.

Различия в природе разных способов финансирования террористической и экстремистской деятельности необходимо учитывать в борьбе с данными явлениями. Сочетание структурных особенностей этих способов с экстремистской идеологией является основным условием использования террористических методов, а также их стратегическим преимуществом и ресурсом [4]. Это и есть главной проблемой сегодняшнего цивилизованного мира. Террор, подпитанный экстремизмом, легко и быстро находит пути восстановления финансирования для продолжения преступной деятельности, поэтому немаловажно при исследовании проблематики, связанной с террором, уметь применять метод сравнительного анализа.

В результате всего вышеупомянутого можно сделать выводы о том, что методология исследования целей и способов терроризма и экстремизма разнообразна и си-

стемна, так как явление, которое подлежит исследованию, достаточно динамично и глобально. При этом комплексность борьбы с финансированием терроризма и экстремизма предусматривает воздействие на все или хотя бы на основные причины, которые его порождают.

Основная часть. В разрезе осветления проблематики терроризма особое место отводится изучению целей и способов финансирования террористической и экстремисткой деятельности. Финансирование терроризма является материальной основой его существования. Цель этого процесса в обеспечении стабильного, бесперебойного, налаженного, системного и комплексного механизма действия террора. К наиболее распространенным способам финансирования экстремизма и терроризма относят: прямое предоставление денежных средств, их сбор, а также оказание финансовых услуг, целью которых есть содействие терроризму. Среди них: содержание и деятельность легальных, на первый взгляд, структур (благотворительных фондов, религиозных организаций, информационных агентств), внедрение в государственные структуры (вербовка, подкуп); финансирование боевиков (содержание тренировочных лагерей, обеспечение оружием, создание и поддержание в боевой готовности так называемых «спящих ячеек»), непосредственная организация террористических актов, популяризация идеологии экстремизма (терроризма) [5].

В последнее время, учитывая динамику развития киберпространства, все большей популярностью пользуется сбор денежных пожертвований через интернет ресурсы. Так называемый краудфандинг представляет собой практику сбора небольших денежных сумм от большого количества доноров в поддержку того или иного проекта или идеи посредством социальных сетей. При этом краудфандинг сам по себе является полностью законным способом финансирования, что позволяет террористам осуществлять сбор средств на свою деятельность в открытую. Легальность данного способа финансирования экстремисткой деятельностью значительно усложняет эффективность борьбы с преступлением терроризма. Масштабность этого способа финансирования обуславливается отсутствием границ киберпространства, что тоже есть большой проблемой борьбы с терроризмом в целом.

Примером краудфандинга может послужить использование платформы для видеоконтента *BitChute* в Австралии. На этой платформе размещались материалы, связанные с идеологически мотивированной пропагандой насильственных действий, продвижением сторонников превосходства белой расы и теории заговора. Также на платформе осуществлялось формирование онлайн активов посредством функции сбора донатов, платной подписки (*Patreon* и *Subscribestar*) и платы за прямую трансляцию (канал *Dlive*). Правоохранительными органами Австралии было выявлено 104 канала финансирования, осуществляемых посредством использования этой онлайн платформы, а также подсчитано поток средств, который прошел через нее (около 550 000 долларов США) [6].

Существует такой способ финансирования террористической деятельности, как членский взнос. Он выступает в форме обязательства, которое берут на себя члены террористических группировок. Этот способ финансирования подразумевает, что члены террористических группировок должны иметь свои собственные источники дохода, которые могут быть связаны с осуществлением преступной деятельности или могут иметь вполне легальную основу (осуществление коммерческой деятельности). К примеру, ведущие ультраправые группировки Чешской Республики неонацистская организация *Narodni a socialni fronta* («Национальный и социальный фронт»), основанная в 2018 году, и военизированная антимигрантская антимусульманская организация *Ceskoslovenski vojaci v zalozе* («Чехословацкие солдаты запаса»), основанная в 2015 году, использовали регулярные членские взносы в качестве основного источника финансирования [6, с. 89].

Коммерческая деятельность, как способ финансирования терроризма, представляет собой вполне легальную, на первый взгляд, форму ведения бизнеса. Раскрыть завуалированную цель работы тех или иных коммерческих структур представляется возможным только посредством длительных разработок правоохранительными органами. Эта коммерческая деятельность имеет самые разнообразные формы: от организации массовых мероприятий до продажи товаров и операций с недвижимостью. Так, известная португальская сеть *Blood&Honour* («Кровь и Честь») организует ежегодные международные музыкальные мероприятия в столичном районе Порту. Их цель в сборе боевиков из разных стран (Чехия, Словения, Австрия, Италия, Испания, Франция, Великобритания, Германия, Швейцария, Швеция, Бельгия, Греция). Например, международный неонацистский концерт, организованный этой сетью, 2 ноября 2019 года на окраине Порту, собрал более 200 португальских и иностранных неонацистов [7]. Эти мероприятия дают уникальную возможность сплотиться приверженцам одинаковых взглядов, а также собрать весомую сумму денежных средств для реализации своих намерений.

Международная неонацистская террористическая группировка *Atomwaffen Division* («Дивизия ядерного оружия»), которая призывает к актам насилия против расовых, религиозных и этнических групп, источником финансирования имеет онлайн продажу футболок и кружек со своей символикой [8]. К нелегальным способам финансирования терроризма и экстремизма относится преступная деятельность в целом. Она подразумевает теневую экономику, наркобизнес, контрабанду, преступления против человека и имущества (убийство, торговля людьми, похищение, вымогательство, грабеж, рэкет, экспроприация), неправомерное использование некоммерческих организаций (деятельность благотворительных и религиозных организаций, целью которых есть сбор средств для поддержки терроризма).

Примером злонамеренного использования некоммерческой организации может послужить южноафриканское крайне правое этнонационалистическое движение христиан-африканцев за выживание *Suidlanders* («Южане»), которое состоит исключительно из представителей белой расы, считающих, что гражданская и расовая война неизбежна, и белые южноафриканцы находятся в смертельной опасности. Эта структура организует подготовку гражданской обороны (налаживание логистики, контроль над беженцами, оказание первой помощи, обучение обращению с огнестрельным оружием и средствами связи). При этом члены группировки утверждают, что жертвоприношения, которые составляют материальную основу существования данной структуры, тратятся на предметы первой необходимости, лекарства, радиоприемники, женские и детские товары [9].

Необходимо также отметить наличие такого способа финансирования террористической деятельности, как поддержка государства. Этот способ финансирования представлен в меньшинстве, однако, к большому сожалению, всего правового транснационального пространства, он также имеет место быть. Современные террористические организации склонны поддерживать отношения с государствами-спонсорами, так как это открывает им ряд возможностей, связанных с поддержанием стабильной среды для привлечения и использования финансовых ресурсов. Кроме того, это взаимодействие позволяет сохранить самостоятельность террористических группировок в отношении государственных структур. К примеру, США спонсировали Моджахедов в Афганистане и Контрас в Никарагуа. Многие арабские государства финансировали Организацию освобождения Палестины, при этом финансовый оборот доходил до 250 000 000 долларов США в 80-х годах прошлого века. Ливия поддерживала такие группы, как Абу Нидал, Красные бригады, Ирландскую Республиканскую Армию, Страну басков и свободы, Японскую красную армию, Баадер-Мейнхоф [10].

Неотъемлемой частью исследования проблемы финансирования терроризма есть раскрытие специфики перемещения и использования денежных средств для осуществления экстремисткой и террористической деятельности. Следует отметить, что информации о том, как террористические группировки перемещают свои финансы, крайне мало. Связано это как раз-таки с тем, что многие группировки используют только легальные способы финансирования, которые зачастую не контролируются правоохранительными органами. В этом заключается один из проблемных аспектов борьбы с терроризмом. Еще одной проблемой выступает глобализация связей террористических группировок. Все то, что выходит за пределы государственных границ, сложнее выявить и отследить. В этом смысле значимость приобретает информационный обмен и правовое взаимодействие между странами.

Вместе с тем, к уже известным обществу способам перемещения денежных средств внутри группировок можно отнести следующие: наличные средства (характерно для структур, использующих такой способ финансирования, как пожертвование); перевод денег и ценностей (характерно для таких группировок, как «Аль-Каида» и ИГИЛ); перевод средств посредством официальных финансовых учреждений (характерно для легальных способов финансирования терроризма); виртуальные активы, набирающее невероятную популярность, поскольку гарантируют полную анонимность пользователя при совершении им онлайн операций.

Не имея возможности обрабатывать платежи по кредитным картам, некоторые группировки перешли на использование виртуальных активов, таких как биткоин, для перемещения денежных средств [11]. Способы использования средств для осуществления террористической и экстремисткой деятельности очень разнообразны. Наиболее масштабным способом использования денежных средств есть, конечно же, финансирование терактов, которое, в свою очередь, предполагает использование массы производных способов траты средств. Это вербовка исполнителей, налаживание контактов и каналов поставки оружия, оборудования, транспорта, поддержание нарабатанных связей в постоянно действующем режиме готовности, обеспечение недвижимостью для хранения необходимого материала, для организации тренировочных лагерей, а также для ведения бизнеса.

Еще одним способом использования собранных средств есть информационная пропаганда, которая предполагает создание и распространение как печатной документации (листочки, брошюры, целые печатные издания), так и виртуальных рычагов влияния на массы (сайты, платформы, форумы). Немаловажной статьей расходов терроризма есть обеспечение тактической подготовки. Она предполагает сбор информации, за которую нередко приходится платить, а также обучение исполнителей, включая лекции, тренинги, средства подготовки, покупку оборудования, решение материально-бытовых моментов.

Таким образом, способы финансирования экстремизма и терроризма в том числе весьма разнообразны. Это свидетельствует о необычайной сложности данного явления и его масштабности. Цели, которые ставит перед собой террор, давно вышли за национальные рамки. Теперь терроризм есть глобальной проблемой континентов.

Обсуждение. Финансирование терроризма выступает материальной основой террористической и экстремисткой деятельности, обеспечивает надежный фундамент для ее осуществления. Изучению данного вопроса посвящено множество научно-публицистической литературы. Часть этого огромного массива изучена в процессе исследования, анализирована и систематизирована, что дает возможность прийти к следующим умозаключениям.

Ученые Б. Лутц и С. Ахмед, работая независимо друг от друга, в своих исследованиях специфики способов финансирования террористической деятельности, пришли к единым выводам о том, что научные исследования терроризма играют если не веду-

щую, то одну из самых значимых ролей в системе противодействия терроризму [12, 13]. С эти нельзя не согласиться, поскольку именно наука занимается кропотливым системным анализом, сравнением и обобщением известных практических результатов по воплощению терроризма. Только изучив причины, предпосылки, особенности явления террора, те результаты, к которым оно приводит, можно сформулировать взвешенные и действенные рычаги по его искоренению.

Исследователями Е.О. Бондарь и С.В. Изутиной было выдвинуто предположение о наличии связи между финансированием доходов и отмыванием денежных средств, полученных преступным путем [6, с. 55]. Исходя из этого, способы финансирования террористической и экстремисткой деятельности активно вуалируются посредством механизмов для легализации теневых доходов. Следовательно, необходимо разрабатывать четкую и эффективную систему выявления нелегальных источников дохода, отслеживать связанные с этим финансовые операции как на внутригосударственном, так и на внешнеэкономическом уровне.

При этом С.А. Буткевичем активно акцентируется внимание на том, что террористы могут иметь вполне легальные способы финансирования [5, с. 43]. Если говорить о легальных способах финансирования террористической деятельности, то борьба с ними затруднительна по той причине, что выявить скрытый умысел вполне законной внешне финансовой операции практически невозможно. В этой связи большая роль в выявлении таких способов финансирования терроризма отводится финансовым учреждениям, которые могут осуществлять мониторинг операций, выявлять подозрительные и непременно сигнализировать о них правоохранительным органам. Такое взаимодействие частного и государственного сектора еще важнее на транснациональном уровне.

По мнению С.А. Буткевича, повышение уровня финансирования и материально-технической оснащенности национальных террористических организаций есть неоспоримой тенденцией современности. При этом ключевым мотиватором выступают так называемые внешние вливания со стороны международных террористических организаций [5, с. 75].

Транснациональный характер преступности терроризма подчеркивается и А.А. Паненковым, который предлагает бороться с терроризмом посредством международного сотрудничества в этой сфере. К способам борьбы с финансированием терроризма он относит: обмен информацией; оказание взаимной правовой, оперативной, технической, методической помощи; проведение совместных мероприятий по пресечению каналов финансирования терроризма; координация деятельности правоохранительных органов, взаимный обмен опытом в рамках повышения квалификации [8, с. 34].

Однако следует отметить, что механизм международного сотрудничества недостаточно налажен. По мнению Контртеррористического управления ООН, в целях повышения эффективности усилий по борьбе с финансированием терроризма страны должны активнее обмениваться информацией служб финансовой разведки и повышать уровень координации между государственным и частным секторами. Следует отметить, что регулируемые полностью либо частично субъекты частного сектора, особенно банки, часто располагают информацией, которая может представлять интерес в рамках осуществления контртеррористической деятельности. При этом немаловажным моментом повышения уровня эффективности такой деятельности есть своевременность передачи информации по надежным каналам.

Следует отметить также, что в рамках достижения вышеуказанных целей по борьбе с финансированием терроризма на межгосударственном уровне Контртеррористическое управление ООН и Контртеррористический центр ООН проводит системную аналитическую и консультационную работу, учет выявленных рисков и данных финансовой разведки, организывает семинары для государств-участников. Это, безусловно, приносит пользу государствам-членам в контексте предпринимаемых ими мер по борь-

бе с финансированием терроризма. Так, в 2018 и 2019 годах благодаря усилиям Контртеррористического управления ООН в Тунисе был принят и реализован указ, сопутствующий идентификации лиц и структур, связанных с терроризмом, а при содействии Контртеррористического центра ООН для группы стран востока и юга Африки была разработана стратегия по борьбе с отмыванием денег [14].

Внесение известных террористических группировок в общедоступные перечни есть весьма действенным способом по борьбе с финансированием терроризма, поскольку напрямую препятствует их доступу к международной финансовой системе и подрывает их возможности по сбору средств среди общественности. Пока, к сожалению, этот механизм недостаточно отработан, но в будущем он может послужить мощнейшим инструментом в борьбе с терроризмом.

Так, в июне 2019 года в Канаде две группировки идеологически мотивированных насильственных экстремистов *Blood & Honour* («Кровь и честь») и *Combat 18*, были впервые включены в перечень установленных террористических организаций. В феврале 2021 года в Канаде были включены в перечень установленных террористических организаций группировки *Proud Boys* («Гордые парни»), *Atomwaffen Division* («Дивизия ядерного оружия») и *The Base* («Основа»). Включение упомянутых выше субъектов в перечень установленных террористических образований привело к удалению их общего Интернет-сайта, страниц в *Facebook* и *Instagram*. В результате, была утрачена возможность собирать пожертвования и продавать товары через эти онлайн-платформы [6, с. 87].

Наличие общедоступных перечней террористов помогает информационно-технологическим компаниям фильтровать размещающийся на просторах интернета онлайн-контент, что также препятствует сбору финансовых средств через Интернет. Роль международных провайдеров в выявлении подозрительных контентов не раз отмечена правоохранительными органами в рамках борьбы с финансированием экстремисткой деятельности [15].

По данным из различных открытых источников, а также по заявлениям правительств некоторых стран, определённые террористические группировки получали и продолжают получать поддержку от правительств ряда государств [16]. Т.В. Мельник предлагает разделить такие государства на два типа: государства, непосредственно оказывающие финансовую помощь террористическим организациям, и государства, сознательно создающие благоприятные условия для использования своей финансовой системы в целях финансирования терроризма [17].

При этом, по мнению К.С. Мелкумян, государства первого типа не являются актуальными на современном этапе, так как маловероятно, что государство, заинтересованное в своей инвестиционной привлекательности, рискнет иметь дело с террористическими группировками [18]. Такой вид государственного пособничества терроризму отмечался в эпоху Холодной войны, когда государство могло спонсировать ряд террористических организаций с целью поддержания выгодного ему баланса сил.

К сожалению, несмотря на транснациональную контртеррористическую стратегию, государства второго типа продолжают встречаться на современной карте мира. Их позиция по финансированию терроризма может быть обусловлена не только идеологическими, но и экономическими интересами, которые заключаются в привлечении средств в финансовую систему. При этом характер происхождения этих средств мало важен.

На данный момент к числу государств второго типа, которые спонсируют терроризм, можно отнести Катар. Неправительственные организации, базирующиеся в Катаре, действовали в качестве местных представителей по сбору средств для крупных террористических сетей, расположенных в Кувейте [19]. Не желая идти на реформы в сфере противодействия финансированию терроризму, Катар косвенно поддерживает ряд

экстремистских групп, действующих на территории Сирии, Сомали, Ирака, Пакистана и Афганистана [20].

Результаты. Одной из самых важных проблем, которые порождает финансирование терроризма, есть захват природных ресурсов подконтрольных террористическим группировкам территорий. Это обеспечивает им надежный и стабильный источник прибыли. К сожалению, захвату террористами природных ресурсов также могут способствовать государства, которые в условиях экономического кризиса вынуждены вести торговлю природными ресурсами с террористическими организациями в силу более низких цен. Такая политика дает возможность преодолеть финансовые проблемы экономики наиболее быстро и наименее затратно для государства. Следует признать, что пока государства будут руководствоваться только экономическими интересами, ставя относительные выгоды от сотрудничества выше геополитических, социальных и транснациональных, проблемы захвата ресурсов и борьбы с финансированием терроризма будут оставаться актуальными.

Таким образом, изучению вопроса финансирования терроризма посвящено немалое количество научных исследований и законодательных актов. Борьба с финансированием террористической и экстремистской деятельности ведется на транснациональном уровне. Международными и государственными органами разработана система мер и санкций, призванных сократить источники финансирования терроризма. Однако в силу того, что терроризм есть достаточно динамичным явлением, а борьба с ним требует значительных усилий от многих субъектов в политической, правовой, социальной, экономической сферах, в том числе, и на уровне международного сотрудничества и координации, в вопросе борьбы с финансированием этой противоправной деятельности остается много проблемных аспектов. Решение проблемных моментов борьбы с финансированием терроризма есть приоритетным направлением деятельности не только правоохранительных органов, но и дипломатических, научных, экономических институтов общества.

Заключение. Экстремистская и террористическая деятельность обладает повышенной общественной опасностью, так как посягает на основные права и свободы человека. Также эта деятельность наносит урон территориальной целостности и безопасности, политической, экономической и социальной стабильности государств, чем существенно расшатывает публично-правовую систему. В целом, она угрожает международному праву и безопасности, что делает ее проблемой глобального масштаба.

В последнее время происходит эскалация терроризма, увеличивается количество террористических актов, терроризм приобретает транснациональный характер. Все это есть результатом того, что терроризм имеет прочную материальную основу, а следовательно, стабильные и существенные финансовые вливания. Существует условный раздел способов финансирования терроризма на легальные и нелегальные. Легальные способы финансирования не предполагают нарушения закона и ориентируются на законные финансовые операции (краудфандинг, пожертвования). Нелегальные способы финансирования являются противоправными, так как посягают на права и свободы граждан, а также на государство в целом (грабеж, мошенничество, вымогательство, торговля людьми и наркотиками, похищение с целью выкупа).

Борьба с финансированием террористической и экстремистской деятельности организована как на национальном, так и на международном уровне. Разработана система международно-правовых документов по борьбе с финансированием терроризма, которые имплементируются в законодательства правовых государств. Налаживается транснациональное сотрудничество по борьбе с терроризмом. Однако существует ряд проблемных моментов. Возрастание количества терактов в современном мире свидетельствует о недостаточно эффективной борьбе с терроризмом. Не все государства осуждают терроризм, следовательно, не препятствуют его развитию нормативным регули-

рованием. Государства, признающие угрозу терроризма, не совсем охотно внедряют механизм правового регулирования борьбы с этим явлением, что также создает почву для осуществления террористами финансовых операций. Все это дает возможность терроризму стабильно подпитываться ресурсами.

Проблематичной есть борьба с легальными способами финансирования терроризма, поскольку требует налаженного сотрудничества правоохранительных органов с неправительственными организациями, связанными с осуществлением финансовых операций. Недостаточно эффективно и международное сотрудничество в данном вопросе. Динамика терроризма порождает проблему своевременной разработки специальных международных договоров, направленных на противодействие новым террористическим проявлениям (кибертерроризм).

Требуется безусловное осуждение терроризма во всех его формах. Ни при каких обстоятельствах терроризм не может быть оправдан. Лица, виновные в совершении террористических преступлений, должны быть наказаны вне зависимости от мотивов совершения преступлений (религия не оправдывает насильственное правонарушение). Их имена нужно предавать огласке, вносить в соответственные перечни и реестры.

Необходимо вести борьбу с сопутствующими терроризму преступлениями, среди которых: отмывание доходов, наркоторговля, похищение людей.

Правоохранительные органы государств должны проводить комплексную аналитическую работу не только по факту совершенных преступлений, но и по оценке возможных рисков. С этой целью должны создаваться аналитические отделы узкой спецификации, которые, опираясь на уже имеющиеся данные об антитеррористической деятельности в мировом масштабе, смогут эффективно прогнозировать ситуации с террористическими рисками. Эти риски должны своевременно компенсироваться посредством эффективного выделения ресурсов для их предотвращения и устранения.

Таким образом, борьба с финансированием терроризма вместо «борьбы с последствиями» должна постепенно приобретать характер «борьбы на опережение».

Следует укреплять и повышать уровень международного сотрудничества в борьбе с финансированием терроризма путем заключения региональных соглашений. Значимость региональных соглашений заключается в возможности разработки мер по противодействию финансированию терроризма, исходя из специфики, которой обладает террористическая деятельность в конкретном регионе.

Немаловажным также есть подписание соглашений о научно-техническом сотрудничестве в сфере разработки и внедрения инженерных и технических средств и методов противодействия терроризму.

Вышеупомянутые проблемные моменты должны стать основными векторами развития борьбы с финансированием террористической деятельности в ближайшее время, что, безусловно, значительно повысит эффективность борьбы с экстремизмом во всех его проявлениях.

Список использованных источников

1. Уберская Л.В. (2021, 3 сентября). Понятие, сущность и опасность экстремизма и терроризма. Проверено 1 мая 2022 года. <http://xn--b1aajtdrbac2a8e.xn--p1ai/ponyatie-sushhnost-i-opasnost-ekstremizma-i-terrorizma> .

2. Климчик В. (2013, 23 апреля). Экстремизм в Украине: вымысел или реальность? Проверено 1 мая 2022 года. <http://legalweekly.com.ua/index.php?id=16061&show=news&newsid=123082> .

3. Кравченко А. (2015, 4 декабря). Обвинение в финансировании терроризма как популярный инструмент привлечения бизнеса к уголовной ответственности. Проверено 1 мая 2022 года. <http://averlex.com.ua/110/obvinenie-v-finansirovanii-terrorizma-populyarnii-instryment-privlecheniya-biznesa-k-ygolovnoi-otvetstvennosti>.

4. Амиров К., И., Г., 2011. Финансирование экстремизма и внутреннее противодействие. Исламоведение, 3, С. 63-69.
5. Буткевич С., А., 2016. Финансирование терроризма: понятийный аппарат и направления противодействия. Краснодарский университет Министерства внутренних дел России, 3 (33), с. 30-35.
6. ФАТФ, 2021 год. Финансирование терроризма по этническим и расовым признакам. Париж, Франция. 48 р. Проверено 2 мая 2022 года. <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/MUMCFM-Russian-Ethnically-Racially-Motivated-TF.pdf>.
7. Кровь и честь. Проверено 5 мая 2022 г. <https://dic.academic.ru/dic.nsf/ruwiki/1350831#.D0.A1.D1.81.D1.8B.D0.BB.D0.BA.D0.B8>.
8. Сошников А. (28 сентября 2020 г.). Направляясь к великому концу: как устроено фашистское подполье в XXI веке. Проверено 5 мая 2022 года. <https://www.bbc.com/russian/features-54327867>.
9. Пистолетов Д., 2021. Белые в Южной Африке готовы защищать себя с оружием в руках. Повторное рассмотрение 5 мая 2022 года. <https://danil-pistoletov.org/?p=5568>.
10. Фримен, М., 2016. Финансирование терроризма: тематические исследования. Нью-Йорк, Ратледж, 266 стр.
11. Шульберг, Дж. 2019. Акционеры-ренегаты планируют заставить Mastercard следить за неонацистами. Huffpost, проверено 5 мая. https://www.huffpost.com/entry/mastercard-shareholder-vote-white-supremacists_n_5d0a7a55e4b0f7b7442b1ec2.
12. Лутц Б., 2006. Терроризм / Б. Лутц, Дж. Лутц / Современные исследования в области безопасности / Алан Коллинз (ред.). Оксфорд: Университет Окс-Форда. Пресса. С. 289-310.
13. Ахмед, С., 2015. «Эмоционализация «войны с терроризмом»: борьба с терроризмом, страх, риск, незащищенность и беспомощность. Криминология и уголовное правосудие, 15, стр. 545-560.
14. Мюнхенский отчет о безопасности, 2020 год. Проверено 7 мая 2022 года. http://securityconference.org/assets/user_upload/MunichSecurityReport2020.pdf.
15. Противодействие финансированию терроризма. Проверено 7 мая 2022 года. <https://www.un.org/counterterrorism/ru/cct/countering-the-financing-of-terrorism>.
16. ФАТФ, 2015 год. Возникающие риски финансирования терроризма. Париж, Франция. 47 с. Проверено 7 мая 2022 года. <http://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/reports/Emerging-Terrorist-Financing-Risks.pdf>.
17. Мельник Т. В., 2010. Международно-правовое регулирование борьбы с финансированием терроризма на универсальном уровне: автореф. дис.... канд. юрид. наук. Московский государственный университет. 167 с.
18. Мелкумян К., С. (2018, март). Финансирование терроризма: тенденции 21 века с сирийским акцентом. Повторный суд состоялся 7 мая 2022 года. <https://cyberleninka.ru/article/n/finansirovanie-terrorizma-trendy-xxi-v-s-siriyskim-aktsentom/viewer>.
19. Выступление заместителя министра по вопросам терроризма и финансовой разведки Дэвида Коэна перед Центром новой американской безопасности на тему "Противостояние новым угрозам финансирования терроризма" (2014, 4 марта). Министерство финансов США. Проверено 7 мая 2022 года. <https://home.treasury.gov/news/press-releases/j12308>.
20. Вайнберг Д., А. (2017, январь). Катар и финансирование терроризма. Часть II: Частные спонсоры "Аль-Каиды" в Сирии. Пресса СЗД. Вашингтон, округ Колумбия, 40 стр. Проверено 7 мая 2022 года. https://s3.us-east-2.amazonaws.com/defenddemocracy/uploads/documents/11717_Weinberg_Qatar_Report.pdf.

Сведения об авторах

Муратжан Зарина – старший научный сотрудник НИЦ Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, магистр юридических наук, подполковник полиции

Акимжанов Талгат Курманович – директор НИИ права университета «Туран», научный сотрудник НИЦ Алматинской Академии МВД РК имени М.Есбулатова, доктор юридических наук, профессор.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – заместитель начальника Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, полковник полиции.

Муратжан Зарина – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО аға ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының магистрі, полиция подполковнигі

Әкімжанов Талгат Құрманұлы – «Тұран» университетінің Заң ғылыми-зерттеу институтының директоры, Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігі М.Есболатов атындағы Алматы академиясы ғылыми-зерттеу орталығының ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Дильбарханова Жанат Рахимжановна – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы бастығының орынбасары, заң ғылымдарының докторы, профессор, полиция полковнигі.

Muratzhan Zarina - Senior researcher of the Science Center of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, master science of law, lieutenant colonel of police.

Akimzhanov Talgat Kurmanovich – director of the Research Institute of Law of the University "Turan", researcher of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Doctor of Law, Professor

Dilbarkhanova Zhanat Rakhimzhanovna – Deputy chief of Almaty academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Jurisprudence Science, professor, colonel of police.

Р.А. Кудешев¹, А.Т. Байсеитова², Б. Конысбай³

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, Караганда, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республика Казахстан имени М. Есбулатова, Алматы, Республика Казахстан

³Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Республики Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ ОБЪЕКТИВНОЙ СТОРОНЫ ПОСЯГАТЕЛЬСТВА НА ЖИЗНЬ И ЗДОРОВЬЕ ПРЕДСТАВИТЕЛЕЙ ВЛАСТИ И ИХ БЛИЗКИХ

В научной статье рассматриваются признаки объективной стороны посягательства на жизнь сотрудника правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащего, государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря, которые имеют важное значение, поскольку их установление в полном объеме способствует не только правильной уголовно-правовой оценке внешней стороны общественно опасного деяния, но и решению вопросов уголовной ответственности и наказания.

В рассматриваемом преступлении объективная сторона представлена в виде выражения «посягательства на жизнь», поэтому изучение объективной стороны данного преступления обуславливает необходимость уяснения сущности и значения термина «посягательство». В статье учтены все последние изменения и дополнения в уголовное законодательство Республики Казахстан, дается их анализ и разъяснение. На основе нерешенных проблем выдвигается предложение, направленное на совершенствование национального уголовного законодательства Республики Казахстан.

Ключевые слова: представитель власти, посягательство на жизнь, сотрудник правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащий, государственный инспектор по охране животного мира, инспектор специализированной организации по охране животного мира, егерь.

Ғылыми мақалада құқық қорғау, арнаулы мемлекеттік орган қызметкерінің, әскери қызметшінің, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мемлекеттік инспектордың, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған ұйымның инспекторының, қорықшының өміріне қол сұғушылықтың объективті тарапының белгілері қарастырылады, өйткені олардың толық көлемде белгіленуі сыртқы тарапты қоғамдық-құқықтық тұрғыдан дұрыс бағалауға ғана ықпал етпейді. қауіпті әрекет, сонымен қатар қылмыстық жауапкершілік пен жаза мәселелерін шешу.

Қарастырылып отырған қылмыста объективті жағы "өмірге қол сұғушылық" түрінде ұсынылған, сондықтан бұл қылмыстың объективті жағын зерттеу "қол сұғушылық"терминінің мәні мен мағынасын түсіну қажеттілігін анықтайды. Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасына барлық соңғы өзгерістер мен толықтырулар ескеріліп, оларға талдау мен түсініктеме беріледі. Шешілмеген проблемалар негізінде Қазақстан Республикасының Ұлттық қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған ұсыныс ұсынылады.

Түйінді сөздер: билік өкілі, өмірге қол сұғушылық, құқық қорғау, арнаулы мемлекеттік органның қызметкері, әскери қызметші, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мемлекеттік инспектор, жануарлар дүниесін қорғау жөніндегі мамандандырылған ұйымның инспекторы, аңшы.

The scientific article examines the signs of the objective side of the encroachment on the life of a law enforcement officer, a special state body, a soldier, a state inspector for the protection of wildlife, an inspector of a specialized organization for the protection of wildlife, a gamekeeper, which are important because their establishment fully contributes not only to the correct criminal legal assessment of the external side of the public a dangerous act, but also solving issues of criminal responsibility and punishment.

In the crime under consideration, the objective side is represented in the form of the expression "encroachment on life", therefore, the study of the objective side of this crime makes it necessary to clarify the essence and meaning of the term "encroachment". The article takes into account all the latest changes and additions to the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, provides their analysis and explanation. Based on the unresolved problems, a proposal is put forward aimed at improving the national criminal legislation of the Republic of Kazakhstan.

Keywords: government representative, assault on life, law enforcement officer, special state body, soldier, state inspector for the protection of wildlife, inspector of a specialized organization for the protection of wildlife, huntsman.

Введение. Объективную сторону любого уголовного правонарушения составляет акт осознанного волевого человеческого поведения (действия или бездействия), протекающий в объективном мире и вызывающий в нем определенные изменения, которые заключаются в причинении или угрозе причинения вреда охраняемым уголовным законом объектам.

Объективная сторона преступления - это сердцевина преступного деяния. «Именно во внешней стороне преступления в первую очередь объективизируется опасность деяния» [1, с.84].

По мнению И.И. Рогова, К.Ж. Балтабаева «объективная сторона уголовного правонарушения - это внешняя сторона преступного деяния, совершаемого в определенных условиях места, времени, обстановки и причиняющего вред объекту преступления» [2, с.67].

В.П. Малков указывал, что особенностью рассматриваемого преступления является то, что учинение каждого из названных в законе действий уже само по себе будет достаточным для признания преступления совершенным. В то же время лицо не совершает нового преступления, если оно последовательно осуществляет все перечисленные в законе действия [3, с. 110].

Объективная сторона преступления, предусмотренного ст. 380-1 УК, характеризуется посягательством на жизнь, то есть умышленных действиях, направленных на причинение смерти сотруднику правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащему, государственному инспектору по охране животного мира, инспектору специализированной организации по охране животного мира, егерю или их близким в связи с выполнением ими служебных обязанностей либо из мести за выполнение служебных обязанностей.

Посягательство представляет собой деяние в виде активных действий, направленных на лишение их жизни.

Объективная сторона рассматриваемого деяния может характеризоваться двумя составляющими: посягательство как покушение на убийство и посягательство как убийство.

При посягательстве как убийстве должна наступить смерть потерпевшего, при посягательстве как покушении наступление смерти не требуется, однако в обоих случаях уголовное правонарушение будет считаться оконченным) [4, с. 512].

Рассматриваемое преступление признается оконченным преступлением с момента покушения на убийство, и в том случае, когда смерть реально наступила. При этом во втором случае какой-либо дополнительной квалификации реально наступившей смерти потерпевшего не требуется.

В литературе уже была отмечена парадоксальность ситуации, когда в одной диспозиции содержатся одновременно и формальный состав (когда смерть сотрудника правоохранительного органа не наступает) и материальный состав (когда происходит убийство сотрудника правоохранительного органа) [5, с. 32].

Необходимо отметить, что описанный парадокс ст. 380-1 УК не является единственным в уголовном законе, аналогичную конструкцию мы можем наблюдать и в ч. 1 ст. 255 УК РК «Акт терроризма».

На наш взгляд, такие конструкции нельзя признать удачными не только в связи с возникающими проблемами в понимании момента окончания преступления, но и в связи с разной степенью общественной опасности деяний, составляющих формальный и материальный составы. Кроме того, такие конструкции состава преступления неизбежно приводят к спорам о понимании, прежде всего, признаков объективной стороны уголовного правонарушения.

Основная часть. Анализ юридической литературы показывает, что в уголовно-правовой науке сформировалось три подхода к пониманию понятия «посягательства на жизнь», применительно к ст. 380-1 УК РК) [6, с.187]. Сторонники первого подхода под посягательством на жизнь понимают только покушение на убийство) [7, с.51]. Этот подход во многом основывается на общелексическом значении слова «посягательство». Сторонники второго подхода отождествляют этот термин только с оконченным убийством) [8, с. 54]. Наибольшее распространение в теории получил третий подход, сторонники которого предлагают понимать под посягательством на жизнь убийство и покушение на него) [9, с. 317].

Под посягательством следует понимать как убийство или покушение на убийство и вне зависимости от наступления преступного результата, которые следует квалифицировать как оконченное преступление. В доктрине уголовного права были высказаны и иные точки зрения. Например, С.Ф. Милюков предлагает понимать под посягательством и умышленные тяжкие телесные повреждения, опасные для жизни в момент нанесения [10, с. 71], а В.В. Троицкий: «Совершение преступления с применением насилия или угрозой его применения» [11, с. 7]. В литературе неоднократно высказывалось предложение заменить понятие «посягательство» понятиями «убийство и покушение на убийство» или «деяние, направленное на лишение жизни» [12, с.61], мы солидарны с указанными учеными.

В этой связи, предлагаем целесообразным разделить существующий состав преступления, содержащийся в ст. 380-1 УК РК, на две части, предусмотрев в первой части ответственность за формальный состав (покушение на убийство), а во второй – за материальный (причинение смерти).

Проведенный нами анализ судебной следственной практики показывает, что объективная сторона анализируемого преступления в 36,47% случаев выражается в причинении смерти сотруднику правоохранительного органа или военнослужащему, в остальных случаях посягательство приводит к иным последствиям, в том числе к тяжкому вреду здоровью (13,52%), средней тяжести вреду здоровью (10,58%), легкому вреду здоровью (18,82%) или не влечет последствий для здоровья потерпевшего, но присутствует угроза жизни потерпевшим (20,61%) . Случаи причинения потерпевшему смерти или вреда здоровью, у судов при квалификации по ст. 380-1 УК РК, как правило, не вызывают трудностей. Больше дискуссий возникает в тех случаях, когда объективная сторона выражается лишь в действиях, образующих угрозу жизни потерпевших

или покушение на причинение смерти. Судебная практика исходит из того, что угроза для жизни потерпевшего должна быть наличной (действительной) и реальной.

Необходимо отметить, что термин «в связи с исполнением должностных обязанностей», используемый в диспозиции ч. 1 ст. 380-1 УК РК, шире понятия «при выполнении служебных обязанностей».

Выражение «в связи с исполнением обязанностей» означает, что мотив посягательства на жизнь связан и с прошлой деятельностью сотрудников правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащих, государственных инспекторов по охране животного мира, инспекторов специализированной организации по охране животного мира, егерей (злоба на них в целом). Следовательно, выражение «в связи с исполнением обязанностей» охватывает как посягательство на жизнь во время исполнения ими своих должностных обязанностей, так и тогда, когда они эти обязанности не исполняют. То есть рассматриваемое преступление может быть совершено и тогда, когда указанные лица непосредственно не исполняют свои служебные обязанности, но посягательство на их жизнь совершается в связи с исполнением этих обязанностей. Разрыв во времени между исполнением ими своих должностных обязанностей и посягательством на их жизнь или жизнь близких им людей в данном случае на квалификацию не влияет. В таком случае важно установить связь преступного поведения с деятельностью вышеуказанных лиц [13, с. 512].

В случае если деяние осуществляется за пределами указанного обстоятельства, то есть не связано с исполнением данными лицами своих служебных обязанностей, уголовная ответственность должна наступать по соответствующим статьям Главы 1 «Уголовные правонарушения против личности».

Месть – это вредящие действия, совершённые из побуждения наказать за вред, нанесённый самому индивиду ранее, то есть возмездие за что-либо.

Заключение. Таким образом, мотив мести, в принципе, предполагает акт расплаты, причинения зла за зло, причиненное человеку в прошлом. В данном же случае поведение потерпевшего является злом исключительно с точки зрения виновного, так как поводом для мести выступает правомерное поведение этих лиц.

Ответственность за рассматриваемое преступление наступает не только в случае посягательства на этих лиц, но и их близких.

Фактическое наступление смерти при совершении посягательства на жизнь сотрудника правоохранительного, специального государственного органа, военнослужащего, государственного инспектора по охране животного мира, инспектора специализированной организации по охране животного мира, егеря или их близких в связи с выполнением ими своих служебных обязанностей охватывается признаками данного состава уголовного правонарушения и не требует дополнительной квалификации за убийство, предусмотренное ст. 99 УК РК.

Список использованных источников:

1. Куринов Б.А. Научные основы квалификации преступлений. М., 1976.
2. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. Учебник для вузов. Отв. Ред. – д.ю.н, профессор И.И. Рогов, д.ю.н., профессор К.Ж Балтабаев. – Астана: Издательство ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2015
3. Малков В.П. Совокупность преступлений. Казань, 1974.
4. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особая часть. Том 3. Алматы, Жеті жарғы. 2021 г.
5. Яни П.С. Конец преступления //Законность. 2016. №9. СПС Гарант.
6. Аббасов Ф.Н., Агаев Г.А. Теоретические и правоприменительные проблемы квалификации посягательства на жизнь сотрудника правоохранительного органа (ст. 317 УК РФ) // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД России. 2010. № 3.

7. Бородин С.В. Квалификация убийств по советскому уголовному праву. М., 1963.; Курс советского уголовного права. Особенная часть. Т.4 / Отв. ред. Н.А. Беляев; Побегайло Э.Ф. Избранные труды. СПб., 2008.
8. Герцензон А.А. Понятие преступления. М., 1965.
9. Комментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации с постатейными материалами и судебной практикой / Под общ. ред. С.И. Никулина; Курс уголовного права. Особенная часть. Т.5. /Под ред. Г.И. Борзенкова, В.С. Комиссарова. 2002 г.; Полный курс уголовного права в 5 томах / Под ред. А.И. Коробеева. Т. 5. Санкт-Петербург, 2008 г.
10. Милоков С.Ф. К понятию посягательства на жизнь работника милиции или народно-дружинника // Соц. Законность, 1977 г. № 9.
11. Троицкий В.В. Посягательство как категория российского уголовного права. Дисс... к.ю.н.: 12.00.08. Рязань, 2004.
12. Аббасов Ф.Н., Агаев Г.А. Теоретические и правоприменительные проблемы квалификации посягательства на жизнь сотрудника правоохранительного органа // Вестник Санкт-Петербургского университета МВД РФ, 2010, № 3.
13. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть. Том 3. Алматы, Жеті жарғы. 2021 г.
14. А.М. Сайтбеков, Л.Т. Культемирова «Участие граждан в охране общественного порядка в рамках сервисной модели обеспечения безопасности» // «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», №1(70) 2022

Сведения об авторах

Кудешев Рустам Аскарлович – докторант ФПО Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова.

Байсеитова Алия Темірхановна – начальник факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД РК имени Макана Есбулатова, д.ю.н., полковник полиции.

Коньсбай Бакыткуль Менленовна – старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Кудешев Рустам Асқарұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ . Б. Бейсенов атындағыҚарағанды академиясының докторанты.

Байсеитова Әлия Темірханқызы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің бастығы, з.ғ. д., полиция полковнигі.

Қонысбай Бақыткүл Меңленқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Kudashev Rustam Askarovich, Doctoral student at the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, Republic of Kazakhstan, Karaganda.

Bayseitova Aliya Temirkhanovna – Head of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Law, Police Colonel

Konysbai Bakytkul Menlenovna – senior lecturer at the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

С.А. Августхан¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Астана, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ПРОБАЦИЯ ИНСТИТУТЫ ҚЫЗМЕТІНІҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Қылмыстық құқық бұзушылықтар жасап, қылмыстық процесстік, қылмыстық құқықтық, қылмыстық атқару құқығы саласындағы қоғамдық қатынастар саласына түсіп қалған адамдардың қоғамда өз орындарын тауып, мінез-құлқыларының түзелуіне, әлеуметтік ортаға бейімделіп кетуінде үлкен роль атқаратын пробация қызметінің кейбір мәселелері туралы.

Түйінді сөздер: пробация, сотқа дейінгі пробация, үкімдік пробация, пенитенциарлық пробация, пенитенциарлықтан кейінгі пробация, атқарушылық пробация, өмірлік қиын жағдайлар, кәмелетке толмағандар.

Некоторые проблемы института probation в Республике Казахстан

О некоторых проблемах службы probation, которая играет большую роль в том, чтобы лица, совершившие уголовные правонарушения и попавшие в сферу общественных отношений в сфере уголовно-процессуального, уголовного права, уголовно-исполнительного права, нашли свое место в обществе, исправили свою поведение, адаптироваться к социальной среде.

Ключевые слова: пробация, досудебная пробация, пенитенциарная пробация, постпенитенциарная пробация, исполнительная пробация, трудная жизненная ситуация, несовершеннолетние.

Some probations of the institute of probation in the Republic of Kazakhstan

About some problems of the probation service, which plays a big role in ensuring that persons who have committed criminal offenses and got into the sphere of public relations in the field of criminal procedure, criminal law, penitentiary law, find their place in society, correct their behavior, adapt to the social environment.

Keywords: probation, pre-trial probation, penitentiary probation, post-penitentiary probation, executive probation, difficult life situation, minors.

Кіріспе. Еліміздің Конституциясының 1-бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары» - деп, баяндалғандай адам және азаматтың құқықтары мен бостандықтары елімізде бірінші кезекте қорғалуы тиіс [1].

Бұл жерде еліміздің кез келген азаматы, оның ішінде қылмыстық процесстік, қылмыстық құқықтық, қылмыстық-атқару құқығы саласындағы қоғамдық қатынастардың қатысушысы болып табылатын кез келген азаматтардың құқығы. Оның ішінде күдіктілер, айыпталушылар сотталушылар.

Еліміздің заңнамасы қоғамға қауіпті, заңға қайшы іс-әрекеттерді қасақана немесе абайсызда жасаған адамдардың өздеріне, жасалған іс-әрекеттердің қоғамға қауіптілік дәрежесін, сипатын, олардың іс-әрекет жасағанға дейінгі және одан кейінгі мінез құлықтарын, іс-әрекеттен келтірілген барлық залалдың орындарын толтыру сұрақтарын, оның отбасылық жағдайларын ескере отырып, оларды қоғамнан оқшауламайтын жаза түрлерін немесе өзге де қылмыстық құқықтық ықпал ету шараларын, тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын тағайындауға мүмкіндік береді.

Осы ретте, жоғарыда баяндалған қоғамдық қатынастар саласына түсіп қалған адамдардың қоғамда өз орындарын тауып, мінез –құлқыларының түзелуіне, әлеуметтік ортаға бейімделіп кетуінде үлкен роль атқаратын пробация қызметі.

«Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы №858 Жарлығында: «Қылмыстық әділет саласына азаматтарды тартуды азайту, қылмыстық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу мақсатында қоғамнан оқшаулауға байланысты емес қылмыстық-құқықтық шараларды неғұрлым кеңінен қолдануға жағдай жасау қажет. Бұл ретте заңнамада және сот тәжірибесінде қылмыстық-құқықтық ықпал ету түрі мен шараларын таңдау ең алдымен, оның нақты бір тұлғаға қатысты неғұрлым ықтимал тиімділігі туралы деректер есебіне негізделетін тұжырымдар әзірленуге тиіс», деп атап өтілген болатын [2].

Жоғарыда аталған құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асырудың бір көрінісі ретінде елімізде пробация институты көрініс тапты.

«Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне пробация қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 15 ақпандағы № 556-IV Заңы, пробация қызметінің пайда болып, енгізілуіне негіз болды деп атап өтуге болады. Соның негізінде қолданыста болған, 1997 жылғы 13 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының Қылмыстық атқару кодексінің 7-1-баптың мазмұны келесідей толықтырылды:

«Қылмыстық-атқару жүйесіндегі пробация – сынақ мерзімі мен пробация бақылауында болған кезеңде әрбір шартты түрде сотталған адамның жаңа қылмыс жасауының алдын алу мақсатымен, олардың жүріс-тұрысын одан әрі түзету үшін қылмыстық-атқару инспекциясының пробация қызметі оларға қатысты жеке әзірлейтін және іске асыратын әлеуметтік-құқықтық сипаттағы шаралар кешені» [3].

Осы тұрғыда пробация қызметінің енгізілуі, Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасын іске асырудың бір көрінісі деп айтуға болады.

Сонымен қатар, пробация қызметі туралы заңының 12-бабына сәйкес пробация түрлеріне мыналар жатады:

1) сотқа дейінгі пробация – сотқа дейінгі баяндаманы дайындау жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

2) үкімдік пробация – бас бостандығын шектеуге сотталған, сондай-ақ шартты түрде сотталған адамдарға қатысты пробациялық бақылау белгілеу мен оны жүзеге асыру және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

3) пенитенциарлық пробация – қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінде бас бостандығынан айыру түріндегі жазасын өтеп жүрген адамдарды әлеуметке қосу жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы;

4) пенитенциарлықтан кейінгі пробация – қылмыстық-атқару (пенитенциарлық) жүйесінің мекемелерінен босатылған адамдарға қатысты пробациялық бақылау белгілеу мен оны жүзеге асыру және оларға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету жөніндегі қызмет пен шаралар жиынтығы.

Осы жерде атап өту қажет, пробация қызметі туралы заңында пробацияның жеке түрі ретінде кәмелетке толмағандарға қатысты пробация атап өтілмеген.

Дегенмен, қолданыста жүрген қылмыстық кодекстің 6 бөлімінде, кәмелетке толмағандардың қылмыстық жауаптылығы деген бөлімнің жеке дара қарастырылуы, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған кәмелетке толмағандарды тәрбиелеу, олардың алдын алу мәселесі өзекті екендігінің бірден бір дәлелі. Және де қай қоғамда болмасын, кәмелетке толмағандардың қылмыстылығы, оларға жаза тағайындау мәселелері, тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларын қолдану әр қашанда өзекті.

Осы жерде қолданыста жүрген қылмыстық кодекстің 84 бабында кәмелетке толмағандарға тағайындалатын тәрбиелік ықпалы бар мәжбүрлеу шараларының бір түрі ретінде пробациялық бақылау көзделген [3].

Сонымен қатар, пробация туралы заңда, кәмелетке толмаған адамға қатысты пробацияны жүзеге асыру ерекшеліктеріне:

- оның дара және жас ерекшеліктері ескеріле отырып жүзеге асырылатындығы;
- отбасын тарта отырып жүзеге асырылатындығы;
- қорғаншылық немесе қамқоршылық функцияларын жүзеге асыратын органдармен және бала құқықтарын қорғау жөніндегі функцияларды жүзеге асыратын ұйымдармен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырылатындығы;
- азаматтармен, қоғамдық бірлестіктермен және өзге де заңды тұлғалармен өзара іс-қимыл жасай отырып жүзеге асырылатындығы атап өтілген.

Сондай-ақ, аталған заңға сәйкес елімізде, пробация қызметі бас бостандығын шектеу түріндегі жазаға сотталған және шартты түрде сотталған кәмелетке толмаған адамға қатысты пробациялық бақылауды жүзеге асырады деп көрсетілген.

Жоғарыда атап өтілген кәмелетке толмаған адамға қатысты пробацияны жүзеге асыру ерекшеліктерінің бірі отбасын тарта отырып жүзеге асырылатындығы, бала тәрбиесінде отбасы мүшелерінің алатын рөлі орасан зор екендігінде. Кәмелетке толмаған адамға пробациялық бақылау орнатылған жағдайда, заңмен оның отбасындағы ересек мүшелерінің (атасы, әжесі, әкесі, шешесі, ағасы, олардың орнын ауыстыратын басқа да адамдар) біреуінің қатыстырылуы міндеттеліп қойылса, отбасылық құндылықтар нығайып, олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылауда өз кезегінде толық деңгейде жүзеге асырылады деген ойдамын.

Сонымен қатар, 2023 жылы 6 ақпанда қабылданып, 2024 жылғы 1 қаңтарда күшіне енетін Ресей Федерациясының пробация туралы Заңында пробацияның үш түрі, атап айтқанда 1. Атқарушы пробация. 2. Пенитенциарлық пробация 3. Пенитенциарлықтан кейінгі пробация көзделген [4].

Атқарушылық пробация - қылмыстық-атқару инспекциялары қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды өтеу кезінде және қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралар кезінде өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарға қатысты қолданатын шаралар кешенін құрайтын пробация түрі (негізгі жаза ретінде тағайындалған айыппұлға, мәжбүрлі еңбекке тартылғандарды есепке алмағанда) [4].

Өмірлік қиын жағдай - өздеріне қатысты пробация қолданылатын адамдардың өмір сүру жағдайларын нашарлататын және зардаптарын олар өз бетімен еңсере алмайтын мән-жайлар, деп атап өтілген [4].

Әдістері. Жұмыста негізгі зерттеу әдістері ретінде төмендегілер пайдаланылды:

- адамның конституциялық құқықтары және әртүрлі әлеуметтік-құқықтық салдарлар призмасы арқылы пробация қызметін реттейтін нормативтік құқықтық актілерді зерделеудің құрылымдық-функционалдық әдісі;
- пробация қызметі институтының пайда болуын түсінуге арналған жүйелік-құрылымдық әдіс.
- әрбір зерттелген кезеңдегі пробация қызметі институтын реттейтін нормативтік актілердің тарихи-құқықтық талдауы қолданылды;

- абстрактілі-логикалық – пробация қызметінің түрлері, кәмелетке толмағандарға қатысты пробацияның жүзеге асырылуы ерекшеліктерін, мәселелерін анықтау және жүйелеу;

- Ресей Федерациясы мен Қазақстан Республикасының пробация қызметі туралы заңнаманың бірқатар ережелерін талдаудың салыстырмалы әдісі, пробация институтын құқықтық реттеудегі сабақтастықты айқын көрсетті.

Қорытынды. Санаттары заңмен айқындалған адамдардың қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу үшін олардың мінез-құлқын түзеуге бағытталған бақылау және әлеуметтік-құқықтық сипаттағы қызмет түрлері мен жеке айқындалатын шаралар жүйесі ретіндегі Қазақстан Республикасындағы пробация институты қызметінің орны ерекше екенін атап өтуге болады. Және де кәмелетке толмағандардың жас ерекшеліктерін, олар қылмыстық процесстік қарым-қатынастар саласына түсіп қалған жағдайда, оларға қатысты қолданылатын заңдардың нормативтік құқықтық актілердің ерекшеліктерін ескере отырып, пробация қызметі туралы заңына пробация түрлеріне кәмелетке толмағандарға қатысты жүзеге асырылатын пробация деген түрін, сонымен қатар атқарушылық пробация - қылмыстық-атқару инспекциялары қоғамнан оқшаулаумен байланысты емес жазаларды өтеу кезінде және қылмыстық-құқықтық сипаттағы өзге де шаралар кезінде өмірлік қиын жағдайға тап болған адамдарға қатысты қолданатын шаралар кешенін құрайтын пробация түрін енгізу қажет деген қорытындыға келеміз.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. 1995 жылы 30 тамыздағы Қазақстан Республикасының Конституциясы. «Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесінен».

2. «Қазақстан Республикасының 2010 жылдан 2020 жылға дейінгі кезеңге арналған құқықтық саясат тұжырымдамасы туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің 2009 жылғы 24 тамыздағы N 858 Жарлығы. «Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесінен».

3. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне пробация қызметі мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 15 ақпандағы № 556-IV Заңы. «Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесінен».

4. Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ. «Әділет. Қазақстан Республикасы нормативтік құқықтық актілерінің ақпараттық жүйесінен».

5. 2023 жылғы 6 ақпандағы, 2024 жылғы 1 қаңтарда күшіне енетін N 10-ФЗ "О пробации в Российской Федерации" атты Ресей Федерациясының заңы, <https://rg.ru/documents/2023/02/09/probacia.html>.

Автор туралы мәліметтер

Августхан Сырым Августханұлы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Арнайы заң пәндері кафедрасының доценті, философия докторы (PhD).

Августхан Сырым Августханұлы – Доцент кафедры специальных юридических дисциплин Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор философии (PhD).

Avgustkhan Syrym Avgustkhanuly – assistant professor at the Department of Special Legal Disciplines of the Law Enforcement Academy under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD).

G.M. Atakhanova¹, Zh.A. Karabaeva¹, SH.D. Sovetkhan²

¹Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Republic of Kazakhstan

²Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University
Kazakhstan, Turkestan

SCIENTIFIC FOUNDATION OF FORENSIC EXAMINATION'S COMPUTERIZATION

The article deals with the problems of determining the content of forensic examination, the issues of training expert personnel, the organization of research work and forensic activities in the Republic of Kazakhstan. Through the analysis of scientific and practical achievements in this field, the scientific foundations of the formation and development of forensic research of computer systems were studied, which allows us to draw the conclusions in this article.

Keywords: forensic examination, expert, special scientific knowledge, professional knowledge, methods of expert research, methodological disciplines, fundamental science, forensic science, expert tasks, expert practice.

Сот сараптамасын компьютерлендірудің ғылыми негіздері

Мақалада сот сараптамасының мазмұнын айқындау мәселелері, сараптама кадрларын даярлау, Қазақстан Республикасында ғылыми-зерттеу жұмысын және сот-сараптама қызметін ұйымдастыру мәселелері қаралады. Осы саладағы ғылыми және практикалық жетістіктерді талдау арқылы компьютерлік жүйелердің криминалистикалық зерттеулерінің қалыптасуы мен дамуының ғылыми негіздері зерттелді, бұл бізге осы мақалада қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйінді сөздер: сот сараптамасы, сарапшы, арнайы ғылыми білім, кәсіби білім, сараптамалық зерттеу әдістері, әдіснамалық пәндер, іргелі ғылым, криминалистика, сараптамалық міндеттер, сараптамалық практика.

Научные основы компьютеризации судебной экспертизы

В статье рассматриваются проблемы определения содержания судебной экспертизы, вопросы подготовки экспертных кадров, организации научно-исследовательской работы и судебно-экспертной деятельности в Республике Казахстан. Посредством анализа научных и практических достижений в этой области были изучены научные основы становления и развития криминалистических исследований компьютерных систем, что позволяет нам сделать выводы в данной статье.

Ключевые слова: судебная экспертиза, эксперт, специальные научные знания, профессиональные знания, методы экспертного исследования, методологические дисциплины, фундаментальная наука, криминалистика, экспертные задачи, экспертная практика.

To date, the issue of the use of special scientific knowledge of forensic experts in legal proceedings continues to attract the attention of scientists and practitioners. The nature of the knowledge of forensic experts and their relationship with legal knowledge is currently being discussed in detail in science.

All the positions reflected in the scientific literature allow us to highlight the following aspects of the special knowledge of forensic experts:

- Expertise refers to any set of knowledge, minus well-known knowledge and knowledge in the legal field;
- Special knowledge is the professional knowledge of a person in a certain profession;
- Special knowledge is situational in nature, since their assignment to this category is associated with the adoption of procedural decisions;
- Special knowledge is scientific knowledge;

The mathematization and computerization of criminology is a natural process due to the current stage of its development and the need to solve the problems facing forensic examinations.

The development of mathematical models and computer technologies for solving forensic problems follows from urgent practical needs. Experts have identified the most important numerical models that can be used to create mathematical models not only for specific forensic tasks, but also for all types of tasks. This is the deep meaning of mathematizing their solutions and automating some expert tasks. Another reason for the entry of mathematics into expert science and practice is a high degree of abstraction and a special breadth of principles. Mathematics has a set of concepts that are close in breadth and universality to philosophical concepts and allow reflecting qualitatively different phenomena and general quantitative characteristics of objects. In addition, mathematics is characterized by a very rigid internal logic that ensures the absolute reliability of expert opinions.

The development of methods for solving any expert problem is based on the principles of computer science and cybernetics, namely: the principle of the systematic organization of cognitive objects, quantitative determination, the use of mathematical devices and the algorithmic method of the cognitive process of objects (Mozyakov, 2012, p. 4).

One of the requirements for the scientific validity of expert opinions is the use of objective criteria for evaluating the results of the study. In addition, the need for mathematical methods is due to the fact that expert methods are usually of a nature. The percentage of methods involving mathematical modeling is very low. Therefore, many expert tasks require mathematical solutions and the use of computers to solve them. These are mathematical methods and tools that expand the scope of knowledge and make them diverse.

Science is a field of human activity, "its function is the development of objective knowledge about reality and the systematization of theory; one of the forms of social consciousness; including the acquisition of new knowledge, activity and its results – the sum of basic knowledge about the scientific picture of the world."

In my opinion, in one of the first works directly devoted to the problem of forensic research of computer systems, it is necessary to note the work of A.N.Yakovlev "Theoretical and methodological foundations of expert research of machine media files", proposed in 2000, which marked the beginning of a detailed scientific development in the field of forensic examination.

The next work I read, where one of the main tasks of using the experience of experts to obtain information about evidence in a criminal case related to the use of computer tools and technologies, is the work of A.I. "Conceptual foundations of forensic examination of computer technologies", proposed by Usov in 2002. In it, the author not only tries to systematize the accumulated knowledge in this field, but also puts forward his own concept of further scientific development in the theoretical and methodological basic areas of forensic research of computer systems.

There are three main ways of direct application of PC in forensic examination:

- 1) mathematization of individual links of expert research;
- 2) full automation of the investigation of physical evidence;
- 3) creation of dialog systems.

Expert handwriting experts were the first to actively use computers: to differentiate the studied objects that are similar in characteristics of movements; to formalize the description of

handwriting objects; to determine the variability of handwriting and to study its quantitative characteristics in order to establish authorship, as well as in other directions.

Then computers began to be used for image analysis in portrait-identification studies (identification and evaluation of quantitative features in the examination of photo portraits, improvement of facial reconstruction on the skull, etc.).

Computer-aided methods of modeling and analyzing the mechanism of an accident, determining the place of a car collision, assessing road situations, etc. have appeared in the forensic automotive expertise.

Based on the above, I can say that there is a direct link between professional knowledge, expressed scientific knowledge and a complex of comprehensive knowledge. Moreover, they are manifestations (forms) of the same entity. Consequently, the characteristics of the study given by the author in these three aspects do not contain differences between them, but are simply various additional signs of special knowledge. If we turn to the question of the boundaries of special knowledge, then we can say that in the most general sense, legal knowledge is also special knowledge, and in accordance with this knowledge, the profession has a specialization. Legal knowledge in this area is also legal knowledge in the framework of criminal proceedings, which are consistent with each other (Vasiliev, 2013, p. 24). Therefore, there is no need to talk about them as special, because in this case we are talking about the same form-the law. All other illegal knowledge can be called special. The latter means the availability of legal knowledge, that is, methods of collecting and reviewing evidence provided for by law, as well as knowledge of non-legal, non-procedural methods of obtaining evidence.

I noted for myself the opinion in forensic examinations, A.I.Rakitov noted about the use of computers in forensic examinations: "... Modern techniques and manuals allow you to study objects in detail at macro and micro levels... At the same time, taking into account the transience of the analysis process... It is impossible to extract the information of interest without using a computer, and the amount of general information obtained as a result of the analysis can be so huge that experts will not be able to process it in a short time... In the course of his activity, a specialist must face a task for which it is necessary not only to pre-process a large amount of information, but also to perform complex calculations, the execution of which by conventional means takes a lot of time or is simply impossible... Create a software package... Allows you to proceed to the solution of the main task - the preparation of the automated workplace of the expert (APM). This is one of the modern development trends in the field of automation of scientific research" (Aubakirov, 2021, p. 222).

I think computerization can be considered the most important feature of scientific and technological progress of mankind in the second half of the twentieth century. In the scientific literature, instead of "mathematization", the term "computerization" is increasingly used. Gott (K.N.Gott) and other leading scientists in the field of scientific cognitive methods noted: "Modern science and computerization of production and management are determined by the internal logic of the development of mathematical processes, which is one of its new specific varieties. The complex process of mathematization is characterized by another broad trend in the development of modern science - the gradual saturation of scientific research with all possible technical means ...".

All of the above is fully applicable to forensic examinations and reflects the natural process of computerization. I.A.Aliyev and Yu.G.Korukhov correctly noted: "The next logical step in the development of forensic examination will be its computerization..." Computerization is usually understood as technology, mathematical methods and special software.. It is used to collect, store and process information used in various management processes, as well as to obtain various information and computing services. This is a collective concept. It combines the process of using logic, mathematical tools, information theory and information systems, as well as computers as technical means for automating information processes into a single whole. Assessing computer breakthroughs in the early 1980s, the American sociologist O. Toffler wrote: "...What is happening now is similar to this... This is

not just an industrial revolution... This moment is nothing but the second great watershed in the history of mankind, and its significance can be compared only with the first major breakthrough in historical continuity - the transition from barbarism to civilization... In fact, the emergence of new machines (computers) not only gives ideas for changing other machines, but also provides new solutions to social, philosophical and even personal problems ..." (Vasiliev, 2013, p. 123).

According to my observations, the impact of computer technology on science is currently global. Practice has shown that in science, when using quantitative methods, it is necessary to process large amounts of data and apply rather complex logical and computational operations. This is the need to determine the computerization of forensic examinations. The value of many mathematical algorithms lies in their implementation on computers. Without this, the implementation of the proposed method may not be possible.

The core of expert knowledge is a kind of knowledge of specific facts. It is based on the same principles as any other type of cognition. At the same time, it differs not only in the form of procedures, but also in means and methods.

Computer technologies occupy a special place in it. The result of this is that, on the one hand, expert research as a certain transformation of cognitive processes, on the other hand, a significant expansion of its capabilities, increasing the scientific validity of the results obtained. Both have their own objective prerequisites, determined by a computerized model of forensic medical research and developed in theory and practice to solve specific expert tasks.

I think by tasks in a broad sense it is customary to understand problems that are subject to analysis or solution. Academician V.M.Glushkov gave a definition of the problem when the solver of the problem is not a person, but a system of solutions, the task simply takes into account these situations. He wrote: "The task in the broadest sense is to determine the situation of certain systematic actions." From the point of view of system methods and cybernetic thinking, the problem and its solutions should be considered as a functioning information system in which two subsystems can be distinguished: the formulating (definition) and the decisive. Until recently, the function of defining subtasks was performed by only one person. Since computers are capable of performing not only counting operations, but also logical operations, a human-machine solution system has appeared in which the machine performs part of the problem solving function (Vasiliev, 2013, p. 203).

In terms of the complexity and scope of the study, there are three levels of tasks that need to be solved:

- Automation of counting operations;
- Automation of existing expert technology;
- Automation of new original technologies.

The development of the methodology of any expert task is based on the principles of legal informatics and cybernetics, namely: the principle of the system organization of cognitive objects, quantitative determination, the use of mathematical devices and the algorithmic method of the cognitive process of objects. A methodological prerequisite before using computers to form any particular research method is mathematical modeling of the cognitive process of the object (Averyanova, 2016, p. 480).

In the search for the necessary information, I found that the most promising direction of automation of forensic activities is the creation of an automated workplace (APM) for experts. This is due to the following circumstances:

- 1) APMs allows you to reduce the cost of working time and conduct an examination without compromising its quality;
- 2) experts can transfer the technical part of the work to the machine, leaving behind the elements of creativity (setting tasks, evaluating results, etc.);
- 3) the automated control system will ensure the unity of the solution of expert tasks, its technology and software, which will ensure that the investigation and the court fully understand the expert opinions.

Currently, dozens of automated software systems have been developed and tested.

N.Z. Polevoy noted: "In the future, expert APMs will be created in accordance with specific specialties and types of tasks to be solved."

In my opinion, the creation of an expert unit means the transition to a new and more efficient technology of expert production, which can be called the computerization of forensic examinations.

This should be clearly defined:

- 1) The scope of research and operations that can only be performed by experts;
- 2) The amount of research in which experts can use computers as a means of promoting their work;
- 3) What tasks can experts solve using a machine to form a unified dialog system?;
- 4) What tasks can the machine solve by itself?

In other words, we are talking about the level of automation in the process of solving expert tasks.

Since in the process of research it is always necessary to evaluate intermediate results and on this basis make decisions about further actions, a natural question arises: how does the Machine perform this function and combine it with management functions in general legal activity? In order to solve these problems correctly, it is necessary to determine the content of the initial concepts associated with solving the tasks of a human-computer system. These include the concept of legal issues, their expression, as well as the concept of algorithms and methods for solving problems. At the same time, the production of intermediate data and concepts must comply with the mathematical and automated conditions of the information process, which form the basis for solving any kind of problems (Mozyakov, 2012, p. 56).

I believe that any solution system can work successfully only if it has the necessary knowledge base about future tasks; about tasks solved in the past; about problem solving methods and other information. The actual process of solving problems using such a system will never lead to the correction of any blocks. As already noted, in most cases, improvement begins with a change in the formulation of the task, since the initial information for the task is usually insufficient (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2017, p. 304).

What are the problems and possible solutions of computerization of forensic examinations? As we have already pointed out above, instead of the "man or machine" problem that was discussed earlier, some problems have arisen. This situation is most successful in the field of automation of the collection and processing of experimental data, that is, the creation and use of measurement and calculation complexes and databases of forensic objects. If earlier it was necessary to connect measuring equipment and PCs in expert institutions and develop software, since the necessary measuring and calculation complexes were not carried out, now the situation is changing. Most of the instruments and laboratory facilities are equipped with personal computers and the necessary computer systems, even in factories. Common database management systems (DBMS), such as "Clipper", "Paradox", "FoxPro", etc., or systems based on them, are used to form databases.

The problems that arise are mainly related not to science and methods, but to organizational difficulties, such as the lack of a clear computerized plan for all types of forensic examinations, the obvious lack of funds, the lack of well-trained personnel, and so on. It cannot be said that the organizational problem has not been solved. The ECC of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation of the Ministry of Justice of the Russian Federation have laboratories responsible for the automation of forensic medical activities, but with the widespread introduction of computer technologies, their efforts are clearly insufficient. In addition, the main funding for these studies is carried out not only at the center, but also on the ground. Therefore, regional expert institutions often start developing computer systems independently and pay for this work from their own funds. Hence, differences in existing computer systems, duplication and inconsistency between them.

Rapid changes in computer technology and the improvement of programming languages have also made a certain "disorganized contribution" here, since the emergence of powerful computers, new and more advanced programming languages has led to rewriting. Therefore, it is usually necessary to redesign the entire system or create a new computer software for the measuring and computing complex. Just like L.G. As Edzhubov noted that this instability creates a dangerous illusion of the progress of scientific research. Programmers regularly release new products every year and basically rewrite the solution to the same problem. However, it is difficult to reverse this bias in programming, because the rapid development of information technology has had a strong impact on the psychology of programmers, and through them has had a strong impact on many users. Usually, the improvement of the software itself becomes an end in itself, and improvement for the sake of improvement is attributed to the change of PS, And PS has perfectly fulfilled its task without it.

Therefore, working in a computerized workplace of experts, which includes a system for collecting and processing experimental data, a comprehensive database of specialized knowledge objects and a calculation program based on well-known formulas and algorithms, does not require the participation of computer operators or expert programmers. This is just a specific situation in a given workplace. When using a computer program based on quantification to solve an identification problem, if the expert has a detailed understanding of the mathematical device to solve the problem and agrees with the standards used for quantitative features (even if they did not propose these standards), he may be solely responsible for the expert's conclusions. In this case, the programmer acts as one of the developers of the method.

If the expert believes that the computer system is a "black box", he is actually excluded from the assessment of the results of the test conducted using a computer, so he has the right to give conditional conclusions or limit himself to answering questions that he personally solves without the help of a computer. We believe that even if a computer program is designed specifically for this exam, such an exam cannot be comprehensive, because there is only one expert here, and the programmer creates a program based on the algorithm proposed to him by the expert. However, if the algorithm for solving a specific problem is compiled by experts and mathematicians (not to be confused with programmers), then this kind of verification has all the characteristics of a complex problem.

The solution to these problems lies in the creation of a unified interdepartmental program for the computerization of forensic medical examination, which not only coordinates the work of federal expert bodies in this area, but also coordinates the activities of all developers of computer systems of forensic medical examination. The implementation of the program should ensure the compatibility of these systems and the ability to work at a computerized workplace of experts operating in a single network of expert institutions, and taking into account the further improvement of computer technologies, programming languages and database management systems.

It should be recognized that in the general structure of setting and solving expert tasks, there are many operations that machines can perform more accurately, faster and more diverse than people. But there are also operations that only one person can perform. These operations are related to the formulation of the task, its transformation and evaluation of the results obtained, although in some cases these operations are performed by machines.

Through the analysis of scientific and practical achievements in this field, the scientific foundations of the formation and development of forensic research of computer systems were studied, which allows us to draw the following conclusions:

1. A prerequisite for the emergence of a new type of forensic examination is the need to obtain evidence and information in connection with the commission of computer crimes. The concept of computer crime includes any crime related to the use of computer tools and technologies.

2. Based on the analysis of modern terms in the field of forensic examination and computer technology, it is necessary to distinguish between the concepts of "forensic medical ex-

amination of computer systems" and "forensic computer technological examination". This is just such a type of expertise.

3. Software and file systems can be distinguished as an element of the virtual trace generation mechanism. It is also necessary to introduce such an element as a person, through the interaction of hardware and software, in order to influence changes in the file system. The interaction between a person and the software through his command system leads to changes in the file system, that is, to the appearance of virtual traces. Without this intermediate element, the display will remain unchanged. Based on this, a virtual footprint is, in fact, a change in the file system, which carries a certain information load caused by the interaction between the hardware (its command system) and the software displayed on a computer data carrier. In this case, reflection is understood not as a reflection of the external structure of the tracing object on the tracing perceptron, but as a reflection of the process of human influence (or program - during the formation of secondary routes) on the file system.

4. Analysis of the existing system of classification of virtual traces, taking into account that the classification criteria should be based on an understanding of the mechanism of formation of traces, virtual traces can be distinguished as primary and secondary, as well as the trace file and changes in the trace file (Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, 2020, p. 608).

5. According to the law of formation and development of the scientific foundations of forensic examination, forensic examination is the subject of the science of forensic experts and one of the most important tasks of the general theory of forensic examination. It can be said that the formation of forensic examination of computer technologies is carried out on the basis of the formation of a methodological discipline that does not change scientific data, selects and systematizes the information necessary for the development of the examination method under consideration. In this regard, the formation of forensic studies of computer systems is carried out within the framework of technical knowledge, and they act as forensic computer technical expertise.

6. In its further development, in relation to E.F., the scientific basis of forensic research, based on the Burinsky principle, acquires forensic characteristics, and the type of examination itself should eventually receive the quality of forensic research in computer systems.

7. The content of general (specific) objects of forensic computer examination includes "material" objects, but not events and phenomena. In this regard, the computer technical expertise itself consists only in establishing the facts. However, since the forensic study of computer systems requires further development, taking into account the potential of this forensic examination, it should be noted that in the end, the object of forensic research of computer systems, along with material and virtual objects, will be processes and phenomena. The subject of these examinations will be aimed not only at establishing facts, but also at understanding situations that are important for criminal or civil cases (Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, 2001, p. 446).

8. Based on the aspect of traceability, taking into account the criminal nature of such examinations, we can say that the object of these studies will be virtual traces, and the topic is the establishment of facts and phenomena reflected in virtual traces related to the case.

9. According to the systematic hierarchical method of expert tasks, it can be concluded that the solution of the tasks of checking forensic computer technologies is algorithmic and can only access the levels of diagnosis and classification.

10. As with the development of any open system, the development of forensic examinations is nonlinear, which means several options for the process of increasing the degree of criminalization of these examinations (The Constitution of the Republic of Kazakhstan, 1998, p. 160). So, the transition from the forensic study of computer systems to the identification and situational level, therefore, the transition from the verification of computer technology to the forensic study of computer systems can have two ways - "External" (for computer technology) the first option is to combine the expertise of computer technology with other types of expert research. The version of the "internal" development is within the framework of a

forensic study of computer systems and should be based on the principles of E.F. Burinsky, who transform knowledge in the field of computer technology.

11. At present, a general methodology for the examination of computer technologies has been formed, but it is only part of the general methodology for the forensic study of computer systems, and its development is only in the formation stage. The formation of this method depends on the extent to which this type of forensic examination passes to the quality of forensic research in computer systems. Tools for solving diagnostic and classification level problems have also been developed, and recommendations for solving identification and situational problems are being developed.

12. It is necessary to introduce official documents "expert opinions" into the Criminal Procedure Legislation of the Republic of Kazakhstan, as well as supervision of expert initiatives, which will improve the use of special knowledge in the investigation and disclosure of computer and other crimes (Regulatory and legislative acts, 2020, p. 403).

References

1. Aubakirov A.F. Forensic examination of materials and substances: 1 Textbook / A.F. Aubakirov, E.P. Kim. Almaty: VSHP "Adilet", 2021 - 222 p.
2. Averyanova T.V. Forensic examination. Course of general theory / T.V. Averyanova. M.: Norma, 2016. - 480 p.
3. Commentary to the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan / Edited by V.V. Mozyakov. M.: Exam, 2012. - 864 p.4.
4. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. In ed. from 5.06.1996, Almaty, 2017. - 304 p.
5. Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. In ed. dated 16.07.1997, Almaty, 2001. - 446 p
6. Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. 2nd edition. — Almaty, 2020. 608 p.
7. Regulatory and legislative acts, 2020, p. 403
8. The Constitution of the Republic of Kazakhstan. In ed. from 12.12.2013 - M., 1998. 160 P.
9. The Law of the Republic of Kazakhstan "On Forensic examination". In ed. dated 12.11.2017, No. 188-1.
10. Vasiliev A.A. Forensic hardware and computer expertise: legal, organizational and methodological aspects / A.A. Vasiliev: Abstract. dis. cand. jurid. M., 2013. - 27 p.
11. Yakovlev A.N. Theoretical and methodological foundations of expert research of documents on machine magnetic data carriers / A.N. Yakovlev: Abstract. dis. cand. jurid. sciences'. Saratov, 2020. - 24 p.

Information about the authors

Atakhanova G.M. – Candidate of juridical sciences, professor al-Farabi Kazakh National University,

Karabaeva Zh.A. – Master degree student, al-Farabi Kazakh National University.

Sovetkhan SH.D. – Lecturer, Khoja Ahmed Yasawi International Kazakh-Turkish University Kazakhstan, Turkestan.

Атаханова Г.М. – кандидат юридических наук, профессор Казахского национального университета им. аль-Фараби,

Карабаева Ж.А. – магистрант Казахского национального университета им. аль-Фараби.

Советхан Ш.Д. – преподаватель Международного Казахско-турецкого университета имени Ходжи Ахмеда Ясауи.

Атаханова Г.М. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің профессоры.

Қарабаева Ж.А. – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты.

Советхан Ш.Д. – Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық Қазақ-Түрік университетінің оқытушысы.

А.М. Сералиева¹

¹Абай атындағы педагогикалық университет, Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ КИБЕРҚЫЛМЫСТЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Қазіргі уақытта қоғам өмірінің түрлі салаларында коммуникациялық және ақпараттық технологиялар енгізілді. Олар жылдам қарқынмен даму үстінде.

Ақпараттық технологияларды белсенді және кеңінен енгізу экономикалық қылмыстар тізімінің өзгеруіне әкелді. Мұндай заңсыз әрекеттерге мемлекет экономикасына, оның жекелеген секторларына, азаматтардың жекелеген топтарының кәсіпкерлік қызметіне және экономикалық мүдделеріне зиян келтіретін компьютерлік қылмыстар жатады. Бүгінгі таңда виртуалды кеңістікте жұмыс істейтін қылмыскерлердің құрбандары тек жеке адамдар ғана емес, түгел бір мемлекет болуы мүмкін. Мыңдаған пайдаланушылардың қауіпсіздігі бірнеше қылмыскерлердің қолында шоғырлануда. Киберкеңістікте жасалатын қылмыстардың саны компьютерлік желілерді пайдаланушылар санына пропорционалды түрде өсуде және ғаламдық Интернет желісіндегі қылмыстың өсу қарқыны әлемдегі ең жылдам болып табылады.

Мақалада Қазақстан Республикасындағы киберқылмыстың түсінігі, себептері және алдын алу шарттары ашылады. Киберқылмыстың пайда болуы туралы әртүрлі көзқарастар келтірілген.

Түйінді сөздер: жаһандану, ақпараттық қылмыстар, интернет, кибератаки кибершабуыл, киберқылмыс, компьютерлік қылмыстар, киберкеңістік, кибертерроризм.

В настоящее время в различных сферах жизни общества внедрены коммуникационные и информационные технологии. Они быстрыми темпами совершенствуются.

Активное и повсеместное внедрение информационных технологий привело к изменению перечня экономических преступлений. К таким противозаконным действиям относятся компьютерные преступления, причиняющие вред экономике государства, ее отдельным секторам, предпринимательской деятельности и экономическим интересам отдельных групп граждан.

На сегодняшний день жертвами преступников, орудующих в виртуальном пространстве, могут стать не только отдельные люди, но и целые государства. Безопасность тысяч пользователей может оказаться в руках нескольких преступников. Количество преступлений, совершаемых в киберпространстве, растёт пропорционально числу пользователей компьютерных сетей, и темпы роста преступности в глобальной сети Интернет являются самыми быстрыми на планете.

В статье раскрываются понятие, причины и предупреждение киберпреступности в Республике Казахстан. Приведены различные взгляды на происхождение киберпреступности.

Ключевые слова: глобализация, информационные преступления, интернет, кибератаки, киберпреступность, компьютерные преступления, киберпространство кибертерроризм.

At the present time, communication and information technologies have been introduced in various spheres of society. They are improving rapidly.

The active and widespread introduction of information technology has caused a change in the list of economic crimes. Such unlawful actions include computer crimes that cause harm the economy of the state, its individual sectors, business activities, and the economic interests of certain groups of citizens.

Today, not just individuals but also entire states can become victims of criminals operating in the virtual space. The security of thousands of users could end up in the hands of a few criminals. The

number of crimes committed in cyberspace is growing in proportion to the number of users of computer networks, and the growth rate of crime on the global Internet is the fastest on the planet.

The article reveals the concept, causes, and prevention of cybercrime in the Republic of Kazakhstan. Various views on the origin of cybercrime are provided.

Keywords: globalization, cybercrime, information crimes, Internet, cyber-attacks, computer crimes, cyberspace, cyberterrorism.

Кіріспе. Жаһандану процестері, соның ішінде ақпараттық технологиялардың жаһандануы жеке тұлға мен қоғамға әсер етудің шексіз мүмкіндіктерін ашады. Ақпараттық технологиялардың дамуының жағымсыз салдарының бірі қылмыстық қол сұғудың объектісі, сондай-ақ қылмыстың құралы немесе тәсілі компьютерлер немесе ақпараттық желілер болып табылатын қылмыстың жаңа түрі – жоғары технологиялық қылмыстың пайда болуы мен дамуы.

Киберқылмыс мәселесі компьютерлер мен телекоммуникациялық жүйелер адам мен мемлекет өмірінің барлық салаларын қамтыған ақпараттық қоғам дәуірінде өзекті болды, ал ғаламдық Интернет телекоммуникациялық технологияларды дамыту үшін ең жылдам мәселелердің бірі болып табылады. Бүгінгі таңда виртуалды кеңістікте жұмыс істейтін қылмыскерлердің құрбандары тек жеке адамдар ғана емес, түгел бір мемлекет болуы мүмкін.

Киберқылмыскерлердің кәсібилігінің артуы және ақпараттық технологиялардың үнемі жетілдірілуі, соның салдарынан, қылмыс жасау мүмкіндіктерінің үнемі эволюциясы жаһандық ақпараттық желілерді пайдаланушыларға жаңа қауіп төндіреді [1, б.45].

Ғылым мен техниканың жетістіктерін қылмыстық мақсатта пайдалану проблемасы интеграциялық процестердің маңызды бағыттарының бірімен байланысты: жердің әртүрлі бұрыштарында орналасқан миллиондаған компьютерлерді біріктіретін халықаралық және ғаламдық Интернет желісін құру. Ақпарат алуға және бөлісуге кең мүмкіндіктер ашқан дүниежүзілік желі өте жылдам қарқынмен дамып келеді.

Зерттеу әдістері. Зерттеу әдістемелерінің тобын мыналар құрайды: тарихи-құқықтық, салыстырмалы, статистикалық және жүйелік талдау әдістері.

Талқылау және нәтижелер. Ғаламдық компьютерлік желілерде жасалған қылмыстардың көпшілігі келесі сипаттамаларға ие:

1) Желінің ақпараттық кеңістігінің ерекшелігіне байланысты қылмыс жасалуының жоғары жасырындығы (анонимділіктің дамыған тетіктері, инфрақұрылымның күрделілігі және т.б.).

2) Қылмыскер, қылмыстық басып алу объектісі, жәбірленуші әртүрлі мемлекеттердің аумағында болуы мүмкін желілік қылмыстардың трансшекаралық сипаты.

3) Қылмыскерлердің арнайы даярлығы, қылмыстық әрекеттің зияткерлік сипаты.

4) Бейстандарттылық, күрделілік, қылмыс жасау тәсілдерін және қолданылатын арнайы құралдардың алуандылығы және жиі жаңартылуы.

5) Бір уақытта бірнеше жерде автоматтандырылған режимде қылмыс жасау мүмкіндігі. Көптеген жеке компьютерлердің салыстырмалы түрде әлсіз ресурстарын қылмыс жасаудың қуатты құралына біріктіру мүмкіндігі.

6) Көптеген жәбірленушілер бар қылмыстық әрекеттердің көп оқиғалылығы.

7) Жәбірленушілердің қылмыстық ықпалға ұшырағаны туралы хабарсыздығы.

8) Кінәлі мен жәбірленуші арасында физикалық байланыс болмаған кезде қылмыстық әрекеттердің қашықтық сипаты.

9) Дәстүрлі құралдармен осы түрдегі қылмыстардың алдын алу және жолын кесу мүмкіндігінің болмауы [2].

Отандық және шетелдік ғылыми ортада компьютерлік және телекоммуникациялық жүйелерде жасалған қылмыстар әртүрлі аталады: компьютерлік қылмыстар [3,4], жоғары технологиялық қылмыстар [5], киберқылмыстар [6], компьютерлік қауіпсіздік саласындағы қылмыстар [7,8], ақпарат саласындағы компьютерлік қылмыстар [9] және т. б.

Қарастырылып отырған ұғымды анықтаудағы пікірлердің әртүрлілігі киберқылмысты және осы санаттағы құқық бұзушылықтардың теориялық аспектілерін зерттеуге арналған ғылыми зерттеулерде бірыңғай тәсілдің болмауымен байланысты секілді.

Қарастырылып отырған құбылысты түсінудің қолданыстағы тәсілдерінің әртүрлілігін В. А. Дуленко, Р.Р. Мамлеев және В.А. Пестриков талдады, олар киберқылмыс кең мағынада есептеу құрылғылары немесе солмен байланысты кез келген заңсыз әрекет, соның ішінде заңсыз сақтау, ұсыну немесе компьютерлік технологиялар қолдану арқылы ақпаратты тарату сияқты қылмыстар деп санайды [10]. Жалпы, киберқылмыс, қылмыскерлердің хабарлауынша, әртүрлі ақпараттық желілерде жасалған құқық бұзушылықтармен байланысты.

И.М. Рассоловтың ұстанымында киберқылмыстарға Интернет желісінде өңделетін және пайдаланылатын ақпаратқа қатысты есептеу техникасы құралдарын пайдалана отырып жасалатын әлеуметтік қауіпті іс-әрекеттер жатады [11]. Істің мәні бойынша шығарылған үкімдердің өте тар бағыты бар екенін байқамау мүмкін емес.

Халықаралық құқық сонымен қатар «киберқылмыс» және «компьютерлік қылмыс» тұжырымдамалық бірліктері арасындағы айырмашылықты анықтауға қарсы және біріншісіне артықшылық беріледі. Алғаш рет 2001 жылы 23 қарашада Еуропа Кеңесі қабылдаған «Киберқылмыс туралы Конвенция» киберқылмысты жіктеп, оған «киберқылмыс» терминін анықтады, яғни «компьютерлік қылмыс» термині қолданылмады [12, б.17].

«Киберқылмыс» термині қазіргі уақытта «компьютерлік қылмыс» терминімен қатар қолданылады және көбінесе бұл терминдер синоним ретінде қарастырылады. Әдебиетте «компьютерлік қылмыс» терминіне үлкен артықшылық беріледі. Мүмкін, себебі зерттеулердің көпшілігі криминалистикалық немесе процессуалдық деңгейде жүргізілгендіктен. Бұдан басқа, ҚР ҚК 7-тарауы «Ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар» объектісі ақпарат және ақпараттық жүйелер болып табылатын құқық бұзушылықтар үшін жауапкершілікті көздейді [13].

Шын мәнінде, бұл терминдер бір-біріне өте жақын, бірақ синоним болып табылмайды. Біздің ойымызша, «киберқылмыс» ұғымы (ағылшын тілінде – *cybercrim*) «компьютерлік қылмысқа» (*computercrime*) қарағанда кеңірек және ақпараттық кеңістіктегі қылмыс сияқты құбылыстың мәнін дәлірек көрсетеді. Сонымен, Оксфорд сөздігі «кибер-» префиксін күрделі сөздің құрамдас бөлігі ретінде анықтайды. Оның мағынасы «ақпараттық технологияларға, Интернетке, виртуалды шындыққа қатысты» [2].

Кембридж сөздігі дәл осындай анықтаманы береді: «кибер-» префиксі «компьютерлермен байланысты немесе компьютерлерге, әсіресе Интернет- желіге қатысты» дегенді білдіреді. Сонымен қатар, Кембридж сөздігі мысал ретінде «*cybercrime*» - киберқылмыс сөзін келтіреді [14].

Осылайша, «киберқылмыс» – бұл компьютерлерді де, ақпараттық технологиялар мен ғаламдық желілерді де қолданумен байланысты қылмыс. Бұл жағдайда «компьютерлік қылмыс» термині тек компьютерлерге немесе компьютерлік деректерге қарсы жасалған қылмыстарды білдіреді. Ғаламдық ақпараттық кеңістік, мега - ақпараттық орта материалды емес және олар орын алатын физикалық ортаға түбегейлі келтірілмейді.

Компьютерлік қылмыс-бұл компьютерлер мен компьютерлік желілердің, сондай-ақ олар өндейтін деректердің қауіпсіз жұмысына қол сұғатын қылмыс. Осылайша, компьютерлік қылмыс киберқылмыстың бір түрі болып табылады [15].

Киберқылмыс санының өсуіне әсер ететін келесі факторларды бөліп көрсету қажет.

1. Қоғамның барлық салаларын жаһандық компьютерлендіру оның қорғалу дәрежесін жоғарылатпайды, керісінше төмендетеді.

2. Ғылыми-техникалық прогресті жеделдету қылмыскерлердің таза бейбіт технологияларды жеңіліс құралы ретінде пайдалану ықтималдығын арттырады және оларды «қосарланған» қолдану мүмкіндігі көбінесе байқаусызда ғана емес, сонымен қатар техниканы жасаушылар да өздері түсінбейді.

3. Терроризм ақпараттық технологиялардың ерекше түріне айналуға, өйткені біріншіден, террористер байланыс және барлау мақсатында заманауи ақпараттық-телекоммуникациялық жүйелердің мүмкіндіктерін көбірек пайдаланады; екіншіден, бүгінде «кибертерроризм» деп аталатын шындық болып отыр; үшіншіден, террористік актілердің айқындаушы бөлігі материалдық залал келтіруге және адамдардың өмірі мен денсаулығына қауіп төндіруге, сондай-ақ олардың үлкен адам массасына әсері террористік мақсаттарға жету үшін қолайлы жағдай туғызатын ақпараттық-психологиялық сілкінісіне бағытталған. [1].

Елдегі киберқылмыс жағдайы бізге бірқатар ағымдағы тенденцияларды анықтауға көмектеседі. Бүгінгі күні тіркелген компьютерлік қылмыстардың жалпы санының 19% немесе зиянды бағдарламалық жасақтама жасау (8%) құрайтын компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу жағдайларының шешуші үлесі ақша қаражатын ұрлауға, бұзақылық ниетпен жасалған елеусіз қылмыстарға қатысты [3].

Тағы бір мәселе - халықтың, заңды тұлғалардың компьютерлік сауаттылығының төмен деңгейі. Хакерлер қарапайым ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша білімнің жоқтығын пайдаланып, жеке және заңды тұлғалардың жеке, коммерциялық ақпаратына қол жеткізі де, бұл ақша қаражаттарын бопсалау құралына айналады. Мемлекеттік органдар ақпараттандыру және байланыс саласындағы қылмыстардың алдын алу бойынша профилактикалық жұмысты жеткіліксіз деңгейде жүргізеді, компьютерлердің, смарт-телефондардың және т.б. қауіпсіздік құралдарын бұзудың неғұрлым кең таралған тәсілдерін жария етпейді, ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудің қарапайым тәсілдерін насихаттамайды.

Шабуыл объектісіне байланысты киберқылмыстың келесі топтары бөлінеді: кәсіпкерлік саласындағы компьютерлік қылмыстар, жеке құқықтар мен жеке өмірге қарсы компьютерлік қылмыстар, қоғамдық және мемлекеттік мүдделерге қарсы компьютерлік қылмыстар [16].

Компьютерлерді немесе компьютерлік жүйелерді пайдалану сипатына сүйене отырып, киберқылмыстардың үш классификациясын ажыратуға болады:

- компьютерлер қылмыс объектісі болып табылатын әрекеттер (ақпаратты ұрлау, санкцияланбаған рұқсат, файлдар мен құрылғыларды жою немесе бүлдіру және т. б.);

- компьютерлерді қылмыс құралы ретінде пайдалану әрекеттері (электронды құралдарды ұрлау және т. б.);

- компьютерлер зияткерлік құралдар рөлін атқаратын қылмыстар (мысалы, интернетте порно сайттарды орналастыру) [17, б.11].

Қылмыстық араласу пәні бойынша электрондық құралдар мен төлем жүйелерін пайдалана отырып жасалатын қылмыстар келесідей бөлінеді:

- Меншікке қарсы қылмыстар (алаяқтық, ұрлық, бопсалау): электрондық төлем құралдары мен жүйелерін пайдалану арқылы жасалған алаяқтық; электрондық құралдар мен төлем жүйелерін пайдалану арқылы ұрлық.

- Экономикалық қызмет саласындағы қылмыстар (заңсыз кірістерді заңдастыру, заңсыз кәсіпкерлік): электрондық төлем құралдары мен жүйелерінен заңсыз жолмен алынған кірістерді заңдастыру; заңсыз сауда.

- Компьютерлік ақпараттық қылмыстар: электрондық төлем жүйелерінің ақпараттық объектісі болып табылатын компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жеткізу.

- Электрондық төлем жүйелерінде немесе электрондық төлем құралдарымен заңсыз әрекеттерді жүзеге асыруға арналған зиянды бағдарламаларды жасау, пайдалану және тарату.

- Мемлекеттік билікке, мемлекеттік қызметтің мүдделеріне және муниципалитеттердегі қызметке қарсы қылмыстар (электронды құралдар мен төлем жүйелерін қолдана отырып пара беру; электрондық құралдар мен төлем жүйелерін қолдана отырып пара алу) [18].

2007-2008 жылдары халықаралық телекоммуникация одағының сарапшылары соңғы жылдары пайда болған жаңа әрекеттерді ескере отырып, киберқылмыс классификациясының бірнеше түрін дайындады, мысалы, «Модель заңы» [19] ІТУ Еуропа Кеңесінің Конвенциясы ұсынған дәстүрлі түрде белгілі классификациядан басқа, кибертерроризм сияқты қылмыстың түрін де қамтиды-дегенмен ол басқа түрлерге жатады құқық бұзушылықтар, мысалы, «рұқсат етілмеген қол жетімділік» (Террористік актілерді жасауға рұқсат етілмеген қол жетімділік).

Әлемде секунд сайын 12 мың адам кибершабуылға ұшырайды, ал киберқылмыстардан келтірілген залал жылына 100 миллиард доллардан асады [20].

Осы мәселені зерттеудің өзектілігін растайтын ерекше назар ҚР Үкіметінің 2017 жылғы 30 маусымдағы № 407 қаулысымен киберқауіпсіздік Тұжырымдамасы («Қазақстанның киберқауіпсіздігі») бекітілуі болып табылады [20].

ҚР Үкіметі экономиканы цифрландыру жөніндегі іс-шараларды тиімді іске асыру ақпараттық-коммуникациялық инфрақұрылымның бірлігін, орнықтылығы мен қауіпсіздігін, деректердің сақталуын және азаматтардың ақпараттық-коммуникациялық технологияларды пайдалануға бойынша шешімдерге негізделген процестерге сенімін қамтамасыз ету кезінде ғана қамтамасыз етілетінін атап өтті. Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды тұлғалар мен мемлекеттің мүдделерін мүлтіксіз қорғау мен сенімді құқықтық ортаны қамтамасыз етуге бағытталған цифрландыру кезеңдерінің бірі «электрондық істі» енгізу болып табылады, ол өзі 5 байланысты компоненттерден тұрады: азаматтардың электрондық өтініштері, тексерулер субъектілері мен объектілерінің бірыңғай тізілімі, әкімшілік іс жүргізулердің бірыңғай тізілімі, электрондық қылмыстық іс, талдау орталығы, сондай-ақ ақпараттық технологияларды қолдану арқылы жасалған қылмыстарға қарсы іс-қимыл процестеріне сот сатыларында сот ісін жүргізу [21].

2014 жылғы ҚР ҚК-де, оның әзірлеушілерінің пікірінше, қылмыстың барлық жаңа түрлерімен күресу үшін негіз қаланды, әсіресе криминал жанданған салаларда балалар мен жасөспірімдерге жасалған кез келген қол сұғушылықтар аса қатаң жазаланатын болады [22, б.99].

Алайда, ақпараттандыру және байланыс саласында жасалған статистикалық деректерге сәйкес (7-тарау, ҚР ҚК 205-213-бабы), оның 50 % (53) - ы ҚР ҚК 205-бабы (Ақпаратқа, ақпараттық жүйеге немесе телекоммуникациялар желісіне құқыққа сыйымсыз қол жеткізу), 20% - 206-бабы (Ақпаратты құқыққа сыйымсыз жою немесе түрлендіру), 11 % - 210-бап (Зиян келтіретін компьютерлік бағдарламалар мен бағдарламалық өнімдерді жасау, пайдалану немесе тарату) бойынша қылмыстарды құрайды. Жалпы, соңғы үш жылда тіркелген қылмыстар санының төмендеуі байқалды.

М.В. Старичковтың пікірінше, компьютерлік ақпаратқа заңсыз қол жетімділіктің (РФ ҚК 272-бабы) және зиянды компьютерлік бағдарламаларды құру, пайдалану және тарату (РФ ҚК 273-бабы) қылмыстарының латенттілігі шамамен 99,7-99,8% құрайды

[23, б.109-112]. Отандық ғалымдар да осындай пікірді ұстанады, қылмыстың тіркелуін жасалған қылмыстың саннан 10-15% деңгейінде бағаланады [24, б.19]. Жоғарғы деңгейдегі латенттіктің орын алуының негізгі себептері қылмыс құрбандарының тиісті реакциясының болмауы, сондай-ақ компьютерлік технологияларды қолдану арқылы жасырын сипатқа ие болуы болып табылады [25, б.67].

Сол себепті, Қазақстан Республикасында киберкеңістік саласындағы заңнама тек қалыптасу сатысында. Бұл Қазақстанда ақпараттық технологияларды кеңінен қолдану және тиісінше олармен байланысты құқық бұзушылықтар санының артуы салыстырмалы түрде жақында пайда болғандығына байланысты.

2017 жылдың қазан айында киберқауіпсіздік Тұжырымдамасын іске асыру жөніндегі іс-шаралар жоспары бекітілді, оның шеңберінде ақпараттық қауіпсіздік саласының нормалары жетілдірілді және заңнамалық түрде бекітілді.

Бұдан басқа, салалық заңға «кибер сақтандыру» ұғымы енгізілді, ол компьютерлік инциденттер нәтижесінде ұйымның мүліктік зиянын, сондай-ақ деректердің бұзылуы нәтижесінде жеке тұлғаға келтірілген моральдық зиянды өтеуге мүмкіндік береді.

Елімізде алғаш рет дербес деректерді қорғау саласындағы уәкілетті орган – ҚР ҚР ЦДИАӨМ Ақпараттық қауіпсіздік комитеті анықталды.

2020 жылы дербес деректерді жинау және өңдеу ережелері бекітілді, олар дербес деректерді жинау сатысынан оларды жою сатысына дейін өңдеу тәртібі мен талаптарын айқындады.

2020 жылы ЭАР-ға дербес деректерді қорғау жөніндегі талаптарды (байланыс операторына, жеке кәсіпкерлік субъектілеріне қатысты тексеру) және электрондық құжат және ЭЦҚ туралы заңнаманы бұзғаны үшін жауапкершілікке тарту бойынша құқық қолдану практикасы басталды.

2018 жылдан бастап ақпараттық қауіпсіздік инциденттеріне ден қоюдың ұлттық дағдарысқа қарсы жоспары шеңберінде киберқауіптерге ден қою тетіктерін сынақтан өткізу үшін мүдделі мемлекеттік органдар өкілдерінің қатысуымен командалық-штабтық оқу-жаттығулар өткізіледі.

2018 жылы Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздік комитетімен мемлекеттік органдардың ақпараттық ресурстарын және республиканың аса маңызды ақпараттық инфрақұрылымын кибершабуылдар мен киберқауіпсіздіктерден қорғауды қамтамасыз ететін Ақпараттық қауіпсіздіктің ұлттық үйлестіру Орталығы (АҚҰҰО) құрылды және жұмысын бастады [26].

Мұның бәрі киберқылмыстарға қарсы күресті күшейтудің өзектілігін және қауіпсіздік пен құқықтық тәртіпті қамтамасыз ету мақсатында осы саладағы халықаралық ынтымақтастықтың қажеттілігін растайды. Қылмыстық сот ісін жүргізу саласындағы халықаралық ынтымақтастыққа ҚР ҚІЖК – нің 12-бөлімі (557-611-бабы) арналған. Сондай-ақ, ҚР ҚІЖК-нен басқа Қазақстанның басқа мемлекеттермен халықаралық шарттары мен өзара қарым-қатынас қағидаты халықаралық ынтымақтастықтың қайнар көздері болып табылады.

Қорытынды. Осылайша, киберқылмысқа қарсы іс-қимыл құқық қорғау органдарының бірінші кезектегі міндеттері дәрежесіне көтерілуі тиіс деп санаймын, оның тиімділігіне мынадай факторлар ықпал ететін болады:

- Қазақстан Республикасында киберқылмыстарға қарсы іс-қимыл саласындағы заңнаманы қалыптастыру процесі мынадай негізгі қағидаттарға негізделуге тиіс:

1) Халықаралық ынтымақтастық;

2) киберқылмыс профилактикасының басымдығы;

3) жаңа қылмыстардың пайда болуын болжау үшін халықаралық тәжірибені пайдалану;

- Өзекті құқықтық базаны қалыптастыру үшін заң шығарушының ақпараттық қауіпсіздік саласындағы мамандармен өзара іс-қимылы.

Бұл қағидаттар құқық теориясында ғана емес, сонымен бірге заңнамалық тұрғыдан бекітілуі керек, бұл өзекті нормативтік құқықтық актілерді қабылдауға негіз болады.

23.11.2001 ж. Еуропалық киберқылмыс туралы конвенцияның ұсынымдарына сәйкес тәулік бойы - 24/7 жұмыс істейтін тергеу және жедел топтарды қамтитын киберқылмысқа қарсы күрес бөлімшелерін ұйымдастыру қажет.

Қылмыстық қудалау органдарының тергеу бөлімшелеріне киберқылмыстарға қарсы іс-қимылға мамандандырылған топтарды енгізу осы санаттағы қылмыстарды білікті тергеуді қамтамасыз етеді (бүгінде мұндай мамандандыру орталық және облыстық деңгейлерде жоқ). Келешекте жедел және тергеу қызметтерін нақты вертикальды бағыныштылық пен мамандандыруды, оның ішінде киберқылмысқа қарсы іс-қимыл бойынша біріктіре отырып, айқындау (ҚР ПМ бөлімшелерінің материалдарды жинаудың қолданыстағы жүйесі, кейіннен оларды ақпараттық технологиялар саласында арнайы білімі жоқ өзге ұйымдық құрылымдағы тергеушілердің процестік бекітуі осы қылмыстар түрлеріне қарсы күрестің қазіргі талаптарына жауап бермейді).

- Құқық қорғау және арнайы органдарда, сондай-ақ ҚР ӘМ сараптама бөлімшелерінде (техникалық білімі бар жедел қызметкерлер) кадрларды іріктеудің ерекше жүйесін қайта қарау және енгізу қажет. Заңгерлік даярлық курстарынан өте отырып, әдетте техникалық білімі бар тұлғаларды жедел қызметкерлер мен мамандарды лауазымдарға тартатын шет елдердің оң тәжірибесін пайдалануға болады деп санаймыз. Бастапқы кезеңде мұндай талапты жедел қызметкерлерге орнатуға болады.

- Тергеуді әдістемелік қамтамасыз ету. Қылмыстық әрекетке еліктеу әдістерін белсенді пайдалану және құқық қорғау органдары қызметкерлерін енгізу, сондай-ақ киберқылмыстарды тергеу тәжірибесі, қылмыскерлер бұғатталған сайттар туралы мәліметтер және т.б., қамтитын посткеңестік кеңістік елдерінің аумағында бірыңғай құқықтық платформа құруға бастамашылық жасау.

- Тиісті халықаралық құқықтық ынтымақтастық. Қазақстан Республикасының киберқылмыс туралы Еуропалық конвенцияға қосылуы туралы мәселені оң шешу қажетті мәліметтер мен дәлелдемелерді жедел алуға мүмкіндік береді.

- Ресми деректерге сүйене отырып, біз мемлекеттің ақпараттық-телекоммуникациялық технологиялар арқылы жасалған қылмыстарға қарсы күрес саласындағы күш-жігеріне қарамастан, мұндай шаралардың нәтижелері соншалықты тиімді емес екенін көреміз.

Осыған байланысты, аталған қылмыстардың алдын алу жөніндегі негізгі шаралар бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ ел азаматтарының өздері болуы тиіс деп санаймын. Мысалы, апта сайын танымдық хабарлар қатарына алданған азаматтардың мысалында зиянкестер қолданатын алаяқтық комбинациялардың тәсілдері мен олқылықтарын көрсететін бағдарламаларды қосуға болады. Сондай-ақ, бұл ескерту әдісі теледидар арналарындағы жарнамаға қатысты, көлік аялдамаларында орналасқан қағаз баннерлерге қолданылады. Газет бағандарында алаяқтық әрекеттердің жиі кездесетін тәсілдері туралы айтып өткен жөн, мұндай факт алаяқтық әрекеттерден зардап шеккендердің арасында қағаз ақпарат көздеріне артықшылық беретін зейнеткерлік жастағы азаматтардың көптігіне байланысты.

Сонымен қатар, банк қызметкерлерімен жұмыс жүргізіп, оларды азаматтар жасаған оғаш әрекеттер мен операцияларға назар аударуға, сондай-ақ күдікті тудырған тұлғалардан операцияның мақсатына қызығушылық танытуға шақыру керек. Азаматтардың өздері де ақпараттық-телекоммуникациялық саладағы қылмыстардың алдын алуға жәрдем көрсете алады. Мысалы, отбасы мен таныстар арасында баяндаушымен болған ақша ұрлауға байланысты жағдайларды талқылау керек.

- Сондай-ақ ескерту шараларының бірі азаматтардың дербес деректерін құпияландырудың қосымша тәсілдерін, сондай-ақ аутентификацияның көп қабатты тәсілдерін енгізу болуы мүмкін. Мысалы, қомақты ақша аудармас бұрын, азаматты орындайтын әрекеттерінің дұрыстығына күмән келтіруі мүмкін сұрақтар қойған жөн. Сонымен қатар, егер азамат банктік карталарды жиі қолданатын болса, олар бойынша операциялар жасаса, онда оларды пайдаланудың қарапайым ережелерін біліп, есте ұстаған жөн. Банк картасынан ақша алу банктік шотқа қарағанда әлдеқайда оңай екенін бәрі біле бермейді, өйткені ақша қаражатын есептен шығару үшін осы шот иесін есептен шығару немесе аудару рәсіміне бетпе-бет қатысу қажет.

Қолма-қол ақшаның қалаусыз шығындардан қауіпсіздігін сақтаудың тағы бір алдын алу шарасы компьютерлік қауіпсіздік жүйесі болып табылады-антивирустар, IT-технологиялар саласындағы ең танымал және сапалы әзірлеушілер ретінде Kaspersky Total Security, BitDefender Antivirus Free Edition болып саналады.

- Егер біз кибершабуылдың әсерінен қорғау әдістері туралы айтатын болсақ, онда компьютерлерді ақпараттық қылмыстар мен шабуылдардан қорғаудың бірнеше әдістері бар, олардың сақталуы компьютерлік желілерге жұқпалы вирустардың пайда болуына және енуіне жол бермейді:

а) компьютерді қорғау үшін ең жаңа қауіпсіздік жаңартылымдары пайдалануды қамтамасыз ететін бағдарламалық құрал мен операциялық жүйені үздіксіз жаңарту.

- Интернет қауіпсіздігін қамтамасыз ету үшін антивирусты немесе кешенді шешімді пайдалану.

- Табу қиын күрделі парольдерді қолдану. Оларды еш жерде жазбау ұсынылады. Тапсырманы жеңілдету үшін сіз үшін күрделі парольды ұсынатын сенімді пароль менеджерінің қызметін пайдалана аласыз.

- Компьютерлерді зиянды шабуылдармен және киберқылмыстың басқа түрлерімен жұқтырудың классикалық тәсілі - бұл электрондық спам-хабарламалардағы тіркемелер. Белгісіз жіберушіден тіркеме аспаған дұрыс.

Спам электрондық хаттардағы, сондай-ақ бейтаныс веб-сайттардағы зиянды сілтемелер. Интернет-алаяқтардың құрбаны болмас үшін осы сілтемелерге өтпеу қажет.

- Телефон байланысы немесе электрондық пошта қауіпсіздігіне сенімді болмасаңыз, жеке деректерді телефон немесе электрондық пошта арқылы жібермеңіз.

- ҚР ҚК-не 255-баптың 2-тармағында білікті құрам ретінде «кибертершабуыл»-ды енгізуді ұсынамыз. Бұл террористік актілерге қарсы іс-қимыл бойынша қылмыстық заңды оңтайландырудың қажетті бағыты.

ҚР ҚК 255 б. 2 т.

2. Сол іс-әрекеттер, егер олар:

12) азаматтардың өмірі мен денсаулығына нақты қауіп төндіруі мүмкін қаруды не қару ретінде пайдаланылатын заттарды, жарылғыш заттарды немесе жарылғыш құрылғыларды, «кибершабуылдарды» қолдана отырып;

- Киберқылмыстың алдын алу үшін құқық қорғау органдарының қызметкерлерін ақпараттық технологияларға оқыту, кадрларды оқыту және қайта даярлау бағдарламаларына «киберқылмыстың алдын алу» және «ақпараттық қауіпсіздіктің құқықтық негіздері» сияқты пәндерді енгізу қажет.

Жоғарыда айтылғандарға сүйене отырып, киберқылмыс қазіргі қоғам мен адамзаттың қауіпсіздігі мен бейбітшілігіне нақты қауіп төндіреді, адамдарға ғана емес, сонымен бірге мемлекеттік билік пен халықаралық ұйымдардың құзыреттеріне де сенім артады деген қорытынды жасауға болады. Сондықтан, жоғарыда аталған тәсілдер мен шешімдерден басқа, киберқылмыспен күресу үшін ғылым мен техниканың жетістіктерін кеңінен қолдануға негізделген жаңа тәсілдер, сондай-ақ компьютерлік технологиялар мен компьютерлік бағдарламалау дағдыларын жетік меңгерген жаңа буын қызметкерлерін даярлау қажет.

Пайдаланылган дереккөздер тізімі:

1. В.А. Номоконов, Т.Л. Тропина Киберпреступность как новая криминальная угроза //Криминология интернет-пространства. – 1 (24)2012. – С.45-55.
2. Oxford English Dictionary. URL: [http://www. askoxford.com](http://www.askoxford.com). (Датаобращения: 22.11.2022).
3. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества. – М.: Юрлитинформ, 2002. – 496 с.
4. Суслопаров А.В. Компьютерные преступления как разновидность преступлений информационного характера: Дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2010 //<https://www.dissercat.com/content/kompyuternye-prestupleniya-kak-raznovidnost-prestuplenii-informatsionnogo-kharaktera>. (Дата обращения: 23.11.2022).
5. Нарижный А.В. Использование специальных познаний при выявлении и расследовании преступлений в сфере компьютерной информации и высоких технологий: Дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2009 // <https://www.dissercat.com/content/ispolzovanie-spetsialnykh-poznanii-pri-vyuavlenii-i-rassledovanii-prestuplenii-v-sfere-kompy>. (Дата обращения: 24.11.2022).
6. Суслопаров А.В. Информационные преступления: Дис. ... канд. юрид. наук. – Красноярск, 2008 //<https://www.dissercat.com/content/informatsionnye-prestupleniya>. (Дата обращения: 24.11.2022).
7. Тропина Т.Л. Киберпреступность: понятие, состояние, уголовно-правовые меры борьбы: Дис... канд. юрид. наук. – Владивосток, 2005 //<https://www.dissercat.com/content/kiberprestupnost-ponyatie-sostoyanie-golovno-pravovye-mery-borby>. (Дата обращения: 24.11.2022).
8. Чекунов И.Г. Криминологическое и уголовно-правовое обеспечение предупреждения киберпреступности: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013 // <https://www.dissercat.com/content/kriminologicheskoe-i-ugolovno-pravovoe-obespechenie-preduprezhdeniya-kiberprestupnosti>. (Дата обращения: 02.12.2022).
9. Степанов-Егиянц В.Г. Преступления в сфере безопасности обращения компьютерной информации: Сравнительный анализ: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2005 //<https://www.dissercat.com/content/prestupleniya-v-sfere-bezopasnosti-obrashcheniya-kompyuternoi-informatsii-sravnitelnyi-anali>. (Дата обращения: 02.12.2022).
10. Дуленко В.А., Мамлеев Р.Р., Пестриков В.А. Использование высоких технологий криминальной средой. Борьба с преступлениями в сфере компьютерной информации: учеб. пособие. – Уфа: УЮИ МВД России, 2007. –187 с.
11. Рассолов И.М. Киберпространство и позитивное право //Политика и общество. 2009. № 2. – С.33-37.
12. Волеводз А.Г. Конвенция о киберпреступности: новации правового регулирования // Правовые вопросы связи. – 2007. – № 2. – С. 17-25.
13. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3.07.2014 № 226-в (с изм. и доп. по сост. на 02.03.2022) //<https://online.zakon.kz/Document>. (Датаобращения: 04.12.2022).
14. Cambridge Advanced Learner’s Dictionary URL: [http://dictionary. cambridge. Org](http://dictionary.cambridge.org). (датаобращения: 04.12.2022).
15. Тропина Т.Л. Киберпреступность. – Владивосток, 2009. – С.45-55.
16. Бекряшев А.К., Белозеров И.П. Теневая экономика и экономическая преступность /Электронный учебник. – Омск: Омский государственный университет. 2000. – 459 с.
17. Батурин Ю.М., Жодзишский А.М. Компьютерная преступность и компьютерная безопасность. – М., 1991. – 160 с.
18. Яковлев А.Н., Олиндер Н.В. Особенности расследования преступлений, совершенных с использованием электронных платёжных средств и систем: научно-методич. пособие. – М., 2012. – 249 с.
19. Модельный закон о киберпреступности Международного Союза Электросвязи (2009) //См.: URL: [http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity /docs/itu-toolkit-cybercrime-legislation.pdf](http://www.itu.int/ITU-D/cyb/cybersecurity/docs/itu-toolkit-cybercrime-legislation.pdf). ITU, 2009. (Дата обращения: 04.12.2022).

20. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30.06.2017 № 407 «Об утверждении Концепции кибербезопасности («Киберщит Казахстана»)» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000407>. (Дата обращения: 05.12.2022).
21. Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 № 827 «Об утверждении Государственной программы «Цифровой Казахстан» // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. (Дата обращения: 05.12.2022).
22. Акимжанов Т.К., Аширова Г.Т., Приходько И.С. О некоторых аспектах двухзвенной системы уголовно-наказуемых деяний, состоящей из преступлений и уголовных проступков // Ученые труды Алматинской Академии МВД Республики Казахстан. – 2(71) 2022. – С. 91-102.
23. Старичков М.В. Умышленные преступления в сфере компьютерной информации: уголовно-правовая и криминологическая характеристики: дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2006. – 237 с.
24. Сеитов Т.Б. Правовые аспекты компьютерной преступности в зарубежных странах и в Казахстане. Учебное пособие. – Алматы: Издательство «Данекер», 2000. – 134 с.
25. Бимолданов Е.М. и др. Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи: Учебное пособие. – Алматы: ОНИИРИП Алматинской академии МВД Республики Казахстан, 2015. – 194 с.
26. Фишинговые сайты, spear-phishing, whaling – «киберщит Казахстана» совершенствует систему безопасности. Официальный информационный ресурс Премьер-министра РК // <https://primeminister.kz/ru/news/reviews/fishingovye-sayty-spear-phishing-whaling-kibershchit-kazahstana-sovershenstvuet-sistemu-bezopasnosti-2675856>. 26 август 2021, 13:00. (Дата обращения: 05.12.2022).

Автор туралы мәліметтер

Сералиева Алия Мажитовна – заң ғылымдарының кандидаты, «Құқықтану» кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті.

Сералиева Алия Мажитовна – кандидат юридических наук, ассоциированный профессор кафедры «Юриспруденция», Казахский Национальный педагогический университет имени Абая.

Seraliyeva Aliya Mazhitovna – Candidate of Law, Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University.

Т.К. Акимжанов^{1,2}, Г.Т. Аширова¹, И.С. Приходько²

¹Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

ИНСТИТУТ КАТЕГОРИЗАЦИИ УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ В УГОЛОВНОМ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: СОСТОЯНИЕ, ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассмотрены теоретические и практические аспекты такого важного института уголовного права – как категоризация уголовных правонарушений в Уголовном Кодексе Республики Казахстан. По мнению авторов, институт категоризации уголовных правонарушений имеет большое научное и практическое значение. Благодаря данному институту достигается объективность и справедливость при квалификации совершенного общественно опасного деяния и при назначении уголовных наказаний.

Поскольку отнесение совершенного деяния к той или иной категории преступлений, является основанием и назначения уголовного наказания. Чем выше степень общественной опасности совершенного преступления, тем жестче должно быть и уголовное наказание.

Авторами проведен подробный анализ всех статей Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан на предмет отнесения их к категориям уголовных правонарушений.

Авторами на основании проведенного анализа законодательства, работ известных ученых юристов, правоприменительной практики, предпринята попытка сформулировать и обосновать совокупность теоретических выводов и рекомендаций по совершенствованию уголовного законодательства Республики Казахстан, регламентирующего вопросы категоризации преступлений, а для казахстанского уголовного законодательства будет более точнее и полнее звучать – это категоризация уголовных правонарушений (преступления, уголовные проступки).

Авторами предложен ряд нововведений в действующее уголовное законодательство Республики Казахстан, а именно: изменить название статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан «Категории преступлений» в «Категории уголовных правонарушений» включив в нее и уголовные проступки, так как это соответствует двухзвенной структуре уголовно-наказуемых деяний, так как данная категория уголовных правонарушений выпала из общей концепции категоризации уголовных правонарушений, предложено по опыту законодательной практики Казахской ССР как это сделано в статье 7-1 «Понятие тяжкого преступления», перечислить все статьи Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан относящиеся к каждой категории уголовных правонарушений. Это облегчит правоприменительную деятельность сотрудников правоохранительных органов, осуществляющих досудебное расследование и максимально снизить допускаемые ошибки при определении категории совершенного уголовного правонарушения, а также внесены ряд рекомендаций по дальнейшему совершенствованию Уголовного Кодекса Республики Казахстан в части категоризации уголовных правонарушений.

Ключевые слова: уголовное правонарушение, преступление, уголовный проступок, категории преступлений, преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие преступления, особо тяжкие преступления.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасындағы қылмыстық құқық бұзу санаты бойынша институты: жағдайы, мәселелері және болашағы

Мақалада Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіндегі қылмыстық құқық бұзушылықтарды санаттау сияқты қылмыстық құқықтың маңызды институтының теориялық және практикалық аспектілері қарастырылған. Авторлардың пікірінше, қылмыстық құқық

бұзушылықтарды санаттау институтының ғылыми және практикалық маңызы зор. Осы институтты нарқасында жасалған қоғамдық қауіпті әрекетті саралауда және қылмыстық жаза тағайындауда объективтілік пен әділеттілікке қолжеткізіледі.

Жасалған әрекетті қылмыстың сол немесе басқа санатына жатқызу қылмыстық жазатағайындауға негіз болатындықтан. Жасалған қылмыстың қоғамдық қауіптілік дәрежесіне ғұрлым жоғары болса, қылмыстық жазада соғұрлымқатаң болуы керек.

Авторлар Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің барлық баптарын қылмыстық құқық бұзушылық қажатқызу үшін жан-жақтыталдау жүргізді.

Заңнамаларды, белгілі заңгер ғалымдардың еңбектерін және құқық қолдану тәжірибесін талдау негізінде авторлар Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасын жетілдіруге бағытталған теориялық қорытындылармен ұсыныстар кешенін тұжырымдауға және негіздеуге әрекет жасады. Қылмыстарды санаттау мәселелері, ал қазақстандық қылмыстық заңнама үшін ол дәлірек және толықестіледі – қылмыстық құқық бұзушылықтарды (қылмыстар, қылмыстық құқық бұзушылықтар) осылайша жіктеу.

Авторлар Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық заңнамасына бір қатар жаңалықтарды ұсынды, атапайтқанда: Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 11-бабының «Қылмыстарсанаты» атауын «Қылмыстық құқық бұзушылық тарсанаты» деген атау мен өзгерту. Оның құрамындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар, өйткені бұл қылмыстық әрекеттердің кіденгейлі құрылымына сәйкес келеді, себебі қылмыстық құқық бұзушылықтардың бұл санаты қылмыстық құқық бұзушылықтарды санаттаудың жалпы тұжырымдамасынан шыққандықтан, заң шығару тәжірибесінің тәжірибесіне сүйене отырып ұсынылады. Қазақ КСР «Ауыр қылмыс түсінігі» 7-1-бабында көрсетілгендей, қылмыстық құқық бұзушылықтардың әрбір санатына қатысты Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің барлық баптары тізбеленсін. Бұл сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын құқық қорғау органдары қызметкерлерінің құқық қорғау қызметін жеңілдетуге және жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың санатынанықтау кезінде жіберілетін қателерді барынша азайтуға мүмкіндік береді, сондай-ақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексін одан әрі жетілдіру бойынша бір қатар ұсыныстар берілді. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың жіктелуі бойынша Қазақстан.

Түйінді сөздер: қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыс, қылмыс санаттары, жеңіл емес қылмыстар, ауырлығы орташа қылмыстар, ауыр қылмыстар, аса ауыр қылмыстар.

Institute for category of criminal offenses in the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan: status, problems and prospects

The article considers the theoretical and practical aspects of such an important institution of criminal law as the categorization of criminal offenses in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. According to the authors, the institution of categorization of criminal offenses is of great scientific and practical importance. Thanks to this institution, objectivity and justice are achieved in the qualification of a committed socially dangerous act and in the imposition of criminal penalties.

Since the attribution of the committed act to one or another category of crimes is the basis for the imposition of criminal punishment. The higher the degree of public danger of the committed crime, the more severe the criminal punishment should be.

The authors carried out a detailed analysis of all articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan for their classification as criminal offenses.

Based on the analysis of the legislation, the works of famous legal scholars, and law enforcement practice, the authors made an attempt to formulate and substantiate a set of theoretical conclusions and recommendations for improving the criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, which regulates the issues of categorization of crimes, and for Kazakhstani criminal legislation it will sound more accurate and complete - this categorization of criminal offenses (crimes, criminal offenses).

The authors proposed a number of innovations in the current criminal legislation of the Republic of Kazakhstan, namely: to change the title of Article 11 of the Criminal Code of the Republic of

Kazakhstan "Categories of crimes" in the "Categories of criminal offenses" by including criminal offenses in it, as this corresponds to the two-tier structure of criminal acts, since this category of

criminal offenses fell out of the general concept of categorization of criminal offenses, it is proposed, based on the experience of the legislative practice of the Kazakh SSR, as done in Article 7-1 "The concept of a serious crime", to list all articles of the Special Part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan related to each category of criminal offenses. This will facilitate the law enforcement activities of law enforcement officers engaged in pre-trial investigation and minimize the mistakes made in determining the category of the committed criminal offense, and a number of recommendations have been made to further improve the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan in terms of the categorization of criminal offenses.

Key words: criminal offense, crime, criminal offense, categories of crimes, minor crimes, moderate crimes, serious crimes, especially serious crimes.

Введение. Для казахстанской юридической науки разработка и исследование сущности и значение института категоризации уголовных правонарушений (преступлений, уголовных проступков) является сравнительно новым и недостаточно изученным вопросом.

Важность института категоризации преступлений трудно переоценить, поскольку именно через разделение преступлений на определенные группы по различным критериям, обеспечивается правильная квалификация совершенного уголовного правонарушения, реализация таких принципов уголовного права как справедливость [1, с.34] и индивидуализация уголовной ответственности и наказания [2, с. 5, с. 24].

По мнению ведущего казахстанского ученого И.Ш. Борчашвили, законодательная классификация преступлений имеет важное значение для решения целого ряда практических вопросов применения уголовного закона (при установлении простого (часть 1 статьи 14 Уголовного Кодекса Республики Казахстан) и опасного (часть 2 статьи 14 Уголовного Кодекса Республики Казахстан) рецидива; при назначении и исполнении наказания; при освобождении от уголовной ответственности и наказания; при погашении судимости и др.) [3, с.207-208].

Материалы и методы. При исследовании вопроса разграничения преступлений на различные виды и категории использовался метод анализа и синтеза, наблюдения, индуктивный и дедуктивный методы. В работе рассмотрены труды известных ученых советского и постсоветского периода в том числе Т.К. Акимжанова, К.Ж. Балтабаева, И.Ш. Борчашвили, Е.А. Онгарбаева, С.М. Рахметов, Г.Р. Рустемовой, И.И. Рогова, Д.Д. Сулеймен, Б.К. Шнарбаева и других.

Обсуждение. В казахстанской правовой доктрине вопросы категоризации преступлений были затронуты многими известными учеными. Несмотря на определенные положения, которые исследованы и обоснованы такими авторами как И.Ш. Борчашвили [3, с.124], Т.К. Акимжанова [4; 5.], К.Ж. Балтабаева [6, с.22], Е.А. Онгарбаева [7], С.М. Рахметов [8, с.492], Г.Р. Рустемовой [9, с.214], И.И. Рогова [10, с.29-32], Д.Д. Сулеймен [11], Б.К. Шнарбаева [12, с. 6] и др., следует заметить, что данная проблема не только не исчерпала себя, но и актуализировалась особенно к казахстанской действительности в последнее время.

Как справедливо отметил известный казахстанский ученый Б.К. Шнарбаев, что отличительной чертой современного периода развития законодательства является дальнейшее стремление к дифференциации и индивидуализации уголовной ответственности. Вся история преступлений небольшой тяжести, первоначально именовавшихся уголовными проступками, подводит нас к целесообразности возврата к исторически оправданному деления преступлений на тяжкие преступления, преступления и проступки [12, с. 148].

Следует отметить, что труды указанных исследователей способствовали дальнейшему развитию научных основ понимания категоризации уголовных правонарушений применительно к современным условиям.

Нельзя не отметить, что уголовное право и его институты, в том числе и институт категоризации уголовных правонарушений, являются важными и эффективными инструментами противодействия преступности.

Реализация целей наказания во многом зависит от правильной квалификации совершенного общественно-опасного деяния и назначения наказания, которые непосредственно связаны с категоризацией уголовных правонарушений.

Правильное назначение наказания способствует не только реализации целей уголовного наказания, то есть исправлению осужденных, предупреждению совершения ими, а также другими лицами новых уголовных правонарушений, но и обеспечению принципа неотвратимости наказания методом принуждения, что позволяет значительно укрепить авторитет правоохранительной системы и в целом всего государства, вырабатывая уверенность граждан в справедливости и законности у нас в стране.

Наказание может решить эти задачи, если его назначение основано на таких принципах как объективность, законность, справедливость и строгая индивидуализация.

По мнению В.Н. Воронина индивидуализация наказания - это принцип института назначения наказания, в соответствии с которым суд на основе оценки ряда общих и специальных критериев, указанных в законе, определяет лицу, совершившему преступление, окончательную и справедливую меру наказания, способную достичь целей исправления осужденного и частной превенции, а также способствующую достижению иных целей, поставленных перед наказанием [13, с. 90].

Такой подход суда к назначению наказания обеспечивают общие начала (правила) назначения наказания, содержащиеся в статье 52 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, которые (правила) предусматривают установленные для суда критерии, правила назначения наказания по каждому конкретному делу. И в первую очередь отнесение совершенного уголовного правонарушения к той или иной категории, поскольку это имеет важное правовое и практическое значение.

Как показывает правоприменительная практика, цели наказания будут достигнуты тем успешнее, чем лучше суд разберется в том, кто совершил уголовное правонарушение, к какой категории относится данное уголовное правонарушение, и правильность назначенного наказания.

Важную роль в выборе вида наказания играет правильная категоризация уголовного правонарушения, то есть отнесение совершенного уголовного правонарушения к той или иной группе уголовных правонарушений, социальная внешность (облик) лица, совершившего уголовное правонарушение, степень общественной опасности для общества, образ жизни, семейное положение, состояние здоровья, наличие возможных психических отклонений, не влекущих невменяемость виновного, судимость, отношение к работе, моральный характер, наличие совершенных ранее аморальных или благородных поступков, авторитет в коллективе и т.д.

Как нам представляется, для исследования института категоризации уголовных правонарушений, следует в первую очередь изучить сам предмет категоризации, поскольку полная информация об уголовном правонарушении, его характеристиках и признаках позволит убедиться в правильности выбора оснований для его категоризации.

Одной из новелл нового Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года по сравнению с Уголовного Кодекса Республики Казахстан 1997 года регламентация двухзвенной системы уголовно наказуемых деяний, состоящих не только из преступлений, но и уголовных проступков.

Так, в части 1 статьи 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года впервые в законодательной практике развития уголовного права Республики Казахстан закреплено понятие уголовного правонарушения, преступления и уголовного проступка.

В части 1 статьи 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан определено, что уголовные правонарушения в зависимости от степени общественной опасности и наказуемости подразделяются на преступления и уголовные проступки.

Преступлением признается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное Уголовного Кодекса Республики Казахстан под угрозой наказания в виде штрафа, исправительных работ, ограничения свободы, лишения свободы или смертной казни (часть 2 статьи 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан).

Уголовным проступком признается совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение которого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста (часть 3 статьи 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан).

В статье 11 Категории преступлений Уголовного Кодекса Республики Казахстан законодательно закреплены все вопросы, связанные с категоризацией преступлений.

1. Преступления в зависимости от характера и степени общественной опасности подразделяются на преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие преступления и особо тяжкие преступления.

2. Преступлениями небольшой тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двух лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы.

3. Преступлениями средней тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше пяти лет.

4. Тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двенадцати лет лишения свободы.

5. Особо тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых настоящим Кодексом предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше двенадцати лет или пожизненного лишения свободы [14, с.11-12].

Следует отметить, что в статье 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан (Категории преступлений) категоризация преступлений осталась прежней, какой была закреплена в статье 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан 1997 года [15, с.5]. Преступления в зависимости от характера и степени общественной опасности подразделяются на преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие преступления и особо тяжкие преступления (часть 1 статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан), однако в данной статье, которую следовало бы, на наш взгляд назвать «Категории уголовных правонарушений» не указана такая категория уголовного правонарушения как уголовный проступок.

Ранее в Уголовного Кодекса КазССР, а затем и в Уголовного Кодекса Республики Казахстан 1997 года было только понятие преступления. Тем более, Модельный уголовный кодекс для государств-участников СНГ [16] в статье 17. Понятие преступления дал понятие преступления. В части 1 статьи 17 было записано, что преступлением при-

знается совершенное виновно общественно опасное деяние (действие или бездействие), запрещенное настоящим Кодексом под угрозой наказания, а часть 2 статьи 17 указывалось, что не является преступлением действие или бездействие, хотя формально и содержащее признаки какого-либо деяния, предусмотренного уголовным законом, но в силу малозначительности не представляющее общественной опасности.

Принятию в законодательстве страны категории уголовный проступок предшествовала длительная законотворческая деятельность и правоприменительная практика.

Были большие дискуссии с участием ведущих казахстанских и зарубежных ученых и специалистов в области уголовного права, правоприменительная практика соседних стран таких как Российская Федерация и Кыргызская Республика, а также практика стран дальнего зарубежья.

Надо учитывать положительные аспекты, которые имели место в ранее действующих уголовных кодексах страны. В Уголовном кодексе Республики Казахстан, принятом 16 июля 1997 г. и введенном в действие с 1 января 1998 г., была проведена деполитизация и деидеологизация понятия преступления, исходя из первичности и неотъемлемости естественных прав и свобод человека — высших социальных ценностей, охраняемых законом, а также проведена категоризация преступлений по характеру и степени их общественной опасности.

Уголовное правонарушение явилось общим составным понятием, включающим в себя два вида уголовно наказуемых деяний – ранее известного уголовному праву преступления и нового вида деяния – уголовный проступок.

Уголовный проступок – это принципиально новый вид уголовно наказуемого деяния, ранее не знакомый не только уголовному праву Республики Казахстан, но и уголовному праву других постсоветских государств. Как, мы указали выше в Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан предусмотрен 147 уголовных проступков.

За уголовные проступки установлен согласно статьи 10 и 40 Уголовного Кодекса Республики Казахстан широкий спектр более мягких, чем за преступление, видов наказаний (штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста, выдворения за пределы Республики Казахстан иностранца или лица без гражданства), а также установлены минимальные сроки давности в части 2 статьи 79 Уголовного Кодекса записано, что лицо, освобожденное от наказания, а также осужденное за совершение уголовного проступка, признается несудимым [14, с.65-66].

Формирование уголовных проступков происходило путем перевода в их число преступлений небольшой тяжести, а также административных правонарушений.

Если первый путь формирования уголовных проступков не вызывал вопросов, так как данный процесс логически вписывался в проводимую государством уголовную политику по дальнейшей гуманизации уголовного законодательства, то перевод в уголовные проступки административных правонарушений, вызвал ряд вопросов и неясностей. В данном случае имело место дегуманизация уголовного законодательства, так как речь шла о криминализации административных правонарушений и перевод их в число уголовных правонарушений.

По мнению разработчиков Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года, решение о выводе ряда административных правонарушений в уголовные проступки было продиктовано процедурными вопросами и упрощением правоприменительной практики. Так, по административным правонарушениям невозможно незамедлительно составить протокол и направить на рассмотрение в уполномоченный орган.

К примеру, как отмечали разработчики Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года в период его разработки, для привлечения к административной ответственности за нарушение правил дорожного движения, повлекшее причинение вреда здоровью, производство судебно-медицинской экспертизы возможно только по истече-

нии 21 дня, чтобы установить, какой вред (средней тяжести или тяжкий вред) причинен потерпевшему.

Аналогично, соответствующие судебно-технические экспертизы нужно проводить и по фактам нарушения правил безопасности при строительстве, эксплуатации или ремонте магистральных трубопроводов, недоброкачественного ремонта транспортных средств и выпуска их в эксплуатацию с техническими неисправностями и т.д.

Это – и невозможность обязательного привлечения защитника – профессионального адвоката, и применение всего комплекса процессуальных гарантий, установленных уголовно-процессуальным кодексом, при совершении административного правонарушения.

Более того, разработчики Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года основывали свое предложение на результатах проведенного анализ мировой практики таких стран как Германия, Испания, Австрия, Голландия, Норвегия, Чехия, Албания, Литвы, Латвия, Турция, где имеет место включение института уголовных проступков в уголовные кодексы.

Идея введения двухзвенной системы уголовно-наказуемых деяний, прежде всего, обусловлена гармонизацией отечественного уголовного права, ориентированной на отход от советской модели и постепенное приведение его в соответствие с классической моделью уголовного права и законодательства континентальной (романо-германской) правовой системы.

Это закономерный и своевременный шаг законодателя, отвечающий общим тенденциям проводимых реформ в отечественном праве и создающий большой потенциал для построения эффективной уголовной политики, ориентированной на передовые стандарты континентальной правовой системы.

Например, Уголовный Кодекс ФРГ подразделяет преступные деяния на два вида: преступления и проступки. Преступлениями являются противоправные деяния, за совершение которых в качестве минимального наказания предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок до одного года и более, а к проступкам относятся противоправные деяния, влекущие наказания в виде лишения свободы на срок до одного года или денежный штраф [17, с. 36].

Или, например, Уголовный Кодекс Швейцарии классифицирует преступные деяния на три вида: преступления, проступки и нарушения. Преступлением признается преступное деяние, подлежащее наказанию каторжной тюрьмой. Проступок представляет собой деяние, влекущее наказание в виде тюремного заключения. Нарушением является преступные деяния, наказуемые арестом или штрафом или одним только штрафом [17, с.37].

Уголовное законодательство Франции не содержит понятие преступления, но проводит трехчленную классификацию преступных деяний в соответствии с их тяжестью на преступления, проступки и нарушения [17, с. 38].

Уголовное законодательство Дании содержит формальное определение понятия преступления [17, с.42] и не предусматривает какой-либо классификации преступлений [18].

В Общей части Уголовного Кодекса Швеции не предусмотрена классификация преступлений. Однако Особенная часть применительно к отдельным преступлениям употребляет категории «тяжкое», «простое» и «малозначительное, разграничение между которыми проводится по наличию отягчающих и ли смягчающих обстоятельств, либо закреплению привилегированного состава преступления [19, с.8-9].

Однако, правоприменительная практика после введения в действие с 1 января 2015 года Уголовного Кодекса Республики Казахстан 2014 года выявила различные трудности как правового, так и организационного характера.

Поэтому неслучайно, в данный процесс был вынужден вмешаться со справедливой критикой Глава государства К.К. Токаев, который в своем послании от 1 сентября 2020 года Президент Республики Казахстан отметил, что важно обеспечить стабильность уголовного и уголовно-процессуального законодательства. Его частые корректировки, изменения отрицательно влияют на правоприменение и не позволяют наработать единообразную следственную и судебную практику.

Решения, касающиеся применения законодательства, зачастую принимаются без надлежащего анализа и прогнозирования, исходя из удобства правоприменителей. Поэтому предстоит выработать новые понятия «административного» и «уголовного» правонарушений. Обществу и юридической общественности станет понятной логика установления наказания за правонарушения [20].

Данная инициатива Президента Республики Казахстан К-Ж.К. Токаева по наведению ясности в вопросах категоризации уголовных правонарушений, нашла отражение в «Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года», утвержденной Указом Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 (п.4.10) [21] и в его Послании от 1 сентября 2022 года где Президент страны К.К. Токаев отметил, что следует провести ревизию Уголовного и Уголовно-процессуального кодексов, избавиться от всего, что фактически не работает или препятствует правосудию.

Не менее важно, чтобы после внесения соответствующих поправок они не подвергались бесконечным корректировкам.

С 2015 года в Уголовный и Уголовно-процессуальный кодексы внесено уже более 1200 изменений.

Недопустимо, чтобы законы менялись в угоду сиюминутной конъюнктуре или узким корпоративным интересам.

Поэтому полномочия по коррекции уголовного и уголовно-процессуального законодательства необходимо передать Министерству юстиции.

Это потребует укрепления кадрового потенциала и повышения качества законотворческой деятельности ведомства [22].

Как нам представляется, вопросы коррекции уголовного законодательства должны коснуться наряду с другими и вопросов категоризации уголовных правонарушений.

Для более правильной категоризации уголовных правонарушений, особенно в условиях перехода к новой, двухзвенной модели уголовного законодательства важно с максимальной точностью определить характерные и отличительные признаки уголовного проступка и преступления, прежде всего с целью недопущения ошибок в правоприменении. Любая допущенная неточность в данном вопросе будет иметь серьезные последствия как правового, так и организационного характера.

Проведенный авторами постатейный анализ статей Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан на предмет категоризации уголовных правонарушений показал, что в действующем уголовном законодательстве Республики Казахстан представлены 147 уголовных проступков и 801 преступление. Причем преступления по категориям составили: преступления небольшой тяжести - 160; преступления средней тяжести - 279; тяжкие преступления - 258; особо тяжкие преступления - 104.

Рассмотрим, как это распределение в разрезе Глав Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан, коснулось каждой категории уголовных правонарушений.

Первая категория - уголовные проступки. В соответствии с частью 3 статьи 10 Уголовного Кодекса Республики Казахстан к уголовным проступкам относятся совершенное виновно деяние (действие либо бездействие), не представляющее большой общественной опасности, причинившее незначительный вред либо создавшее угрозу причинения вреда личности, организации, обществу или государству, за совершение кото-

рого предусмотрено наказание в виде штрафа, исправительных работ, привлечения к общественным работам, ареста.

Анализ статей Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан показал следующее. Так, в 5 Главе и 9 Главе уголовных проступков нет, в 15 Главе - один уголовный проступок, в 5 Главе – 2 состава уголовных проступков, в 12 Главе 4 уголовных проступка, во 2 Главе и 10 Главе по 5 составов уголовных проступков, в 7 Главе и 17 Главе - по 6 уголовных проступков, в 11 Главе – 8 уголовных проступков, в 14 Главе-10 уголовных проступков, в 13 Главе 11 уголовных проступков, в 13 Главе- 11 уголовных проступков, в 3 Главе и 6 Главе по 13 уголовных проступков, в 8 Главе и 18 Главе по 14 уголовных проступков, в 17 Главе – 23 уголовных проступка.

Как нам представляется, при распределении законодателем уголовных проступков между главами Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан, не просматривается какая-либо система и специфика, так как присутствие уголовных проступков законодателем предусмотрено хаотично. Исключение составила Глава 5 ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА, которая в самом названии исключает наличие уголовных проступков.

Вторая категория уголовных правонарушений - преступления небольшой тяжести. В соответствии с пунктом 2) статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан преступлениями небольшой тяжести являются преступлениями небольшой тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двух лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы [14, с. 29].

На основании проведенного анализа получили следующее. В 4 Главе и 9 Главе преступлений небольшой тяжести нет, в 1 Главе - один состав преступления небольшой тяжести; в 13 Главе – 2 состава преступления небольшой тяжести; во 2 Главе 5 составов преступлений небольшой тяжести; в 3 Главе и 6 Главе по 6 преступлений небольшой тяжести; в 7 Главе и 15 Главе - по 7 составов преступлений небольшой тяжести; в 12 Главе – 8 составов преступлений небольшой тяжести; в 11 Главе - 9 составов преступлений небольшой тяжести; в 10 Главе и 17 Главе - 11 составов преступлений небольшой тяжести; в 1 Главе - 12 составов преступлений небольшой тяжести; в 18 Главе 15 составов преступлений небольшой тяжести; в 16 Главе 17 составов преступлений небольшой тяжести; в 8 Главе 18 составов преступлений небольшой тяжести; в 14 Главе – 25 составов преступления небольшой тяжести.

Нетрудно заметить, что при распределении законодателем преступлений небольшой тяжести по Главам Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан, как и уголовных проступков не просматривается какая-либо система и ярко выраженная специфика.

Исключение составили Глава 5 ПРЕСТУПЛЕНИЯ ПРОТИВ МИРА И БЕЗОПАСНОСТИ ЧЕЛОВЕЧЕСТВА и Глава 9 УГОЛОВНЫЕ ПРАВОНАРУШЕНИЯ ПРОТИВ ИНТЕРЕСОВ СЛУЖБЫ В КОММЕРЧЕСКИХ И ИНЫХ ОРГАНИЗАЦИЯХ в которых нет составов преступлений небольшой тяжести.

Третья категория уголовных правонарушений - преступления средней тяжести. В соответствии с пунктом 3) статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан преступлениями средней тяжести признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает пяти лет лишения свободы, а также неосторожные деяния, за совершение которых предусмотрено наказание в виде лишения свободы на срок свыше пяти лет [14, с. 29-30].

Как видим преступления средней тяжести представлены во всех главах Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан. Наибольшее количество пре-

ступлений средней тяжести представлено в 10 Главе 28 составов преступлений средней тяжести; заем идет 8 Глава - 25 составов преступлений средней тяжести; в Главе 17 и Главе 13 по 23 состава преступлений средней тяжести; в Главе 1 находится 22 состава преступлений средней тяжести; в 16 Главе 21 состав преступлений средней тяжести; в Главе 18 - 18 составов преступлений средней тяжести; в 14 Главе – 17 составов преступления средней тяжести; в Главе 6 - 16 составов преступлений средней тяжести; в Главе 11 – 14 составов преступлений средней тяжести; в Главе 3 – 12 составов преступлений средней тяжести; в Главе 15 – 10 составов преступлений средней тяжести; в 12 Главе - 9 составов преступлений средней тяжести; в 9 Главе 8 составов преступлений средней тяжести; в 7 Главе - 5 составов преступлений средней тяжести; в Главе 2, Главе 4, Главе 5 – по 2 состава преступлений средней тяжести.

Всего в Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан представлено 280 составов преступлений средней тяжести.

Как нам представляется, при распределении законодателем преступлений средней тяжести между главами Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан, как преступлений небольшой тяжести и уголовных проступков также не просматривается какая-либо система и ярко выраженная специфика.

Исключением являются Главы 1, 8, 10, 13, 16, 17 где количество преступлений средней тяжести превышает 20 составов.

Четвертая категория уголовных правонарушений - тяжкие преступления. В соответствии с пунктом 4) статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, не превышает двенадцати лет лишения свободы [14, с. 29-30].

Как видим тяжкие преступления представлены во всех главах Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан. Наибольшее количество тяжких преступлений представлено в 10 Главе-45 составов тяжких преступлений заем идет Глава 17-31 состав тяжких преступлений; в Главе 6 - 30 составов тяжких преступлений; в Главах 18, 13, 11 находится по 23 состава тяжких преступлений; в 1 Главе 21 состав тяжких преступлений; в Главе 8 - 15 составов тяжких преступлений; в 16 Главе – 12 составов тяжких преступлений; в Главе 4 - 10 составов тяжких преступлений; Главе 15 – 9 составов тяжких преступлений; в Главе 7 – 8 составов тяжких преступлений; в Главе 5, 14 по 7 составов тяжких преступлений; в Главе 3 – 5 составов тяжких преступлений; в 5 Главе - 5 составов тяжких преступлений; в 9 Главе 3 состава тяжких преступлений; в 12 Главе- 2 состава тяжких преступлений.

Всего в Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан представлено 259 составов тяжких преступлений.

Как нам представляется, при распределении законодателем тяжких преступлений между главами Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан, как преступлений средней тяжести, небольшой тяжести и уголовных проступков также не просматривается какая-либо система и ярко выраженная специфика.

Исключением являются Глава 10 где количество тяжких преступлений составило 45 составов, а также Глава 6, в которой сосредоточено 30 составов тяжких преступлений, Главы 17 где находится 31 состав тяжких преступлений, и Главы 1, 11, 13, 18 где количество тяжких преступлений превышает 20 составов.

Пятая категория уголовных правонарушений - особо тяжкие преступления. В соответствии с пунктом 5) статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан особо тяжкими преступлениями признаются умышленные деяния, за совершение которых максимальное наказание, предусмотренное настоящим Кодексом, на срок свыше двенадцати лет или пожизненного лишения свободы [14, с.29-30].

Всего в Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан насчитывается 104 состава особо тяжких преступлений, они представляют наименьшее количество.

В сравнении с другими категориями уголовных правонарушений – это самая незначительная группа составов уголовных правонарушений.

Следует отметить, что при распределении законодателем между главами Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан особо тяжких преступлений, в отличие от других категорий как тяжких преступлений, преступлений средней тяжести, небольшой тяжести и уголовных проступков уже просматривается определенная система.

Так, в Главе 7, Главе 8, Главе 12, Главе 14 не предусмотрено особо тяжких преступлений. По 2 состава особо тяжких преступлений размещены в Главе 2, Главе 9, Главе 15, Главе 16 и Главе 17. В Главе 11 - 7 составов особо тяжких преступлений, в Главе 1 - 10 составов особо тяжких преступлений, в Главе 3, в Главе 5 по 13 составов особо тяжких преступлений, в Главе 2 – 16 составов особо тяжких преступлений, в Главе 18 – 20 составов особо тяжких преступлений, в Главе 1 — 25 составов особо тяжких преступлений.

Результаты. Итак, подводя итог проведенному анализу состояния, имеющихся проблем института категоризации уголовных правонарушений в уголовном законодательстве Республики Казахстан, считаем возможным обратить внимание на следующие положения и обозначить следующие перспективы модернизации института категоризации уголовных правонарушений.

Во-первых, институт категоризации уголовных правонарушений нуждается в переосмыслении и дальнейшей коррекции с учетом происходящих изменений в обществе, государстве, правовой политике и установок Главы Государства К-Ж.К. Токаева.

Требуется выяснить с учетом семилетней правоприменительной практики есть ли польза от введения двухзвенной системы уголовных правонарушений. Если есть, то надо продолжить данную практику, но следует ее усовершенствовать. Если нет, то надо от нее отказаться и вернуться к традиционной, ранее существовавшей однозвенной системе, в которой не было уголовных проступков, а были только преступления.

Во-вторых, в Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан не предусмотрено выделений категорий уголовных правонарушений, что значительно затрудняет правоприменительный процесс, особенно на стадии досудебного расследования. Порядок определения категорий уголовных правонарушений предоставлен правоприменителю самостоятельно, исходя из положений закрепленных в статье 10 и 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан. В результате чего имеют место допускаемые ошибки и неточности со стороны правоприменителей в ходе практической деятельности.

Поэтому считаем, что в разрешении данного вопроса нужен поиск новых законодательных инициатив, который позволит устранить имеющиеся пробелы в Уголовного Кодекса Республики Казахстан.

Для чего, как это имело место ст.7-1 (Понятие тяжкого преступления) Уголовного Кодекса Казахской ССР, [23, с.8-9] в ст. 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан после каждой категории уголовного правонарушения изложить перечень статей или их частей Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан относящихся к той или иной категории уголовного правонарушения.

В-третьих, как мы убедились в процессе проведенного анализа Уголовного Кодекса Республики Казахстан, законодатель при конструировании статей Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан не придерживался определенной системы и не придерживался какой-либо границы, между категориями уголовных правонарушений применительно к каждой отдельно взятой Главе Особенной части Уголов-

ного Кодекса Республики Казахстан и не учитывал степень общественной опасности, а брал во внимание лишь максимальные сроки лишения свободы.

Поэтому в Общей части Уголовного Кодекса Республики Казахстан следует концептуально определить порядок формирования санкций применительно к каждой главе Особенной части исходя из объекта посягательства и степени общественной опасности конкретного уголовного правонарушения.

В-четвертых, имеют место в Уголовного Кодекса Республики Казахстан, когда отдельные части отдельно взятой статьи Особенной части Уголовного Кодекса Республики Казахстан относятся одновременно к нескольким категориям уголовных правонарушений, что также затрудняет правоприменительный процесс.

Так, например, встречаются отдельные статьи, состоящие из нескольких частей, когда части одной статьи могут относиться к разным из четырех категорий преступлений (например, статьи. 120, 121, 122 Уголовного Кодекса Республики Казахстан одновременно относятся к преступлениям средней тяжести, тяжким, особо тяжким; статья 143 Уголовного Кодекса Республики Казахстан представляет преступления небольшой тяжести, средней тяжести, тяжкие; статья 367 Уголовного Кодекса Республики Казахстан представляет одновременно все четыре категории преступлений часть 1- небольшой тяжести, часть 2- средней тяжести, часть 3- тяжкие преступления, часть 4 - особо тяжкие преступления и др.).

В-пятых, несмотря на то, что в части 1 статьи 11 Уголовного Кодекса Республики Казахстан указано, что преступления в зависимости от характера и степени общественной опасности подразделяются на преступления небольшой тяжести, преступления средней тяжести, тяжкие преступления и особо тяжкие преступления, то в частях 2, 3, 4, 5 при перечислении указанных категорий преступлений, в основу взяты только два основания категоризации преступлений -это форма вины и размер наказания – максимальные сроки лишения, что также является недостаточным, так как не обеспечивается гибкость уголовного законодательства.

Поэтому считаем необходимым расширить основания категоризации уголовных правонарушений путем включения в их число других видов уголовных наказаний, например, штраф.

Хотя характер и степень общественной опасности показывает качественную сторону преступления, показывают меру опасности того или иного преступления.

В-пятых, при категоризации уголовных правонарушений не учтено введенное новшество-двухзвенная система уголовных правонарушений, так как из категоризации уголовных правонарушений выпали уголовные проступки, а законодатель ограничился только категоризацией преступлений.

Предлагается название статьи 11 УК РК «Категории преступлений» изменить в «Категории уголовных правонарушений», включив в нее наряду с четырьмя категориями преступлений и уголовные проступки.

Заключение. Институт категоризации уголовных правонарушений имеет большое научное и практическое значение, так как изменения, происходящие в современном обществе, требуют от уголовного законодательства проработанного механизма трансформации и гибкости.

Назначаемое уголовное наказание всегда должно быть соразмерным совершенному деянию, однако имеющиеся пробелы по четкому закреплению категорий уголовных правонарушений влекут ошибки и неточности правоприменителей в ходе практической деятельности.

Устранение данных пробелов в уголовном законодательстве Республики Казахстан позволит справедливо использовать объективное наказание относительно общественной опасности правонарушения.

Список использованных источников

1. Бытко Ю.И. Справедливость и уголовная политика: монография.- М.: Юрлитинформ, 2017.-216 с.
2. Уголовное наказание: социально-правовой анализ, систематизация и тенденции развития: монография /Под ред. докт. Юрид. Наук В.Ф. Лапшина.- М.: Юрлитинформ, 2018.- 408 с.
3. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Общая часть. Том.1. - Алматы: Жеті Жарғы, 2021. - 836 с.
4. Акимжанов Т.К., Аширова Г.Т. Институт категоризации уголовных правонарушений и его значение в правоприменительной деятельности // Гылым –Наука. - 2021. - № 1 (68). - С. 107-115.
5. Акимжанов Т.К., Аширова Г.Т., Приходько И.С. О некоторых аспектах двухзвенной системы уголовно-наказуемых деяний, состоящей из преступлений и уголовных проступков // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. - 2022. - №2 (71). - С. 91-102.
6. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть: Учебник: / отв. ред. д.ю.н., проф. И.И. Рогов и д.ю.н., проф. К.Ж.Балтабаев.- Алматы: Жеті жарғы, 2016. - 448 с.
7. Онгарбаев Е.А. Классификация преступлений и ее правовое значение. - Караганда: АВШ ГСК РК, 1996. - 148 с.
8. Рахметов С.М. Сборник постановлений Верховного Суда Республики Казахстан (1968-2018 годы). - Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К», 2018. - 760 с.
9. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: учебное пособие (практикум).- Алматы: ОНИРиРИР Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, 2017. - 327 с.
10. Уголовное право Республики Казахстан: Общая часть. Учебник. отв. ред. д.ю.н., проф. И.И.Рогов и д.ю.н., проф. К.Ж.Балтабаев.- Алматы: Жеті жарғы, 2016. -448 с.
11. Уголовные проступки в системе правонарушений Республики Казахстан: теоретические, правовые и организационные аспекты. Коллектив авторов/ под общей редакцией Проректора-Директора Академии Г.К. Шушиковой: монография. – Нур-Султан: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2020. - 111с.
12. Шнарбаев Б.К. Преступления небольшой тяжести и уголовные проступки: Монография. 2-е изд., перераб. и доп. / Шнарбаев Б.К.- Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2020. - 295 с.
13. Воронин В.Н. Индивидуализация наказания: монография. - Москва: Проспект, 2017. - 272 с.
14. Уголовный кодекс Республики Казахстан: практическое пособие.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2022. - 268 с.
15. Уголовный кодекс Республики Казахстан. – Алматы: ЮРИСТ, 2013. - 168 с.
16. Модельный уголовный кодекс для государств-участников СНГ. Рекомендательный законодательный акт // Приложение к Информационному бюллетеню. — 1996. — № 10. - С. 86-213.
17. Юрченко И.А. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие для магистрантов. - Москва: Проспект, 2015. - 112 с.
18. Вейберт С.И. Понятие и классификация преступных деяний по уголовному законодательству отдельных стран Европейского союза // Вопросы управления. – 2012. - № 3 // Интернет- ресурс: vesnik.uara.ru/ru-ru / issue/ 2012/03 /23 дата обращения: 16.01.2023.
19. Беляев С.С. Предисловие к Уголовному кодексу Швеции / науч. ред. Н.Ф.Кузнецова и С.С.Беляев; пер. С.С.Беляева.- М.: Юридический центр Пресс, 2001. - 320 с.
20. Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2020 года // «Казахстанская правда». - 2020. -2 сентября.
21. Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674.
22. Справедливое государство, единая нация, благополучное общество: Послание Президента Республики Казахстан К.-Ж.К. Токаева народу Казахстана от 1 сентября 2022 года // «Казахстанская правда». - 2022. - 2 сентября.
23. Уголовный кодекс Казахской ССР (Официальный текст с изменениями и дополнениями на 1 сентября 1986 года). - Алма-Ата: Казахстан, 1987. - 266 с.

Сведения об авторах

Акимжанов Талгат Курманович - директор НИИ права университета «Туран», научный сотрудник НИЦ Алматинской Академии МВД РК имени М. Есбулатова, доктор юридических наук, профессор, заслуженный работник МВД РК.

Аширова Гульмира Талгатовна - магистр юридических наук, докторант Университета «Туран».

Приходько Ирина Сергеевна – докторант Алматинской академии МВД РК им. М. Есбулатова, подполковник полиции.

Акимжанов Талгат Курманович - «Тұран» университетінің құқық ҒЗИ директоры, ҚР ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы ҒЗО ғылыми қызметкері, заң ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ІІМ еңбек сіңірген қызметкері.

Аширова Гульмира Талгатовна - Заң ғылымдарының магистрі, Тұран университетінің докторанты.

Приходько Ирина Сергеевна - Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты полиция подполковнигі.

Akimzhanov Talgat Kurmanovich - Director of the Research Institute of Law of the University «Turan», researcher of the SIC of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Doctor of Law, Professor, Honored Worker of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan.

Ashirova Gulmira Talgatovna - Master of Laws, doctoral student at Turan University Kazakhstan, Almaty, 050013, Satpayev st. 16-a.

Prikhodko Irina Sergeevna - doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Lieutenant Colonel of the Police.

Г.А. Куаналиева¹, А.Б. Сманова¹, А.Р. Шегебаева²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы, Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАННЫҢ ҚҰҚЫҚ ЖҮЙЕСІНДЕГІ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ҚАҒИДАЛАРЫ

Бұл мақала жаңа Қазақстанның құқық жүйесіндегі қылмыстық құқық қағидаларына арналған. Мақалада қылмыстық құқықтың негізгі институты болып табылатын оның қағидалары қарастырылады. Авторлар жаңа Қазақстанның қылмыстық құқығындағы қағидаларды талдауға баса назар аударады. Қылмыстық құқық қағидалары деп қылмыстық заңнамада көрсетілген оның тұтастай және жекелеген институттарының мазмұнын анықтайтын негізгі идеялар түсініледі. Авторлар барлық елдерде қылмыстық құқық қағидалары тиісті елдің Конституциясына және халықаралық нормалар мен стандарттарға негізделген деген қорытындыға келеді.

Қылмыстық құқықтың қағидалары қылмыстық құқықты тереңірек, тиянақты білуге ғана емес, сонымен бірге қылмыстық-құқықтық қатынастарды тиімді реттеуге мүмкіндік береді. Қылмыстық құқық қағидалары екі функцияны орындайды: идеологиялық, азаматтарға тәрбиелік әсер ету және қылмыстық заңды қабылдайтын заң шығарушыға әсер ету түрінде көрінеді және реттеуші, яғни нақты құқықтық істерді шешу арқылы жүзеге асырылатын қағидалар. Құқық қолдану қызметінде, атап айтқанда, жаза тағайындау кезінде, белгілі бір қылмыстық істі шешу кезінде қылмыстық құқықтың тиісті қағидаларына сілтеме жасау жиі кездеседі. Қылмыстық құқық қағидалары осы саланың барлық институттарына қатысты, өйткені бұл қағидалар тұтастай алғанда қылмыстық құқықтың мәнін көрсетеді.

Түйінді сөздер: қылмыстық заң, қылмыстық құқық қағидалары, заңдылық, азаматтардың заң мен сот алдындағы теңдігі, кінәлі жауаптылық, әділдік, ізгілік.

Principles of criminal law in the legal system of Kazakhstan

This article is devoted to the principles of criminal law in the legal system of New Kazakhstan. The article considers such a basic institution of criminal law as its principles. The authors pay attention to the analysis of principles in the criminal law of New Kazakhstan. The principles of criminal law are understood as the fundamental ideas provided for in criminal legislation, which determine both its content as a whole and the content of its individual institutions. The authors conclude that in all countries the principles of criminal law reflect universal values, are based on the Constitution, generally recognized principles and norms of international law.

The principles of criminal law make it possible not only to know criminal law more deeply and thoroughly as such, but also to regulate criminal law relations more effectively. The principles of criminal law perform two functions: ideological, manifested in the form of educational influence on citizens and influence on the legislator who creates a criminal law, and regulatory, implemented by resolving specific legal cases based on the principles. In law enforcement, in particular in sentencing, there are increasingly references to a particular principle of criminal law when resolving a particular criminal case. The principles of criminal law concern all institutions of this branch without exception, since these principles reflect the essence of criminal law as a whole.

Keywords: criminal law, principles of criminal law, legality, equality of citizens before the law and the court, culpable responsibility, justice, humanism

Принципы уголовного права в правовой системе Казахстана

Данная статья посвящена принципам уголовного права в правовой системе Нового Казахстана. В статье рассматривается такой базовый институт уголовного права, как его принципы. Авторы уделяют внимание анализу принципов в уголовном праве Казахстана. Под принципами уголовного права понимаются предусмотренные в уголовном законодательстве основополагающие идеи, определяющие как его содержание в целом, так и содержание отдельных его институтов. Авторы приходят к выводу, что во всех странах принципы уголовного права отражают общечеловеческие ценности, базируются на Конституции, общепризнанных принципах и нормах международного права.

Принципы уголовного права позволяют не только глубже и всесторонне знать уголовное право как таковое, но и более эффективно регулировать уголовно-правовые отношения. Принципы уголовного права выполняют две функции: идеологическую, проявляющуюся в форме воспитательного воздействия на граждан и воздействия на законодателя, создающего уголовное право, и регулятивную, реализуемую путем разрешения конкретных юридических дел на основе принципов. В правоприменении, в частности при вынесении приговоров, все чаще встречаются ссылки на тот или иной принцип уголовного права при разрешении того или иного уголовного дела. Принципы уголовного права касаются всех без исключения институтов данной отрасли, поскольку эти принципы отражают сущность уголовного права в целом.

Ключевые слова: уголовное право, принципы уголовного права, законность, равенство граждан перед законом и судом, виновная ответственность, справедливость, гуманизм

Кіріспе. Қылмыстық заңнаманың қағидалары Жаңа Қазақстанның құқық жүйесіндегі өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Теория жүзінде айқындалып, бүгінге дейін өзінің заңдық бекітілімін таппаған. Қылмыстық заңнама өз міндеттерін тек қана белгілі бір қылмыстық-құқықтық қағидаларды басшылыққа ала отырып жүзеге асыра алады. Бүгінгі күні біздің еліміз жаңа бағыт ұстанған Жаңа Қазақстанның ірге тасын қалауда. Жаңа кезеңге жана рефермалармен аяқ басуымыз қажет.

Мемлекет басшысы Қ.К. Тоқаевтың «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» атты 1 қыркүйек 2022 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында: «Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстерді мұқият саралап, ондағы қолданылмайтын немесе сот төрелігіне кедергі келтіретін артық-ауыс нәрсенің бәрінен арылу қажет. Тиісті түзетулер енгізілгеннен кейін оларды қайта-қайта өзгерте бермеу қажет. 2015 жылдан бері Қылмыстық және Қылмыстық-процестік кодекстерге 1200-ден астам өзгеріс енгізілген.

Уақытша жағдайларға байланысты немесе аясы тар корпоративті мүдделерге бола заңдарды өзгертуге жол берілмеуге тиіс. Сондықтан, қылмыстық және қылмыстық-процестік заңнаманы түзету құзыретін Әділет министрлігіне беру қажет. Ол үшін мекеменің кадрлық әлеуетін нығайтып, заң шығару қызметінің сапасын арттыру керек» деп әділ көрсетілген [1].

Материалдар мен әдістер. Мақаланы дайындау процесінде қылмыстық құқық теориясындағы қалыптасқан әлеуметтік-құқықтық шындықты зерттеу мен білудің қазіргі ғылымда белгілі әртүрлі әдіс, тәсілдері қолданылды. Бұл әдістерге диалектикалық, жүйелік-логикалық, салыстырмалы-құқықтық, эвристикалық, проблемалық-іздеу әдістері жатады. Олардың үйлесуі Қазақстан Республикасындағы қылмыстық заңнамадағы қағидаларды зерттеуде, қылмыстық-құқықтық реттеудің тиімділігін арттыруға ықпал ететін бірқатар ережелерді белгілеуге мүмкіндік берді. Аталған мәселені зерттеуде Қазақстандық және Ресейлік ғалымдардың бектері, сондай-ақ Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалары зерттелді.

Талқылаулар. Қылмыстық құқық нормасы орын алған қылмыстық құқық бұзушылыққа байланысты қоғамдық қатынастарды реттейді. Ал бұл қоғамдық

қатынастар, ең алдымен қылмыстық заңнама қағидаларынан (принциптер) бастау алуы маңызды.

Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасының «Құқықтық саясаттың негізгі қағидаттары» атты 3-бөлімде: «Жеке тұлғалар мен ұйымдардың негізгі құқықтарын, бостандықтарын мен заңды мүдделерін қорғау қоғамдық және мемлекеттік өмірдің барлық салаларында бірінші кезекте және тиімді қорғауға жататын негізгі болып табылады.

Сот және құқық қорғау жүйесі органдарының осы саладағы қызметі өте маңызды, өйткені олар бұзылған құқықтар мен бостандықтарды қалпына келтірудің кепілі болып табылады.

Осыған байланысты жоғарыда көрсетілген органдарды тиісті заңнамалық базаны жетілдіру арқылы ғана емес, тиісті институционалдық шаралар қабылдау арқылы да тұрақты дамыту маңызды міндет болып табылады» деп көрсетілудің өзі табиғи заңдылық [2].

3 шілде 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қазіргі таңда көптеген өзгерістер мен толықтыруларға ұшырағаны мәлім. Бұл өзгерістер мен толықтырулар едәуір дәрежеде қылмыстық саясатқа өз әсерін тигізді. Қылмыстық кодексте қылмыстық-құқықтық саясат стратегиясы қылмыстылықпен күрес саласындағы саясаттың ажырамас бөлігі ретінде жүзеге асырылуы қажет. Бүгін де қылмыстық заңнамадағы соңғы өзгерістер мен толықтырулар 12.09.2022 жылы енгізіліп отыр [3].

Қылмыстылық ұлттық қауіпсіздікке қауіп-қатер төндіреді. Сондықтан кез келген мемлекеттің мақсаты жеке тұлғаның, қоғамның және жалпы мемлекеттің қылмыстық құқық бұзушылық қол сұғушылықтан қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады. Осы мақсатқа жету үшін мемлекеттің осы саладағы қызметі қылмыстық саясаттың мәнін құрайды. Кең мағынада қылмыстық саясат дегеніміз қылмыстылыққа қарсы күрес стратегиясы, ол қылмыстық-құқықтық, қылмыстық-процессуалдық, қылмыстық-атқарушылық, жедел-іздіксіздік құралдары мен әдістерін пайдалана отырып жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің қауіпсіздігін қылмыстық қол сұғушылықтан қамтамасыз ететін мемлекеттік қызметтің кең көлемдегі бағыты.

«Қылмыстық-құқықтық принциптер - заң шығарушыға, ғылымға, құқық қорғау және қолдану органдары мен азаматтарға қылмыспен қарсы күрсе жүргізу саласындағы қажетті, негізі және міндетті ережелердің көрінісі болып табылады» [4,19 б.].

Барлық сөздіктерде қағида (лат. *principium*-басталуы, негізі) кез келген теорияның, ілімнің, ғылымның, дүниетанымның, саяси ұйымның және т.б. негізгі бастапқы орны ретінде түсіндіріледі [5, 614 б.]. Демек, құқық қағидалары, оның ішінде қылмыстық құқық қағидалары, бастапқы ережелер мен тұжырымдардың жиынтығы болып табылады. Қылмыстық құқықтың қағидаларын ғылымында жекелеп бөліп көрсету шамамен 18 ғасырдың соңында, әйгілі француз ойшылдарынан бастама алады.

Қылмыстық құқық қағидалары - бұл қылмыстық құқық жүйесін айқындайтын, сондай-ақ қорғаушы және нақты-реттеуші қылмыстық-құқықтық қатынастар субъектілеріне арналған нормативтік берілген негізгі бастаулар болып табылады.

С.Г. Келина мен В.Н. Кудрявцев дұрыс атап өткендей, бастысы тек қылмыстық заңға тән және басқа салаларда қайталанбайтын принциптерді табу және бөліп көрсету емес, қылмыстық құқықтың шынайы табиғатын көрсететін, оның міндеттері мен функцияларын анықтайтын принциптерді ажырату [6, 63-64 б.].

Отандық қылмыстық құқық ғылымында бұл мәселеге Қазақстанның көрнекті ғалымдарының бірі, профессор Р.Т. Нұртаев ерекше көңіл бөледі. «Қылмыстық құқық нормаларын бекіту және қағидаларды мүлтіксіз сақтау мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың тиімділігін арттыру үшін маңызды шарт болып табылады. Қылмыстық саясат мәселелерін әзірлеуді қамтитын құқықтық әдебиеттерде қылмыстық

саясаттың негізгі қағидаларын бөліп көрсету мен теориялық түсінудің ерекше маңыздылығына баса назар аударылады. Олар мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың негізгі бағыттарын анықтауға бағытталған, оның мақсаттары мен міндеттерін нақтылауға бағытталған жалпыланған векторлар ретінде қарастырылуы керек. Біздің ойымызша, қылмыстық саясат қағидаларының жүйесін қазіргі заманғы тұрғыдан көрсететін дұрыс көріністі құру мүддесінде, біздің ойымызша, заңдылық, әділеттілік, демократия, гуманизм және басқалар сияқты мемлекет жүргізіп отырған қылмыстық саясаттың негізгі қағидаларының маңыздылығына баса назар аударған жөн болар еді» [7, 120-121 б.].

Қағидалар туралы мәселе көптеген Ресей ғалымдарының еңбектерінде зерттелген: Беляев Н.А., Бойко А. И., Бытко Ю. И., Васильев Н.В., Виттенберг Г. Б., Галиакбаров Р. Р., Загородников Н.И., Здравомыслов Б. В., Игнатов А. Н., Келина С. Г., Кленова Т. В., Козаченко И. Я., Кригер Г. А., Кудрявцев В. Н., Кузнецова Н.Ф., Лопашенко Н.А., Ляпунов Ю. И., Миньковский Б. С., Наумов А. В., Пирвагидов С. С., Пудовочкин Ю. Е., Сахаров А. Б., Трайнин А. Н., Уржинский П., Фелелов П. А., Филимонов В. Д., Шаргородский М. Д., Якуб М. Л. және т. б. Қылмыстық құқықтың жеке қағидалары бірқатар ғалымдардың диссертациялық жұмыстарында арқау болды: Галактионов С.А., Грязнова А.И., Епифанов Б.В., Кияйкин Д.В., Коршиков И.В., Попов А.Н., Семенова И.С., Чередниченко Е.Е., және т.б.

Біздің республикамыздың қылмыстық заңнамасы конструкцияларының принциптерді белгілейтін нормалардың болмауына байланысты ерекшелігін назарға ала отырып, құқық теориясында қалыптасқан мынадай тұжырымдамалық ережеге сілтеме жасау орынды болады: «Құқық қағидалары әрдайым беткі, үстінгі жақта бола бермейді. Олар кез-келген елдің құқығына тән. Әдетте, олар тікелей заңнамалық актілерде (Конституциялық және заңдардың баптарында, кіріспелерінде) бекітіледі немесе нақты құқықтық нормалардың мазмұнынан туындайды» [8, 23 б.].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қағидаларға қатысты жеке норма бекітпейді, қылмыстық құқық қағидаларын сақтаудың маңыздылығын, олардың заң шығару және құқық қолдану қызметіндегі орны туралы атап көрсететін нормалар жоқ. Тек кейбір қағидалар қылмыстық заңнаманың жекелеген баптарында бекітілген.

Қазақстан Республикасының Конституциясына сүйене отырып, қылмыстық құқықтың бірқатар қағидаларын тұжырымдауға болады, олар құқық қолдану тәжірибесінде іске асырылуға тиіс.

Заңдылық принципі, оның мәні іс-әрекеттің қылмыстылығы мен жазалануы тек қылмыстық заңмен анықталуы керек. Қазақстан Республикасы ҚК-де бұл қағида 10-бапта бекітілген. Іс жүзінде, бұл принципті іске асыру қылмыстық құқық бұзушылықтың нақты құрамының белгілеріне тікелей жатпайтын әрекеттерді жасанды криминализациялау әрекеттерінен толық бас тартуға әкелуі керек, тіпті егер бұл әрекеттер қоғам үшін белгілі бір қауіп төндірсе де. Бұл жерде тағы бір маңызды толықтыру бар, Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 4-тармағының 10-тармақшасына сәйкес қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді [9]. Бұл норма Қазақстан Республикасы ҚК-нің 4-бабында бекітілген, яғни қылмыстық заңды ұқсастығына қарай қолдануға жол берілмейді.

Заңдылық қағидасының маңызы: 1) қылмыстық іс-әрекеттердің толық тізбесін қамтитын жалғыз нормативтік акт Қылмыстық кодекс болып табылады; 2) іс-әрекеттердің қылмыстылығын белгілейтін және жаңа заңдар қабылдау арқылы қолданысқа енгізілген нормалар Қылмыстық Кодекске міндетті түрде енгізілуге жатады; 3) қылмыстық заңның мәтіні жалпы жұрттың назарына ресми жариялануға тиіс; 4) қылмыстық іс-әрекеттердің жазаланушылығы оларды жасаудың өзге де қылмыстық-құқықтық салдары да тек қана Қылмыстық Кодексте айқындалады; 5)

қылмыстық құқық бұзушылықтар тізбесі толық болып табылады, ал «ұқсас» норманы (ұқсастықты) қолдануға жол берілмейді.

Азаматтардың заң мен сот алдында теңдігі қағидасы Қазақстан Республикасы Конституциясының 14-бабында жарияланған. Қазақстан Республикасы ҚК-нің 15-бабының 4-бөлігінде «Қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаған адамдар шығу тегіне, әлеуметтік, лауазымдық және мүліктік жағдайына, жынысына, нәсіліне, ұлтына, тіліне, дінге көзқарасына, сеніміне, қоғамдық бірлестіктерге қатыстылығына, тұрғылықты жеріне немесе өзге де кез-келген мән-жайларға қарамастан заң алдында тең» делінген [10].

Азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидатын ескере отырып, сот төрелігі немесе мемлекеттік басқару саласында жұмыс істейтін адамдардың қылмыстық жауапкершілігінің ерекшеліктері туралы мәселені естен шығаруға болмайды. Судьяларды, мемлекеттің жоғары лауазымды тұлғаларды қылмыстық жауапкершілікке тартудың өзіндік ерекшелігі бар екені белгілі (мысалы, жоғары тұрған соттың заң шығарушы органды және т.б. қылмыстық қудалауға рұқсат алуы). Бұл орайда азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидатына қайшылық жоқ па, деген сұрақ туындайды.

Біздің ойымызша, ешқандай қайшылық жоқ, өйткені біз аталған тұлғаларға қатысты жаза тағайындау туралы емес, қылмыстық жауапкершілікке тарту рәсімінің ерекшелігі туралы айтып отырмыз. Демек, сот төрелігі немесе мемлекеттік басқару саласында жұмыс істейтін адамдардың қылмыстық жауапкершілігінің ерекшеліктері туралы мәселе қылмыстық-құқықтық емес, процессуалдық болып табылады.

И.Е. Звечаровскийдің пікірінше, теңдік принципінің мәні «жасалған қылмыс үшін жауапкершілік барлығына бірдей жүктеледі» [11, 50 б.]. Н.А. Лопашенко бұл пікірмен келіспейді, «Қылмыстық жауапкершілікті мойнына алудың тең міндеті туралы айту дұрыс емес, өйткені бұл қылмыстық жауапкершіліктен заңды босату фактілерін елемей дегенді білдіреді. Тиісінше, аталған тең міндет жоқ. Бірақ қылмыс жасалған жағдайда заң алдында пайда болу және заңмен қарастырылған ықпал ету шараларын қабылдау, жауапкершілікке тарту немесе одан босату, шын мәнінде, қылмыс жасаған адамдардың басым көпшілігін теңестіреді» [12].

Аталған қағидаға В.В. Мальцев келесі пікірді білдіреді: «Заң мен сот алдында бәрі тең. Теңдік әлеуметтік өмірдің барлық субъектілерінің бірдей мүдделерін тең қорғаумен, сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі бойынша бірдей қылмыс жасаған адамдардың тең жауапкершілігімен қамтамасыз етіледі» [13, 151 б.].

Қылмыстық заңның өте маңызды қағидасы-қылмыстық іс-әрекетті жасағаны үшін кінәлі жауапкершілік. Қазақстан Республикасы ҚК 19-бабында бекітілген осы қағидаға сәйкес «Адам өзінің кінәсі анықталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттері (әрекеттері немесе әрекетсіздігі) және туындаған қоғамға қауіпті зардаптар үшін ғана қылмыстық жауаптылыққа жатады». Кінә адамның жасаған әрекетіне және оның салдарына психикалық қатынасы ретінде қылмыстық құқық бұзушылықтың негізгі компоненттерінің бірі болып табылады. Осылайша, кінәсіз қылмыстық құқық бұзушылық жоқ, ал қылмыстық құқық бұзушылықсыз жаза жоқ.

Объективті кінә тағуға, яғни кінәсіз зиян келтіргені үшін қылмыстық жауаптылыққа жол берілмейді. ҚР ҚК-нің 23-бабында кінәсіздікпен зиян келтіру ұғымы түсіндіріледі. «Егер әрекеттерді (әрекетсіздікті) және қоғамға қауіпті туындаған зардаптарды жасаған адамның пиғылында болмаған болса, ал мұндай іс-әрекетті абайсызда жасағаны және қоғамға қауіпті зардаптар келтіргені үшін осы Кодексте қылмыстық жауаптылық көзделмесе, іс-әрекет кінәсіздікпен жасалған деп танылады».

Қылмыстық заңнамада осы қағиданың болуы азаматтарды құқық қорғау құрылымдарының ықтимал озбырлығынан қорғауға кепілдік беруге тиіс, сондай-ақ

сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары мен соттар жұмысының сапасына қойылатын талаптардың артуын көздейді.

Белгілі ғалым профессор Е.О. Алауханов әділ атап өткендей, «қылмыстық заңнамада осы қағиданың болуы азаматтарды құқық қорғау құрылымдары тарапынан ықтимал өз өкілеттіктерін теріс пайдаланудан қорғайды, осы қағиданы елемей қылмыстық істі қысқартуға алып келеді» [14, 23 б.].

Жеке жауапкершілік қағидасы тікелей кінәлі жауапкершілік қағидасынан туындайды. Қазақстан Республикасы ҚК 15-бабына сәйкес: «қылмыстық құқық бұзушылық жасалған уақытта он алты жасқа толған, ақыл-есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады». Қылмыстық жазаланатын іс-әрекет үшін кінәлінің жеке жауапкершілігі қағидасы қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушыларды қылмыстық жауаптылыққа тарту мәселелерін шешу кезінде өзінің нақты іске асырылуын табады. Мәселен, Қазақстан Республикасы ҚК 28-бабының 1-бөлігіне сәйкес: орындаушы, ұйымдастырушы, азғырушы, және көмекші қылмыстық құқық бұзушылыққа сыбайлас қатысушылар болып танылады. Қазақстан Республикасы ҚК 29 және 30, 31-баптарында қылмыстық құқық бұзушылыққа қатысушылардың жауапкершілігінің дараландырылған шаралары, сондай-ақ адамдар тобы жасаған қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін адамдардың жауаптылығы көзделген.

«Жеке жауапкершілік туралы ереже қылмыстық құқықтың барлық принциптерімен тығыз байланысты. Мәселен, азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидасы, ең алдымен, қылмыстық жауаптылықтың бірыңғай негізін (қылмыстық заңда қарастырылған қылмыс құрамының барлық белгілері бар әрекетті жасау), қылмыс жасаушының жеке қатысуын (кем дегенде қылмысқа қатысушы ретінде) анықтайды.

Кінә туралы мәселе қоғамға қауіпті іс-әрекет жасаған адам болған кезде ғана туындайды. Сонымен қатар, кінә (адамның өзі жасаған қоғамға қауіпті іс-әрекетке және оның салдарына қасақана немесе немқұрайлылық түрінде психикалық қатынасы) психикасы бар субъектсіз және ол жасаған қылмысқа психикалық көзқарасқа қабілетті болғандықтан ғана мүмкін емес, яғни бұл субъектінің жеке жауапкершілігінсіз мүмкін емес.

Тек жеке жасалған қылмыс заңды, әділ және адамгершілік жазаның негізінде болуы мүмкін. Сондықтан жеке жауапкершілік туралы ереже қылмыстық заңнама принципінен гөрі қылмыстық жауапкершілік негізінің қажетті элементі (алғышарты) болып табылады» [15].

Қылмыстық құқықтың келесі қағидасы - әділдік қағидасы. Ол соттарға жолданған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесін, кінәлінің жеке басын, оның ішінде қылмыстық құқық бұзушылық жасалғанға дейінгі және одан кейінгі мінез-құлқын, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамды түзеуге және оған әсер етуін ескере отырып, әділ жаза тағайындау туралы норманың (ҚК-нің 52-бабы) талабынан көрінеді. Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы ҚК-нің 4-бабында, Қазақстан Республикасы Конституциясының 77-бабы 3-тармағының 1-тармақшасында жарияланған бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін қайтадан қылмыстық жауаптылыққа тартуға жол бермеу туралы талап бекітіледі.

Бұл қағиданың пәндік-тәжірибелік маңыздылығы, атап айтқанда, әділетсіз жазаны тағайындау сот үкімінің күшін жоюға немесе өзгертуге негіз болатындығынан көрінеді. Әділеттілік қағидасының маңыздылығын А.М. Яковлев айқын атап өтті: «Қылмыстық сот төрелігі мәжбүрлеусіз күші жоқ, ал тәрбиесіз - адамгершілікке жатпайтын болар еді. Алайда, әділдік болмаса, сот әділдігі мүлдем өмір сүре алмас еді» [16, 20 б.].

Айта кету керек, «әділеттілік» категориясы, мәні бойынша, субъективті сипатқа ие, яғни белгілі бір соттың (судьяның) субъективті көзқарастарына байланысты. Алайда, сонымен бірге қылмыстық заң жаза тағайындау кезінде (не қылмыстық-

құқықтық сипаттағы өзге де шараларды қолдану туралы мәселені шешу кезінде) міндетті түрде есепке алынуға жататын мән-жайлар:

- жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамдық қауіптілік дәрежесі;

- осы іс-әрекеттің жасалу мән-жайлары;

- кінәлінің басқа (жеке) сипаттамалары.

Өз кезегінде, қоғамға қауіптіліктің сипаты мен дәрежесі қылмыстық құқық бұзушылықтың сапалық-сандық қасиеттерін көрсетеді: қол сұғу объектісінің маңыздылығы, келтірілген залалдың мөлшері, қол сұғу қарқындылығы және т.б.

Қазақстан Республикасының Конституциясынан қылмыстық құқықтың тағы бір қағидасын бөліп көрсетуге болады. Бұл - ізгілендіру қағидасы. Оның мазмұны Қазақстан Республикасы демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет болып жарияланатын, ең қымбат қазынасы адам және адамның құқықтары мен бостандықтары болып табылатын Конституцияның 1-бабында белгіленген нормадан бастау алады. Нақ сондықтан да, қылмыстық қуғын-сүргіндердің болмай қоймайтын қатандығын ұғына отырып, заң шығарушы оларды айтарлықтай айқын-Конституциялық негіздермен шектейді. Қазақстан Республикасы Конституциясының 17-бабының 2-тармағына сәйкес: «Ешкімді азаптауға, оған зорлық-зомбылық жасауға, басқадай қатыгездік немесе адамдық қадір-қасиетін қорлайтындай жәбір көрсетуге не жазалауға болмайды». Бұл Конституциялық норма ҚК-нің 39-бабының 2-бөлігінде жазаға қатысты нақтыланды: «Жаза әлеуметтік әділеттілікті қалпына келтіру, сондай-ақ сотталған адамды түзеу және сотталған адамның да, басқа адамдардың да жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауының алдын алу мақсатында қолданылады. Жаза тән азабын шектіруді немесе адамның қадір-қасиетін қорлауды мақсат етпейді».

Ізгілік қағидасы, өз кезегінде, қылмыстық құқықтың екі маңызды міндетін анықтайды:

1) заңға бағынатын азаматтардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;

2) қылмыскердің қауіпсіздігін қамтамасыз ету.

Бұл қағиданы іске асырудың жарқын дәлелі, бір жағынан, жеке адамның қауіпсіздігіне қол сұғушылық үшін жауапкершілікті белгілеу және қатайту (экстремизм мен экстремистік әрекеттер үшін, терроризм мен террористік әрекеттер үшін, сондай - ақ басқа да әлеуметтік қауіпті қол сұғушылықтар үшін), екінші жағынан, қылмыстық қуғын-сүргінді жеңілдету, мысалы, әйелдер мен кәмелетке толмағандарға, қарт адамдарға, мүгедектерге қатысты. Ізгілендіру қағидасы қылмыстық заңнаманы қолдану бөлігінде ғана емес, жалпы Қазақстан Республикасының қылмыстық саясаты деңгейінде де көрініс табады. Сонымен қатар, біздің мемлекетімізде қабылданатын рақымшылық туралы заңдар қылмыстық құқықтағы ізгілендіру қағидасының өмірлік шындықта жүзеге асырылуының дәлелі болып табылады.

Қылмыстық құқық доктринасында мынадай қағидалар да зерделенеді: қылмыстық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу қағидасы; қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы; жазаны дараландыру қағидасы; демократиялық қағидасы жән т.б.

Ізгілік қағидасымен шекаралас жатқан, қылмыстық-құқықтық қуғын-сүргін шараларын үнемдеу қағидасы бар. Заң әдебиеттерінде бұл қағиданы ғалымдар сирек көрсетеді. Осы қағида тұрғысынан алғанда, Қазақстан Республикасы ҚК-нің ерекше бөлігін әзірлеу кезінде қылмыстық іс-әрекеттерді криминализациялау немесе декриминализациялау туралы мәселе шешілді. Нәтижесінде, заң шығарушының пікірінше, аз репрессивті шаралармен күресуге болатын әрекеттердің белгілі бір бөлігі әкімшілік құқық бұзушылықтар санатына жатқызылды. Мәселен, 73-1-бап. «Денсаулыққа қасақана жеңіл зиян келтіру» әкімшілік заңнамамен реттеледі [17]. Қазақстан Республикасы ҚК 52-бабының 2 бөлігіне сәйкес: «Қылмыстық құқық

бұзушылық жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады».

Қылмыстық құқықтың келесі қағидасы - қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы. Оған сәйкес қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі әрбір адам қылмыстық жауаптылыққа және жазалауға немесе қылмыстық заңнамада көзделген өзге де ықпал ету шараларына тартылуға жатады.

Жазадан құтылмайтындық тұжырымы алғаш рет Ч. Беккаридің «О преступлениях и наказаниях» деген еңбегінде толыққанды зерттелген болатын. Автор атап айтқанда: «Қылмыстың алдын алудың тиімді әдістерінің бірі, жазаның қатыгездігі емес, жазаның сөзсіз болуы... Жазаның сөзсіз орын алуы, оның болуының өзі, кінәлінің жазадан құтылып кету үміті болса да, ең ауыр жазаға ұшыраудан қорқудан гөрі қатты әсер қалдырады» [18, 117 б.]. Бұл идея әлі күнге дейін заңгерлер мен саясаткерлердің жіті назарында.

В.К. Дуюновтың пікірінше, отандық қылмыстық құқықта біз қылмыстық-құқықтық әсер етуден құтылмайтындық қағидасы туралы айтуымыз керек. Соңғысы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған әрбір адамның қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін қандай да бір әділдікталаптарына жауап беретін қылмыстық-құқықтық ықпал нысанында болуын талап етуден тұрады. «Бұл жағдайда, - деп жазады автор, - бәрі өз орнына түседі: міндет-мемлекеттің қылмысқа міндетті реакциясын қамтамасыз ету, бұл реакция қылмыстық-құқықтық ықпал ету мақсаттары мен қағидаттарына сәйкес келуі керек, яғни мақсатқа сай, негізді, заңды, ізгілікті, бұлтартпас және әділ болу, ал ол қандай нысанда жүргізілетіні - бұл көрсетілген мақсаттар мен қағидаттардан туындайтын мәселе: кейбір жағдайларда мемлекеттің қылмыстық жауаптылық нысанындағы - қылмыстық жаза тағайындаумен немесе онсыз, басқаларында-қылмыстық жауаптылықтан босату нысанындағы реакциясы оларға сәйкес келетін болады» [19, 140 б.].

Қазақстандық заң шығарушы осы қағиданы Қазақстан Республикасы ҚК-де тікелей бекітпеген. Қазақстандық заң шығарушы бұл қағиданы Қазақстан Республикасы ҚК-де тікелей бекітуге бармады. Қылмыстық жауаптылық пен жазадан құтылмайтындық қағидасы, қылмыстық жауаптылыққа тартылмау иммунитеті институтымен, сондай-ақ қылмыстық заңдағы көтермелеу нормаларымен әлсіз үйлеседі. Бұл қылмыстық жауапкершіліктен босатудың негіздерін қамтитын нормаларға: шын өкіну, қорқыныш немесе шатасудың салдарынан қажетті қорғаныс шегінен асып кету, жәбірленушімен татуласу және т.б. жатады. Сондықтан, егер біз қылмыстық жауапкершілік пен жазаның сөзсіздігі туралы айтатын болсақ, онда заң қатаң белгіленген жағдайларда құқық қолдану процесінде осы принциптен алшақтау мүмкіндігін қарастыратынын есте ұстаған жөн.

Сотқа дейінгі өндірістің іс жүргізу нысанын бірізділендіруді қарастырса, үш буынды үлгі тұжырымын ендіру шегінде, тергеу тергеп-тексеру нысаны ретінде өмір сүруден қалады, анықтау іске қатысушы адамдардың заңды мүдделерін қорғау

және өздерінің құқықтарын нақты жүзеге асыруға мүмкіндік беретін, қылмыстық іс жүргізу заңының талаптарын ескеріп тиісті деңгейде іске қатысушылардың мүдделері мен құқықтарын қорғауға кепілдік және жүзеге асыруды қамтамасыз ете алатын нысан ретінде бола алатындығына күмән туындайды [20, 179 б.].

Қылмыстық құқық теориясында қылмыстық жауапкершілікті жеке даралау дегеніміз қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға жауапкершілікті жүктеу процесінде нақты мемлекеттік мәжбүрлеу шарасын таңдау болып табылады. Жауапкершіліктің нақты шарасы, ең алдымен, кінәлінің жеке басының әлеуметтік

қасиеттеріне, сондай-ақ жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың ауырлығына сәйкес келуі керек. Басқаша айтқанда, дараландырудың мәні белгілі бір адамға оның жеке басын, жасалған қылмыстық әрекеттің сипаты мен ауырлығын ескере отырып, жауапкершіліктің нақты шарасын таңдау болып табылады.

А.В. Заряева, В.Д. Малкова қылмыстық жауапкершілікті дараландыруды белгілі бір адамның жасаған әрекеті мен жеке басының ауырлығына сәйкес нақты қылмыс жасағаны үшін жауапкершілігі ретінде анықтайды [21, 38-39 б.]. А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков қылмыстық жауапкершілік пен жазаны даралау принципі әділеттіліктің жалпы принципінің жеке көрінісі деп санайды [22, 10 б.].

Қылмыстық жауапкершілік пен жазаны жеке даралау қағидасы әділ жазаны тағайындауда маңызды рөл атқарады, өйткені қылмыстық құқық бұзушылықтың барлық қажетті шарттары мен себептерін, кінәлінің жекебасының ерекшеліктерін және ол жасаған іс-әрекетті ескере отырып, қылмыстық процесті жүзеге асыратын орган қылмыстық құқықтың міндеттерін тиімді жүзеге асырады.

Демократия қағидасы - қылмыстық заңдар тек жоғарғы заң шығарушы органмен қабылданып, олардың мазмұны бүкіл халықтың еркін білдіруден тұрады деген мәнді білдіреді. Заңды білмеу жауапкершіліктен босатпаса да, мемлекет қылмыстық заңдардың мәтіндері халықтың барлық топтары үшін қол жетімді болуы үшін қолдан келгеннің бәрін жасайды. Қылмыстық заңнамада демократия қағидасын өзектілендіруді біздің мемлекетіміз азаматтық қоғамның түрлі қоғамдық институттарына түрлі қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылға белсенді қатысу мүмкіндігін кеңейтумен байланыстыру заңды болып көрінеді. Мысалы, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл, құқық бұзушылықтың алдын алу мәселелерін регламенттейтін заңнамалық актілерде азаматтардың біздің республикамыздағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы күреске, құқық бұзушылықтың алдын алуға қатысуын көтермелейтін нормалар тұжырымдалған.

Нәтижелер. Қылмыстық құқық теориясында кейбір авторлар қылмыстық құқықтың келесі «типтік емес» принциптерін ажыратады: кінәлілік презумпциясы принципі (кінәсіздік презумпциясымен шатастырмау керек), объективті есептеу принципі және диспозитивтілік принципі [23, 12 б.].

Қылмыстық-құқықтық қағидалар қылмыстық құқық бұзушылыққа қарсы күрес саласындағы заңнама, ғылым, құқық қорғау органдары және азаматтар үшін қажетті, іргелі және міндетті ережелерді көрсетеді. Қылмыстық құқық қағидаларын бұзу қылмыстық заңнаманың сапасы мен тиімділігіне теріс әсер етеді, оның негізгі міндеттері қоғамдағы негізгі игіліктер мен құндылықтарды қорғау, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу болып табылады. Қылмыстық құқық қағидалары бір-бірімен тығыз байланысты. Бір қағиданы бұзу басқа қағидаларды бұзуға әкелуі мүмкін.

«Қылмыстық құқық қағидалары» және «қылмыстық заңнама қағидалары» терминдері ұқсас ұғымдар емес. Бұл айырмашылық «қылмыстық құқық» және «қылмыстық заңнама» ұғымдарының мазмұнының ішінара сәйкес келмеуіне негізделген, бұл қылмыстық заңнамаға қарағанда қылмыстық құқықпәнінің кеңірек болуына байланысты.

Қылмыстық заңнама - бұл қылмыстық құқық пәнінің элементтерінің бірі, оның мазмұны басқа элементтердің (қылмыстық-құқықтық қорғау және әлеуметтік қауіпті мінез-құлық пәні) және қоғамның әлеуметтік құрылымының әсерінен қалыптасады. Сондықтан қылмыстық құқық қағидалары, қылмыстық заңнама қағидаларымен салыстырғанда қылмыстық құқықтың барлық пәнін айқындайды және мазмұны бойынша әділеттілік, теңдік, ізгілік және т. б. сияқты жалпы әлеуметтік категорияларға жақын.

Олардың заңнамада орнығуы тұрғысынан бұл қылмыстық құқықтың әлеуметтік эволюциясының барлық кезеңдерінде әсер ететін негізгі ережелер, бастапқы ережелер, іргелі идеялар ғана болуы мүмкін.

Қылмыстық құқық қағидалары - бұл қылмыстық құқық саласындағы әлеуметтік шындыққа әсер ететін, оның шекаралары мен мазмұнын анықтайтын құқықтық сана қағидалары. Қылмыстық құқық қағидалары – әділдік, теңдік, ізгілік, кінә және заңдылық тәжірибе көрсетіп отырғандай, әрқашан теорияда көрініс табуы, олардың барлық уақытта қоғаммен құқықтық сананың негізгі идеялары ретінде қабылдануына байланысты.

Қорытынды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне қылмыстық заңнаманың қағидаларына қатысты өзгерістер мен толықтырулар енгізу қажеттілігі туды. Көптеген мемлекеттердің қылмыстық заңнамаларында принциптер өз алдына бөлек нормамен реттеліп көрініс тапқан. Мысалы, Ресей Федерациясының Қылмыстық кодексіндегі 1 тарау «Ресей Федерациясы Қылмыстық кодексінің міндеттері мен принциптері» деп аталады. Ондағы 3-7 баптар нақты принциптерге арналған.

Қазақстан Республикасы ҚК-нің Жалпы бөлігінде «Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасының қағидалары» деп аталатын жеке норманы көздеу керек, онда қылмыстық құқық қағидалары реттелетін ҚК-гі барлық нормаларды бір жерде топтастыру керек. ҚР ҚК-не мынадай қағидаларды енгізуді ұсынамыз: заңдылық қағидасы; азаматтардың заң алдындағы теңдігі қағидасы; кінә қағидасы; қылмыстық жауапкершілік пен жазадан құтылмайтындық қағидасы; әділдік қағидасы; ізгілік қағидасы.

Қылмыстық құқық қағидаларының мазмұны қылмыстық заңнаманың әдеттегі нормалары арқылы да, оның принциптерін анықтайтын нормалар арқылы да қылмыстық заңнаманың құрылымына енеді, осылайша оның қағидаларының көрінісі болады. Болашақта қылмыстық заңнаманың қағидалары оның нормаларында бекітіліп, қылмыстық құқық қағидаларына мемлекет қамтамасыз ететін ресми, заңды нысан береді.

Құқық қолдану қызметінде қылмыстық құқық қағидаларын іске асыру процесінің тиімділігі тек қағидалардың нақты заңдылығының дәлдігіне және оларға құқық қолданумен тікелей байланысты қылмыстық заң нормаларының сәйкестік дәрежесіне ғана емес, сонымен бірге көбінесе мемлекеттің қылмыстық-құқықтық саясатының мазмұнына, қылмыстық құқықтың алдына қойылған міндеттердің айқындылығы мен әлеуметтік шындыққа сәйкестігіне байланысты болады.

Қазіргі Жаңа Қазақстанның қылмыстық заңнаманы ізгілендіру бағытындағы жүргізіліп жатқан іс-шаралар, ең алдымен негізгі қағидаларға сәйкес болуы шарт және заң тарапынан заңнамада норма түрінде өз көрінісін табуы қажет деп есептейміз.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауы // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K22002022_2
2. Қазақстан Республикасы Президентінің 2021 жылғы 15 қазандағы № 674 Жарлығымен бекітілген Қазақстан Республикасының 2030 жылға дейінгі құқықтық саясатының Тұжырымдамасы. / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2100000674#z120> (жүгіну мерзімі 20.09.2022 ж.).
3. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2022.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). / https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2 (жүгіну мерзімі 20.09.2022 ж.).
4. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық. Жалпы бөлім: оқу құралы / А.Н. Ағыбаев. - 2-бас. - Алматы: Қазақ университеті, 2018. - 282 б.

5. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. - М.:Наука, 1993. - 1752 с
6. Келина С.Г., Кудрявцев В.Н. Принципы советского уголовного права. – М.: Наука, 1988. - 176 с.
7. Нуртаев Р.Т. О совершенствовании действующего уголовного законодательства // Государство и право, 2017. - №1-2 (74-75). – С. 119-129.
8. Общая теория государства и права. Академический курс в 2-х томах. Том 2. Теория права. - М.: Зерцало, 1998. - 223 с.
9. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Конституция 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды. // [https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_\(жүгіну_мерзімі_20.09.2022_ж.\)](https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_(жүгіну_мерзімі_20.09.2022_ж.)).
10. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2022.12.09. берілген өзгерістер мен толықтырулармен). /https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294#activate_doc=2 (жүгіну мерзімі 20.09.2022 ж.).
11. Звечаровский И.Э. Современное уголовное право России. - СПб, 2001. - 250 с.
12. Лопашенко Н.А. Проблемы законодательной регламентации принципов уголовного права в Уголовном кодексе Российской Федерации и пути их преодоления //Юридический сборник-2015 ЦЮН <http://research.bfu.bg/jspui/bitstream/123> (дата обращения 20.09.2022 г.).
13. Мальцев В.В. Принципы уголовного права. - Волгоград, 2001. - 231с.
14. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқық (жалпы бөлім). Оқулық. - Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеу орталығы, 2009. - 456 б.
15. Мальцев В.В. Принципы уголовного права и их реализация в правоприменительной деятельности // <https://www.litres.ru/vasily-malcev-5728948/principy-ugolovnogo-prava-i-ih-realizaciya-v-pravoprimeritelnoy-deyatelnosti/chitat-onlayn/page-6/>(жүгіну мерзімі 20.09.2022 ж.).
16. Яковлев А.М. Теория криминологии и социальная практика. - М.: Юристъ, 1985. - 220 с.
17. Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 5 шілдедегі № 235-V ҚРЗ. // https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000235/k14235_.htm (жүгіну мерзімі 20.09.2022 ж.).
18. Бекариа Ч.О преступлениях и наказаниях / перевод с итал. Ю.М. Юмашева. М.: Наука, 2000. - 157 с.
19. Дуюнов В.К. Механизм уголовно-правового воздействия: теоретические основы и практика реализации: дисс. докт. юрид. наук: 12.00.08 - Тольятти, 2001. - 512 с.
20. А.К. Турсынбеков, Р.К. Туманшиев. Қазақстан Республикасының сот-құқық жүйесін реформалау жағдайындағы сотқа дейінгі өндіріс сатысының процестік нысаны.Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №2 (71) 2022. – 179 б.
21. Мельникова Ю.Б. Дифференциация ответственности и индивидуализация наказания. - Красноярск, 1989. - 239 с.
22. Игнатов А.Н., Красиков Ю.А. Курс российского уголовного права: В 2 т. Т.1. Общая часть. - М.: Издательство «Норма», 2001. - 310 с.
23. Сумачев А.В. О принципах уголовного права //Юридическая наука и правоохранительная практика. - 2017.- №4 (42). - С. 8-15.

Авторлар туралы мәліметтер

Куналиева Гүлдана Амангельдиевна – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Кеден, қаржы және экологиялық құқық» кафедрасының профессоры, заң ғылымдарының докторы.

Сманова Ақмарал Бақтиярқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің «Мемлекет және құқық теориясы мен тарихы, конституциялық және әкімшілік құқық» кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының кандидаты.

Шегебаева Айгерім Рысбайқызы -Қазақстан Республикасы ПМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және

криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD), полиция майоры.

Kuanaliyeva Guldana – Doctor of Law, Professor of the Department of «Customs, fiscal and environmental law» of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Smanova Akmaral – Candidate of jurisprudence science, Senior Lecturer of the Department of «Theory and History of State and Law, Constitutional and Administrative law» of the Kazakh National University named after Al-Farabi.

Shegebayeva Aigerim – Deputy Head of the Department of Criminal Law, Criminal procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of MIA of the Republic of Kazakhstan, doctor philosophy (PhD), police major.

З.С. Тоқыбаев¹, Е.Е. Кайнар², Б.Қ. Сүндет²

¹Центрально-Казахстанская академия, Республика Казахстан

²Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Шракбека Кабылбаева,
Костанай, Республика Казахстан

**ЭКСТРЕМИСТІК ҚЫЛМЫСТАР ҮШІН СОТТАЛҒАНДАРДЫ
ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЯЛАУДЫҢ ТӘЖИРИБЕСІ: ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ОТАНДЫҚ
ЖӘНЕ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ**

Мақаланың зерттеу мақсаты діни экстремизмнің көрінісі үшін сотталғандарды дерадикализациялаудың қолданыстағы практикасы болып табылады. Террористік шабуылдар мен олардың құрбандары санының өсуі, сондай-ақ терроризм географиясының жаһандық кеңеюі көптеген дамыған елдерде терроризмге қарсы заңнаманы қатаңдатуға әкелді. ХХІ ғасырда діни экстремизм көріністері әлемнің барлық дерлік елдерін қамтыды және жаһандық сипатқа ие болды. Батыс және шығыс елдерінде ұлтшылдықтың, діни фундаментализмнің, фашизмнің, ақырет идеясының және т. б. түрлі нұсқаларын уағыздайтын ондаған экстремистік топтар мен қозғалыстар пайда болды. Экстремизм ұлттық қауіпсіздік пен көптеген елдердің мүдделеріне елеулі қауіп төндіретін қазіргі заманның ең қауіпті саяси және әлеуметтік проблемаларының біріне айналды. Әлемдік қоғамдастық пен әрбір мемлекеттің алдында тұрған өзекті және әлеуметтік маңызы бар міндеттердің бірі экстремистік бағыттағы құқық бұзушылықтардың өсуін бәсеңдету жолдарын іздестіру, сондай-ақ олардың алдын алу мен профилактикасының тиімділігін арттыру болып табылады. Соның ішінде қылмыстық-атқару мекемелеріндегі діни экстремизм көрінісінің таралуын алдын – алу аса назарда.

**Практика дерадикализации осужденных за экстремистские преступления: современный
отечественный и мировой опыт**

Целью исследования статьи является существующая практика дерадикализации осужденных за проявление религиозного экстремизма. Рост числа террористических атак и их жертв, а также глобальное расширение географии терроризма привели к ужесточению антитеррористического законодательства во многих развитых странах. В ХХІ веке проявления религиозного экстремизма охватили почти все страны мира и приобрели глобальный характер. В странах Запада и Востока преобладает национализм, религиозный фундаментализм, фашизм, идея загробной жизни и др. появились десятки экстремистских групп и движений, проповедующих разные версии. Экстремизм стал одной из самых опасных политических и социальных проблем современности, представляя серьезную угрозу национальной безопасности и интересам многих стран. Одной из актуальных и социально значимых задач, стоящих перед мировым сообществом и каждым государством, является поиск путей замедления роста правонарушений экстремистской направленности, а также повышение эффективности их предупреждения и профилактики. В том числе профилактика распространения проявления религиозного экстремизма в уголовно – исполнительных учреждениях.

Ключевые слова: экстремизм, терроризм, радикализация, дерадикализация, пенитенциарные учреждения, учреждение УИС, ресоциализация, осужденный гражданин.

The practice of deradicalization of those convicted of extremist crimes: modern domestic and world experience

The purpose of the study of the article is the existing practice of deradicalization of convicts for the manifestation of religious extremism. The growth in the number of terrorist attacks and their victims, as well as the global expansion of the geography of terrorism, has led to the tightening of anti-terrorist legislation in many developed countries. In the XXI century, manifestations of religious extremism covered almost all countries of the world and have become global. In the countries of the West and East, nationalism, religious fundamentalism, fascism, the idea of the afterlife, etc. dozens of extremist groups and movements have emerged that preach different versions. Extremism has become one of the most dangerous political and social problems of our time, which poses a serious threat to national security and the interests of many countries. One of the urgent and socially significant tasks facing the world community and each state is the search for ways to slow down the growth of extremist offenses, as well as increasing the effectiveness of their prevention and Prevention. In particular, the focus is on preventing the spread of religious extremism in penitentiary institutions.

Keywords: extremism, terrorism, radicalization, deradicalization, penitentiary institutions, penal institution, resocialization, convicted citizen.

Кіріспе: Әлемде діни экстремистік идеологияға қатысты қорқыныш үрейлері жылдан жылға өсіп келеді. Оған әлемдегі экстремистік қылмыстардың өсуі, адамдардың діни идеологияны теріс талқылау нәтижесінде қылмыстарға баруы себеп болуда. Нәтижесінде экстремистік діни идеология, оның ішінде ислам дініне қатысты теріс ұстанушыларымен ең қауіпті террористік және қатыгездік белгілерімен ерекшеленетін қылмыс түрлері орын алып келеді.

Бүкіл әлемнің дамыған мемлекеттерінде діни экстремистік идеология кез келген наразылық акцияларында, халықтың толқуы, жасөспірімдердің діни фанатизмі және тіпті жер бетінің басқа жерінде болып жатқан наразылық қақтығыстарында оңай көрініс алатын құбылысқа айналып отыр. Қазіргі жағдайда экстремистік діни идеология, қылмыстың қатыгездігін жаңа деңгейге көтерген заманы ретінде кіріп отыр.

Негізгі бөлім: Қазіргі таңда тәжірибеде діни идеологияға байланысты экстремистік ағымдар қарастырылғанда, оның Ислам дінімен байланыстырып келеді. Жалпы адамдарды мейірімділікке, бірлікке, қамқоршылыққа, құрметке және тағы басқа қоғамды жағымды бағытқа бағдар беретін кезкелген діни идеологиялардың барлығы, экстремистік ағымның пайда болуына түрткі болуы мүмкін.

Тарихқа назар аударатын болсақ, б.з.д., 1095 жылы Рим Папасы II Урбан Батыс Еуропаны алғаш рет монахтардың көпшілігін мұсылмандарға қарсы қасиетті соғыс «Крестовый поход» бастауға шақырды [17]. Қазіргі заманның тілімен айтатын болсақ, бұл нағыз діни экстремизмнің белгілерінен тұратын «христиан» дінінің теріс джихаты деп айтуға болады.

Соңғы 10 жылдың ішінде керісінше Ислам дінін ұстанушыларына қатысты террорлардың көбейгенін айтуға болады. Оның бірін мысал ретінде келтіретін болсақ, елді «Ислам дінін ұстанушы басқыншылардан» босату үшін Жаңа Зеландияға арнайы келген 29 жастағы австралиялық Брентон Торрент 2019 жылы Жаңа Зеландияның Кристчерч қаласының екі мешітінде террористік акт жасаған. Оның ең кішкентай құрбаны небәрі үш жасар бала [18]. Тарихта орын алған әрбір террорларды жеке зерделей келе, кез келген діни, саяси, мәдени және тағыда басқа идеялогиялардың барлығы экстремистік белгілердің белең алуына тәуелді болып келеді.

Экстремистік діни идеологияның теріс талқылану құбылысының тез тарауы және ұстанушылар қатарының тым көбеюі қоғам мен мемлекеттің тұрақтылығына және қауіпсіздігіне едәуір қауіп төндіріп отыр. Сондықтан да, теріс діни экстремистік идеологияның жолын кесу немесе алдын алу әдістемелерінен бөлек, теріс діни

идеологияның ықпалына түскен адамдарды дұрыс бағытқа қайтару және бейімдеу мәселесінің маңыздылығын бірінші сатыға қою қажет. Себебі, теріс діни идеологияның ықпалына түскен адамдарды оқшаулау арқылы, одан туындайтын қауіп қатер онымен тиілмейді. Керісінше, оның ықпалына жеңіл түсетін ортасы және олардың субмәдениетімен біте қайнасуы ерекше экстремистік белгілердің пайда болуына түрткі болуы мүмкін.

Ислам дінінің құндылықтарын құрметтеген мұсылман қоғамы, оның кез келген адамның тәрбиесіне, мейірімділігіне, жаман әдеттерінен арытады деген сенімі теріске шығатынын болжау өте қиын болды. Себебі, еліміздің пенитенциарлық мекемелерінде теріс діни идеологияның пайда болуы мен дамуының бастапқы кезеңінде алдын алмауы, 2011 жылға дейін мекеме ішінде сотталған азаматтардың дінге қызығу еркіндігінің берілуі және оны қайта тәрбиелеу құралы ретінде қолдануы себеп болды.

Қазіргі таңда пенитенциарлық мекемелерінде теріс діни идеологияны ұстанушылардың қатары күнен-күнге көбеюде және оған өзіндік 3 себебін қарастырып отырмыз:

- Пенитенциарлық мекемелерге діни экстремистік және террористік қылмыстар үшін сотталған азаматтардың келіп түсуі;

- дерадикализациялау жұмыстарының бағытын ұйымдастыруға кепіл болатын нармотивтік-құқықтық актілердің дер кезінде қабылданбауы;

- сотталғандардың арасынан теріс діни идеологияға еліктеуші санының артуы және кейбір жағдайларда сотталғандардың өз ерікінен тыс діни идеологияға бет бұруы, өз дінін ауыстыру мәжбүрлігі болып табылады.

Жоғарыда аталған себептерден бөлек, қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде дерадикализациялық жұмыстардың нәтиже бермеу себептеріне, ұйымдастырушылық жұмыстың төмендігі мен жергілікті атқарушы органдармен ынтымақтастықтың төмендігі болып табылады.

Қылмыстық-атқару жүйесі мекемелеріндегі сотталғандар арасында радикализацияның өршуі және оның алдын алу мәселесі бірінші жыл көтеріліп тұрған жоқ. Бұған дейін қаншама мемлекеттік бағдарламаларды, жыл сайынғы Президенттің жолдамаларында күрделі көңіл бөлініп, жұмыс бағыттары беріліп отырады. Алайда, қылмыстық-атқару жүйесі және жергілікті атқарушы органдардың аталған мәселені бір жүйелік жұмыс бағытына әлі күнге дейін қоялмай келуде. Оған дәлел ретінде, 2021 жылдың қараша айынан 2022 жылдың ақпан айына дейін ҚАЖ мекемелерінде жүргізілген зерттеу нәтижелері анық мәліметтер беріп отыр.

Жүргізілген зерттеу нәтижелерінен бөлек, 2022 жылдың маусым айында Қазақстан Республикасы ІІМ Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының базасында «Теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастырудың үздік инспекторы» атты сайысқа еліміздің барлық облыстарының мекемелерінен келген қызметкерлердің қызмет құжаттары зерделенген болатын. Нәтижесінде, барлық инспекторлардың құжаттары және олардың жергілікті атқарушы органдармен қарым-қатынас жасаудағы жүйеліліктің жоқтығы анықталды.

Теологиялық оңалту жұмысын ұйымдастыру инспекторларының барлығының кемшіліктері ұқсас болып отыр. Яғни, дерадикализацияның негізгі әдістемесі болып кешенді іс-шаралардың орын алмауы, оларды жүзеге асыратын бөлініс қызметкерлердің шетте қалуы, дерадикализациялаудың негізгі әдістемесі ретінде діни сұхбаттармен шектелуі болып отыр (1 сурет).

Бейнеленген суретті ашып, талдайтын болсақ, бұл ретте қазіргі таңдағы ҚАЖ мекемелерінде деструктивті көзқараста жүрген сотталған азаматтармен жүргізіліп жатқан іс-шаралардың жүйесі мен нәтижесі деп айта аламыз. Себебі қазірге таңда аталған санаттағы сотталғандармен әлеуметтік жағымды байланыс, тәрбие жұмыстары, білім мен жұмысқа тарту сияқты идеологияны өзгерту мақсатындағы жан-жақты әсер ету іс-шараларынан қарағанда діни тұрғыдағы іс-шаралар кешені көбірек өкізіліп жатыр. Бұндай тәжірибе сотталған азаматтын деструктивті діни идеологиядан бас тарту процесін бәсеңдетіп, керісінше ойы мен ікі жан-дүниесі діннен басқа маңызды факторлар мен құндылықтарды ұмыттырады.

Осыған байланысты экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін сотталған азаматтарды әлеуметке қосу жөніндегі әлемдік тәжірибені зерделеу Қазақстан Республикасының аумағында террористік қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимылдың кешенді стратегиясын жақсартуға және тиімді іске асыруға көмектесе алады.

Бүгінгі таңда экстремизм және оның көрінісіндегі терроризммен күрес жаһанды халықаралық міндет болып табылады. Осы ретте, экстремизм мен терроризмге қарсы күрес жүргізу бойынша халықаралық құқықтық актілер мен шет мемлекеттердің заңнамалық базасы үлкен қызығушылық тудыруда. Кейбір шетелдік мемлекеттерде нәсілдік сөздер сөйлеуге, нәсілдік насихат пен адамның діни наным - сенімі ұлты негізінде жеккөрушілік немесе менсінбеушілік білдіретін алауыздық немесе арандатушылық туғызатын сөздер сөйлеп, өтініштер жасауға тыйым салатын заңдар бар.

Зерттеушілердің пікірлері бойынша, Канада, Дания, Франция, Германия мен Нидерландыдағы діни алауыздық пен дінге сенушілердің діни сезімдерін кемсітуді қоздыруға (бірқатар елдерде бұл әрекеттер – hate speech – «жауыздық сөзі» деп аталады) тыйым салатын заңдарды қолдану тәжірибесі ұқсас – барлық жерде бұл заңнамалар қылмыстықпен қатар, азаматтық жауапкершілікті де қарастырып, жеке тұлғалардың ар-ұятын қорғауға бағыттталып, белсенді қолданылады. [1].

Тіркелген террористік қылмыстар санының өсу тенденциясы Еуропалық Одақтың "ЕО-дағы Терроризм: жағдай және тенденция" баяндамасында көрініс тапты, оның үстіне 2015 жылы терроризм күдігімен қамауға алынған 1077 адамның 94% - ы кінәлі деп танылып, сотталды. Ең көп ұстау Франция аумағында болды – 400-ден астам.

Террористік қауіпке қарсы тиімді күресу үшін Еуропалық Одаққа мүше елдердің ішкі істер министрлерінің құрамындағы кеңес 2016 жылғы наурызда терроризмге қарсы жаңа директива қабылдады, оның мақсаты ЕО-ның терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы заңнамасын күшейту болды. Батыс Еуропа қоғамының өкілдері сотталғандар санының өсуін атап өтіп, радикалды идеологияны тасымалдаушылар санының көбеюіне назар аударады. Мәселен, Франция үкіметінің басшысы Мануэль Вальс теле - және радиожурналистердің алдында сөз сөйлеп, республиканың

полициясы мен арнайы қызметтеріне кем дегенде 15 мың күдікті Ислам террористеріне жанашырлықпен қарайтынын мәлімдеді. Бұл адамдар, премьер-министрдің айтуынша, "радикалдану процесінде". 1400-ге қарсы қылмыстық іс қозғалды.

Сонымен бірге, Франциядағы терроризмге қарсы күрестің бұрынғы басшысы Луи Каприоли «Comper» агенттігіне берген сұхбатында: "үкім шығару туралы сөз болғанда, террористер қарапайым қылмыскерлер ретінде қарастырылады. Философия-қоғамды қорғаудан гөрі, адасқан адамды құтқару" [2].

Францияда жазаны орындау прогрессивті жүйені қолдануға негізделген және ересек сотталғандарға арналған орталық және жергілікті түрмелер мен кәмелетке толмаған қылмыскерлерге арналған арнайы түзеу мекемелерін қамтиды. Бір жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдар орталық түрмелерге, бір жылдан аз мерзімге сотталған адамдар жергілікті түрмелерге жіберіледі. Бірінші кезеңде сотталғандар жалғыз адамдық камераларда ұсталады (ең ұзақ мерзім – 45 тәулік), бұл бір жағынан түрме режиміне үйрену үшін, екінші жағынан әкімшілік өкілдерінің сотталғанды зерделеуі үшін қажет. Содан кейін олар прогрессивті жүйенің белгілі бір сатысына сәйкес келетін шараларды қолданады. Ол бес сатыдан тұрады: бір адамдық қамау (бір мезгілде түзетілетін, түзетілмейтін, күмәнді деп жіктеу орын алады); түзетілетін қамаудағылар жеке камераларда түнді өткізумен күндізгі жұмыс істеуге мүмкіндік алады; жеңілдіктер санының артуы; түрмеден тыс жерде жұмыс істеу және туыстарына бару мүмкіндігі бар жартылай еркін режим; жақсы мінез-құлқы үшін шартты түрде босату.

Францияда түрмелердің толып кету проблемасы ең өткір болып табылатын аймақтар бар. Бұл ең алдымен Париждің Иль-де-Франс аймағы. Париж аймағының оқшаулағыштары көбінесе терроризм туралы істер бойынша тергеудегілердің есебінен толықтырылуда. Франциядағы бұл істер Париж прокуратурасының құзырында. Оның жанында прокурорлар мен сот тергеушілерін – «Антитеррор» бойынша мамандарды біріктіретін арнайы бөлім құрылды.

Францияда "Осни" және "Лилль-Аннейен" түрмелерінде экстремистерге арналған бөлімдер құрылды. Бұрын, эксперименттік тәртіпте, ең үлкен Француз Фресен түрмесінде осындай бөлім құрылды. Қазір жұмыс істей бастаған бөлімдердің әрқайсысында шамамен жиырма адам бар. Олардың басқа блоктардың тұтқындарымен байланысы жоқ, жалғыз камераларға орналастырылған. Бастапқы кезеңде қамаудағылардың мінез-құлқына мұқият мониторинг жүргізіле отырып, мұндай қамау үш-алты ай бойы жалғасатын болады. Осы тұтқындармен мамандар әңгімелесетін болады. Радикалды исламизмнің қауіптілігі туралы бірқатар әңгімелер тұтқындарға сөз бере отырып, ұжымдық болады. Бұл шаралар елдің басқа да пенитенциарлық мекемелерінің базасында да қабылдануы жоспарлануда.

Францияның №86–1004 «Тұлғаларды тексеру туралы» Заңына өзгерістер енгізіліп, онда Франция еліне келген, қоғамдық тәртіпке немесе елдің қоғамдық қауіпсіздігіне қауіп төндіруі мүмкін тұлғаларды, сонымен қатар француз билігіне күмән туғызған тұлғаларды арнайы тексеруден өткізу тәртібі қарастырылған. Заңда артық формалдылық алынып тасталып, тексеру процедуралары жеңілдетілген, саусақ іздерін фотоға түсіруге және алуға мүмкіндік беріліп, жарылғыш, уландырғыш немесе басқа да адам өміріне тікелей қауіп туғызушы заттары бар деп болжамдалған тұлғаларды ұстау шаралары белгіленген. Террористік актілерді көп жағдайда шетелдік азаматтар жасайтын болғандықтан, адамдар арасында қобалжу тудырушы тұлғалар, егер де билік олардың мемлекетте болуы ел азаматтары үшін қауіпсіз емес деп санаған жағдайда шет ел азаматтарын елден шығару қылмыстылықтың алдын алу шарасы ретінде мойындалады. Мемлекет үшін тиімді емес деген шетел азаматтарын Франция аумағынан қудалау Францияның №86–1019 «Шетелдіктердің Францияға кіру және болу шарттары туралы» Заңына сәйкес жүзеге асырылады. Франция заңнамасында

құқық бұзушылық жасаған тұлғаларды құқық қорғау органдарымен ынтымақтастықта жұмыс істеуге тарту шаралары да бекітілген. 1986 жылғы 2 қазанда қабылданған №86-1019 «Қылмыстық әрекеттермен күрес туралы» Заңға сәйкес қылмыстық топты әшкерелеуге немесе сыбайластарын ұстап беруге көмектескен тұлға жауапкершіліктен босатылады. Францияның № 86–1026 «Терроризммен және мемлекеттік қауіпсіздікке қол сұғушылықпен күрес туралы» Заңында террористік қылмыс жасағаны үшін толығымен немесе жартылай жазасынан босату жағдайлары қарастырылған (6- б.). Мысалы, егер жазаланушы тұлға (егер оның әрекет құрамында басқа қылмыс болмаған жағдайда) құқық қорғау органдарына дайындалып жатқан қылмыс туралы хабарлап, террористік актіні болдырмау үшін барлық күшін салса және қажет болған жағдайда террористік актіге қатысушыларды анықтауға көмектесе, ол жазадан толығымен құтылады. Францияда террористік қылмыстар жасағаны үшін өмір бойы абақтыға жабу жазасы қолданылады, бірақ құқық қорғау органдарының жұмысына көмектескен тұлғаларға қатысты 20 жылға бас бостандығынан айыру жазасы қарастырылатын ерекше ереже қолданылады. Тәжірибе бұл ережелер қылмыс жасауға дайындалған тұлғаларға, әсіресе террористер арасына кездейсоқ еніп кеткен жағдайда (мысалы, жағымсыз жағдайлар себебінен, аяқ асты болған жағдай) жағымды әсер ете алмайтындығын көрсетті. Осындай нормаларды заңнамаға кіргізу қажеттілігіне дәлел Францияның Қылмыстық кодексінің 4-кітабының II-бөлімінің 2-тармағына («Ерекше ережелер») ешбір өзгеріссіз енгізілу фактісі бола алады [4].

2016 жылғы наурызда Брюссельде (Бельгия) жасалған шабуылдардан кейін, Сириядан оралған жиһадшы алдын алу шарасы ретінде түрмеге жабылады. Сирияға соғысқа баруға ниет білдірген радикалданған адамдардың қозғалыстарын бақылау және тіркеу үшін электронды білезіктер қолданылады.

2015 жылы Бельгияда террористік әрекет жасады деген айыппен 116 сот үкімі шығарылды. Бұл Еуропалық Одаққа мүше басқа елдерге қарағанда көп, деп хабарлайды «EuroPol». Өткен жылы Бельгияда террористік әрекеті үшін 120 адам сотқа тартылды. Олардың төртеуі ақталды. Сотталғандар үшін түрмеге қамаудың орташа мерзімі алты жылды құрады [5].

2016 жылы Бельгияның Әділет министрлігі радикализм мектебі деп санайтын түрме жүйесін реформалау бойынша жұмыс жасады. Екі оқшауланған аймақты құру жоспарланған, олардың әрқайсысы 20 адамға арналған, ең радикалды түрде құрылған екі түрме.

2016 жылдың сәуірінде Бельгия түрмесінде (Валлон Брабант провинциясы) исламистер үшін арнайы корпус ашылды, ал корпуста ең көбі 4 тұтқын болады. Корпусқа орналастырылған алғашқы тұтқын "Аяз Ата" атты Халид Зеркани болды, ол өткен жазда Сирия мен Иракта күресу үшін адамдарды жалдағаны үшін 12 жылға бас бостандығынан айырылған [6].

Кембридж (Ұлыбритания) маңында орналасқан "Уайтмур" қатаң режиміндегі түрмеде экстремизм мен жиһад идеяларын уағыздағаны үшін жазасын өтеп жатқан 90-ға жуық тұтқын бар, бұл пенитенциарлық мекеменің барлық арнайы контингентінің 35% құрайды [7]. Ұлыбританияның Әділет Министрлігі жанындағы экстремизмге қарсы күрес жөніндегі комиссия экстремизм – терроризмге қарсы іс - қимылың эксперименттік әдістерін арнайы әзірледі және мақұлдады. Радикалды бағытталған тұтқындармен жұмыс істеуге 29 әлемге деген көзқарасы мен көзқарасын өзгертуге бағытталған танымдық-мінез-құлық әдісін қолдана отырып, "оларды қайта бағдарламалауға" шақырылған психологтар, сондай-ақ діни конфессиялардың өкілдері қатысады.

2015-2016 жылдардағы Ұлыбритания түрмелеріндегі радикалды исламистік топтардың әсері күрт өсті. Мұсылман қауымдастықтары Британдық түрмелерде "өмір сүру топтары" болып табылады, Ұлыбританиядағы тұтқындардың көбісі исламды

оларға ерекше көзқарас қалыптастыру үшін, сондай-ақ этникалық мұсылмандардың ықпалды топтарының қолдауына ие болу үшін қабылдайды. Сондай-ақ, тұтқындардың бір бөлігі қылмыстық қасталар иерархиясын алға жылжыту үшін түрмеде исламды қабылдауды қолданады. Түрмелердегі көптеген тұтқындар Исламды қабылдауға мәжбүр болды [8, 45 б.]. Олардың исламға ауысуына себеп болған себептердің бірі- белгілі бір топқа жататын қауіпсіздік және мұсылмандар пайдаланатын артықшылықтар. Мұсылман тұтқындардың құқықтары көбірек, камералардан тыс көп уақыт өткізуге мүмкіндік бар, өйткені оларда жалпы дұғалар бар, ал Рамазанға байланысты олар жақсы тамақтанады.

Германияда 2015 жылдың сәуірінде неміс жиһадшыларының Таяу Шығыстағы соғыс аймағына баруына жол бермеуге арналған антитеррорлық заңдар пакеті қабылданды. Енді сапар да, террористік актіні ұйымдастыру немесе оған дайындық мақсатында Сирияға немесе Иракқа бару әрекеті үшін он жылға дейін бас бостандығынан айырылуы мүмкін. Сондай-ақ, агрессивті исламистердің төлқұжаттарын үш жылға дейін таңдауға мүмкіндік беретін заң қабылданды. Бұл уақытта оларға жеке басын куәландыратын құжат беріледі, бірақ оның иесінің Германиядан тыс жерлерге кетуіне жол бермейді. Неміс құқық қорғау органдарының мәліметтері бойынша, 2015 жылы "Ислам мемлекеті" террористік ұйымының жағында соғысқан 680-ге жуық неміс жиһадшылары соғыс аймағына барған [9].

Германияның қылмыстық істер жөніндегі федералды агенттігінің мәліметтері бойынша, 2015 жылмен салыстырғанда ықтимал қауіпті адамдар екі есе көп болды. Германия аумағында қазір ықтимал қауіп төндіретін 497 адам тұрады. Тағы 339 исламист террористерге жанашырлық танытып, олардың көмекшісі болып табылады.[10].

Неміс түрмелерінде АҚШ әскери қызметшілері баратын қоғамдық орындарда бірқатар жарылыстар дайындаған "сауерланд ұяшығы" деп аталатын сотталғандар, сондай-ақ Кельндегі "чемодан террористі", Бонндағы станцияға бомба салынған сөмкені салған террористер және Франкфурт-на-Майне әуежайында американдық әскери қызметшілерді өлтірген және жарақаттаған қылмыскерлер бар.

Федералды үкімет бұдан әрі жазғандай, қазіргі уақытта ол коалициялық келісім келісімдерін жүзеге асыру шеңберінде "демократияны нығайтудың және экстремизмге қарсы күрестің жалпы стратегиясында" жұмыс істейді. Сонымен бірге, оның айтуынша, ол әртүрлі құбылыстарға біртұтас және кешенді көзқарасты қолданады және бір жағынан саяси білім мен ескертуді нығайтуға, екінші жағынан бақылау мен қуғын-сүргін арқылы қауіп-қатерлерге тиімді ден қоюға бағытталған. Бұл жоба исламистік экстремизмді зерттеу, алдын алу және бақылау саласын да қарастырады [19].

Көптеген елдерде сотталған террористер үшін арнайы турлар бар. Гуантанамо экстремистері үшін әлемдегі ең әйгілі түрме Кубада орналасқан. Өз кезінде АҚШ президенті Б. Обама бұл мекемені жабу туралы бірнеше рет мәлімдеме жасаған, бірақ ол әлі де жұмыс істейді. Белгілі деректерге сүйенсек, 2014 жылы онда террористік әрекет жасады деп айыпталған 149 тұтқын болған.

Радикалдану мен саяси зорлық-зомбылықты зерттеудің халықаралық орталығының баяндамасына сәйкес, діни экстремизм тобының мүшелері халықтың кедей топтары немесе түрмедегілер арасында қылмыстық тарихы бар адамдарды жалдау үшін жиі таңдайды. Зерттеулерге сәйкес, түрмелерде экстремистер радикалды идеологияны қабылдауға дайын көптеген жастарды таба алады. Сонымен бірге, жиһадшы болған қылмыскерлер "өздерінің қылмыстық дағдыларын террористік мақсатта қолдана алады". Орталық жетекшісі және зерттеу авторларының бірі Питер Ньюманның айтуынша, қылмыс пен жиһадшылар арасындағы байланыс " барған сайын бұлдыр " болып келеді [12].

Айта кету керек, ЕО елдері террористік қауіптерді жою бойынша кешенді стратегияны бекітті, оған сәйкес террористік әдістерді ұстанушыларды қарулы күресті тоқтатуға күшпен мәжбүрлеумен қатар, радикалды исламистік көзқарастарды жақтаушыларды радикалды жою немесе қайта тәрбиелеу тәжірибесі соңғы жылдары кеңінен енгізілуде.

Дерадикализация бағдарламаларының үш жалпы түрі бар.

1. Жан-жақты бағдарламалар: жеке экстремистердің идеологиясын өзгерту, олардың мінез-құлқын өзгерту және террористік топтың құрылымын бұзу (мұндай бағдарламалар күрделі, қымбат, ұзақ мерзімді бірақ мақсатқа жету пайызы ең жоғары).

2. Мақсатты бағдарламалар: жеке адамдармен жұмыс істейді және олардың көзқарастары мен мінез-құлқын өзгертуге арналған.

3. Прагматикалық бағдарламалар: негізгі мақсат - террористің мінез-құлқын өзгерту (егер ол қысқа мерзімде болса, онда тиімділікті есептеу өте қиын, сондықтан мінез-құлқтың өзгеруі белгілі бір пайда алуға байланысты болады).

Экстремистік идеологияның таралуына қарсы тұрудың кең таралған, бірақ қарама-қайшылықты тәжірибесінің бірі – Біздің мемлекетімізде, Йеменде және Таяу Шығыс пен Оңтүстік-Шығыс Азияның бірқатар елдерінде белсенді қолданылатын теологиялық оңалту моделі. Бұл тәсілдің мәні-билік жалған исламдық идеологиялық құрылымдарды сенімді түрде бұзу мақсатында экстремистермен қарым-қатынас жасау үшін адал Ислам дінбасыларын тартады. Сипатталған тәжірибе мұсылман халқы басым елдердің үкіметтеріне бір уақытта екі мәселені шешуге мүмкіндік береді — дерадикализация мәселесін шешу, сонымен бірге билеуші режимнің мүдделеріне сәйкес келетін исламның бағытын нығайту. Бірақ мұндай бағдарламалардың нәтижесі көбінесе тек өз мемлекетінің аумағында радикалданудан бас тарту болып табылады, ал исламның билеуші режимінің мүдделеріне сай келмейтіндер қатты қысымға ұшырайды.

Аль-Каиданың бұрынғы жауынгерлері 2003 жылы Йемендегі түрмеден шығу үшін комиссияның емтиханын тапсыруы керек еді, оның нәтижесі діни фундаментализм принциптерінен бас тарту болды. Сөйлесулерден кейін сексен Ислам фундаменталистінің отыз алтауы өздерінің радикалды сенімдерінен бас тартып, комиссия мүшелерін бұған сендіре алды. Осыдан кейін олар босатылды. Бірақ түрме қабырғасынан тыс жерде көпшілігі әлеуметтік мәселелерді шеше алмады және террористік әрекетке оралды [13].

2000-шы жылдардың ортасында террористік қауіп-қатерлерге тап болған Пәкістанның тәжірибесі белгілі, ал Пешавардағы мектепке шабуыл бүкіл мемлекеттің осы сипаттағы проблемаларды жоюға бағытталған күш-жігерін шоғырландырудың бастапқы 31 нүктесі болды. Пәкістанда дерадикализацияның алты негізгі бағдарламасы жүзеге асырылуда: қалпына келтіру үшін Сабаун орталығы, Мишал, Спарли, Растун, питом, және Хейла. Көп жағдайда бұл ұсталған адам қатысуы керек білім беру бағдарламалары. Оларда ресми білім беру, діни білім беруді түзету, кәсіптік-техникалық дайындық, кеңес беру және жеке сипаттағы терапия модульдері, сондай-ақ әлеуметтік мәселелерді шешуге арналған отбасымен сабақтарды қамтитын жеке модуль бар. Бұл бағдарламалар террористік топтың қызметіне қатысу деңгейі негізінде қалыптасатын топтарда іске асырылады, сондай-ақ жасы (негізгі массасы 18-ден 40 жасқа дейін) ескеріледі. Оқыту алты айдан бір жылға дейін созылуы мүмкін. Мұндай бағдарламалардың тиімділігі жоғары, 2,5 мыңнан асады. "Талибан" содырлары бейбіт өмірге қайта оралды [14].

Сауд Арабиясы үкіметі ондаған елдерден келген экстремизмге күдікті адамдарды қабылдайтын орталық ашты. Оңалту бағдарламасы жан-жақты қамтылған және психологиялық көмекті, діни оқытуды, сондай-ақ қоғамға реинтеграция және отбасын біріктіру мәселелерінде көмекті қамтиды. Сауд Арабиясында жазасын өтеп жатқан

радикалдар бағдарлама аясында Исламдық жиһад теориясы, мұсылман қауымдастығынан шығару ережелері, мұсылман емес адамдарға деген көзқарас сияқты тақырыптарды зерттейді. Үкімет 2016 жылы радикалдарды оңалтудың 7 ірі орталығын салуға ниет білдірді, онда 6400 адам болады. Осындай орталықтардан босатылғаннан кейін бұрынғы содырлар үкіметтен білім алуға, жұмыс істеуге, тұрғын үй мен автокөлік сатып алуға көмек алады. Бұл әдіс тиімді, бірақ қымбат болуы мүмкін және экстремистер көп елде оны жүзеге асыру қиын [15].

2015 жылы Испаниядағы қарулы күрес аяқталғаннан кейін бұрынғы содырлар "қайта тәрбиелеу бағдарламасын" аяқтай алды. Бірінші кезектегі міндет содырлардың өздерінің қылмыстық ұйымымен кез-келген байланыстан бас тартуы болды. Бұл "қайта оқыту бағдарламасына" қосылудың алғашқы шарттары. Заңға сәйкес, ол сондай-ақ өз құрбандарынан кешірім сұрауға, келтірілген залал үшін өтемақы төлеуге келісуге және, әрине, заңмен қарастырылған мерзімге қызмет етуге міндетті, содан кейін сіз кез-келген жеңілдікке ие бола аласыз. Бағдарлама қамаудағыларды қайта тәрбиелеу бойынша арнайы курстарда оқытуды көздейді. Сабақ барысында олар қоғамға келтірілген зиянды түсініп, өркениетті қоғамдағы демократия, плюрализм негіздерін, адамдар арасындағы қарым-қатынас заңдылықтарын игеруі керек. Тұтқындар қоғамға пайдалы қандай да бір мамандық алуы керек. Қажет болса, олар сырттай университетте оқи алады немесе түрмедегі шеберханаларда жұмыс істей алады. Бағдарламаның бірінші кезеңінде бұрынғы содырлар бұрынғы тұрғылықты жеріне жақын жерде қамау орындарына ауыстырылуы мүмкін-туыстарымен және таныстарымен жиі кездесуге мүмкіндік алады. Тиісті мерзімнің үштен екісі өтегеннен кейін өз құрбандарынан кешірім сұраған өкінген сотталған адам шартты түрде мерзімінен бұрын босатылуға, демалыс күндері жұмыстан босатуға немесе мерзімін өтеуді жалғастыра отырып, түрмеден тыс жұмыс істеу мүмкіндігіне сене алады [16].

Сингапурдағы дерадикализациялау бағдарламалары үш компоненттен тұрады: идеологиялық, ағартушылық, профилактикалық. Егер алғашқы құрауыштар тек сотталған адамға бағытталған болса, онда профилактикалық қызмет оның отбасы мүшелерімен жүзеге асырылады. Шотландия университетінің терроризм мәселелерін зерттеу орталығының директоры Магнус Рэнсторптың айтуынша, отбасы мен пайдалы әлеуметтік байланыстарға назар аудару адамның радикалды топтарға деген адал көзқарасын бұзуға ықпал етеді, ал діни үгіт-насихат бастамаларынан айырмашылығы, әлеуметтік бастамаларға назар аудара отырып, діни көхқарастан, ойдан алшақтату. [16, б.84]. Дерадикализацияның бұл түрі Индонезияның, ішінара Түркияның пенитенциарлық жүйелерінде де қолданылады.

Малайзияда экстремистерге мамандандырылған ықпал ету бағдарламасы ұзақ мерзімді болып табылады, кем дегенде үш жылға есептелген және "физикалық тәртіпті" нығайтумен, оның ішінде бүліксіздік танытқан сотталғандарға қатысты азаптауды қолданумен тәрбиелік ықпал етудің үйлесімін білдіреді.

Индонезия негізінен Сингапурдың тәжірибесін қабылдады. Мұнда сотталған экстремистермен діни-ағартушылық және психологиялық қызмет жүзеге асырылады. Бұл ретте экстремистің әлеуметтік ортасымен белсенді жұмыс жүргізілуде-мемлекет тарапынан террористердің отбасыларын ұстау үшін қаржы бөлу, сондай-ақ қамаудағылар мен оның отбасына қажет болған жағдайда тегін білім алу және кәсіп алу мүмкіндігін беру. Экстремистік әрекеттен бас тартқан кейбір бұрынғы сотталғандар радикалды тұтқындармен волонтер ретінде жұмыс істеуге тартылатынын атап өткен жөн [16, 85 б.].

Қорытынды. Түйіндей келе, сотталған азаматтарды дерадикализациялау бойынша қолданыстағы бағдарламалардың жалпы белгілері – бұл, осы санаттағы сотталған азаматтарға діни қызмет көрсетумен қоса, оқытуды, кәсіптік даярлауды және нақты әлеуметтік жағдайларды зерделеуді, жұмысқа орналасу саласындағы консультацияларды, дене тәрбиесін және әрбір қамаудағылардың жеке қажеттіліктерін,

оның әлеуметтік қажеттіліктерін назарға ала отырып, оң мінезін нығайтуды аса назарға алу қажет. Сонымен қатар дерадикализациялау барысындағы екі деңгейдегі жұмыс: жеке, топтық. Бұл жұмыс үш компоненттен тұруы тиіс: діни-ағартушылық, психологиялық және қамаудағының әлеуметтік бейімделуіне, мерзімін өтегеннен кейін қоғамға дейінгі көмек. Бұл ретте қамаудағының әлеуметтік ортасымен тұрақты көп деңгейлі алдын алу жұмысы қажет, себебі ол сотталған азамат үшін "жаңа өмірдің" негізі болады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Предупреждение и борьба с терроризмом: российский и зарубежный опыт законодательного регулирования. — [ЭР]. <https://articlekz.com/kk/article/15816?ysclid=lb0m350xa479990286>
2. Степанова Елена. Францияда террористерді отырғызатын жер жоқ. // http://www.zarubejom.ru/frantsii_nekuda_sazhat_terroristov/
3. Сарапшы жаңа террорлық шабуылдардың қауіпі туралы: француздар тағы бір шындықты күтуде. <http://ru.rfi.fr/frantsiya/20151116-33-kontrrazvedka-o-riskakh-novykh-teraktov-frantsuzov-nuzhno-postavit-pered-realnost/>
4. Франция түрмелерінде радикалды исламистерді ұстау үшін екі бөлім жұмыс істей бастады. [Электрондық ресурс]. <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/2613866>
5. Кобец П.Н. Законодательные основы предупреждения терроризма в европейских странах и необходимость совершенствования российского законодательства с учетом международного опыта // *Международное публичное и частное право.* — 2009.
6. Ұлыбританияда исламшыл тұтқындар жиһад идеяларымен күресіп, қайта бағдарламаланған болады. <http://www.newsru.com/world/20oct2008/jihad.html>
7. Селезнев И.А. Еуропа мен Ресейдің қазіргі елдеріндегі деликвентті ортадағы радикалды саяси ислам феномені. // *Экономикалық қауіпсіздік жаршысы*, 2015. № 6. Б.43-45.
8. Бундестаг антитеррористік заңнаманы күшейтті. <http://www.dw.com/ru/>
9. Die Welt: Германияда қауіпті исламистер саны өсті. <http://www.dw.com/ru/>
10. Алехова А. түрмелер-террористерді жалдау үшін тамаша орта. <https://365info.kz/2016/07/tyurmy-idealnaya-sreda-dlyaverbovki-terroristov/>
11. Criminal Pasts, Terrorist Futures: European Jihadists and the New Crime-Terror Nexus. http://icsr.info/wpcontent/uploads/2016/10/IC_2009_jылғы_мәліметтер_бойынша_тұрғындарының_саны_116_адамды_құрады.pdf/
12. Йемен: кедейлік және терроризм. <http://www.dw.com/ru/>
13. Deradicalization Programming in Pakistan: <http://www.usip.org/sites/default/files/PB193DeradicalizationProgramminginPakistan.pdf>
14. Исламның Дерадикализациясы. http://www.mignews.ru/news/society/world/090308_233218_03753.html
15. Баск елі: татуласу жолы <http://www.russianspain.com/blog/news/7202.html>
16. Сысоев А.М. Таяу Шығыс және Азия елдерінде діни экстремизм көріністері үшін сотталғандарды пенитенциарлық дерадикализациялау тәсілдері. // *Институт хабаршысы: қылмыс, жаза, түзету*, 2014. № 1. С. 83-85.
17. Крестовые походы. Начало «священных войн» против мусульман / <http://www.istorya.ru/articles/crpoход.php>
18. [Новозеландского террориста приговорили к пожизненному заключению <https://rg.ru/2020/08/27/novozelandskogo-terrorista-prigovorili-k-pozhiznennomu-zakliucheniiu.html>
19. [Борьба с исламистским экстремизмом в Германии / <https://www.bundestag.de/presse/hib/kurzmeldungen-906376>].

Авторлар туралы мәліметтер

Тоқыбаев З.С. — Қарағанды қаласындағы Орталық Қазақстан академиясының ғылым және стратегиялық даму жөнінде проректоры, заң ғылымдарының докторы, профессор.

Кайнар Е.Е. — Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының жалпы заң пәндері кафедрасының бастығы, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессор полиция подполковнигі.

Сүндет Б.Қ. – Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрлігінің Шырақбек Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының магистранты, әділет аға лейтенанты.

Токубаев З.С. – Первый проректор, проректор по науке и стратегическому развитию Центрально-Казакстанской академии, доктор юридических наук, профессор.

Кайнар Е.Е. – Начальник кафедры общеправовых дисциплин Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Шырақбека Кабылбаева, доктор философии (PhD), қауымдастырылған профессор, полиция подполковнигі

Сүндет Б.Қ. – магистрант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Шырақбека Кабылбаева, старший лейтенант юстиции.

Tokubaev Z.S. – First Vice-Rector, Vice-Rector for Science and Strategic Development of the Central Kazakhstan Academy, Doctor of Law, Professor.

Kainar E.E. – Head of the Department of universal disciplines of the Kostanay Academy of the Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan. Shyrakbek Kabylybayev, doctor of Philosophy (PhD), associate professor, Lieutenant Colonel of the police

Sundet B. – Master's student Kostanay Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Shyrakbek Kabylybayev, Senior Lieutenant of Justice.

М.Қ. Бисенова¹, Д. Алимов¹, Б.А. Шопабоев¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ БОЛЖАУДЫ ЖӘНЕ ЖОСПАРЛАУДЫ АҚПАРАТТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ

Мақалада қылмыстылықтың алдын алудың классикалық міндеттері, яғни қылмыстардың себептері қарастырылады. Сонымен бірге қылмысырды жасалуына жағдай жасайтын шарттар мен әдістері көп. Міндетті түрде жасау шарттарын анықтап, табу, тағы да бір мәселемен толығады: адамның өмірі мен әртүрлі қызметіндегі прогрессивтік немес нейтралды құбылыстары зерттеледі. Психология ғылымында адам миы – саналылықтан және бисаналылықтан тұратындығы қарастырылады. Қылмыстылықтың динамикасы мен құрылымындағы өзгерістерді болжамдау үшін қазіргі кезде экстраполяциялау әдісінің қолданудың тиімділігі. Криминологиялық зерттеулер әлі қылмыс болып табылмайтын, бірақ болашақта адамзат, оның құндылықтары мен игіліктері (яғни, оған байланысты туындайтын қатынастар) үшін зиян келтіруі мүмкін құбылыстарды анықтап, зерттеп, оны болдырмау жағдайы қарастырылады.

Түйінді сөздер: қылмыстарды алдыналу, криминология, болжау, ақпараттық қамтамасыз ету, психология, қылмыстардың түрлері, жоспарлау.

Информационное обеспечение криминологического прогнозирования и планирования

В статье рассмотрены классические задачи профилактики преступности, т. е. причины преступлений. В то же время существует множество условий и методов, создающих условия для совершения преступления. В обязательном порядке выявлять и находить условия создания, опять же, наполняется одной и той же проблемой: изучаются прогрессивные или нейтральные явления в жизни и различных видах деятельности человека. В психологической науке было рассмотрено, что человеческий мозг состоит из сознательности и двуличности. Рассмотрена эффективность использования метода экстраполяции в настоящее время для прогнозирования изменений в динамике и структуре преступности. Криминологические исследования выявили и исследовали явления, которые еще не являются преступлением, но которые в будущем могут нанести вред человечеству, его ценностям и благам (т. е. отношениям, возникающим в связи с ним), и рассматривали возможность их предотвращения.

Ключевые слова: профилактика преступления, криминология, прогнозирование, информационное обеспечение, виды преступлений, планирование.

Information support of criminological forecasting and planning

The article considers the classical tasks of crime prevention, i.e. the causes of crimes. At the same time, there are many conditions and methods that create conditions for the commission of a crime. It is mandatory to identify and find the conditions of creation, again, is filled with the same problem: progressive or neutral phenomena in life and various types of human activity are studied. In psychological science, it has been considered that the human brain consists of consciousness and duplicity. The effectiveness of using the extrapolation method at the present time to predict changes in the dynamics and structure of crime. Criminological research has identified and investigated phenomena that are not yet a crime, but which in the future may harm humanity, its values and benefits (i.e., relations arising in connection with it), and considered the possibility of preventing them.

Keywords: crime prevention, criminology, forecasting, information support, types of crimes, planning.

Кіріспе. Ақпарат қоғамның дамуын анықтаушы фактор және ол қоғамның даму деңгейін көрсетіп қана қоймай, белгілі есептеу әдістерін қолдана отырып оның болашағына да болжамдар жасау мүмкіндігін береді. Бұл процесс барысында ақпараттық сигналдар, оның ішінде әлеуметтік ақпараттар шешуші рөлді атқарады.

Б.Х. Төлеубекова өз еңбегінде біз пайда болған нәрселердің ғана «алдын аламыз», ал шын мәнісінде логика келеңсіз құбылыстың мүлдем болмауына, ал содан кейін ғана оның одан да күрделі салдарын болдырмауға жағдай жасауымыз керектігін көрсетеді дейді [1, с.55]. Бұл тұрғыдан қылмыстылықтың алдын алудың классикалық міндеттері, яғни қылмыстардың себептері мен оның жасалуына жағдай жасайтын шарттарды анықтап, табу, тағы да бір міндетпен толығымен адамның өмірі мен әртүрлі қызметіндегі прогрессивтік немесе нейтралды құбылыстарды, тұтас келеңсіз салдардың тууын болжай алу, көре алу міндетімен толығымен. Бұл міндет қазіргі әлеуметтік процесстердің ритмдері мен ағысының өршуі жағдайында ерекше құндылыққа ие болады.

Негізгі бөлім. Криминологиялық зерттеулер әлі қылмыс болып табылмайтын, бірақ болашақта адамзат, оның құндылықтары мен игіліктері (яғни, оған байланысты туындайтын қатынастар) үшін зиян келтіруі мүмкін құбылыстарды анықтап, зерттеп, оны болдырмауға жағдай жасауы кезек күттірмейтін міндет болып отыр.

Алайда болжау қазақ халқында ежелден келе жатқан дәстүр. Оның келесі түрлері бар: бал ашу, жауырыншы, жұлдызшы және т.б.

Академик Зиядан Қожалымовтың айтуынша, бал ашу - көне дәуірден қалыптасқан иландыру, болжам жасаудың байырғы заманнан бергі келе жатқан әр ұлттың танымдық дәстүрі [2, с.55].

Ал, бал ашушы – адам тағдырының және басқа жағдайлар жөнінде, өткені мен болашағын болжап айтушы ерекше дарынға ие тұлға. Ол ши, сіріңке талдарын қиыстыру арқылы, алақан-саусақ сызықтарына қарап болжам жасаған.

Қасиетті құран кітабының бетін ашу арқылы да өз болжамын айта алатындар болған. Көбінесе бал ашу дәстүрін құмалақшы, бақсы, жауырыншы, құран ашушы, болжаушылар дамытып келген.

Қазақтың хан, би, әскери басшылары, батырлары бал ашушыларды болжаушы кеңесші ретінде қасына ұстаған. Олар әртүрлі факторларды (табиғи, әдет-ғұрыптық және т.б. жағдайларды) ескере отырып, ел-жұрттың, жекелеген адамдардың болашағын болжаған.

Материалдар мен әдістер. Бұл құпияны зерттеу ісі де алдағы ғылыми жоспарда болуы, киелі тектік қасиеттің бұл түріне түсіністікпен қарағандық болып табылады. Бұл дәстүр Батыста «хиромантия» ағымының пайда болуымен байланыстырылады.

Жауырыншы – жануарлардың жауырынына (қойдың, бұғының, киелі аңдардың) қарап, оның жалпақ бетіне түскен бейне сызықтар мен кескінді суреттерге қарап болжам айтушы ерекше қабілетке ие адам. Жауырыншы өнері тілсізге тіл бітіргеннен де тылсым сырға толы дәстүр. Жауырыншылық – тұқым қуалайтын әрі ғасырларда өте сирек қайталанатын тектік киелі қасиет. Жауырыншы көне заманда және XVIII ғасырға дейін жоғары мәртебелі құрметке ие болған. Жауырыншы адам тағдырын, ел бірлігін, бақытсыздықты (бай, кедей, ұрпақты-ұрпақсыз және т.б.), ұрлық пен зұлымдықтың белгілерін анықтай алған.

Жауырыншы жылдың төрт мезгілінің ауа райын да болжап айтқан. Ертеде жауырыншылар көбінесе жауырынды күнге, шам жарығына, қаратып ұстап, көлеңкелеп қараған. Жаугер екі жақтың әскери күш-қуатын тек қана жауырыншылар біліп, мәлімет беріп отырған. Хандар мен уәзірлер, сұлтандар мен билер және әскери басшылар жауырыншының білгірін жанынан тастамай, ақылшы, нұсқаушы ретінде пайдаланған.

Жұлдызшы (болжағыш, санақшы) – аспан әлемінің құпиясын бақылап, өз тұжырымымен оның өзгерістік құбылыстарын халыққа хабарлаушы, киелі, ерекше дарынды адам. Жұлдызшының құпиясы өзіне тән. Олар өз сырларын емші, көріпкел, болжаушы, құмалақшы т.б. сияқты ашық жария ете бермейді.

Қазақ халқы көшпелі өмірінде жылдың төрт мезгілдік өзгерістері туралы мәліметті өздерінің санақшы жұлдызшылары арқылы біліп отырған.

Ертедегі қазақтың жұлдызшыларында да болжампаздық, көріпкелдік, телепатиялық ғарыштық байланыс күштері нақ болған. Біздің дәірімізге дейін өмір сүрген Майқы би бабамыз жұлдызға қарап төрт мың жылдық кезеңді болжаған. Ол: «Темірден болар көлігің, темірден болар өлігің... Жыпырлаған жұлдыздан, жартылай болса да ай артық... Болғанда ақыр заман су тартылар, жігітке қарап тұрған қыз артылар...» - деп кейінгі өмірді болжаған.

Талқылау. Жалпы, адам миының өзі әлі толық зерттеліп болмаған оның бөлігі. Психология ғылымында адам миы – саналылықтан және бисаналылықтан тұратындығы анықталды. Егер бұрындары мүмкін болмаған физика, химия ғылымдарының жетістіктері (материяны энергияға айналдыру, ал энергияны затқа айналдыру, Жердің серіктерін ойлап табу, кәдімгі тұрмыстық теледидардың пайда болуы) мүмкін еместі мүмкін еткендігін ескерсек, әлі толық танылмаған: телепатия – ойларды қашықтыққа беру; телекинез – ерік күші арқылы заттарды қозғалту, болжау мен көріпкелдік қасиеттерін ғылыми тану жақын болашақта мүмкін болатындығы анық.

Ертеңгі болашаққа қарай алу мүмкіндігі – адам миының керемет ғажайып қабілеті. Әрине бұл дәстүрлердің қылмыстылықты болжауда пайдалануға болатындығы жөнінде айту әлі ертерек, бірақ бұл құпиялардың сырын ашқан жағдайда оны барлық салада, тіпті криминологияда да қолдану мүмкін болар.

Ал қазіргі уақыттағы болжауға байланысты ғылымда дәлелденген көзқарастарға тоқталып көрелік.

Бұл өз кезегінде «криминологиялық календарь» деп аталатын арнайы бағдарлама жасауға мүмкіндік береді.

Онда жылдың қай айларында қылмыстың қай түрі көп жасалатындығы туралы материалдар орын алуы тиіс.

Мұндай криминологиялық болжауларға негізделген бағдарламалар тиісті қылмыстылықтың алдын алуға жұмылдырылған субъектілердің қызметінің негізгі бағыттарын айқындауға мүмкіндік берер еді. Айталық, жергілікті әкімияттың көшелерді жарықтандыруға қаржы бөлуге байланысты қызметін тездетуі, ПО-ының патрульдік-посттық қызметінің үздіксіз маршрут бойынша қызмет көрсетуі, бұқаралық ақпараттар құралдары арқылы жасалған қылмыстар үшін жауаптылықтың міндетті түрде туындап жатқандығы туралы хабарлар беруі бұл қылмыстардың жасалуына кәдімгідей тосқауыл болар еді.

Қылмыстылықтың алдын алу шараларын даярлау сатысының алдында, болжауға қажетті ақпаратты алу мен сараптау арқылы және сандық пен сапалық сипаттамалар сарапталғаннан жүзеге асырылатын криминологиялық болжау орын алады.

Криминологиялық болжау – бұл қылмыстылықтың болашақтағы жағдайы (деңгейі, құрылымы), оның детерминанттары мен белгілі бір уақыттан кейін алдын алу мүмкіндіктері сондай-ақ сандық және сапалық өзгерістері, үрдістері мен заңдылықтары туралы болжамалы пікір. Оның біріншіден әлеуметтік, екіншіден заңи және үшіншіден болжаудың жеке түрі болып табылатындығын ескеру керек.

Криминологиялық болжау әрдайым жүйелік түзетулерді қажет ететін үнемі процесс болуы тиіс. Әрине болжау деген сөздің өзі оның мөлшерлі түсінік екендігін көрсетіп нақты болжамды жоққа шығарады.

Болжаудың қайнар көзі ретінде тек қылмыстылықтың сандық және сапалық көрсеткіштері ғана емес «озбалық мәлімет» танылады. Мысалы, болашақтағы қылмы-

стық заңның өзгертулерін бақылау қылмыстылықты болжауға және оның алдын алуға түзетулер әкеледі.

Криминологиялық болжау келесі мақсаттарды көздейді:

жалпы мақсат – қылмыстылықтың болашақтағы даму (өзгеру) көрсеткіштерін жалпыламалы белгілеу, соның негізінде келеңсіз үрдістер мен заңдылықтарды анықтап оларды дұрыс бағытқа өзгерту жолын іздестіру.

Осы жалпы мақсаттан келесі деңгейдегі негізгі мақсаттар туындайды:

- қылмыстылықпен күресудің жалпы концепциясын белгілеу;
- қылмыстылықпен күресуді жүргізетін органдардың қызметін жетілдірудің жолын таңдау;
- қылмыстылықтың болашақтағы жағдайының, деңгейінің, динамикасының өзгерістерін анықтау;
- қылмыстардың жаңа түрлерінің пайда болу мүмкіндігін анықтау;
- қылмыскерлердің жаңа категорияларының пайда болуын анықтау.

Аталған криминологиялық болжаудың мақсаттары негізгі болып табылады. Басқа мақсаттар осылардан туындап жалпы мен жеке ретінде арақатынасады.

Көптеген экономикалық, философиялық еңбектерде болжауға көп назар аударылып, оның маңыздылығы атап көрсетіледі.

Қазіргі кездегі криминология болжаудың мүмкіндігін ғана емес оның қажет екендігін тұжырымдайды. Болжау тек болашақ туралы ой-пікір ғана емес, ғылыми әдістер мен құралдардың көмегімен жүргізілетін жүйелі зерттеудің негізіндегі болашақтың моделі. Болжаудың дұрыстығы оны жасаудағы әдістердің дұрыс таңдалуы мен бастапқы мәліметтердің ақиқаттығына және басқа да көптеген факторларға байланысты. Г.А. Аванесов пен С.Е. Вичиннің айтуынша «тек қылмыстылық туралы сипаттамалармен шектелмей, оған әсер етуі мүмкін басқа да әлеуметтік – саяси, құқықтық – ұйымдастырушылық, экономикалық, демографиялық және т.б. мәліметтерді ескерген жән» [3, с. 12].

Қылмыстылықты болжау, қылмыстылықтың жалпы себептері мен қылмыстардың жекелеген түрлерінің себептеріне негізделіп жасалуы керек. Оларға атап айтқанда халықтың өзгеруі туралы демографиялық мәліметтер: оның саны, жыныстық, жастық құрамы, сыртқы және ішкі миграция жатады. Ішкі миграцияда халықтың механикалық және маусымдық өсімінің арақатынасын анықтау қажет. Болжау жасауға әсер ететін маңызды жәйт урбанизация және оған тән нәрсе, қалада жұмыс істейтін ауыл тұрғындары арқасындағы жасырын қала халқының көбеюі болып табылады. Урбанизацияға басқа да, кейде криминогендік сипаттағы жағдайлар тән (Мысалы, әлеуметтік қатынастардың әлсіреуі).

Қылмыстық заңға енгізілетін өзгертулерді ескермеуге болмайды. Соңғы онжылдықта қылмыстылықпен күресуде заңшығарушылық шаралары кеңінен өріс алды. Заң актілерінің негізінде қылмыстардың көптеген түрлерімен күрес үдейе түсіп, тіркелетін қылмыстардың саны күрт өсті.

Қылмыстылықты болжау кезінде шет елдердегі қылмыстылыққа, оның сипатына, қылмыстардың түрлеріне көңіл аударған жән, өйткені ол біздің мемлекетіміздегі қылмыстылыққа жалпы және жекелеген аудандарына әсер ететіні анық.

Қылмыстылықты болжаудың классификациясын келесі негіздер бойынша жасауға болады. Бұл жердегі ең маңыздысы болжау объектісі - қылмыстылық әлеуметтік құбылыс ретінде және жеке тұлғаның қылмыстық мінез-құлығы. Бұл негізде болжауды жалпы және жеке деп екі түрге бөлуге болады. Жалпы болжау әртүрлі деңгейлерде жасалуы мүмкін: жалпы қылмыстылық деңгейінде, қылмыстардың белгілі-бір санаттары деңгейінде (рецидивтік қылмыстар, пайдақорлық қылмыстар және т.б.), қылмыстардың жекелеген түрлері деңгейінде.

Болжаудың осы үш түрін бір-бірінен бөліп жеке қарастырған қате болар. Олар жалпы мен жеке ретінде арақатынасады. Жалпы болжаудың маңыздылығы біле отырып жекелеген қылмыстардың түрлерін, әсіресе әлеуметтік маңызы бар қылмыстардың дамуын ескрген жөн.

Жеке тұлғалық болжаудың өзіндік маңызы бар. Бірақ жеке қылымыстық мінез-құлықты болжау жалпы болжауға қарағанда теория мен практикада зерттелуі жоқтың қасы.

Нәтижелер. Әрине адам табиғатының, оның психологиясының күрделілігі оның қылмыстық мінез-құлығын болжаудың қиындылығын себептендіреді. Дегенмен, бұндай зертеулерді жүргізу қажеттілігі де бар екені сөзсіз. Бұл жерде, жеке тұлғалық болжауды тек бұрын қылмыс жасаған немесе басқа қоғамға қарсы іс-әрекет жасаған адамға ғана қатысты жүргізуге болады. Жеке тұлғалық болжаудың ролі, көрсетілген адамдардың қайсысына қатысты алдын алу шараларын жүргізу қажет екенін анықтауда.

Болжау әртүрлі негізде (білім деңгейі, некелік мәртебе, жасы, мамандық) құрылған әлеуметтік топтардың ішінде жасалуы мүмкін. Жастың негізінде жүргізілетін болжауда кәмелетке толмағандардың қылмыстылығын болжаудың маңызы ерекше.

Болжаудың кеңістіктегі көлеміне байланысты аудан, қала, облыс және республика бойынша жасалуы мүмкін.

Болжау жүргізудің мерзіміне байланысты қысқа, орта және ұзақ мерзімді деп топтастыруға болады. В.Н. Кудрявцевтің айтуынша «ұзақ мерзімді болжаулар қылмыстылықпен күресудің «стратегиясын» анықтаса, қоғамға қауіпті іс-әрекеттерге қарсы күресудің күнделікті «тактикасын» белгілеу үшін нақты қысқа мерзімді болжаулар қажет» [4, 154]. Болжаудың нақты мерзімдері заңи әдебиеттерде әртүрлі болып көрсетіледі.

Бұл ретте 1 жылдан 3 жылға дейінгі болжауды қысқа мерзімді болжауға жатқызған жөн. Құқық қорғау органдарының практикасында соңғы кезде 3 жылдық рецидивтік қылмыстылықты болжау кеңінен қолданылып жүр. Болжау мерзімінің 3 жыл деп тағайындалуы, көбінесе жаза өтелгеннен кейін үш жылдың ішінде жаңа қылмыс жасалуымен байланысты.

Қылмыстылықпен нәтижелі күресу болжаудың маңыздылығын себептендіреді. Қылмыстылықты болжау, біріншіден практика қажеттіліктері үшін қажет. Болжау сонымен қатар заң шығару үшін де қажет ақпарат болып табылады. Заң шығарушы қылмыстылықтың деңгейі мен құрылымын, даму үрдісі мен басқа да сипаттамаларын бағалай отырып қажет болған жағдайда қылмыстық (қылмыстық іс жүргізушілік, қылмыстық атқарушылық) заңға уақыт талабына сай қорғалуға тиіс қоғамдық қатынастарды реттеу үшін өзгертулер енгізеді. [5, 42].

Болжау қылмыстылықпен күресу үшін тек мемлекеттік органдар үшін ғана емес мемлекеттік емес ұйымдардың қылмыстылыққа қарсы күресін ұйымдастыру үшін қажет. Қылмыстылыққа қарсы алдын алу шараларын уақытылы қолдану, сондай-ақ қылмыстылықтың алдын алуын атқаратын мемлекеттік органдардың жүйесін жетілдіру қылмыстылықпен жүйелі күресудегі маңызды саты болып табылатын болжаусыз мүмкін емес.

Болжау қылмыстылықтың алдын алуын кешенді жоспарлаудың ғылыми негізі болып табылады.

Болжау қылмыстылықтың алдын алумен тығыз байланысты болғанымен одан мақсаттары бойынша ерекшеленеді. Болжау қылмыстылықтың болашақтағы өзгеру, оның деңгейін түсіру жолдарын анықтау мақсатын көздеп жоспарлау болса сол үшін қажет шаралардың сипатын, көлемі мен мерзімін белгілейді. Болжау - жоспарлаудың ғылыми негізі және оның дұрыс құрастырылуының алғышарты ретінде ғана емес оның атқарылуын қадағалап, қажетті түзетулер енгізу үшін де керек. [6].

Әлеуметтік болжамдаудың бір түрі болып келетін қылмыстылықты болжауда, басқа ғылымдардың жалпығылыми және жекеғылыми әдістері зерттеу объектісінің ерекшелігі ескеріп қолданылады. Әсіресе экстраполяциялау, моделдеу, сараптық бағалау, салыстыру және әлеуметтік тәжірибелеу әдістері қолданылады.

Қылмыстылықтың динамикасы мен құрылымындағы өзгерістерді болжамдау үшін қазіргі кезде экстраполяциялау әдісі кеңінен қолданылып жүр. Экстраполяциялау әдісінің негізінде өткен шақтағы мен қазіргі кездегі көрсеткіштер болшақта да орын алады деген тұжырым жатыр. Қылмыстылық динамикасы мен жекелеген қылмыс түрлерінің көрсеткіштерін талдау, сол көрсеткіштердің болашақтағы үрдістерін анықтауға мүмкіндік береді (қылмыстылық коэффициентінің көтерілуі немесе төмендеуі).

Қорытынды. Қылмыстылықпен күрес оған әсер етудің әртүрлі құралдар мен әдістерді қарастырылды. Дегенмен, ең негізгісі – қылмыстылық пен қылмыстардың алдын алу. Қылмыстылықпен күрестің нәтижелілігі алдын алу шараларының бағыттылы және жоспарлы болуында. Алдын алу шараларына жоспарлылықтың енгізілуі оның нәтижелі болуының кепілі.

Қылмыстылықпен күресті жоспарлау – бұл өкілді билік органдарының азаматтардың қылмыстық мінез-құлпын жоққа шығаратын немесе оның азаюына әкелетін объективті және субъективті жағдайларды туғызуға бағытталған шараларды ұйымдастырып енгізуі болып табылады.

Жалпы ақпарат адамзат өмірінде үнемі орын алған және орын алатын құбылыс. Материялардың дамуына байланысты ақпарат та материалдық объектілердің қасиеті ретінде өзгеріп отырды.

Қолданылған дереккөздер тізімі:

- 1.Толеубекова Б.Х. Компьютерная преступность: уголовно-правовые и процессуальные аспекты. Караганда, ВШ МВД СССР, 1991. -82 с.
2. Зиядан қажы Қожалымов. Бал ашу. Жауырыншы. Жұлдызшы. // Шипагерлік Баян. – 2006. - №4 (26). – 16.
3. Аванесов Г.А. Вицин С.Е. Прогнозирование и организация борьбы с преступностью. - М, 1972. – 32 с.
4. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии. - М, 1968. - с. 154.
5. Р.Е. Джансараева, С.Б. Дүзбаева, А.Ж. Жақыш «Тұрмыстық зорлық-зомбылық саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминологиялық сипаттамасы және проблемалары»
6. А.Б. Отарбаева , М.С. Мухамеджан Роль профилактики в борьбе с уголовными правонарушениями, связанными с причинением вреда здоровью// Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының Ғылыми еңбектері 1(62) 2020- Б.42-48
- 7.Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ (ред. 05.11.2022 ж.) / <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
8. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 384-VI Заңы // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32025901&show_di=1#sub_id=

Авторлар туралы мәлімет

Бисенова М.Қ. – заң ғылымдарының кандидаты, әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті.

Алимов Д.– әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының 2 курс магистранты.

Шопабаев Б.А. – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Бисенова М.К. – кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовного права, уголовного производства и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Алимов Д. – магистрант 2 курса кафедры уголовного права, уголовно-процессуального и криминалистического факультета юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

Шопабаев Б.А. – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовно-процессуального и криминалистического факультета юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби

Bisenova M.K. – Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Proceedings and Criminalistics of the Faculty of Law of al-Farabi Kazakh National University.

Alimov D. – 2nd year master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics Faculty of the Faculty of Law of al-Farabi Kazakh National University

Shopabaev B.A. – Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics Faculty of the Faculty of Law of al-Farabi Kazakh National University.

А. Амангелдықызы¹, С.М. Абижанов², Н.Д. Глешалиев¹

¹Каспий қоғамдық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ӘЙЕЛДЕРГЕ ҚАТЫСТЫ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚ ЖАСАҒАНЫ ҮШІН ЖАЗА ТАҒАЙЫНДАУДЫҢ КЕЙБІР СҰРАҚТАРЫ

Мақалада Қазақстан Республикасында әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін жаза тағайындаудың кейбір сұрақтары қарастырылған.

Мақалада, жаза тағайындаудың жалпы негіздері қарастырылған, яғни әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға қылмыстық кодекстің ерекше бөлігінің тиісті бабында белгіленген шектерде және қылмыстық кодекстің жалпы бөлігінің ережелері ескеріле отырып, әділ жаза тағайындалады.

Әйелдерге қатысты тұрмыстық зорлық-зомбылық жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады.

Түйінді сөздер: жаза, отбасылық-тұрмыстық қылмыс, отбасылық-тұрмыстық қатынастар, тұрмыстық зорлық-зомбылық, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу, тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу субъектілері.

Некоторые вопросы назначения наказания за совершение бытового насилия в отношении женщин в Республике Казахстан

В статье рассмотрены некоторые вопросы назначения наказания за совершение бытового насилия в отношении женщин в Республике Казахстан.

Статья предусматривает общие основания для назначения наказания, то есть лицу, признанному виновным в совершении бытового насилия в отношении женщин, в пределах, установленных соответствующей статьей Особенной части уголовного кодекса, и с учетом положений общей части уголовного кодекса Республики Казахстан.

Лицу, совершившему бытовое насилие в отношении женщин, должно быть назначено необходимое и достаточное наказание для его исправления и предотвращения новых уголовных правонарушений. Если менее строгий вид наказания, предусмотренный за совершенное уголовное правонарушение, не может обеспечить достижение цели наказания, для него назначается более строгий вид наказания из числа предусмотренных.

Ключевые слова: наказания, семейно-бытовая преступность, семейно-бытовые отношения, бытовое насилие, профилактика бытового насилия, субъекты профилактики бытового насилия.

Some issues of sentencing for domestic violence against women in the Republic of Kazakhstan

The article discusses some issues of sentencing for the commission of domestic violence against women in the Republic of Kazakhstan.

The article provides for general grounds for sentencing, that is, a person found guilty of committing domestic violence against women, within the limits established by the relevant article of

the Special Part of the Criminal Code, and taking into account the provisions of the general part of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan.

A person who has committed domestic violence against women should be given the necessary and sufficient punishment to correct it and prevent new criminal offenses. If a less severe type of punishment provided for a committed criminal offense cannot ensure the achievement of the purpose of punishment, a more severe type of punishment from among the prescribed ones is assigned to him.

Keywords: drug addiction, family and domestic crime, family and domestic relations, domestic violence, prevention of domestic violence, subjects of prevention of domestic violence.

Кіріспе. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық-бұл негізінен әйелдерге қатысты жасалатын жалғыз немесе топтық зорлық-зомбылық болып табылады. Жеккөрушілікке негізделген қылмыстар сияқты, мұндай зорлық-зомбылық адамдардың белгілі бір санатына бағытталған, оның басты дәлелі-жәбірленушінің гендерлік ерекшелігі.

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты түбегейлі жою туралы Декларацияға сәйкес, әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық» терминінің мағынасы жыныстық белгі негізінде жасалған және әйелдерге физикалық, жыныстық немесе психологиялық залал келтіретін немесе жапа шектіретін кез-келген зорлық-зомдылық іс-әрекеті, сондай-ақ осындай іс-әрекеттерді жасауға қоқан-лоқы көрсету, қоғамдық немесе жеке өмірінде болсын мәжбүрлеу немесе ерікті түрде бостандығынан айыру дегенді білдіреді [1].

Материалдар мен әдістер. Әйелдер саяси, экономикалық, әлеуметтік, мәдени, азаматтық және тағы басқа да салаларда адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау үшін және оларды жүзеге асыру үшін қажетті барлық құқықтарға ие. Аталмыш құқықтардың құрамына атап айтқанда келесілер кіреді: а) өмір сүру құқығы; б) теңдік құқығы; с) бостандық құқығы және жеке басының дербес құқықтылығы; d) заңға сәйкес теңдей қорғау құқығы; е) қандай да болмасын түрдегі дискриминацияға ұшырамау құқығы; f) физикалық және психикалық денсаулығының ең жоғары деңгейіне жету құқығы; g) әділ және қолайлы жұмыс жағдайларына деген құқық; h) азаптауларға, және тағы басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын немесе ар-намысын таптайтын іс-әрекет немесе жаза түрлеріне ұшырамау құқығы [1].

Қасым-Жомарт Тоқаев өз сөзінде Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын жүзеге асыруға зор үлес қосып келе жатқанын және кеңесте қабылданған шешімдер еліміздегі жүргізіліп жатқан реформаларға тың серпін бергенін айтты [2].

– Бүгінгі таңда Ұлттық кеңестің ұсынысымен 13 заң қабылданды. Тағы 9 заң жобасы әзірленіп жатыр. Заң шығару жауапты және күрделі жұмыс екені баршаға белгілі. Осы тұрғыдан алғанда, Кеңес мүшелері ауқымды істер атқаруда. Ұлттық кеңес алғашқы кезеңде өз қызметін консультативті-кеңесші орган ретінде бастады. Ал бүгінде жаңа реформалар ұсынатын маңызды құрылымға айналды, – деді Қазақстан Президенті [2].

Жыл сайын елімізде әйелдерге қатысты 2,5 мыңнан астам қылмыстық іс тіркеледі. Оның ішінде адам өліміне алып келетін жағдайлар да бар. Бұл өткір мәселені шешу үшін мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдардың күш біріктіруі қажет. Бұл ретте, Ішкі істер министрлігіне қарасты 1999 жылы құрылған Әйелдер мен балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі арнайы бөлімшелер маңызды рөл атқарады. Аталған бөлімшелер полиция мен азаматтық қоғамның арасында дәнекер болуы керек. Алайда кезінде олардың штаттық саны, әсіресе, тұрмыстық зорлық-зомбылық фактілері жиі тіркелетін аймақтарда екі есеге дейін қысқартылды. Ішкі істер министрлігіне Әйелдер мен балаларды зорлық-зомбылықтан қорғау жөніндегі арнайы бөлімшелердің штатын қайта қалпына келтіруді тапсырамын, – деді Президент [2].

Нәтижелер. Криминология ғылымында қылмыстың ерекшеліктерін зерттеу, детерминацияны талдау және алдын-алу мен ескертудің ең тиімді шараларын жасау үшін қылмыстың криминологиялық жіктелуі қолданылады, бұл қылмыстың әртүрлі негіздер бойынша жекелеген түрлерге бөлінуі болып табылады. Көптеген жағдайларда жіктеулердің негізіне не қылмыстық әрекеттердің мазмұны (зорлық-зомбылық қылмысы, экономикалық қылмыс, сыбайлас жемқорлық қылмысы және т.б.), не қылмыскердің жеке басының ерекшелігі (әйелдер қылмысы, кәмелетке толмағандар қылмысы, жастар қылмысы және т. б.) жатады. Алайда, біздің ойымызша, қылмысты жіктеудің мүмкін критерийі және қылмыс құрбанының жеке басын ескеру кем емес. Бұл жағдайда әйелдерге, кәмелетке толмағандарға, мигранттарға және т. б. қарсы қылмыс туралы айтуға болады.

Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық қылмысының детерминанттары әр түрлі болуы мүмкін, олардың ішінде:

а) әйелдің құқық қорғау органдарына не болғанын хабарлағаны үшін ер адам тарапынан одан әрі жазаланудан қорқу;

б) ұят пен ұялшақтық, сондай-ақ өзіне және айналасындағыларға жасалған зорлық-зомбылық үшін кінә сезімі;

в) өз адамына деген аяушылық сезімі, өзіне қатысты жасалған зорлық-зомбылық фактілері туралы үндемеу арқылы адалдықты, адалдықты және сүйіспеншілікті көрсетуге деген ұмтылыс;

г) құқық қорғау органдарының оған нақты жағдайда көмектесуге дәрменсіздігі туралы қате түсінік.

Қазақстан Республикасы бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес Қазақстан Республикасының аумағында жалпы тіркелген қылмыстардың саны 2020 жылы – 193232 қылмыстық құқық бұзушылық, 2021 жылы – 181979 қылмыстық құқық бұзушылық, 2022 жылы қаңтар-қараша айлары аралығында 176685 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген [3].

Қазақстан Республикасы бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес, 2020 жылы әйел адамдарға жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы саны – 64828 қылмыстық құқық бұзушылық, оның ішінде қылмыстық теріс қылық саны – 5817, қылмыс саны – 59011. Әйелдерге қарсы жасалған онша ауыр емес қылмыстар – 8821, ауырлығы орташа қылмыстар – 33057, ауыр қылмыстар – 16468, аса ауыр қылмыстар – 657 [3], [4].

2020 жылы жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтарын алатын болсақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 99 бабы бойынша, яғни адам өлтіру -149, адам өлтіруге оқталу – 37, ҚР ҚК 100 Жаңа туған баланы анасының өлтіруі- 1, 101-бап. Аффект жағдайында жасалған адам өлтіру -1, 104-бап. Абайсызда қазаға ұшырату – 11, 105-бап. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу – 104, 106-бап. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру – 237, 107-бап. Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру – 681, 110-бап. Қинау – 49, 112-бап. Қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру – 1, 113-бап. Қылмыс жасаған адамды ұстап алу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру – 1, 114-бап. Денсаулыққа абайсызда зиян келтіру – 17, 115-бап. Қорқыту – 122, 118-бап. Адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ)жұқтыру 4, 119-бап. Қауіпті жағдайда қалдыру – 5, 120-бап. Зорлау – 612, 121-бап. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері – 261, 122-бап. Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау – 320, 123-бап. Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету – 2, 124-бап. Жас балаларды азғындық жолға түсіру – 117, 125-бап. Адамды ұрлау – 20, 126-

бап. Бас бостандығынан заңсыз айыру – 28, 127-бап. Психиатриялық стационарға заңсыз орналастыру – 1, 128-бап. Адам саудасы – 38 [3].

Қазақстан Республикасы бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес, 2021 жылы әйел адамдарға жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы саны – 63816 қылмыстық құқық бұзушылық, оның ішінде қылмыстық теріс қылық саны – 5743, қылмыс саны – 58073. Әйелдерге қарсы жасалған онша ауыр емес қылмыстар – 8528, ауырлығы орташа қылмыстар – 33022, ауыр қылмыстар – 15840, аса ауыр қылмыстар – 672 [3].

2021 жылы жеке адамға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың жекелеген қылмыстық құқық бұзушылықтарын алатын болсақ, Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 99 бабы бойынша, яғни адам өлтіру – 140, адам өлтіруге оқталу – 24, ҚР ҚК 100 Жаңа туған баланы анасының өлтіруі- 3, 101-бап. Аффект жағдайында жасалған адам өлтіру – 1, 104-бап. Абайсызда қазаға ұшырату – 15, 105-бап. Өзін-өзі өлтіруге дейін жеткізу – 161, 106-бап. Денсаулыққа қасақана ауыр зиян келтіру – 214, 107-бап. Денсаулыққа қасақана ауырлығы орташа зиян келтіру – 630, 110-бап. Қинау – 12, 114-бап. Денсаулыққа абайсызда зиян келтіру – 30, 137-бап. Қорқыту – 122, 118-бап. Адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ) жұқтыру 6, 119-бап. Қауіпті жағдайда қалдыру – 10, 120-бап. Зорлау – 543, 121-бап. Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері – 269, 122-бап. Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау – 342, 123-бап. Жыныстық қатынас жасауға, еркек пен еркектің жыныстық қатынас жасауына, әйел мен әйелдің жыныстық қатынас жасауына немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттерге мәжбүр ету – 12, 124-бап. Жас балаларды азғындық жолға түсіру – 139, 125-бап. Адамды ұрлау – 17, 126-бап. Бас бостандығынан заңсыз айыру – 29, 128-бап. Адам саудасы – 4 [3].

Қазақстан Республикасы бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметіне сәйкес, 2022 жылы қаңтар-қараша айлары аралығында әйел адамдарға жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың жалпы саны – 59975 қылмыстық құқық бұзушылық, оның ішінде қылмыстық теріс қылық саны – 5141, қылмыс саны – 54834. Әйелдерге қарсы жасалған онша ауыр емес қылмыстар – 8573, ауырлығы орташа қылмыстар – 29203, ауыр қылмыстар – 16510, аса ауыр қылмыстар – 548 [3].

Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысына сәйкес, адам өлтіруді ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің 4) тармағы бойынша саралаған кезде адамға қаза келтірген сәтте жәбірленушінің жүкті екендігі кінәліге белгілі болғанын анықтау қажет. Бұл ретте, жүктілік мерзімінің, жәбірленушінің жүктілікке байланысты емдеу мекемесінде есепте тұруының, ұрықтың өміршеңдігінің және т.с.с. саралау үшін маңызы жоқ. Кінәлі жүкті әйелді өлтірдім деп ойлаған, бірақ жәбірленуші нақтылы жүкті болмаған жағдайда, кінәлінің әрекеті басқа саралайтын белгілер болмаған кезде ҚК-нің 99-бабы бірінші бөлігі бойынша саралануға жатады [5].

Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысына, сәйкес зорлау деп әйел жынысты адаммен оның еркіне қарсы немесе еркінен тыс, жәбірленушіге немесе басқа адамдарға күш қолданып немесе күш қолданамын деп қорқытып не жәбірленушінің дәрменсіз жағдайын пайдаланып табиғи нысанда жасалған жыныстық қатынасты түсіну керек. Зорлау не өзге сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттер жасау барысында немесе аталған қылмыстарды жасауға оқталу кезінде не болмаса олар аяқталғаннан кейін жасалған

қылмысты жасыру немесе көрсетілген қарсылық үшін кек алу мақсатында жәбірленушіге құқыққа қарсы қасақана қаза келтіру ҚК-нің 99-бабы екінші бөлігінің 10) тармағы және ҚК-нің 120 немесе ҚК-нің 121-баптарының тиісті бөліктері бойынша саралануы керек [6].

Мысалы 2022 жылғы 3 қараша күні Астана қаласы Есіл ауданының №2 аудандық сотының №7135-22-00-1/380 іс үкімімен «Е» деген азамат Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 107-бабы 2-бөлігі 3) және 7)-тармақтарымен және 110-бабы 2-бөлігі 1) және 3)-тармақтарымен көзделген қылмысты жасағаны үшін кінәлі деп танылсын және ҚК-тің 107-бабы 2-бөлігі 3) және 7)тармақтарымен 1 жыл 6 ай бас бостандығынан айыру жазасы, ҚК-тің 110бабы 2-бөлігі 1) және 3)-тармақтарымен 4 жыл 8 айға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалған [7].

Яғни, 2018 жылғы 13-14 тамызда, оқиға болған күні нақты есінде жоқ, сотталушы Түркістан облысы, Төле би ауданы, Нысанбек ауылында орналасқан «Тау Самалы» курорттық аймағына неке қиюларын атап өту кезінде жолдастарына тиісті қызмет етпедің деген себеппен жалға алынған коттедждің жатын бөлмесіне кіргізіп, алкогольден масаң күйде, күш қолдана отырып төсекке лақтырып тұншықтырған, шашынан ұстап, денесінің әр түрлі бөліктеріне бірнеше рет қолдарымен соққылар жасап, жолдастарымен оны сол жерде тастап кетіп қалғанын; [7]

-2018 жылғы 14-15 қазанда, түнгі уақытта, оқиға болған күні нақты есінде жоқ, Малайзияның Лангкави аралындағы «Андаман» қонақ үйінің бөлмесінде оның сіңілісі телефонға қоңырау шалғанын көрсеткеніне қарамастан басқа адамдармен сөйлестің деп, сотталушы алкогольден масаң күйде, оның жүктілік жағдайда екенін біле тұра қолдарымен тұншықтырып, бас тұсына қолымен бірнеше соққылар жасап, соңынан жақ тұсына қатты соққы жасағанын;

-2019 жылғы ақпанның соңғы күндері, оқиға болған күні нақты есінде, Шымкент қаласы, Бекет батыр көшесі, 184 үйде болмашы себептерді сылтауратып, оның жүктілік жағдайда екенін біле тұра, баспалдақпен шашынан сүйреп, дене және бас тұсынан бірнеше рет қолдарымен ұрып соғып, ешқайда хабарласпасын деп ұялы телефонын алып қойғанын;

-2019 жылғы 22 тамызда сағат 23:30 шамасында Шымкент қаласы, Бекет батыр көшесі, 184 үйдің екінші қабатының қонақ күту бөлмесінде бола тұра, жәбірленуші оның аяқтарына массаж жасаудан қатты шаршауына байланысты бас тартқанын сылтау етіп, соңғыға балағат сөздерді айта отырып, денесін тепкілеп, қолдарымен бірнеше соққы жасаған. Ертесіне анасы келіп оны алып кеткен, тек сотталушы кешірім сұрап, мұндай жағдай қайталанбайды, ортақ баласы бар екенін және сүйетінін айтып сендірген соң қайтып келгенін; [7]

-2019 жылғы 1-2 желтоқсанда, оқиға болған күні нақты есінде жоқ, сотталушы Шымкент қаласы, Бекет батыр көшесі, 184 үйде жүктілік жағдайда екенін біле тұра, сотталушының анасы арасындағы ұрысты себеп қылып, ұрып соғып, қол жұмсап, телефонын сындырған соң әке-шешесінің үйіне кетіп қалған. Кейін сотталушы кешірім сұрап, мұндай жағдай қайталанбайды, ортақ баласы бар екенін, сүйетінін айтып және сотталушының әке-шешесінен бөлек тұрамыз деп сендірген соң, 2020 жылғы 15 қаңтарда сотталушының үйіне қайтып келіп, Шымкент қаласы, Сасбухаев көшесі, 32 үйге көшкенін; [7]

-2020 жылғы сәуір айының екінші бөлігінде, оқиға болған күні нақты есінде жоқ, сотталушы оның екінші баласына жүктілік жағдайда екенін біле тұра, Шымкент қаласы, Сасбухаев көшесі, 32 үйде өзара қарым-қатынастарына байланысты сөзге келіп қалған кезінде сотталушы оны бет тұсына бірнеше рет қолдарымен соққылар жасап, оған дене жарақаттарын салғаннан соң әке-шешесінің үйіне кететін болып әкесінің жүргізушіні шақыртып, заттарын көлікке тией бастағанда сотталушының әке-шешесі келіп, сотталушы үйден кетеді деп айтып, осы пәтерде қалуын сұрағандықтан, өзінің

әке-шешесіне қайта барудан және жұбайы ретінде сотталушыны таңдағанынан ұялып осы пәтерде қалған. Сотталушы қайтадан кешірім сұрап, барлық жағдайды жасай бастағанын;

-2020 жылғы 12-13 маусымда, оқиға болған күні нақты есінде жоқ, Шымкент қаласы, Сасбукаев көшесі, 32 үйде бола тұра, сотталушы оның ата-анасының үйіне көшуіне қарсы болуына байланысты жанжал кезінде, дене және бет тұсынан бірнеше рет қолдарымен соққы жасаған, содан соң әке-шешесінің үйіне кетіп қалған, тек 2020 жылғы 25 қыркүйекте сотталушы қайтадан кешірім сұрап, екі бала әкесіз болмасын деген соң сотталушыға қайта оралғанын; [7]

-2021 жылғы 3-4 желтоқсанда сотталушы өзінің тұрғын үй-жайында Шымкент қаласы, Бекет батыр көшесі, 184 үйде бола тұра, оның әкесі қаржылай көмек көрсетпегенін сылтау етіп, шашынан сүйреп, дене және бас тұсынан жұдырықтарымен бірнеше рет ұрып соғып, телефонын сындырып, неге екенін білмейді кешірім сұратып, дәретханаға кеткенде, балаларын алып, көшеден такси ұстап әке-шешесінің үйіне кетіп қалған. Сотталушы қайтадан кешірім сұрап, балаларды сағынғанын, оны сүйетінін, енді қол көтермейтінін, жұмыс істеуге рұқсат беретінін және басқа қалаға көшетінін айтып, қайтып келуін сұраған соң, 2021 жылғы 13 желтоқсанда сотталушымен қайта қосылғанын;

-2021 жылғы 18 желтоқсанда сағат 04:00 шамасында Шымкент қаласы, Бекет батыр көшесі, 184 үйдің екінші қабатында бола тұра, жәбірленушіге балағат сөздерді айта отырып, жанжаққа лақтырып, оған бірнеше рет денесіне соққылар жасап, оның айқайына оянған баласы Әлиді оған жолатпай, мылтығын шығарып, оны шешесі алып қойған соң, пышақтарды шығарып оқталғанда, сотталушының шешесі араға түсіп, өз бөлмесіне жатқызғанын;

-2022 жылғы 28 наурызда сағат 07:00-09:00 шамасында Астана қаласы, Мұхамедханов көшесі, №4а үй, №147 пәтерінде араларында болған келіспеушілік салдарынан орын алған мән-жайларды анықтау мақсатында, сотталушы жатын бөлмесінде ұйықтап жатқанда оятып, ас бөлмесіне алып барып, орындыққа отырғызып, дене және бас тұсынан бірнеше рет қолдарымен соққылар жасағанын айтты [7].

А.У. Базарлинова сөзінше, зорлық-зомбылық жыныстық қылмыстардың тікелей негізгі объектісінің мазмұны туралы мәселе бойынша ұсынылған пікірлерді талдауда, олар жыныстық еркіндікті немесе жыныстық өзін-өзі анықтауды немесе жеке тұлғаның жыныстық қол сұғылмаушылығын қамтамасыз ету саласындағы қоғамдық қатынастар болып табылады деген қорытынды жасауға болады деген пікірге келді [8, 104 б.].

Р.Е. Джансараева, С.Б. Дүзбаева, А.Ж. Жақыш ойларында, тұрмыстық зорлық-зомбылық туралы ойлау әдетте жәбірленушінің көрінетін жарақаттарына әкелетін физикалық зорлық-зомбылық туралы ойлайды. Бұл қиянаттың бір ғана түрі. Қорлайтын мінез-құлықтың бірнеше категориялары бар, олардың әрқайсысының өзіндік жойқын салдары бар. Зорлық-зомбылықпен байланысты өлім жәбірленушіні жоғары тәуекелге ұшыратуы мүмкін, зорлық-зомбылықтың басқа түрлерімен бірге жүретін жеке тұлғаның ұзақ мерзімді жойылуы маңызды және оны азайту мүмкін емес [9, 52 б.].

Тұрмыстық зорлық-зомбылық - отбасы-тұрмыстық қатынастар аясында бір адамның басқаға (басқаларға) қатысты дене зардабын және (немесе) психикалық зардап келтіретін немесе келтіру қаупі бар құқыққа қарсы қасақана әрекеті (іс-әрекеті немесе әрекетсіздігі) [10].

К. Дуйсембиев пікірінше, отбасылық және тұрмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы тұрудың негізгі қиындығы-жәбірленушінің өз жағдайын нашарлатудан қорқып, зорлаушыны бергісі келмеуі. Мұндай жағдайларда адамдардың қорғалуын қамтамасыз ету үшін мемлекет тұрмыстық зорлық-зомбылықтың жолын кесуге, жәбірленушілер үшін қауіпсіз жағдайлар жасауға, оларға белгілі бір қызметтер кешенін (ақпараттық,

құқықтық, психологиялық және т.б.) көрсетуге, құқық бұзушыға жеке профилактика шараларын қолдануға тиіс [11].

Талқылау. Криминологиялық тұрғыдан алғанда, әйелдерге қарсы қылмыстар қылмыс құрбанының гендерлік белгісі ретінде қылмыстың жалпы көлемінен ерекшеленетін қылмыстың белгілі бір түріне айналады, ол әйел адамдар ретінде әрекет етеді. Қылмыстың бұл түрі жалпы қылмыстың ажырамас бөлігі болып табылады, бірақ ерекше ерекшеліктері оны криминологиялық зерттеудің тәуелсіз объектісі ретінде бөлуге мүмкіндік береді.

ҚР ҚК 52 бабының 1 бөлігіне сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасауға кінәлі деп танылған адамға осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында белгіленген шектерде және осы Кодекстің Жалпы бөлігінің ережелері ескеріле отырып, әділ жаза тағайындалады [4].

ҚР ҚК 52 бабының 2 бөлігіне сәйкес, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамға оның түзелуі және жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу үшін қажетті және жеткілікті жаза тағайындалуға тиіс. Егер жасалған қылмыстық құқық бұзушылық үшін көзделген жазаның онша қатаң емес түрі жазаның мақсатына жетуді қамтамасыз ете алмайтын болса ғана, ол үшін көзделгендері арасынан неғұрлым қатаң жаза түрі тағайындалады. Жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделгеннен неғұрлым қатаң жаза осы Кодекстің 58 және 60-баптарына сәйкес қылмыстық құқық бұзушылықтардың жиынтығы бойынша немесе үкімдердің жиынтығы бойынша тағайындалуы мүмкін. Жасалған іс-әрекет үшін осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті баптарында көзделгеннен онша қатаң емес жаза тағайындау үшін негіздер осы Кодекстің 55-бабында айқындалады [4].

ҚР ҚК 52 бабының 3 бөлігіне сәйкес, жаза тағайындау кезінде қылмыстық құқық бұзушылықтың сипаты мен қоғамға қауіптілік дәрежесі, кінәлі адамның жеке басы, оның ішінде құқық бұзушылық жасағанға дейінгі және одан кейінгі оның мінез-құлқы, жауаптылық пен жазаны жеңілдететін және ауырлататын мән-жайлар, сондай-ақ тағайындалған жазаның сотталған адамның түзелуіне және оның отбасының немесе оның асырауындағы адамдардың тіршілік жағдайына ықпалы ескеріледі [4].

Ал, ҚР ҚК 54 бабының 7 тармағына сәйкес, кінәлі адамға жүктілік жағдайда екені көрінеу белгілі әйелге қатысты, сондай-ақ жас балаға, басқа да қорғансыз немесе дәрменсіз адамға не кінәлі адамға тәуелді адамға қатысты қылмыстық құқық бұзушылық жасау қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар болып есептеледі [4].

Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысына сәйкес, сот жаза тағайындағанда жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың қоғамға қауіптілік дәрежесін анықтаған кезде соттар ҚК-нің 11-бабында көзделген оның ауырлығын, сондай-ақ құқық бұзушылық жасалған кездегі мән-жайлардың (жасау тәсілі, кінәнің түрі, себептер мен мақсаттар, іс-әрекеттің аяқталу кезеңі, туындаған зардаптардың қоғамға қауіптілік дәрежесі және т.б.) жиынтығын ескеру керек [12].

Мысалы, Қазақстан Республикасының ҚК-нің 106-бабы 3-бөлігімен көзделген қылмыстық құқық бұзушылықты жасағаны үшін кінәлі деп танылып, 9 (тоғыз) жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалсын. ҚК-нің 58-бабы 3-бөлігіне сәйкес, онша қатаң емес жазаны неғұрлым қатаң жазаға сiңiру арқылы түпкiлiктi, оған осы бап бойынша 10 (он) жылға дейiн құқық қорғау органдарында жұмыс атқару құқығынан айыра отырып, 9 (тоғыз) жылға бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалсын үкiм шығарды [13].

Яғни, басты сот талқылауында сотталушы «А» кінәсін толық мойындап, жәбірленуші «Б» 2015 жылдан бері танитынын, оқиға орын алған күні бірге арақ ішіп отырған сәтте екеуінің арасында ерегіс пайда болып, нәтижесінде ол жерде жатқан тасты алып «А» басының төбе аймағынан бірнеше мәрте ұрып кетіп қалғанын, енді мұндай жағдай қайталанбайтынын, жасаған іс әрекетіне шын жүректен өкінетінін көрсетіп, бас бостандығын өзінде қалдыруды сұрады. Басты сот талқылауына жәбірленуші «А» өз жауабында, сотталушыға кешірім беретінін, ешқандай талап тілегі жоқ екенін, оған қояр талап-тілегі жоқ екенін көрсетті. 2022 жылғы 26 тамыздағы №20-13-08-26/2436/3763 қорытындысына сәйкес, «А» денсаулығына ауыр зиян келгенін, дене жарақаттыры қатты – жұмыр зат /заттарды/ әсерінен, соққы механизмімен алынғанын, жарақаттардың алу уақыты медициналық құжаты бойынша оқиға болған күнге сәйкес келеді - деп тұжырымдалған. Қазақстан Республикасы Қылмыстық процестік кодексінің 24-бабына сәйкес, іс материалдарын және істің мән-жайларын зерттеп, әрбір делелдемеге қатыстылығы, жол берілушілігі, дұрыстығы, ал барлық жиналған дәлелдемелерге олардың жиынтығында істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан баға беріп, сотталушының бұл қылмыстық әрекеттерді жасағаны оның басты сот талқылауында өзінің айыбын толық мойындап болған қылмыстық оқиғаны нақтылап көрсеткен жауабымен, жәбірленушінің жауабымен, басты сот талқылауында зерттелген істегі басқада құжаттармен жан-жақты, объективті түрде дәлелденген деп есептелуге жатады. Сотталушы «А» айыбын мойындап берген жауабы істің шынайы мән-жайымен толық сәйкес келеді. Сот, дәлелденуге жататын мән-жайлардың барлығы және әрқайсысы туралы ақиқатты даусыз белгілейтін, іске қатысты жол берілетін және анық дәлелдемелер жиналғандықтан, дәлелдемелердің жиынтығы қылмыстық істі шешу үшін жеткілікті деп таниды. Сотталушы «А» іс-әрекеті Қазақстан Республикасының ҚК-нің 106-бабының 1-бөлігімен дұрыс сараланған себебі - ол жәбірленушінің денсаулығына қасақана ауыр зиян келтірген. ҚК-нің 11-бабының 4-бөлігінің талабына сәйкес жасалған іс-әрекет ауыр қылмыс болып танылған [13].

Қорытынды. Қорытындылай келе, әйел адамдарға қарсы зорлық-зомбылықтың түрлері, пайда болу негіздері, салдары сияқты бірқатар сипаттамалары бар. Әйел адамдарға қарсы жасалатын зорлық-зомбылық қылмыстарының санын азайту үшін құқық қорғау органдары қылмыстың осы түріне профилактикалық ықпал етудің белсенді шараларын әзірлеуі керек, ал жәбірленушілер өздерін және жақындарын қорғау мақсатында өз отбасында жасалған зорлық-зомбылық туралы үндемеуі керек деп есептейміз.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықты түбегейлі жою туралы Декларация Бас Ассамблеяның 48/104 Қарарымен 1993 жылы 20 желтоқсанда қабылданды
2. Мемлекет басшысының Ұлттық қоғамдық сенім кеңесінің VI отырысында сөйлеген сөзі <https://www.akorda.kz/kz/memleket-basshysynyn-ulttyk-kogamdyk-senim-kenesinin-vi-otyrysynda-soylegen-sozi-16104232>
3. Қазақстан Республикасы бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің мәліметі. – Астана. – 2022 жыл. – gamgor.kz
4. Қылмыстық кодексі Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V ҚРЗ.
5. Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Нормативтік қаулысы.
6. Зорлау және өзге де сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттермен байланысты қылмыстарды саралаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 4 Нормативтік қаулысы.

7. Астана қаласы Есіл ауданының №2 аудандық сотының №7135-22-00-1/380 іс үкімі. – 2022 ж
8. Базарлинова А.У. О некоторых аспектах содержания объекта посягательства насильственных половых преступлений в отношении несовершеннолетних //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №3(68) 2021. – С.98-105
9. Джансараева Р.Е. Дүзбаева С.Б. Жақыш А.Ж. Основные аспекты насилия в уголовном праве //Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №3(72) 2022. – С.51-56.
10. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы N 214-IV Заңы.
11. Дуйсембиев К. судья районного суда № 2 Есильского района г. Астаны // Действительный механизм защиты. <https://online.zakon.kz>
12. Қылмыстық жаза тағайындаудың кейбір мәселелері туралы Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2015 жылғы 25 маусымдағы № 4 нормативтік қаулысы.
13. Қызылорда қаласының № 2 аудандық сотының №8538-26-29-7/735 іс үкімі. – 2022 ж

Авторлар туралы мәліметтер

Амангелдықызы Анар - Каспий қоғамдық университетінің PhD докторанты.

Абижанов Сырым Маратович - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу құқығы және криминалистика кафедрасының доценті, PhD, полиция подполковнигі.

Тлешалиев Нурлан Даулеткулович – Каспий қоғамдық университеті «Әділет» Жоғары құқық мектебінің сеньор-лекторы з.ғ.м.

Амангелдықызы Анара – PhD докторант Каспийского общественного университета.

Абижанов Сырым Маратович - доцент кафедры уголовного права, уголовно-процессуального права и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, доктор философии PhD.

Тлешалиев Нурлан Даулеткулович – сеньор-лектор Высшей школы права «Адилет» Каспийского общественного университета, м.ю.н.

Amangeldykyzy Anara– PhD doctoral student of the Caspian Public University.

Abizhanov Syrym Maratovich – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure Law and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov. PhD, Associate Professor, PhD.

Tleshaliyev Nurlan Dauletkulovich – senior lecturer at the Higher School of Law "Adilet" of the Caspian Public University.

Н.С. Досыбеков¹, Е.М. Калиеков¹, М.Б. Токсанова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМЫ ПРОТИВОПРАВНОГО ПОВЕДЕНИЯ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ

В статье рассматриваются причины противоправного поведения несовершеннолетних. Затронуты вопросы пагубного влияния на психику, нормальное духовное развитие несовершеннолетнего совершение любого уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетних и правовое закрепление ответственности за такой вид деяния.

Отмечена роль ранней профилактики преступности несовершеннолетних, которая отнесена к общесоциальным культурно-воспитательным мерам, в процессе развития некультурных эгоизма и эгоцентризма в детском возрасте. Дано пояснение различий эгоизма от эгоцентризма.

Авторы обращают внимание на необходимость учитывать возрастные особенности несовершеннолетних, требующие психологически и методически грамотного подхода при применении мер предупреждения.

В работе раскрываются стадии отличного от нормы поведения подростков, анализируется результат взаимодействия личности и конкретной внешней ситуации, влияние наследуемых психофизических задатков индивида, его социально приобретенные негативные нравственно-психологические качества.

Ключевые слова: правонарушение, причины, психика подростков, ранняя профилактика, проблемы, воспитание, эгоизм и эгоцентризм.

Кәмелетке толмағандардың құқыққа қайшы мінез-құлқы проблемасының әлеуметтік-психологиялық аспектісі

Мақалада кәмелетке толмағандардың Заңсыз мінез-құлқының себептері қарастырылады. Психикаға зиянды әсер ету, кәмелетке толмағанның қалыпты рухани дамуы, кәмелетке толмағандардың қатысуымен кез келген қылмыстық құқық бұзушылықты жасау және мұндай әрекет түріне жауапкершілікті құқықтық бекіту мәселелері қозғалды.

Балалық шақта мәдениетсіз эгоизм мен эгоцентризмді дамыту процесінде жалпы әлеуметтік мәдени-тәрбие шараларына жатқызылған кәмелетке толмағандар қылмысының ерте профилактикасының рөлі атап өтілді. Эгоизм мен эгоцентризмнің айырмашылығы түсіндірілді.

Авторлар ескерту шараларын қолдану кезінде психологиялық және әдістемелік сауатты тәсілді қажет ететін кәмелетке толмағандардың жас ерекшеліктерін ескеру қажеттілігіне назар аударады.

Жұмыста жасөспірімдердің мінез-құлқының нормадан өзгеше кезеңдері ашылады, жеке тұлғаның өзара әрекеттесуі мен нақты сыртқы жағдайдың нәтижесі, адамның тұқым қуалайтын психофизикалық бейімділіктерінің әсері, оның әлеуметтік алынған жағымсыз моральдық-психологиялық қасиеттері талданады.

Түйінді сөздер: құқық бұзушылық, себептер, жасөспірімдердің психикасы, ерте алдын алу, проблемалар, тәрбие, өзімшілдік және өзімшілдік.

Socio-psychological aspect of the problem of illegal behavior of minors

The article discusses the causes of illegal behavior of minors. The issues of harmful influence on the psyche, the normal spiritual development of a minor, the commission of any criminal offense in

the presence of minors and the legal consolidation of responsibility for this type of act are touched upon.

The role of early prevention of juvenile delinquency, which is attributed to general social cultural and educational measures, in the development of uncultured egoism and egocentrism in childhood is noted. The explanation of the difference between egoism and egocentrism is given.

The authors draw attention to the need to take into account the age characteristics of minors, which require a psychologically and methodically competent approach when applying preventive measures.

The work reveals the stages of adolescents' behavior different from the norm, analyzes the result of the interaction of the individual and a specific external situation, the influence of the inherited psychophysical inclinations of the individual, his socially acquired negative moral and psychological qualities.

Keywords: offense, causes, adolescent psyche, early prevention, problems, education, selfishness and egocentrism.

Введение. «Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждение детской безнадзорности и беспризорности - (далее - профилактика правонарушений, безнадзорности и беспризорности среди несовершеннолетних) - система правовых, педагогических и иных мер, направленных на предупреждение правонарушений, безнадзорности, беспризорности и антиобщественных действий среди несовершеннолетних, выявление и устранение причин и условий, им способствующих, осуществляемых в совокупности с мерами индивидуальной профилактики с несовершеннолетними, родителями или другими законными представителями несовершеннолетних, не исполняющими обязанности по их воспитанию, обучению или содержанию либо отрицательно влияющими на их поведение, а также иными лицами, вовлекающими несовершеннолетних в совершение правонарушений или антиобщественных действий» [1]. Из данного определения вытекает, что комплекс профилактических мероприятий должен разрабатываться с учетом достижений в области не только права, но и педагогики, социальной и возрастной психологии, биологии, демографии и других отраслей знаний.

Подрастающее поколение, ещё не сформировавшее основные жизненные ценности и ориентиры, является слабым звеном нашего общества - им легко манипулировать, оно чаще поддается соблазнам, не думая о последствиях.

Как правило, имевшие проблемы с законом в раннем возрасте, во взрослой жизни становятся преступниками. Поэтому ранняя профилактика правонарушений является важнейшей задачей всех, кто обязан заниматься детьми и заботиться о подрастающем поколении – родителей, учителей, тренеров, руководителей и государства. Необходимо помнить, что здоровое, законопослушное и правильно ориентированное молодое поколение - основная опора страны.

Социальная реабилитация несовершеннолетних, оказавшихся в трудной жизненной ситуации является одной из проблем при выполнении задач, определенных законодательством, осуществляемые субъектами профилактики с привлечением всех заинтересованных лиц – прежде всего родителей в деле воспитания детей. Это, пожалуй, самое ответственное и слабое звено в системе профилактики.

К сожалению, в большинстве родители не имеют навыков воспитания детей, отсутствуют знания основ педагогики. Более того, большинство считают, что воспитание ребенка - это личное дело родителей. Тогда как результатом упущения в воспитании в семье является проявление девиантности детей (*самовольный уход из дома, буллинг, проявление агрессии, жестокость к животным и т.д.*) и, дальше – больше, тем самым они причиняют вред обществу.

Обсуждение. В Кодексе об административных правонарушениях Республики Казахстан (далее КоАП РК) предусмотрена ответственность за неисполнение обязанности по воспитанию (или) образованию, защите прав и интересов несовершеннолетнего по статье 127 КоАП РК [2].

Статистика показала, что в нашей стране ежегодно растет количество выявляемых фактов за данное правонарушение.

Год	2018	2019	2020	2021	2022	Январь 2023
кол-во	4840	5634	5702	6600	7799	446

Отсюда следует, что воспитание детей - это не личное дело каждого родителя, оно является обязанностью и требованием закона, соответствующее конституционному положению о том, что забота о детях и их воспитание являются естественным правом и обязанностью родителей (ст. 27 Конституции Республики Казахстан) [4].

Как правило, именно недостаток воспитания в семье, неблагоприятная обстановка (моральная и материальная) приводит к безнадзорности и антиобщественному поведению.

Совершение любого уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетних (это нередко имеет место в сфере семейно-бытовых отношений) пагубно влияет не психику, нормальное духовное развитие несовершеннолетнего. Взрослые правонарушители своим примером преступного поведения оказывают негативное воспитательное воздействие на подростка, который нередко в несовершеннолетнем возрасте или достигнув совершеннолетия, повторяет то, что происходило при нем. В этой связи профессор Рахметов С.М. предлагает предусмотреть в качестве отягчающего ответственность и наказание обстоятельства совершения уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетних путем дополнений часть 1 ст. 54 УК пунктом 17) следующего содержания: «совершение уголовного правонарушения в присутствии несовершеннолетнего» [5, 154]. Нами поддерживается данное предложение.

Вместе с тем, недостатки в нравственном воспитании детей, считаем, наиболее существенной причиной правонарушений несовершеннолетних.

Так, в учебнике по криминологии под общей редакцией Долговой А.И., меры предупреждения преступности по содержанию подразделяются на экономические, политические, социальные, организационно-управленческие, культурно-воспитательные, правовые и иные.

Под культурно-воспитательными мерами авторы учебника понимают «разнообразные усилия по утверждению в жизни общества идей добра и справедливости, законов высокой нравственности, по устранению явлений моральной безнормативности и деградации, эффективному противостоянию так называемой массовой культуре, пропаганде эгоцентризма, насилия, жестокости, сексуальной распущенности» [6].

В общей системе предупреждения преступности ранняя профилактика преступности несовершеннолетних скорее относится к общесоциальным культурно-воспитательным мерам.

Важным аргументом в обосновании необходимости ранней профилактики является тезис о том, что воспитать законопослушного подростка легче, чем перевоспитать «трудного», педагогически запущенного, что порой бывает вообще невозможно.

Вопросы воспитания возникают как правило, при каких-нибудь неприятных происшествиях среди детей, как драка в школе, нецензурная брань, травля среди сверстников, грубость по отношению учителю и др. проступки.

Обратим внимание на одно обстоятельство, что существуют убедительные доказательства того, что рецидив преступлений взрослых часто предваряется длительным антиобщественным поведением в детстве и юности, выразившийся в проступках мало-

значительных и совершаемых «без мотива» «совершила просто так», «по глупости», «не хотел, так получилось».

Но, как показывают исследования, внешне «безмотивный» поступок обычно является результатом длительного внутреннего созревания антиобщественной направленности личности, которая потом взрывается и имеет более тяжкое последствие.

Актуальность и необходимость ранней профилактики преступности несовершеннолетних существенным образом подкрепляется с негативными сторонами процесса акселерации детей.

Для разработки концепции ранней профилактики правонарушений несовершеннолетних полагаем необходимо изучить личности несовершеннолетних преступников и выявить для их личностей характеристик как «неокультуренные» эгоизм и эгоцентризм, формирующиеся в раннем возрасте.

Обратимся к понятиям эгоизм или эгоцентризм и их значимости. Эгоизм или эгоцентризм характерны в разной степени всем людям, однако у несовершеннолетних подростков эти фундаментальные качества могут принимать гипертрофированные, некультурные и одновременно примитивные формы.

Отличия эгоизма от эгоцентризма заключаются в том, что под эгоцентризмом понимается акцентуированная установка, когда за исходную точку восприятия мира принимается собственная личность; а под эгоизмом - укоренившаяся привычка жить, прежде всего, для себя.

Как видится, эти понятия хотя и близкие к друг другу, но разные по психологическим характеристикам качества. Эгоцентризм выражается в искаженном и суженном восприятии мира, человеческих переживаний. Эгоцентричные дети воспринимают мир в узком диапазоне своих отрицательных, тревожных и болезненных переживаний.

Основными причинами их душевных состояний в доминировании отрицательных переживаний, связаны с пренебрежительным отношением к ним взрослых, в то время как причиной эгоизма является избалованность ребенка, привычка к безотказному удовлетворению его желаний, когда впоследствии для него становится нормой жизни их неограниченное сиюминутное удовлетворение и неразвитая воля.

Следует сказать, что прочный фундамент эгоизма и эгоцентризма закладывается именно в семье по условиям, в которых ребенок растет первые 5-7 лет жизни.

Как отмечают психологи, наиболее распространенными типами из акцентуаций характера являются неустойчивая, инертно-импульсивная, гипертимная и демонстративная акцентуации. Основой поведения подростков с данными акцентуациями являются доминирующие мотивы эгоизма, - стремления к самоутверждению, жажде внимания к себе, получению удовольствий. У гипертимных подростков это проявляется в постоянной склонности шутить, весело проводить время, повышенного стремления к приключениям, быстрой смене увлечений, слабой воле, нежелании тормозить свою активность. Близко к гипертимной акцентуации примыкает неустойчивый тип акцентуации, который хотя внешне и проявляет себя по-другому, но обладает внутренним единством с ней: подростки с такой акцентуацией нерешительны, слабовольны, неустойчивы, для них характерно невыполнение обязанностей, предпочтительны нетрудовые пути достижения целей, гедонистические взгляды и сексуальная озабоченность. У демонстративных же подростков выражена патологическая потребность во внимании, восхищении, удивлении, почитании их личности.

В основе мотивации инертно-импульсивной акцентуации находится эгоцентризм.

Так, Антонян Ю.М. и Юстицкий В.В. пишут: «У подростков с данной акцентуацией преобладающим является представление о враждебности окружающих и о допустимости применения физической силы» [7, 92].

Доминирующим мотивом у таких подростков является избегание гибели, преодоление угрозы своему существованию. Несовершеннолетние подростки с та-

ким типом акцентуации часто становятся лидерами антиобщественных и преступных групп, готовы совершать наиболее тяжкие преступления.

Отсюда следует, что фундамент личностей несовершеннолетних преступников составляют некультуренные эгоизм и эгоцентризм, которые готовы за счет других или «на других» удовлетворять свои эго-потребности. Этим и объясняется, почему несовершеннолетние преступники чаще других нарушают дисциплину в школе, пропускают занятия, не выполняют домашние задания, ограничены в своих духовных запросах (*не посещают выставки, театры, библиотеки, не читают книг, предпочитают - боевики, "ужастики", фантастику, эротику (чаще порнографию), рано и беспорядочно вступают в половые связи*), а предпочтение отдают праздному времяпровождению, бесцельным прогулкам группами по улицам, совместному распитию алкоголя, употреблению наркотиков, травле над младшими и старшими.

Также проясняется то, почему в эмоционально-волевой сфере у несовершеннолетних преступников, как правило, преобладают: ослабление или неразвитость чувства стыда, равнодушное отношение к чувствам и переживаниям окружающих, не входящих в свой круг, эмоциональная холодность, несдержанность, агрессивность, жестокость, грубость, лживость, лицемерие, отсутствие достаточного уровня самокритичности; эмоциональная неуравновешенность, трусость, недоверчивость и подозрительность, дерзость, упрямство, тщеславие; разрыв между уровнем требований к себе и к окружающими, завышенная самооценка; ослабление волевых качеств, но при усилении отрицательной направленности воли – «злой» воли.

Можно утверждать, что с точки зрения нравственного уровня, правосознания и ценностных ориентаций для несовершеннолетних преступников характерны: разрыв между общепризнанными ценностями; псевдосолидарность, когда выше ставятся интересы своего круга; ложно понимаемое чувство товарищества; жизненные цели, характеризующиеся стремлением к достижению психологического комфорта в референтной группе, получению сиюминутного удовольствия от жизни.

Мы видим огромную роль ранней профилактики, которая должна проводиться как можно раньше, чтобы остановить процесс развития некультуренных эгоизма и эгоцентризма с самого раннего детского возраста. Иначе он пойдет по нарастающей, усиливаясь под негативным воздействием массовой культуры и деструктивных процессов в обществе.

И именно поэтому обречены на неудачу попытки строго правового просвещения, не сопровождающиеся мерами по формированию у детей социально-полезных навыков и нравственных убеждений - если внутренней мотивацией личности является некультуренные эгоизм или эгоцентризм, то не может состояться переход от знания закона к его исполнению. И именно этот момент необходимо учесть в концепции ранней профилактики.

Приходим к выводу, что не стоит переоценивать влияние социально-экономических причин в детерминации преступности по сравнению с духовными и социально-психологическими причинами.

Как прописано верно, в нашем Законе «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности», «воспитание несовершеннолетнего - непрерывный процесс воздействия на ребенка со стороны родителей или других законных представителей, а также работников государственных органов по привитию ему правил и норм поведения, принятых в обществе и направленных на его духовное, физическое, нравственное, психическое, культурное, интеллектуальное развитие и защиту от отрицательного влияния социальной среды» [1].

Стоит обращать внимание на поведение детей в раннем возрасте и стараться пресечь любые проявления жестокости со стороны ребенка по отношению к животным,

младшим или старшим братьям и сестрам, а также к своим ровесникам. Прививать правильные жизненные ориентиры, убеждения, ценности. И нельзя забывать, что собственный положительный пример – залог успеха всех «нравочений» со стороны родителей.

Вовремя замеченные отклонения в поведении детей и подростков и правильно организованная педагогическая помощь могут сыграть важную роль в предотвращении ситуаций, которые могут привести к правонарушениям и преступлениям.

Методы применения мер предупреждения. Необходимо учесть возрастные особенности несовершеннолетних, требующие психологически и методически грамотного подхода при применении мер предупреждения.

Выделяют следующие стадии отличного от нормы поведения подростков:

- неодобряемое поведение – поведение, связанное с шалостями, озорством, непослушанием, непоседливостью, упрямством;
- порицаемое поведение - поведение, вызывающее более или менее осуждение окружающих, педагогов, родителей (*эпизодические нарушения дисциплины, случаи драчливости, грубости, дерзости, нечестности*);
- девиантное поведение - нравственно отрицательные действия и поступки, принявшие характер систематических или привычных (*лживость, притворство, лицемерие, эгоизм, конфликтность, агрессивность, воровство и т. д.*);
- противоправное поведение - поведение, связанное с различными правонарушениями (*эпизодические умышленные нарушения норм, требований, регулирующих поведение и взаимоотношения людей в обществе, хулиганство, избиения, вымогательство, распитие спиртных напитков, злостные нарушения дисциплины и общепринятых правил поведения т. д.*) [7].

Криминогенные факторы преступности несовершеннолетних включают в себя как причины и условия, которые являются общими для всей преступности в целом, так и характерные, присущие только преступности несовершеннолетних и связанные, как правило, с возрастными и индивидуальными особенностями личности несовершеннолетних.

Под причинностью понимается объективная, всеобщая генетическая (порождающая) связь между двумя явлениями: причиной и следствием. Многообразие проявлений преступности взаимосвязано с различными сторонами общественной жизни, и вызывает необходимость рассматривать причины преступности в трех уровнях:

- индивидуальном, в основе которого изучение конкретной личности преступника, механизма его преступного поведения, обстоятельств и факторов, породивших совершение преступления;
- социологическом, предусматривающим изучение социальной, экономической, политической, духовной и иных сфер общественной жизни человека, влияющих на формирование его личности и мотивацию преступного поведения;
- философском, учитывающим объективно существующие в обществе социальные противоречия.

Влияющие на преступность причины могут быть общие, в основе которых совокупность всех явлений и факторов, порождающих преступность, и всех условий, которые ей способствуют, и специфические, составляющие часть общих причин, приводящих в определенных ситуациях и условиях к совершению преступления.

Совокупность криминогенных факторов, обуславливающих антиобщественную установку личности и мотивацию её преступного поведения, является общей причиной конкретного преступления.

Факторы, обуславливающие индивидуальное преступное поведение, включают в себя социальную среду, состоящую из:

- условий, формирующих негативные нравственно-психологические качества личности;
- самой личности с негативными нравственно-психологическими свойствами и антиобщественной установкой;
- условий, связанных с возникновением конкретной криминогенной ситуации;
- решения совершить преступление;
- преступления.

Преступление с точки зрения причинности должно рассматриваться как результат взаимодействия личности и конкретной внешней ситуации. Сама же личность преступника развивается на основе взаимодействия наследуемых психофизических задатков индивида, его социально приобретенных негативных нравственно-психологических качеств с внешней средой и социальной действительностью [8, 11 с.].

В причинности преступного поведения подростков и взрослых принято выделять пять групп факторов:

1. Биологические факторы, затрудняющие социальную адаптацию ребенка и требующие как социально-педагогической коррекции, так и медицинской.
2. Психологические факторы, включающие наличие у ребенка психопатологии или акцентуации (чрезмерного усиления) отдельных черт характера;
3. Социально-педагогические факторы, обусловленные недостатками школьного, семейного и иных видов воспитания, компенсирующиеся приобретением негативного социального опыта;
4. Социально-экономические факторы, выражающиеся в отсутствии социальных способов получения достойного заработка, безработице, инфляции, обнищании, экономическом неравенстве и т.п.;
5. Морально-этические факторы, состоящие в упадке нравственности, разрушении духовных ценностей, ориентировании только на материальные потребности и т.п. [8]

Кроме общих причин и условий, присущих преступности взрослых и несовершеннолетних, у преступности несовершеннолетних существуют специфические причины и условия, находящиеся в сфере социализации личности подростка: в семье, школе, трудовой, досуговой деятельности и др.

Российский ученый Миньковский Г.М. подразделяет несовершеннолетних преступников по степени (*глубине*) деформации личности:

1. совершившие преступления в результате случайного стечения обстоятельств, вопреки общей положительной направленности личности;
2. совершившие преступления в результате попадания в ситуацию, связанную с неустойчивостью общей направленности личности;
3. совершившие преступления в результате отрицательной направленности личности, не достигшей устойчивой антиобщественной позиции;
4. совершившие преступления в результате сформировавшейся антиобщественной позиции [9].

Групповой характер преступности несовершеннолетних связан с психологическими особенностями поведения человека в группе. При совершении несовершеннолетними правонарушений в группе индивидуальные особенности каждого из них подавляются психическим комплексом, присущим группе в целом. Группировки несовершеннолетних с антиобщественной направленностью все чаще переходят в разряд бандитских формирований, организованной и профессиональной преступности.

Деформация нравственных и правовых ориентаций подростков подчиняет понятия товарищества, дружбы, долга, совести и т.п. групповым интересам, которые часто расходятся с интересами общества и государства. В среде несовершеннолетних правонарушителей нарушение норм права и морали признается вполне допустимым, если

этого требуют интересы группы, а соблюдение закона ставится в зависимость от вероятной возможности наказания.

Заключение. Таким образом, мы наблюдаем, что мотивационная сфера правонарушений несовершеннолетних базируется на агрессивности, жестокости, эмоциональной неуравновешенности, упрямстве, отсутствии способности сострадать и адекватно оценивать степень опасности своих поступков для окружающих и для самого себя, заниженном чувстве страха перед смертью, отставании в психическом и физическом развитии и т.д.

Вместе с тем, наличие причин и условий, способствующих преступности несовершеннолетних, не означает фатальной неизбежности совершения ими преступлений. Данные причины и условия в определенной степени подлежат регулированию, нейтрализации и устранению.

Тут огромная роль отводится органам внутренних дел и местным исполнительным органам, задача которых устранение этих причин и условий. Законодательством же предусмотрена общая и индивидуальная профилактика - система мер предупреждения преступности, применяемых государственными органами.

Органы внутренних дел ведут профилактически учет лиц, склонных к правонарушению, в т.ч. родителей, не исполняющих обязанности по воспитанию детей (*неблагополучные семьи*) и подростков за совершение правонарушений. В настоящее время введен медико-социальный учет, который ведется местными исполнительными органами на основании уведомления органов внутренних дел.

Данный вид учета предполагает объединение усилий всех субъектов профилактики по оказанию помощи – социальной, медицинской, психологической и юридической помощи, адаптации и реабилитации лиц, в отношении которых проводятся меры индивидуальной профилактики, для устранения причин их противоправного поведения. Координирующим органом выступает местные исполнительные органы.

Список использованных источников:

1. Закон Республики Казахстан от 9 июля 2004 года N 591 «О профилактике правонарушений среди несовершеннолетних и предупреждении детской безнадзорности и беспризорности» //Adilet.zan.kz//
2. Кодекс Республики Казахстан об административных правонарушениях от 5 июля 2015 года //Adilet.zan.kz//
3. Статистические данные КПСИ СУ при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан. cfqn
4. Конституция Республики Казахстан от 30 августа 1995 года
5. С.М.Рахметов. «Предупреждение семейно-бытового насилия, совершаемого в отношении несовершеннолетних» Журнал «Ученые труды» №1 (70) 2022 г. Алматинской академии МВД РК., 151-156 стр.
6. Криминология: Учебник для вузов / А.И. Долгова. - 3-е изд., перераб. и доп. - М., 2008 - 245 с.
7. Антонян Ю.М. Несовершеннолетние преступники с акцентуациями характера: Учебное пособие / Антонян Ю.М., Юстицкий В. В. - М., 2009.- 116 с.
8. Образовательная социальная сеть.nsprtal.ru/ Статья Павловой С.А. 2013г.
9. Кудрявцев В.Н. Монография «Причины правонарушений», 2017год.
10. Миньковский Г.М. «Профилактика правонарушений среди несовершеннолетних» Киев. Политиздат. 1987 г., 213стр.

Сведения об авторах

Досыбеков Нартай Сартайұлы – докторант 3 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, подполковник полиции полиции.

Қалиев Ермек Мэлсович – докторант 2 курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, майор полиции.

Токсанова Майя Булатовна – доцент кафедры профессионально-психологической подготовки и управления органами внутренних дел Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, полковник полиции.

Досыбеков Нартай Сартайұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 3 курс докторанты, полиция подполковнигі.

Қалиев Ермек Мэлсұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 2 курс докторанты, полиция майоры.

Токсанова Майя Булатовна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының кәсіптік-психологиялық даярлық және ішкі істер органдарын басқару кафедрасының доценті, полиция полковнигі.

Dosybekov Nartay Sartayevich, –3rd year doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police lieutenant colonel.

Kaliyev Ermek Melsovich – 2nd year doctoral student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police major.

Toksanova Maya Bulatovna – docent of the Department of Professional Psychological Training and Management of Internal Affairs Bodies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, police colonel.

Е.К. Утебаев¹, Р.Х. Темиргазин¹, С.М. Абижанов²

¹Alikhan Bokeikhan University, Семей, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

**УГОЛОВНО-ПРАВОВАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ
В СФЕРЕ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ, НА ПРИМЕРЕ НЕЗАКОННОЙ
ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ, НЕЗАКОННОЙ БАНКОВСКОЙ,
МИКРОФИНАНСОВОЙ И КОЛЛЕКТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

В статье рассматриваются уголовные правонарушения, связанные с незаконным предпринимательством, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельностью, которая охватила все страны, в том числе и Казахстан. Целью статьи является разработка уголовно-правовой характеристики, которая может послужит для реализации криминалистических тактических приемов производства следственных и негласных следственных действий в ходе досудебного расследования организованной незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности. Учитывается ранее накопленный опыт казахстанской и зарубежной теории и практики уголовно-правовой борьбы с данным видом уголовного правонарушения. В том числе будет предпринята попытка разработать профилактику к уголовным правонарушениям, связанным с организацией незаконной предпринимательской, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельностью.

Ключевые слова: криминальный бизнес; организация незаконного предпринимательства; незаконная банковская деятельность; незаконная микрофинансовая деятельность; незаконная коллекторская деятельность; уголовное правонарушение; профилактика преступления.

Заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банк, микроқаржылық және инкалқалық қызмет мысалындағы экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар сипаттамасы

Мақалада барлық елдерді, соның ішінде Қазақстанды қамтыған заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметпен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды сотқа дейінгі тергеп-тексерудің криминалистикалық әдістемелік ұсынымдары қарастырылады. Мақаланың мақсаты заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметті ұйымдастыруды сотқа дейінгі тергеу барысында тергеу және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізудің криминалистикалық тактикалық тәсілдерін әзірлеу болып табылады. Ауыр және аса ауыр қылмыстарды алдын ала тергеудің қазақстандық және шетелдік теориясы мен практикасының бұрын жинақталған тәжірибесі ескеріледі. Оның ішінде заңсыз кәсіпкерлік, заңсыз банктік, микроқаржылық және коллекторлық қызметті ұйымдастырумен байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға криминалистикалық профилактика әзірлеуге әрекет жасалатын болады.

Түйінді сөздер: қылмыстық бизнес; заңсыз кәсіпкерлікті ұйымдастыру; заңсыз банк қызметі; заңсыз микроқаржы қызметі; заңсыз коллекторлық қызмет; криминалистикалық ұсыныс; сотқа дейінгі тергеудің криминалистикалық тактикасы мен әдістемесі; тергеу және жасырын тергеу әрекеттері.

Criminal legal characteristics of criminal offenses in the sphere of economic activity, on the example of illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities

The article discusses the forensic methodological recommendations of the pre-trial investigation of criminal offenses related to illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities, which covered all countries, including Kazakhstan. The purpose of the article is to develop forensic tactics for the production of investigative and covert investigative actions during the pre-trial investigation of the organization of illegal entrepreneurial, illegal banking, microfinance and collection activities. The previously accumulated experience of Kazakhstan and foreign theory and practice of preliminary investigation of grave and especially grave crimes is taken into account. In particular, an attempt will be made to develop forensic prevention for criminal offenses related to the organization of illegal business, illegal banking, microfinance and collection activities.

Keywords: criminal business; organization of illegal entrepreneurship; illegal banking; illegal microfinance activities; illegal collection activities; forensic recommendation; forensic tactics and methods of pre-trial investigation; investigative and covert investigative actions.

Введение. Актуальность темы и содержания статьи заключается в следующем. Так, в утвержденной Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года указывается следующее, что «...уполномоченные государственные органы были бы сфокусированы на усилении борьбы с «теневой» экономикой» [1].

В Посланиях народу Казахстана, от 01 сентября 2021 года, и Парламенту РК, от 16 марта 2022 года, Глава государства К-Ж.К. Токаев заострил внимание на то, что «...нельзя упускать из вида практические вопросы борьбы с преступностью. Справедливое возмущение граждан вызывает рост мошенничеств. Генеральной прокуратуре предстоит разработать комплекс мер по противодействию мошенничествам и финансовым пирамидам» [2].

Для большинства граждан страны уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности ассоциируются с мошенническими действиями, которые направлены против объекта уголовно-правовой охраны чужая собственность. Например, в виде предмета преступного посягательства, это могут быть: деньги в национальной или в иностранной валюте; промышленные, бытовые и продовольственные товары; различного вида услуги и т.д. Правильно разграничить составы уголовных правонарушений, входящие в 6 и в 8 главу Особенной части УК РК, это под силу только следственным и оперативно-розыскным аппаратам в лице службы экономических расследований, которая входит в Комитет финансового мониторинга Министерства финансов РК (далее СЭР). Это возможно только в процессе осуществления квалификации действия или бездействия подозреваемого в совершении данных общественно опасных деяний.

Уголовное правонарушение в виде незаконного предпринимательства, незаконной банковской деятельности, микрофинансовой деятельности и коллекторской деятельности наносит колоссальный ущерб фискальной политике государства в виде непоплачиваемых налогов и полученных миллиардных криминальных доходов, как в национальной, так и в иностранной валюте. Ущерб наносится, в том числе гражданам страны, который также исчисляется миллионными и миллиардными суммами, как в национальной, так и в иностранной валюте.

Основная часть. Состав уголовного правонарушения, предусмотренный статьей 214 УК РК: «Незаконное предпринимательство, незаконная банковская, микрофинансовая или коллекторская деятельность», расположен в главе 8 Особенной части Уголовного кодекса Республики Казахстан (УК РК) [3]. На основании ст. 11 УК РК данное общественно опасное деяние по категории преступления относится к небольшой и средней тяжести. Данное уголовное правонарушение посягает на нормальный и цивили-

лизованный порядок осуществления предпринимательской деятельности в лице хозяйствующих субъектов экономики. Таковыми могут выступать как юридические и физические лица. Дополнительный объект уголовно-правовой охраны характеризуется правильным порядком реализации фискальной политики страны. По конструкции состав данного уголовного правонарушения является материальным.

В объективной стороне данное уголовное правонарушение характеризуется следующей картиной. Так, в новой экономической ситуации, после пандемии, хозяйствующие субъекты действуют на базе многообразия форм собственности с применением различных организационно-правовых форм. Совершенно иное значение приобрели учет и оценка результатов деятельности предприятий и предпринимателей. Это стало необходимым для установления имущественных отношений с учредителями, инвесторами, контрагентами, а также с государством – по поводу уплаты налогов и иных обязательных платежей в бюджет и внебюджетные фонды и государственного контроля над участниками рыночных отношений в процессе социально-экономического развития.

В новых условиях хозяйствования анализ преступлений в сфере экономической деятельности показывает следующее. Многие общественно опасные деяния, совершаемые в финансово-бюджетной сфере и коммерческой деятельности, ранее следственной практике частично были известны, об этом мы изложим в разделе литературный анализ. Но, однако, уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности наносят существенный урон основам экономической и фискальной системы республики. Досудебное раскрытие и расследование таких преступлений, совершаемых в области экономики, представляет значительную сложность, так как преступления такого вида являются латентными. Общественная опасность преступления незаконного предпринимательства, незаконной банковской деятельности, микрофинансовой деятельности и коллекторской деятельности заключается в следующем. «Криминальный бизнес» в виде данного состава уголовного правонарушения может совершаться по совокупности как с составами уголовных правонарушений входящие в 8 и 9 главы Особенной части УК РК, так и в 6 и в 15 главы Особенной части УК РК.

«Лица криминального бизнеса» по субъективной стороне уголовного правонарушения реализуют обманные завуалированные способы получения колоссального незаконного дохода, который может быть выявлен только в ходе негласных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий, что нами доказывалось еще в 2005 году [4]. Незаконное обогащение лицами криминального бизнеса в сознании законопослушных граждан вызывает возмущение и усиливает социальную напряженность в обществе. В том числе особую тревогу вызывают корыстные преступления, совершаемые в сфере экономики. Значительное число хищений и иных преступлений против собственности совершается в области финансово-кредитного обращения, в банковской и налоговой системе, криминальном бизнесе, а также при лицензировании и вывозе сырья, например, продуктов, товаров из республики. Такие преступления нередко сопряжены со взяточничеством и другими должностными преступлениями.

За 2021 год следственными аппаратами страны досудебное расследование незаконного предпринимательства, незаконной банковской, микрофинансовой и коллекторской деятельности осуществлялось по 36 фактам. За первое полугодие 2022 года статистические данные констатируют о 58-и фактах досудебного расследования криминального бизнеса [5].

Опасность рассматриваемого преступления также заключается в том, что услугами организаторов незаконного бизнеса могут воспользоваться лица с криминальным прошлым, неоднократно судимые, а также планирующие заниматься шпионской, террористической и экстремисткой деятельностью против нашей страны. Например, Сейлханова С.А. затрагивает вопросы связанные с транснациональной преступностью в

сфере экономической деятельности [6, с.24], а Атаханова Г.М., Рәжібай М.Қ. продемонстрировали динамику преступлений экономической направленности в Казахстане за 2017-2021 годы [7, с.238]. Подавляющее большинство изданных и опубликованных учебников и учебных пособий, в нашей стране, так и за рубежом после 2005 года и по 2022 год, вообще обходят эту непростую теоретическую проблему. В них только отчасти освещаются вопросы криминологической характеристики, криминалистической методики и профилактики отдельных составов уголовных правонарушений, входящие в 8-ю главу Особенной части УК РК. А после того как были декриминализованы «Лжепредпринимательство» статья 215 УК РК и «Ложное банкротство» статья 240 УК РК и отнесены в разряд административных деликтов, то «лица криминального бизнеса» стали не достигаемые для привлечения их к уголовной ответственности. Но, от административного правонарушения до совершения уголовного преступления незначительное расстояние, которое составляет продолжительность всего лишь один шаг.

Анализ результатов анкетирования, опроса и интервьюирования сотрудников подразделений службы экономических расследований и работников налогового комитета показывает, что более 50% плательщиков налогов либо уклоняется от их уплаты, либо скрывает истинные размеры своих доходов и других объектов налогообложения, либо под любым предлогом получают отсрочку исполнения гражданско-правовых обязательств. «Оборот теневой экономики в 2019 г. составил более 40 млрд. тенге, в 2021г. ущерб от экономических преступлений составил более 31 млрд. тенге» [8].

Данные показывают, что ущерб снизился в денежном эквиваленте, однако остается на высоком уровне.

Выводы. Таким образом, для потерпевшей стороны в лице добросовестных контрагентов основной целью является получить юридическую оценку действию или бездействию лица, осуществившего криминальный бизнес, со стороны органов досудебного расследования и правосудия. Дополнительной целью, для пострадавших от криминального предпринимательства и других видов преступной экономической деятельности, выступает достижение возмещения материального и финансового ущерба. Это возможно только в том случае, когда субъект уголовного экономического правонарушения осужден к уголовному наказанию не связанному с лишением свободы и способен возместить причиненный материальный и финансовый ущерб потерпевшей стороне. Помимо этого, уголовно-правовая характеристика незаконного предпринимательства, незаконной банковской деятельности, микрофинансовой и коллекторской деятельности, сможет выступить составляющим элементом криминалистической характеристики, входящей в структуру методики досудебного расследования данного вида уголовного правонарушения. Она необходима следственным и оперативно-розыскным подразделениям службы экономических расследований, чтобы четко выявлять признаки состава преступления в сфере экономической деятельности. Об этом мы изложим в последующей научной статье. Позволим только в виде предложения к законодателю страны изложить следующее. Так, в ближайшее время необходимо криминализировать такие, на наш взгляд, социальные явления как лжепредпринимательство и ложное банкротство. Данные общественные отношения несут потенциальную угрозу экономической безопасности нашему государству и подрывают фискальную политику страны, так как могут совершаться по совокупности с незаконным предпринимательством и являются спутником «криминального бизнеса».

Список использованных источников:

1. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674 «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» [Электр. ресурс] ЮРИСТ. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39401807 (Дата обращения 07.01.2023)

2. Президент РК Токаев К-Ж.К. Послание народу Казахстана: «Казахстан в новой реальности: время действий». – Нур-Султан, Ак-Орда, 01 сентября 2020 г. [Электр. ресурс] Официальный информационный ресурс Премьер-Министра Республики Казахстан. URL: <https://primeminister.kz/ru/address/01092020> (Дата обращения 15.01.2023)
3. Уголовный кодекс Республики Казахстан: Практическое пособие. – Алматы: «Издательство «Норма-К», 2021. – 240 с.
4. Утебаев Е.К. Методика расследований преступлений в сфере экономической деятельности, связанных с незаконным предпринимательством, лжепредпринимательством и ложным банкротством. – Дисс.... канд. юрид. наук: 12.00.09. – Астана, 2005. – 173 с.
5. Комитет по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. [Электр. ресурс] Правовая статистика. URL: <https://qamqog.gov.kz/crimestat/statistics> (Дата обращения 21.01.2023)
6. Сейлханова С.А. Вопросы противодействия транснациональной преступности в сфере экономической деятельности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №1(66) 2021 – С. 23-28
7. Атаханова Г.М., Рәжібай М.Қ. Правовые и методические аспекты судебно-экономической экспертизы // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, №4(69) 2021 – С. 236-240
8. Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан №7/2022 (официальное издание) [Электр. ресурс] Сайт Верховного Суда РК. URL: https://sud.gov.kz/sites/default/files/pagefiles/byulleten_no_7_2022_g.pdf (Дата обращения 22.01.2023)

Сведения об авторах

Утебаев Ержан Кенесович – кандидат юридических наук, профессор кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University.

Темиргазин Роман Хурматуллаевич – доктор PhD права, старший преподаватель кафедры уголовно-правовых дисциплин юридического факультета Alikhan Bokeikhan University.

Абижанов Сырым Маратович – доцент кафедры уголовного право, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД РК им. М.Есбұлатова, доктор философии (PhD), подполковник полиции

Өтебаев Ержан Кеңесұлы – Alikhan Bokeikhan University заң ғылымдарының кандидаты, заң факультеті қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры.

Темиргазин Роман Хурматуллаевич – Alikhan Bokeikhan University Заң факультеті қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD).

Абижанов Сырым Маратұлы – философия докторы (PhD) ҚР ПМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, полиция подполковнигі.

Yerzhan Kenesovich Utebaev – Candidate of Law, Professor of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law Alikhan Bokeikhan University, Semey, Republic of Kazakhstan.

Temirgazin Roman Khurmatullayevich – Doctor of Philosophy (PhD), Senior Lecturer of the Department of Criminal Law Disciplines of the Faculty of Law of Alikhan Bokeikhan University.

Abizhanov Syrym Maratovich – Associate Professor of the Department, Doctor of Philosophy (PhD) Police Lieutenant Colonel.

Р.Е. Дулдашева¹, Е.Н. Естеусизов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ОТБАСЫЛЫҚ ТҰРМЫСТЫҚ ЗОРЛЫҚ-ЗОМБЫЛЫҚТЫҢ АЛДЫН АЛУ

Бұл мақалада бүгінгі күнгі заманауи жағдайдағы, мемлекеттік және қоғамдық деңгейге, аса өзекті мәселе ретінде отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу мәселелері қарастырылған.

Авторлар отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың құрбандары мен жәбірленушілерінің құқықтарын қорғауды, демократиялық мемлекеттің басты қағидаларының бірі екендігі туралы айта отырып, осындай теріс құбылыстар мен құқық бұзушылықтардың алдын алу және ескерту туралы, кешенді және жүйелі түрде ішкі істер органдарымен жүзеге асырылатын шаралардың негіздерін және тиімділігін арттыру туралы ұсыныстар білдірген. Сонымен бірге бүгінгі заман талаптарына сәйкес отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың негізгі себептері мен жағдайларына талдау жүргізілген.

Түйінді сөздер: зорлық-зомбылық, адам құқықтары, ішкі істер органдары, қағидалар, құбылыстар, отбасы, тұрмыс, құқық бұзушылықтарды ескерту.

Предупреждение домашнего насилия в семье

В данной статье рассматриваются вопросы профилактики бытового насилия в семье как наиболее актуальный вопрос в современных условиях, на государственном и общественном уровнях.

Говоря о защите прав жертв и потерпевших бытового насилия в семье, о том, что является одним из главных принципов демократического государства, авторы высказали предложения о предупреждении и предотвращении таких негативных явлений и правонарушений, о повышении эффективности и эффективности мер, осуществляемых органами внутренних дел комплексно и системно. Вместе с тем, в соответствии с требованиями современности проведен анализ основных причин и условий семейного бытового насилия.

Ключевые слова: насилие, права человека, органы внутренних дел, правила, явления, семья, быт, предупреждение правонарушений.

Family domestic violence prevention

This article discusses the prevention of domestic violence in the family as the most urgent issue in modern conditions, at the state and public levels.

Speaking about the protection of the rights of victims and victims of domestic violence in the family, which is one of the main principles of a democratic state, the authors made proposals on the prevention and prevention of such negative phenomena and offenses, on improving the effectiveness and efficiency of measures implemented by the Ministry of Internal Affairs comprehensively and systematically. At the same time, in accordance with the requirements of modernity, the analysis of the main causes and conditions of family domestic violence was carried out.

Keywords: violence, human rights, internal affairs bodies, rules, phenomena, family, everyday life, prevention of offenses.

Кіріспе: Жалпы адамзат жүйесінің бастапқы қағидасы ретінде орын алған және дамып жетілген қағидаларының бірі, ол ер адаммен әйел адамның отбасылық және тұрмыстық жайғдайды қалыптастырып, психологиялық және сезімталдық балансы орнатып дамуы болып келеді. Әрине кез келген отбасының тұрмыстық жағдайының дамуы және жетілуі мемлекет пен қоғамның әлеуметтік-экономикалық, саяси-қоғамдық деңгелерінің әсер етуі өте өзекті болып келеді.

Кеңес одағы заманындағы отбасылық тұрмыстық қағидалардың маңызды міндеттері сол замандағы билік тарапынан шығатын идеологиялық бағыты болған. Негізгі әр заманның отбасылық тұрмыстық құндылықтарының ерекшеліктері бар. Осындай ерекшеліктерінің бірі ол ерлі-зайыптылардың арасындағы сезімталдық қарым-қатынас, психологиялық байланыс, балаларымен қарым-қатынас, отбасындағы ерлі-зайыптылардың атқаратын рөлдері. Сонымен қатар отбасындағы зорлық-зомбылық фактілері бұрыннан жасалып орын алып келетін. Баршамызға мәлім, Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін алғалы бері 30 жылдан астам уақыт өткен. Бұл дамыған мемлекеттің өте қысқа мерзімі. Жас тәуелсіз мемлекет ретінде мемлекет пен қоғамның сол кездегі бастапқы міндеттері мен мақсаттары әлеуметтік-экономикалық, саяси-қоғамдық тұрақтылықты орнатып, қоғам жағдайын көтеру болып келген. Мүмкін сол кездегі орын алған отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қатысты қоғам мен мемлекет тарапына қажетті жеткілікті назар аударылмаған шығар. Әрине, енді ғана тәуелсіздігін алып жатқан жас мемлекеттің бастапқы негізгі мақсаттары басқадай болған шығар бірақ ондай жағдайлардың да себептері болған.

Негізгі бөлім. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың салдары да әр-түрлі деңгейде қарастырылуы қажет. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық үшін бүгінгі күні әкімшілік жауапкершілік көзделген, яғни ҚР ӘҚБ туралы кодексінің ерекше бөлігінің 10 тарауында орналасқан 73-бабы., «Отбасы-тұрмыстық қатынастар аясындағы құқыққа қарсы әрекеттер». [1, 63-64 бб.]. Көрсетілген құқыққа қайшы әрекеттердің салдарынан басқа да құқыққа қайшы келетін әрекеттердің құрамдары орын алуы мүмкін. ҚР ӘҚБ туралы кодексінің 73-1, 73-2, 73-3 баптары. [1, 64-65 бб.].

Қолданстағы заңды күші бар Қазақстан Республикасы қылмыстық заңнамасына талдау жүргізіп әкімшілік құқық бұзушылық жауаптылық негіздерімен салыстырсақ, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық жасағаны үшін арнайы жауапкершілік туғызатындай бап жоқ, тек қана Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексі ерекше бөлігінің 2 тарауында, яғни «Отбасына және кәмелетке толмағандарға қарсы қылыстық құқық бұзушылықтар» орналасқан қылмыстық құқық бұзушылық құрамдары бар. [2, 83-88 бб.]. Бұл тарауда кәмелеке толмағандардың заңды құқықтары мен мүдделерінің қауіпсіздігін қамтамасыз ететін, сонымен қатар отбасылық құндылықтарға қарсы жасалатын құқыққа қайшы әрекеттер үшін ғана жауапкершілік көзделген.

Соңғы 3-5 жыл аралығында, басқа да дүние жүзіндегі мемлекеттер сияқты біздің мемлекетімізде көптеген жағымсыз әрі қауіпті, мемлекет пен қоғаға тікелей әсерін тигізген құбылыстармен көзбе-көз кездесті. Әсіресе мемлекет пен қоғамның дамуына тікелей қауіпті әсерін тигізген ол Коронавирус (COVID-19). Аталған құбылыстар мемлекет пен біздің азаматтардың бір қалыпты өмір сүруіне, қызмет етуіне кешенді әрі күрделі өзгерістерді қолдануға мәжбүр етті. Көптеген қызмет салалары Қазақстан тарихында бірінші рет қашықтықтан жұмыс істеуге мәжбүр болып, қашықтықтан қызмет атқаруды игеріп алған. Әрине отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық бұран да жасалып орын алатын, бірақ соңғы 3-5 жыл аралығында көп орын алып ішкі істер органдарында тіркелген. [3].

Аталған фактілер бойынша әкімшілік жауапкершілік қағидалары жүзеге асырылған, ал қылмыстық жауапкершілікті жеке түрде отбасылық тұрмыстық зорлық-

зомблық үшін қолданатындай норма жоқ. Яғни халықтың 80-90 пайызы қашықтықтан жұмыс істеу арқылы, отбасылық тұрмыстық кеңістікте жұмыстарын ісе асырған. Назар адарыын мән-жай ретінде, әр-бір отбасының бірқалыпты үйренген өмір сүру талаптары мен тәртіптері өзгеріске ұшыраған. Мұндай ән-жайлар кез келген адамның психикасына тікелей әсерін тигізеді. Сонымен біре жоғарыда аталған жағдайларда халықтың көп бөлігі, жұмыс орындары қысқарып жұмыссыздық көрсеткіштері де өскен.

Жоғарыда аталған себептердің салдары отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың күрт өсуіне әкеп соқты. Бұл жерде аса назар аударатын мәселе отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың салдарынан туындайтын ауыр және аса ауыр зияндардың пайда болуы.

Әрине бүгінгі күнгі отбасылық тұрмыстық талаптары, қағидалары, құндықтары, сұраныстары да кең ауқымды болып өзгеріске ұшыраған. Осындай мән-жайларды да міндетті түрде ескеруіміз қажет.

Мемлекет басшысы, Қазақстан Республикасының президенті Тоқаев Қасым-Жомарт Кемелұлының 2022 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына жолдауындағы айтылған мәселе және президент тарапынан білдірілген ұсныс, яғни отбасылық тұрмыстық зорлық-зомблық үшін жауаптылықты күшейтіп, осындай құққа қайшы қылмыстық әрекеттерді криминализацияландырып қылмыстық жауаптылық негіздерін туғызатындай қылмыстық заңға өзгеріс еңгізіп кіргізу қажет деп ұсыныс білдірген. [4].

Бұл жердегі мәселе жалпы қорлық-зомбылық барысындағы құққа қайшы әрекеттердің ажырататын белгілерін аниқтап, туындаған зардап салдардың нәтижелеріне сүйене отырып қылмыстық жауаптылықтың негіздерін белгілеу қажет. Сонымен бірге әрбір құқық бұзушылықтың саралау ерекшеліктерін де ұмытпау қажет, және оған қосымша аталған қылмыстық әрекеттердің ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларын ескеу қажет.

Сонымен бүгінгі күні отбасылық тұрмыстық зорлық-зомблық үшін жауаптылықты күшейтіп, қылмыстық жауаптылықты белгілеу қажеттілігі орынды болып келеді.

Сонымен бірге бүгінгі заманауи талаптарың негізгісі құқық қолдану тәжірибесінде, қауіптілік деңгейі төмен және орташа құқық бұзушылықтар және қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін заң нормаларындағы жеңілдететін мән-жайларды жиі түре қолдану қажет.

Әкімшілік немесе қылмыстық жауапкершілік негіздерін қолданар алдында әріе міндетті түрде алдын ала ескерту және алдын алушылық қызметінің бағыттарын жүзеге асыру қажет. Мұндай қызмет саласы тек қана, болжау, жоспарлау арқылы, сонымен бірге шынайы ақпарат арқылы, ішкі істер органдарының адын алушылық және ескертушілік қызметінің жетілуі мен дамуымен байланысты болып келеді.

Бұраннан келе жатқан қолданыстағы отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу және ескерту шаралары бүгінгі күні заман талаптарына сәйкес келмейтіндігін, және сапасы мен тиімділігінің төмендігін көре аламыз. Кейбір алдын алушылық шаралардың мүлдем әсер етпеуін де байқай аламыз.

Сондықтан ең бастысы жалпы әкімшілік және қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу және ескерту жүйесін, оларға қолданатын шараларды жетілдіріп күшейту қажеттілігі бар.

Жалпы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың белгілері, бұл жиіліктің жоғарылауымен қайталанатын цикл: бақылау, қорқыту, қорқыныш сезімін тудыру үшін физикалық, ауызша, рухани және әлеуметтік-экономикалық қорлау. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылық бұл физикалық, жыныстық, психологиялық немесе әлеуметтік-экономикалық қорлаудың нақты әрекеті немесе қауіпі, және әйелмен жақын немесе басқа мағыналы қарым-қатынаста болған немесе болған адамның жыныстық қасиеті негізінде жасалған зорлық-зомбылық. Сонмен бірге тұрмыстық зорлық-зомбылық

әрекеттері бұл отбасылық қатынастарда билік пен бақылауға қол жеткізуге бағытталған мінез-құлық жүйесі болып табылады.

Тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әртүрлі көріністері мен нысандары болуы мүмкін. Жалпы зорлық-зомбылықтың келесідей негізгі түрлерін анықтауға болады:

- соққы беру, ұрып-соғу, сондай-ақ осындай әрекеттерді жасау қаупі сияқты физикалық агрессия әрекеттері адам ағзасына зиян келтіруді мақсат етеді;
- психологиялық зорлық-зомбылық-қорқыту және үнемі қорлау, ауызша және психикалық құралдарды қолдану арқылы жүзеге асырылады және жеке тұлғаны басуға, оны қорлауға бағытталған;
- мәжбүрлі жыныстық қатынас және басқа адамның еркіне қарсы жасалған жыныстық мәжбүрлеудің басқа түрлері;
- бақылау мінез-құлқының әртүрлі көріністері, мысалы, отбасы мен достарынан оқшаулау, әрекеттерді басқару және ақпарат пен көмекке қол жеткізуді шектеу;
- адамның экономикалық тәуелсіздігін шектеуге байланысты экономикалық зорлық-зомбылық.

Кең тараған зорлық-зомбылықтың түрі ол жәбірленушінің денесінде айқын із қалдыратын физикалық зорлық-зомбылық жасау. Алайда, отбасындағы зорлық-зомбылықтың басқа көріністері зардап шеккендердің өмірі мен денсаулығына ауыр және аса ауыр зиян әкелуі мүмкін.

Тұрмыстық отбасылық зорлық-зомбылықтың әлеуметтік-құқықтық алдын-алудың бастапқы, екінші және үшінші сатылары болуы мүмкін. Ең кең ауқымды қолданылатын алдын алу нысаны - тұрмыстық отбасылық зорлық-зомбылықтың алғашқы алдын-алуы. Ол барлық қалыптасқан отбасылармен, жастармен және балалармен өткізіледі. Оның мақсаты құқықтық мүдделерді іске асыруды, қажеттіліктер мен сұраныстарды қанағаттандыруды және үйлесімді отбасылық қатынастарға психологиялық көзқарасты қалыптастыруды қамтамасыз ететін белсенді, бейімделгіш, жоғары функционалды өмір салтын қалыптастыру. Әлеуметтік-құқықтық жұмыс мұнда ақпараттық сипатта болуы керек, өйткені ол әр адамның бойында қабылдауды қалыптастыруға және өзін-өзі әртүрлі манипуляциялардан бас тартуға бағытталған. Отбасындағы зорлық-зомбылықтың алғашқы әлеуметтік алдын алудың мазмұны келесі жұмыс болып табылады:

Отбасындағы тұрмыстық зорлық - зомбылық туралы халықты кеңінен хабардар ету, оқу орындарында, кәсіпорындарда, жеке кәсіптерде, және басқа да мекемелерде жұмыс істеу.

- Отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылыққа әкелуі мүмкін нақты өмірлік жағдайлардағы мінез-құлыққа қатысты құқықтық нормаларды зерттеу.

- БАҚ, радио, теледидар арқылы өмірлік дағдылар мен қарым-қатынас, танысу, демалу, өмір жолын таңдау, жұмысқа орналасу, отбасындағы міндеттерді бөлу үлгілерін көрсету.

- Жастардың шығармашылық, зияткерлік, қоғамдық, спорттық қызметін қолдау, отбасылық демалыс пен демалысты ұйымдастыру.

Бастапқы әлеуметтік-құқықтық алдын алу әдістері келесідей болады: ақпараттандыру, мысал, сендіру, қоғамдағы насихат, микроортада, отбасылық-тұрмыстық жағдайдағы идеологиялық жұмыс істеу.

Отбасындағы зорлық-зомбылықтың қайталама әлеуметтік алдын алу негізінен топтық болып табылады және ол "тәуекел тобындағы" отбасыларға, балалар мен жастарға бағытталған. Оның мақсаты-қолайсыз отбасылардан шыққан балалар мен жастарға, жетім балаларға, интернат тәрбиеленушілеріне тән бейімделмейтін, дисфункционалды, қауіпті мінез-құлықты өзгерту. Екінші әлеуметтік-құқықтық алдын

алу мұндай балаларды анықтауды, оларға келесі бағыттар бойынша қолдау мен көмек көрсетуді көздейді:

- отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан өзін-өзі қорғау үшін қажетті өмірлік дағдылар мен құралдар туралы білімді қалыптастыру;
- отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккендерге көмектесетін мекемелер мен ұйымдар туралы хабардар ету, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық

жағдайында оларға жүгіну тәсілдері туралы білім беру;

- жастар мен балалардың өзіне, микроортадағы рөліне қатынасын түзету, олардың өмірінің құндылығын және ондағы рөлін түсіну; ата - аналық қатынасты түзету, олардың балаға деген жаңа көзқарасын түсіну, бұл постулатқа негізделген- Бала-өз өмірінің субъектісі.

Қайталама әлеуметтік-құқықтық алдын алудың негізгі әдістері: ақпараттандыру, түсіндіру, жеке түрде сұхбаттасу, қауіпті мән-жайлардың себептері мен жағдайларын талдау, адами қасиеттерге қатысты сендіру, әлеуметтік-құқықтық сипаттама және т.б. бұл әдістер тренингтер, сабақтарды түзету циклдары, ата-аналар дәрістері, балалар мен жастар клубтары, отбасылық қонақ бөлмелері сияқты әлеуметтік-құқықтық алдын алу нысандарында тиімді жүзеге асырылады. Қайталама әлеуметтік-құқықтық алдын алу кезеңінде мамандардың қызметтерін жүзеге асыру: дәрігерлер мен психологтардың, заңгерлердің және құқық қорғау органдарының қызметкерлерінің ведомствоаралық байланысы ерекше маңызды. Мұнда отбасылық қолайсыздықты ерте анықтау жүйесі және қайталама әлеуметтік-құқықтық алдын алу жоғарыда аталған әртүрлі нысандарындағы біртұтас команда ретінде әртүрлі мамандардың бірлескен ынтымақтастығы өте маңызды.

Отбасындағы тұрмыстық зорлық-зомбылықтың үшінші әлеуметтік-құқықтық алдыналу нысаны тікелей отбасына, оның тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен жеке мүшелеріне бағытталған. Ол жәбірленушілермен жеке жұмыс жүйесін және әлеуметтік қызметтердің мұқият кешенін қамтиды. Бұл жағдайда ең бастысы - мамандар тобының шұғыл араласу мүмкіндігі және тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын оқшаулау. Осы мақсатта дағдарыстық және оңалту орталықтары, балалары бар аналарға арналған әлеуметтік жатақханалар қажет, олар тек бір рет отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа ұшырап қана қоймай, оған жүйелі түрде ұшырайды.

Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың үшінші әлеуметтік-құқықтық алдын алдың негізгі мақсаты отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын әлеуметтік - психологиялық оңалту және әлеуметтік - психологиялық қолдау. Бұл кезеңде әртүрлі қызмет салаларындағы мамандардың - дәрігерлер, психологтар, әлеуметтік қызметкерлер, заңгерлер, құқық қорғау саласы қызметкерлерінің бірлескен жұмысы да маңызды. Негізгі әдістер: нақты жағдаймен жұмыс істеу, жағдайды талдау, ауысу және түзету, өмірдің жаңа тәсілдерін үйрену, тәрбиелік жағдайларды құру, болашақты болжап көрсету, ынталандырушы әдістердің көмегімен мінезді қайта құру, ақпараттандыру, сендіру, әр түрлі іс-шараларға қосу және оң әлеуметтендіретін микроорта қалыптастыру.

Бұл кезеңде құқық қорғау органдары қызметкерлерінің жұмысын ерекше атап өту қажет: олар зорлаушымен жұмыс істейді, оған зорлық-зомбылықтың нақты құрбанына қатысты жасалған зорлық-зомбылық туралы жауапкершілік туралы ескертеді және жәбірленушінің мәртебесін анықтайды.

Демек, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың кезең кезеңімен әлеуметтік-құқықтық алдын-алу шаралары келесідей:

- отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуға және дағдарыс жағдайында көмек көрсетуге бағытталған отбасымен, балалармен, жастармен әлеуметтік жұмыстың мақсатын, мазмұнын, нысандары мен әдістерін нақты айқындау;

- жалпы қолайсыз отбасымен де, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен отбасы мүшелерімен де жеке және сараланған жұмыс жүйесін құруға мүмкіндік береді;

- қиын өмірлік жағдайды шешуге көмектесу; балалар мен жастарға өз өмірлері үшін жауап беруге және қоғамда өз құқықтарын пайдалануға үйретуге мүмкіндік беретін өмірлік дағдылар мен ұстанымдардың деңгейін қалыптастыруға көмектесу.

Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың әлеуметтік-құқықтық алдын алу отбасылардың, балалар мен жастардың әртүрлі санаттарына көмек пен қолдау көрсете алады.

Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алуда бірінші кезектегі рөлі отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарын анықтау және емдеу, сондай-ақ емдеу шараларын жүргізетін дәрігерлерді оқыту болып табылады. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық әрекетінің белгілерін сапалы тану үшін дәрігерлерге арнайы дайындық қажет, өйткені медициналық араласу зорлық-зомбылықты тоқтатады және алдын алады деп саналады.

Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына емдік-алдын алушылық көмектің негізгі қағидаттары қолжетімділік, уақтылық және әдептілік болып табылады. Зардап шеккендер болған жағдайға кінәлі емес екенін білуі керек, сондықтан кез-келген мамандық дәрігерінің жұмысында психологиялық қолдау көрсетіледі. Кейбір жағдайларда зорлық-зомбылық құрбандарында эмоционалды және мінез-құлық бұзылыстарының дамуы клиникалық психоанализді қажет етеді.

Шын мәнінде, зардап шеккендердің барлығына психиатрдың көмегі және әлеуметтік-құқықтық бейімделуге көмек қажет. Көптеген елдерде отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандарына көмек көрсететін арнайы орталықтар бар. Сондықтан отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын-алу тұрғысынан жақсы шешімді психотерапевттермен, психиатрлармен, психологтармен бірге осы отбасылардың әлеуметтік-тұрмыстық мәселелерін эмоционалды қолдауды және кем дегенде ішінара шешуді қамтамасыз ететін әлеуметтік қызметкерлер тұратын отбасы мәселелері бойынша медициналық-психологиялық орталықтар желісін құру және кеңейту деп санауға болады. Құқықтық қолдаудың да қажеттілігі бар, өйткені қылмыстық құқық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ерте алдын алуда үлкен рөлін атқарады.

Кейбір авторлар отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қайталануын болдырмаудың ең тиімді әдісі зардап шеккендерді ғана емес, ерлі-зайыптылардың екеуін де емдеу қажет деп санайды, өйткені нәтижесінде барлық отбасы мүшелерінің өмір сүру сапасы жақсарады. Отбасылық терапия нысанына отбасы мүшелерінде әртүрлі жағдайларда әлеуметтік адекватты әрекет ету тәсілдерін қалыптастыратын әлеуметтік дағдыларды үйрету кіреді. Мұндай терапия процесінде әдетте мінез-құлық әдістеріне артықшылық беріледі, нәтижесінде ерлі-зайыптылардың қарым-қатынасы, балалардың эмоционалды жағдайы жақсарады, ал жұбайы алкогольге тәуелді отбасыларда емделуге деген ынта артады. Алкогольді теріс пайдаланатын әйелдер мен еркектерге алкогольге қарсы емнің өзі агрессивті көріністердің қаупін айтарлықтай төмендетеді және отбасылық қарым-қатынастың жақсаруына әкеледі.

Жалпы отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу үшін әртүрлі деңгейлерде (жеке тұлға, қарым-қатынас, ұжым, жалпы қоғам ауқымында) жұмыс істейтін іс-шаралар бар. Алайда, мұның бәрі негізінен бастапқы емес, отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың қайталама және үшінші сатысын алдын алуға бағытталған, тиімділікті бағалау қатты зардап шегеді; жеке және тұлға-аралық

деңгейдегі іс-шараларға ұжымдар мен жалпы қоғам деңгейіне қарағанда көбірек көңіл бөлінеді. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықты зерттейтін көптеген авторлар бұл әлеуметтік және мәдени нормалардың нәтижесі деп келіседі. Сондықтан отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа төзімді адамдардың санасын және дәстүрлі қарым-қатынастарын өзгертуге бағытталған арнайы білім беру бағдарламалары қажет.

Сондықтан отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алу шаралары отбасылық агрессияның себептерін ескере отырып, барлық деңгейде жүргізілуі керек. Бастапқы алдын алу іс-шаралар жүйесінде жетекші болып табылады, бұл қоғамдық дүниетаным туралы дәстүрлі идеяларды өзгертуді талап етеді. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың ауыр зардаптарын ескере отырып, агрессивті әрекеттердің құрбандарына емдеу-диагностикалық көмек көрсету жүйесін жетілдіру, отбасылық медицина және жалпы тәжірибелік дәрігерлері институтын кеңінен енгізу қажет. Сонымен қатар, агрессор мен оның құрбандарының өзара терапиясы алдын алушылық шаралардың тиімділігін арттырады. Алдын алу тәсілі жан-жақты болуы қажет және балалар зорлық-зомбылығынан зардап шеккендерге психологиялық-психотерапиялық, психиатриялық, медициналық-әлеуметтік және заңгерлік көмекті қамтуы қажет.

Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылық нәтижесінде, біздің көбінесе әйел адамдар белгілі бір себептермен (материалдық тәуелсіздік, салт-дәстүр қағидалары, уятшылдық және т.б.) күйеусіз қалудан қорқады, сондықтан маскүнемдік, ұрып-соғу, зорлау мен балалармен дөрекі қарым-қатынасқа көз жұмады.

Әйелдер мен балаларға өрсетілген отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылыққа қарсы алдын алушылық шаралар – бұл, әдетте, учаскелік полиция қызметкерлерінің құқыққа қайшы мінез-құлдыққа жол бермеу туралы жеке сұхбаттасу шаралары. Аталған әңгіме сұхбат шаралары тиімді әсерін тигізбеген жағдайда, әкімшілік жауапкершілікке тарту болып келеді.

Жалпы отбасылық тұрмыстық жанжал - бұл мүдделер қақтығысы, қылмыскер мен жәбірленуші арасындағы жеке-тұрмыстық (ерлі – зайыптылар, туыстар, көршілер) немесе қоғамдық – тұрмыстық (жолаушы-кондуктор, сатып алушы-сатушы) қатынастармен байланысты өткір қайшылық, сонымен қатар тұрмыстық қылмыстың негізгі белгілерінің бірі болып келеді.

Отбасылық және тұрмыстық құқық бұзушылықтар күрделі әлеуметтік мәселелердің қатарына жатады. Тәжірибе көрсеткендей, отбасы мен өмірдегі адамдар арасындағы көршілес, туыстық қатынастарға қарамастан, бұл қарым-қатынас саласы әртүрлі қақтығыстарға бейім: тұрмыстық жоспардағы ұсақ құқық бұзушылықтардан бастап адам өмірі мен денсаулыққа қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтарға дейін жеті мүмкін.

Әкімшілік және қылмыстық істердің материалдары дәлелдегендей, отбасындағы құқыққа қайшы әрекеттердің басым көпшілігі айқындық жағдайында жасалады, олардың алдында айналасындағыларға жақсы белгілі және ішкі істер органдары қызметкерлерінің араласуына құқықтық негіз болатын іс-әрекеттерде көрінетін ұзақ қақтығыстар болады.

Отбасылық және тұрмыстық саладағы құқық бұзушылықтарға әкелетін қақтығыстар әрқашан адамның өзіне және оның мінез-құлқына байланысты болып келеді. Көп нәрсе жетілу деңгейіне, адамның қайшылықтарды заңға бағыну арқылы жеңуге дайын немесе дайын еместігіне байланысты. Отбасылық тұрмыстық қарама-қайшылықтардың азғантайы ғана заңға бағыну арқылы шешіледі, көп жағдайларда жалғасу барсында қақтығыстарға ұласады, ал осындай қақағыстардың нәтижесі қылмыстық құқық бұзушылық жасалумен аяқталады.

Қорытынды. Отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтар бірқатар сипаттамалық белгілерге ие болады:

- құқық бұзушылықтың нақты орны (пәтер, үй, кіреберіс, саяжай учаскесі, үй маңындағы аумақ);
- құқық бұзушылық жасаған адам мен жәбірленуші (ерлі-зайыптылық, туыстық, көршілік, достық) арасындағы ерекше қарым-қатынас;
- құқық бұзушылық жасаған адам мен жәбірленуші (ұзақ, қысқа мезімді, бір реттік) арасында жанжалдың болуы;
- жанжалға байланысты отбасылық-тұрмыстық құқық бұзушылықтардың көпшілігінің ұрып-соғу және зорлық-зомбылық сипаты;
- мұндай әрекеттерді алкогольдік немесе есірткілік мас күйінде абсолютті көп жағдайда жасау;
- мұндай құқық бұзушылықтардың ситуациялық (алдын ала дайындалмайтын) сипаты.

Жоғарыда айтылғандардың негізінде келесі қорытындылар жасауға болады:

1. Әлеуметтік-құқықтық саладағы отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтың алдын алудың өзіндік қағидалары, әдістері, іс-шаралар жүйесі бар. Егер отбасылық тұрмыстық зорлық - зомбылықтың алдын алу туралы айтатын болсақ, онда бастапқы хабарлау, екінші "тәуекел топтарының" отбасыларымен жұмыс атқару, үшінші отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан зардап шеккен отбасы мүшелерінің әлеуметтік-психологиялық жұмысы туралы айтып қажет.

2. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан аман қалған адамдарға көмектесудің әлеуметтік технологиялары, әлеуметтік және психологиялық іс-шаралар кешенін қамтиды. Біріншіден, отбасылық тұрмыстық зорлық - зомбылықтан аман қалған адамдарға, егер зорлық-зомбылық фактісі болса, онда қажетті көмек көрсетіледі, содан кейін жұмысқа психологтар мен әлеуметтік қызметкерлер қосылады. Отбасылық тұрмыстық зорлық-зомбылықтан аман қалған адамдармен жұмыс істеу кезінде әлеуметтік-құқықтық технологияның түпкі мақсаты мұндай адамдарды қалыпты өмірге қайтару. Әрине, бұл мақсатқа белгілі бір әлеуметтік-құқықтық технологияны іске асырудың әр кезеңінде көптеген міндеттерді шешу арқылы біртіндеп қол жеткізіледі.

Пайдаланған дереккөздердің тізімі:

1. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодексі (<https://adilet.zan.kz/>).
2. Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі. (<https://adilet.zan.kz/>).
3. Қазақстан Республикасы *Бас прокуратурасының* Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитеті. (<https://Legalacts.egov.kz/>).
4. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы «Әділетті мемлекет. Біртұтас ұлт. Берекелі қоғам» Нұр-Сұлтан 1 қыркүйек 2022 ж. <http://akorda.kz> [http](http://akorda.kz).
5. Тұрмыстық зорлық-зомбылық профилактикасы туралы Қазақстан Республикасының 2009 жылғы 4 желтоқсандағы №214-IV Заңы. (<https://adilet.zan.kz/>).
6. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (<https://adilet.zan.kz/>).

Авторлар туралы мәліметтер

Естеусизов Ернар Нурланович – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы, қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының профессоры, з.ғ.к., полиция полковнигі

Дулдашева Рысгуль Ерсановна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының 1-курс магистранты, полиция аға лейтенанты

Естеусизов Ернар Нурланович – профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алмаинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, к.ю.н., полковник полиции.

Дулдашева Рысгуль Ерсайиновна – магистрант 1-курса Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова, старший лейтенант полиции.

Esteusizov Ernar Nurlanovich – Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, Candidate of Law, Police Colonel

Duldasheva Rysgul Ersainovna – 1st-year graduate student of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbulatov, senior police lieutenant

Ш.М. Максутхан¹, К.С. Карбеков²

¹Университет «Туран», Алматы, Республика Казахстан
²Алматинский гуманитарно-экономический Университет,
Алматы, Республика Казахстан

ПРЕСТУПНАЯ ГРУППА ПО УГОЛОВНОМУ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВУ КАЗАХСТАНА

В статье анализируется законодательный опыт борьбы с организованной преступностью на примере новой редакции Уголовного кодекса Республики Казахстан. Представлен обзор количества зарегистрированных преступлений в Республике Казахстан за 2019-2022 годов, а также обзор официальных статистических данных о преступлениях различной категории тяжести, в том числе о преступлениях, совершенных организованными преступными группами. Авторы проанализировали количество зарегистрированных преступлений, таких как организация, руководство и участие в преступных группах. Они изучили способы понимания групповой преступности, установленные в международно-правовых документах, отечественных и зарубежных доктринах уголовного права. Соотношение понятий организованная и групповая преступность имеет решающее значение для изучения социально-правового смысла групповой преступности. Как социальное явление групповая преступность возникла является модификацией групповой преступности.

Ключевые слова: групповая преступность, организованная группа, преступное сообщество, формы участие, соучастие, уголовное правонарушение, уголовное ответственность, квалификацию совершенных преступлений.

Қазақстанның қылмыстық заңнамасы бойынша қылмыстық топ

Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің жаңа редакциясы мысалында ұйымдасқан қылмысқа қарсы күрестің заңнамалық тәжірибесі талданады. Қазақстан Республикасында 2019-2022 жылдарда тіркелген қылмыстар санына шолу, сондай-ақ әртүрлі ауырлық санатындағы қылмыстар, оның ішінде ұйымдасқан қылмыстық топтар жасаған қылмыстар бойынша ресми статистикалық мәліметтерге шолу ұсынылған. Авторлар қылмыстық топтарды ұйымдастыру, оларға жетекшілік ету және оларға қатысу сияқты тіркелген қылмыстардың санына талдау жасаған. Олар халықаралық құқықтық құжаттарда, қылмыстық құқықтың отандық және шетелдік доктриналарында бекітілген ұйымдасқан қылмысты түсіну жолдарын зерттеді. Ұйымдасқан және топтық қылмыс ұғымдарының арақатынасы ұйымдасқан қылмыстың әлеуметтік және құқықтық мәнін зерттеу үшін шешуші мәнге ие. Әлеуметтік құбылыс ретінде топтық қылмыс ұйымдасқан қылмыстың модификациясы болып табылады.

Түйінді сөздер: қылмыстық топ, ұйымдасқан топ, қылмыстық қоғамдастық, қылмысқа қатысу нысандары, қатысу, қылмыстық құқық бұзушылық, қылмыстық жауапкершілік, қылмыстарды саралау

Criminal group under the criminal legislation of Kazakhstan

The article analyzes the legislative experience in combating organized crime on the example of the new edition of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. An overview of the number of registered crimes in the Republic of Kazakhstan for 2019-2022 is presented, as well as an overview of official statistics on crimes of various categories of severity, including crimes committed by organized criminal groups. The authors analyzed the number of reported crimes, such as organizing, leading and

participating in criminal groups. They studied the ways of understanding organized crime, established in international legal documents, domestic and foreign doctrines of criminal law. The relationship between the concepts of organized and group crime is of decisive importance for studying the social and legal meaning of organized crime. As a social phenomenon, gang crime emerged as a modification of organized crime.

Key words: group crime, organized group, criminal community, forms of participation, complicity, criminal offense, criminal responsibility, qualification of committed crimes.

Введение. Решения, касающиеся применения законодательства, зачастую принимаются без надлежащего анализа и прогнозирования, исходя из удобства правоприменителей[1]. Поэтому групповая преступность сегодня обеспечивает существование и развитие теневой экономики, которая порождает огромные финансовые потоки, не контролируемые государством. По данным Агентства по статистике Республики Казахстан, валовой внутренний продукт страны в 2021 году составил 35 трлн. тенге. Среди них неконтролируемая (или теневая) доля равнялась 28,6% ВВП страны. При этом доходы от теневой коммерческой деятельности составили 9,5% валового внутреннего продукта страны или 3,5 трлн тенге, а от незаконной деятельности (включая контрабанду) - 2,4% или 840 млрд тенге [2]. По оценкам некоторых экспертов, доля теневого сектора в некоторых сферах экономики республики достигает 50%.

В свою очередь, доходы ТОП составляют примерно 3,6% мировой экономики. Только на отмывание денег ежегодно приходится не менее 2% мирового ВВП. По данным ООН Афганистан производит более 80% всех опиатов в мире. Прибыль «местных производителей» от их продажи, по самым низким оценкам, равна 4 процентам валового внутреннего продукта страны - 850 млн. доллар.

По статистике Комитета по правовой статистике и специальной отчетности Генеральной прокуратуры Республики Казахстан в 2019-2022 годах в стране выявлено 1 492 871 преступление.

Общее количество преступлений, зарегистрированных в Казахстане за последние шесть лет, и количество преступлений по категориям тяжести, в том числе групповые преступления, в общем обличье преступности можно определить тенденции ее роста.

Осуждение. В рамках изучения групповой преступности в доктрине зарубежного уголовного права существуют разные подходы к его пониманию. Некоторые исследователи сравнивают ТОП с бизнесом. По оценкам Управления Организации Объединенных Наций по наркотикам и преступности (УНП ООН), групповая преступность оценивается примерно в 870 миллиардов долларов в год, что близко к 1,5% мирового ВВП. Отчет агентства показывает, что характер ТОП значительно изменился после окончания холодной войны, а глобализация способствовала массовому распространению и диверсификации возможностей групповой преступности. В результате каждая страна так или иначе затрагивается ТОП, например, является производителем нелегальных товаров и основным рынком их распространения и потребления, транзитной зоной перемещения таких товаров и т.д. По этому поводу Дж. ван Дейк пишет: «Глобальные криминальные рынки представляют определенную угрозу стабильности даже развитых стран. Этот риск еще более выражен в нестабильных или конфликтных ситуациях. Одним из важнейших видов воздействия ТОП на государство является его ущерб качеству организации управления». Автор приходит к выводу, что групповая преступность уничтожает способность к долгосрочному развитию общего благосостояния государства, нанося ущерб репутации общественных деятелей и организаций или иным образом подвергая их опасности. Способность обеспечить социальное обеспечение является основным элементом, определяющим уровень нестабильности государства. Государство, склонное к распространению коррупции, сталкивается с потерей легитимности, что

может снизить его способность оставаться у власти [3].

Как пояснил П. Ройтэр, термин «групповая преступность» никогда не имел удовлетворительного определения или описания. Для кого-то это ряд отношений, для кого-то серия действий. В академической и официальной литературе существуют противоречивые определения» [4]. А.А. Блок и В.Дж. Чамбилс определяет организованную преступность как совокупность видов деятельности [5].

Другие делают акцент на материально-технической и иерархической структуре преступных групп и обращают внимание на организационную сторону деятельности. Эти дебаты по поводу определения групповой преступности продолжаются по сей день и приводят к некоторой путанице в определении. Более того, на официальном уровне признается, что «групповая преступность действует скорее через неустойчивые системы, чем через формальные иерархии».

В основе современной групповой преступности на постсоветском пространстве лежит ее экономическая составляющая. По данным министерств внутренних дел государств-участников СНГ, более четверти преступного сообщества осуществляет отмывание криминального капитала через легальные коммерческие структуры в экономически развитых регионах, в том числе покупку недвижимости, контроль над акциями, инвестирование доход у чиновников.

Оперативное исследование организованной преступной среды проводится профильным департаментом МВД РК и его подразделениями. Результаты исследования свидетельствуют об увеличении участия отечественных и зарубежных преступных организаций, маскирующихся под псевдоинвесторов фирм, зарегистрированных в офшорных зонах, в стратегически важных отраслях казахстанской экономики [6].

За более чем десять лет МВД РК выявлено более 2500 участников вновь созданных преступных групп, в том числе 531 главарь, 451 криминальный авторитет («положенец» и др.), 167 и разрозненных лиц к уголовной ответственности. Разобщено около тысячи уголовных организованных преступных групп, возвращена государству сумма, превышающая 105 млрд тенге.

Экскурс в историю исследований рассматриваемого вопроса показывает, что научное сообщество предпринимало несколько попыток оценить масштабы групповой преступности на основе статистических данных правоохранительных органов. Однако противоречивость этих данных (из-за различий уголовно-правовой и судопроизводственной систем, порядка учета и регистрации преступлений) и естественная скрытность таких преступлений не позволяют говорить об объективности таких оценок.

Как отмечает Е.Ф. Побегайло, понятие «групповая преступность» является криминологическим. «Групповая преступность» не имеет уголовно-правового понятия и не может существовать. В уголовном праве необходимо различать формы или виды участия как участие особого вида (преступная организация, преступное сообщество). Если этот вид участия будет отдельно указан в законодательном плане, решить эти проблемы вполне возможно.

Существенные различия между понятиями «организованная преступная деятельность» и «групповая преступность» заключаются в том, что первое чаще является объектом уголовно-правового исследования, а последнее является криминологическим понятием. Последнее, по справедливому утверждению В.С. Комиссарова не обладает достаточной достоверностью, является многочленным и многовариантным, поэтому не может быть прямо утверждено в уголовном законе. Поэтому в УК-ке РФ законодатель рассматривает соответствующие данному понятию уголовно-правовые формы групповой преступности - организованная группа и преступное сообщество (преступная организация).

В уголовном законодательстве Республики Казахстан организованные формы участия являются основой для понимания организованной и групповой преступности (ч. 3 ст. 31 новой редакции УК РК). Пункт 3 новой редакции Кодекса дает разъяснение

понятий организованной группы, преступной организации. Одним из направлений совершенствования национальной правовой системы является внедрение в нее норм международного права. Не стал исключением и процесс имплементации норм Конвенции ООН против групповой преступности. Республика Казахстан подписала данную конвенцию 13 декабря 2000 года. Однако первые шаги по приведению национального уголовного законодательства в соответствие с нормами этого международно-правового акта были сделаны лишь в 2011 году.

После вступления в силу Закона РК от 29 ноября 2011 года № 502-IV «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам противодействия групповой преступности, террористической и экстремистской деятельности» появились новые организованные образования. Участие в УК РК в качестве организованной группы (ч. 4-1 ст. 31), преступного сообщества (преступной организации) (ч. 4-2 ст. 31). При этом установлена уголовная ответственность за создание организованной группы и преступного сообщества (преступной организации) (Уголовный Кодекс Республики Казахстан), руководство ими и участие в них.

По статистике Комитета правовой статистики и специального учета Генеральной прокуратуры Республики Казахстан, за период с 2021 года 6 месяцев с момента введения уголовной ответственности за организованную преступную деятельность в территории Казахстана. (Создание, руководство и участие в организованной группе) в суд направлено 11 уголовных дел. При этом наибольшее количество зарегистрированных преступлений и оконченных дел по данной категории преступлений приходится на 2022 год. Максимальное количество преступлений, зарегистрированных по статьи УК РК (преступное сообщество (преступная организация) от 2020 года. За 6 месяцев 2020 года, несмотря на интенсивность возбуждения уголовных дел, зарегистрировано 6 уголовных происшествий.

Статистика преступности показывает лишь малую часть преступлений, реально совершенных организованными преступными структурами и группами. Как отмечают криминалисты, уровень сокрытия преступлений составляет 70%, а латентность преступлений, совершенных организованными группами, приближается к 100-200%. Однако приведенные статистические данные позволяют сделать вывод, что за столь короткий срок - с момента введения уголовной ответственности за организованную преступную деятельность - новая норма нашла свое применение в судебной-следственной практике. Несмотря на небольшое количество зарегистрированных преступлений и завершенных дел, эти низкие цифры свидетельствуют о том, что в Казахстане действуют организованные преступные группы и организуются новые криминальные рынки.

Кроме того, в новой редакции УК РК пересмотрен порядок определения форм участия в преступлении, смешаны разновидности организованных форм участия. Все это не влияет на квалификацию совершенных преступлений, организованных преступных групп, на принципах вынесения приговоров.

Согласно ст. Статья 27 УК РК «Соучастием в уголовном правонарушении признается умышленное совместное участие двух или более лиц в совершении умышленного уголовного правонарушения».

В новой редакции УК РК введены понятие преступной группы (ст. 3 УК РК) и уголовной ответственности за уголовные правонарушения, совершенные группой (ст. 31 УК РК). Республики Казахстан).

В новой редакции УК РК термин «преступная группа» используется в следующих случаях:

- при установлении уголовной ответственности за преступления, совершенные совместно с преступной группой (ч. 3 ст. 31 УК РК), а также при регулировании уголовной ответственности лиц, образовавших преступную группу и руководивших ею лиц (ч. 4 ст. 31 УК РК), за преступления, совершенные совместно другими участниками преступной группы (ч. 5 ст. 31 УК РК);

- при создании квалифицированных (специально квалифицированных) видов уголовных правонарушений (например, статья 192, часть 4, пункт 1 УК РК);
- при совершении уголовного правонарушения в составе преступной группы признается обстоятельством, отягчающим ответственность (пункт 3 части 1 статьи 54 УК РК);
- при построении учреждения пробации, правила которого не распространяются на преступления, совершенные в составе преступной группы (ч. 6 ст. 63 УК РК);
- в конструкторском разделе. 5 УК РК «Основания освобождения от уголовной ответственности и наказания». Так, положения об освобождении от уголовной ответственности в связи с деятельным раскаянием (ч. 2 ст. 65 УК РК), в связи с примирением (ч. 4 ст. 68 УК РК) (части 4 статьи 68 УК РК) Положения статьи 68 части 4 УК РК) не применяются. совершил преступление в составе преступной группы. Республики Казахстан), с гарантией (ч. 6 ст. 69 УК РК) [7].

Согласно части 3 ст. Согласно статье 31 УК РК, если оно совершено организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, оно признается организованной группой, преступной организацией, преступным сообществом, транснациональной организованной группой, транснациональной преступной организацией, транснациональным преступным сообществом, террористической группой, экстремистской группой, бандой или незаконным военизированным формированием».

Следует согласиться с мнением авторов, считающих, что законодательное понятие соучастия является общим нормативным правилом для всех случаев совместной преступной деятельности. С другой стороны, признаки соучастия представляются необходимыми для любого вида совместной преступной деятельности преступников, для создания любой группы, которая рассматривается как составная часть определенного преступного состава.

В статье раскрываются понятия организованной преступной группы. Статья 3 УК РК. При этом законодатель определил формы участия в указанной групповой преступности единым термином «преступная группа». В Особенной части УК преступная группа включена в качестве квалификационного (специально-квалификационного) признака соответствующих формирований. Но при разработке проекта УК РК произошла механическая замена ранее рассмотренной квалификации «совершенный в составе организованной группы» термином «совершенная преступная группа».

Например, если часть 3 ст. Действующая редакция статьи 113 УК РК устанавливает уголовную ответственность за конфискацию или принуждение к конфискации органов и тканей лица, повлекшее по неосторожности смерть потерпевшего или иные тяжкие последствия, то ч. 3 ст. 116 новой редакции УК РК: если оно повлекло по неосторожности смерть потерпевшего или иные тяжкие последствия, либо если оно совершено преступной группой. Типичная ситуация наблюдается в структуре большинства составов Особенной части новой редакции УК РК.

Заключение. При разработке проекта Уголовного кодекса Республики Казахстан ранее рассмотренный квалификационный знак «совершил в составе организованной группы» был механически заменен на обозначение «совершенная преступная группа».

Таким образом, способ подчинения закону в соответствии с положениями системного устройства конституции является неправильным подходом к УК, заключающимся во введении в закон «преступной группы» как квалифицированного или специального типа квалификации. специальные преступления. преступления (например, см. ч. 3 ст. 116; ч. 4 ст. 335; п. 3 ч. 3 ст. 355 УК РК) при наличии групповых проявлений, указанных в составе отдельных преступлений. (см., например, статьи 182, 262-265), 267, 268 УК РК) уголовная ответственность предусмотрена за создание и руководство самостоятельными группами, образовательными организациями, бандами или объединениями, либо участие в них, либо финансирование их деятельности.

Так, в новой редакции УК РК квалифицирующий признак «совершенное в составе организованной группы» включен в состав преступления, наказуемого средней, тяжкой и особо тяжкой преступностью. В новой редакции УК РК термин «совершенно организованная группа» заменен термином «преступная группа».

Список использованных источников

1. Т.К.Акимжанов, М.А.Аюбаев, И.С.Приходько Новая концепция уголовного наказания – как главное условие повышения его эффективности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан, Алматы 2(67) 2021г. С.- 60.
2. Научная информация по вопросам борьбы с преступностью № 133. Международное и внутреннее уголовное право. Проблемы взаимосвязи и инкорпорации / под ред. И.И. Карпец. - М., 1991. - 56 с.
3. Комиссаров В.С. Полный курс уголовного права: в 5 т. / под ред. А.И. Коробеева. - СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юрид. центр Пресс», 2008. Т. 4: - 674 с.
4. Абдиров Нурлан Мажитович и др. Уголовно-правовые меры борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками: Учебно-практич. пособие/ Н.М.Абдиров, К.А.Мами, Б.С.Сарсеков.- Алматы: 1998.-128 с.
5. Онгарбаев Еркин Ануарович. Тяжкие преступления по уголовному праву Республики Казахстан: Моногр./Е.А.Онгарбаев, К.Б.Есмагамбетов. -Астана:Фолиант,2001.-192 с.
6. Комиссаров В.С., Енсебаева Г.Б. Уголовно-правовое и криминологическое исследование организованных форм соучастия в Республике Казахстан// <https://cyberleninka.ru/article/n/ugolovno-pravovoe-i-kriminologicheskoe-issledovanie-organizovannyh-form-souchastiya-v-respublike-kazahstan>. (дата обращения: 12.01.2023г).
7. Уголовный кодекс Республики Казахстан https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575252&doc_id2=31575252#pos=4;-80&pos2=787;-98 (дата обращения: 10.01.2023г).

Сведения об авторах

Максутхан Шынар Максутхановна – докторант 1-го курса Университета Туран специальность: 6D030100 – «Юриспруденция».

Карбеков Канат Советович – доцент кафедры «Экономика, услуги и право» Алматинского гуманитарно-экономического университета, кандидат юридических наук, доцент.

Максутхан Шынар Максутхановна – Тұран Университетінің 6D030100 – «Құқықтану» мамандығының 2 курс докторанты.

Карбеков Канат Советович – Алматы гуманитарлық-экономикалық университетінің «Экономика, қызмет көрсету және құқық» кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Maksutkhan Shynar Maksutkhanovna – 2st year doctoral student of Turan University Specialty: 6D030100 – «Jurisprudence».

Karbekov Kanat Sovetovich – Almaty University of Humanities and Economics Associate Professor of the Department «Economics, Services and Law» Candidate of Law, Associate Professor.

К.А. Байжомартова¹, Д.С. Байсымакова², Ж.Е. Молдахметова²

¹ Абылай хан атындағы Қазақ халықаралық қатынастар және әлем тілдері университеті,
Алматы, Қазақстан

² Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЖЕМҚОРЛЫҚҚА ҚАРСЫ ЗАҢЫН ХАЛЫҚАРАЛЫҚ НОРМАЛАРМЕН ҮЙЛЕСТІРУ

Мақалада Қазақстан Республикасы мен шетелдердегі жемқорлыққа қарсы әрекеттермен байланысты мәселелер, халықаралық құқық нормаларымен елдің жемқорлыққа қарсы заңын үйлестіру, осы қылмысқа қатысты, оның себептері мен оған ықпал ететін жағдайларға қатысты қылмыстық заңды жетілдіру мәселелері, сондай-ақ жемқорлықтың алдын алуға бағытталған шаралар қарастырылады.

Түйінді сөздер: мемлекет, заң, үйлестіру, конвенция, жемқорлық, халықаралық нормалар, құқықбұзушылық, қылмыс, қарсы әрекет ету, қылмыстық заң.

Имплементация международных норм в антикоррупционное законодательство Республики Казахстан

В статье рассматриваются проблемы, связанные с противодействием коррупции в Республике Казахстан и зарубежных странах, вопросы имплементации норм международного права в антикоррупционное законодательство страны, совершенствование уголовного законодательства в отношении данных преступлений, причины и условия, им способствующие, а также меры, направленные на предупреждение коррупции.

Ключевые слова: государство, закон, имплементация, конвенция, коррупция, международные нормы, правонарушения, преступность, противодействие, уголовное законодательство.

Implementation of international legal norms in the anti-corruption legislation of the Republic of Kazakhstan

The article discusses issues related to anti-corruption policy in the Republic of Kazakhstan and foreign countries, issues of implementation of international law in the state anti-corruption legislation, improving the criminal law in relation to these crimes, the reasons and conditions that contribute to them, as well as measures aimed at the prevention of corruption.

Keywords: government, law, implementation, convention, corruption, international norms, offense, crime, counteraction, criminal law.

Кіріспе. Қоғамдық өмірде болып жатқан өзгерістер жағдайында елде қабылданған бағдарламалық құжаттарда сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелеріне айрықша назар аударылады. Мысалы, мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев 2022 жылғы 2 ақпандағы жарлығымен Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тұжырымдамасын бекітті. Құжатта ағымдағы жағдайға талдау жасалып, алдағы жылдарда шешілетін міндеттер айқындалған. Тұжырымдамалармен күрестен сыбайлас жемқорлықтың алғышарттарын жүйелі түрде жоюға, жауапкершіліктің бұлтартпастығын қамтамасыз етуге, қоғамдық сананы түбегейлі өзгертуге тұтастай алғанда, сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат сыбайлас жемқорлық экономикалық және беделі жағынан тиімсіз болатын

жағдайларды жасауға бағытталған. Сонымен қатар, сыбайлас жемқорлықпен күрестің халықаралық тәжірибесі сыбайлас жемқорлық сипаттағы әкімшілік құқық бұзушылық үшін әкімшілік жауапкершілікті белгілейтін ұлттық заңнамадағы нормаларды белсенді дамытуды, қылмыстық жауапкершілік шараларының алдында алдын алу шараларының басымдығын дәлелдеп отыр.

Зерттеудің мақсаты қарастырылып отырған құқықтық категорияның теориялық, құқықтық және тәжірибелік мәселелерін жан-жақты талдау болып табылады.

Материалдар мен тәсілдер. Бұл жұмыстың әдіснамасы мен зерттеу әдістері диалектикалық және формальды логика әдістерін, талдау, синтез әдістерін, сонымен қатар құқықтық зерттеудің арнайы әдістерін: құқықтық, салыстырмалы, құқықтық нормаларды талдау және түсіндіру әдістерін білдіреді.

Нәтижелер және талқылау. Қазақстан маңызды халықаралық құқықтық актілерді ратификациялай отырып, сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылдың жаңа деңгейіне шықты. Осыған байланысты оларды ұлттық заңнамаға енгізу туралы мәселе туындады.

Бұл жерде республикалық заңнамаға, атап айтқанда БҰҰ-ның 2003 жылғы 31 қазандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының және Еуропа Кеңесінің 1999 жылғы 27 қаңтардағы сыбайлас жемқорлық үшін қылмыстық жауапкершілік туралы Конвенциясының ережелеріне ерекше назар аудару қажет.

Қазақстан Республикасы сыбайлас жемқорлық қылмысқа және онымен байланысты құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимылдың белсенді қатысушысы бола отырып, бірқатар маңызды халықаралық құжаттарға қол қойып, ратификациялады. Біріккен Ұлттар Ұйымының 2003 жылғы 31 қазандағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясы (ҚР 2008 жылғы 4 мамырдағы №31-IV өтініштермен және ескертпемен ратификациялады) сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес саласындағы негізгі халықаралық-құқықтық акт болып табылады.

Халықаралық байланыстардың кеңеюі жағдайында сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселесі жекелеген елде шешілмейді және қолданыстағы халықаралық ұйымдар шеңберінде де, жаңадан құрылатын ұйымдар шеңберінде де қарсы үйлестірілген іс-қимыл шараларын талап етеді.

Халықаралық құқықта халықаралық құқық нормаларын «жүзеге асыру» ұғымын білдіру үшін «имплементация» термині кеңінен қолданылды.

Ағылшын тілінен алынған implementation (жүзеге асыру, орындау, үйлестіру), «имплементация» термині халықаралық-құқықтық тәжірибеде берік орныққан. Оны БҰҰ Бас Ассамблеясының және оның органдарының көптеген қарарларында, басқа халықаралық ұйымдардың шешімдерінде кездестіруге болады.

Мемлекеттердің теңдігі, олардың ішкі және сыртқы саясатты жүзеге асырудағы тәуелсіздігі, халықаралық-құқықтық нормаларды жасаушылар бола отырып, сонымен бірге оларды имплементациялаудың негізгі субъектілері болып табылатындығын анықтады.

2015 жылғы 18 қарашада «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының Заңы қабылданды. Заң сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл саласындағы қоғамдық қатынастарды реттейді және Қазақстан Республикасының сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатын іске асыруға бағытталған.

Заң Қазақстан Республикасының аумағында жеке және заңды тұлғаларға қатысты қолданылады. Егер Қазақстан Республикасы ратификациялаған халықаралық шартта өзгеше көзделмесе, осы Заң Қазақстан Республикасының азаматтарына және Қазақстан Республикасында тіркелген заңды тұлғаларға қатысты қолданылады.

Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдардың, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдардың, оларға теңестірілген адамдардың (Қазақстан Республикасының Президентігіне, Қазақстан Республикасы

Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдеріне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органдарының мүшелігіне кандидаттарды қоспағанда), лауазымды адамдардың, сондай-ақ аталған функцияларды орындауға уәкілеттік берілген кандидаттар болып табылатын адамдардың өз өкілеттіктерін жеке, топтық және өзге де қызметтік емес мүдделерде пайдалануына әкеп соғуы мүмкін іс-әрекеттер жасауына жол бермеу мақсатында аталған адамдар Заңның 13, 14 және 15-баптарында белгіленген ерекшеліктерді ескере отырып, [1] өзіне сыбайлас жемқорлыққа қарсы шектеулерді қабылдайды:

- 1) мемлекеттік функцияларды орындаумен сыйыспайтын қызметті жүзеге асыру;
- 2) жақын туыстарының, жұбайлары (зайыптары) мен жекжаттарының бірге қызмет (жұмыс) істеуіне жол бермеу;
- 3) мүліктік және мүліктік емес игіліктер мен артықшылықтар алу немесе табу мақсатында, ресми таратылуға жатпайтын қызметтік және өзге де ақпаратты пайдалану;
- 4) Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес қызметтік өкілеттіктерін орындауға байланысты сыйлықтар қабылдау.

Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдар, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдар (өз қызметін тұрақты емес немесе басқа жұмыстан босатылған негізде жүзеге асыратын мәслихат депутаттарын қоспағанда) және мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдар (Қазақстан Республикасының Президентігіне, Қазақстан Республикасы Парламентінің немесе мәслихаттарының депутаттығына, аудандардың, облыстық маңызы бар қалалардың, аудандық маңызы бар қалалардың, кенттердің, ауылдардың, ауылдық округтердің әкімдігіне, сондай-ақ жергілікті өзін-өзі басқарудың сайланбалы органдарына мүшелікке кандидаттарды қоспағанда), лауазымды адамдар өздерінің жақын туыстары, жұбайы (зайыбы) және (немесе) жекжаттары атқаратын лауазымдарға тікелей бағынысты болатын лауазымдарды атқара алмайды, сондай-ақ жақын туыстары, жұбайы (зайыбы) және (немесе) жекжаттары тікелей бағынысында бола алмайды.

Осы талаптарды бұзаған адамдар, егер олар көрсетілген бұзушылық байқалған кезден бастап үш ай ішінде оны ерікті түрде жоймаса, осындай бағыныстылықты болғызбайтын лауазымға ауысуға тиіс, ал осындай ауысу мүмкін болмаған кезде осы қызметшілердің біреуі лауазымынан шығарылуға немесе көрсетілген функциялардан өзгедей босатылуға жатады.

Осы Заңда жақын туыстар деп ата-аналары (ата-анасы), балалары, асырап алушылар, асырып алынған балалар, ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері (қарындастары), атасы, әжесі, немерелері, жекжаттар деп – жұбайының (зайыбының) ата-анасы бір және ата-анасы бөлек аға-інілері мен апа-сіңлілері (қарындастары), ата-аналары мен балалары түсініледі.

Жауапты мемлекеттік лауазымды атқаратын адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға, мемлекеттік функцияларды орындауға уәкілеттік берілген адамдарға теңестірілген адамдарға, лауазымды адамдарға, егер мүдделер қақтығысы орын алған болса, лауазымдық міндеттерін жүзеге асыруға тыйым салынады.

2015 жылғы 1 қаңтардан бастап «Мемлекеттік қызмет пен мемлекеттік басқару мүдделеріне қарсы сыбайлас жемқорлық және өзге де қылмыстық құқық бұзушылықтар» деген жеке тарауды қамтитын Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі қолданылады [2].

Қазақстан сондай-ақ БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясын ратификациялады (2008 жылғы 4 мамыр) және ЭЫДҰ (экономикалық ынтымақтастық

және даму ұйымы) ұсынымдарына сүйене отырып, ұлттық заңнамаға мынандай новеллаларды енгізді:

- мемлекеттік қызметшінің өзіне белгілі болған сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлау міндеті ретінде;

- сотталған, басқа адамдардың меншігіне берілген және қылмыстық жолмен алынған мүлікті тәркілеу;

- «мүдделер қақтығысы» ұғымы енгізілді және сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылық жасағаны үшін жұмыстан шығарылған адамдар үшін мемлекеттік органдарда кез келген лауазымға орналасуға өмір бойы тыйым салынды;

- парақорлық үшін қылмыстық жауапкершілік шет мемлекеттер мен халықаралық ұйымдардың лауазымды адамдарына да таралады [3].

Айта кету керек, Қазақстан сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимылда белгілі бір нәтижелерге қол жеткізді. Халықаралық құқықтық сараптама ҚР-дағы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың жоғары деңгейін атап өтті. Біздің еліміз сыбайлас жемқорлықпен одан әрі күресуде, елдің ұзақ мерзімді бәсекеге қабілеттілігін қамтамасыз ету мақсатында оның кез келген көрінісіне қарсы тұруға ниетті.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің пәрменді құралы «Мемлекеттік қызмет туралы» Қазақстан Республикасының Заңы, мемлекеттік қызметшілердің мәртебесін, құқықтары мен міндеттерін, олардың моральдық-адамгершілік келбеті мен іскерлік қасиеттеріне қойылатын талаптарды айқындаған 2015 жылғы 29 желтоқсандағы мемлекеттік қызметшілердің Әдеп кодексі болды.

ҚР Президентінің 2022 жылғы 2 ақпандағы № 802 Жарлығымен Қазақстан Республикасының 2022-2026 жылдарға арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының Тұжырымдамасы бекітілді [4]. Осы Тұжырымдаманың мақсаты мемлекеттің сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатының тиімділігін арттыру, сыбайлас жемқорлықтың кез келген көріністеріне «нөлдік» төзімділік атмосферасын құру жолымен бүкіл халықты сыбайлас жемқорлыққа қарсы қозғалысқа тарту және елімізде сыбайлас жемқорлық деңгейін төмендету болып табылады. Бұл бағдарламалық құжат парақорлыққа қарсы іс-қимыл стратегиясын анықтайды, онда жетекші рөл сыбайлас жемқорлық деңгейін түбегейлі төмендетуге қабілетті, оның салдарымен күресудің орнына оның көрінуінің алғышарттарын жою арқылы алдын алу сипатындағы кешенді шаралар көрініс тапқан. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу арқылы сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясатты іске асыруға, мемлекеттік органдар мен лауазымды тұлғалардың қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтауға және азайтуға, сыбайлас жемқорлыққа қарсы кеңінен ағарту жұмыстары арқылы халыққа сыбайлас жемқорлыққа қарсы мәдениетті қалыптастыруға бағытталған шаралар басым деп танылды. Жүйелі негізде мемлекеттік органдардың қызметіндегі сыбайлас жемқорлық тәуекелдеріне талдау, сондай-ақ олардың сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар жасауға ықпал ететін себептер мен жағдайларды жою жөніндегі ұсынымдардың орындалуына мониторинг жүзеге асырылады.

Озық шетелдік тәжірибелердің халықаралық тәжірибесі сыбайлас жемқорлыққа тиімді қарсы тұру үшін кешенде көптеген факторлар мен элементтердің үйлесімін көздейтін жүйелі тәсіл қажет екенін көрсетеді. Бұл ретте институционалдық тетіктер мен құқықтық құралдарды дамыту, қоғамның хабарда болуына азаматтық қоғамның тартылуын арттыру мәселелеріне ерекше назар аудару қажет. Қоғамдық қолдаусыз сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл әрекеттері сәтсіздікке ұшырайды. Бұл тұрғыда тиісті мәдениетті қалыптастыру маңызды рөл атқарады. Сондықтан Доха декларациясында білім берудің қылмыс пен сыбайлас жемқорлықтың алдын алудағы, заңға бағыну мәдениетін құрудағы рөлі көрсетілген.

Халықаралық құқықтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормаларын ұлттық заңнамамен үйлестіру қазіргі кезеңде ұлттық заңнама үшін «үйлестіру» неғұрлым

қолайлы түрі ретінде оларды тікелей қабылдауды, инкорпорациялауды және трансформациялауды қоса алғанда, таяу арада әртүрлі жолдармен жүзеге асырылуы мүмкін. Осы тұжырымдарға байланысты сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл шараларының қағидаттары мен жүйесін айқындайтын заңнамалық базаны құру сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің жалпыға бірдей әдісі болып табылатыны анық. Осыған байланысты біз сыбайлас жемқорлыққа қарсы сараптаманы қайтаруды ұсынғымыз келеді, оның нәтижелері нормативтік құқықтық актілер жобаларының елеулі сыбайлас жемқорлық әлеуетін көрсетеді. Біз сыбайлас жемқорлық қылмыстарының алғышарттарын жоюға бағытталған нәтижелі шаралар қажет деп санаймыз. Қазақстанда сыбайлас жемқорлықтың әліде қолданылу себептерінің бірі - заңнаманың жетілмегендігі, оның кейбір баптарында түсініксіздіктер, кемшіліктер, олқылықтар мен қайшылықтардың кездесеуі. Мысалы, біздің елімізде осындай сараптама 2009 жылы пайда болды, бірақ 2014 жылы жойылды.

Қазақстан Республикасында нормативтік құқықтық актілер жобаларына ғылыми сараптаманы жүзеге асыруды құқықтық реттеу «Құқықтық актілер туралы» ҚР Заңына және Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2002 жылғы 30 мамырдағы № 598 қаулысымен бекітілген ғылыми сараптама жүргізу қағидаларына жүктелді. Осы нормативтік құқықтық актілерге сәйкес нормативтік құқықтық актілер жобаларына лингвистикалық, экономикалық, сыбайлас жемқорлыққа қарсы, криминологиялық, құқықтық сараптама жүргізілді.

Демек, лингвистикалық, экономикалық, криминологиялық, құқықтық, ғылыми сараптама заң жобаларына, сыбайлас жемқорлыққа қарсы нормативтік құқықтық актілер жобаларының барлық түрлеріне, соның ішінде заңға тәуелді жобаларға жүргізілді. Сондықтан сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптаманы саны жағынан ең көлемді деп атауға болады.

ҚР-да қолданыстағы және қабылданатын заңнаманы халықаралық құқық нормалары мен Конституциясына сәйкес сыбайлас жемқорлық мәніне сараптаудың тәуелсіз тетіктерін енгізу сыбайлас жемқорлық іс-қимылдары үшін алғышарттарды жою процесіне оң үлес қосар еді.

Осылайша, құқықтық актілердің жобаларын сыбайлас жемқорлыққа қарсы тәуелсіз бағалау арқылы сыбайлас жемқорлық факторларын анықтау және жою нәтижесінде сыбайлас жемқорлыққа қарсы ғылыми сараптама жүргізуге жұмсалған мемлекеттік қаражатқа қатысты елеулі алдын ала келтірілген залал түрінде көрінетін тікелей экономикалық әсерге қол жеткізіледі. Осылайша, Қазақстанда сыбайлас жемқорлықтың алдын алу функциясы іске асырылатын еді.

Жалпы, елімізде сыбайлас жемқорлыққа қарсы табысты күрестің заңнамалық базасы қалыптасқан деп айтуға болады. Халықаралық нормалар негізінде заңнаманы жетілдіру қажет.

Қазақстан Республикасы 2008 жылғы 4 мамырдағы Біріккен Ұлттар Ұйымының Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының 20-бабын ратификациялағанын атап өткен жөн. «Заңсыз баю»: «Өзінің конституциясын және өзінің құқықтық жүйесінің негізгі принциптерін сақтаған жағдайда әрбір Қатысушы мемлекет жария лауазымды адамның заңсыз баюын, яғни оның заңды табыстарынан елеулі түрде артып кетуін, ол ақылға қонымды ретпен негіздей алмаған қылмысты қасақана жасаған кезде оны қылмыстық жазалау әрекеті ретінде тану үшін қажет болатын осындай заңдық және басқа да шараларды қабылдау мүмкіндігін қарастырады» [5].

Жалпы, Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы халықаралық сыбайлас жемқорлыққа қарсы стандарттарға сәйкес келеді, алайда сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін жауапкершілікке қатысты кейбір сәйкессіздіктер мен олқылықтар бар.

Осылайша, БҰҰ-ның Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясы сыбайлас

жемқорлық қылмыс ретінде 12 құрамды көздейді: ұлттық жария лауазымды тұлғаларды параға сатып алу; шетелдік жария лауазымды тұлғаларды және жария халықаралық ұйымдардың лауазымды тұлғаларды параға сатып алу; жария лауазымды тұлғаның мүлікті талан-таражғасалуы, заңсыз иемденуі немесе өзге де мақсатсыз пайдалануы; пайдакүнемдік мақсатта әсер ету арқылы теріс қылық жасау; қызмет бабын теріс пайдалану; заңсыз баю; жеке сектордағы параға сатып алу; жеке секторда мүлікті талан-таражға салу; заңды тұлғалардың жауапкершілігі; қылмыстардан түсетін табыстарды жылыстату; жасыру; сот билігін жүзеге асыруға кедергі келтіру.

Қорытынды. Қорыта келгенде, ҚР Қылмыстық кодексі белгіленген конвенцияларда сыбайлас жемқорлық деп бағаланатын кейбір іс-әрекеттер үшін жауапкершілікті көздемейді, атап айтқанда:

1. БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының 20-бабына сәйкес халықаралық істерді жүргізуге байланысты шетелдік жария лауазымды адамға немесе жария халықаралық ұйымның лауазымды адамына қандай да бір артықшылықпен заңсыз байыту және уәде беру. Бұл БҰҰ Конвенциясының негізгі бабы, оны Қазақстан 2006 жылы тиісті ратификациядан кейін ұлттық заңнамаға енгізбеген жалғыз бап болып табылады.

2. БҰҰ сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының 21-бабына сәйкес жеке секторды ұйымдастыру жұмысына басшылық ететін немесе кез келген сапада, осындай ұйымда, осындай адам немесе басқа адам үшін жұмыс істейтін адамға заңсыз артықшылықтарды уәде ету. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жоқ.

3. БҰҰ сыбайлас жемқорлыққа қарсы Конвенциясының 23-бабының 1-тармағында «а», «п» тармақшасында көзделген қылмыстан түсетін табыстар болып табылатын мүліктің шынайы сипатын, көзін, орналасқан жерін, билік ету әдісін орнын ауыстыруды, мүлікке құқықты немесе оның тиесілігін жасыру немесе жасырын меншіктену.

4. Сәйкес сыбайлас жемқорлық қылмыс жасау нәтижесінде көрінеу алынған мүлікті жасыру және үздіксіз ұстап қалу БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының 24-бабы. Бұл бап та қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқпайды, бірақ Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексінде дәлелдемелер белгілеу ретінде қаралады.

5. БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының 25-бабына сәйкес қылмыстық іс бойынша жалған айғақтар беруге немесе дәлелдемелер беруге итермелеу мақсатында заңсыз мүлікке уәде беру. ҚР ҚК бойынша жалған айғақтар беруге және дәлелдемелерді бұрмалауға итермелеу тәсілі ретінде қарастырылады.

6. БҰҰ Сыбайлас жемқорлыққа қарсы конвенциясының 25-бабына сәйкес заңды тұлғалар жасаған сыбайлас жемқорлық қылмыстары үшін ҚР ҚК жауапкершілік көзделмеген. Ғалымдардың көпшілігі заңды тұлғалардың қылмыстық жауапкершілікке тартылуына қарсы болса, басқалары жақтайды. Сонымен, А.В.Наумов Еуропа елдерінің заң шығару тәжірибесіне сілтеме жасай отырып (мысалы, Францияның 1992 жылғы ҚК), заңды тұлғалардың жауапкершілігі жеке кінәлі жауапкершілік қағидатымен қатар өмір сүре алатындығын және оны толықтыра алатындығын дәлелдейді. ҚР ҚК бойынша заңды тұлғалардың жауапкершілігі көзделмеген. Сыбайлас жемқорлық қылмыстарына қатысты біз профессор Наумовтың пікірімен келісеміз, жеке жауапкершілік жеткілікті. Біріншіден, сыбайлас жемқорлардың - жеке тұлғалардың жауапкершілігінің бұлтартпастығына қол жеткізу керек, ал болашақта адам құқықтарын қорғау саясатын мүлтіксіз ұстану шеңберінде кінәні дәлелдеудің міндетті түрде басталуымен - осы шетелдік тәжірибені де алуымыз қажет.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» от 18 ноября 2015 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 29.12.2021 г.)
2. Уголовный кодекс Республики Казахстан 2014 года (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.03.2022 г.)
3. Проект конвенции ООН против коррупции. A/AC.261/3 (Part 1). 27 December 2001. - P. 8-10.
4. Указ Президента РК от 2 февраля 2022 г. № 802 «Об утверждении Концепции антикоррупционной политики Республики Казахстан на 2022 - 2026 годы»
5. Закон Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года № 480-ЗРК.

Авторлар туралы мәліметтер

Байжомартова Қарлығаш Асылжомартовна – Абылай хан атындағы ҚазХҚЖӨТУ, «Халықаралық құқық» кафедрасының меңгерушісі, з.ғ.к., PhD, қауымдастырылған профессор.

Байсымакова Дана Сабитовна – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Құқықтану» кафедрасының магистранты, аға оқытушы.

Молдахметова Жанар Еспаевна – Абай атындағы ҚазҰПУ, «Құқықтану» кафедрасының магистранты, аға оқытушы.

Байжомартова Қарлығаш Асылжомартовна – заведующий кафедрой международного права КазУМОиМЯ имени Абылай хана, к.ю.н., PhD, ассоциированный профессор.

Байсымакова Дана Сабитовна – магистрант, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция», Казахского Национального педагогического университета имени Абая.

Молдахметова Жанар Еспаевна – магистрант, старший преподаватель кафедры «Юриспруденция» Казахского Национального педагогического университета имени Абая.

Baizhomartova Karlygash – Head of the Department of International Law of the Abylai Khan Kazakh University of International Law and World Languages, Candidate of Law, PhD, assoc. professor.

Baisymakova Dana – Master’s degree, Senior lecturer of the Department of “Jurisprudence” of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai.

Moldakhmetova Zhanar – Master’s degree, Senior lecturer of the Department of “Jurisprudence” of the Kazakh National Pedagogical University named after Abai.

А.А. Сабитова¹, Т.Е. Жабелова¹, Ш.А. Сабитова¹

¹Институт Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, Алматы, Республика Казахстан

О СУЩНОСТИ ПОНЯТИЯ ПРЕСТУПЛЕНИЙ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В КАЗАХСТАНСКОМ И ЗАРУБЕЖНОМ ПРАВЕ

В настоящее время официальное определение киберпространства на международном уровне отсутствует, впрочем, как и определение киберпреступности. Следует отметить, что в казахстанском законодательстве такие термины тоже отсутствуют. Однако стоит отметить, что регулирование цифровой среды пока не имеет единого нормативного акта. Нормы, которые можно отнести к опосредованию процессов цифровизации, рассредоточены по разным законам. Большинство авторов ограничивается областью Интернета или так называемого киберпространства, которые могут восприниматься как синонимы друг друга. Вместе с тем, высокотехнологичные преступления могут совершаться и без привязки к ним, при этом иметь достаточно тяжкие последствия. Более того, при совершении высокотехнологичных преступлений информационные сети (в том числе локальные) могут не использоваться вообще. Совокупность приведенных выше обстоятельств актуализируют вопрос дефиниции преступлений, совершаемых как с помощью компьютерных систем и киберпространства, так и других высокотехнологичных методов.

Ключевые слова: киберпространство, киберпреступление, киберпреступность, интернет, информационное пространство, информационные сети, высокие технологии.

Қазақстандық және шетелдік құқықтағы ақпараттық технологиялар саласындағы қылмыстар ұғымының мәні туралы

Қазіргі уақытта халықаралық деңгейде киберкеңістіктің ресми анықтамасы жоқ, алайда киберқылмыстың анықтамасы да жоқ. Айта кету керек, қазақстандық заңнамада мұндай терминдер де жоқ. Алайда, цифрлық ортаны реттеуде әлі бірыңғай нормативтік акт жоқ екенін атап өткен жөн. Цифрландыру процестерінің делдалдығына жатқызуға болатын нормалар әртүрлі заңдарға сәйкес таратылады. Авторлардың көпшілігі бір-бірінің синонимі ретінде қабылдануы мүмкін Интернет немесе киберкеңістік деп аталатын саламен шектеледі. Сонымен қатар, жоғары технологиялық қылмыстар оларға байланбай жасалуы мүмкін, ал ауыр зардаптарға әкелуі мүмкін. Сонымен қатар, жоғары технологиялық қылмыстар жасаған кезде ақпараттық желілер (соның ішінде жергілікті) мүлдем пайдаланылмауы мүмкін. Жоғарыда келтірілген жағдайлардың жиынтығы компьютерлік жүйелер мен киберкеңістіктің және басқа да жоғары технологиялық әдістердің көмегімен жасалған қылмыстарды анықтау мәселесін өзектендіреді.

Түйінді сөздер: киберкеңістік, киберқылмыс, киберқылмыс, интернет, ақпараттық кеңістік, ақпараттық желілер, жоғары технологиялар.

On the essence of the concept of crimes in the field of information technology in Kazakhstan and foreign law

Currently, there is no official definition of cyberspace at the international level, however, as is the definition of cybercrime. It should be noted that such terms are also absent in the Kazakh legislation. However, it is worth noting that the regulation of the digital environment does not yet have a single regulatory act. The norms that can be attributed to the mediation of digitalization processes are dispersed according to different laws. Most authors are limited to the field of the Internet or the so-called cyberspace, which can be perceived as synonyms of each other. At the same time, high-tech crimes can be committed without being tied to them, while having quite serious consequences. More-

over, when committing high-tech crimes, information networks (including local ones) may not be used at all. The totality of the above circumstances actualize the question of the definition of crimes committed both with the help of computer systems and cyberspace, and other high-tech methods.

Key words: cyberspace, cybercrime, cybercrime, Internet, information space, information networks, high technologies.

Введение. Современные усилия международного сообщества и отдельных государств зачастую не успевают за динамичным развитием высоких технологий и их использованием в криминальных целях. Не является исключением в этом смысле и Казахстан. Несмотря на активно принимаемые меры, в сфере высоких технологий отмечается ряд серьезных проблем. Прежде всего, это касается четкого правового определения понятия таких преступлений. До сих пор в законодательстве нашей страны нет дефиниций, наиболее полно отражающих их сущность. Соответственно, правоприменительная практика не может адекватно определять и противодействовать высокотехнологичным правонарушениям. Не может дать ответ на эти вопросы и наука. В сообществе экспертов уже назрело понимание того, что термин «компьютерная преступность» устарел и нуждается в полноценной замене. Отечественная научная и законодательная мысль перешла к более широкому понятию «преступления в сфере информатизации и связи».

Материалы и методы. Методологическую основу исследования представляет метод научного анализа, общий диалектический метод научного познания, а также методы логической дедукции, индукции, познавательные методы и приемы наблюдения, сравнительно-правового анализа, обобщения и описания.

Результаты обсуждения. В проведенном исследовании, результатом можно считать, выявление проблем определения понятийного аппарата преступлений в сфере информационных технологий. Исследования показывают, что в настоящее время официальное определение киберпространства на международном уровне отсутствует, впрочем, как и определение киберпреступности. Вместе с тем, автором изучены международные нормы и определено, что понятие киберпреступности как совокупности преступлений распространяется на все виды преступлений, совершенных в информационно-телекоммуникационной сфере, где информация, информационные ресурсы, информационная техника могут выступать (являться) предметом (целью) преступных посягательств, средой, в которой совершаются правонарушения и средством или орудием преступления. Проанализирована ситуация динамики развития киберпреступности в мировом пространстве.

Обсуждение. В зарубежной практике распространена дефиниция «киберпреступность», подразумевающая правонарушения в информационной среде. Конвенция Совета Европы от 2001 года, следует отметить один из ее аспектов. Специалисты обратили внимание, что в ней не дается понятия «компьютерное преступление» или «преступление, связанное с использованием компьютерных технологий», которые использовались в принятых ранее международных документах. В документе используется понятие «киберпреступление», содержание которого раскрывается с помощью перечня, включающего в себя:

- 1) деяния, направленные против компьютерной информации (как предмета преступного посягательства);
- 2) деяния, посягающие на иные охраняемые законом блага, при этом информация, компьютеры и т.д. являются одним из элементов их объективной стороны, выступая в качестве, к примеру, орудия их совершения либо составной части способа их совершения или сокрытия [1].

В связи с этой двойственностью, у экспертов возникает вопрос о дефиниции «киберпреступности» как явления, включающего «традиционные» преступные деяния, совершенные с помощью новых технологий, и деяния, направленные на новые объекты посягательств. При этом, термин «киберпреступность» часто употребляется наряду с термином «компьютерная преступность», причем нередко эти понятия используются как синонимы. Действительно, эти термины очень близки друг другу, но не синонимичны. Понятие «киберпреступность» (cybercrime) шире, чем «компьютерная преступность» (computer crime), и более точно отражает природу такого явления, как преступность в информационном пространстве. Так, Оксфордский толковый словарь определяет приставку «cyber-» как компонент сложного слова. Ее значение – «относящийся к информационным технологиям, сети Интернет, виртуальной реальности». Практически такое же определение дает Кембриджский словарь [2, с. 67].

Таким образом, как отмечает Т.Л. Тропина, «cybercrime» – это преступность, связанная как с использованием компьютеров, так и с использованием информационных технологий и глобальных сетей. В то же время, термин «computer crime» в основном относится к преступлениям, совершаемым против компьютеров или компьютерных данных. Поэтому термин «компьютерная преступность» уже по своей смысловой нагрузке, и сводит суть явления к преступлениям, совершенным с помощью компьютера. В настоящее же время с развитием информационных технологий уже само понятие «компьютер» становится размытым. Например, сегодня практически все мобильные телефоны имеют доступ в сеть Интернет. С развитием сетей (3G, 4G, 5G) мобильные телефоны способны подключаться к глобальной сети со скоростями, не уступающими возможностям подключения к сети Интернет с помощью обычного компьютера, а в перспективе и превышать их [2, с. 68].

По пути аналогичного разделения терминов «киберпреступность» и «компьютерная преступность» и использованию именно первого термина идет также международное право. В Конвенции Совета Европы от 2001 года употребляется именно термин «cybercrime», а не «computer crime». Киберпреступность – это преступность в так называемом киберпространстве. Авторы «модельного закона» о киберпреступности Международного Союза Электросвязи (2009 г.) определяют киберпространство как «физическое и не физическое пространство, созданное и (или) сформированное следующим образом: компьютеры, компьютерные системы, сети, их компьютерные программы, компьютерные данные, данные контента, движение данных, и пользователи» [2, с. 69].

Зарубежные специалисты считают, что киберпреступность может быть определена как совокупность преступлений, совершаемых в киберпространстве с помощью или посредством компьютерных систем или компьютерных сетей, а также иных средств доступа к киберпространству, в рамках компьютерных систем или сетей, и против компьютерных систем, компьютерных сетей и компьютерных данных [3, с. 47].

В российском законодательстве критерии отнесения преступлений к киберпреступности и как таковое ее понятие отсутствуют. Ученые предлагают следующие определения. Так, В.А. Номоконов и Т.Л. Тропина киберпреступностью называют совокупность преступлений, совершаемых в киберпространстве с помощью или посредством компьютерных систем или компьютерных сетей, а также иных средств доступа к киберпространству, в рамках компьютерных систем или сетей и против компьютерных систем, сетей и данных [3, с. 48].

Следует отметить, что в казахстанском законодательстве такие термины тоже отсутствуют. Однако некоторые понятия в другой редакции нашли отражение. Так, согласно статьи 1 Закона «О национальной безопасности Республики Казахстан», под информационной инфраструктурой понимается совокупность технических средств и систем формирования, создания, преобразования, обработки, передачи, использования

и хранения информации. Информационное пространство в Законе отражено как сфера деятельности, связанная с формированием, созданием, преобразованием, обработкой, передачей, использованием, хранением информации, оказывающая воздействие в том числе на индивидуальное и общественное сознание, информационную инфраструктуру и собственно информацию.

Вместе с тем, сравнивая изложенные подходы с действующим уголовным законодательством Казахстана, можно отметить, что последнее преимущественно рассматривает сферу информатизации и связи как предмет посягательства. В то же время, оно не учитывает информационные системы, сети связи, а также связанные с ними аппараты и механизмы (так называемое киберпространство) как потенциальные средства или орудия его совершения.

Возможно, что здесь юридическая практика руководствуется общепринятым подходом. Он заключается в том, что средства и орудия совершения преступления – это те предметы материального мира и процессы, которые используются для преступного воздействия на предмет преступления. При этом средства и орудия преступления могут оказывать влияние на способ совершения преступления: использование определённых средств и орудий преступления в определённой обстановке достаточно часто определяет характеристики способа совершения преступления.

Обычно понятия «орудие» и «средство» выступают в качестве взаимозаменяемых, однако в теории уголовного права между ними проводится разграничение: орудие признаётся разновидностью средств, представляющей собой предметы материального мира. Орудиями считаются оружие и предметы, используемые в качестве такового, транспортные средства и т.д., средствами же – газ, огонь, электричество, радиоактивное излучение и т.д. [4]

На наш взгляд, такой подход не полностью отражает ключевой момент в сущности преступлений в сфере высоких технологий. Он верно подмечен Т.Л. Тропиной, которая подчеркивает, что глобальное информационное пространство, информационная мегасреда нематериальны и по сути своей несводимы к физическому носителю, в котором воплощены [2, с. 70].

Кроме того, как отмечает О.Ю. Веденская, имеющиеся в научной литературе классификации интернет-преступлений даны в основном в зависимости от объектов преступного посягательства и в силу темпов развития интернет-преступности постоянно расширяются и видоизменяются. В связи с этим, такие классификации быстро устаревают и не могут в полной мере отражать реальную картину.

Поэтому ею предложена новая классификация интернет-преступлений – преступлений, при совершении которых свойства сети Интернет использованы в качестве способа их совершения, и преступлений, где такие свойства использованы в качестве средства их совершения. По мнению автора, предложенная классификация не подвержена временному фактору. При этом, присущие Интернету свойства (удаленность, виртуальный характер сети – возможность отражения свойств реального мира в совокупности с отсутствием физических свойств, анонимность, неперсонифицируемость, отсутствие централизации, программируемость, реализация функций хранения, воспроизведения и транспортировки информации любого характера) делают возможным использование сети Интернет как в качестве способа, так и в качестве средства совершения преступлений и отражены в особенностях элементов криминалистической характеристики. В подтверждение этого, О.Ю. Веденская приводит российскую статистику, согласно которой Интернет выступал как способ совершения преступлений в 30 % и как средство в 70 % случаев (46 % – средство подготовки преступлений, 24 % – средство их сокрытия) [5].

Проникновение в жизнь современных цифровых технологий уже привело к появлению специального законодательства, формированию новых направлений в праве, та-

ких как информационное право, цифровое право, право телекоммуникаций. Однако стоит отметить, что регулирование цифровой среды пока не имеет единого нормативного акта. Нормы, которые можно отнести к опосредованию процессов цифровизации, рассредоточены по разным законам [6, с. 37].

Признавая принципиально важное значение всех вышеизложенных подходов к определению сущности преступлений в сфере высоких технологий, со своей стороны считаем необходимым дополнить ее рядом значимых, на наш взгляд, аспектов.

Большинство авторов ограничивается областью Интернета или так называемого киберпространства, которые могут восприниматься как синонимы друг друга. Такая позиция понятна, так как основной объем информации различного рода циркулирует по этим каналам. Вместе с тем, высокотехнологичные преступления могут совершаться и без привязки к ним, при этом иметь достаточно тяжкие последствия. Красноречивым примером может служить инцидент, произошедший на одном из предприятий атомной промышленности в г. Натанза (Иран) в 2010 году, когда вирус Stuxnet привел в негодность значительную часть оборудования. При этом, завод не имел доступа к Интернету. Расследование показало, что вирус был внедрен через флэш-накопитель в локальную сеть предприятия [7].

Более того, при совершении высокотехнологичных преступлений информационные сети (в том числе локальные) могут не использоваться вообще. Выше приводились примеры криминального применения запрограммированных БПЛА (дронов), особенно опасных в случае совершения террористических актов.

Таким образом, на наш взгляд, совокупность приведенных выше обстоятельств актуализируют вопрос дефиниции преступлений, совершаемых как с помощью компьютерных систем и киберпространства, так и других высокотехнологичных методов. При этом не исключено, что в будущем могут появиться принципиально новые способы, которые сейчас неизвестны. Поэтому при выработке такого понятия необходимо учесть максимально широкий их спектр.

Кроме того, мы считаем, что со временем в квалифицирующих признаках многих деяний, указанных в УК РК, может появиться и такой признак, как совершение их с использованием высоких технологий.

Такой подход имеет правовое обоснование, в том числе на международном уровне. Так, статья 6 Модельного информационного кодекса для государств-участников СНГ предусматривает ограничение законом прав и свобод в информационной сфере в интересах защиты основ конституционного строя, обеспечения национальной безопасности, защиты территориальной целостности и общественного порядка с целью предотвращения беспорядков, преступлений, разжигания социальной, расовой, межнациональной, межэтнической и религиозной вражды, др. [8]

Эту норму дополняет статья 177.1. «Склонение, вербовка или иное вовлечение в совершение преступлений террористического характера либо иное содействие осуществлению террористической деятельности» Модельного Уголовного кодекса для государств-участников СНГ, где часть третья относит деяния, совершенные с использованием компьютерных устройств, системы или их сети, к особо тяжким преступлениям [9].

В этом смысле представляет интерес динамика развития казахстанского законодательства, регламентирующего ответственность за преступления в сфере высоких технологий. Специальная норма появилась в 1993 году, когда УК КазССР был дополнен статьей 165-4 «Неправомерный доступ к компьютерной информации, создание, использование и распространение вредоносных программ для ЭВМ». Эта норма в виде статьи 227 затем перешла в УК РК 1997 года. Поэтому до недавнего времени все преступления, включавшие машинную обработку информации, в т.ч. с доступом в Интернет, условно назывались компьютерными.

Если проанализировать уголовную статистику того периода, то количественные изменения не дают сколько-нибудь четкую тенденцию. Так, в 2009 году было зарегистрировано 43 преступления, в 2010 году – 107, в 2011 году – 70, в 2012 году – 54, в 2013 году – 74, в 2014 году – 87 [10].

На наш взгляд, это как раз тот случай, когда статистика не отражает реальных масштабов распространения данных видов преступлений. Мы считаем, что основной причиной этого являлось отсутствие у правоохранительных органов четких методик их выявления, пресечения и раскрытия. В итоге, в сферу уголовной юстиции попадала лишь небольшая часть криминальных проявлений, а основная часть оставалась латентной.

Тогда эксперты отмечали, что несанкционированный доступ к компьютерной сети, информации и системе как одного из групповых признаков совершения преступлений, как понятия общепреступного характера можно отнести к Общей части изучения уголовного законодательства и права. А в Особенную часть уголовного закона необходимо инкриминировать и пенализировать целый ряд преступных составов, связанных с компьютерной информацией, а с последующим развитием новых технологий и полной разработкой методологических и теоретических вопросов данной отрасли, выделить и целый раздел, посвященный компьютерной информации и всей системе ЭВМ [1].

На этом фоне, бурное развитие новых технологий и сопутствующих им преступлений обусловили дальнейшее развитие законодательства в этой сфере. Появились мобильные устройства (коммуникаторы, смартфоны и т.д.), которые выполняют функции компьютеров, а в некоторых случаях многократно превосходят их. Соответственно, понятия «компьютерная информация» и «ЭВМ» перестали охватывать все компоненты сферы высоких технологий. Возникла необходимость отразить такие кардинальные изменения в уголовном законодательстве Казахстана, что и было сделано в 2014 году. Это выразилось в появлении отдельной главы в новом УК РК – «Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи», куда вошел девять составов, это статьи с 205 по 213.

Если изучить уголовную статистику в целом по всем этим преступлениям, то она также дает неоднозначную картину. Например, если в первый год действия нового уголовного законодательства (2015) было зарегистрировано 176 правонарушений в сфере информатизации и связи, то в последующие годы их количество стабильно снижалось: в 2016 году – до 132, в 2017 году – до 107, в 2018 году – до 72, но в 2021 году зарегистрирован их рост – до 296 [10].

В то же время, с учетом почти ежедневных сообщений о вирусных угрозах и атаках различного рода, такая статистика представляется также не совсем объективной. Во многом такая противоречивая картина обусловлена тем, что законодательная практика, как правило, всегда отстает от реальной криминогенной ситуации. В сфере высоких технологий этот «разрыв» становится все более заметным.

Как отмечают авторы Концепции проекта Закона Республики Казахстан «Об электронных коммуникациях», в результате активного развития информационных технологий появились виды услуг, выходящих за рамки сферы телекоммуникаций и реализуемые с помощью коммуникационных устройств, работающих непосредственно в сети Интернет, минуя стандартные телефонные сети. Данные услуги явно не вписываются в действующую модель регулирования рынка связи. Эти устройства в основном представляют собой программное обеспечение, которое можно использовать в цифровых телефонах фиксированной и сотовой связи. Фактически это означает, что значительный объем рынка информационных коммуникаций находится в «серой» зоне и выведен из-под контроля регулирующих органов.

Нагляднее всего это видно на таком сегменте высоких технологий, как криптовалюты. Их правовое регулирование в мировом масштабе также неоднозначно.

Так, если в России правила регулирования криптовалют еще только разрабатываются, то во многих государствах они уже давно приняты и успешно работают. Например, в Великобритании в 2014 году Банк Англии впервые предупредил об опасности «биткоинизации экономики», когда криптовалюта будет использоваться в качестве основной платежной единицы. Но уже в декабре 2017 года власти задумались над тем, как внедрить биткоин в свою экономику. Они намерены изучить принцип работы биткоина, а также масштабы полезного действия блокчейна [11].

В Евросоюзе в октябре 2012 года Европейский Центробанк определил Bitcoin как конвертируемую децентрализованную виртуальную валюту. По мнению Европейской службы банковского надзора, пользователи не защищены от финансовых потерь в случае закрытия криптовалютных бирж. Поэтому в декабре 2017 года Евросоюз анонсировал введение новых правил, которые полагат конец анонимности биткоин-платформ, в том числе усиленную систему правил обращения на рынке криптовалют и онлайн-платежей из-за риска отмывания средств и финансирования терроризма [11].

В Китае в ноябре 2013 года заместитель главы Народного банка отметил, что в ближайшем будущем не представляется возможным признать Bitcoin законным финансовым инструментом, но и запрета на осуществление криптовалютных операций нет. На июнь 2016 года 70 % транзакций в сети Bitcoin проходит через китайские майнинговые пулы. Как следствие, в сентябре 2017 года операции, связанные с обменом биткоинами и другими криптовалютами, объявлены вне закона властями Китая [11].

В США в 2012 году ФБР выразило обеспокоенность возможностью осуществления незаконной деятельности в платежной системе Bitcoin. Но уже в мае 2015 года Нью-Йоркская фондовая биржа начала ежедневно публиковать информацию о цене Bitcoin к доллару США; Почтовая служба США заявила о возможности внедрения технологии Blockchain в свою операционную деятельность. А в декабре 2017 года по закону о налоговой реформе, подписанному президентом США Дональдом Трампом, все операции с криптовалютами с 1 января 2018 года облагаются налогом [11].

Беларусь стала первой в мире страной, которая легализовала криптовалюты на государственном уровне. 22 декабря 2017 года президент страны Александр Лукашенко подписал декрет «О развитии цифровой экономики». Главными целями документа являются создание необходимых условий для привлечения в страну мировых IT-компаний, инвестиции в будущее, а также внедрение новейших финансовых инструментов и технологий. «Беларусь становится фактически первым в мире государством, которое открывает широкие возможности для использования технологии блокчейн. У нас есть все шансы стать региональным центром компетенций в этой области», - заявил Лукашенко. Местные эксперты назвали декрет «революционным». В документе, в частности, прописаны условия для внедрения в экономику Беларуси технологии blockchain и использования токенов и криптовалют. Так, юридические лица могут через резидентов создавать и размещать собственные токены в Беларуси, осуществлять с ними иные операции через биржи и операторов обмена криптовалют. Физическим лицам разрешено владеть токенами, майнить, хранить, обменивать и отчуждать за белорусские рубли и иностранную валюту. Деятельность физлиц по майнингу токенов не считается предпринимательской. К тому же, осуществляющим деятельность с использованием токенов будут предоставляться налоговые и иные льготы, вплоть до полного освобождения от налогообложения. Иностранцы граждане, заключившие договор с резидентом, смогут въехать в Беларусь без визы и работать без оформления специального разрешения [12].

Что же касается нашей страны, то Национальный банк Казахстана нацелен прямо запретить покупать криптовалюту за национальную валюту, запретить биржи криптовалют и любые формы майнинга [13]. Поэтому в случае потери денег на операциях с криптовалютами рассчитывать на защиту государства казахстанцы не смогут. По законодательству Казахстана криптовалюты не являются деньгами, валютой или финансо-

вым инструментом. Данная среда не регулируется государством. Более того, позиция Национального Банка заключается в том, что использование криптовалют в качестве средства платежа противоречит законодательству страны, которое запрещает банкам второго уровня осуществлять деятельность (совершать операции, заключать сделки), не предусмотренную соответствующими законодательными актами. В отношении криптовалют указанное означает запрет на совершение любых сделок и операций с криптовалютами. «Цена криптовалюты определяется исключительно спросом и предложением, построенным на доверии к ней. Данная сфера относится к высокорисковой, где абсолютно никто не гарантирует сохранность вложенных денег и нет защиты от недобросовестного поведения участников операции. Все должны понимать, что государство не может гарантировать реальную стоимость и сохранность средств по криптовалютам, у которых нет никакого обеспечения в виде реальных активов и юридически обязанных лиц», - сообщается в заявлении Нацбанка РК. Криптовалюте присущи децентрализованность, трансграничность хранения и распределения. Поэтому определить резидентство участников сети, администратора становится затруднительно. При этом, элементы системы криптовалюты могут не только находиться в различных юрисдикциях, но и существовать в цифровом пространстве, которое может быть полностью недоступно для отдельного государства [14].

Эти риски показал крах криптовалютной биржи Mt.Gox в Японии весной 2014 года, результатом которого оказалась потеря более чем \$460 миллионов; в случае совершения преступления никто не сможет гарантировать возвращение средств и разбирательства [15].

Вместе с тем, негосударственные организации возражают против чересчур жесткой позиции Национального Банка Казахстана относительно правового регулирования криптовалюты. Так, Национальная ассоциация развития blockchain и криптотехнологий выражает крайнюю озабоченность заявлением Национального Банка в отношении запрета на майнинг или ограничения использования криптовалют в стране. По ее мнению, предлагаемые регулятором меры излишне консервативны и идут вразрез с мировой практикой. Несмотря на всю сложность правового регулирования, 88% стран, принявших blockchain-законодательство, стремятся к легализации оборота криптовалют, а не к запрету. В частности, оборот криптовалют легализован во всех странах Евросоюза и во всех странах G7. При этом ни в одной стране мира нет запрета на blockchain-вычисления (майнинг). Такой подход может навредить инвестиционной привлекательности страны и риске оттока капитала в те страны, где к blockchain и криптотехнологиям отношение более мудрое [16]. Тем временем, платежи в криптовалюте уже присутствуют в нашей стране.

Заключение. Хочется отметить, что у современного понимания термина «преступления в сфере информационных технологий» существуют различные научные позиции. Решение данной проблемы видится в широком его понимании, которое не может быть каким-либо образом ограничено ни средством, ни способом, ни орудием совершения преступления. Поэтому возникает необходимость в использовании единого, обобщающего термина для выделения общности данного вида преступлений - им и является понятие «преступления в сфере высоких технологий». В заключении хочется отметить, что в стадии становления находится и правовое регулирование в других высокотехнологичных сферах. Между тем, уже сейчас ряд нормативных актов содержат комплекс положений, создающих правовую основу для деятельности правоохранительных органов направленную на выявление, пресечение и предупреждение данных преступлений.

Список использованных источников:

- 1 Аратулы К. Преступления в сфере компьютерной информации в РК и зарубежных странах // Вестник КазНУ. – Алматы, 2010 <https://articlekz.com/article/10037>
- 2 Тропина Т.Л. Киберпреступность. – Владивосток, 2009.

- 3 Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность как новая криминальная угроза // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – М., 2012. – № 1 (24). – С. 45-52.
- 4 Курс уголовного права. Общая часть. Том 1: Учение о преступлении / Под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой. – М., 2002. – С. 259-260.
- 5 Веденская О.Ю. Особенности слепообразования при совершении преступлений посредством сети Интернет <https://cyberleninka.ru/article/v/osobennosti-sledoobrazovaniya-pri-sovershenii-prestupleniy-posredstvom-seti-internet>
- 6 Хусаинов О.Б. Влияние цифровизации на регулирование трудовых отношений // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. - №2 (71). – С. 36-40.
- 7 Stuxnet: война 2.0 <https://habr.com/ru/post/105964/>
- 8 Модельный информационный кодекс для государств-участников СНГ. Принят в г. Санкт-Петербурге 23.11.2012 Постановлением № 38-6 на 38-ом пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. https://online.zakon.kz/document/?doc_id=31307564#pos=0;0
- 9 Модельный Уголовный кодекс для государств-участников СНГ. Принят в г. Санкт-Петербурге 27.11.2015 Постановлением 43-16 на 43-ем пленарном заседании Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30074120
- 10 Статистические отчеты КПСиСУ при Генеральной прокуратуре РК <http://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat>
- 11 Международный опыт: как регулируют криптовалюты в разных странах <https://pravo.ru/story/200326/>
- 12 Беларусь первой в мире легализовала оборот биткоина <https://tengrinews.kz/markets/belarus-pervoy-v-mire-legalizovala-oborot-bitkoina-333889/>
- 13 Акишев объяснил, почему в Казахстане планируют запретить криптовалюты <https://news.mail.ru/economics/33106369/?frommail=1>
- 14 Государство не защитит казахстанцев при мошенничестве с криптовалютами – Нацбанк https://tengrinews.kz/private_finance/gosudarstvo-zaschitit-kazahstantsev-moshennichestve-331701/
- 15 Будущее преступлений <https://apparat.cc/world/future-crimes/>
- 16 Предложения Нацбанка по блокчейн-регулированию - самые консервативные в мире https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/predlozheniya-natsbanka-blokcheyn-regulirovaniyu-samyie-341142/

Сведения об авторах

Сабитова Айнур Алимхановна - директор Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, д.ю.н., профессор.

Жабелова Толкын Ергазиевна - заместитель директора Института Сорбонна-Казахстан по учебной работе, к.полит. наук.

Сабитова Шынара Алимхановна - профессор кафедры международного права, Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, д.филол.н., профессор.

Сабитова Айнур Алимхановна – Абай атындағы ҚазҰПУ Сорбонна-Қазақстан Институтының директоры, з.ғ.д., профессор.

Жабелова Толкын Ергазиевна – Сорбонна-Қазақстан институты директорының оқу жұмысы жөніндегі орынбасары, полит.ғ.к.

Сабитова Шынара Алимхановна – Абай атындағы ҚазҰПУ Собронна-Қазақстан Институты халықаралық құқық кафедрасының профессоры, филол.ғ.д., профессор.

Sabitova Ainur Alimkhanovna - Director of the Sorbonne Institute-Kazakhstan KazNPU named after Abaya, Doctor of Law, Professor.

Zhabelova Tolkyn Ergazievna - Deputy Director of the Sorbonne-Kazakhstan Institute for Academic Affairs, K.polit. sciences'.

Sabitova Shynar Alimkhanovna - Professor of the Department of International Law, Sorbonne Institute-Kazakhstan KazNPU. Abaya, Doctor of Philology, Professor.

Р.Е. Жансараева¹, А.А. Базилова¹, Б.М. Қонысбай¹

¹әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

БАС БОСТАНДЫҒЫНАН АЙЫРУҒА СОТТАЛҒАНДАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫЛЫҒЫНЫҢАЛДЫН АЛУДЫҢ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ

Мақалада нормаларды түсіндіру кезінде ерекше маңызды практикалық маңызы бар «бас бостандығынан айыру» анықтамасы қарастырылған және қылмыстық-атқарушылық сипаттағы жазаларды орындау кезінде туындайтын қоғамдық қатынастардың әртүрлі жақтарын дәлірек реттеуге мүмкіндік береді. Сонымен бірге бас бостандығынан айыруға сотталғандардың отандық және халықаралық тәжірибесі зерделенді. Бас бостандығынан айыруды орындау туралы мемлекеттің ерекшелігіне қарамастан сақталуы тиіс нормалар-қағидаттар зерделенді және талдау жүргізілді. Азаптауға айналмайтын және адамның қадір-қасиетін төмендетпейтін қамау шарттары қарастырылады. Жаза ретінде бас бостандығынан айыру адамның қоғамға оралуына, яғни түзетуге ықпал етуі керек. Сонымен қатар, халықаралық стандарттарды іске асыру мәселесі қарастырылады.

Түйінді сөздер: бас бостандығынан айыру, жазалау, қылмыстық-атқару ісін жүргізу, түзеу жұмыстары, қоғамдық жұмыстарға тарту; бас бостандығын шектеу.

Международные аспекты предупреждения преступности осужденных к лишению свободы

В статье рассмотрено определение «лишение свободы» которое имеет особо важное практическое значение, при толковании норм и позволит точнее регулировать различные стороны общественных отношений, возникающих при исполнении наказаний уголовно-исполнительного характера. Вместе с тем изучен отечественный и международный опыт осужденных к лишению свободы. Изучен и проведен анализ нормы-принципы, которые должны соблюдаться вне зависимости от специфики государства об исполнении лишения свободы. Рассмотрены Условия заключения которые не должны превращаться в пытку и унижать человеческое достоинство. Лишение свободы как наказание должно способствовать возвращению человека в общества, то есть исправлению. Вместе с тем рассмотрена проблема реализации международных стандартов.

Ключевые слова: лишение свободы, наказания, уголовно-исполнительное производство, исправительные работы, привлечение к общественным работам; ограничение свободы.

International aspects of crime prevention of persons sentenced to imprisonment

The article considers the definition of "deprivation of liberty", which is of particular practical importance in the interpretation of norms and will allow for more precise regulation of various aspects of public relations arising in the execution of punishments of a penal nature. At the same time, the domestic and international experience of those sentenced to imprisonment has been studied. The norms-principles that must be observed regardless of the specifics of the state on the execution of deprivation of liberty - have been studied and analyzed. The conditions of imprisonment that should not turn into torture and humiliate human dignity are considered. Deprivation of liberty as a punishment should contribute to the return of a person to society, that is, correction. At the same time, the problem of the implementation of international standards is considered.

Keywords: deprivation of liberty, punishments, penal enforcement proceedings, correctional labor, involvement in community service; restriction of freedom.

Кіріспе. Тарихи тұрғыдан алғанда, алдымен бас бостандығынан айыру туралы нормалар пайда болды, себебі бас бостандығынан айыру бұл – ең ауыр жаза түрі. Бас бостандығынан айырылған адамдар мен қарым-қатынастың халықаралық стандарттарын қарастырсақ, мұндай стандарттар 19 ғасырдың аяғында қалыптаса бастады. Соңғы екі құжат 1955 жылғы тұтқындар мен жұмыс істеудің минималды стандартты ережелері және 2006 жылғы еуропалық пенитенциарлық ережелер. Бұл екі халықаралық құжат ең ауқымды болып табылады, олардың әр қайсысы түсініктемелер мен қамтамасыз етілген.

Жазасын өтеушілермен емес, сотталғандар мен қарым-қатынас жасау ережелері. Яғни, олар бас бостандығынан айырылған барлық адамдарға қатысты, алайда бұл құжат екі бөлімнен тұрады: жалпы (жалпы қолданылатын ережелер) және арнайы бөлім (тұтқындардың жеке санатына қолданылатын ережелер).

Негізгі ережелер. БҰҰ-мен қабылданған бұл әлемдік құжат барлық немесе көптеген елдерге таралуы тиіс, алайда түрлі елдердің түрме жүйелерінің алуан түрлілігін ескеруі қажет. Мемлекеттің ерекшелігіне қарамастан сақталуы тиіс кейбір қағидалары бар, сондықтан оларды минималды стандартты ережелердеп атайды, ал ерекшеліктеріне байланысты ұсыныс ережелері бар. Халықаралық стандартқа сәйке бір қатар қағидаларды қарастырып жіберейік:

1. Кез-келген қорытынды нормативті негізделуі тиіс.

2. Қорытынды туралы шешімді құзыретті орган қабылдауы тиіс. Қорытынды туралы шешім шағымдану мүмкіндігімен тиісті рәсімде қабылдануға тиіс.

3. Қорытынды туралы шешім әрбір адам үшін жеке шығарылады, жиынтық қорытындыларға жол берілмейді.

4. Адам немесе тұтқын шынайы атауын жоғалтпауы керек. Атаудың орнына Нөмірді, лақап атын, қуғын-сүргінді қолдануға жол берілмейді. Бұл оларды қолдануға болмайды дегенді білдірмейді, яғни адамның өз атының орнына қолданылмайды, алайда қолдалатын жағдайда бұл қадір-қасиетті қорлаудың бір құралы деп танылады.

6. Адам бас бостандығынан айыру орындарында аспауы керек. Адамның бүкіл тағдыры бақылауда болуы тиіс. Өзінің шынайы аты бар адам, оның әр қадамы мәселен ауыстырылған, ауырған және т.б. (заңды түрде маңызды) тіркеліп отырылуы тиіс.

7. Анықталмаған (келешегі жоқ) қорытындыға жол берілмейді. Кез-келген қорытынды орынды болуы тиіс. Бұл түрменің мақсатына байланысты: жаза, , алдын-ала қамау және т.б.

8. Қорытынды шарттары нақты және түсінікті болуы тиіс.

9. Қамау шарттары азаптауға айналмауы және адамның қадір-қасиетін төмендетпеуі керек. БҰҰ-ның 1984 жылғы азаптауға қарсы конвенциясы бар, онда азаптау анықтамасы бар. Бұл Адам құқықтары жөніндегі Еуропалық сот шешімдерінде бастапқы болып табылады. Азаптау туралы халықаралық түсінік күнделікті құқықтық санада қалыптасуы мүмкін дәстүрлі түсінікке қарағанда кеңірек. Азаптау - бұл физикалық азап немесе моральдық азап түрінде болатын кез-келген ауырсыну немесе азап. Конвенция мемлекеттік лауазымды адамдар тарапынан мұндай әрекеттерге тыйым салады, қалғаны Конвенцияның мәні болып табылмайды. Адамның қадір – қасиеті – адамның объективті сапасы, ар-намыстан айырмашылығы –өзі туралы, қоғамдағы орны туралы субъективті түсінікпен сітілмеуі керек. Адамның қадір – қасиеті мен жеке басының қадір-қасиеті әр түрлі ұғымдар. Адамның қадір – қасиеті-адамды жануардан ерекшелендіретін нәрсе, ал адамның қадір-қасиетін төмендететін нәрекеттер-жануар сияқты қарау болып табылады. Қандай да бір жағдайда жаза неғұрлым қатаң болса, соғұрлым ол адамның қадір-қасиетін төмендетеді деп санауға болмайды.

10. Қамау орындары қоғамның бақылауында болуы тиіс. Қоғам кең мағынада қолданылады : мемлекеттік және мемлекеттік емес бақылау басты тарапынан ғана емес, сонымен қатар сыртқы органдар тарапынан да.

Материалдар және әдістемелер. Бас бостандығынан айыру қылмыстық жазаның ең қатал және сонымен бірге құқық қолдану практикасында кең таралған түрлеріне жатады, қылмыс жасаған адамдарға әсеретудің ең тиімді құралы болып табылады. «Бас бостандығынан айыру» термині жаза түрі ретінде ауыр еңбекке, қамауға және т.б. қарағанда әлде қайда кешірек пайда болды, бірақ істің мәні өзгерген жоқ: қылмыскер дәл осы құндылықтан – бостандықтан айырылған жоқ. Ол азапшеккен, өйткені еркін емес, өйткені ол адам үшін табиғи жағдайда шектелген. Бас бостандығынан айыру өлім жазасынан, жазадан кейінгі ең қатал санатқа енді [1, 20 б.]

Талдау. Кейбір шет елдерде «бас бостандығынан айыру» термині жоқ. Сонымен, Германияның қолданыстағы Қылмыстық кодексінде жаза ұғымы жоқ, осыған байланысты оны қылмыстық-құқықтық доктрина береді. Жаза көбінесе адам жасаған заңсыз әрекеттің қылмыстық заңда көзделген құқықтық салдары ретінде анықталады [2, 303-304 б.б.].

Германияда бас бостандығынан айыру белгілі бір немесе өмір бойына тағайындалады. Бас бостандығынан айырудың ең ұзақ мерзімі – 15 жыл, ең азы-бір ай (ГФР Қылмыстық кодексінің 38-параграфы). ГФР Қылмыстық кодексінің 47-параграфына сәйкес, сот алты айдан аз мерзімге қысқа мерзімді бас бостандығынан айыруды, егер құқық бұзушының іс-әрекеті немесе жеке басына қатысты ерекше жағдайлар адамға әсер ету немесе құқықтық тәртіпті қорғау үшін бас бостандығынан айыруды тағайындауды сөзсіз етсе ғана тағайындай алады [3, 72-73 б.б.].

Ресейдің революцияға дейінгі қылмыстық заңнамасында мұндай жазалар қарастырылған «бас бостандығынан айыру» термині болған жоқ; барлық мемлекеттік құқықтардан айыру және өлім жазасы, барлық құқықтардан айыру және жер аудару, ауыр жұмыс, барлық мемлекеттік құқықтардан айыру және қоныстануға сілтеме, барлық ерекше құқықтар мен артықшылықтардан айырылу және қоныстануға сілтеме, сілтеме, уақытша бекініске қамау, кішіпейіл үйде уақытша қамауға алу, уақытша түрмеге қамау, қысқа мерзімді қамауға алу және т.б. XV - XVIII ғасырларда Қазақ әдет-ғұрып құқығында жаза түрі ретінде бас бостандығынан айыру мүлдем болған жоқ, бірақ жазаның мынадай түрлері ерекшеленді: 1. өлім жазасы; 2. дене және ұятты жазалар; 3. кун; 4. айыпп; 5. кінәліні жәбірленушінің тарапына беру; 6. Қауымдастықтан шығару [4, С.105]. «Бас бостандығынан айыру» терминінің мазмұнын нақтылау түбегейлі маңызды теориялық және практикалық мәні, өйткені бұл қылмыстық-атқарушылық сипаттағы жазаларды орындау кезінде туындайтын қоғамдық қатынастардың әр түрлі жақтарын дәлірек реттеуге мүмкіндік береді және Қазақстан Республикасының Конституциясымен кепілдендірілген құқықтар мен бостандықтардың көп жағдайда тіпті сотталған азамат болған жағдайда да сақталатынын тағы бір рет атап өтуге мүмкіндік береді. Қылмыс, бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтейді [5, 8 б.]. Ең алдымен, қылмыстық жазаның бір түрі ретінде бас бостандығынан айыру және оны орындау қылмыстық және қылмыстық-атқару құқығы мен реттелетінін атап өткен жөн. Бас бостандығынан айыру – бұл сотталушыны осы мекемеге арнайы тағайындалғандарға мәжбүрлеп оқшаулау. Бас бостандығынан айырудың мәні мен рөлін жаза түрі ретінде анықтауда қылмыстық жаза жүйесінің өзі де маңызды орынға ие.

2014 жылғы ҚР ҚК 40-бабында бас бостандығынан айыру мен қатар, сотталған адамның жеке басына қандай да бір шектеулерге қатысты қандай да бір шамада қылмыстық жазаның түрлері қарастырылады:

-Қылмыстық теріс қылық жасаған кезде келесі негізгі жазалар қолданылуы мүмкін: 1) түзеу жұмыстары; 2) қоғамдық жұмыстарға тарту; 3) қамауға алу. 4)

шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасынан тысқары жерлерге шығарып жіберу.

-Қылмыс жасаған кезде елесідей негізгі жазалар қолданылуы мүмкін: 1) түзеу жұмыстары; 2) қоғамдық жұмыстарға тарту; 3) бас бостандығын шектеу; 4) бас бостандығынан айыру; 5) өлім жазасы.

Қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі деп танылған адамға негізгі жазамен қатар мкелесі қосымша жазалар қолданылуы мүмкін: 1) мүлікті тәркілеу; 2) арнаулы, әскери немесе құрметті атақтан, сыныптық шеннен, дипломатиялық дәрежеден, біліктілік сыныбынан және мемлекеттік наградалардан айыру; 3) белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру; 4) Қазақстан Республикасының азаматтығын анайыру; 5) шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қазақстан Республикасынан шығарып жіберу [6, 37-38 б.б].

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында бас бостандығынан айыруға жазаның басқа түрлерімен салыстырғанда заң шығарушы әрқашан негізгі рөл атқарды. Мәселен, 1997 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде бұрын қолданыста болған ҚР ҚК Ерекше бөлігінің баптарының санкцияларында көзделген негізгі жазаның неғұрлым ұсынылған түрі Бас бостандығынан айыру (559), екінші орында айыппұл (295) болды. Үшінші орынды қамауға алу сияқты жаза түрі иеленді (224). Бұдан кейін белгілі бір лауазымды атқару немесе белгілі бір қызметпен айналысу құқығынан айыру (176), түзеу жұмыстары (158), бас бостандығын шектеу (122), қоғамдық жұмыстарға тарту (77), тәртіптік әскери бөлімде ұстау (43), әскери қызмет бойынша шектеу (31), өмір бойына бас бостандығынан айыру (19), өлім орындау (18). Осындай құқық қолдану практикасының нәтижесінде Қазақстанда орта есеппен 1998 жылдан 2010 жылға дейін соттар жыл сайын түзеу мекемелерінде болған 18-20 мың адамға қатысты бас бостандығынан айыру сияқты жаза түрін қолданды.

Қорытындылар. Қазіргі уақытта, соңғы он жыл ішінде (2010-2020жылдар) елде ізгілендіру бойынша қабылданып жатқан шаралардың нәтижесінде бұл көрсеткіш (бас бостандығынан айыруға сотталғандардың саны) жылына 8-10 мың адамды құрайды. Бұған 2014 жылы 2015 жылғы 1 қаңтарда күшіне енген Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің қабылдануы ықпал етті. Алайда, еліміздің 2014 жылғы Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде қылмыстық заңнаманы кезең-кезеңімен ізгілендіруге ұмтылысына қарамастан, бас бостандығынан айыру сияқты жазаның жетекші түрі қайта сақталды. Яғни, 2014 жылғы ҚР жаңа ҚК-де, 1997 жылғы ҚР ҚК-де бас бостандығынан айыру тағы да жазаның негізгі түрі болып қала берді. Сонымен бірге, өзінің тиімділігі мен тиімділігімен бас бостандығынан айырудың сотталған адам үшін де, жалпы мемлекет үшін де бірқатар әлеуметтік және құқықтық салдары бар, оларды назардан тыс қалдыруға болмайды. Өзінің мазмұны бойынша қылмыстық құқыққа белгілі жазалардың неғұрлым қатал түрлерінің бірі бола отырып, бас бостандығынан айыру (ҚР ҚК 46-бабы) сотталғанды осы үшін арнайы тағайындалған мекемелерде мәжбүрлеп оқшаулауды білдіреді. ҚР ҚК - де көзделген қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыру алты айдан он бес жылға дейінгі мерзімге, ал аса ауыр қылмыстар үшін-жиырма жылға дейінгі мерзімге не өмір бойына белгіленеді. Абайсызда қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыру мерзімі он жылдан аспауы керек. Айыппұл, түзеу жұмыстары ауыстырылған, қоғамдық жұмыстарға тартылған немесе бас бостандығынан айыруға шектеу қойылған жағдайда ол алты айдан аз мерзімге тағайындалуы мүмкін.

Қылмыстар жиынтығы бойынша жаза тағайындау кезінде бас бостандығынан айыру мерзімдері ішінара немесе толық қосылған жағдайда және ҚР ҚК 47 - бабының 5-бөлігінде, 71-баптың 5-бөлігінде және 77-баптың 5-бөлігінде көзделген жағдайларда бас бостандығынан айырудың ең ұзақ мерзімі жиырма бес жылдан, ал үкімдердің жиынтығы бойынша-отыз жылдан аспауға тиіс. Өмір бойына бас бостандығынан айыру

аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ өлім жазасына балама ретінде белгіленуі мүмкін. Өмір бойына бас бостандығынан айыру он сегіз жасқа дейінгі қылмыс жасаған адамдарға, алпыс үш және одан жоғары жастағы әйелдерге, ер адамдарға тағайындалмайды. Кешірім жасау тәртібімен өмір бойына бас бостандығынан айыру белгілі бір мерзімге бас бостандығынан айырумен ауыстырылуы мүмкін. Сот қылмыстық жаза шарасы ретінде қолданатын бас бостандығынан айыру сотталған адамды (кәмелетке толған адамды) белгілі бір түрдегі түзеу мекемелерінің біріне жіберу жолымен іске асырылады. Заң сотталғандардың кім (қандай Санаттар), түзеу мекемесі бас бостандығынан айыру жазасын қандай түрде өтеуі керек екенін нақты және сараланған түрде белгілейді. Бас бостандығынан айыруды өтеу: 1) ең төменгі қауіпсіздік қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде: абайсызда жасаған қылмыстары үшін сотталған адамдарға; ҚР ҚК 7, 8, 9, 12 және 13-тарауларында көзделген зорлық-зомбылық қолдануға байланысты емес қылмыстары үшін сотталған адамдарға; тарауда көзделген қылмыстары үшін сотталған адамдарға тағайындалады ҚР ҚК 15-і, олар қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген жағдайда; екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жаза тағайындалған қасақана қылмыс жасағаны үшін алғаш рет сотталған адамдарға; 2) орташа қауіпсіздік қылмыстық-атқару жүйесі мекемелерінде: бұрын бас бостандығынан айыруды өтемеген шағын, ауырлығы орташа немесе ауыр қылмыстарды қасақана жасағаны үшін екі жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға; аса ауыр қылмыс жасаған әйелдерге, сондай-ақ қылмыстар қайталанған кезде; айыппұл, түзеу жұмыстары жүргізілген адамдарға. қоғамдық жұмыстарға тарту, бас бостандығын шектеу бас бостандығынан айырумен ауыстырылды; 3) ең жоғары қауіпсіздік қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде: аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін бас бостандығынан айыруға алғаш рет сотталған ер адамдарға; 7, 8-тарауларда көзделген зорлық-зомбылық қолдануға байланысты емес қылмыстар үшін сотталған адамдарды қоспағанда, бұрын қасақана қылмыс жасағаны үшін бас бостандығынан айыруды өтеген бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға, ҚР ҚК 9, 12 және 13, сондай-ақ осы Кодекстің 15-тарауында көзделген қылмыстар үшін сотталған адамдар қылмыспен келтірілген залалды толық өтеген жағдайда; қылмыстардың қайталануы кезінде сотталған еркектерге; әйелдерге - қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде; 4) қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде, сондай - ақ өмір бойына бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға-төтенше қауіпсіздіктің қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде беріледі. Бас бостандығынан айыруды өтеуге арналған үкімдер жиынтығы кезінде Жиынтыққа кіретін үкімдердің бірі белгілеген мекеменің неғұрлым қатаң түрі айқындалады. Аса ауыр қылмыстар жасағаны үшін, сондай-ақ қылмыстардың қауіпті қайталануы кезінде бес жылдан астам мерзімге бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға жаза мерзімінің бір бөлігін өтеу, бірақ бес жылдан аспайтын мерзімге толық қауіпсіздік қылмыстық-атқару жүйесінің мекемелерінде тағайындалуы мүмкін. Үкіммен тағайындалған мекеменің түрін өзгертуді сот осы бапқа сәйкес жүргізеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару кодексінің 96-сы [6, 41-42 б.]. Соттардың бас бостандығынан айыру сияқты жазаның осы түрін қолдануының ықтимал әлеуметтік салдарын қарастырыңыз. Біріншіден, түзеу мекемесіне орналастыру, ең алдымен, сотталушының өзіне таныс қоғамнан физикалық оқшаулануын білдіреді (бұл, әрине, бірінші рет бас бостандығынан айыруға сотталған адамдарға қатысты). Сонымен қатар, бас бостандығынан айыру репрессивтіліктің жоғарылауына ие, өйткені ол сотталған адамға белгілі бір және өте маңызды құқық шектеулерін жүктеуге байланысты: еркін қозғалыс, еңбек түрін таңдау мүмкіндігі, жұмыс және демалыс уақыты, жақын және туыстарымен қарым-қатынас және т. б. сот үкімі бойынша бас бостандығынан айыру орындарында отырған азаматтардың сайлауға құқығы жоқ және сайлануы керек (ҚР

Конституциясының 33-бабының 3-бөлігі). Екіншіден, адамды айыруға соттау-бұл сотталушының өзі үшін ғана емес (қоғамнан оқшаулану, достарымен, әріптестерімен және тіпті туыстарымен байланысын жоғалту), сонымен қатар оның жақын туыстары, достары (көршілерінің, жұбайының әріптестерінің, балалардың сыныптастарының теріс бағасы және тағы басқалар). Үшіншіден, ғалымдардың пікірінше, қылмыскерге әсер етудің жалпы оң құралы бола отырып, бас бостандығынан айыру түріндегі жазаның өзі белгілі бір жағымсыз салдарларды тудырады, көбінесе құқық қорғау органдарына тәуелді емес. Яғни, түзеу мекемесінде болған кезде әртүрлі факторлардың әсерінен сотталушының жеке басының Елеулі деформациясы орын алады. Белгілі ғалым В. Н.Кудрявцев қамау орындарындағы адамдарды оқшаулаудың парадокстарының бірі-қылмыс жасағаны үшін және оны түзету үшін орналастырылған кезде, олар бұл жерлерде жаңа қылмыстар жасайды, кейде одан да ауыр емес. Бұл факт, келтірілген ғалымның пікірінше, қоғамнан оқшаулану арқылы қылмыскерлерді түзетудің тиімсіздігі мен дәрменсіздігін тағы бір рет көрсетеді [7, 162 б.]. Бұдан әрі В.Н.Кудрявцев қылмыскерді қоғамнан оқшаулау стратегиясы өзін-өзі ескіргенін көрсетеді [7, 169 б.]. Төртіншіден, адамдардың түзеу мекемелерінде болуы, әдетте, сотталушының жеке басының деградациясына, оған субмәдениеттің әсеріне және жалпы қоғамды криминализациялауға ықпал етеді. Бесіншіден, сотталғандардың саны еліміздің имиджіне теріс әсер етеді. Қазіргі уақытта біздің елде 18 миллион халқы бар, 28 мың «түрме халқы» бар, 2020 жылдың 1 қаңтарындағы жағдай бойынша әлемде 92-ші орында. Бұған дейін Қазақстан 1998 жылға дейін «түрме тұрғындарының» саны бойынша әлемде үшінші орында болып, тек екі алпауыт державаны - Америка Құрама Штаттары мен Ресейді алға жіберіп алған болатын [8, 9 б.]. Алтыншыдан, бас бостандығынан айыру сияқты жазаның бұл түрін белсенді қолданудың экономикалық салдары да бар. Егер біз қарастырып отырған проблеманы алсақ, онда бас бостандығынан айыру сияқты жазаның осы түрін іске асыру үшін мемлекеттің тікелей шығындары жылына 50 миллиард теңгеден асады. Сотталғандарды ұстаудың жоғары құны оларды ұстау жағдайларына байланысты. Егер бұрын бұрынғы КСРО кезеңінде әрбір түзеу мекемесінде сотталғандарға жұмыс істеуге және ақша табуға мүмкіндік беретін қуатты өндірістер құрылса, бұл ретте олардың мазмұнын өтеп қана қоймай, мемлекеттік бюджет үшін үлкен пайда әкелсе, қазіргі уақытта мұндай өндірістер жоқ, ал сотталғандардың жұмыспен қамтылу пайызы ең жақсы көрсеткіштермен 25-30% - дан аспайды. Бас бостандығынан айыру түріндегі жазаны тағайындау және орындау мәселесі жазаның бұл түрі тиімді, тиімді, мүмкіндігінше аз әлеуметтік салдары болуы үшін қосымша қайта қарауды және жетілдіруді қажет етеді. Бұдан басқа, жазаның бұл түрі түзеу процесін толық көлемде ұйымдастыруды қамтамасыз етеді, сотталғандарды түзеу процесін толық көлемде іске асыруды және оларды қоғамға оның толыққанды мүшелері ретінде қайтаруды қамтамасыз етеді.

Қорытынды. Бас бостандығынан айыруға сотталғандар үшін бірінші ереже маңызды. Жаза ретінде бас бостандығынан айыру адамның қоғамға оралуына, яғни түзетуге ықпал етуі керек. Сондай-ақ, еңбек түзетудің маңызды құралы болып табылады, еңбек мәжбүрлі емес. Әрбір тұтқын, сотталған адам еңбек етуге міндетті. Халықаралық стандарттарды іске асыру проблемасының үш аспектісі бар: заңды, елдің қылмыстық-атқару заңнамасымен нықталған.

Ратификацияланған халықаралық актілер үшін бұл міндетті стандарттар, ал қалғандары – ұсыныс-қарама-қайшылық болған жағдайда стандартты ережелерді қолдануға болмайды. Бірақ ұсынымдық сипатты бағаламауға болмайды. Олар өркениеттің өлшемі. Заңды тарап қарапайым түрде жұмыс істейді: кейбір жағдайларда оны халықаралық шарт, қаржылық аспект және ұйымдастырушылық түзетеді.

Біздің бас бостандығынан айыру жүйесі -лагерь, бас бостандығынан айырудың негізгі орны – сотталғандар салыстырмалы түрде бостандықта болатын, бірақ олар

қоршалған және т.б. бұл түрді лагерь құрды, оның шығу тегі бар-түрмені қайта құру үшін еңбек жолын пайдалану. Түрмелердің қазіргі заманға сай жұмыс істеу тәртібін нақты орнату үшін көптеген зерттеулерді талап етеді, сол сияқты қаражаттандыру мәселесі де қарастырылуы қажет жасау.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Кадакоева М.М. Лишение свободы и проблемы его исполнения (по материалам Краснодарского края и Республики Адыгея). Авт. канд. дис. Краснодар, 1996. – 177 с.
2. Жалинский А.Э. Современное немецкое право. М.: ТК Велби; Проспект, 2004. – 560 с.
3. Юрченко И.А. Уголовное право зарубежных стран: учебное пособие для магистрантов.- Москва: Проспект, 2015. – 112 с.
4. Еркін Абиля История государства и права Республики Казахстан с древнейших времен до начала XX века: Курс лекций. Астана: ИКФ «Фолиант», 2000. – 184 с.
5. Қазақстан Республикасының Конституциясы. Тәжірибелік құрал.- Алматы: «Издательство «Норма-К» ЖШС, 2019. - 44 б.
6. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі:Тәжірибелік құрал.- Алматы: «Издательство «Норма-К», 2019. – 120 б.
7. Кудрявцев В.Н. Стратегия борьбы с преступностью. – М.: Юрист, 2003. – 352 с.
8. Джансараева Р.Е. Проблемы борьбы с преступностью в исправительных учреждениях: Монография. – Алматы: Экономика, 2006. -389 с.
9. Марат А. Некоторые аспекты наказания в виде лишения свободы //Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №2(63)2020 5 – 37 б.

Авторлар туралы мәліметтер

Джансараева Рима Ренатовна – Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының менгерушісі.

Базилова Айгуль Абаевна – әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс-жүргізу және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Қонысбай Бақыткүл Меңленқызы – Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті заң факультетінің кеден, қаржы және экологиялық құқық кафедрасының аға оқытушысы.

Джансараева Рима Еренатовна - заведующая кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Базилова Айгуль Абаевна – старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Қонысбай Бақыткүл Менленовна – старший преподаватель кафедры таможенного, финансового и экологического права юридического факультета Казахского национального университета имени Аль-Фараби.

Rima Yerenatovna Dzhansaraeva - Head of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Bazilova Aigul Abayevna - Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University

Konysbai Bakytkul Menlenovna – senior lecturer at the Department of Customs, Financial and Environmental Law of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

С.Б. Дүзбаева¹, А.К. Жанибеков¹

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан Республикасы

К ВОПРОСУ О СТАТУСЕ ЛИЦ, ОТБЫВАЮЩИХ НАКАЗАНИЕ В МЕСТАХ ЛИШЕНИЯ СВОБОДЫ И СОСТОЯЩИХ НА УЧЕТЕ СЛУЖБ ПРОБАЦИИ

Статус лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации, является темой, представляющей значительный интерес как для исследователей, так и для практиков. Целью настоящей статьи является изучение вопросов, связанных со статусом лиц, находящихся в заключении и зарегистрированных в службах пробации. В исследовании использовался смешанный методический подход, включающий обзор соответствующей литературы и качественный анализ данных, собранных в ходе бесед с сотрудниками службы пробации. Полученные результаты свидетельствуют о том, что существует ряд проблем, связанных со статусом лиц, отбывающих наказание, включая неадекватные программы реабилитации, отсутствие служб поддержки и ограниченный доступ к возможностям получения образования и профессиональной подготовки. В исследовании делается вывод о том, что решение этих проблем потребует разработки более всеобъемлющей политики и программ, ориентированных на потребности лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и зарегистрированных в службах пробации.

Статья выполнена в рамках грантового финансирования молодых ученых по проекту «Жас ғалым» на 2022-2024 годы. ИРН АР14973071: «Пробационный контроль как одна из форм гарантий прав и свобод людей».

Ключевые слова: пробация, пробационный контроль, институт пробации, испытательный срок, пенитенциарная система, служба пробации.

Бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан және пробация қызметтерінің есебінде тұрған адамдардың мәртебесі туралы мәселеге

Бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан және пробация қызметтерінде есепте тұрған адамдардың мәртебесі зерттеушілер үшін де, практиктер үшін де айтарлықтай қызығушылық тудыратын тақырып болып табылады. Осы құжаттың мақсаты қамауда отырған және пробация қызметтерінде тіркелген адамдардың мәртебесіне байланысты мәселелерді зерделеу болып табылады. Зерттеу барысында пробация қызметкерлерімен әңгімелесу барысында жиналған мәліметтерге сапалы талдау мен тиісті әдебиеттерді шолуды қамтитын аралас әдістемелік тәсіл қолданылды. Нәтижелер оңалту бағдарламаларының жеткіліксіздігін, қолдау қызметтерінің жоқтығын және білім алу мен кәсіптік даярлау мүмкіндіктеріне қолжетімділіктің шектелуін қоса алғанда, жазасын өтеп жатқан адамдардың мәртебесіне байланысты бірқатар проблемалар бар екенін көрсетеді. Зерттеу бұл мәселелерді шешу бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жатқан және пробация қызметіне тіркелген адамдардың қажеттіліктеріне бағытталған неғұрлым жан-жақты саясат пен бағдарламаларды әзірлеуді қажет етеді деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: пробация, пробацияны бақылау, пробация институты, сынақ мерзімі, пенитенциарлық жүйе, пробация қызметі.

Issues of the status of persons serving sentences in places of deprivation of liberty and registered with probation services

The status of persons serving sentences in places of deprivation of liberty and registered with probation services is a topic of considerable interest for both researchers and practitioners. This paper aims to explore the issues related to the status of individuals who are incarcerated and registered with probation services. The study utilizes a mixed-method approach, involving a review of relevant literature and a qualitative analysis of the data collected from interviews with probation officers. The findings suggest that there are several challenges associated with the status of individuals serving sentences, including inadequate rehabilitation programs, lack of support services, and limited access to educational and vocational opportunities. The study concludes that addressing these challenges will require the development of more comprehensive policies and programs that focus on the needs of individuals serving sentences in places of deprivation of liberty and registered with probation services.

Keywords: probation, probation control, probation institute, probation period, penitentiary system, probation service.

Введение. Вопрос о статусе лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы, вызывает серьезную озабоченность у политиков, заинтересованных сторон и общественности. Основной целью исправительных учреждений является обеспечение безопасных и гуманных условий содержания правонарушителей, способствуя при этом их реабилитации и реинтеграции обратно в общество. Однако успешная реабилитация и реинтеграция правонарушителей зависит от нескольких факторов, включая эффективность служб пробации.

Службы пробации играют важнейшую роль в надзоре за правонарушителями, освобожденными из исправительных учреждений, и обеспечении соблюдения ими условий освобождения. Сотрудники службы пробации отвечают за оценку уровня риска правонарушителей, разработку планов надзора и предоставление консультаций и других вспомогательных услуг, способствующих их успешному возвращению в общество. Однако сотрудники службы пробации сталкиваются с различными проблемами, которые влияют на их эффективность, включая ограниченность ресурсов, неадекватную подготовку и бюрократическую волокиту.

Роль служб пробации в решении этих проблем имеет решающее значение. Службы пробации отвечают за наблюдение за лицами, отбывающими наказание, и предоставление им необходимой поддержки и услуг для содействия их реабилитации и реинтеграции в общество. Однако нынешний подход, применяемый службами пробации, часто ограничен по своей эффективности.

В настоящей статье будут рассмотрены вопросы, связанные со статусом лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации. В нем будет представлен обзор текущего положения дел, освещены различные проблемы, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание, рассмотрена роль служб пробации в решении этих проблем и даны рекомендации по решению вопросов, связанных со статусом лиц, отбывающих наказание.

Материалы и методы. В исследовании использовались как первичные, так и вторичные источники данных для изучения вопросов, связанных со статусом лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и зарегистрированных в службах пробации. Первичные источники данных включали интервью и опросы сотрудников службы пробации и правонарушителей, в то время как вторичные источники данных включали опубликованные статьи, отчеты и статистические данные.

В исследовании использовались методы целенаправленной выборки для отбора сотрудников службы пробации и правонарушителей для участия в беседах и опросах. Интервью и опросы проводились с использованием полуструктурированных анкет, в которых основное внимание уделялось проблемам, с которыми сталкиваются сотрудники службы пробации при предоставлении эффективного надзора и поддержки правонарушителям.

Данные, собранные в ходе интервью и опросов, были проанализированы с использованием методов контент-анализа для выявления ключевых тем и закономерностей. Вторичные источники данных были проанализированы с использованием подхода систематического обзора литературы для выявления соответствующих статей и отчетов по вопросам служб пробации.

Результаты. Результаты этого исследования свидетельствуют о том, что существует ряд проблем, связанных со статусом лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации. Эти проблемы включают неадекватные программы реабилитации, отсутствие служб поддержки и ограниченный доступ к возможностям получения образования и профессиональной подготовки.

Сотрудники службы пробации, участвовавшие в этом исследовании, сообщили, что программы реабилитации, предлагаемые в тюрьмах и службах пробации, часто неадекватны и не в состоянии решить основные проблемы, которые привели к заключению человека в тюрьму. Многие программы ориентированы на наказание, а не на реабилитацию, и существует ограниченный доступ к научно обоснованным методам лечения психического здоровья и проблем, связанных со злоупотреблением психоактивными веществами.

В качестве серьезной проблемы также было названо отсутствие служб поддержки для лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации. Сотрудники службы пробации сообщили, что многие лица не имеют доступа к жилью, работе или медицинским услугам после освобождения из тюрьмы, что увеличивает вероятность рецидива.

Наконец, ограниченный доступ к возможностям получения образования и профессиональной подготовки был определен в качестве существенного препятствия для успешной реинтеграции в общество. Многие лица, отбывающие наказание в местах лишения свободы и состоящие на учете в службах пробации, не имеют доступа к образовательным программам или профессиональной подготовке, что ограничивает их возможности по трудоустройству и улучшению своего социально-экономического статуса.

Обсуждение. Как отмечалось выше, одной из основных проблем, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание, является проблема переполненности тюрем. Перенаселенность может привести к росту уровня насилия, ограничению доступа к медицинскому обслуживанию и неадекватным условиям содержания. Кроме того, отсутствие доступа к программам реабилитации и другим вспомогательным службам может еще больше усугубить проблемы, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание.

В последние годы резко возросла важность пробации как разнообразной программы, поскольку многие страны разработали расширенные службы пробации в качестве альтернативы тюремному заключению.

Согласно статье 1 Закона Республики Казахстан «О пробации» от 30 декабря 2016 года, пробацией считается «система видов деятельности и индивидуально определяемых мер контрольного и социально-правового характера, направленных на коррекцию поведения лиц, категории которых определены законом, для предупреждения совершения ими уголовных правонарушений» [1].

Каждый вид наказания, не связанного с лишением свободы, предполагает различный уровень контроля и вмешательства в жизнь правонарушителя, начиная от освобождения под залог за хорошее поведение без надзора и заканчивая домашним заключением с его интенсивным контролем и руководством правонарушителем.

Организация Объединенных Наций определила «пробацию» как «метод обращения со специально отобранными правонарушителями и ... состоит из условного приостановления наказания, пока преступник находится под личный надзором и получает индивидуальное руководство или «лечение» [2, с. 4].

По данным ведомства, в настоящее время в стране функционирует 80 учреждений, в которых содержится свыше 32 тысяч человек, 25 тысяч осужденных и 6,5 тысяч следственно-арестованных лиц.

Имеется 6 женских колоний, где отбывают наказание 2 244 женщин. Содержится 52 несовершеннолетних, пожилых мужчин в возрасте от 60 до 74 лет – 655, инвалидов – 712, иностранцев - 1 232, лиц без гражданства – 149. Еще одной серьезной проблемой, с которой сталкиваются лица, отбывающие наказание, является отсутствие доступа к медицинскому обслуживанию. Многие лица, отбывающие наказание, имеют серьезные проблемы со здоровьем, которые не решаются должным образом. Это может привести к серьезным последствиям для здоровья и затруднить реинтеграцию лиц, отбывающих наказание, в общество[3].

Отсутствие доступа к программам реабилитации также является серьезной проблемой, с которой сталкиваются лица, отбывающие наказание. Программы реабилитации имеют решающее значение для оказания помощи лицам, отбывающим наказание, в решении основных проблем, которые привели к их преступному поведению. Однако доступность этих программ часто ограничена, и качество этих программ может сильно различаться.

Проблемы, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание в местах лишения свободы и состоящие на учете в службах пробации, многочисленны. Дискриминация и стигматизация являются серьезными проблемами, с которыми сталкиваются эти люди. Общество рассматривает лиц, отбывающих наказание, как преступников, и эта стигматизация влияет на их социальный, экономический и политический статус. Стигматизация также влияет на их способность реинтегрироваться в общество после освобождения из тюрьмы.

Еще одной проблемой, с которой сталкиваются эти люди, является отсутствие поддержки. Лица, отбывающие наказание, нуждаются в эмоциональной, психологической и финансовой поддержке для облегчения их перехода в службы пробации. Однако многие лица, отбывающие наказание, лишены такой поддержки по различным причинам, таким как бедность, отсутствие поддержки семьи и неадекватные социальные услуги.

Неадекватный доступ к услугам является еще одной проблемой, с которой сталкиваются лица, отбывающие наказание. Службы пробации отвечают за предоставление поддержки и услуг этим лицам, включая услуги здравоохранения, образования и трудоустройства. Однако многие службы пробации сталкиваются с проблемами при предоставлении этих услуг из-за недостаточного финансирования, нехватки подготовленного персонала и ограниченных ресурсов.

Службы пробации играют важнейшую роль в решении проблем, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание. Сотрудники службы пробации отвечают за наблюдение за лицами, отбывающими наказание, и предоставление им необходимой поддержки и услуг для содействия их реабилитации и реинтеграции в общество.

Сотрудники службы пробации могут предоставить лицам, отбывающим наказание, доступ к медицинскому обслуживанию и другим вспомогательным услугам. Они также могут способствовать участию лиц, отбывающих наказание, в программах реабилитации и других образовательных программах, которые могут помочь им решить глубинные проблемы, приведшие к их преступному поведению.

Политика и практика служб пробации также влияют на статус лиц, отбывающих наказание. Службы пробации несут ответственность за обеспечение безопасности и благополучия лиц, отбывающих наказание, и содействие их переходу в службы пробации. Однако политика и практика служб пробации различаются в разных юрисдикциях, что приводит к различиям в обращении с лицами, отбывающими наказание.

Службы пробации также сталкиваются с проблемами при мониторинге и надзоре за лицами, отбывающими наказание. Большое число лиц, отбывающих наказание, и недостаточные ресурсы затрудняют для служб пробации обеспечение эффективного надзора и мониторинга. Такая ситуация создает риск рецидива, поскольку лица, отбывающие наказание, могут не соблюдать условия своего испытательного срока из-за ненадлежащего надзора.

Для решения проблем, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание в местах лишения свободы и состоящие на учете в службах пробации, предлагается несколько рекомендаций. Во-первых, правительствам следует инвестировать в социальные услуги, такие как образование, здравоохранение и службы занятости, чтобы облегчить реинтеграцию лиц, отбывающих наказание, в общество.

Во-вторых, службы пробации должны получать адекватное финансирование и ресурсы для оказания эффективной поддержки и услуг лицам, отбывающим наказание.

На сегодняшний день сотрудники служб пробации и предварительного следствия США, считающиеся «глазами и ушами» федеральных судов, проводят расследования и осуществляют надзор за лицами, обвиняемыми или осужденными за федеральные преступления. Офицеры собирают и проверяют информацию о лицах, которые предстают перед судами, готовят отчеты, на которые опираются суды при принятии решений об освобождении и вынесении приговоров. также служба пробации в США и в Великобритании осуществляют надзор за лицами, освобожденными в общество судами и органами условно-досрочного освобождения, направляют лица, находящиеся под наблюдением, в службы, которые помогут им оставаться по ту сторону закона, включая лечение от злоупотребления психоактивными веществами, лечение психического здоровья, медицинскую помощь, обучение и помощь в трудоустройстве [4].

Полагается, используемый государством подход при построении уголовно-правовой политики, когда используются методы ужесточения и смягчения уголовно-правовой репрессии, является наиболее эффективным при предупреждении преступности, так как позволяет более детально дифференцировать формы реализации уголовной ответственности и учитывает особенности индивидуального поведения виновного, имеющие уголовно- правовое значение. В целях совершенствования уголовно-правовой политики при предупреждении преступлений, посягающих на безопасность личности, государственную и общественную безопасность, считается целесообразным и необходимым одновременно использовать методы как ужесточения, так и смягчения уголовно-правовой ответственности [5, с. 38].

Заключение. В заключение следует отметить, что вопросы, связанные со статусом лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации, сложны и многогранны. Эти лица сталкиваются с многочисленными проблемами при переходе в службы пробации, включая дискриминацию, стигматизацию, отсутствие поддержки и неадекватный доступ к услугам. Службы пробации также сталкиваются с проблемами в предоставлении эффективной поддержки и услуг этим лицам из-за недостаточного финансирования, нехватки подготовленного персонала и ограниченных ресурсов.

Для решения этих проблем правительства должны инвестировать в социальные службы, способствующие реинтеграции лиц, отбывающих наказание, в общество. Службы пробации должны получать надлежащее финансирование и ресурсы для оказания эффективной поддержки и услуг лицам, отбывающим наказание. Политика и практика служб пробации также должны быть пересмотрены и реформированы для обеспечения того, чтобы они соответствовали принципам прав человека и способствовали успешной реинтеграции лиц, отбывающих наказание, в общество.

Кроме того, система уголовного правосудия должна применять более реабилитационный подход к борьбе с преступным поведением. Этот подход направлен на устранение коренных причин преступного поведения и предоставление

правонарушителям необходимых инструментов и поддержки для предотвращения повторных правонарушений. В нем также подчеркивается важность общественных альтернатив тюремному заключению и необходимость программ переадресации для предотвращения попадания лиц в систему уголовного правосудия.

Наконец, организации гражданского общества и правозащитные группы должны продолжать следить за состоянием лиц, отбывающих наказание, и отстаивать их права. Эта информационно-пропагандистская деятельность должна включать усилия по повышению осведомленности о вызовах и проблемах, с которыми сталкиваются лица, отбывающие наказание, и о необходимости реформ для решения этих проблем.

В целом, статус лиц, отбывающих наказание в местах лишения свободы и состоящих на учете в службах пробации, является важнейшим вопросом, требующим неотложного внимания. Работая сообща, правительства, организации гражданского общества и правозащитные группы могут улучшить статус лиц, отбывающих наказание, и обеспечить, чтобы к ним относились с достоинством и уважением в соответствии с их обязательствами в области прав человека.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 30 декабря 2016 года № 38-VI ЗРК «О пробации» // Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1600000038#z1>
2. United Nations (1951) Probation and Related Measures, Document E/CN.5/230, New York: United Nations;
3. Сколько осужденных в Казахстане, рассказали в МВД РК. // Интернет-ресурс: https://www.inform.kz/ru/skol-ko-osuzhdennyh-v-kazahstane-rasskazali-v-mvd-rk_a3781653
4. Службы пробации и предварительного заключения. // Интернет-ресурс: <https://www.uscourts.gov/services-forms/probation-and-pretrial-services/probation-and-pretrial-services-mission>
5. Сайтбеков А.М. Правовое регулирование оснований освобождения от уголовной ответственности и наказания как средство уголовной политики при обеспечении национальной безопасности // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан». - №3 (73) 2022. – С. 275.

Сведения об авторах

Дүзбаева Салтанат Бекболатқызы – доктор PhD, и.о.доцента кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Жанибеков Акынқожа Каленович – доктор PhD, ассоциированный профессор кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета Казахского национального университета имени аль-Фараби.

Дүзбаева Салтанат Бекболатқызы – PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті м.а.

Жәнібеков Ақынқожа Қаленұлы – PhD докторы, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының қауымдастырылған профессоры.

Duzbayeva Saltanat Bekbolatqyzy - PhD, Acting Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of the Al-Farabi Kazakh National University.

Zhanibekov Akinkozha Kalenovich - PhD, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Law Faculty of the Al-Farabi Kazakh National University.

S.K. Azhibekova¹, B.A. Kulmukhanbetova²

¹Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan
named after B. Beisenov, Karaganda, Republic of Kazakhstan

²Academy of law enforcement agencies under the general prosecutor's Office of the Republic
of Kazakhstan, Astana, Republic of Kazakhstan

SEX EDUCATION IN THE PREVENTION OF SEXUAL CRIMES AGAINST CHILDREN

Over the past decades, the problem of sexual crimes against minors and countering them has been one of the highest priorities, causing grave concern to the State, society and all citizens due to the negative consequences. Therefore, ensuring the safety of children from sexual assault is a priority for society. The increase in sexual crimes against children over the past five years indicates the need for comprehensive prevention measures. Based on the results of studying the experience of foreign countries, the authors proposed the introduction of sexual education as one of the measures to prevent sexual crimes. Because sex education is not only information about sexual and reproductive health, it is ethical sex education against abuse and exploitation.

Keywords: children, crime prevention, minor, sexual crimes, sexual crimes against minors, sexual education.

Балаларға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстардың алдын алудағы жыныстық тәрбие

Соңғы онжылдықтарда кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстар және оларға қарсы іс-қимыл мәселесі теріс салдарға байланысты мемлекет, қоғам және барлық азаматтар үшін елеулі алаңдаушылық тудыратын ең басым мәселелердің бірі болып табылады. Сондықтан балалардың жыныстық зорлық-зомбылықтан қауіпсіздігін қамтамасыз ету бүкіл қоғамның басты міндеті болып табылады. Соңғы бес жылда балаларға қатысты жыныстық сипаттағы қылмыстардың өсуі алдын алу бойынша кешенді шаралар қабылдау қажеттігін көрсетеді. Шет елдердің тәжірибесін зерделеу нәтижелері бойынша авторлар жыныстық сипаттағы қылмыстардың алдын алу шараларының бірі ретінде жыныстық білім беруді енгізуді ұсынды. Өйткені жыныстық Білім тек жыныстық және репродуктивті денсаулық туралы ақпарат емес, бұл зорлық-зомбылық пен қанауға қарсы этикалық жыныстық тәрбие.

Түйінді сөздер: балалар, жыныстық сипаттағы қылмыстар, жыныстық тәрбие, кәмелетке толмаған, кәмелетке толмағандарға қатысты жыныстық қылмыстар, қылмыстың алдын алу.

Половое воспитание в предупреждении преступлений сексуального характера в отношении детей

На протяжении последних десятилетий проблема преступлений сексуального характера в отношении несовершеннолетних и противодействия им является одной из самых приоритетных, вызывающих серьезную обеспокоенность государства, общества и всех граждан в силу негативных последствий. Поэтому обеспечение безопасности детей от сексуальных посягательств, является приоритетной задачей всего общества. Рост преступлений сексуального характера в отношении детей за последние пять лет, указывает на необходимость принятия комплексных мер по предупреждению. По результатам изучения опыта зарубежных стран, авторами предложено внедрение сексуального образования, как одной из мер предупреждения пре-

ступлений сексуального характера. Потому как сексуальное образование – это не только информация о сексуальном и репродуктивном здоровье, это этическое половое воспитание против жестокого обращения и эксплуатации.

Ключевые слова: дети, несовершеннолетний, предупреждение преступлений, преступления сексуального характера, сексуальное воспитание, сексуальные преступления в отношении несовершеннолетних.

Sexual crimes against minors are an urgent problem in modern society. According to official data of the Committee on Legal Statistics and Special Records of the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan over the past five years, crimes against their sexual integrity account for a large proportion of crimes committed against minors: in 2018 – 35%, in 2019 – 38%, in 2020 – 46%, in 2021 – 44%, in 2022 – 36%.

At the same time, the dynamics of the number of registered crimes against the sexual integrity of minors indicates a decrease in 2022 (-21%). In 2018-2021, their relative volatility was observed with a slight growth trend: compared to the previous year, in 2018 – +8%, in 2019 – +2%, in 2020 – +13%, and in 2021 – +11%. Over the past five years, 4,037 sexual crimes against minors have been committed [1].

As can be seen, it is necessary to improve further measures to counteract crimes against the sexual integrity of minors.

The increased public danger of this phenomenon is that it affects almost all spheres of society since it entails adverse consequences, including physical and psychological injuries [2, p. 192].

Injuries combined with the insufficient ability to understand and master social norms, including gender roles fully, can lead to deviant behaviour of children, including the risk of sexual violence on their part against others [3].

In this regard, the issues of prevention of crimes against the sexual integrity of minors are relevant, consisting in the activities of the state in the person of its various bodies, public associations and individual citizens aimed at neutralizing or eliminating the causes and conditions conducive to the commission of these types of crimes.

In this context, such a preventive measure as sex education is of interest.

In the last half-century, the main goal of sex education has been focused on sexual health and reducing the number of sexually transmitted infections and teenage pregnancies. However, this view of the biological aspects of sex as a prerequisite for «values-neutral» has been criticized. Instead, scientists have proposed to combine aspects of moral education into an educational program on sex education focused on the successful relationship of partners [4].

Sex education (sex education) is a step-by-step process of forming an idea of sexuality by providing scientifically based, unbiased, age-appropriate information. This process begins at preschool age [5].

High-quality sexual education helps to reduce the likelihood of early sexual contact and, accordingly, to more responsible sexual behaviour. Devoid of hypocrisy and false modesty, and at the same time cynicism and nakedness, moral education orients young people in the field of sexual communication, in which everyone can act as a respected and equal partner [6].

The lack of appropriate education, including the inability of Kazakh parents to have a conversation with their children about sex, negatively affects the physical, mental and social development of children. The situation with the awareness of young people aged 15-19 on sexual and reproductive health is highly critical: 91% of adolescents are unaware of HIV/AIDS to a sufficient extent, and 66% of respondents do not have information about the prevention of unwanted pregnancy. Also, 47% of adolescents do not know about the conse-

quences of abortions, and 46% do not understand the effects of STI infection [7]. These indicators indicate gaps in the moral and sexual education of the younger generation.

Moreover, 60.3% of Kazakhstani parents interviewed online on sexual education noted that they are not entirely familiar with measures to prevent sexual crimes against children. 36.7% of parents indicated the need to conduct conversations on personal safety from sexual assault with children aged 7-10 years, 28.3% – 10-14 years, 20% – 14-18 years, and 15% – 5-7 years. 71.7% of parents would like to attend sex education classes.

Poor knowledge in the field of sexual education, including child safety, is the main factor in the careless attitude of close relatives to the safety of the child (leaving the child alone with a drunken criminal, inattention to the complaints of the child, to changes in his behaviour), which, in turn, leads to sexual violence [8, p. 186].

In this regard, sexual education of the population from school age is particularly relevant. Sex education provided in a safe learning environment, with simultaneous access to youth-friendly health services, has a positive, lifelong effect on the health and well-being of children and youth. Therefore, schools can cover many children and adolescents with a sex education program before reaching their sexual age. In addition, they provide an appropriate structure (that is, a formal training program) within which this activity can be carried out [9].

In Kazakhstan, an attempt has been made to introduce sex education in the organization of education. Thus, the Concept on Moral and Sexual Education in the Republic of Kazakhstan, approved by Government Decree No. 1500 of November 21, 2001 (from now on referred to as the Concept), provides for moral and sexual education of students and students of colleges and universities, which addresses more specific issues, including various aspects of psychological and physiological compatibility of future spouses, immediate issues of preparation for the creation of a family, as well as the correlation of biological, physiological, psychosexual qualities of a person with certain phenomena of social life [10].

However, the provisions enshrined in the Concept have yet to be fully implemented. Particular issues of sex education provided for in the Concept were studied in the framework of an optional subject – «Valeology», from 2012-2015. A survey of teachers showed that this subject is currently excluded from the secondary school curriculum. Separate topics related to hygiene, physiology, contraception and sexually transmitted diseases are studied in such subjects as «Biology», «Anatomy», and «Global Competence». At the same time, special training of teachers of these subjects on the subject under consideration is not carried out, and relevant experts are not involved, except for medical workers.

It should be noted here the activities of non-governmental organizations aimed at social, legal and psychological assistance to victims of violence, as well as the prevention of sexual violence against minors. For example, the Angel.24 teaches the safety of children, the #Nemolchi assists children and parents who have become victims of crime, and the Qorlan volunteer movement is active in preventing sexual crimes by helping and educating people through social networks [11, p. 53].

Many groups and individuals also actively educate about the importance of sexual education as one of the factors contributing to the prevention of sexual crimes.

In this regard, it seems necessary to study the practice of introducing sex education in some foreign countries.

In some developed countries (Germany, the Netherlands, and France), sexual literacy classes for puberty children are held in schools. This practice was supported by the World Health Organization, which recognized the ideal age for such training as 12 years.

The main objective of this course was to reduce unwanted pregnancies among minors and the spread of sexually transmitted diseases; it also has a positive effect on the indicators of sexual crimes against children.

The Netherlands has the lowest rate of sexual crimes against children and teenage pregnancy in European countries.

In the Netherlands, a whole national program on sex education has been developed – Week van de Lentekriebels. This program includes courses for educational institutions on sexual education not only for minors but also for young people in general, teachers, etc. Since there is no single program for sex education in the Netherlands, each educational institution chooses and acquires a suitable course, which is necessarily introduced into the educational process. For example, in elementary school, classes are held on «Body and self-esteem» and «Sex and the media» and are gradually included in the program throughout the school year. These classes explain human anatomy and methods of contraception, ways to resist sexual violence and intimidation, and the rights to the child's boundaries [12].

In addition to theoretical material, teenagers can be offered an interactive game, «Can You Fix It?», developed by the Dutch Center for Sexual and Reproductive Health RUTGERS. This game puts a teenager in various awkward situations related to relationships and sex, where the consequences of decisions made during the passage of the game are demonstrated. The main task of this game is to instil the skills of overcoming difficulties arising in relationships and sex, building interpersonal boundaries and determining one's desires.

These skills are necessary conditions for the prevention of sexual crimes. Moreover, since instilling respect for other people's borders at an early age, without permission, it is possible that he will not try to violate them with violence.

In France, the first courses on sexual education in the form of optional classes for children and adolescents appeared in 1973, aimed at teaching schoolchildren methods of contraception and measures for preventing sexually transmitted diseases. Later in 2001, the law required schools to conduct at least three mandatory sex education sessions per year.

On the website of the French Ministry of Education, you can find a section with methodological literature on adolescent sex education. In addition, video courses and textbooks cover puberty, contraception, violence prevention, unwanted pregnancy and gender equality. A unique manual has also been developed describing the sexuality of adolescents in current conditions regarding the Internet. Moreover, the magazine «School for Parents» is being published, which, in our opinion, is a crucial point since not every parent can openly discuss such topics. Therefore, parents and teachers need special courses to start speaking frankly and without embarrassment [13].

The website of the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Japan, in the education category, contains the heading «School health, school safety, measures against sexual crimes and sexual violence, dietary education».

In this category, there can be found educational materials and methodological manuals, as well as video materials, take into account age characteristics (for primary, secondary, and senior classes and universities) [14].

In April 2022, the Ministry launched a pilot project on «Life Safety Training», including the following topics:

- body parts that others cannot touch without permission;
- violence between couples;
- the danger of blind dates;
- the risk of dating on social networks [15].

A pilot project was launched in some schools, where the main goal was to teach children not to become a victim of a rapist and how not to become the culprit of such a criminal offence.

At the same time, the issue of covering the topic of sexual intercourse in sex education classes remains debatable. According to the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology, this topic should not be touched upon. According to experts, in the learning

process, children should understand the meaning of sexual intercourse; this way, they can learn about sexual violence and sexual victimization.

Sex education lessons in Germany have been mandatory in all schools since 1992. Primary attention is paid to the following topics:

- body functions, preservation of health;
- girls and boys: biological and socio-cultural differences;
- fetal development from pregnancy to birth;
- the ability to perceive and express your feelings and understand the feelings of others;
- awareness of their needs and the ability to express them, understanding the needs of others;
- «false friends» («false childhood friends»);
- prevention of sexual violence [16].

At the same time, despite the mandatory attendance of sex education lessons by primary school children, parents may not permit using this or that didactic material, which, in their opinion, is unacceptable for their child.

The experience of the USA and Sweden on sex education is of interest. In addition to physiology, contraception, pregnancy, etc., the main emphasis is physical integrity and consent [17].

Based on the above, it is advisable to introduce a program to ensure child safety and sex education in educational institutions and conduct training and seminars regularly with the involvement of specialists (psychologists, medical workers, sexologists, etc.) for parents and teachers.

Accordingly, it seems necessary in advance to develop training materials for children, parents and teachers based on the National Center named after Y. Altynsarin of the Ministry of Education of the Republic of Kazakhstan with the involvement of experts in the field of child and adult psychology, pedagogy, sociology, sexology, etc. [11].

List of sources used

1 Information on the main indicators of the activity of law enforcement agencies of the Republic of Kazakhstan for 2018-2022 [Electronic resource]. – Access mode: <https://www.gov.kz/memleket/entities/pravstat?lang=ru> (date of address: 03/05/2023).

2 Abugaliev K.N., Tessman S.A. Characteristics of sexual crimes and its features in the legislation of foreign states // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – № 4(73). – P. 191-196.

3 Christoffersen, M. N. (2022) Sexual Crime Against Schoolchildren With Disabilities: A Nationwide Prospective Birth Cohort Study // Journal Of Interpersonal Violence. – 2022. – № 37(3-4). – P. 2177-2205 [Electronic resource]. Access mode: <https://journals.sagepub.com> (accessed 02.02.2023).

4 Moulin-Stozek, M. Why should intimate partner violence prevention be integrated in sex education? // Journal of Moral Education. – Sep2021. – Vol. 50. – Issue 3. – PP. 317-329. DOI:10.1080/03057240.2020.1837751.

5 Sexuality education 2205 [Electronic resource]. Access mode: https://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0008/379043/Sexuality_education_Policy_brief_No_1.pdf (date of appeal: 02.02.2023).

6 Sexual crimes, Chekatilo and others. A.A. Tkachenko, Yu.M. Antonyan. Popular science research. – Moscow: Amalthea, 1993. – 320 p.

7 Draft Concept of the State Youth policy of the Republic of Kazakhstan for 2023-2027 [Electronic resource]. Access mode: <https://legalacts.egov.kz/npa/view?id=14381988> (accessed: 02/19/2023).

8 Kulmukhanbetova B.A., Aimukhambetova K.M., Kabzhanova Sh.M. The Identity of the Criminal Who Encroaches on the Sexual Integrity of Minors // Scientific works of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan. – 2022. –№ 4(73). – P. 183-190.

9 Why should sexual education be implemented on the basis of a school? [electronic resource]. Access mode: https://kmpakaz.org/wp-content/uploads/2020/05/%E2%84%964_%D0%9F%D0%9E%D0%A7%D0%95%D0%9C%D0%A3-%D0%A1%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%95-

https://kmpakaz.org/wp-content/uploads/2020/05/%E2%84%964_%D0%9F%D0%9E%D0%A7%D0%95%D0%9C%D0%A3-%D0%A1%D0%95%D0%9A%D0%A1%D0%A3%D0%90%D0%9B%D0%AC%D0%9D%D0%9E%D0%95-%D0%A1%D0%9B%D0%95%D0%94%D0%A3%D0%95%D0%A2-%D0%A0%D0%95%D0%90%D0%9B%D0%98%D0%97%D0%9E%D0%92%D0%AB%D0%92%D0%90%D0%A2%D0%AC-%D0%9D%D0%90-%D0%91%D0%90%D0%97%D0%95-%D0%A8%D0%9A%D0%9E%D0%9B%D0%AB.pdf (accessed: 02/15/2023).

10 The concept of moral and sexual education in the Republic of Kazakhstan: Resolution of the Government of the Republic of Kazakhstan dated November 21, 2001 № 1500 [Electronic resource]. Access mode: https://adilet.zan.kz/rus/docs/P010001500_ (date of address: 12.02.2023).

11 Kulmukhanbetova B.A. Shet elderde balalarga katysty zhynystyk zorlyk-zombylykty aldyn aluy (Canada, AKSh mysalynda) // Bulletin of the Academy of Law Enforcement Agencies. – 2022. – № 4(26). – P. 48-55.

12 Sex Education in the Netherlands [Electronic resource]. Access mode: <https://amsterdamamas.nl/articles/sex-education-in-the-netherlands/#:~:text=Moreover%2C%20sex%20education%20starts%20early,with%20partners%2C%20and%20using%20contraception.> (date of application: 12.03.2023).

13 Secsquest from junior classes: how sex education is arranged in France [Electronic resource]. Access mode: https://mel.fm/zhizn/istorii/314962-sex_education_france (accessed: 12.01.2023).

14 性犯罪・性暴力は、被害者の尊厳を著しく踏みにじる行為であり、その心身に長期にわたり重大な悪影響を及ぼすものであることから、その根絶に向けた取組や被害者支援の強化を推進しています。Website of the Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Japan [Electronic resource]. Access mode: https://www.mext.go.jp/a_menu/danjo/anzen/index.html (accessed: 02/20/2023).

15 Sex education in Japan: How to protect children from sexual crimes [Electronic resource]. Access mode: <https://edo-tokyo.livejournal.com/11288837.html>] (accessed: 02.01.2023).

16 List B. von M. Sexualkunde [Electronic resource]. Access mode: <https://www.kribbelbunt.de/artikel/news/sexualkunde/> (accessed: 28.01.2023).

17 How are sex education lessons in the USA and Europe // <https://burninghut.ru/polovoe-vospitanie-ssha-i-evropa/> (accessed: 12/20/2022).

Information about the authors

Azhibekova S.K. – doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Barimbek Beisenov, Master of Legal Sciences, Police Major.

Kulmukhanbetova B.A. – Chief Researcher of the Center for the Study of Criminal Policy and Criminology issues of the Interdepartmental Research Institute of the Law Enforcement Academy under the Prosecutor General’s Office of the Republic of Kazakhstan, Senior Adviser of Justice, Candidate of Legal Sciences, Associate professor, Master of Arts in Career Development and Coaching Studies.

Әжібекова С.Қ. – Қазақстан Республикасы ПМ Барымбек Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының докторанты, заң ғылымдарының магистрі, полиция майоры.

Құлмұханбетова Б.А. – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының Ведомствоаралық ғылыми-зерттеу институты Қылмыстық саясат және криминология проблемаларын зерттеу

орталығының бас ғылыми қызметкері, аға әділет кеңесшісі, заң ғылымдарының кандидаты, құқықтану доценті, гуманитарлық ғылымдар магистры.

Ажибекова С.К. – докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан имени Баримбека Бейсенова, магистр юридических наук, майор полиции, +77714477711

Кулмуханбетова Б.А. – главный научный сотрудник Центра исследования проблем уголовной политики и криминологии Межведомственного научно-исследовательского института Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, старший советник юстиции, кандидат юридических наук, доцент правоведения, магистр гуманитарных наук.

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ЖЕДЕЛ-ІЗДЕСТІРУ ҚЫЗМЕТІ**

**УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС,
КРИМИНАЛИСТИКА,
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНАЯ
ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ**

**CRIMINAL PROCEDURE,
CRIMINALISTICS, OPERATIONAL
INVESTIGATIVE ACTIVITIES**

Г.Н. Мухамадиева¹, А.Ж. Ахметова², Т. Серік¹

¹әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Алматы, Қазақстан Республикасы

²Alikhan Bokeikhan University, Семей, Қазақстан Республикасы

ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУДЕГІ КІНӘСІЗДІК ПРЕЗУМПЦИЯСЫ ҚАҒИДАСЫНЫҢ ЖҮЗЕГЕ АСЫРЫЛУЫНЫҢ КЕЙБІР МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақалада кінәсіздік презумпциясы қағидасының құқықтық сипаты Қазақстан Республикасының бүкіл қылмыстық процесінің негізін қалаушы және басқарушы бастауы ретінде қарастырылады. Қылмыстық процесте кінәсіздік презумпциясының құқықтық режимін айқындайтын заңнаманы одан әрі жетілдіру қажеттілігі өзекті болып отыр. Кінәсіздік презумпциясының бәсекелестік қылмыстық процесс жағдайында қылмыстық іс жүргізуді дәлелдеудің әртүрлі аспектілеріне әсері қарастырылды. Сотпен дәлелдемелерді жинау қажеттілігі туралы мәселе көтерілді. Максаты кінәсіздік презумпциясының теориялық және нормативтік ережелерін зерделеу, тиісті нормаларды іске асырумен байланысты құқық қолдану практикасын жалпылау, сондай-ақ кінәсіздік презумпциясын реттеуді жетілдіру және құқық қорғау органдарының аталған құқық қолдану саласындағы практикалық қызметін оңтайландыру бойынша ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу болып табылады.

Осылайша, зерттеу нәтижесінде Қазақстан Республикасындағы қылмыстық процесте кінәсіздік презумпциясы қағидатын іске асыруды реттейтін заңнаманы одан әрі жетілдіру бойынша ұсыныстар берілді. Қылмыстық іс жүргізу заңына ҚР ҚПК-нің 323-бабында көзделген жағдайларда істі өз бастамасы бойынша қосымша тергеп-тексеру үшін жіберу құқығын және соттың сот тергеуі кезінде болуы мүмкін екендігі туралы сотқа белгілі болған жаңа дәлелдемелерді өз бетінше талап ету және зерттеу құқығын көздейтін толықтырулар енгізу қажеттігі ұсынылады.

Түйінді сөздер: қағида, кінәсіздік презумпциясы қағидасы, қылмыстық іс жүргізу, дәлелдемелердің қасиеттері, дәлелдеу, сот тергеуі.

Некоторые вопросы реализации принципа презумпции невиновности в уголовном судопроизводстве

В статье рассматривается правовая природа принципа презумпции невиновности как основополагающего и руководящего начала всего уголовного процесса Республики Казахстан. Актуализируется необходимость дальнейшего совершенствования законодательства, определяющего правовой режим презумпции невиновности в уголовном процессе. Рассмотрены вопросы влияния презумпции невиновности на различные аспекты уголовно-процессуального доказывания в условиях состязательного уголовного процесса. Поднят вопрос о необходимости сбора доказательств судом. Целью является изучение теоретических и нормативных положений презумпции невиновности, обобщение правоприменительной практики, связанной с реализацией соответствующих норм, а также разработка предложений и рекомендаций по совершенствованию регламентации презумпции невиновности и оптимизации практической деятельности правоохранительных органов в указанной сфере правоприменения. Так, в результате исследования даны рекомендации по дальнейшему совершенствованию законодательства, регулирующего реализацию принципа презумпции невиновности в уголовном процессе в Республике Казахстан.

Предлагается внести в уголовно-процессуальный закон дополнения, предусматривающих право суда по собственной инициативе направлять дело для дополнительного расследования в случаях, предусмотренных ст. 323 УПК РК, и право суда на самостоятельное истребование и исследование новых доказательств, о возможном существовании которых суду стало известно во время судебного следствия.

Ключевые слова: принцип, принцип презумпции невиновности, уголовный процесс, свойства доказательств, доказывание, судебное следствие.

Some issues of implementation of the principle of presumption of innocence in criminal proceedings

The article examines the legal nature of the principle of presumption of innocence as the fundamental and guiding principle of the entire criminal process of the Republic of Kazakhstan. The necessity of further improvement of legislation defining the legal regime of presumption of innocence in criminal proceedings is actualized. The issues of the influence of the presumption of innocence on various aspects of criminal procedural proof in the conditions of adversarial criminal proceedings are considered. The question of the need for the court to collect evidence has been raised. The aim is to study the theoretical and regulatory provisions of the presumption of innocence, generalize law enforcement practice related to the implementation of relevant norms, as well as develop proposals and recommendations to improve the regulation of the presumption of innocence and optimize the practical activities of law enforcement agencies in this area of law enforcement.

Thus, as a result of the study, recommendations are given for further improvement of legislation regulating the implementation of the principle of presumption of innocence in criminal proceedings in the Republic of Kazakhstan. It is proposed to make additions to the Criminal procedure law providing for the right of the court on its own initiative to send the case for additional investigation in cases provided for in Article 323 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan, and the right of the court to independently claim and investigate new evidence, the possible existence of which the court became aware of during the judicial investigation.

Keywords: presumption, presumption of innocence, the criminal process, the properties of evidence, proof, judicial investigation.

Кіріспе. Қылмыстық істер бойынша іс жүргізуде азаматтардың құқықтары мен заңды мүдделерінің сақталуын қамтамасыз ететін қылмыстық процесті демократиялық құру Конституцияда және қылмыстық іс жүргізу заңында бекітілген қағидаттарға негізделеді. Қылмыстық іс жүргізу принциптерін талдау көрсеткендей, олардың көпшілігі (заңдылық, жеке тұлғаның қол сұғылмаушылығы, Ар-намыс пен қадір-қасиетті құрметтеу, адам мен азаматтың заң мен сот алдындағы құқықтарының теңдігі және т.б.) елдің негізгі заңымен кепілдендірілген және мұндай принциптер жалпы құқықтық болып табылады, бұл демократиялық құқықтық мемлекеттің табиғаты мен мәнін білдіреді. Бұл қағидалар адамды, оның құқықтары мен бостандықтарын мемлекеттің ең жоғары құндылығы мен игілігі деп таниды. Олар қылмыстық процестің біртұтас жүйесі аясында, оның барлық кезеңдерінде әрекет етуі керек. Қылмыстық процесті ұйымдастырудың негізгі ережелері, функционалды компоненттері бола отырып, барлық принциптер бір негізгі мақсатқа - жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын сақтауға және қорғауға бағынады.

Әрбір принциптің орындалуының толықтығы басқа бірдей маңызды ережелердің сақталу реттілігіне байланысты. Дегенмен, бірыңғай принциптер жүйесінде әрқайсысы тәуелсіз рөл атқарады. Қылмыстық процестегі осындай принциптердің бірі - кінәсіздік презумпциясы принципі. Бүгінгі таңда кінәсіздік презумпциясы проблематикасы құқықтық шешімнің айқын перспективаларына ие және бұл, ең алдымен, республиканың бүкіл мемлекеттік – құқықтық жүйесіндегі демократиялық жаңа өзгертулерімен байланысты.

Өзінің табиғи, бөлінбейтін және иеленетін құқықтары мен бостандықтарының кешені бар тұлға біздің мемлекетімізде заңнамалық актілерді регламенттеуде ғана емес, сонымен бірге нақты өмірлік жағдайларда да негізгі негізге айналады. Бұған, біздің ойымызша, республикадағы демократиялық қатынастарды дамытудың саяси –

құқықтық бағыты ықпал етеді. Қазақстан үшін тандалған жолдың күрделілігі әрдайым ізденістерге, қиын шешімдерге және таптырмас қателіктерге жағдай жасайтын өтпелі кезеңнің догматикасымен ерекшеленеді. Бұл факторды 1990 жылы басталған құқықтық реформалардың көптеген кезеңдерінің нәтижелері көрсетеді. Алайда, бүгінде біз бұл кезең-кезеңмен құқықтық реформа қажетті көрсеткіштерге қол жеткізе алады деп нық айта аламыз, өйткені заң шығарушы өзінің арсеналында заң шығару техникасының ережелерін ғана емес, сонымен бірге құқық қолдану тәжірибесінің отандық тәжірибесін де қолданады.

Кінәсіздік презумпциясы қағидасы (ҚР ҚПК 19-бабы) [1] ҚР Конституциясының 77-бабы нормасына сәйкес келеді, бұл оны қылмыстық істер бойынша сот төрелігінің конституциялық қағидасы дәрежесіне көтереді [2]. Кінәсіздік презумпциясы принципі халықаралық құқықтық құжаттарда белгіленген. Осылайша, адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясында 11-баптың 1-бөлігінде былай делінген: "қылмыс жасады деп айыпталған әрбір адам өзінің кінәсі заңды түрде ашық сот талқылауы арқылы анықталғанға дейін кінәсіз деп саналуға құқылы, онда оған қорғаудың барлық мүмкіндіктері қамтамасыз етіледі.." [3]. Азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактіде ереже бекітілген: "Қылмыстық құқық бұзушылық үшін айыпталушылардың әрқайсысы заңға сәйкес кінәсі дәлелденгенге дейін кінәсіз деп саналуға құқылы" (14-баптың 2-тармағы) [4].

Қылмыстық сот ісін жүргізудің бұл негізгі қағидаты заңмен белгіленген және сот үкім шығарғанға дейін қолданылады. Бұл қағиданы бұзу заңдылық пен жеке басқа қол сұғылмаушылық принциптерінің бұзылуына әкеледі, өйткені әдейі әділетсіз үкім шығару, көрінеу заңсыз күдіктіні ұстау немесе күзетпен ұстау, айғақтар беруге мәжбүрлеу орын алады. Қылмыстық процесті жүргізетін органдардың қызметінде әртүрлі бұзушылықтар бар, олардың ішіндегі ең маңыздысы қылмыстық жауапкершілікке тарту немесе кінәсіздерді соттау болып табылады. Жеке басқа қол сұғылмаушының қосымша кепілдіктері ретінде қолданыстағы заңнамада сот немесе тергеу қателіктерін анықтау және түзету тәртібін реттейтін нормалар бар. Бұл нормалар, атап айтқанда, азаматтардың әділетсіз айыптауларды жоққа шығару және абыройын қалпына келтіру құқығын қамтамасыз етеді. Кінәсіздікті куәландыратын заң актісі ақтау үкімі немесе ҚР ҚІЖК 37-бабында көрсетілген ақтау негіздерінің бірі бойынша қылмыстық істі тоқтату туралы қаулы болып табылады [1]. Мұндай акт қылмыстық жауапкершілікке тартылған адамның толық кінәсіздігін көрсетеді, толыққанды азамат мәртебесін қалпына келтіреді, яғни оны ақтау жүзеге асырылады.

Күдіктінің кінәсіздік презумпциясы тұжырымдамасының авторлығы, белгілі болғандай, қылмыстық құқық пен қылмыстық процестің әйгілі итальяндық зерттеушісі Чезаре Беккарияға тиесілі, ол 1764 жылы айыпталушының кінәсіздік презумпциясы ұғымының анықтамасын "азаптау" тарауына орналастырып, "қылмыстар мен жазалар туралы" кеңінен танымал еңбек жариялады [5].

Англо-саксондық құқықта кінәсіздік презумпциясы "жалпы құқықтың" негізгі принциптерінің бірі болып саналады. Дж. Стифен бұл бастаманы келесі формулада білдіреді: "егер қылмыс туралы ілім қылмыстық немесе азаматтық процесте тікелей шешілетін болса, онда ол ақылға қонымды күмәнді болдырмайтындай дәлелденуі керек [6]. Сот талқылауының соңғы кезеңіндегі кінәсіздік презумпциясының ережелерінің бірі - үкім шығару кезінде-сотталушының кінәсінің толық және сөзсіз дәлелденуі туралы заңның талабы болып табылады деп санайды Астана қаласы Сарыарқа ауданының № 2 аудандық сотының судьясы Назгүл Бапақова [7].

ҚПК-тің 19-бабының 2, 3, 4-бөліктеріне сәйкес кінәсіздік презумпциясы принципінен дәлелдеу ережелері шығады: «Ешкім де өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес. Күдіктінің, айыпталушының, сотталушының кінәлілігіне сөйлмеген күмән олардың пайдасына түсіндіріледі. Қылмыстық және қылмыстық-процестік

заңдарды қолдану кезінде туындаған күмәндар да күдіктінің, айыпталушының, сотталушының пайдасына шешілуге тиіс. Айыптау үкімі болжамдарға негізделе алмайды және ол жол берілетін және анық дәлелдемелердің жеткілікті жиынтығымен расталуға тиіс.» [1].

Дәлелдеу қызметтің бұл маңызды принциптері жалпыадамзаттық құқықтық құндылықтарды білдіреді. Олар азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 14-бабының 2-тармағында жазылған [4]. Олардың ішінде дәлелдеу қызметінде басшылыққа алынуы керек ережелер бар. Бұл дегеніміз, күдікті, айыпталушы өзінің кінәсіздігін растайтын дәлелдемелер ұсыну үшін заңды немесе нақты (жағымсыз салдарлар мағынасында) міндет атқармайды.

Әдістері. Қойылған мәселелерді зерттеу кезінде зерттелетін институттың мәнін, Конституциялық және салалық заңнаманың Қазақстан Республикасындағы заңдылық пен құқықтық тәртіптің жай – күйіне реттеушілік әсер ету мүмкіндігін айқындауға мүмкіндік беретін зерттеу нысанасының сапалық сипаттамаларын айқындайтын логикалық, формальды-құқықтық, талдамалық, сондай-ақ функционалдық әдістер пайдаланылады.

Авторлар қабылдаған ғылыми талдауда кешенділік пен жүйелілік қағидаттары дәйекті түрде жүзеге асырылады және нәтижелі түрде біріктіріледі, бұл қылмыстық іс жүргізудегі кінәсіздік презумпциясы қағидасының жүзеге асырылу мәселелерін неғұрлым толық, ғылыми тұрғыдан өзектендіруге мүмкіндік берді.

Пікірталас. Күдіктінің, айыпталушының кінәсі туралы сот шешімі айыпталушының айыпты жоққа шығара алмағанына немесе оған қолайлы жағдайларды растайтын дәлелдер келтірмегеніне немесе куәлік беруден мүлдем бас тартқанына негізделмеуі мүмкін. Күдіктіге, айыпталушыға өзінің кінәсіздігінің дәлелдерін ұсынбау, сондай-ақ күдіктінің, айыпталушының куәлік беруден бас тартуы оның кінәсінің дәлелі ретінде қарастырыла алмайды. Күдіктінің, айыпталушының айғақ беруден бас тартуы немесе оның үнсіздігі заңды мәнге ие емес және оны күдіктінің, айыпталушының кінәсінің дәлелі ретінде пайдалануға болмайды. ҚР ҚПК 68-69 – баптарына сәйкес айыпталушы мен күдікті өзіне қатысты күдікке қатысты түсініктемелер мен айғақтар беруге, дәлелдемелер ұсынуға құқылы, бірақ міндетті емес, сондай-ақ түсініктемелер мен айғақтар беруден мүлдем бас тартуға құқылы. Күдіктіге, айыпталушыға өз айғақтарын дәлелдемелермен растау немесе белгілі бір дәлелдерге өз әрекеттерін түсіндіру үшін көрсету немесе дәлелдемелер беру міндеті жүктелмейді. Күдіктінің, айыпталушының түсіндірмелері мен ол көрсеткен дәлелдемелерді тергеуші, сот тексеруі керек.

Процессуалист ғалымдар арасында дәлелдемелерді бағалау қатыстылығы, жол берілетіндігі, анықтығы, ал барлық жиналған дәлелдемелер өз жиынтығында қылмыстық істі шешу үшін жеткіліктілігі сияқты қасиеттерді белгілеу болып табылатын көзқарас басым. Дәлелдеме осы іс үшін маңызы бар мән-жайлардың бар екендігі туралы түйіндерді растайтын, теріске шығаратын немесе күмән туғызатын нақты деректерді білдіретін болса, ол іске қатысты [8,281].

А.Я. Вышинский тергеу мен сотқа дәлелдемелердің рұқсат етілуі туралы мәселені өздерінің ішкі сенімі бойынша оларды заңның «ресми шеңберінен» шықпай шешуді ұсынды. Осылайша, А.Я. Вышинскийдің «тұжырымдамасы» іс жүзінде «кінәсі» әртүрлі заңсыз алынған «дәлелдемелермен» – анонимді жауап алулармен, зорлық-зомбылық арқылы алынған «кінәсін мойындаулармен» белгіленген жазықсыз адамдарды айыптауды негіздеді [9,78].

ҚР ҚПК процеске қатысушылардың заңмен кепілдік берілген құқықтарынан айыру немесе шектеу жолымен немесе сот ісін тергеу мен талқылау кезінде қылмыстық процестің өзге де ережелерін бұзу жолымен ҚПК талаптарын бұза отырып алынған және алынған нақты деректердің дұрыстығына әсер еткен немесе әсер етуі мүмкін

дәлелдемелердің жол берілуін мойындауда бірқатар шектеулерді көздейді. Мысалы, оның ішінде:

1) азаптауды, зорлық-зомбылықты, қорқытуды, алдауды, сол сияқты өзге де заңсыз әрекеттер мен қатыгез қарым-қатынасты қолдану арқылы;

2) қылмыстық процеске қатысатын адамға өз құқықтары мен міндеттері жөнінде түсіндірмеу, толық немесе дұрыс түсіндірмеу салдарынан туындаған оның жаңылысуын пайдалану арқылы;

3) осы қылмыстық іс бойынша іс жүргізуді жүзеге асыруға құқығы жоқ адамның процестік әрекетті жүргізуіне байланысты;

4) қарсылық білдірілуге жататын адамның процестік әрекетке қатысуына байланысты;

5) процестік әрекетті жүргізу тәртібін елеулі түрде бұзу арқылы;

6) белгісіз көзден не сот отырысында анықтала алмайтын көзден;

7) дәлелдеу барысында қазіргі заманғы ғылыми білімге қайшы келетін әдістерді қолдану арқылы алынса, дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол берілмейді деп танылуға тиіс.

Бұл ретте бұзушылықтармен алынған нақты деректер тиісті бұзушылықтар фактісінің және оларға жол берген адамдардың кінәсінің дәлелі ретінде пайдаланылуы мүмкін екенін ескертеді.

Нақты деректерді дәлелдемелер ретінде пайдалануға жол бермеуді, сондай-ақ оларды қылмыстық іс бойынша іс жүргізу кезінде шектеулі пайдалану мүмкіндігін процесті жүргізетін орган өз бастамасы бойынша немесе тараптың өтініші бойынша белгілейді. Егер олар қылмыстық іс материалдарының тізімдемесіне енгізілмесе, күдіктінің, айыпталушының, жәбірленушінің және куәнің айғақтарын, сарапшының қорытындысын, заттай дәлелдемелерді, тергеу және сот іс-әрекеттерінің хаттамаларын және өзге де құжаттарды айыптау негізіне алуға болмайды. Заңды бұза отырып алынған дәлелдемелер заң күші жоқ деп танылады және айыптаудың негізіне алынбайды, сондай-ақ ҚР ҚІЖК-нің 113-бабында көрсетілген кез келген мән-жайды дәлелдеу кезінде пайдаланылмайды. Тікелей іс-қимыл актісі болып табылатын Конституцияда да, жаңа қылмыстық іс жүргізу кодексінде де дәлелдемелердің жол берілуін реттейтін қатаң регламент көзделгенін, оның бұзылуы алынған деректерді заң күшінен айыратынын, сондықтан зорлық-зомбылық пен заңсыз әрекеттерді қолдану арқылы алынған деректер дәлел болып табылмайтынын ерекше атап өткен жөн.

Атап айтқанда, күдіктіні, айыпталушыны, жәбірленушіні, куәні айғақ беруге мәжбүрлегені немесе тергеуші, анықтаушы тарапынан зорлық-зомбылық, қорқыту немесе азаптау қолданыла отырып, өзге де заңсыз әрекеттер жасағаны үшін үш жылдан сегіз жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыру көзделген. Осылайша, біздің мемлекетіміз, әлемдік қоғамдастық сияқты, азаматтардың құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету бойынша пәрменді шаралар қабылдаудың маңыздылығы мен қажеттілігін түсінеді. Мұндай тәжірибе сонымен қатар кәсіби шамадан тыс жүктемені жоғарылауына, қызмет нәтижелерін ресми бағалауға байланысты адамның қылмысқа қатыстылығын анықтаудың жалғыз тиімді әдісі оның мойындауы болып табылатын жағдайдың ерекшелігімен негізделеді. Сонымен қатар, қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын лауазымды адамдар заң бойынша айғақтар беруден бас тартуға құқығы бар күдіктілер мен айыпталушылардың қарапайым іс жүргізу-құқықтық мәртебесін сақтамай, өз өкілеттіктерінен асыра қолданады. Жағдайды ешқандай дәрежеде ерекше деп санауға болмайды, өйткені азамат лауазымды адамның билігінде және дәл осы уақытта заңсыз әрекеттерді жасауға қабілетсіз. Қылмыстық іс жүргізу заңы қылмыстың мән-жайлары, оны жасаған адамдар, мүмкін заттай және басқа да дәлелдемелер туралы ақпарат алудың көптеген басқа заңды тәсілдерін ұсынады. Өкінішке орай, дәлелдеудің аталған әдістерін қолдану қылмыстық қудалауды жүргізетін орган қызметкерінің кәсіби

дайындық деңгейіне, оның "қарсыласынан" интеллектуалдық артықшылығына, қылмыстық мінез-құлықты модельдеу қабілетіне, өзара қарым-қатынас үшін қолайлы психологиялық жағдай жасауға байланысты.

ҚР ҚПК-нің 19-бабының 4-бөлігіне сәйкес айыптау үкімі болжамдарға негізделмеуі және жеткілікті дәлелдер жиынтығымен расталуы тиіс. Мұнда біз тағы да дәлелдемелер теориясына жүгінуіміз керек. Дәлелдемелердің дұрыстығы - бұл заңда көзделген көздерден алынған нақты деректердің жарамдылығы. Дәлелдемелердің дұрыстығы бұл оны алдын-ала тергеу мен сотта мұқият тексерудің нәтижесі. Алынған мәліметтердің дұрыстығын және оларды тексеру мүмкіндігін қамтамасыз ету үшін заң шығарушы істің мән-жайлары белгіленетін дәлелдемелерді кім, қайдан және қандай жолмен ала алатынын белгілейді. Заңды бұза отырып алынған дәлелдемелер заңды күші жоқ деп танылады. Заңда іс бойынша маңызы бар мән-жайлар туралы мәліметтерді алу көздерінің толық тізбесі көрсетіледі.

Бүгінгі таңда ғалымдар мен практиктер арасында ең көп талқыланатын мәселе - соттың дәлелдемелер жинау қажеттілігі. ҚР ҚПК 366-бабының 1-бөлігіне сәйкес сот отырысында тараптар ұсынған дәлелдемелер зерттеледі. Сот тергеуін реттейтін ҚР ҚПК-нің 44-тарауы соттың өз бастамасы бойынша сараптама тағайындау құқығынан басқа дәлелдемелер жинау мүмкіндігін іс жүзінде алып тастады. Алайда, бұл ереже ҚР ҚПК 24-бабының 1-бөліміне қайшы келеді, онда сот, прокурор, тергеуші, анықтаушы істі дұрыс шешу үшін қажетті және жеткілікті мән-жайларды жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін заңда көзделген барлық шараларды қабылдауға міндетті деп айтылған. Сотталушының іс-әрекеттерінде неғұрлым ауыр қылмыстың құрамын немесе бастапқыда айыпталған әрекеттен айтарлықтай ерекшеленетінін анықтаған сот ҚР ҚПК-нің 340-бабына сәйкес айыпты өз бетінше қайта саралауға құқылы емес. Бұл жерде ҚР ҚІЖК 19-бабының 3-бөлігінің нормасы күмән тудырады, оған сәйкес күдіктінің, айыпталушының, сотталушының кінәлілігіне сейілмеген күмән олардың пайдасына түсіндіріледі.

ҚР ҚПК 323-бабында судья басты сот талқылауын тағайындауға кедергі келтіретін қылмыстық-процестік заңнаманы елеулі түрде бұзушылықтар анықталған, сондай-ақ олар сотқа дейінгі жеделдетілген іс жүргізу істері бойынша немесе жасалған процестік келісімдері бар істер бойынша басты сот талқылауында анықталған кезде, сот оларды жою үшін істі прокурорға қайтарады. Мұнда қиындық қандай бұзушылықтар маңызды екендігі туралы шешілмеген сұрақ туындайды.

Қорытынды. Қылмыстық іс жүргізу заңына ҚР ҚПК-нің 323-бабында көзделген жағдайларда істі өз бастамасы бойынша қосымша тергеп-тексеру үшін жіберу құқығын және соттың сот тергеуі кезінде болуы мүмкін екендігі туралы сотқа белгілі болған жаңа дәлелдемелерді өз бетінше талап ету және зерттеу құқығын көздейтін толықтырулар енгізу қажет.

Шын мәнінде, әдетте, жалған дәлелдемелердің жасырын сипаты немесе тергеудегі айтылмаған объективтілік істі алдын-ала тыңдауда емес, негізгі сот талқылауында ашылады. Өмірлік жағдайлардың жан-жақтылығы, іс бойынша қатысушылардың мінез-құлқының болжамсыздығы, негізгі сот талқылауы кезінде ашылған жағдайлар судьядан тек үкім шығаруды (айыптау немесе ақтау) талап ету-оны істі мәні бойынша объективті шешу құқығынан айырудан басқа ештеңе емес деген ереже тудырады.

Жақын арада осы және осыған ұқсас мәселелерді шешу біздің ойымызша, күдікті, айыпталушы кінәсіздік презумпциясының бір негізгі талабынан - тергеудің толықтығынан іс жүзінде айырылған деген тергеу оққылықтарының орнын толтыруға ықпал етеді.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231 // "Казахстанская правда" от 10.07.2014 № 133 (27754);
2. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) // Ведомости Парламента Республики Казахстан, 1996 г., N 4, ст. 217
3. Всеобщая декларация прав человека (принята на третьей сессии Генеральной Ассамблеи ООН 10 декабря 1948 г.) <http://adilet.zan.kz>
4. Международный Пакт о гражданских и политических правах (Нью-Йорк, 19 декабря 1966 г.). <http://adilet.zan.kz>
5. Чезаре Беккариа // http://www.hrono.ru/biograf/bio_b/bekkaria.php
6. Дж.Стифен Очерк доказательственного права // <https://www.litres.ru/dzh-stifen/ocherk-dokazatelstvennogo-prava/>
7. Презумпция невиновности. 15.01.2020 // <https://www.zakon.kz/5002771-prezumptsiya-nevinovnosti.html>
8. Уголовно-процессуальное право РК. Часть Общая: Академический курс. Под ред. д.ю.н., профессора Б.Х. Толеубековой. - Алматы: ТОО Изд.компания «НАС», 2016 г. – 412 с.
9. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве. М., 1950 г. – 308 с.

Сведения об авторах

Мухамадиева Гүлжан Нүсіпжанқызы – з.ғ.к., әл-Фараби ат.ҚазҰУ заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті.

Ахметова Айнаш Жумажанқызы – Alikhan Bokeikhan University, мемлекеттік-құқықтық пәндер кафедрасының оқытушысы.

Серік Темірлан – әл-Фараби ат. ҚазҰУ Заң факультеті қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының магистранты.

Мухамадиева Гульжан Нусупжановна – к.ю.н., доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Ахметова Айнаш Жумажановна - преподаватель кафедры государственно-правовых дисциплин Alikhan Bokeikhan University.

Серік Темірлан – магистрант кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби.

Mukhamadieva Gulzhan Nusupzhanovna - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Akhmetova Ainash Zhumazhanova - Lecturer of the Department of State and Legal Disciplines of Alikhan Bokeikhan University.

Serik T. -2 year master's student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

В.В. Хан¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

КОНВЕЙЕРНЫЙ СПОСОБ УГОЛОВНОГО СУДОПРОИЗВОДСТВА КАК ФОРМА ОТЧУЖДЕНИЯ ИРРАЦИОНАЛЬНОГО

В рамках развития научной школы «дихотомия иррационального/рационального в уголовном процессе» представлена попытка экспланаторности синхронии обвинительного уклона уголовного правосудия за счет интерпретативной парадигмы диахронических пластов национального уголовного процесса. В этой связи автором раскрывается семантическая канва объективной (материальной) истины как основной цели уголовного процесса, вне зависимости от исторической формы и национального типа. Восстанавливая хронологию реформирования правоохранительной и судебной системы, автор иллюстрирует поэтапное забвение качественное подхода к расследованию преступлений и справедливому судебному разбирательству. Проведенный анализ подробно раскрывает механизм формирования нового типа правового сознания, основанного на архетипе обвинительного уклона правосудия.

Ключевые слова: объективная истина, обвинительный уклон правосудия, редуцированное судопроизводство, квантитативное судопроизводство.

Қылмыстық сот ісін жүргізудің конвейерлік тәсілі иррационалды неліктен шығару нысаны ретінде

«Қылмыстық процестегі иррационалды/рационалды дихотомия» ғылыми мектебін дамыту шеңберінде Ұлттық қылмыстық процестің диахронистік қабаттарының интерпретациялық парадигмасы есебінен қылмыстық сот төрелігінің айыптау бейімділігін экспланаторлық синхрондау әрекеті ұсынылды. Осыған байланысты автор тарихи нысаны мен ұлттық түріне қарамастан қылмыстық процестің негізгі мақсаты ретінде объективті (материалдық) ақиқаттың семантикалық кенептерін ашады. Құқық қорғау және сот жүйесін реформалау хронологиясын қалпына келтіре отырып, автор қылмыстарды тергеу мен әділ сот ісін жүргізудің қалитивті тәсілін кезең-кезеңімен ұмытып кетуді суреттейді. Жүргізілген талдау сот төрелігінің айыптау бетбұрыс архетипіне негізделген құқықтық сананың жаңа түрін қалыптастыру механизмін егжей-тегжейлі ашады.

Түйінді сөздер: объективті ақиқат, сот төрелігін айыптау, қысқартылған сот ісін жүргізу, квантитативті сот ісін жүргізу.

Conveyor method of criminal proceedings as a form of alienation of the irrational

Within the framework of the development of the scientific school "the irrational/rational dichotomy in criminal proceedings", an attempt is made to explanationalize the synchronicity of the accusatory bias of criminal justice at the expense of the interpretive paradigm of the diachronic layers of the national criminal process. In this regard, the author reveals the semantic outline of objective (material) truth as the main goal of the criminal process, regardless of the historical form and national type. Restoring the chronology of the reform of the law enforcement and judicial system, the author illustrates the gradual oblivion of the qualitative approach to the investigation of crimes and fair trial. The analysis reveals in detail the mechanism of formation of a new type of legal consciousness based on the archetype of the accusatory bias of justice.

Keywords: objective truth, accusatory bias of justice, reduced legal proceedings, quantitative legal proceedings.

Введение. В основу сложившейся парадигмы обвинительного уклона уголовного правосудия исторически заложена синергия двух концепций: количественного (формально-статистического) и редуцированного (ускоренно-упрощенного) судопроизводства. Основным предназначением обеих концепций является конструирование некоего конвейера, позволяющего осуществлять поточное производство уголовных репрессий и, опираясь на неверную интерпретацию, а точнее волюнтаристические фокусировки формальных элементов принципа законности, формировать так называемое единообразие применения закона, которое, по сути, представляет собой не что иное, как типовое клише, штамп разрешения уголовных дел.

Такая механическая конструкция производства уголовных репрессий позволяет автоматизировать процесс, не только отчуждения иррационального компонента права, но и уничтожения его (права) природы, устанавливающей универсальный и всеобщий характер Идей права, принципов и их развернутого содержания в правовых нормах, интерпретируемых и применяемых с учетом особенностей, специфики каждого юридического факта, жизненного обстоятельства, имеющего неповторимый, уникальный характер.

При таком формате осуществляется попытка заковать содержание принципа справедливости в юридическую формулу ассоциативного отождествления его (принципа справедливости) с соразмерностью наказания. Вместе с тем правовая категория (принцип) «справедливость» несоизмеримо богаче по своему содержанию и не подлежит облечению в дефиницию и даже в понятие, поскольку ее существенные свойства прибывают в постоянном движении и эксплицируются исключительно в момент применения права. В этом отношении правовая категория (принцип) «справедливость» является инвариантной по форме и вариативной по содержанию, так как фиксация ее (справедливости) существенных признаков находится в прямой зависимости от совокупности материальных составляющих конкретного юридического факта, конкретной объективной реальности.

Методы. В основе исследования положен диалектический метод познания процессов и явлений в их движении и развитии. Помимо общедиалектического метода познания автором использован исторический и компаративный метод, метод анализа и синтеза, декомпозиция, формально-юридический метод, классификация, систематизация, типологизация.

Основная часть. Принцип справедливости детерминирует имманентно присущую уголовному процессу цель – установление объективной (материальной) истины по делу. Так, начиная с обвинительной формы разрешения конфликтов догосударственного общества, третья сторона (арбитр) была вынуждена доискиваться правды, истины, убеждающей в справедливости принятого решения всех участников процесса. В противном случае в условиях отсутствия аппарата принуждения медиативное производство не смогло бы решить стоящие перед ним задачи – примирение сторон и компенсация причиненного ущерба.

Принцип объективной (материальной) истины не является чуждым и для состязательной формы уголовного процесса, вопреки существующего в теории уголовного процесса мнения, гиперболизирующего спор сторон в качестве доминирующего предмета судопроизводства. Вместе с тем акты правосудия в состязательной форме уголовного процесса также подвержены законам формальной логики и требуют своего обоснования (достаточного основания), вследствие чего судья не может оставаться в полной мере пассивным, особенно в условиях сокращенного порядка судопроизводства, т.е. без участия присяжных заседателей.

В современной западной форме инквизиционного уголовного процесса несмотря на то, что вместо употребления термина «объективной (материальной) истины» ис-

пользуется понятие «судейское убеждение», в силу признания человеческого познания несовершенным, тем не менее обязанность суда по исследованию всех фактов и доказательств, имеющих значение для разрешения уголовного дела, отсутствие сторон и активность суда, свидетельствуют об определении в качестве цели уголовного процесса – достижение истины.

Итак, несмотря на все многообразие используемой терминологии национальных типов состязательной либо инквизиционной форм уголовного судопроизводства, положенных в основание резюмирующего процессуального акта, конечного результата уголовного процесса, компоненты их содержания обращены непосредственно к достижению объективной (материальной) истины по делу. Вопрос состоит лишь в том, насколько в той или иной семантической канве объективная (материальная) истина отождествляется с абсолютной истиной, которая согласно законам и принципам диалектики является недостижимой.

Иными словами, западная теория и практика уголовного процесса отрицает абсолютную истину, но не в коей мере не противостоит истине материальной (объективной), являющейся результатом процесса доказывания, состоящего в обосновании предъявленного обвинения на соответствие его объективной действительности, виновности/невиновности лица, привлекаемого к уголовной ответственности. Такое положение детерминировано синергией принципов свободной оценки доказательств, по внутреннему убеждению, и презумпции невиновности, заключающейся в обязанности судьи выносить обвинительный приговор только при отсутствии каких-либо сомнений в виновности подсудимого. На этих столпах покоится гносеология и логика познания объективной действительности, так как объективная истина это знание, которое «отражает объективную реальность в ее действительных и возможных формах, но существующую независимо от познающего субъекта» [1].

Отождествление объективной (материальной) истины с абсолютной, породившей диспуты в советской философии и теории уголовного процесса, обусловлено ленинскими заветами о том, что признавать объективную истину, значит так или иначе признавать истину абсолютную [2]. Абсолютная истина действительно выступает коррелятом по отношению к истине относительной, однако с позиции уголовно-процессуального доказывания для знания приемлемы иные качественные характеристики: достоверность и вероятность. Именно достоверное знание формирует понятие объективной (материальной) истины в уголовном процессе, вне зависимости от используемой той или иной лингвистической терминологии.

Достоверность является доминантой в системе качественных характеристик уголовно-процессуальных доказательств. Достоверность определяется всесторонностью и полнотой исследования, поскольку знание не может быть достоверным (истинным), если оно имеет хоть одно малейшее сомнение. Поэтому неотъемлемым компонентом семантической канвы принципа презумпции невиновности является положение о том, что любое сомнение толкуется в пользу обвиняемого, а принципа свободной оценки доказательств – внутреннее убеждение в отсутствии сомнений.

В то же время доказательство не может считаться достоверным, если оно получено с нарушением уголовно-процессуального закона. Законность получения фактических данных делает допустимостью качественной характеристикой, неотъемлемым свойством доказательств. Соответственно, соблюдение естественных прав человека, облеченное в процессуальную форму, являясь процессуальной гарантией от незаконного и необоснованного привлечения к уголовной ответственности, выступает в качестве маркера допустимости и как следствие, достоверности доказательств.

В этой связи теоретические рассуждения в науке уголовного процесса о защите прав человека и достижении истины по делу как конкурирующих целей уголовного судопроизводства [3] являются спекулятивными по своей природе, так как эти концепции

(цели) не находятся в юридической синтагме, а образуют единую парадигму справедливого правосудия. Такая позиция в полной мере отражает эволюционную модернизацию инквизиционного уголовного процесса, диахронически формировавшую процессуальные гарантии достижения истины по делу за счет усиления прав человека. В частности, в ходе модернизации проводится институциональная граница между расследованием и судебным разбирательством, а вместе с этим появляются и стороны процесса в лице профессионального обвинителя и квалифицированного защитника. Тайность и письменность процесса остается механизмом формирования доказательственной базы инквизитора, в то время как непосредственность, устность и гласность составляют систему гарантий трансформации «доказательств для себя» в «доказательства для всех». В этих условиях теория формальных доказательств, ограничивающая процессуальное всемогущество инквизитора утрачивает свой смысл и преобразовывается в свободную оценку доказательств суда по внутреннему убеждению, что упраздняет критерии заранее установленной силы каких-либо доказательств. Пытка перестает быть средством получения признания обвиняемого, так как оно больше не является царицей доказательств, а представляет морально-психологическое отношение обвиняемого к содеянному деянию.

Таким образом, в ходе эволюционной модернизации инквизиционной формы уголовного судопроизводства образуются функциональные звенья: полицейское дознание, предварительное следствие, уголовное преследование и судебное разбирательство. Подобная модификация инквизиционного процесса, закрепившаяся во французском типе уголовного судопроизводства, впоследствии стала прототипом уголовного процесса Российской Империи, воплощенным в результате судебной реформы 1864 года.

Главным достоинством французской модели является идентичность процессуальных функций с организационной диспозицией субъектов уголовного процесса. Так, функция дознания отнесена к компетенции полиции и решает задачу по раскрытию преступлений. Функция предварительного следствия образует компетенцию следователя, состоящего при судебной власти, что обеспечивает его процессуальную независимость и самостоятельность в решении задач по достижению объективной (материальной) истины по делу. Функция уголовного преследования (термин имплементирован из французского права) входит в компетенцию прокурора как стороны обвинения. Функция правосудия является исключительной компетенцией суда и направлена на справедливое разрешение дела по существу.

Гармонизированное сочетание процессуальных функций с организационными диспозициями субъектов уголовного процесса обеспечивало процессуальную независимость и самостоятельность каждого звена судопроизводства, устанавливало зоны персональной ответственности за вверенные участки судопроизводства, устраняло предпосылки отчуждения иррационального компонента права, а вместе с этим и обвинительного уклона правосудия, применения штампов в разрешении уголовных дел.

Субъективная сторона правовой действительности предреволюционной школы юристов то же характеризуется высокой степенью профессионального правового сознания, определявшей иррациональный компонент права в качестве доминанты по отношению к рациональным нормам права, вследствие чего венцом демократичности уголовного судопроизводства стал вынесенный судом присяжных исторический оправдательный вердикт по делу В.И. Засулич.

Идеи и эмпирический опыт справедливого правосудия, укоренившиеся в правовой культуре юристов предреволюционной эпохи, сказались и на практике правосудия постреволюционного периода, на который приходится самый высокий процент оправдательных приговоров в истории советского государства [3, 32 с.], а также от 40% до 50% прекращения уголовных дел в стадии придания суду [4].

Вполне естественно, что такая архитектура уголовного процесса противоречила духу пролетарской революции и революционному сознанию, опиравшимся на радикальное отчуждение иррационального компонента права, а, следовательно, подлежала реконструкции (коренному переустройству) с позиции квантитативной и редуцированной концепций, позволявших быстро и просто осуществлять массовую аннигиляцию инакомыслия, творчества, свободолобия.

Первым шагом в этом направлении становится отождествление функций дознания, следствия и уголовного преследования, что позволило создать единую, цельную, реакционную, карательно-репрессивную функцию полицейского (милицейского) органа. В результате функция расследования – установления объективной истины войдет в подчинение функций дознания и обвинения [5].

Следующим шагом становится наделение внеправовым способом карательно-репрессивного полицейского (милицейского) органа функцией правосудия, что приведет к регрессивной реконструкции первоначальной модели инквизиционной формы уголовного судопроизводства с присущими для нее атрибутами: формальными доказательствами, пыткой, мистификацией образа преступного элемента («охота на ведьм»).

Завершающим этапом закрепления механической конструкции конвейерного способа уголовного судопроизводства, формирования монолитной карательной модели правосудия с мнимыми признаками конституционности можно датировать периодом «хрущевской оттепели», когда профессиональное сознание судебной власти аккумулировалось с реакционными принципами уголовной расправы. Так, не только подчинение воли судебной власти органу уголовного преследования (Генеральному Прокурору СССР) вплоть до принятия полного презрения института права, но и воплощение самого суда в качестве конечной инстанции «процессуальной тройки» весьма красочно иллюстрируется решениями Верховного Суда СССР по делам «валютчиков» и «нейланды», а также карикатурным судилищем Нобелевского лауреата И.А. Бродского. В квантитативном аспекте иллюстрирования процесса превращения судей в последний элемент системы уголовного преследования с признаками конституционности «процессуальной тройки», следует обратить внимание на тот факт, что начиная с 1954 г. количество оправдательных приговоров практически сокращается вдвое – с 10% до 5,5%, с 1957 г. еще раз вдвое – с 5,5% до 2,5%, а с 1967 г. судебная практика приходит к уже традиционному для постсоветского (евразийского) пространства – 1% [3, 32 с.].

Таким образом, объективная сторона поточной технологии уголовного судопроизводства закрепились деградированным за годы репрессий и формирования юридических кадров, профессиональным и общественным правовым сознанием, при которых первостепенной и наиболее важной целью уголовного процесса становится – борьба с преступностью, что мертвой сцепкой фиксирует в сознаниях людей обвинительный уклон правосудия, принцип формальной (механической) неотвратимости наказания.

Сформированная модель субъективной стороны правовой действительности становится неотъемлемой частью правовой культуры советского, а в последующем и постсоветского общества. Она пронизывает все сферы деятельности права: правоприменение, правотворчество, науку и образование. В частности, выдающийся российский ученый-процессуалист современности Ю.К. Орлов, чьи научные труды argoіі бесценны, носят методологический и практический характер в части уголовно-процессуального доказывания, тем не менее всецело подчиненный идеологии доминирования общественного (государственного) интереса над интересами и правами отдельной личности в эмоциональном порыве выводит формулу: «часть никогда не может быть больше и ценнее целого. Поэтому интересы отдельной личности не могут быть более ценными, чем интересы общества в целом» [6].

Впрочем, проблема аргументации, выведенной профессором Ю.К. Орловым формулы заключается в том, что он в порыве эмоций в ее обоснование вкладывает уровень

(период) животного состояния человека пытаюсь апеллировать до правовыми формами общественного сознания, в то время как право является наивысшим достижением культуры и цивилизации человечества, наиболее совершенной формой его общественного сознания, ставшим универсальным средством регулирования общественных отношений. Право рационально в том смысле, что оно выходит за грани мистификации «патриархальной концепции», последовательно преобразующейся в религиозные, коммунистические, фашистские и иные парадигмы общественного сознания «средневекового уровня», основанные на манипуляции биологического свойства животной (социальной) природы человека, выраженного в поиске авторитета (лидера), при которых, действительно «никогда права отдельного человека не были и никогда не будут высшей ценностью» [6, 9 с.].

Однако коррелятом права выступает не псевдообщественный, государственный интерес, доминирующий над интересами отдельной личности, а человек (индивид), его жизнь, права и свободы как высшая ценность общества и государства. В этом контексте вопреки мнению профессора Ю.К. Орлова следует подчеркнуть, что для права нет более высокой ценности чем человек. Даже в военное время жизнь человека занимает первостепенную роль, так как человеческий ресурс стратегически важен не только для осуществления боевых действий, ведущих к победе в войне, но и для дальнейшего развития государства, его экономики, культуры, образования, науки и техники в послевоенный период, о чем мы с вами смогли убедиться на исторических фактах и выведенных из них закономерностей попираания прав в годы политических репрессий. Это как раз явный пример того, как целое не может существовать без частного, и если в военное время «интересы отдельной личности отходят на задний план либо вообще не принимаются в расчет» [6, 9 с.], то это уже не сопротивление противнику с целью самосохранения общества и государства, его традиций, культуры, экономики, суверенитета, национального достояния, а бессмысленное «забрасывание трупами врага» собственных граждан или говоря иначе – самоуничтожение.

Поэтому, как забрасывание трупами врага не может представлять собой цель самосохранения государства, так и борьба с преступностью не может являться основной целью уголовного процесса. Соответственно, позиция профессора Ю.К. Орлова о достижении истины как промежуточной цели уголовного процесса и борьбы с преступностью как доминанты уголовно-процессуальной деятельности является, по меньшей мере, сомнительной. В целом эмоциональные порывы профессора Ю.К. Орлова вполне объяснимы, они отражают проблему постсоветского общества, которое после развала советского государства столкнулось с новой паразитической концепцией, надменной аморальной экспликацией коррупционного поведения, ее (коррупции) вседозволенности и чванства по отношению к общечеловеческим ценностям, презрения к праву в целом, как к иррациональному, так и рациональному компонентам. Постсоветское общество, пронеся сквозь унижения и войны, сохранившее в себе моральные, общечеловеческие ценности столкнулось с новой преступной формой социальной несправедливости, что в компаративном историческом аспекте подкрепляет своей эмпирикой верность коммунистических идей всеобщего равенства и тем самым детерминирует стремление разных социальных групп в прошлое, назад к мнимой стабильности.

И здесь надо особо подчеркнуть, что такое стремление является хоть и закономерным, но ошибочным, поскольку выведенная платоновской философией аксиома о невозможности всеобщей свободы при наличии хоть одного раба притягивает к себе все больше исторических доказательств и остается релевантной по настоящее время. Наряду с этим математический метод, начиная с работы П.Н. Ткачева и заканчивая теорией игр, исторически подтверждает положительный эффект действия юридических формул принципа презумпции невиновности по отношению к достижению объективной истины по делу, а также взаимозависимость вероятности судебных ошибок с коли-

чеством голосов присяжных, достаточных для осуждения, и, соответственно, выигрыши и проигрыши общества от такого правосудия [7; 8].

Относительно последнего оценочным фактором выигрыша/проигрыша общества от обвинительного уклона правосудия могут служить результаты познания В. Радченко феномена квантитативного и редуцированного – конвейерного производства в период «хрущевской оттепели», сформулировавшим формулу отражения прогрессивного роста преступности ужесточению мер карательного характера, особенно, в части особо опасных преступлений (убийств, тяжких телесных повреждений, разбойных нападений). Так, в качестве основной причины данной тенденции, согласно результатам его исследования, является стремительное преобразование социальной структуры общества в условиях увеличения роста людей с уголовной судимостью и распространения культурных ценностей тюремного мира [9].

К общему сожалению, современный кадровый потенциал практикующих юристов остается воспитанным в духе беспощадной борьбы с преступностью, а наука и образование (в целом) находится в стадии нарастающего регресса, что закономерным образом отражается на экспланаторности нормативного обеспечения уголовной политики государства. Так, в последние пять лет наблюдается активная деятельность со стороны судебной власти по усилению объективных маркеров пассивности суда в защите прав и свобод человека, возвращение ее назначения к квазиконституционной роли процессуальной тройки.

Все имеющиеся достижения правовой культуры суверенного Казахстана, доставшиеся нам дорогой ценой, последовательным скрупулезным трудом в процессе реформирования национального права, усиления независимости судебной власти и активного положения суда в сфере защиты прав и свобод человека и гражданина, на всех стадиях уголовного процесса, стали сворачиваться и обращаться вспять к квантитативно-редуцированной парадигме. При этом неоднократные неудавшиеся попытки внесения изменений и дополнений на уровне закона [10] не оставляют надежды в своей экспликации в нормативных постановлениях Верховного Суда. В частности, проект нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан по уголовному и уголовно-процессуальному законодательству» содержит множество положений, не просто отчуждающих иррациональный компонент права, но и превращающих суд в орган уголовного преследования. Например, п. 7 «О некоторых вопросах применения законодательства о судебной власти в Республике Казахстан» от 14 мая 1998 года № 1 содержит в себе исключение из практики суда закона формальной логики «достаточного основания», а вместе с этим отчуждает требование обоснованности судебных решений, демократические принципы уголовного судопроизводства и трансформационный процесс «доказательств для себя» в «доказательства для всех», основанном на принципе гласности судебного разбирательства.

Кроме того, в этом же пункте осуществляется попытка неправильной интерпретации сущности и расширения диспозиции ч. 1 ст. 407 УК РК путем переопределения противоправного деяния по воспрепятствованию правосудия в цензуру общественного контроля судебной деятельности со стороны единственного источника власти – народа Казахстана, придавая любой форме обсуждения судебного действия и/или решения преступный характер. Говоря иначе, ст. 407 УК РК, ставящая под охрану принципы уголовного правосудия в редакции нормативного постановления Верховного Суда сама обретает преступную форму по отношению к международному конвенционному стандарту справедливого уголовного судопроизводства.

Другим (из множества остальных) примером положений проекта нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые нормативные постановления Верховного Суда Республики Ка-

захстан по уголовному и уголовно-процессуальному законодательству» может служить п. 23 «О некоторых вопросах санкционирования мер пресечения» от 24 января 2020 года № 1, в котором мотивировка и обоснованность судебного решения возлагаются на орган, ходатайствующий об избрании меры пресечения в виде содержания под стражей. Точнее, опираясь на логику содержания данного положения орган, ходатайствующий об избрании меры пресечения в виде содержания под стражей, обязан будет представить суду на выбор два решения, один из которых и будет приниматься судом исходя из его желания, но не основанное на материалах разбирательства дела [11].

Подобные реформы в корне противоречат политики Нового Казахстана, основанного на идеологеме «слышащего государства» и политики Президента К.-Ж.К. Токаева желающего покончить с репрессированным историческим прошлым путем уничтожения монолитной системы уголовного правосудия и формирования дифференцированной трехзвенной модели уголовного процесса, способной обеспечить своевременную защиту граждан в соответствии с высокими стандартами международного права [12].

Суд является олицетворением правосудия, что означает беспристрастное разрешение спора сторон актом, имеющим силу закона: при регистрации преступления, расследовании, рассмотрении по существу, повторном и ревизионном производстве. Суд несет фактическую ответственность за реализацию прав и свобод личности. Придавая суду статус самостоятельной ветви власти, граждане видят в нем защитника от произвольной, односторонней интерпретации правовой нормы и юридических фактов, неправильного применения нормы права по отношению к конкретному, частному случаю, исполнительной и законодательной властью, нижестоящими судебными инстанциями.

Особое место в национальной системе уголовного процесса занимают следственные судьи, являющиеся значительным достижением в становлении нашего государства, поскольку осуществляют правосудие в стадии досудебного производства, обеспечивая всесторонне, полное и объективное расследование по уголовному делу. Перспектива развития следственных судей состоит в том, что они должны в полном объеме реализовать свое процессуальное назначение по не дозволению применения мер, не только ограничивающих конституционные права и свободы человека, но и умоляющих законные права и интересы участников уголовного процесса. Для этого необходимо изменить парадигму правосознания и прекратить интерпретировать функцию следственных судей в качестве контрольной, координирующей деятельности досудебного производства.

Судебная власть является гарантом недопущения нарушения прав и свобод человека. Если такие нарушения имелись на досудебных этапах производства, попирались права и не соблюдались принципы уголовного процесса, то вынесенное судом решение, на основании материалов расследования, закономерно не может стать убедительным, справедливым для граждан. Законность и справедливость являются тождественными категориями, однако они могут занимать и противоположное положение. Неправильная интерпретация правовой нормы, неумелое применение к отдельному, частному случаю, поверхностное восприятие юридического факта, могут привести к законному (формальному), но не справедливому акту правосудия (процессуальному решению, приговору суда).

Следовательно, успех трансформации монолитной трехзвенной модели уголовного процесса в дифференцированную, заключается в изменении парадигмы правосознания и повышении уровня правовой культуры юридического сообщества, через юридическое образование и науку. Монолитность трехзвенной модели уголовного процесса будет держаться до тех пор, пока уголовная полиция, прокурор и суд не станут критически оценивать собранные по делу и представленные в суде доказательства, а для этого нужны углубленные познания в криминалистике, уголовном праве и процессе [13; 14].

Заключение. Таким образом, конвейерный способ уголовного судопроизводства ставший основной формой механизации радикального, насильственного отчуждения иррационального компонента права в деятельности репрессивно-карательных органов, осуществлявших процесс раскулачивания и дебаизации, существенным образом отразился на формировании профессионального и общественного правового сознания, отождествлении процессуальных функций и асимметрии организационной диспозиции субъектов уголовного процесса, образовавших конструкцию монолитного уголовного правосудия.

Наряду с процессуальной и организационной диспозицией субъектов уголовного процесса ведущее место в сохранении парадигмы обвинительного уклона правосудия занимает субъективная правовая действительность, которая эксплицируется непосредственно в правотворческом и правоприменительном процессах, правовой науке и юридическом образовании.

Переоценка рассмотренных нами компонентов конвейерного уголовного судопроизводства, объективной и субъективной стороны проблемы правовой действительности, способна положительным образом отразится на трансформации обвинительного уклона национального уголовного процесса в форму справедливого правосудия, отвечающего высоким стандартам стран ОЭСР, а значит выйти нашему обществу из порочного круга большевистской модели уголовного судопроизводства.

Список использованных источников

1. Копнин П.В. Гносеологические и логические основы науки. М.: «Мысль», 1974. – С. 138.
2. Ленин В.И. Материализм и эмпириокритицизм // Полн. собр. соч. 5-е изд. Т. 18. М.: Изд-во политической литературы, 1968. С. 134-135.
3. Петрухин И.Л. Оправдательный приговор и право на реабилитацию: монография. – М.: Проспект, 2009. С. 9.
4. Реформа Советского уголовного процесса: прения по докладу Н.В. Крыленко и заключительные слова Н.В. Крыленко и А.Я. Эстрина // Революция права. – № 2. – 1928. – С. 68.
5. В национальной истории уголовного процесса функция расследования обретет свое процессуальное назначение, фактическую, действительную процессуальную свободу, самостоятельность и независимость в организационной диспозиции Государственного следственного комитета Республики Казахстан.
6. Орлов Ю.К. Современные проблемы доказывания и использования специальных знаний в уголовном судопроизводстве: научно-учебное пособие. – М.: Проспект, 2017. – С. 8.
7. Судебные ошибки. Посвящаемые присяжным заседателям. Т. 1 / Сост.: Ткачев П.Н. (Под ред., пер.) - С.-Пб.: Изд. Ю. Луканина и К, 1867. - 435 с.
8. Диксит А., Нейлбафф Б. Теория игр. Искусство стратегического мышления в бизнесе и жизни. 2015. – 532 с.
9. Радченко В.И. Хорошо сидим. Почти четверть мужского населения уже прошла тюремные университеты // Российская газета – Федеральный выпуск № 0 (4741). 02.09.2008.
10. Хан В.В. Объективизация обвинительного уклона суда: идеи современности // «Модернизация уголовного, уголовно-процессуального и уголовно-исполнительного законодательства в условиях цифровой трансформации общества»: Сборник материалов международного круглого стола (19 мая 2022 года). – Косши: Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, 2022. – С. 106-113.
11. Проект нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые нормативные постановления Верховного Суда Республики Казахстан по уголовному и уголовно-процессуальному законодательству» // текущее делопроизводство АПО при ГП РК по состоянию на 07.10.2022 г.
12. Казахстан в новой реальности: время действий: Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2020 года [Электронный ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/K2000002020> (дата обращения: 14.04.2021).

13. Хан В.В. Трехзвенная система уголовного судопроизводства: перспективы внедрения // Қылмыстық сот төрелігінің үш буынды моделі – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету кепілі: халықар. ғыл.-тәж. конф. мат-ры (02.04 2021 ж.) = Трехзвенная модель уголовного правосудия – гарантия обеспечения прав и свобод граждан: мат. межд. науч.-практ. конф. (02.04 2021 г.). – Алматы: ҚР ИМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының ҒЗжРБЖҰБ, 2021. С. 93-98;

14. Хан В.В. Трансформировать монолитную концепцию судопроизводства в более совершенную модель уголовного правосудия // Zanger. – № 5 (238). – 2021. – С. 39-42

Сведения об авторе

Хан Виталий Вячеславович – профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, кандидат юридических наук, ассоциированный профессор.

Хан Виталий Вячеславович – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры, заң ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор.

Vitaliy V. Khan – Professor of the Academy of Law Enforcement Agencies at the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor.

А.Б. Избасова¹, А.Г. Кан², К.М. Каракулова¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД РК имени М.Есбулатова, Алматы, Республика Казахстан

ОБЪЕКТЫ СУДЕБНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ ДОКУМЕНТОВ И ИХ КЛАССИФИКАЦИЯ

В данной статье раскрывается классификация объектов судебно-технической экспертизы документов, основанная на обобщении и научном анализе экспертной практики и судебных решений по делам, связанными с назначениями судебно-технической экспертизы документов. В частности, выделены непосредственные объекты судебно-технической экспертизы документов. В статье определено понятие предмета судебно-технической экспертизы документов с учетом структурных элементов в виде определенной цели (задачи) исследования, научных средств и методов исследования. Также рассмотрено понятие объекта судебно-технической экспертизы документов с неотъемлемыми и определяющими признаками видовой принадлежности экспертного исследования. Систематизация объектов судебно-технической экспертизы документов связана с постановкой конкретных экспертных задач и с соответствующими рекомендуемыми для их решения методами. Особое внимание уделено современной актуальности комплексности экспертного познания свойств и признаков объектов судебно-технической экспертизы документов. Научно-методологическую основу классификации объектов судебно-технической экспертизы составляют законы и подзаконные нормативные правовые акты Республики Казахстан, а также труды известных ученых-криминалистов занимающихся вопросами судебно-экспертной деятельности. Целью исследования является четкое разграничение объектов судебно-технической экспертизы документов, что имеет особую практическую значимость для быстрого и полного раскрытия и расследования правонарушений, связанных с решением задач судебно-технической экспертизы документов.

Ключевые слова: судебно-техническая экспертиза, экспертное исследование, предмет экспертизы, объект экспертизы, документ, реквизит документа, печатающие устройства, чернила.

Құжаттардың сот-техникалық сараптама объектілері және олардың сыныптамасы

Осы мақалада құжаттардың сот-техникалық сараптамасын тағайындауға байланысты істер бойынша сараптама практикасын және сот шешімдерін жинақтауға және ғылыми талдауға негізделген құжаттардың сот-техникалық сараптамасы объектілерінің сыныптамасы ашып көрсетіледі. Атап айтқанда құжаттардың сот-техникалық сараптамасының тікелей объектілері анықталған. Мақалада зерттеудің белгілі бір мақсаты (міндеті), зерттеудің ғылыми құралдары мен әдістері түріндегі құрылымдық элементтерді ескере отырып, құжаттардың сот-техникалық сараптамасы нысанасының ұғымы айқындалды. Сондай-ақ сот-техникалық сараптама объектісі ұғымы сараптамалық зерттеудің ажырамас әрі айқындаушы белгілері бар құжаттар қарастырылған. Құжаттардың сот-техникалық сараптама объектілерін жүйелеу нақты сараптамалық міндеттерді қоюмен және оларды шешу үшін ұсынылатын тиісті әдістермен байланысты. Құжаттардың сот-техникалық сараптамасы объектілерінің қасиеттері мен белгілерін сараптамалық танымның қазіргі заманғы кешенділіктің өзектілігіне ерекше назар аударылады. Сот-техникалық сараптама объектілерін жіктеудің ғылыми-әдіснамалық негізін Қазақстан Республикасының заңдары мен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілері, сондай-ақ сот-сараптама қызметі мәселелерімен айналысатын белгілі ғалым-криминалистердің еңбектері құрайды. Зерттеудің мақсаты құжаттардың сот-техникалық сараптамасы

объектілерінің аражігін нақты ажырату болып табылады, бұл құжаттардың сот-техникалық сараптамасы міндеттерін шешумен байланысты құқық бұзушылықтарды тез және толық ашу және тергеу үшін ерекше практикалық маңызы бар.

Түйінді сөздер: сот-техникалық сараптамасы, сараптамалық зерттеу, сараптама заты, сараптама объектісі, құжат, құжат реквизиттері, басып шығару құрылғылары, сия

Objects of forensic technical examination of documents and their classification

This article reveals the classification of objects of forensic examination of documents, based on the generalization and scientific analysis of expert practice and court decisions in cases related to the appointment of forensic examination of documents. In particular, the immediate objects of forensic technical examination of documents are highlighted. The article defines the concept of the subject of forensic technical examination of documents, taking into account structural elements in the form of a specific purpose (task) of research, scientific means and research methods. The concept of the object of forensic technical examination of documents with integral and defining characteristics of the type of expert research is also considered. The systematization of the objects of forensic technical examination of documents is associated with the formulation of specific expert tasks and with the appropriate methods recommended for their solution. Special attention is paid to the modern relevance of the complexity of expert knowledge of the properties and features of objects of forensic technical examination of documents. The scientific and methodological basis for the classification of objects of forensic technical expertise is the laws and subordinate regulatory legal acts of the Republic of Kazakhstan, as well as the works of well-known forensic scientists dealing with forensic activities. The purpose of the study is to clearly distinguish the objects of forensic examination of documents, which is of particular practical importance for the rapid and complete disclosure and investigation of offenses related to solving the tasks of forensic examination of documents.

Keywords: forensic technical expertise, expert research, subject of expertise, object of expertise, document, document details, printing devices, ink.

Введение. Судебно-техническая экспертиза документов в связи с многообразием исследуемых объектов является одной из самых сложных. Данный вид экспертизы требует от эксперта, ее проводящего, познаний в самых различных областях научных знаний: технологии изготовления веществ и приспособлений для изготовления материалов документа, методах изготовления печатей и штампов, особенной полиграфических и репрографических способов воспроизведения изображений и т.д.

Анализ практической деятельности расследований и разбирательств правонарушений в уголовном и гражданском судопроизводстве, показывает, что без проведения судебно-технической экспертизы документов не представляется возможным разрешение дела по существу. Результатом проведения судебно-технической экспертизы могут являться данные, которые способствуют уточнению некоторых обстоятельств совершенного правонарушения в виде изобличения лица совершившего правонарушение, установления морального и материального ущерба и многое другое.

Цель данного экспертного исследования заключается в четком разграничении объектов непосредственно исследуемых судебно-технической экспертизой документов для решения поставленных задач в целях быстрого и полного раскрытия и расследования правонарушений.

Основания часть. Судебно-техническая экспертиза документов это один из видов судебной экспертизы, целью проведения которой является установление всех необходимых обстоятельств изготовления материалов и реквизитов документов, определения фактов внесения конкретных изменений в них, способов их подделки, а также выявление первоначального содержания документов. Этот список задач не является исчерпывающим.

Для правильного решения поставленных задач эксперт, проводящий данный вид судебной экспертизы по исследованию документов, их материалов и реквизитов, должен обладать научными знаниями о специальных диагностических свойствах и признаках объектов судебно-технической экспертизы документов, разбираться в основах изготовления полиграфической продукции, репрографических способах их изготовления, технологиях производства веществ и приспособлений для изготовления материалов документа, определенных способах изготовления удостоверительных форм (печатей и штампов) и многое другое.

Кроме того, лицо, осуществляющее судебно-техническую экспертизу документов, обязан владеть всеми методологическими основами проведения данного вида экспертного исследования, а также знать все необходимые для его производства конкретные методы исследования объектов.

Для правильной классификации объектов судебно-технической экспертизы документов для начала нужно определить, что является предметом ее исследования.

Из научного толкования предмета познания всех видов судебных экспертиз, в предмет исследования входят следующие важные элементы: определенные цели (задачи) исследования, а также определенные условия исследования в виде научных средств и методов исследования.

Исходя из общего понятия предмета познания, представляется возможным более четко определить предмет судебно-технической экспертизы документов. Так, предметом судебно-технической экспертизы документов являются фактические обстоятельства, имеющие значение для раскрытия и расследования правонарушений, связанные с изготовлением документов, материалов и их реквизитов, фактов внесения конкретных изменений в них, способов их подделки, основанные на специальных познаниях в области технического исследования документов в установленном законодательством порядке» [1, 73 с.].

Методы исследования. В ходе исследования были применены общенаучные теоретические методы. Основным методом для всей работы выступал метод познания научных и теоретических материалов. При рассмотрении вопросов о криминалистических свойствах и признаках объектов судебно-технической экспертизы использовался метод анализа литературы; метод обобщения — при выделении непосредственных объектов судебно-технической экспертизы; логический метод — при проведении анализа проблемных вопросов при классификации объектов судебно-технической экспертизы документов.

Обсуждение. Важно отметить, что необходимым признаком разграничения всех экспертных исследований являются сведения о разного рода непосредственных объектов исследования. По мнению Шляхова А.Р. «объекты экспертизы – это носители информации о фактах и событиях, источники фактических данных, получаемых путем применения специальных познаний» [2, 16 с.].

В широком смысле, по мнению Росинской Р.Е., объектами экспертизы являются вещества, материалы, промышленная продукция и иные изделия, технологии, художественные произведения, тело и психика человека, документы и многое другое [3, 21 с.].

Законодательно закрепленная классификация непосредственного объекта судебно-технической экспертизы документов делится на три категории: приспособления и вещества для изготовления документов (либо внесения изменений в ранее изготовленные документы), и соответственно, сами документы, их реквизиты и материалы.

Документы, их реквизиты и материалы. Под определением «документа» следует понимать физический объект, который содержит письменную или печатную информацию. В настоящее время большая часть информации теперь может храниться в электронном виде, и это выходит за рамки данного вида исследования. Сначала можно было бы подумать, что в современную электронную эпоху потребность в эксперте со-

ответствующей квалификации незначительно, так как время безбумажного офиса, виртуальных учетных записей и зашифрованной информации уже наступил. Тем не менее, войдя в любой современный офис, мы заметим: липкие заметки на компьютерах, списки, справочные номера, распечатанные электронные письма и ксерокопии - все это документы, которые могут иметь отношение к расследованию [6, 217 с.].

Именно документы являются непосредственными объектами судебно-технической экспертизы документов.

Документы в уголовно-процессуальном законодательстве Республики Казахстан могут быть признаны доказательствами по делу, лишь в случаях содержания в них сведений, зафиксированных в письменной форме в виде актов, справок и т.п., и имеющих значение для дела [7]. (Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г.).

Как уже было сказано документы это такие вещественные доказательства, которые нередко являются носителями таких свойств и признаков, которые требуют для их оценки специальных научных знаний в различных областях науки, и соответственно, могут быть недоступны для восприятия другим участникам.

Реквизит документа - одно из условий, которое обеспечивает юридическую силу документа. Если отсутствует обязательный реквизит, то документ лишается юридической значимости и приводит к несостоятельности любой сделки. То есть, документ подтверждает правовые обязательства или деловую деятельность какой-либо компании только в случае, если соблюден установленный порядок его оформления.

Реквизиты документа это определенный перечень обязательных сведений, которые должны быть представлены в конкретной последовательности в зависимости от вида официального документа.

Согласно государственному стандарту при изготовлении и оформлении документов в качестве реквизитов используются: государственный герб Республики Казахстан; эмблема организации или товарный знак (знак обслуживания); официальное наименование организации; справочные данные об организации; наименование вида документа; дата и регистрационный номер документа; место составления или издания документа; печать и подпись и т.п. (Государственный стандарт Республики Казахстан «Организационно-распорядительная документация») [8].

Также при расследовании уголовных и гражданских дел может возникнуть следственная необходимость предоставить информацию о возможном происхождении документа, а именно материале документа.

Большинство документов изготавливается из бумаги, хотя все чаще банкноты изготавливаются из полимеров, которые должны быть износостойкими и для которых требуются различные специальные методы исследования.

Процесс изготовления бумаги - это хорошо зарекомендовавшая себя технология, и большинство видов бумаги, производимой, например, для коммерческого использования, производятся в целом одним и тем же способом. Так, бумага изготавливается из целлюлозных волокон, полученных из дерева, льняной или хлопчатобумажной тряпки, макулатуры, конопли или соломы. После получения волокон целлюлозы, что осуществляется механическими или химическими средствами, волокна выпрямляются, затем отбеливаются, вся полученная масса высушивается и разглаживается, после чего бумага наматывается в рулоны и разрезается. А для получения разноцветной бумаги могут добавляться красители [9, 129 с.].

Описанные выше методы производства приводят к различиям в конечном продукте, которые можно проверить лабораторными способами. Если обнаруживаются различия бумаги, связанное с производством, то можно сказать, что бумага поступила из разных источников.

Бесценную информацию можно получить, изучив бумагу с помощью специальных методов исследования бумаги, результатом которых является определение структуры поверхности бумаги, толщины и массы одного м², ее плотности, состава по волокну и многое др. Данные методы позволяют установить давность изготовления бумаги, определить что же дальше произошло с бумагой после ее изготовления, и, таким образом, предоставить полезные рекомендации при расследовании преступлений [10, 231с.].

Некоторые из используемых методов могут быть выполнены без повреждения испытуемого образца, но другие требуют удаления и уничтожения небольшой части листа бумаги, к таким методам можно отнести химическую обработку волокон бумаги.

Для использования указанных методов эксперт должен иметь доступ к библиотеке различных типов волокон, где характеризуются особенности каждого типа волокна. Следовательно, это высококвалифицированная экспертиза, требующая значительного практического опыта.

За последнее десятилетие было опубликовано много публикаций по определению микроэлементов в бумаге с использованием методов масс-спектрометрии. Данный метод позволяет определить количественный состав элементов образцах бумаги из различных источников. Было обнаружено, что комбинация этих элементов позволяет легко различать образцы и, учитывая статистически разные пропорции, может служить хорошим показателем установления класса, вида бумаги, ее марки и даже предприятия-изготовителя. [11, 144 с.].

Следующая категория объектов судебно-технической экспертизы являются *приспособления для изготовления документов*. Все объекты судебно-технической экспертизы документов это физические носители информации: о материалах и реквизитах документа, обстоятельствах их изготовления, а также о конкретных способах их подделки.

К таким физическим носителям информации также относятся приспособления для изготовления документов, в виде различных печатающих устройств (струйные и лазерные принтеры, МФУ и так далее), шариковые, гелиевые и капиллярные ручки, фломастеры, простые и цветные карандаши и многое другое.

К приспособлениям для изготовления реквизитов документа можно отнести удостоверительные формы в виде печатей и штампов, которые являются специальным средством защиты документа от его фальсификации. Оттиски удостоверительных форм (печатей и штампов) в документах являются подтверждением подлинности документа и его официального характера.

Результаты. В настоящее время, век технологий, при наличии широкого круга современного легкодоступного оборудования стало возможным подделать печатные формы в самые кратчайшие сроки и без приложения особого труда. Современные способы изготовления печатей и штампов в виде лазерной технологии, флеш-технологии, изготовление печатей и штампов при помощи жидкого и твердого фотополимера и др., позволяют изготавливать неограниченное количество копий удостоверительных форм с оттиска одной и той же печатной формы.

К печатающим устройствам как к объектам судебно-технической экспертизы относятся различного рода и вида принтеры, многофункциональные устройства печати и другие.

На сегодняшний день различают не один вид принтеров, которые различаются по принципу работы и по многим другим характеристикам. Каждый из этих видов принтеров (матричные, лазерные, и др.) имеют дополнительные функции и свои особенности.

Помимо красителей, используемых в печатающих устройствах, с помощью которых можно установить тип устройства, используемого для изготовления документа, также имеются другие частные признаки (отметки) на отпечатанных документах, кото-

рые могут предоставить дополнительную информацию. Они делятся на два класса: те, которые, как и состав тонера, могут идентифицировать марку и модель печатающего устройства, и те, которые будут идентифицировать отдельное устройство, использованное для изготовления документа или способствовавшее ее изготовлению.

Индивидуальность печатающих устройств может определяться и их конкретными механическими составляющими. Они могут оставлять характерные следы на документах и, следовательно, указывать на используемую модель. Они варьируются от вмятин, нанесенных захватами или роликами, до следов тонера на определенных частях копии.

Компьютерная и копировально-множительная техника не создает точные копии оригинала документа. Обычно в таких копиях есть небольшие изменения, по отображениям которых можно также определить тип используемой машины.

Помимо признаков, характерных для конкретной модели печатающего устройства, на документах появляются и другие признаки, вызванные загрязнением, повреждением или неисправностью устройства. Они могут возникать из-за царапин, пыли или другого материала на устройствах, которые дают пятнышки или точки в любом месте распечатанного документа и иногда образуют группы, похожие на созвездия звезд, которые легко распознаются на всех копиях, на которых они встречаются. Эти «метки мусора», как их иногда называют, могут образовываться в течение длительного времени или могут быть полностью или частично удалены или добавлены. Также могут возникнуть и другие проблемы, например, дефекты коронирующего провода, который заряжает барабан, или механизма, наносящего на него тонер [12, 111с.].

Дефекты при зарядке, заправке тонера и транспортировке бумаги будут отображаться в виде лишних линий на бумаге или плохого отображения в некоторых местах страницы. Обычно они носят временный характер, поскольку вызвавшие их неисправности обычно быстро устраняются.

Наличие характерных признаков на документе не означает, что он изготовлен на конкретной машине. Это может быть копия другой копии, сделанная на этой машине, причем признаки были воспроизведены вместе с остальной информацией. Цветные копировальные аппараты и некоторые цветные лазерные принтеры добавляют скрытые изображения, которые различны для каждого устройства, на цветные копии, которые они производят. Это позволяет идентифицировать отдельную машину, на которой была сделана копия.

Документ, воспроизведенный на компьютерной и копировально-множительной технике, очень часто можно легко идентифицировать. Так, рукописное письмо индивидуально и имеет устойчивые признаки, то же самое применимо и к машинописному документу, который не может быть повторно набран в точно такой же форме.

Еще одним из объектов судебно-технической экспертизы документов являются *вещества для изготовления документов, материалов и реквизитов*. Это различные красящие вещества, которыми нанесены реквизиты документа (чернила, паста для ручек, тонеры для МФУ); корректирующие вещества; различные реактивы и растворители, которые могут использоваться для изменения части или документа в целом.

Также к объектам исследования относятся сами орудия письма (шариковые, гелиевые и капиллярные ручки, простые и цветные карандаш и т.п.). Значительные доказательства могут быть представлены суду путем сравнения различных чернил, обнаружения стертых чернил и, иногда, определения даты нанесения чернил на документ. Методы этих исследований должны иметь дело с очень небольшим объемом материала; количество карандаша или чернил, нанесенных на бумагу, намного меньше, чем предполагает ее внешний вид.

Очень трудоемко проводить исследование чернил для идентификации конкретно используемого инструмента, но легко можно сравнить тип чернил или другой материал. Соответствующие чернила указывают на то, что они могли быть получены из

одного и того же источника. Различия в чернилах, обнаруженных на одном документе, обычно представляют значительную информацию.

Нанесение цветной жидкости или пасты на бумагу в качестве носителя печатной или письменной информации является основой исследования подавляющего большинства документов.

Чернила, используемые для печати, значительно отличаются от чернил, используемых для письма. Тонеры для электростатических принтеров, таких как копировальные аппараты и всевозможные принтеры, в настоящее время имеют большое значение при рассмотрении вопроса об объекте судебно-технической экспертизы документов.

В истории жидкие чернила впервые были разработаны тысячи лет назад в Китае и на протяжении столетий основывались на углеродных частицах, взвешенных в водном разбавленном растворе клея. Сегодняшние так называемые индийские чернила, изготовленные почти таким же образом, дают черную как смоль стойкую линию письма.

Впоследствии были разработаны железо-таниновые чернила, смеси солей железа и танина с некоторым количеством клея, и они продолжали использоваться в модифицированной форме до недавнего времени. Самой важной модификацией, сделанной в 19 веке, было добавление красителя индиго. Это придавало синему цвету линий письма черный окрас по мере окисления железо-таниновых компонентов. Поэтому смесь была известна как сине-черная.

Появление перьевой ручки, которая, в отличие от более ранних гусиных и железных перьев, имело собственный запас чернил, ускорило это развитие. Использование красителей расширило диапазон доступных цветов и позволило разработать смываемые чернила с полностью водорастворимыми красящими материалами, которые можно легко удалить. Другие изменения, включая добавление спиртов, были внесены, чтобы чернила высыхали быстрее.

Изобретение шариковой ручки ввело новую концепцию нанесения чернил на бумагу. Шар на конце трубки забирает чернила из резервуара над ним и переносит их на поверхность бумаги. Поскольку шарик вращается, пока перо движется по бумаге, поток чернил является непрерывным и наносит необходимое количество на написанную строку.

Чернила для шариковых авторучек основаны не на водном растворителе, а на быстросохнущей пасте. Смеси красителей обеспечивают красящее вещество, а важным компонентом является смолистый материал, который остается после испарения растворителя и служит для связывания чернил с бумагой. Благодаря удобству шариковой ручки она заняла почетное место среди всех других пишущих инструментов. В настоящее время большинство рукописных документов шариковой ручкой, и, похоже, она останется самой популярной формой пера на долгие годы [13, 20 с.].

Самым важным компонентом печатающих устройств являются чернила. Чернила, используемые в принтере, очень специализированы, так как они должны выбрасываться со скоростью около 10 метров в секунду, образовывать идеальную сферу в полете и мгновенно высыхать при попадании на бумагу или другой субстрат.

Настольные принтеры, используемые в офисах или дома, обычно используют водные чернила или смесь воды, гликоля и красителей или пигментов. Если используемая бумага не подходящего качества, она может высохнуть через некоторое время, что приведет к появлению размытых краев на бумаге. Следовательно, разница в качестве печати между сомнительным документом и контрольной печатью не является показателем того, что использовался другой принтер, а просто отражением качества бумаги.

Чернила и красители на водной основе обычно используются в струйных термопечатах; принтеры, заявляющие, что печать является водонепроницаемой, «архивного качества» или устойчивой к появлению пятен, будут использовать чернила на масляной и пигментной основе. Также используются твердые пластиковые чернила, которые

удерживаются в принтере в жидком состоянии и пропускаются через сопла в виде капель, как и раньше, но затвердевают при контакте с подложкой. Под микроскопом они будут иметь более восковой вид.

Из вышеизложенного очевидно, что чернила очень специфичны для типа печатного механизма и производителя. Хотя некоторые из этих различий можно увидеть при микроскопическом исследовании их свойств, с использованием аналитических методов исследования.

Достаточным основанием для категорично-положительного вывода о том, что красящее вещество в штрихах различается по составу, является установление различия в оттенках красящегося вещества, которые определяется на стадии сравнительного исследования.

Выявление индивидуальных свойств вещества письма проводится в ходе микроскопического исследования, в ходе которого может быть изучен характер распределения красящего вещества в штрихах, форма, конфигурация и размерные характеристики частиц штрихов и многое другое. Далее при микроскопическом исследовании изучается возможность красящих веществ к копированию на новый объект-носитель.

Результатом проведения микроскопических исследований морфологических свойств веществ письма является определения вида материала письма, примером может служить установление какой именно пастой нанесены штрихи для шариковых либо гелиевых ручек.

Заключение. Разнообразие объектов судебно-технической экспертизы документов обязывает эксперта владеть широкими объемами специальных научных знаний, а также обладать высокопрофессиональными умениями и навыками. Поскольку при решении задач судебно-технической экспертизы документов затрагивается изучение как реквизитов, материалов документов, так и веществ и приспособлений их изготовления, необходимо знать, что для исследования первых требуются знания в области традиционной криминалистики, а вторых — знания из естественных наук. При этом четких границ между указанными областями знаний не существует.

Резюмируя вышеизложенное, нужно отметить современную актуальность экспертного познания всех свойств и признаков объектов судебно-технической экспертизы документов. Именно при таком методологическом подходе изучения объектов данного вида экспертного исследования возможно качественно решение поставленных перед экспертом задач.

Список использованных источников:

1. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза. Курс общей теории// - М.: Норма, 2009. – 480 с.
2. Шляхов А. Р. Предмет и система криминалистической экспертизы // Тр. ВНИИСЭ. М., 1971. Вып. 3. с.16.
3. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – М.: РФЦСЭ, Норма, 2005. – С. 21
4. Приказ Министра юстиции Республики Казахстан от 27 апреля 2017 года № 484 «Об утверждении Правил организации и производства судебных экспертиз и исследований в органах судебной экспертизы» / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1700015180>
5. Закон Республики Казахстан «О судебно-экспертной деятельности» от 10.02.2017 года / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1700000044>
6. Дёмин К. Е. Криминалистическая техника: учебник. - М.: Юридический институт МИИТ, 2017. - 426 с.
7. Кодекс Республики Казахстан от 04.07.2014 г. №231-V "Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан" / <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
8. Государственный стандарт Республики Казахстан «Организационно-распорядительная документация. Требования к оформлению документов». СТ РК 1042-2001. https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1051830&pos=1;-16#pos=1;-16

9. Ляпичева В.Е., Шведова Н.Н. Техничко-криминалистическая экспертиза документов: Учебник. - Волгоград: ВА МВД России, 2005. - 268 с.
10. Jones, K., Benson, S., and Roux, C. The forensic analysis of office paper using carbon isotope ratio mass spectrometry—Part 2: Method development, validation and sample handling, *Forensic Science International* 231, 364–374, 2013.
11. Calcerrada, M. and García-Ruiz, C. Analysis of questioned documents: A review, *Analytica Chimica Acta*, 853, 143–166, 2015.
12. Bartha, A. Restoration and preservation of typewriting and printing on charred documents, *Canadian Forensic Science Society Journal*, 6, 111, 1973.
13. Igoe, T.J. and Reynolds, B.L. A lifting process for determining the writing sequence of two intersecting ballpoint strokes, *Forensic Science International*, 20, 201, 1982.

Сведения об авторах

Избасова Асель Борановна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Казахского Национального университета имени аль-Фараби, доктор PhD.

Кан Александр Герасимович – начальник научно-исследовательского центра Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М. Есбулатова, кандидат юридических наук, полковник полиции.

Каракулова Куаныш Мейрамовна – магистрант Казахского национального университета имени аль-Фараби

Избасова Асель Борановна – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және сот сараптамасы кафедрасының доценті, PhD докторы.

Кан Александр Герасимович – Қазақстан Республикасы ІІМ М.Есболатов атындағы Алматы академиясы Ғылыми-зерттеу орталығының бастығы, заң ғылымдарының кандидаты, полиция полковнигі.

Каракулова Куаныш Мейрамқызы– әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің магистранты.

Izbasova Asel Boranovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Forensic Science of Al-Farabi Kazakh National University, PhD

Kan Alexander Gerasimovich– Head of the Research Center of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatov, Candidate of Law, Police Colonel

Karakulova Kuanyshe Meiramovna – Master's degree of the Kazakh National University named after al-Farabi.

С.А. Едресов¹, Д.А. Амангельдиев¹, А.С. Тлеубеков¹

ТЕРГЕУШІНІҢ ВЕДОМСТВОЛЫҚ ЖӘНЕ СОТТЫҚ БАҚЫЛАУ, ПРОКУРОРЛЫҚ ҚАДАҒАЛАУ ОРГАНДАРЫМЕН ӨЗАРА ҚАРЫМ ҚАТЫНАСЫ

Мақала осы субъектілерінің тергеушімен қарым-қатынасын жақсы түсіну үшін, сотқа дейінгі іс жүргізудегі процестік бақылау мен қадағалау нысандарын талдауға арналған. Қадағалауды жүзеге асыратын прокурорды, ведомстволық бақылау процесінде, тергеу бөлімінің бастығын және сот бақылауы барысында, тергеу судьясын сотқа дейінгі тергеу барысында, өкілеттіктердің теориялық және қолданбалы мәселелері зерттелді. Оларды ажырату мақсатында автор белгілі бір бақылаудың (қадағалаудың), нақты міндеттерінің толық емес тізбесін ұсынды. Ведомстволық және сот бақылауы мен прокурорлық қадағалаудың қолданыстағы үйлесімінің, сондай-ақ қылмыстық қудалау органдары (ведомстволық бақылау, прокурорлық қадағалау) мен сот (сот бақылауы) тарапынан «қосарланған бақылау» қағидатын, басшылықтың негізділігі туралы қорытынды жасалды. Бірақ тергеу бөлімі бастығының және тергеу судьясының бақылау өкілеттіктерін реттейтін, сондай-ақ прокурор жүзеге асыратын прокурорлық қадағалау жөніндегі ҚР ҚПК нормаларын талдау, тергеушінің сотқа дейінгі іс жүргізудегі шешім қабылдаудағы тәуелсіздігінің шектелуі туралы айтуға мүмкіндік береді. Тексеру және тепе-теңдік жүйесі контекстінде тепе-теңдікті сақтау, әр кезеңде тиімді сүзгілерді құру негізінде өкілеттіктерді бөлу принципін іске асыру кезінде туындайтын бірқатар проблемалар анықталды. Осыған байланысты, Қазақстанның құқықтық жүйесіндегі тергеушінің, ведомстволық және сот бақылауы мен прокурорлық қадағалаудың кәзіргі уақытта кейбір заңдарда бір – біріне қарама қайшы келетіндіктері анықталып оларды шешудің мүмкін жолдары ретінде, бірқатар ұсыныстар тұжырымдалған.

Түйінді сөздер: тергеуші, қылмыстық қудалау, ведомстволық процестік бақылау, сот бақылауы, прокурорлық қадағалау, сотқа дейінгі тергеу, тергеу әрекеттері, прокурор.

Взаимоотношения следователя с органами ведомственного и судебного контроля, прокурорского надзора

Статья посвящена анализу форм процессуального контроля и надзора в досудебном производстве для лучшего понимания взаимоотношений этих субъектов со следователем. Исследованы теоретические и прикладные вопросы полномочий прокурора, осуществляющего надзор, в процессе ведомственного контроля, начальника следственного отдела и в ходе судебного контроля, следственного судьи в ходе досудебного расследования. В целях их разграничения автором предложен неполный перечень определенных контрольных (надзорных), конкретных задач. Сделан вывод об обоснованности существующего сочетания ведомственного и судебного контроля и прокурорского надзора, а также принципа «двойного контроля» со стороны органов уголовного преследования (ведомственный контроль, прокурорский надзор) и суда (судебный контроль), руководства. Но анализ норм Уголовного процессуального кодекса Республики Казахстан по прокурорскому надзору, регулирующего контрольные полномочия начальника следственного отдела и следственного судьи, а также осуществляемого прокурором, позволяет говорить об ограничении самостоятельности следователя в принятии решений в досудебном производстве. Выявлен ряд проблем, возникающих при реализации принципа разделения полномочий на основе поддержания равновесия в контексте системы сдержек и противовесов, создания эффективных фильтров на каждом этапе. В связи с этим установлено, что следователь, ведомственный и судебный контроль и прокурорский надзор в правовой системе Казахстана в настоящее время в некоторых законах являются противоположными, в качестве возможных путей их решения сформулирован ряд предложений.

Ключевые слова: следователь, уголовное преследование, ведомственный процессуальный контроль, судебный контроль, прокурорский надзор, досудебное расследование, следственные действия, прокурор.

Relations of the investigator with the bodies of departmental and judicial control, prosecutorial oversight

The article is devoted to the analysis of the forms of procedural control and supervision in pre-trial proceedings for a better understanding of the relationship of these subjects with the investigator. The theoretical and applied issues of the powers of the prosecutor exercising supervision in the process of departmental control, the head of the investigative department and during judicial control, the investigating judge during the pre-trial investigation are investigated. In order to distinguish them, the author offers an incomplete list of certain control (supervisory), specific tasks. The conclusion is made about the validity of the existing combination of departmental and judicial control and prosecutorial supervision, as well as the principle of "double control" by the criminal prosecution authorities (departmental control, prosecutorial supervision) and the court (judicial control), management. But the analysis of the norms of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan on prosecutorial supervision, regulating the control powers of the head of the investigative department and the investigating judge, as well as carried out by the prosecutor, allows us to talk about limiting the independence of the investigator in decision-making in pre-trial proceedings. A number of problems arising in the implementation of the principle of separation of powers based on maintaining balance in the context of a system of checks and balances, creating effective filters at each stage are identified. In this regard, it has been established that the investigator, departmental and judicial control and prosecutor's supervision in the legal system of Kazakhstan are currently opposite in some laws.

Keywords: investigator, criminal prosecution, departmental procedural control, judicial control, prosecutorial supervision, pre-trial investigation, investigative actions, prosecutor.

Кіріспе. Тергеушінің азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарына, мемлекет пен қоғамның мүдделеріне тікелей қатысты мәселелерді жеке-дара шешуін көздейтін сотқа дейінгі іс жүргізудің ерекшелігін назарға ала отырып, Қазақстан Республикасының ҚПК-де [1] сот бақылауымен қатар, қылмыстық процесте ықтимал бұзушылықтардың алдын алуға арналған қызметтің тағы екі түрі көзделген: прокурорлық қадағалау және ведомстволық бақылау. Сонымен қатар, қазіргі уақытта Қазақстанда енгізілген үш буынды модельдің мәні [2] әрбір орган өз ісімен айналысуы, нақты бөлінген міндеттерге ие болуы және тек өзіне ғана бекітілген процестік функцияны орындай отырып, тек өзінің «жауапкершілік аймағы» үшін жауап беруі тиіс.

Сот-тергеу практикасы көрсеткендей, енгізілген заңнамалық новеллалар қылмыстық процесті ақтады және жеңілдетті [3, 17-18 беттер]. Бірақ тергеушінің іс жүргізу мәртебесін оның ведомстволық және сот бақылауы, прокурорлық қадағалау органдарымен қарым-қатынасы тұрғысынан анықтауға бірыңғай көзқарас жоқ. Осыған байланысты қаралып отырған мәселені жақсы түсіну үшін сотқа дейінгі іс жүргізуде, процестік бақылау мен қадағалаудың әрбір нысанын қарау орынды болып көрінеді.

Жоғарыда айтылғандар Қазақстан Республикасының қазіргі даму жағдайында, зерттеу тақырыбын таңдаудың өзектілігі мен негізділігін растайды.

Негізгі бөлім. Тергеушінің қызметіне қатысты ведомстволық бақылауды жүзеге асыру тергеу бөлімінің бастығына жүктелген. Процестік бақылаудың бұл нысанының мәні тергеу процесін ұйымдастыру, тергеушіге нақты қылмыстық іс бойынша тергеу жоспарын құруға көмектесу, оның орындалуын бақылау, тергеушілердің жұмыс уақытын ұтымды пайдалануын қадағалау, олардың еңбегінің дұрыс ұйымдастырылуын қадағалау, оның бағытын дұрыс анықтау және ықтимал заң бұзушылықтардың алдын алу мақсатында, қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуге басшылық ету, сондай-ақ

қылмыстық құқық бұзушылықты тергеуге басшылық ету болып табылады. Қылмыстық процеске қатысушылардың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету.

Осыған сүйене отырып, ведомстволық бақылау ұйымдастырушылық және іс жүргізу болып бөлінеді. Сонымен бірге, біріншісі тергеушінің өзінің іс жүргізу міндеттерін тиімді орындауы үшін, қажетті жағдайларды жасауға бағытталған, бұл оның екінші қатынастағы кепілдік рөліне байланысты.

2015 жылы Қазақстанның сот төрелігі жүйесі жаңа іс жүргізу қайраткері - тергеу судьясын енгізу және кейіннен тергеу соттарын құру арқылы сот-бақылау қызметімен нығайтылды. Сот бақылауы, ең алдымен, азаматтардың құқықтарын қорғау дәрежесін арттыруға, оның ішінде сотқа дейінгі іс жүргізуде жол берілген бұзушылықтардың алдын алуға және жоюға, сондай-ақ қылмыстық қудалау органдарының Қазақстан Республикасының Конституциясының [4] және жеке адамның құқықтарына қол сұғылмаушылыққа кепілдік беретін заңдардың ережелерін мүлтіксіз сақтауын қамтамасыз етуге арналған.

Осылайша, сотқа дейінгі іс жүргізуде процестік бақылау мен қадағалаудың қаралған нысандары дербес болуы тиіс, бір-бірімен қиылысуы мүмкін, бірақ ешбір жағдайда ауыстырылмайды. Алайда, егер олар бір-бірін араластырса немесе алмастырса, қылмыстық процеске қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарының кепілдіктері әлсіреуі мүмкін.

Материалдар мен әдістер. Қарастырылып отырған қылмыстық іс жүргізу функцияларын белгілі бір бақылаудың (қадағалаудың) белгілі бір нақты міндеттерін анықтау арқылы ажыратуға болады. Бұл ретте, 1-кестеде ұсынылған міндеттер толық болып табылмайды, бірақ ведомстволық және сот бақылауы мен прокурорлық қадағалаудың, сондай-ақ қылмыстық қудалау органдары (ведомстволық бақылау, прокурорлық қадағалау) мен сот (сот бақылауы) тарапынан «қосарланған бақылау» қағидатын басшылықтың орынды үйлесімі жөнінде қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Бірақ тергеу бөлімі бастығының, тергеу судьясының және прокурордың өкілеттіктерін реттейтін Қазақстан Республикасының ҚПК нормаларын талдау, тергеушінің шешім қабылдаудағы дербестігі туралы айтуға мүмкіндік береді. Тергеушінің істі тергеудегі жеделдігі мен бастамасын, іс жүргізу дербестігі анықтайтынын ескеру қажет, бұл қылмыстық сот ісін жүргізу міндеттерін жүзеге асыру үшін өте маңызды, оған алдын ала тергеу жүргізудің сапасы мен мерзімдері үшін жауапкершілік жүктейді, сондай-ақ маңызды іс жүргізу мәселелерін шешу кезінде тергеушінің тәуелсіздігіне кепілдік береді [5, 54-бет]. Бұл тергеушінің қызметін және іс бойынша қабылдаған шешімдері үшін жауапкершілікті бағалау объективті болатынына кепілдік ретінде әрекет етеді.

1-кесте. Процестік бақылау (қадағалау) міндеттері

Бақылау (қадағалау) нысаны	Тапсырмалар
Ведомстволық бақылау	<ul style="list-style-type: none">- басқарылатын бөлімшеде қылмыстық іс жүргізу және ұйымдастыру-басқару қызметін ұйымдастыру;- күнделікті және тікелей бақылауды жүзеге асыру арқылы қылмыстық істерді тергеуге басшылық жасау, оның жоғары сапасын, толықтығын, жан-жақтылығы мен объективтілігін қамтамасыз ету;- тергеу бөлімі (анықтау органы) бастығының хабарынсыз тергеліп жатқан қылмыстық іс бойынша бағынысты тергеушінің (анықтаушының) бірде-бір аса маңызды шешімі қолданылмайтындай процестік бақылауды жүзеге асыру жөніндегі жұмысты ұйымдастыру;- анықталған заң бұзушылықтарды өз бетінше жою

	(тергеушінің заңсыз немесе негізсіз қаулыларының күшін жою, қосымша тергеу жүргізу үшін қылмыстық істі тергеушіге қайтару және т. б.)
Прокурорлық қадағалау	<ul style="list-style-type: none"> - алдын ала тергеу және анықтау органдары қабылдайтын іс жүргізу шешімдерінің, сондай-ақ қылмыстық қудалауды жүзеге асыратын лауазымды адамдардың іс-әрекеттерінің заңдылығын қамтамасыз ету; - заңның бұзылуына ықпал ететін себептер мен жағдайларды белгілеу және оларды жоюға шаралар қабылдау; - заң бұзушылықтардың алдын алу бойынша шаралар қабылдау; - қылмыстың жай-күйі туралы статистикалық деректердің, ашықтықтың, тергеу жұмысы мен анықтау көрсеткіштерінің, алдын ала тергеу мен анықтаудың заңдылығын прокурорлық қадағалау туралы мәліметтердің дұрыстығын қамтамасыз ету
Сот бақылауы	<ul style="list-style-type: none"> - азаматтардың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын заңсыз шектеуден қорғау; - қылмыстық іс жүргізу заңын дұрыс қолдану

Мәселен, қазіргі уақытта қабылданған негізгі шешімдер үшін жауапкершілік прокурорларға да жүктелді, бірақ қазір іс жүргізу шешімдерін келісу қашықтықтан, электрондық қылмыстық іс шеңберінде жүргізіліп жатқанын түсіну керек, прокурор негізгі функционалдық міндеттерден басқа, тергеушіден оған келіп түскен қаулыны (шектеулі уақыт жағдайында) қарап шығуы керек. Прокурорлардың үлкен жүктемесі кезінде мұндай келісімнің қаншалықты объективті болатынын тек болжауға болады.

Бұл ретте прокурор мен тергеушінің өзара іс - қимылын күшейту бөлігінде оң өзгеріс бар - электрондық форматтағы құжат айналымының үлесін ұлғайту («Электрондық қылмыстық іс» модулі, бұдан әрі- Е-УД) [6]. Осылайша, 2018 жылы қылмыстық қудалау органдары теріс қылықтар мен ауырлығы төмен қылмыстар бойынша электрондық істерді, 2019 жылы – ауырлығы орташа қылмыстар бойынша, 2020 жылы – ауыр қылмыстар бойынша тергеуге көшті. Статистикаға сәйкес 2021 жылы прокурорлар онлайн режимде 23 000 астам процессуалдық шешімдерді зерделеді, олардың 3 000 прокурорлық сүзгіден өтпеген және олар бойынша келісуден бас тартылған. Өткен кезеңде 431 шешім бойынша келісуден бас тартылды, күдікті деп танылған адамдар саны екі есе азайды [7].

Қылмыстық істерді тергеудің процедуралық тәртібінің ерекшелігі-прокурордың келісімінсіз бірқатар іс жүргізу шешімдерінің заңды күші болмайды, яғни тергеуші бірқатар негізгі шешімдерді қабылдауда тәуелсіз емес және қадағалаушы прокурордың пікіріне сүйенеді. Сот төрелігінің үш буынды моделін одан әрі кезең-кезеңімен енгізу жоспарланғандықтан, 2024 жылға қарай тергеуші қылмыстық іс бойынша түпкілікті іс жүргізу шешімін қабылдай алмайды, ал прокурор мұны айыптау актісін жасай отырып орындайды. Тергеуші дәлелдемелерді бағалаусыз, тергеу нәтижелері туралы қысқаша есеп құрастырады.

Талқылау. Осыған сүйене отырып, тергеуші процедуралық тәуелсіз тұлға ретінде жаңа «детектив» мәртебесіне ие болады және ақыр соңында тергеу барысында қабылданған іс жүргізу шешімдері үшін, жауапкершілік қорытынды құжатты құрайтын прокурорға жүктелуі керек деген қорытындыға келеді. Бұл Қазақстан Республикасының ҚПК-де тергеушінің іс жүргізу мәртебесін өзгертуді көздейді.

Қылмыстық істер бойынша, іс жүргізу шешімін түпкілікті қабылдағаны үшін прокурорлардың жауапкершілігін күшейту, азаматтардың конституциялық құқықтарын бұзу санын азайтуы мүмкін, бірақ прокуратура атынан теріс салдары болуы мүмкін,

ықтимал сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін туғыза отырып, қылмыстық істер бойынша тергеудің іс жүргізу қорытындысын іс жүзінде «монополиялайтын» орган құратыны сөзсіз. Бұл ретте, тергеуші жәбірленуші, куә, күдікті сияқты процеске қатысушылармен тікелей байланыста болатынын, қылмыстың көрінісін көретінін, оның білімі мен құзыретіне сүйене отырып, прокурор тергеушінің қандай да бір шешімін оқиға туралы жалпы түсінігі жоқ, қашықтықтан ғана қараған кезде оған баға беретінін түсіну керек.

Сонымен қатар, жоғары қадағалау органы болып табылатын және билік тармақтарының ешқайсысына жатпайтын прокуратураға жүктелген қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу жөніндегі айрықша өкілеттіктер ондағы атқарушы билік пен қадағалау функциясының үйлесуіне әкеп соғады, бұл қолданыстағы мемлекеттік басқару жүйесімен тікелей қайшы келеді. Бұл ретте, Еуропа Кеңесінің «прокуратураның қылмыстық сот төрелігі жүйесіндегі рөлі туралы» ұсынымдарында көрсетілген ұстаным, оған сәйкес прокуратура органдарының қызметінде заңдылықты қадағалау және тергеу функцияларын бөлуді ұстану ұсынылады [8] Қазақстандағы қолданыстағы практикамен және қолданыстағы шындықпен қолданылатын болар еді, мұнда прокуратура органдарының штат саны сотқа дейінгі тергеу органдар қызметкерлерінің санынан едәуір төмен.

Қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын қайта құру түпкілікті болмауы мүмкін екенін мойындау қажет, өйткені олардың кейбіреулері Қазақстан Республикасының ҚПК белгілеген іс жүргізу институттарына қайшы келуі мүмкін. Бұл, ең алдымен, кейбір қылмыстық сот ісін жүргізу институттарының шет елдердің құқықтық жүйелерінен алуына байланысты.

Шет елдерде бар және олардың құқықтық саласында сәтті жұмыс істейтін құрылымдардың аналогтарын құру кезінде, біздің елімізде оларды еңсеруге мүмкіндік бермейтін кедергілерге айналады. Мұның себептері осы елдердің дамыған құқықтық жүйесі, республиканың әлеуметтік-экономикалық жоспардағы мүмкіндіктерінің ерекшелігі, ұлттық ерекшеліктері болуы мүмкін [9, 17-бет].

Объектіні және сот бақылауының шегін анықтауда бірліктің жоқтығы туралы айту керек. Мәселен, сотқа дейінгі іс жүргізуде сот бақылауы саласының шектеусіздігі жол берілмейді деп танылады, өйткені ол қоғамдық мүдделерге қайшы келеді және тергеушінің іс жүргізу дербестігіне қол сұғады, бұл процестік бақылаудың осы нысанының саласын тарылту арқылы өзгертуді талап етеді.

Басқалары сотқа дейінгі іс жүргізуде сот бақылауының функцияларын одан әрі біртіндеп кеңейту қажеттігін атап өтеді, бұл қылмыстық процеске қатысушылардың іргелі конституциялық құқықтары мен бостандықтарының толық көлемде сақталуына ықпал ететін болады. Бірақ сонымен бірге соттың құқық қорғау функциясының айыптау қызметіне айналуына жол бермей, оның табиғаты сот билігінің жалпы мағынасына қайшы келеді [10, с. 18].

Осылайша, тергеушінің қызметіне сот бақылауы адамның және азаматтың конституциялық құқықтары мен бостандықтарын нақты қорғаудың кепілі ретінде әрекет етеді, сонымен бірге оның іс жүргізу тәуелсіздігіне қол сұғушылықты болдырмайды.

Нәтижелер. Жоғарыда айтылғандарды қорытындылай келе, тергеушінің ведомстволық және сот бақылауы, прокурорлық қадағалау органдарымен өзара қарым-қатынасын оңтайландыру бойынша ұсыныстар ретінде мынадай ұсынымдар тұжырымдалған:

1) Қазақстан Республикасының ҚПК 7-бабын "тергеу органы, анықтау органы бастығының ведомстволық процестік бақылауы" ұғымымен толықтыру, оның шеңберінде жүзеге асырылатын ұйымдастырушылық және процестік өкілеттіктерді нақты бөлу орынды болып табылады;

2) Тергеудің үш буынды моделінде көзделген негізгі шешімдерді қабылдауды келісу практикасын, бірақ Е-УД шеңберінде қажетті құжаттарды мәлімет үшін жіберу түрінде және қажет болған жағдайда қолданыстағы Қылмыстық - процесстік заңнама бойынша өкілеттіктер берілген прокурордың заңды әрекет етуін жалғастыру орынды. Бұл тергеуші мен прокурордың жауапкершілігін төмендетіп қана қоймайды деп санаймыз, қабылданған шешімдер бойынша, керісінше, тергеушінің азаматтардың конституциялық және өзге де құқықтарының бұзылуына жол бермеу жауапкершілігін арттырады.

3) Қылмыстық процеске қатысушылардың іргелі конституциялық құқықтары мен бостандықтарын толық көлемде сақтау мақсатында тергеушінің қызметіне сот бақылауының функцияларын одан әрі біртіндеп кеңейту оның іс жүргізу дербестігіне қандай да бір қол сұғушылықты болғызбауға тиіс;

4) Прокурорлардың, тергеушілердің және судьялардың Тәуелсіздігінің тең дәрежесі түбегейлі маңызды, бірақ «алдын ала тергеу органдары және тергеушілердің мәртебесі туралы» заңды қабылдау мәселесі әлі шешілмеген [11], дегенмен прокуратура мен сот туралы заңдар бұрыннан қабылданған және бұрыннан қолданыста болған. Осы заңнамалық актіні қабылдау оның ведомстволық бағыныстылығына қарамастан, Қазақстанда тергеушінің мемлекеттік-құқықтық мәртебесін нығайту және тиісті деңгейге көтеру, кәсіби қызметті жүзеге асырудың тең шарттары мен тең құқықтық және әлеуметтік кепілдіктері бар, алдын ала тергеу органдарының бірыңғай жүйесінде барлық тергеушілер үшін жағдай жасау мақсатында талап етілетін сияқты.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеуді қорытындылай келе, сотқа дейінгі іс жүргізу шеңберінде тергеуді жүзеге асыратын тұлға ретінде тергеушінің моделін толыққанды іске асыру үшін тергеушіге прокурордың тиісті қадағалауымен, сондай-ақ ведомстволық және сот бақылауымен негізгі шешімдер қабылдауға өкілеттігі бар толыққанды дербес іс жүргізуші мәртебесін қайтару қажет деген қорытынды жасауға болады. Тұжырымдалған ұсыныстар тергеушінің ведомстволық және сот бақылауы, прокурорлық қадағалау органдарымен өзара қарым-қатынасының теңгерімді, пәрменді және дәйекті жүйесін құруға ықпал етеді деп санаймыз.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ (ред. 05.11.2022 ж.) // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231>
2. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қылмыстық процеске азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының 2020 жылғы 19 желтоқсандағы № 384-VI Заңы // https://online.zakon.kz/document/?doc_id=32025901&show_di=1#sub_id=
3. Бачурин С.Н. О создании в Республике Казахстан новой трехзвенной модели правоохранительной и судебной систем (краткие тезисы и прогнозы) // Актуальные проблемы юридической науки и правоприменительной практики: сб. материалов Всероссийской научно-практической конференции. - Люберцы, 2021. - С. 16-21.
4. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995 жылдың 30 тамызында республикалық референдумда қабылданған) (ред. 19.09.2022 ж.) 217 бет.
5. Смышляев А.С., Калкаманулы Д. Общая теория правоохранительной деятельности: учебное пособие. - Костанай: Костанайская академия МВД РК им. Ш. Кабылбаева, 2022. - 217 бет.
6. Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2018 жылғы 3 қаңтардағы № 2 бұйрығы, «Қылмыстық сот ісін электрондық форматта жүргізу жөніндегі нұсқаулықты бекіту туралы». <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V1800016268>
7. Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының порталы <https://qamqor.gov.kz/>

8. Рекомендация № R (2000) 19 Комитета министров Совета Европы от 6 октября 2000 г. «О роли прокуратуры в системе уголовного правосудия» (вместе с «Пояснительной запиской», «Комментариями...») // Совет Европы и Россия. Сборник документов.- М.: Юридическая литература, 2004. С. 746-779.

9. Хижняк В.С. Конституционно-правовые основы деятельности судебных органов и органов прокуратуры в зарубежных странах (страны Европы): учебное пособие. - Саратов, 2022. – 139 с.

10. Сабанбай Д.Б. Отдельные проблемы применения нового уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан // Студенческий форум. - 2020. - №41-3(134). - С. 16-19.

11. Досье на проект Закона Республики Казахстан «Об органах предварительного следствия и статусе следователей в Республике Казахстан» (декабрь 2008 года) // ИПС «Параграф». URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30368093&pos=1;-16#pos=1;-16

Авторлар туралы мәліметтер

Серік Асылбекұлы Едресов – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының бастығы, полиция полковнигі.

Амангелдиев Дархан Амангелдіұлы – философия докторы (PhD), Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясы қылмыстық құқық және жазаны орындауды ұйымдастыру кафедрасының бастығы, полиция полковнигі.

Тлеубеков Айдын Саятович – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясының магистранты.

Едресов Серік Асылбекович - начальник кафедры уголовного процесса и криминалистики Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, полковник полиции.

Амангельдиев Дархан Амангельдиевич – доктор философии (PhD), начальник кафедры уголовного права и организации исполнения наказания Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева.

Тлеубеков Айдын Саятович - магистрант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева, г. Костанай, пр. Абая, 11. E-mail: Tleubekovajdyn@gmail.com

Serik Yedressov - Head of the Department of Criminal Process and Criminalistics of the Kostanai academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabylbayev, lieutenant colonel of police.

Darkhan Amangeldiyev – Doctor of Philosophy (PhD), Head of the Department of Criminal Law and Organization of Execution of Punishment of the Kostanay academy of the IAM of the Republic of Kazakhstan after Sh. Kabylbayev.

Aidyn Tleubekov – postgraduate student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan after Sh. Kabylbayev.

Т.М. Коржумбаева¹, О.Б. Хусаинов², С.Х. Абдуллина¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

²Институт Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, Алматы, Республика Казахстан

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ГУМАНИТАРНЫХ ИНСТИТУТОВ КОНСТИТУЦИОННЫХ ГАРАНТИЙ И ИХ ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ В СФЕРЕ ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

В статье рассматриваются основные теоретико-методологические и прикладные проблемы обеспечения конституционно-правовых гарантий личных прав человека и гражданина оперативно-розыскными подразделениями органов внутренних дел Республики Казахстан при решении задач оперативно-розыскного характера. Конституция Республики Казахстан, особо выделяет наиболее важные институты, закрепляющие статус человека и гражданина, в которых изложены нормы, касающиеся прав и свобод человека и гражданина. В этой связи проведен глубокий анализ общих положений о правах человека и гражданина с тем, чтобы предметно рассмотреть гражданско-личностные институты и их преемственность в сфере оперативно-розыскной деятельности. В связи с этим, права человека и гражданина, как гуманитарные институты, рассматриваются в особой (специфической) сфере, т.е. в контексте оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: права и свободы человека и гражданина, законность, оперативно-розыскная деятельность, гарантии, принципы, ответственность

Конституциялық кепілдіктердің гуманитарлық институттарын дамыту ерекшеліктері және олардың жедел-іздістіру қызметі саласындағы сабақтастығы

Мақалада жедел-іздістіру сипатындағы міндеттерді шешу кезінде Қазақстан Республикасы Ішкі істер органдарының жедел-іздістіру бөлімшелерінің адам мен азаматтың жеке құқықтарының конституциялық-құқықтық кепілдіктерін қамтамасыз етудің негізгі теориялық-әдіснамалық және қолданбалы мәселелері қаралады. Қазақстан Республикасының Конституциясы адам мен азаматтың мәртебесін бекітетін, адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарына қатысты нормалар жазылған аса маңызды институттарды ерекше атап көрсетеді. Осыған байланысты азаматтық-тұлғалық институттарды және олардың жедел-іздістіру қызметі саласындағы сабақтастығын нақты қарау үшін адам және азамат құқықтары туралы жалпы ережелерге терең талдау жүргізілді. Осыған байланысты адам мен азаматтың құқықтары гуманитарлық институттар ретінде ерекше (нақты) салада, яғни жедел-іздістіру қызметі аясында қарастырылады.

Түйінді сөздер: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары, заңдылық, жедел-іздістіру қызметі, кепілдіктер, қағидаттар, жауапкершілік.

Features of the development of humanitarian institutions of constitutional guarantees and their continuity in the field of operational investigative activities

In this regard, an in-depth analysis of the general provisions on human and civil rights has been carried out in order to objectively consider civil and personal institutions and their continuity in the field of operational investigative activities. In this regard, human and civil rights, as humanitarian institutions, are considered in a special (specific) sphere, i.e. in the context of operational investigative activities. The article deals with the main theoretical, methodological and applied problems of ensur-

ing constitutional and legal guarantees of personal human and citizen rights by operational-investigative units of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan in solving operational-investigative tasks. The Constitution of the Republic of Kazakhstan highlights the most important institutions that consolidate the status of a person and a citizen, which set out the norms concerning the rights and freedoms of a person and a citizen.

Key words: human and civil rights and freedoms, legality, operational investigative activities, guarantees, principles, responsibility.

Введение. Существующие системы защиты прав и свобод человека и гражданина (судебная защита, оказание юридической помощи, деятельность неправительственных организаций, а также несудебных государственных органов), на наш взгляд, требуют дальнейшего совершенствования. Права человека есть неотъемлемые свойства каждого индивида, которые воплощают в себе существенные признаки его бытия. Через них формально и фактически реализуются естественные возможности личности, обеспечивающие его жизнь, человеческое достоинство и свободу деятельности во всех сферах общественной жизни. В этой связи создание четко скоординированной системы правовых механизмов и процедур, их последующая реализация могут стать существенным условием обеспечения прав и свобод личности. За последнее время государством принято ряд мер по бесперебойному и устойчивому функционированию правоохранительной системы.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составляет диалектический метод познания. При подготовке к статье применялись исторический, логический, сравнительно-правовой методы, использовались анкетирование и интервьюирование, наблюдение, анализ материалов по оперативно-розыскной деятельности, изучение статистических данных, математические методы, а также методы моделирования и прогнозирования.

Обсуждение. Вопрос о правах человека и гражданина является составной частью проблемы фактического положения личности в обществе и государстве. Каждый человек имеет прирожденное неотъемлемое право на определенный объем благ (материальных и духовных), обеспечению которых должны содействовать общество и государство. Это зависит от положения личности в социальной структуре общества, в системе материального производства.

Права человека в условиях казахстанской реальности есть неотчуждаемые и неотъемлемые свойства каждого человека как существенные признаки его бытия. «Права человека, – как справедливо отмечает Ф. Фабрициус, – это огромная научная и социально-практическая проблема, представляющая таковой не только в главном, но и в деталях, и требующая постоянного внимания науки и практики» [1, с. 150]. Дефинитивно права человека воплощают в себе «получившие адекватное закрепление, регулирование и защиту в национальной системе права реальные (абсолютные и неотчуждаемые) интересы (блага и ценности) индивида, осуществляемые через его свободу, равенство, справедливость в различных сферах жизни общества» [2, с. 126].

Права человека не ограничиваются территориальными или национальными рамками, существуют независимо от закрепления в законодательных актах государства, являются объектом международно-правового регулирования и защиты [3]. Они выступают наиболее общими и в то же время основными (коренными) правомочиями, необходимыми для нормального существования (жизнедеятельности) человека.

Развитие прав человека, его социальное становление неразрывно связаны с правовым государством. Важнейшим условием правового государства является соблюдение неотъемлемых прав и свобод индивида.

В связи с принятием Конституции Республики Казахстан 1995 г., которая учла

происходящие демократические, экономические, социальные, правовые и др. перемены в стране, необходимым является изучение и института конституционной ответственности,

с учетом последних, современных изменений. Необходимо учитывать, что этот вопрос является важным, неотъемлемым элементом стабильного развития государства, однако учеными на данную проблему обращается недостаточное внимание.

Конституционная ответственность, считает С.С. Сартаев, это установленная в пределах санкции мера государственного принуждения, применяемая к лицам за нарушение норм конституционного права в форме личного или организационного характера воздействия. Ее основные принципы: 1) справедливость, 2) законность, 3) неотвратимость, 4) обеспечительность, 5) процедурность. Реализация конституционной ответственности должна проводиться в целях: 1) соблюдения конституционной законности, 2) обеспечения конституционного правопорядка [4, с. 22].

«Конституционная ответственность может быть представлена в двух значениях: 1) ответственность за нарушения норм Конституции в широком значении; 2) ответственность, предусмотренная в других источниках конституционного права. Отличия между «широким» и «узким» пониманием конституционной ответственности можно проследить при рассмотрении состава правонарушения и особенностей норм конституционного права» [5, с. 7].

Данную проблему М.Т. Баймаханов представляет в аспекте, когда конституционная ответственность может применяться при отсутствии четко выраженных, формализованных критериев для оценки поведения субъекта конституционно-правовых отношений, например, ответственность высших должностных лиц, которые не выполняют конституционных функций, задач, обязанностей, возложенных на государственные органы, их должностных лиц и граждан [6, с.9].

В связи с изложенным, считаем, что изучение данной проблемы необходимо для защиты конституционного строя республики, охраны общественного порядка, обеспечения и защиты прав и свобод человека. Так как государство для выполнения своей основной функции – защиты и охраны прав и свобод граждан – должно быть оснащено системой процедур, механизмов, институтов, регулятивных и охранительных мер, гарантирующих и обеспечивающих защиту прав индивида. Обширная и разнообразная система органов и процедур, защищающих права человека и гражданина, создает механизм, без которого не может функционировать ни одно государство.

Цель правовой государственности – служение потребностям личности. Отсюда, по существу, возникает приоритет личности, порождающий отношения между индивидом и государством. Законодательно закрепленные гарантии прав и свобод человека и гражданина должны восприниматься не иначе как условия, т.е. правовые средства как меры правозаконности, направленные на обеспечение их практического осуществления, охрану и защиту их от посягательств [7, с. 57-61]. Это означает, прежде всего, приоритет прав и свобод человека и гражданина в деятельности всех органов государства, их ориентацию на эти приоритеты; они же определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов.

Гарантии прав человека и гражданина имеют двойную функцию. Во-первых, они являются индикатором морали. Во-вторых, принципом построения политики государства (формирование среды господства права). Такое их назначение позволяет проводить осуществление прав человека, поскольку это, в первую очередь, укрепляет государство, уменьшая тем самым потенциальные возможности возникновения конфликтов, а также укрепляет экономику, вызывая доверие к постоянству и к предсказуемости, неподкупности и прозрачности осуществления существующих законов [8, с. 17].

Именно этой цели, по существу, и служит Закон Республики Казахстан «Об опе-

ративно-розыскной деятельности» за №154-ХІІІ от 15 сентября 1994 года. В этой связи уточним, что представляют собой оперативно-розыскная деятельность и оперативно-розыскные мероприятия? Статья 1п.15 Закона «Об ОРД» определяет, что оперативно-розыскная деятельность – научно обоснованная система гласных и негласных опера-

тивно-розыскных, организационных и управленческих мероприятий, осуществляемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан, настоящим Законом и иными нормативными правовыми актами Республики Казахстан органами, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность, в целях защиты жизни, здоровья, прав, свобод и законных интересов человека и гражданина, собственности, обеспечения безопасности общества и государства от преступных посягательств.

Согласно ст. 11 Закона «Об ОРД», оперативно-розыскные мероприятия – это действия органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность в пределах своей компетенции, направленные на решение задач данной деятельности. Представляется, что понятия ОРД и ОРМ следует рассматривать с учетом категорий «целое» и «часть», где в качестве целого будет выступать оперативно-розыскная деятельность, а оперативно-розыскные мероприятия – структурной ее частью. Ибо оперативно-розыскная деятельность включает, помимо оперативно-розыскных мероприятий, такие элементы, как служебные совещания, отчеты, ведомственный контроль и проверки, кадровые вопросы, поощрения, меры воздействия за совершение сотрудниками правонарушений, обобщение передового опыта, повышение квалификации сотрудников и т.д. Актуальность такой постановки вопроса состоит в том, что в теории и практике между рассматриваемыми понятиями не проводится принципиального различия, и, по существу, эти термины считаются равнозначными.

Оперативно-розыскная деятельность составляет один из компонентов сферы права. В этой части интересными представляются замечания А.А. Матюхина, который, определяя концептуализацию права как институт, конкретизирует «понимание сферы права как совокупность отдельных институтов права»[9, с. 428]. Сфера права обычно схематизируется как функционирующая специализированная правовая культура. Она не исчерпывается исключительно областью правосознания.

По мнению А.А. Матюхина, сфера права включает в себя семь элементов: 1) правосознание; 2) правоотношения; 3) правовые нормы; 4) правоприменение; 5) правотворчество; 6) правовую науку и философию права; 7) правовое образование. Указанные элементы правовой сферы, безусловно, должны учитываться с точки зрения применения их подразделениями органов внутренних дел, осуществляющих оперативно-розыскные задачи, в частности:

– *правосознание*: действует при совершении таких действий, как задержание, наложение ареста на почтово-телеграфную корреспонденцию, и, по существу, во всех юридических ситуациях;

– *правоотношения*: одним из основных компонентов является право, которое фактически возникает в среде общественных отношений, поэтому все действия сотрудников, проводящих мероприятия оперативно-розыскного характера, осуществляются в режимах правовых отношений;

– *правовые нормы*: изложены в Конституции и законах Республики Казахстан, а также иных нормативных правовых актах. Все ли нормы Закона «Об ОРД» являются правовыми? Категории «правовая норма», «норма права», «юридическая норма» обычно в практике рассматриваются как идентичные понятия. Однако следует учитывать, что понятие «правовая норма» содержит в себе, помимо общих требований, критерии правового (сущностного) характера, которым должны соответствовать все нормы права. Такими сущностями являются реальность (истинность), справедливость, гуманность, равенство, авторитетность (признание государством) – т.е. все то, что воплощает

в себе идея права.

С учетом этого представляется логичным отличать правовые нормы от юридических норм по причине (основаниям), что не все нормы, в особенности юридические, могут быть правовыми. Аналогично этому принято считать, что не все законы являются правовыми [2, с. 130]. Следует заметить, что некоторые нормы Закона «Об ОРД» не отвечают требованиям правового критерия. В частности, проведение мероприятий оперативно-розыскного характера предполагает нарушение правовых норм, предусмотренных Конституцией (неприкосновенность частной жизни, негласный контроль, перехват и снятие информации, получение информации, проникновение в жилые помещения, аудио-и видеоконтроль лица или места);

– *правоприменение*: правовые нормы проходят стадию правореализации и в идеале не должны противоречить Конституции и законам Республики Казахстан;

– *правотворчество*: любой закон действует эффективно в том случае, если он не противоречит действительности, поэтому законодатель строго отслеживает данный вопрос, т.е. в необходимых случаях отменяет старые законы, принимает новые, изменяет, дополняет либо приостанавливает действующие законы. Эти требования, безусловно, распространяются и на Закон «Об ОРД»;

– *правовая наука и философия права*: все изложенные позиции, которые касаются сферы права, составляют предмет правовой науки и философии права. Государство в сфере права – это есть концепция, но лишь с одной стороны, а с другой – это реальность отношений;

– *правовое образование*: именно роль юридической науки состоит в том, чтобы исследовать сферу общественных отношений, поскольку именно в ней происходит правовое образование.

Представляется, что сфера права этим не исчерпывается. Логичным следует считать (как институт сферы права) также и «*юридическую практику*». Именно сфера приложения Закона «Об ОРД» охватывается понятием «*юридическая практика*», которую необходимо понимать как деятельность по изданию (толкованию, реализации и т.п.) юридических предписаний, взятая в единстве с накопленным социально-правовым опытом. В правовой системе общества, а также в механизме правового регулирования юридическая практика играет существенную роль, т.к. она охватывает и влияет на все стороны жизни общества, способствуя развитию либо тормозя происходящие в нем процессы. В формосодержательном смысле юридическая практика – образование полиструктурное, оно включает в себя логический, пространственный, временной и иные компоненты.

Структурно она состоит из двух основных слагаемых: 1) юридической деятельности и 2) социально-правового опыта. В зависимости от характера, способов преобразования общественных отношений нужно различать правотворческую, правоприменительную (правореализационную), распорядительную, интерпретационную и др. типы практики. В функциональном аспекте можно выделить правоконкретизирующую, контрольную, правосистематизирующую и иные типы практики. По субъектам юридическая практика разграничивается, как правило, на законодательную, судебную, следственную, нотариальную и др. По времени действия юридической практики ее можно подразделить на постоянную и временную, которые, в свою очередь, можно классифицировать на основную, главную и не основную [10, с. 459-471].

С учетом изложенного, *юридическая практика* – реализованное оперативно-розыскное законодательство, осуществляемое в режиме правовых отношений, с учетом обеспечения законности и правопорядка.

В контексте предмета нашего исследования рассматриваются гуманитарные институты и гуманитарные принципы. При этом их соотношение следует проводить через категории целое и часть, где в качестве целого будут гуманитарные институты. Тогда

как гуманитарные принципы, хотя и составляют ядро, но будут лишь частью (основой) гуманитарных институтов, поскольку последние объединяют родственную группу юридических норм, включая в их состав и гуманитарные принципы. К числу основных (применительно к теме исследования) принципов гуманитарного права, по нашему мнению, следует отнести следующие: признание человека и гражданина, его жизни, прав и свобод высшей ценностью; принадлежность прав и свобод человека от рождения; абсолютность и неотчуждаемость прав и свобод; равенство перед законом и судом; судебная защита; неприкосновенность; недопустимость ограничения прав и свобод по политическим мотивам; законность; обеспечение государством защиты прав и свобод человека и гражданина; недопустимости физического, психического либо иного воздействия.

В конституционном праве Республики Казахстан могут быть и другие принципы, которые по содержанию приобретают (являют собой) гуманитарный характер. С учетом этого отметим, что гуманитарные принципы связаны с правами и свободами человека и непреложно составляют их сущность. Иными словами отметим, что любое, в т.ч. и личное субъективное, право человека основано на гуманитарных принципах. Сотрудники оперативно-розыскных подразделений, осуществляющих ОРД, должны исходить из того, что, соблюдая права человека и гражданина, они тем самым проводят в жизнь идею гуманитарных принципов.

В этой связи оперативно-розыскные мероприятия, нарушающие конституционные права человека и гражданина, но проводимые на основании закона об оперативно-розыскной деятельности и соответствующих подзаконных актов, следует рассматривать как деяния, совершаемые оперативными работниками в состоянии крайней необходимости для устранения опасности, непосредственно угрожающей личности и правам данного лица или иных лиц, охраняемым законом, интересам общества или государства, если эта опасность не могла быть устранена иными средствами и при этом не было допущено превышения пределов крайней необходимости [11, с. 35].

На основе проведенного анализа сделаем попытку сформулировать в позитивном аспекте определение исследуемого понятия. *Гуманитарные принципы* – это основополагающие начала правового характера, содержащиеся в актах международного права и получившие трансформацию в нормах национального права как естественные, неотъемлемые и неотчуждаемые общечеловеческие интересы, блага и ценности.

В отличие от гуманитарных принципов, более широким представляется понятие «гуманитарный институт», которое содержит в себе систему правовых норм. В свою очередь, каждая правовая норма основана на идее гуманитарных принципов. Причем отметим, что данное понятие воплощает в себе типичные черты, которые характерны для общего содержания – «правовой институт». Сообразуясь с предметом исследования, гуманитарный институт как понятие обычно включает родственные или однородные нормы права. Оно является по форме и содержанию сложным институтом, из него важно выделить те из них, которые имеют сугубо гражданско-личностный характер. В частности, право на личную свободу, право на неприкосновенность частной жизни, право на неприкосновенность жилища, личную и семейную тайну, право свободного передвижения и свободного выбора местожительства. С учетом этого, конкретно перечисленные конституционно-правовые нормы объединяются в общую группу под названием «гражданско-личностные институты» и, по существу, составляют предмет нашего исследования. Однако при рассмотрении вопросов избранной темы могут (но лишь эпизодично) затрагиваться смежные конституционно-правовые институты. С учетом изложенного сформулируем определение рассматриваемого понятия. *Гуманитарный гражданско-личностный институт* – правовой идеал, воплощенный в системе конституционно-правовых норм, объединенных в родственную группу и направленных на регулирование общественных отношений, затрагивающих личные права человека.

Затрагивая аспекты развития гуманитарных принципов в сфере оперативно-розыскной деятельности, представляется необходимым затронуть вопросы возникнове-

ния, становления и развития института сыскных (розыскных) служб. «У каждого народа, создавшего национальную государственность, неизбежно возникает потребность в особом аппарате, призванном осуществлять борьбу с правонарушениями. Такие аппараты существовали во всех странах со времен античности и явились прообразом полиции в сегодняшнем ее понимании»[12, с. 38].

В истории сыска примечательным можно назвать тот факт, что вплоть до распада СССР и в дальнейшем до принятия Закона от 15 сентября 1994 г. Республики Казахстан, оперативно-розыскные подразделения осуществляли свою деятельность на основе законодательства СССР, регламентирующего данную деятельность. Необходимо отметить, что именно в советское время была фактически заложена *теория розыскной работы* и ее методология, разработано, сформировано и развито оперативно-розыскное законодательство, заложены правовые, организационные, информационные, тактические, нравственные основы ОРД. При этом проведены исследования в области данной деятельности и подготовлены фундаментальные работы, достигнуты значительные научные результаты, созданы централизованные информационно-поисковые системы оперативно-розыскного назначения, внедрены последние достижения науки и техники, усовершенствованы средства и методы в данной сфере.

Конституция Республики Казахстан 1993 г. (что является важным) ориентировала органы, уполномоченные осуществлять данную работу, на применение розыскных действий на основе и в соответствии с законом, с соблюдением прав и свобод человека и гражданина. Это означало, что деятельность сотрудников полиции должна осуществляться строго в соответствии с законодательством, регламентирующим розыскную деятельность. Исторически первым нормативным актом, регламентирующим организацию деятельности органов, уполномоченных осуществлять оперативно-розыскную деятельность в Республике Казахстан, явился Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. «Об оперативно-розыскной деятельности».

Заключение. В качестве вывода отметим, что в условиях современного гражданского общества естественное право раскрылось как неотчуждаемое, прирожденное право человека, обеспечивающее его высокое достоинство и статус. К этому идеалу стремятся многие государства, поставившие цель построить правовое государство, основной идеей которого являются гарантии защиты прав каждого индивида в отдельности, а не только общества в целом.

Как известно, значительное количество преступлений, в настоящее время совершается замаскировано или в условиях не очевидности. Преступники используют различного рода ухищрения, чтобы уйти от ответственности за содеянное, из-за чего обнаружить такие преступления либо получить информацию о причастных к ним лицам только гласным путем крайне затруднительно или вообще невозможно. Это вызывает необходимость осуществления ОРМ для выявления данных о подготовке или совершении преступлений, а также о местах вероятного нахождения (появления) разыскиваемых преступников и лиц, пропавших без вести.

В данной связи возрастает общественная значимость ОРД, которая определяется характером и степенью полезности проводимых оперативно-розыскных мероприятий, которые заключаются в способности защитить объекты ОРД от преступных посягательств. Оперативно-розыскная деятельность охватывает в основном гуманитарные институты конституционного права. Вопросы соблюдения, обеспечения и защиты конституционных прав и свобод личности при проведении ОРМ на сегодняшний день мало изучены как отечественными, так и зарубежными правоведом и в этой связи требуют дальнейшей разработки.

Список использованных источников:

- 1 Фабрициус Ф. Права человека и европейская политика // Государство и право. – 1995. – № 12. – С. 150- 154.
- 2 Черняков А.А. Право, закон, правозаконность: вопросы обновления действующего права и проблемы нормативной терминологии. – Алматы: ЮРИСТ, 2001. – 192 с.

- 3 The Universal Declaration of Human Rights. December 10, 1948 // Интернет ресурс: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml
- 4 Сартаев С.С. Конституционное право Республики Казахстан: Учебное пособие. - Вып. № 1.- Алматы, 1994. - С. 22- 25.
- 5 Сапарғалиев Г.С., Салимбаева Ж. Проблемы конституционной ответственности. – Алматы: Жетіжарғы, 2001, С. 7.
- 6 Баймаханов М.Т. Проблемы воплощения принципов правового государства в Конституции Казахстана // Государство и право. -1992.- № 8.- С. 9 - 12.
- 7 Указ Президента Республики Казахстан от 20 сентября 2003 года «О Концепции правовой политики Республики Казахстан» // Собрание актов Президента Республики Казахстан и Правительства Республики Казахстан. – Астана, 2002.– С. 57–61.
- 8 Выступление Йорга Меттера, временного Поверенного в делах Федеративной Республики Германия, по случаю открытия семинара 11.09.2000. Обеспечение гарантий прав человека в уголовном судопроизводстве и соблюдение прав подозреваемых и обвиняемых в ходе дознания и предварительного следствия: // Сб. мат-лов науч.-практ. семинара. – Алматы: Казахское Международное бюро по правам человека и соблюдению законности, «Фонд XXI век», 2001. – 119 с.
- 9 Матюхин А.А. Государство в сфере права: Институциональный подход. Алматы: ВШП «Әділет», 2000. – 596с.
- 10 Теория государства и права. Курс лекций / Под ред.: Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997. – С. 459 – 471.
- 11 Аманшиев Б.Б. Теоретические аспекты оперативно-розыскной деятельности по законодательству Республики Казахстан // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2018. - №2 (55). – С. 35-31.
- 12 От джати до генерала // Казахстанская полиция. – 2003. – № 2. – С.38.

Сведения об авторах

Коржумбаева Тамара Муслимовна – начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Хусаинов Олег Баяхметович – доцент кафедры Международного права Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, к.ю.н.

Абдуллина Сабина Халилевна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, доктор PhD, майор полиции.

Коржумбаева Тамара Муслимовна – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы жедел-іздістіру қызметі кафедрасының бастығы, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Хусаинов Олег Баяхметович – Абай атындағы ҚазҰПУ Сорбонна-Қазақстан Институты Халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Абдуллина Сабина Халилевна – Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы, полиция майоры.

Korzhumbayeva Tamara – Head of the Department of Operational Investigative Activities of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after after Makan Esbolatov, c.l.s., associate Professor, police Colonel.

Khusainov Oleg - Professor of the Department of International Law at the Sorbonne Institute-Kazakhstan KazNPU named after Abaya, c.l.s.

Abdullina Sabina – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov.

А.Р. Шегебаева¹, А.Е. Нурлан², Н.Ж. Апахаев²

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

²Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СУДЕБНОЙ МОЛЕКУЛЯРНО-ГЕНЕТИЧЕСКОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В УГОЛОВНОМ СУДОПРОИЗВОДСТВЕ

В данной статье рассмотрены несколько проблем молекулярно-генетических экспертиз в уголовном судопроизводстве. Одним из важнейших вопросов, влияющий на эмпирическое значение экспертных выводов, является оценка результатов исследований следователями и судами. Поэтому важно учитывать особенности молекулярно-генетической экспертизы и дать рекомендации для увеличения доказательственной ценности экспертных выводов. Для того, чтобы использовать выводы - генетика как доказательство, необходимо усовершенствовать законодательство уголовного процесса Казахстана, разработав специальные нормы по выбору биологического образца для анализа ДНК следователю, суду и его добровольной выдаче гражданам.

Ключевые слова: судебная молекулярно-генетическая экспертиза, оценка заключения эксперта, ДНК-анализ, биологический материал, идентификация, уголовные правонарушения.

Қылмыстық сот ісін жүргізуде сот молекулалық-генетикалық сараптаманы қолдану мәселелері

Бұл мақалада қылмыстық сот ісін жүргізудегі молекулалық-генетикалық сараптаманың бірнеше мәселелері қарастырылған. Сараптамалық қорытындылардың эмпирикалық маңыздылығына әсер ететін маңызды мәселелердің бірі тергеушілер мен соттардың зерттеу нәтижелерін бағалауы болып табылады. Сондықтан молекулалық-генетикалық сараптаманың ерекшеліктерін ескеру және сараптамалық қорытындылардың дәлелді құндылығын арттыру үшін ұсыныстар беру маңызды. Генетика тұжырымдарын дәлел ретінде пайдалану үшін тергеушіге, сотқа және оны азаматтарға ерікті түрде өткізу үшін ДНК талдауы үшін биологиялық үлгіні таңдау бойынша арнайы нормаларды әзірлей отырып, Қазақстанның қылмыстық процесінің заңнамасын жетілдіру қажет.

Түйінді сөздер: сот-молекулалық-генетикалық сараптама, сараптамашының қорытындысын бағалау, ДНК-талдау, биологиялық материал, идентификация, қылмыстық құқық бұзушылықтар.

Problems of using forensic molecular genetic examination in criminal proceedings

This article considers several problems of molecular genetic examinations in criminal proceedings. One of the most important issues affecting the empirical value of expert findings is the evaluation of research results by investigators and courts. Therefore, it is important to take into account the peculiarities of molecular genetic expertise and provide recommendations to increase the evidentiary value of expert findings. In order to use the conclusions of a geneticist as evidence, it is necessary to improve the legislation of criminal proceedings in Kazakhstan by developing special norms on the selection of a biological sample for DNA analysis for the investigator, the court, and its voluntary release to citizens.

Key words: forensic molecular genetic examination, assessment of the expert's opinion, DNA analysis, biological material, identification, criminal offenses.

Введение. Метод молекулярно-генетической экспертизы - является наиболее эмпирическим методом биологических исследований в судебной экспертизе. Работа с биоматериалами - одна из самых важных инкриминированных расследований. Этот метод исследования используют следы крови, спермы, слюны, эпителиальных следов и частицы биологического происхождения на орудиях преступления для помощи в решении сложных ситуаций в уголовном расследовании [1].

Технологии решения биологических и молекулярных экспертиз принципиально разные. Если при первом анализе исследуются следующие вещества: белки, гликопротеины, гликолипины, которые синтезируются геномами, то в молекулярно-генетической экспертизе исследуются непосредственные носители наследственной информации – ДНК. Экспертные исследования ДНК обычно проводятся в качестве дополнительной проверки после выполнения биологических исследований, когда результаты последнего следствия были расценены как малоинформативны [2].

Основными задачами генетического исследования являются:

- Персональная идентификация;
- Установление определенного факта, который может иметь доказательную ценность в процессе;

Генетические экспертизы являются доказательным видом специальных исследований, позволяющим устанавливать биологическое родство в рамках гражданского судопроизводства.

Большинство современных генетических исследований базируются на последних разработках молекулярной биологии, то есть на индивидуальных генетических характеристиках клеток человека.

Уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан регулирует порядок назначения и производства судебных экспертиз. Нормы, указанные в законе, предусматривают принцип независимости судебной экспертизы от органа, проводящего расследование дела, и обеспечивают прозрачность процесса назначения и производства экспертизы для заинтересованных лиц [3]. Для того, чтобы использовать заключение эксперта как доказательства, необходимо усовершенствовать законодательство уголовного процесса Республики Казахстан, разработав специальные нормы фиксации, изъятия, а так же исследования биологических образцов при расследовании преступлений.

Чтобы повысить эффективность оценки молекулярной и генетической экспертизы результатов ДНК-анализа, эксперт должен сформировать доступные данные о происхождении биологического следа, для которого необходимо разработать критерии совпадения сравниваемых предметов.

Современная генетическая экспертиза используется чаще всего в исследовательской практике из-за высокой эффективности и достоверности решения задач по идентификации преступников, методы анализа крови особенно пригодны для исследования тяжких преступлений, таких как убийство и изнасилование. Использование генетического опыта в криминальных испытаниях в Казахстане не на должном уровне и требует совершенствование [4].

Современные достижения судебной молекулярно-генетической экспертизы позволяют получать информацию о конкретном лице по следам разнообразного биологического происхождения, особенно при совершении тяжких преступлений против жизни и здоровья человека, которые, как правило, обнаруживаются на месте происшествия и принадлежат телу человека. Существенным преимуществом данного метода при расследовании преступлений является именно безопасное исключение подозреваемых лиц, не причастных к совершению преступления, при выявлении лиц,

совершивших преступление с высокой степенью вероятности. На современном этапе развития судебной молекулярно-генетической экспертизы имеются значительные пробелы в законодательстве, которые устраняются путем принятия соответствующих нормативно-правовых актов и совершенствования существующих. Эффективным методом разработки ДНК-анализа является создание соответствующих баз генетических особенностей человека. Однако законодательное закрепление этого процесса должно происходить в контексте соблюдения и защиты прав личности. Однако сроки проведения молекулярно-генетической экспертизы значительно превышают сроки досудебного расследования. Эта проблема может быть решена за счет расширения сети лабораторий, которые проводят такие исследования. Несмотря на наличие небольшого количества проблем, можно утверждать, что анализ ДНК является наиболее эффективным и надежным из всех известных методов идентификации личности на современном этапе. В настоящее время экспертный молекулярно-генетический анализ развивается не только как раздел молекулярно-генетических исследований, но и как целостный элемент криминалистического знания, направленного на расследование и раскрытие преступлений. Поэтому внедрение молекулярно-генетических методов исследования в практику правоохранительных органов государство значительно повысит эффективность расследования многих тяжких преступлений против личности [7].

Было широко признано, что расширенная возможность — с соответствующими способностями и локусами — для судебно-медицинской экспертизы ДНК может обеспечить инновационные результаты в уголовном и гражданском процессе, а также в связи с ассоциативными доказательствами [8].

Методология. Объектом исследования является оценка заключения эксперта следователями, судами. В данной статье использовались специальные научные методы, методы анализа действующих методик проведения исследований, а так же общенаучные методы такие как - метод дедукции и индукции.

Основная часть. Одним из ключевых вопросов, оказывающих влияние на эмпирическую ценность экспертных заключений, являются оценка следователей и судов результатов исследования. Таким образом, важно учесть особенности экспертизы молекулярной генетики и давать рекомендации по увеличению доказательственную ценность экспертных заключений. Далее мы рассмотрим несколько проблем молекулярно-генетических экспертиз в уголовном судопроизводстве.

Первым делом можно выделить проблему о самой формулировке задачи для эксперта и заключение которое представлено по результатам экспертного исследования. Если в результате получено положительное заключение о совпадении сопоставляемых биологических объектов по генетическим характеристикам дается в виде вероятности с представлением вычисленной математической величины. Выводы формулируются по форме которое указано в методических рекомендациях для экспертов. Однако такая форма вызывает существенные трудности в оценке установленных фактов следствием, прокурором, адвокатом и другим участникам процесса, которые не имеют соответствующих экспертных знаний. Другая проблема заключается в необходимости дальнейших совершенствований методов молекулярной и генетической экспертизы, чтобы повысить их возможности не только для определения происхождения следа от конкретного лица, но также для выяснения возможных механизмов их формирования. Оценка механизмов проникновения ДНК материала в объекты значительно влияет на понимание обстоятельств преступлений.

Цель статьи заключается в выявлении проблем оценки экспертами молекулярно-генетической практики доказывания в уголовных делах, вызванных нечетким формулированием экспертных выводов, юридическими и методическими недостатками

в сборе биологического образца у осужденных лиц, сбором следов биологических преступлений и последующим изучением.

Одним из сложнейших и важных видов молекулярно-генетических исследований является сравнение биологических свидетельств крови, плазмы, кожи, кожных частиц и так далее, обнаруженные на месте происшествия, а также соответствующих свидетельств, отобранных подозреваемым. При расследовании преступлений положительное решение проблемы происхождения следов от определенного предмета является существенным доказательством.

Судебная генетика рекламировалась как золотой стандарт судебно-медицинского анализа. Это связано с тем, что ДНК соответствует многим критериям, которые делают криминалистическую технологию идеальной для установления присутствия человека на месте преступления [9].

В своем содержании изучение биологических объектов с целью определения конкретного человека от кого они отделены, связано с идентификацией объекта [5]. Идентификация проводится по уникальным признакам, характеризующимся собственной структурой и составом объекта идентификации.

Уникальность человеческого организма как биологического явления проявляется в индивидуальной генетике. Уникальность при молекулярном генетической экспертизе устанавливается в соответствии с генетическими характеристиками, которые являются профилем ДНК. Порядок идентификации в молекулярной генетической экспертизе осуществляется по общему методу идентификации, разработанному в теории судебной экспертизы [6].

Структура этой методики состоит из этапов отдельных исследований объектов, в сравнений выявленных характеристик и экспертных оценок результатов исследования. Методы молекулярно-генетических исследований устанавливают и качественные, а также количественные показатели совпадающих признаков, вероятность совпадения их рассчитывается исходя из частоты встречающихся в популяции. На основе специальных знаний генетики эксперт анализирует итоги исследования, выявит разные и сходные характеристики, определит их важность в решении задачи исследования.

Формирование экспертом выводов о поставленных вопросах - последний этап исследования. На данном этапе профессиональное экспертное оценивание результатов исследований должно продолжаться в ответе эксперта на поставленные экспертом вопросы следователя, прокурора, суда. Интерпретация анализа данных ДНК - ключевой момент исследования идентичности. Отметим, что по ст. 39 Закона РК «О судебно-экспертной деятельности» в его заключении обязательно должны быть отражены «... результаты, а также их экспертные оценки». Экспертные оценки являются научной базой для того, чтобы вывести заключение эксперта по обстоятельствам, представляющим интерес следствию или суду. Целью идентификации является определение идентичности, т.е. происхождения биологического следа от конкретного объекта.

Формирование экспертом выводов о поставленных вопросах - последний этап исследования. На данном этапе профессиональное экспертное оценивание результатов исследований должно продолжаться в ответе эксперта на поставленные вопросы следователя, прокурора, суда. Интерпретация анализа данных ДНК - ключевой момент исследования идентичности.

Другой сложный вопрос, связанный с оценкой результатов молекулярной и генетической экспертизы - соблюдение следователями и прокурорами требований о сборе биологического следа, например на месте инцидента, а также о показе биологического образца от подверженных проверке лиц к дальнейшему экспертизе. Нарушение закона при этих действиях влечет за собой исключение экспертного заключения из списка доказательств. Практическая работа по выбору биологического образца с применением медицинской процедуры не нарушает прав человека при

отсутствии действий, которые унижают честь человека или опасны для здоровья человека статьи 13 УПК РК и соблюдают требования, изложенные в практике Европейского суда по праву человека. В практике следствия Казахстана законодательное требование к получению подобных образцов не всегда соблюдается. Например, в уголовном деле по делу об убийстве, следователь в ходе осмотра места происшествия, взял ногтевой срез задержанного, который на тот момент не знал о том, что является подозреваемым в преступлении. Последняя экспертиза показала, что в этом срезе были обнаружены ДНК погибшего. При этом, в соответствии с статьей 131 УПК РК отбор биологического образца у человека осуществляется только потерпевшим, свидетелем или подозреваемым, а также только через отдельное следствие - справку. В связи с процессуальными нарушениями эти доказательства не были приняты в суд, обвиняемого оправдали. Таким образом, оценка выводов молекулярно-генетической экспертизы привела к установлению отсутствия критерия допустимости заключения в качестве источника доказательств.

Еще одной проблемой является то, что в Казахстане можно исследовать биологические следы и образцы уголовных дел только в виде судебной экспертизы. Таким образом, исследования ДНК, которые имеют розыскный характер, анализ ДНК значительных лиц и предметов, которые подлежат досмотру, занимают много времени, они проводятся в процессуальном виде, материалы обязательно помещаются в уголовное дело. Учитывая этот факт, необходимо разработать базу ДНК-материалов, а так же внедрить добровольные ДНК-тесты, чтобы в будущем иметь возможность использования этих данных в расследований.

Заключение. В заключении чтобы повысить эффективность оценки молекулярной генетической экспертизы, основанной на результатах ДНК-анализа, эксперт должен формулировать доступные данные о происхождения биологического следа, для этого необходимо разработать критерии совпадения сопоставимых объектов. Для того, чтобы признать выводы генетической экспертизы доказательствами, следует улучшить уголовное право Казахстана, разработав специальные правила отбора биологического образца для исследования ДНК судом, а также его добровольного сдачи гражданам. Также следует предусматривать возможность проводить проверочные исследования на стадии досудебного расследования, а также разработать экспертные методы по решению вопросов механизма проникновения ДНК в объекты.

Список использованных источников

1. Pryshchepa K. Molecular Genetic Examination. – 2022.
2. Россинская Е. Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. – Норма: ИНФРА-М, 2018.
3. Dilbarkhanova ZH.R.. The legal grounds of forensics according to the new legislation of the Republic of Kazakhstan. - Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан - 2020. – №1(54). – С. 8- 12.
4. Shcherbakovskiy M. et al. Assessment of the conclusions of molecular genetic examination in the investigation of crimes //Amazonia Investiga. – 2020. – Т. 9. – №. 25. – С. 479-486.
5. Митричев В. С. Криминалистическая идентификация целого по частям //Теория и практика идентификации целого по частям. – 1976. – №. 24. – С. 37.
6. Щербаковский М. Г. и др. Судебные экспертизы: назначение, производство, использование: учебно-практическое пособие. – 2005.
7. Уголовный Кодекс РК <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226>
8. Topchiy V. V. Topicality of forensic molecular genetic examination and issues regarding its performing //Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics. – 2018. – Т. 18. – С. 256-263.

Сведения об авторах

Шегебаева Айгерим Рысбаевна - заместитель начальника кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова, доктор философии (PhD), майор полиции.

Нурлан Аяжан Ерланқызы - магистрант 1-го курса кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Апахаев Нурлан Жилкайдарович - к.ю.н., и.о. кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Шегебаева Айгерім Рысбайқызы -Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы бастығының орынбасары, философия докторы (PhD), полиция майоры, тел.: +7 705 156 61 68

Нурлан Аяжан Ерланқызы - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы 1-ші курс магистрант.

Апахаев Нурлан Жилкайдарович - әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, Қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасы, з.ғ.к., м.о. профессор.

Shegebayeva Aigerim -Deputy Head of the Department of Criminal Law, Criminal procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of MIA of the Republic of Kazakhstan, doctor philosophy (PhD), police major.

Nurlan Ayazhan - 1st year master degree student of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Apakhaev Nurlan - m.yu.n., a.a. professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Е.К. Балымов¹, А.С. Тайшыбаева²

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан,
Актобе, Казахстан

²Казахско-Русский Международный университет, Актобе, Казахстан

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ДОКАЗАТЕЛЬСТВ И ДОКАЗЫВАНИЯ В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье рассматриваются проблемные аспекты определяемые, что доказывание является познавательной деятельностью, познанием обстоятельств дела, которое проявляется в особой процессуальной форме. Доказывание осуществляется уполномоченными субъектами. Предметом доказывания в уголовном процессе служит ограниченный круг фактов и обстоятельств, характеризующих конкретное единичное событие объективной деятельности, установление которых необходимо для правильного разрешения уголовного дела. Собрание и проверка доказательств являются определенными этапами формирования фактической основы процесса доказывания.

Ключевые слова: доказывание, собрание доказательств, проверка доказательств, оценка доказательств.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық процесінде дәлелдемелер мен дәлелдемелердің кейбір мәселелері

Мақалада дәлелдеу танымдық іс-әрекет, белгілі бір процедуралық формада көрінетін істің мән-жайларын білу екендігі анықталған проблемалық аспектілер қарастырылады. Дәлелдеуді уәкілетті субъектілер жүзеге асырады. Қылмыстық процесте дәлелдеу объективті қызметтің нақты бір оқиғасын сипаттайтын фактілер мен жағдайлардың шектеулі шеңбері болып табылады, оларды анықтау қылмыстық істі дұрыс шешу үшін қажет. Дәлелдемелерді жинау және тексеру дәлелдеу процесінің нақты негізін қалыптастырудың белгілі бір кезеңдері болып табылады.

Түйінді сөздер: дәлелдеу, дәлелдемелер жинау, дәлелдемелерді тексеру, дәлелдемелерді бағалау.

Some issues of evidence and evidence in the criminal process of the Republic of Kazakhstan

The article discusses the problematic aspects determined that proving is a cognitive activity, knowledge of the circumstances of the case, which manifests itself in a special procedural form. The proof is carried out by authorized entities. The subject of proof in criminal proceedings is a limited range of facts and circumstances characterizing a specific single event of objective activity, the establishment of which is necessary for the correct resolution of the criminal case. The collection and verification of evidence are certain stages in the formation of the factual basis of the proof process.

Keywords: proving, evidence gathering, verification of evidence, evaluation of evidence.

Введение. Одной из актуальных проблем, стоящих перед современным уголовно-процессуальным правом является проблема доказательств. В уголовном процессе восстановление картины события, произошедшего в прошлом, осуществляется опосред-

ствованным путем. Средством в таком случае выступают доказательства. Доказательства, как сведения о произошедшем событии, формируются, основываясь на свойстве любого явления или предмета изменяться или сохранять следы (отпечатки) при воздействии на него другого предмета, явления. Воссоздание преступления на материальных объектах и в правосознании людей, использующиеся для выяснения обстоятельств преступления при производстве по уголовному делу, становятся доказательствами.

Проблема доказательств в уголовном процессе в последнее время приобретает особую актуальность, поскольку именно от того, как правильно будет проведено доказательство, будет зависеть в конечном итоге судьба лица, обвиняемого в совершении преступления.

Материалы и методы. Конституция Республики Казахстан создала необходимые условия для становления и развития правового государства, провозгласив приоритет прав и свобод человека. Эти демократические идеи и принципы нашли свое дальнейшее развитие в проводимой в республике судебно-правовой реформе и принятии соответствующих международно-правовым требованиям законов, регулирующих правоотношения, связанные с осуществлением деятельности органов уголовного преследования и суда, по расследованию и судебному рассмотрению дел и доказыванию обстоятельств совершенного уголовно-наказуемого деяния.

Не случайно в своем Послании народу Казахстана, определившем стратегию развития страны, Президент Республики Казахстан К.-Ж. Токаев, наметил ряд задач, связанных с укреплением национальной безопасности, борьбы с преступностью и коррупцией, реализация которых должна осуществляться путем установления абсолютного верховенства закона и защиты законопослушных граждан от преступности [1].

Между тем, следует отметить, что характерной особенностью современной криминальной обстановки в республике является не только происшедшее существенное реформирование законодательства в области уголовного судопроизводства, но и все возрастающая степень криминализации общества, связанная с серьезными изменениями, происходящими в структуре преступности. Возросла вооруженность и техническая оснащенность криминальных структур, повысилось дестабилизирующее влияние транснациональной преступности. В этой связи органам уголовного преследования становится все более сложным и трудным обнаружить признаки многих из преступных посягательств, собрать доказательства об их совершении, изобличить виновных и привлечь к уголовной ответственности.

Поэтому проблемы доказательственного права при осуществлении уголовного судопроизводства, вызывают неослабевающий интерес, как среди ученых-процессуалистов, так и криминалистов, поскольку именно доказывание позволяет установить истину по делу, а затем решить и другие задачи уголовного судопроизводства [2, С. 3].

Нормы уголовно-процессуального права, устанавливающие, что может служить доказательством по делу, круг обстоятельств, подлежащих доказыванию, правила собирания, проверки и оценки доказательств, распределяющие «бремя доказывания», называют доказательственным правом.

Доказывание, то есть работа с доказательствами, занимает очень важное место в уголовном процессе. Если доказательственная деятельность завершилась безрезультатно, если не установлено кем и при каких обстоятельствах совершено преступление, то цели судопроизводства оказываются недостижимыми.

Доказывание – это, прежде всего, познавательная деятельность, осуществляемая с целью установления обстоятельств, имеющих значение для дела. Поэтому на него распространяются все общие закономерности, присущие любой другой познавательной деятельности. Но доказывание по уголовному делу имеет и существенную специфику, отличающую его от других видов познания.

Доказательства и доказывание – основные вопросы, определяющие сущность уголовного процесса. К ним обращались многие авторы, что вполне понятно, ибо нет других проблем, которые вбирали бы в себя такое множество различных аспектов уголовно-процессуальной теории и практики.

Причины хронических болезней нашего уголовного процесса лежат на концептуальном, мировоззренческом уровне, а, значит, так или иначе коренятся в теории доказательств – душе уголовного процесса. Так, знаковым на протяжении многих лет остается вопрос о допустимости доказательств, который стал свидетельством формализации нашего доказательственного права. По-прежнему не урегулированы вопросы, связанные с приданием доказательственного значения данным, полученным оперативно-розыскным путем; результатам адвокатского расследования, иного рода самостоятельной доказательственной деятельности участников процесса – потерпевшего, обвиняемого и пр. Невозможно реформировать досудебную часть процесса, невозможно повысить эффективность уголовного преследования, невозможно объяснить некоторые правовые новации (вроде досудебного соглашения о сотрудничестве), не подвергнув пересмотру ключевые положения теории доказательств.

Установление фактических обстоятельств дела составляет сердцевину всей уголовно-процессуальной деятельности, поэтому значительная часть норм уголовно-процессуального закона регулирует порядок и средства установления фактических обстоятельств дела. Эти нормы содержатся и в общих положениях Уголовно-процессуального кодекса РК (гл. 15-16), и в разделах УПК РК, регулирующих производство по делу в той или иной стадии, в том числе правила собирания, проверки и оценки фактических данных о расследуемом событии.

Результаты. Определение терроризма дано в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Казахстан в ст. 111 «Доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, на основе которых в определенном настоящем Кодексом порядке орган дознания, дознаватель, следователь, прокурор, суд устанавливают наличие или отсутствие деяния, предусмотренного Уголовным кодексом Республики Казахстан, совершение или несовершение этого деяния подозреваемым, обвиняемым или подсудимым, его виновность либо невиновность, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела [3].

Обсуждение. Важным в теории доказательств является вопрос о процессуальной сущности доказательства (соотношение фактических данных и их процессуальных источников).

Как справедливо утверждал выдающийся ученый-процессуалист М.С. Строгович, понятие доказательства имеет двойное значение. Доказательства – это, во-первых, те данные о юридически значимых фактах, на основе которых устанавливается преступление или его отсутствие, виновность или невиновность того или иного лица в совершении преступления и иные обстоятельства дела, от которых зависит степень виновности этого лица, а во-вторых, доказательствами являются те предусмотренные законом источники, из которых следствие и суд получают сведения об имеющих значение для дела фактах и посредством которых эти факты устанавливаются [4, С. 288].

М.С. Строгович подверг справедливой критике ученых, пытавшихся отождествить понятия доказательства и доказательственного факта, нивелируя значение источника доказательств. В частности, отмечал, что факты, которыми доказываемая виновность лица в совершении преступления, как и факты, которыми она опровергается, не даются следствию и суду в готовом виде. Эти факты сами должны быть доказаны, а любой факт ничем другим доказываться не может, кроме как доказательствами, поэтому показания свидетеля, заключение эксперта – это доказательства факта нахождения обвиняемого в данное время в данном месте [4, С. 291].

Взгляды М.С. Строговича представляются правильными еще и потому, что человеческое мышление оперирует не самими объективно существующими явлениями и предметами, а образами, сведениями о них, в связи с чем доказательства представляют собой не сами факты объективной действительности, имевшие место в прошлом, а сведения об этих фактах, их отображения, копии, образы.

Существуют различные подходы к рассмотрению вопроса о процессуальной сущности доказательства.

М.С. Строгович, Р.Д. Рахунов и др. в разное время указывали, что доказательствами являются как фактические данные, так и их процессуальные источники [4, С. 291-294].

П. Мерфи полагает, что доказательства могут быть определены как любые материалы, которые направлены на то, чтобы убедить суд в правдивости или вероятности некоторых фактов, представленных перед ним [5].

По мнению И.Д. Перлова, Б.А. Галкина, Р.С. Белкина и других, доказательствами по делу являются только фактические данные [6, С.35-36]. Позицию, разделяемую в настоящее время большинством процессуалистов, обосновал В.Я. Дорохов в монографии «Теория доказательств в советском уголовном процессе». В анализе структуры доказательства автор исходит из единства фактических данных и их процессуальных источников [7, С.199]. Предпочтительнее представляется последняя из приведенных точек зрения. Сами по себе «фактические данные» о каких-либо обстоятельствах являются инструментом логического доказывания в процессе познания истины. Элементом процессуального доказывания (доказательствами по уголовному делу) они становятся лишь на условиях их надлежащего получения и процессуального удостоверения.

По нашему мнению, имеющиеся в науке различные точки зрения по вопросу о единстве фактических данных и их процессуальных источников во многом связаны с трактовкой законодателем понятия доказательств и определения их видов. Так, понятие доказательств закреплено в ст.111 УПК РК, согласно предписаниям которой: «Доказательствами по уголовному делу являются законно полученные фактические данные, на основе которых в определенном настоящем Кодексе порядке орган дознания, дознаватель, следователь, прокурор, суд устанавливают наличие или отсутствие деяния, предусмотренного Уголовным кодексом Республики Казахстан, совершение или несовершение этого деяния подозреваемым, обвиняемым или подсудимым, его виновность либо невиновность, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела».

Между тем анализ научной литературы позволяет сделать вывод о том, что среди ученых-процессуалистов в вопросах понятия доказательств в уголовном процессе нет единообразного мнения. В основном превалируют три основные точки зрения. Одни ученые рассматривают доказательства как неразрывное единство содержания (фактических данных, сведений о фактах) и процессуальной формы (источников, в которых такие данные содержатся и из которых органы дознания, следствия, прокуратуры и суда их получают) [8, С.85-88]. При этом они отождествляют их с фактами объективной действительности: «те же совершающиеся в жизни явления, те же вещи, те же люди» [9, С.223], «... их физиологическое и психическое состояние..., а также явления природы и события, не зависящие от воли людей» [10, С.132].

Другая позиция заключается в том, что доказательства – это не только сведения о фактах, но и сами факты [11, С.116-117]. Полагаем, что данное утверждение довольно спорно. Дело в том, что факты существуют независимо от того, знают ли о них органы расследования или нет. И в процессе осуществления своей деятельности эти органы оперируют не самими фактами, а только сведениями о них, т.е. фактическими данными. Как это показано В.Я. Дороховым и другими авторами, реальные явления действительности не могут фигурировать в материалах дела в качестве доказательств, ибо в

мышлении следователя, судьи существуют и взаимодействуют не вещи, а их образы [12, С.207].

При этом информация о фактах может быть не только истинной, но и ложной. Первая ведет к тому, что познание факта становится действительностью, а вторая препятствует этому. Поэтому отождествлять такие самостоятельные категории как факт и сведения о нем - нельзя, так же как нельзя отождествлять информацию о каком-либо объекте и сам объект.

Например, ни у кого не вызывает возражения тот факт, что во время проведения допроса информация, сохранившаяся в памяти допрашиваемого объективируется и оформляется с помощью устной речи. Восприятие речи формирует познавательный образ в сознании следователя, дознавателя, судьи. После этого, пройдя определенную переработку, устная речь трансформируется в письменную путем закрепления ее в протоколе допроса. Аналогичные преобразования происходят и при проведении других следственных действий, связанных с вербальной информацией, в том числе и во время процесса получения заключения эксперта. Другое дело, если в качестве доказательства выступает материальный объект, который сохраняется в том же виде, каким он стал, испытав воздействие исследуемого события. На первый взгляд в этом случае никакой трансформации не происходит. В действительности же рассматриваемая закономерность распространяется и на эти объекты: субъект доказывания, наряду с приобщением самого объекта в качестве вещественного доказательства, выделяет внешнюю среду и условия, в которых он был обнаружен, а также собственные признаки и свойства объекта, имеющие доказательственную ценность, и фиксирует эти данные в протоколе. В результате этого материальный объект оказывается «преобразованным» в систему суждений, зафиксированных в знаковой форме, без которых он утратил бы свое доказательственное значение [13, С.111]. Формирование доказательств основано на фиксации самой разнообразной информации. Научные основания фиксации – выявление, сохранение, накопление и использование полученных таким образом знаний реализуются в практике расследования при проведении следственных действий [14, С.86-92].

Сторонники третьей точки зрения считают, что под доказательствами понимаются сведения, информация о фактах, но только при условии получения их из надлежащих источников [15, С.10-11] и в предусмотренной процессуальной форме.

Поэтому мы полагаем, что наиболее предпочтительной является последняя точка зрения, поскольку если рассматривать доказательства как неразрывное единство источников и фактических данных, то при этом утрачивается самостоятельное значение такого понятия как «источник доказательств». Обусловлено это тем, что информация сама по себе существовать не может и поэтому органу, ведущему уголовный процесс, прежде всего, необходимо установить носитель этой информации, каковым является предусмотренный законом источник ее получения. Как уже отмечалось ранее, эти органы оперируют не самими фактами, а сведениями о них. Причем, зачастую эти сведения становятся известными субъекту доказывания раньше, чем они станут содержанием соответствующих доказательств. Более того, не всякая информация о фактах впоследствии приобретает правовое значение, т.е. найти соответствующее подтверждение и признана доказательством, в том числе и по мотивам незаконности ее получения. Несмотря на тесную взаимосвязь указанных понятий, разграничивать их необходимо, поскольку сведения об одном факте могут быть получены из различных источников и, напротив, из одного источника могут быть получены сведения о нескольких фактах. Например, сведения о совершении грабежа определенным лицом могут быть получены от различных очевидцев совершенного уголовного правонарушения, позволяя доказать сам факт. В то же время, сведения подозреваемого в совершении уголовного правонарушения, могут содержать информацию о совершении им не одного, а нескольких уголовных правонарушений.

Поэтому разграничение доказательств и источников определяет правильность результатов их оценки, сначала раздельной, а потом совместной, так как источник – это носитель сведений о фактах, а в качестве доказательств выступают не сами носители, а информация, которая в них заложена.

Самостоятельное изучение источника, из которого получены сведения о факте, необходимо и для решения вопроса о том, признавать их допустимыми или нет. Например, информация, полученная с нарушениями предусмотренной процессуальной формы или с применением угроз и насилия, в любом случае признается недопустимой и не имеет юридической силы (ст.112 УПК РК).

Исчерпывающий, не подлежащий расширительному толкованию перечень источников доказательств дан в ч.2 ст.111 УПК РК и включает в себя: показания свидетеля, потерпевшего, подозреваемого, обвиняемого, заключение эксперта; вещественные доказательства; протоколы процессуальных действий и иные документы.

Изложенное подтверждает вывод Л.М. Карнеевой о том, что фактические данные выступают в виде содержания доказательства, а источники - как процессуальная форма закрепления информации, которой обладает соответствующий носитель [16, С.6-9].

Заключение. Подводя итоги проведенному исследованию о сущности и значении доказывания и его элементов в уголовном процессе можно сделать вывод о том, что уголовно-процессуальное законодательство Республики Казахстан образует надежную систему правовых и процессуальных гарантий обеспечения предоставленных законом прав любому участнику уголовного судопроизводства, соответствующую международным стандартам и демократическим принципам уголовного судопроизводства с тем, чтобы ни один невиновный не был необоснованно привлечен к уголовной ответственности, а виновные получили заслуженное наказание.

Список использованных источников

1. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» от 02.09.2019 года.
2. Белоусов А.В. Процессуальное закрепление доказательств при расследовании преступлений. «Юрлитинформ». М. – 2001. – 103 с.
3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 12.01.2023 г.)
4. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. Том I. – М., 1968. – 288 с.
5. Murphy P. A practical approach to evidence. 3-rd ed. L, 1988. P. 1.
6. Перлов И.Д. Уголовное судопроизводство в СССР. М., 1959. С. 35 - 36; Галкин Б.А. Советский уголовно-процессуальный закон. М., Госюриздат. 1982. С. 175; Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств. Сущность и методы. М., – Наука. – 1966. – 220 с.
7. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Отв. редактор Жогин Н.В. Изд. 2-е, исправленное и дополненное. – М., Юридическая литература. – 1973. – 261 с.
8. Комментарий к уголовно-процессуальному кодексу РСФСР /Под ред. В.М. Савицкого, Б.Т. Безлепкина, П.А. Лупинской, И.Л. Петрухина. – М.,1999. – С.121-123; А.М. Ларин, В.М. Савицкий. Уголовный процесс России. Лекции – очерки /Под ред. В.М. Савицкого. – М., – 1997. – 108 с.
9. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве, 3-е изд. – М.: Госюриздат, 1950. – 223 с.
10. Чельцов М.А. Советский уголовный процесс. М.: Госюриздат, 1962. 232 с.
11. Элькин П.С. Понятие доказательств в советском уголовном процессе. Воронеж.1978.С.102; Альперт С.А. Доказательства в советском уголовном процессе. Киев.1983.С.116-117.
12. Теория доказательств в советском уголовном процессе, 2-е изд. М.: Юрид. лит., 1973. – 307 с.

13. Эйсман А.А. Заключение эксперта. Структура и научное обоснование. М.: Юрид. лит., 1967. С. 135; Дорохов В.Я. Природа вещественных доказательств // Сов. гос. и право, 1971. N 10. С. 111-112.

14. Аубакирова А.А. Допрос несовершеннолетнего потерпевшего в уголовном судопроизводстве Казахстана «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан». С.86-92.

15. Карнеева Л.М. Доказательства в советском уголовном процессе. Волгоград, 1988. С.21; Белкин Р.С. Собрание, исследование и оценка доказательств. – М., 1966. – 161 с.

16. Карнеева Л.М. Доказательства и доказывание при производстве расследования. Лекция. – Горький, – 1977. – 69 с.

Сведения об авторах

Балымов Ерлан Куанышевич – заместитель начальника Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М.Букенбаева, доктор PhD, подполковник полиции.

Тайшыбаева Айнагуль Сагандуковна – магистрант 2 курса Казахско-Русского Международного университета.

Балымов Ерлан Куанышұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе Заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция майоры.

Тайшыбаева Айнагуль Сагандукқызы– Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің 2 курс магистранты.

Yerlan Kuanyshovich Balymov – Deputy Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, PhD, Police Major. Cell phone: 87013233017.

Taishybayeva Ainagul Sagandykovna – 2nd year Master's student of the Kazakh-Russian International University. Cellphone: 87013863686.

С.Х. Абдуллина¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

КРИМИНАЛИСТИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА УГОЛОВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С НЕНАДЛЕЖАЩИМ ВЫПОЛНЕНИЕМ ПРОФЕССИОНАЛЬНЫХ ОБЯЗАННОСТЕЙ МЕДИЦИНСКИМ РАБОТНИКОМ

В данной статье автором рассматривается проблема расследования уголовных правонарушений, связанных с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником, а именно врачом. В проведенном исследовании проанализирована и дана криминалистическая характеристика личности подозреваемого, потерпевшего, способа совершения преступления и обстановки. Проведен глубокий анализ статистики медицинских уголовных правонарушений, также структурных элементов криминалистической характеристики. Исследование показало необходимость изучения данной темы еще более детально с конкретизацией проблематики, нахождения необходимых решений. По рассматриваемым медицинским уголовным правонарушениям важное значение принадлежит специфике проводимого досудебного расследования, наличия определенных знаний и навыков для установления подозреваемых лиц и привлечения их к уголовной ответственности.

Ключевые слова: медицинские уголовные правонарушения, криминалистическая характеристика, ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей, медицинский работник, врач.

Медицина қызметкерінің қызметтік міндеттерін тиісінше орындамауына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың криминалистикалық сипаттамасы

Бұл мақалада автор медициналық қызметкердің, атап айтқанда дәрігердің кәсіби міндеттерін дұрыс орындамауына байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтарды тергеу мәселесін қарастырады. Жүргізілген зерттеуде күдіктінің, жәбірленушінің жеке басына, қылмыс жасау тәсілі мен жағдайына талдау жасалып, криминалистикалық сипаттама берілді. Медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар статистикасына, сондай-ақ сот-медициналық сипаттаманың құрылымдық элементтеріне терең талдау жүргізілді. Зерттеу бұл тақырыпты проблеманы нақтылаумен, қажетті шешімдерді табумен одан да егжей-тегжейлі зерттеу қажеттілігін көрсетті. Қаралғандар бойынша медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар жүргізілетін сотқа дейінгі тергеп-тексерудің ерекшелігіне, күдікті адамдарды анықтау және оларды қылмыстық жауаптылыққа тарту үшін белгілі бір білім мен дағдылардың болуына маңызды мән беріледі.

Түйінді сөздер: медициналық қылмыстық құқық бұзушылықтар, криминалистикалық сипаттама, кәсіби міндеттерді тиісінше орындамау, медицина қызметкері, дәрігер.

Criminalistic characteristics of criminal offenses related to improper performance of professional duties by a medical professional

In this article, the author examines the problem of investigating criminal offenses related to improper performance of professional duties by a medical professional, namely a doctor. In the conducted research, the criminalistic characteristics of the personality of the suspect, the victim, the method of committing the crime and the situation are analyzed and given. An in-depth analysis of the statistics of medical criminal offenses, as well as structural elements of criminalistic characteristics, has been carried out. The study showed the need to study this topic in even more detail with the specification of the issues, finding the necessary solutions. According to the considered medical criminal offenses, the specifics of the pre-trial investigation, the availability of certain knowledge and skills to identify suspects and bring them to criminal responsibility are of great importance.

Keywords: medical corners of offenses, criminalistic characteristics, incorrect statement of professional duties, medical worker, doctor.

Введение. В УПК Республике Казахстан медицинским уголовным правонарушениям посвящена 12 глава (7 статей). Как показывает практика в полицию обращаются заявители и в дальнейшем квалифицируются деяния медицинских работников по ст. 317 УК РК (Ненадлежащее выполнение профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником) и 320 УК РК (Неоказание медицинской помощи). Следует отметить, что именно эти две статьи являются наиболее распространенными в деятельности медицинских учреждений.

Методы. При проведении исследования автором были применены общенаучные методы, постановка проблемы и ее научное решение путем сопоставления фактов, индуктивный и дедуктивный методы познания, анализа и синтеза, аналогии и моделирования. Также специальные методы и социологические.

Обсуждение. Проблема расследования медицинских правонарушений заключается в бюрократизации досудебного расследования. Если врачом было ненадлежащим образом выполнены профессиональные обязанности и пациент обращается за помощью в полицию. Зарегистрировать данный факт не всегда представляется возможным из-за необходимости проведения процессуальных процедур. Полиция может начать производство досудебного расследования только после проведения внутреннего служебного расследования. Расследование в медицинском учреждении проводят коллеги врача, на которого поступила жалоба. Таким образом создается круговая порука, сегодня поступила жалоба на врача, а завтра этот же врач может входить в состав группы, которая проводит служебную проверку на другого врача в отношении которого поступила иная жалоба. Как показывает практика, такие служебные проверки в большинстве случаев не находят подтверждений доводов, указанных в жалобе и таким образом, врач уходит от ответственности. Но заключение служебной проверки не освобождает врача от производства досудебного расследования в отношении него.

Так, например, в 2015 году количество зарегистрированных медицинских уголовных правонарушений составило 701, из них находилось в производстве уголовных дел - 652, а направлено в суд - 18 уголовных дел; в 2016 году зарегистрированных медицинских уголовных правонарушений - 590, находилось в производстве уголовных дел - 567, направлено в суд - 22; в 2017 году количество зарегистрированных медицинских уголовных правонарушений 384, находилось в производстве уголовных дел - 375, направлено в суд - 14, в 2018 году количество зарегистрированных медицинских уголовных правонарушений составило - 443, находилось в производстве уголовных дел - 433, направлено в суд - 20, в 2019 году зарегистрировано медицинских уголовных правонарушений - 742, находилось в производстве уголовных дел - 523, направлено в суд 22, в 2020 году зарегистрировано медицинских уголовных правонарушений 720, находилось в производстве уголовных дел - 609, направлено в суд 20, в 2021 году зарегистрировано медицинских уголовных правонарушений 562, находилось в производстве уголовных дел - 398, направлено в суд 38 [1].

Так, по мнению Г.Р. Рустемовой основные принципы государственной политики в области здравоохранения этих государств: обеспечения равенства прав граждан на получение безопасной, эффективной и качественной медицинской помощи; обеспечения гарантированного объема безвозмездной медицинской помощи; планомерное повышение уровня медицинской помощи; доступность медицинской помощи; последовательность деятельности организаций здравоохранения при оказании медицинской помощи; обеспечение санитарно-эпидемиологической безопасности населения; приоритетность профилактической направленности в деятельности системы здравоохранения и др.; ответственность каждого человека за свое здоровье расследование уголовного дела по

медицинским правонарушениям предполагает определенный портрет лица, которое совершило преступление [2, с.8].

Криминалистическая характеристика дается каждому преступлению, в ней следователь определяет характер особо значимых элементов уголовного правонарушения, ученые имеют различные мнения и классификации криминалистической характеристики.

Так, С.В. Винокуров в свою очередь, определял криминалистическую характеристику как научно разработанную систему типичных признаков конкретного вида преступления, позволяющую выяснить механизм следообразования, уяснить первоочередные следственные задачи [3, с.101].

По мнению И.А. Возгина, криминалистическая характеристика конкретного вида преступления – это система обобщенных фактических данных и рекомендаций о наиболее значимых признаках преступления, знание которых необходимо для организации и осуществления его полного, объективного, быстрого и всестороннего раскрытия и расследования [4, с. 225]

Сравнительно определённой дает понятие В.В. Радаев и считает, что криминалистическая характеристика преступлений представляет собой систему сведений о типичных элементах ситуации совершения преступлений определенных категорий, криминалистически связанных связей между этими элементами и особенностях механизма следообразования [5, с.3].

Таким образом, можно рассматривать мнения различных ученых, но следует понимать, что основное, о чем говорят криминалисты, что криминалистическая характеристика – это система фактов, сведений о совершенных преступлениях. Нам следует создать градацию преступлений по категориям и найти общую характеристику каждой группы. Это основная задача ученых для оказания помощи практическим работникам при производстве досудебного расследования.

Криминалистическая характеристика по медицинским правонарушениям заключается в установлении характеристики личности подозреваемого, личности потерпевшего, обстановки преступления, способа преступления.

Большое внимание разработке понятия, содержания и структуры криминалистической характеристики уделяет в своих работах А.Я. Гинзбург и Р.С. Белкин [6, с.340], структуру криминалистической характеристики они представляют состоящей из таких элементов:

1. Характеристика типичной исходной информации;
2. Система данных о типичных способах совершения и сокрытия данного вида преступлений и типичных последствиях их применения;
3. Личность вероятного преступника и вероятные мотивы и цели преступления;
4. Личность вероятной жертвы преступления и данные о типичном предмете посягательства;
5. Данные о некоторых типичных обстоятельствах совершения преступления (место, время, обстановка);
6. Данные о типичных обстоятельствах, способствовавших совершению конкретного вида, рода преступлений.

А.Г. Филипов в качестве элементов криминалистической характеристики выделяет:

1. Предмет преступного посягательства;
2. Способ совершения и сокрытия преступления;
3. Обстоятельства, при которых готовилось и было совершено преступление;
4. Особенности оставляемых преступниками следов;
5. Личность преступника и потерпевшего [7, с.217].

Т.А. Кулибаев в свою очередь предполагает, что криминалистическая характеристика убийств, совершенных наемными лицами, должна содержать описание:

1. Способов подготовки, совершения и сокрытия убийств по найму и иные противодействия преступников;
2. Место и время совершения преступления и особенности обстановки;
3. Описание личностей преступников (организатора, посредника и исполнителя)
4. Особенности личности жертвы (объекта преступного посягательства)
5. Мотивы преступления, характер (размер) вознаграждения за совершение «казнового убийства»;
6. Следы преступления.
7. Типичные следственные ситуации [8, с. 21].

Характеристика личности подозреваемого. Изучение уголовных дела в Следственном Управлении Департамента Полиции г.Алматы показало, что подозреваемым по правонарушениям совершенным ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником в

1. 60% являются мужчины
40% женщины
2. 20% врачи, обладающие высшей категорией
50% - вторая категория
30% - первая категория
3. 28% врачи имеющие ученую степень
48% имеющие магистерскую степень
24% не имеющие никакой степени
4. 52% врачи, имеющие стаж работы до 5х лет
23% врачи, имеющие стаж работы от 5 до 15 лет
25% врачи, имеющие стаж работы более 15 лет

Таким образом, мы можем отметить, что чаще всего подозреваемым по уголовным правонарушениям связанным с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником являются мужчины, второй категории, имеющие степень магистра со стажем работы до 5 лет.

Характеристика личности потерпевшего. Проведенный анализ позволил провести градацию потерпевших, которые пострадали от ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей.

1. Мужчины – 41%
Женщины – 59%
2. Несовершеннолетние – 10%
От 20 до 40 лет – 32%
От 40 до 60 лет – 46%
Старше 60 лет – 12%
3. Среднее образование – 24%
Средне-техническое – 33%
Высшее – 43%

Таким образом, потерпевший по уголовному правонарушению, связанному с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским работником является и мужчина, и женщина, но мужчин почти на 20% больше, в возрасте от 40 до 60 лет, имеющий высшее образование. Особый интерес вызывает тот факт, что любая категория лиц может стать потерпевшим по данной категории преступлений, но существует вышеупомянутая статистика.

Обстановка преступления. Обстановкой совершения медицинского правонарушения, а именно связанного с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей является медицинское учреждение в большинстве случаев и в некоторых случаях

это квартиры, общественные места. Так как ненадлежащее выполнение своих профессиональных обязанностей оказывают не только врачи в медицинском учреждении, но и врачи и фельдшеры скорой медицинской помощи, когда приезжают на выезд. Классифицировать медицинские учреждения можно на государственные и частные.

Как показало изучение уголовных дел, нередко пациент обращается в частное медицинское учреждение в связи с недоверием к государственным медицинским работникам и после оплаты за определенные услуги считает, что ему оказали ненадлежащую профессиональную помощь. Каждый пациент имеет право обращения в правоохранительные органы в случае нарушения его прав, однако на практике встречаются дела, когда врачами было выполнено все необходимое лечение, но пациент остался недоволен. В данном случае, органом досудебного расследования проводится огромная работа для установления обстоятельств дела. После проведения необходимых судебных экспертиз, если состава преступления не усматривается, то следователь прекращает уголовное преследование в отношении врача. В 90% с таким решением не соглашается потерпевший и продолжает писать жалобы теперь уже на следователя опять-таки делая акцент на его непрофессионализм.

В частное медицинское учреждение обратился гр.А. с жалобой на боль в горле. Врач осмотрев его предложил сразу же провести несложную операцию по удалению гланд. Во время операции у пациента произошла аллергическая реакция на обезболивающий препарат. Как выяснилось в ходе досудебного расследования у врача не оказалось противоаллергического препарата, и пациент скончался в этом же медицинском учреждении. Врачи данной клиники своими силами пытались реанимировать пациента, поняв, что не в силах вернуть его к жизни вызвали скорую помощь, которая по приезду констатировала смерть. Данный случай показывает непрофессионализм и небрежность в работе врача. Врачом не были меры по обеспечению своего рабочего места необходимыми препаратами, более того, он провел операцию в рабочем кабинете, который не был приспособлен к данной процедуре.

Однако подобные случаи встречаются и в учреждениях государственных. Существует категория пациентов, которые доверяют свое здоровье государственным медицинским больницам и поликлиникам, так как по их мнению, они постоянно под контролем государства и часто подвергаются проверкам в различных сферах. Стоит отметить, что государственные больницы, действительно обеспечены всем необходимым и готовы помочь пациентам в любой критической ситуации, но факты ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей все-таки есть.

Так, в родильный дом рано утром поступила роженица, по установленным предварительным следствием обстоятельствам при правильном вмешательстве врачей, она могла родить в течении пяти часов. Однако в силу непрофессионализма и ненадлежащего выполнения своих обязанностей, врачи видя невозможность естественных родов, вовремя не приняли решение о производстве операции по кесарево сечению. Таким образом, пострадал и ребенок, и пациент. Следует отметить, что такое отношение медицинских работников к пациентам недопустимо, однако такие факты остаются, и они имеют повторяющийся цикл. Именно поэтому в настоящее время растет число обращений пациентов в правоохранительные органы и суды для привлечения виновных к ответственности и получения компенсации.

Способ преступления. По результатам исследования выявлены следующие способы ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей

1. Первый способ, самый распространенный, но в большей части влияющий только на упущенное время лечения – это диагностический.

Проведенный анализ выявил, что диагностический способ носит латентный характер, так как пациенты не всегда обращаются в правоохранительные органы из-за неправильной диагностики болезни.

В США в 2018 году после увольнения доктора Роберта Морриса Леви, комиссия рассмотрела 33 902 случая с 2005 по 2017 год. Команда подтвердила 3619 ошибочных диагнозов, 589 из которых были определены как возможность негативного влияния на уход/лечение пациентов. К сожалению, имел место не только «потенциал» негативного воздействия, но и реальный вред: 15 смертельных исходов напрямую связаны с ошибочными диагнозами доктора Леви [9].

Если упущенное время не отразилось на их здоровье, то они крайне редко обращаются для проведения расследования. Но имеются случаи, когда неправильно поставленный диагноз влечет непоправимые последствия. По данному факту пациенты обращаются за восстановлением нарушенных прав в полицию. Установление факта ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей врачом очень сложный. Проведенные экспертизы не всегда дают полный ответ на поставленный следователем вопрос. Более того, исследование всех медицинских документов не всегда возможно. При единичных приемах у врачей, особенно в частных клиниках не заводится медицинская карта на пациента. На экспертизу предоставляются записи врача которые сохранились у пациента. Данный вопрос требует законодательного вмешательства в деятельность негосударственных медицинских учреждений.

2. Второй способ, по нашему мнению, является неправильное лечение. Это самый распространенный способ и способ который влечет тяжкие последствия для потерпевшего. Важно отметить, что пациент обращается к врачу для получения профессионального лечения и излечения от своей болезни. Проведенное изучение данной проблемы заключается в том, что проведение длительной служебной проверки, назначение судебных экспертиз заставляет потерпевших отказаться от своих намерений о привлечении к ответственности врачей. Потерпевший получивших профессиональную медицинскую помощь в другой клинике, не хочет вспоминать о неприятном опыте лечения и это приводит к тому, что досудебное расследование затягивается, потерпевший не желает приходить в полицию для производства следственных действий и уголовное дело остается либо заволокоченным либо прекращается за отсутствием состава преступления.

3. Хирургический способ. Не менее распространённый способ совершения ненадлежащего выполнения профессиональных обязанностей врачом - это проведения хирургического вмешательства. Хирургическое вмешательство может быть под общим наркозом или местным. Важно отметить, что летальный исход при проведении хирургического вмешательства, но в следствии неправильно проведенной анестезии, мы выделили к отдельному способу. Распространенной ошибкой при проведении операции является оставление инородного предмета в пациенте. Непрофессионализм врачей проявляется в их неправильном подборе ассистентов и окончании операции. Ведь как предписывают правила, после операции пересчитывается весь инвентарь вплоть до ватных тампонов и салфеток. Оставленная салфетка не сразу проявляет себя. Пациент идет на поправку после операции, но через некоторое время ему становится плохо, появляется гноение, припухлость. После обращения пациента к руководству клиники, проводится повторное обследование и выявляется ненадлежащее выполнение обязанностей врачом.

4. Анестезия. Летальный исход из-за неправильно проведенной анестезии превышает всю статистику. Как показывает практика, пациенты страдают от анафилактического шока при проведении хирургического вмешательства неправильном лечении и диагностики болезни. Проведенное исследование подтвердило распространенность ненадлежащего выполнения своих профессиональных обязанностей врачом анестезиологом, в случае если реанимировать пациента получается, то он не обращается в полицию. Полиция расследует факт смерти и выявляет неправильное проведение анестезии. Таким образом, врач-анестезиолог несет ответственность в случае летального исхода, в других случаях пациенты не обращаются в правоохранительные органы.

Согласно проведенному исследованию Дильбархановой Ж.Р. и Сапарова Ж.Ж. опрошенные участники, которые расследовали медицинские уголовные правонарушения ответили следующим образом на вопрос возникают ли у них проблемы: то есть, нет проблем, возникающих в ходе расследования медицинских уголовных правонарушений – 64 человека (43,5%), - 43 человека отмечают, что да это составляет (29,3%) процентов, затрудняющихся ответить не менее-32 человека [10, с. 259].

Заключение. В заключении следует сказать, что ненадлежащее выполнение своих профессиональных обязанностей влечет уголовную ответственность по совокупности собранных доказательств при этом криминалистическая характеристика играет не маловажную роль в этом. При проведении досудебного расследования необходимо учитывать личность подозреваемого, потерпевшего, способ совершения преступления и место. Собранные данные способствуют оперативному и полному раскрытию и расследованию уголовных правонарушений, совершенных медицинскими работниками.

Список использованных источников:

1. Статистические отчеты информационный сервис комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан. Интернет ресурс www.gov.kz. Дата обрац. 05.09.2022 г.
2. Рустемова Г.Р. Уголовное законодательство о медицинских правонарушениях: учебное пособие: изд. 2-ое перабот. и дополн. – Алматы: ЖШС Лантар Трейд, 2022. - 126 с.
2. Винокуров С.И.Криминалистическая характеристика преступления, ее содержание и роль в построении методики расследования. Методика расследования преступления (общие положения). М. : 1976. - 204 с.
4. Возгрин И.А. Введение в криминалистику: История, основы теории, библиография. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003.- 475 с.
5. Радаев В.В. Криминалистическая характеристика преступлений и ее использование в следственной практике. Лекция. Волгоград, 1987. - 23 с.
6. Криминалистическая тактика. Учебник. А.Я.Гинзбург, Р.С.Белкин. Алматы, 2006. - 415 с.
7. Филиппов А.Г. Криминалистика: учебник для бакалавров / А.Г. Филиппов/ - 2-е изд., перераб. и доп. – М: Издательство Юрайт, 2013. - 463 с.
8. Кулибаев Т.А. Расследование и предупреждение убийств, совершаемых путем найма преступников. Учебное пособие. – Алматы: ООНИиРИП, 2005. - 218 с.
9. LessonsLearnedfromMedicalCriminals Интернет-ресурс: https://www-natlawreview-com.translate.google/article/lessons-learned-medical-criminals?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=ru&_x_tr_hl=ru&_x_tr_pto=sc дата обращения напр.: 11.12.2022.
10. Сапаров Ж.Ж., Дильбарханова Ж.Р. Анализ преступлений, связанных с ненадлежащим выполнением профессиональных обязанностей медицинским или фармацевтическим работником // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. – №1(70). С. 258-267.

Сведения об авторе

Абдуллина Сабина Халилевна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, доктор PhD, майор полиции.

Абдуллина Сабина Халилқызы – Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясының қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті, PhD докторы, полиция майоры.

Abdullina Sabina - Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after Makan Esbolatov.

А.К. Байгеленова¹, В.В. Хан¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

ПРОЦЕССУАЛЬНАЯ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ О САМОСТОЯТЕЛЬНОСТИ И НЕЗАВИСИМОСТИ СЛЕДОВАТЕЛЯ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье рассмотрены вопросы объективной реальности о самостоятельности и независимости следователя, символизирующих его процессуальный статус. Отмечено, что процессуальный статус самостоятельности и независимости следователя не является абсолютным, поскольку в действительности его деятельность находится под контролем других фигур уголовного процесса (начальник следствия, прокурор, суд).

В работе анализируются категории «самостоятельности и независимости», определяется их правовая природа и соотношение этих категорий с понятием «процессуальная действительность». Дальнейшее изучение этой категории может быть полезно для совершенствования деятельности следователя, также всем тем, кто интересуется проблемными вопросами организации уголовного судопроизводства.

Ключевые слова: следователь, непосредственный руководитель, прокурор, суд, процессуальная действительность, самостоятельность и независимость следователя, уголовное судопроизводство, уголовное дело.

Қазақстан Республикасындағы тергеушінің дербестігі мен тәуелсіздігі туралы шындық

Мақалада тергеушінің дербестігі мен тәуелсіздігі туралы объективті шындық мәселелері қарастырылады, бұл оның іс жүргізу мәртебесін білдіреді. Тергеушінің дербестігі мен тәуелсіздігінің іс жүргізу мәртебесі абсолютті емес екендігі атап өтіледі, өйткені іс жүзінде оның қызметі қылмыстық процесстің басқа субъектілерінің (тергеу бастығы, прокурор, сот) бақылауында.

Жұмыста «дербестік және тәуелсіздік» категориялары талданады, олардың құқықтық табиғаты және осы категориялардың «процессуалдық шындық» ұғымымен байланысы анықталады. Осы санатты одан әрі зерттеу тергеушінің қызметін жетілдіру үшін, сондай-ақ қылмыстық сот ісін жүргізуді ұйымдастырудың проблемалық мәселелеріне қызығушылық танытқандардың барлығына пайдалы болуы мүмкін.

Түйінді сөздер: тергеуші, тікелей басшы, прокурор, сот, іс жүргізу дербестігі, тергеушінің дербестігі мен тәуелсіздігі, қылмыстық сот ісін жүргізу, қылмыстық іс.

The validity of the independence and independence of the investigator in the Republic of Kazakhstan

Abstract: The article discusses the issues of objective reality about the independence and independence of the investigator, symbolizing his procedural status. It is noted that the procedural status of the investigator's independence and independence is not absolute, since in reality his activities are under the control of other figures in the criminal process (the head of the investigation, the prosecutor, the court).

Keywords: investigator, direct supervisor, prosecutor, court, procedural validity, independence and independence of the investigator, criminal proceedings, criminal case.

Введение. Для рассмотрения вопроса о реализации процессуального статуса следователя необходимо определение таких ключевых составляющих понятий, как «самостоятельность» и «независимость». Законодательного определения указанных понятий не существует. Поэтому необходимо обратиться к уголовно-процессуальной науке.

Прежде всего, на наш взгляд, следует установить соотношение понятий «самостоятельность» и «независимость».

Обращение к толковым словарям русского языка показывает следующие значения:

- самостоятельность – независимость, свобода от внешних влияний, принуждений, от посторонней поддержки [1];
- самостоятельный – существующий отдельно от других, независимый [2];
- независимость – политическая самостоятельность, отсутствие подчиненности, суверенитет [3].

Получается, что термины «самостоятельность» и «независимость» являются синонимами. Более того, содержание этих понятий определяется посредством определения независимости через самостоятельность и наоборот.

В уголовно-процессуальной науке нет единого мнения по поводу тождественности и различия указанных понятий.

Многие ученые и в том числе Ю.В. Маранц считают, что самостоятельность и независимость представляют собой единое целое, тождественные понятия [4, с. 4].

По нашему мнению, существование одновременно двух определений (согласно словарям) одних и тех же явлений, свидетельствует о наличии некоторых их отличий.

Например, Н.И. Газетдинов полагает, что термина «независимость» и «самостоятельность» представляют собой «две стороны одной медали», которые «не могут существовать в отрыве друг от друга». Применительно к работе судей автор считает, что самостоятельность проявляется в «организационном построении судебной власти», а независимость отражает «сущностную самостоятельность» [5, с. 34-37].

Методы. В процессе исследования использовалась совокупность таких общенаучных методов исследования как сравнение, анализ, правового прогнозирования (при рассмотрении вопросов имплементации в действующее право выработанных отдельных норм и положений).

Наука психологии раскрывает содержание самостоятельности в двух аспектах: в ценностно-волевом, которая подразумевает способность лица действовать и принимать решения согласно внутренним установкам и убеждениям, игнорируя постороннее влияние и внушение; в организационном, предусматривающем наличие способности действовать и принимать решения без постоянного внешнего контроля, руководства [6, с. 206].

Мы полагаем, что термин «самостоятельность» обычно употребляется для определения способности лица выполнять какие-либо действия или принимать какие-либо решения не только без постоянного внешнего контроля, а скорее всего, без посторонней помощи. Самостоятельность определяет, например, степень взросления человека, или степень восстановления здоровья больным, при котором он может выполнять необходимые действия без помощи медперсонала или близких.

Применительно к работе следователя, по нашему мнению, самостоятельность означает наличие достаточных компетенций, необходимых для выполнения определенных процессуальных действий или принятия процессуальных решений. Процессуальная самостоятельность следователя избавляет от необходимости постоянной ведомственной или надзорной опеки.

Среди множества определений понятия независимости нам в большей степени импонирует мнение К.С. Гаджиева, который связывает независимость со способностью воспрепятствовать групповому давлению, а также отстаивать свою позицию по тому или иному вопросу (в контексте социальной психологии) [7, с. 46].

В общеупотребительном значении независимость, по сути, означает отсутствие какой-бы то ни было зависимости от кого-либо или от чего-либо.

Применительно к следственной деятельности независимость означает отсутствие зависимости при выполнении процессуальных действий или принятии решений от противоборствующих сторон в уголовном процессе, а также любых физических лиц и должностных лиц, кроме тех, контрольные и надзорные функции которых прямо прописаны в законе.

И.В. Канфуи полагает, что независимость является категорией, характеризующей внешние границы деятельности следователя, которые от воли следователя не зависят. Они полностью определяются внешними факторами (законом, подзаконными актами, указаниями руководителя органа досудебного расследования, прокурора, решениями следственного судьи и т.д.) [8, с. 93-96].

Мы не согласны со столь обширным обобщением, проведенным указанным автором. При определении независимости следователя указание на зависимость от нормативно-правовых предписаний является излишним, поскольку априори закону должны подчиняться все без исключения и называть это зависимостью не корректно.

Относительно сношений с должностными лицами, осуществляющими надзорные и контрольные функции в уголовном процессе, наличие у следователя процессуальной независимости означает не беспрекословное выполнение требований указанных лиц, а возможность аргументированно отстаивать собственное видение в необходимости проведения отдельных уголовно-процессуальных действий и решений.

Таким образом следует заключить, что процессуальная самостоятельность и независимость следователя означает наличие у него полномочий и достаточных компетенций для выполнения необходимых процессуальных действий, и принятия процессуальных решений, а также аргументированного отстаивания их правильности перед должностными лицами, выполняющими надзорные и контрольные функции в уголовном процессе.

Новый УПК РК вступил в законную силу 1 января 2015 года. Согласно ч.1 ст.60 полномочиями следователя наделялись: следователь органов внутренних дел, следователь органов национальной безопасности, следователь антикоррупционной службы и следователь службы экономических расследований, а также прокурор в случаях, предусмотренных УПК РК.

Процессуальные полномочия следователя определялись следующими положениями первоначальной редакции следующих частей ст.60 УПК:

2. Следователь вправе своим постановлением принять дело к своему производству, осуществлять по нему предварительное следствие и выполнять все следственные действия, предусмотренные настоящим Кодексом.

3. Следователь обязан принимать все меры к всестороннему, полному и объективному исследованию обстоятельств дела, осуществлять уголовное преследование лица, в отношении которого собраны достаточные доказательства, указывающие на совершение им уголовного правонарушения, путем квалификации деяния подозреваемого, избрания ему в соответствии с настоящим Кодексом меры пресечения, составления обвинительного акта с изложением обстоятельств уголовного правонарушения, описанием собранных доказательств.

В предусмотренных настоящим Кодексом случаях уведомляет прокурора об установлении обстоятельств, позволяющих заключить процессуальное соглашение.

4. В целях обеспечения исполнения приговора в части гражданского иска, других

имущественных взысканий или возможной конфискации имущества следователь обязан принять меры к установлению имущества подозреваемого или лиц, несущих по закону материальную ответственность за его действия.

5. При производстве расследования по уголовным делам следователь обязан принять меры также к установлению имущества, добытого преступным путем либо приобретенного на средства, добытые преступным путем, переданного в собственность других лиц.

6. Следователь вправе в любой момент своим постановлением принять дело к производству и приступить к его расследованию, не дожидаясь выполнения органами дознания неотложных следственных действий.

7. Все решения при производстве досудебного расследования следователь принимает самостоятельно, за исключением случаев, когда законом предусмотрено получение санкции прокурора, суда или решения суда, и несет полную ответственность за их законное и своевременное исполнение. Незаконное вмешательство в деятельность следователя влечет уголовную ответственность.

Постановление по уголовному делу, вынесенное следователем в пределах своих полномочий, а также поручения и указания в ходе досудебного расследования по уголовному делу подлежат обязательному исполнению всеми организациями, должностными лицами и гражданами.

8. В случае несогласия следователя с указаниями прокурора по расследуемому делу он вправе обжаловать их вышестоящему прокурору.

9. По расследуемым им делам следователь имеет право знакомиться с материалами дел оперативного учета и негласных следственных действий органов дознания, относящимися к расследуемому делу, истребовать их для приобщения в установленном настоящим Кодексом порядке к данному делу, давать органам дознания обязательные для исполнения поручения и указания о производстве розыскных, следственных и негласных следственных действий и требовать от них содействия в производстве следственных действий [9].

На первый взгляд может показаться, что изменения в процессуальном статусе следователя заключались в следующем:

- из полномочий следователя было изъято право по предъявлению лицу обвинения; теперь он был вправе лишь квалифицировать деяния подозреваемого;
- по завершении расследования следователем должно быть составлено не обвинительное заключение, а обвинительный акт.

Обвинительный акт по своему содержанию почти совпадает с содержанием обвинительного заключения. Однако есть одна существенная разница. По УПК РК 1997 года среди прочего предусматривалось указывать «доказательства, подтверждающие виновность обвиняемого; доводы, приводимые обвиняемым в свою защиту, и результаты проверки этих доводов» (ч.3 ст.278 УПК РК 1997 года). Это обстоятельство означало, что следователь самостоятельно проводил выборку и оценку собранных доказательств руководствуясь своим внутренним убеждением и совестью, что соответствует положениям ст.25 УПК РК.

По УПК РК 2014 года следователь в обвинительном акте должен указать «перечень доказательств, подтверждающих обстоятельства, служащие основанием для обвинения лица» (п.6) ч.2 ст.299 УПК РК 2014 года). В данном случае, по нашему мнению, роль следователя по оценке собранных по делу доказательств значительно занижена и носит предположительный характер, поскольку будут ли они положены в основу обвинения зависит не от следователя.

Однако появление в досудебном уголовном процессе двух новых участников убеждает нас в том, что процессуальная самостоятельность следователя ограничена существенным образом.

В уголовном процессе появилась новая фигура - процессуальный прокурор – прокурор, на которого в соответствии с настоящим Кодексом руководителем прокуратуры возложен надзор за применением законов по уголовному делу (п.35 ст.7 УПК).

Согласно ч.3 ст.193 УПК РК руководитель прокуратуры по уголовному делу определяет прокурора, осуществляющего надзор (процессуальный прокурор). Процессуальный прокурор осуществляет надзор по уголовному делу с момента начала досудебного расследования и участвует в суде первой инстанции в качестве государственного обвинителя.

Получается, что новый УПК РК предусматривал постоянное сопровождение каждого уголовного дела прокурорским надзором с самого начала до завершения следствия.

Кроме того, в уголовном процессе появился новый участник – следственный судья.

Полномочия следственного судьи закреплены в ст.55 УПК РК и предусматривают, что в ходе досудебного производства он рассматривает вопросы:

- 1) санкционирования содержания под стражей;
- 2) санкционирования домашнего ареста;
- 3) санкционирования временного отстранения от должности;
- 4) санкционирования запрета на приближение;
- 5) санкционирования экстрадиционного ареста;
- 6) продления сроков содержания под стражей, домашнего ареста, экстрадиционного ареста;
- 7) применения залога;
- 8) санкционирования наложения ареста на имущество;
- 9) принудительного помещения не содержащегося под стражей лица в медицинскую организацию для производства судебно-психиатрической и (или) судебно-медицинской экспертиз;
- 10) при установлении факта психического заболевания о переводе лица, в отношении которого ранее применено содержание под стражей, в специальную медицинскую организацию, оказывающую психиатрическую помощь, приспособленную для содержания больных в условиях строгой изоляции;
- 11) эксгумации трупа;
- 12) объявления международного розыска подозреваемого, обвиняемого.

Получается, что уже в своей первоначальной редакции новый УПК существенным образом усилил прокурорский надзор, а также судебный контроль в досудебном производстве за счет значительного сокращения самостоятельности следователя.

Впоследствии в новый УПК РК 2014 года были внесены изменения и дополнения, которые вновь скорректировали распределение полномочий между должностными лицами, осуществляющими досудебный уголовный процесс. Как правило, любой орган следствия, наделенный, к тому же, правом производства предварительного расследования, выполнял множество других не менее важных задач, а задача борьбы с преступностью для него не являлась главной, определяющей его деятельность. Скажем, для МВД основной задачей выступала охрана общественного порядка и обеспечение общественной безопасности, для органов прокуратуры – реализация функции высшего надзора за состоянием законности в стране, для органов национальной безопасности - защита конституционного строя, государственного суверенитета, территориальной целостности, экономического, научно-технического и оборонного потенциала страны. Отсюда видно, какое место в этих системах занимал следователь, следственная деятельность и, соответственно, отношение руководителя органа следствия или прокурора к этой работе. К примеру, обремененный выполнением основной задачи, на которой сосредоточены интересы служб, не занимающихся, как правило, полным расследованием уголовных

дел с их доведением до суда, руководитель органа следствия не придавал должного внимания интересам следствия и рассматривал его как обычное звено в руководимой им системе. Естественно, такое отношение с его стороны и объективно, и субъективно снижало значение следствия в данном органе и приводило к потере процессуальной независимости и самостоятельности следователей в ситуациях расследования уголовного дела, а в целом отражалось на ритмичности работы аппарата следствия, включая его отвлечение на мероприятия, не связанные с расследованием преступлений. [10, с. 231].

В Послании народу Казахстана «Казахстан в новой реальности: время действий» Президента Республики Казахстан, сделанному 01.09.2020 года К.К. Токаев дал поручение по осуществлению работы для перехода на трехзвенную модель уголовного процесса с четким разделением полномочий органов, осуществляющих уголовный процесс.

В Послании было сказано, что «полиция должна выявлять преступления, устанавливать причастных лиц, собирать и закреплять улики. Прокурор обязать давать независимую оценку собранным доказательствам, пресекать нарушения прав граждан, не допускать вовлечения добросовестных граждан в уголовный процесс, поддерживать обвинение в суде. Суд будет рассматривать жалобы на действия органов и выносить окончательный вердикт по делу» [11].

27 декабря 2021 года Главой государства подписан Закон Республики Казахстан «О внесении изменений и дополнений в некоторые законодательные акты Республики Казахстан по вопросам внедрения трехзвенной модели с разграничением полномочий и зон ответственности между правоохранительными органами, прокуратурой и судом».

Введение трехзвенной модели уголовного процесса с разграничением полномочий должностных лиц, ведущих уголовный процесс, предусматривается в три этапа:

1 этап – с 2022 года по делам об убийствах;

2 этап – с 2023 года по делам, подследственным антикоррупционной службе и военной полиции, а также по всем особо тяжким преступлениям, подследственным органам внутренних дел;

3 этап – с 2024 года по делам, подследственным службе экономических расследований, а также остальным категориям дел, подследственным органам внутренних дел.

Действительно, в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года сказано: «Стремление Республики Казахстан приблизиться к уровню обеспеченности соблюдения прав человека и его законных интересов в странах ОЭСР в сфере уголовно-процессуальной деятельности требует продолжения взятого стратегического курса по дальнейшему реформированию правоохранительной и судебной систем с поэтапным внедрением трехзвенной модели уголовного процесса с разграничением полномочий между органами досудебного расследования, прокуратурой и судом, а также упрощению и сокращению форм уголовного судопроизводства».

Заключение. Получается, в изменившихся условиях уголовно-процессуальной политики государства положения, в соответствии с которыми органы, осуществляющие уголовное судопроизводство, были обязаны достичь истины посредством всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела вне зависимости от позиции сторон, оказались не востребованы.

Это обстоятельство также является свидетельством того, что в определенной части императивные начала отечественного уголовного процесса были «оттеснены» в пользу диспозитивности.

В данном контексте существенное сокращение самостоятельности и независимости следователя выглядит логичным. Дело в том, что следователи являются представителями силовых, полицейских структур, регламентация деятельности которых основана на приказно-распорядительной организации. Поэтому методы уголовно-процессуального принуждения гармонично «вписываются» в их деятельность, чего

нельзя сказать о диспозитивных элементах обновляемого уголовно-процессуального законодательства. По нашему мнению, диспозитивность не совместима с принуждением.

Полагаем, что в условиях перехода к трехзвенной модели уголовного процесса Республики Казахстан следует говорить не о реализации самостоятельности и независимости следователя (они в настоящее время сведены к минимуму), а о формировании будущей модели его процессуального статуса.

Список использованных источников

1. «Толковый словарь русского языка» под редакцией Д. Н. Ушакова (1935-1940); (электронная версия): Фундаментальная электронная библиотека
2. Толковый словарь Ожегова Источник: <https://gufo.me/dict/ozhegov/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9>
3. Толковый словарь Ожегова Источник: <https://gufo.me/dict/ozhegov/%D1%81%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%8F%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D1%8B%D0%B9>
4. Маранц Ю.В. Комментарий к Федеральному конституционному закону «О судебной системе Российской Федерации» от 31 декабря 1996 г. № 1-ФКЗ : (в ред. 05 апр. 2005 г.) : (постатейный) / Ю.В. Маранц. — М.: Юстицинформ, 2007. — 119 с.
5. Газетдинов Н.И. Самостоятельность и независимость судебной власти / Н.И. Газетдинов // Российская юстиция. — 2015. — № 12. — С. 34–
6. Смирнова М.И. Формирование самостоятельности как черты личности – основная цель самостоятельной работы студентов / М.И. Смирнова // Символ науки. – 2016. – № 6-2 (18). – С. 205-208.
7. Гаджиев К.С. Размышления о свободе / К.С. Гаджиев // Вопросы философии. – 1993. – № 2. – С. 33-46.
8. Канфуи И. В. Процессуальная самостоятельность и независимость следователя как характеристика его места и роли на стадии досудебного расследования / Науч. вест. Херсон. гос. ун-та. 2014. Вып. 2. Т. 4. С. 93–96.
9. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан, 2014 г.
10. Байгеленова А.К. Функциональные назначения деятельности следователя и его полномочия в состязательном процессе Республики Казахстан / Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов ат. Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №3(72). – 2022. - С.231
11. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavygosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-1-sentyabrya-2020-g (дата обращения: 22.01.2023).

Сведения об авторах

Байгеленова Айнур Казезбековна – докторант 3 года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Хан Виталий Вячеславович – профессор Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, к.ю.н.

Байгеленова Айнур Казезбекқызы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының 3 жылдық докторанты.

Хан Виталий Вячеславович – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының профессоры, з.ғ.к.

Baigelenova Ainur Kazezbekovna - 3-year doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

Khan Vitaliy Vyacheslavovich - Professor of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan, Ph.D.

Г.Н. Мухамадиева¹, А.Б. Шарипова¹, А.А. Арын¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

ГАРАНТИИ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ ПОДОЗРЕВАЕМОГО В УГОЛОВНОМ ПРОЦЕССЕ

В статье рассматриваются вопросы сбалансированности интересов личности и государства, наиболее ярко проявляющиеся в уголовном процессе, на примере реализации прав подозреваемого, вопросы осуществления частной детективной деятельности в Республике Казахстан и США. В данной связи авторы актуализируют суть, важность и роль частной детективной деятельности, выступающей гарантией реализации прав подозреваемого в уголовном процессе. Для этого в работе исследуются правовые основы частной детективной деятельности как деятельности, связанной с защитой прав подозреваемого; нормы законодательства Республики Казахстан, регулируемый ими круг однородных общественных отношений по вопросам реализации прав подозреваемого в уголовном процессе; практика применения названного законодательства, на основе изучения которой разрабатываются предложения по совершенствованию законодательства, также исследования практики правоприменения по рассматриваемым вопросам в Республике Казахстан.

В результате исследования определено, что участие частного детектива в досудебном расследовании не только повышает его объективность, но и позволяет подозреваемым, в том числе и с помощью частных детективов, отстаивать свои интересы, также отвечает основной задаче частной детективной деятельности, которая заключается в защите прав и законных интересов личности.

Статья выполнена в рамках программы программно-целевого финансирования проекта «АР09260964 Название проекта: Частная детективная деятельность как особый элемент механизма правоохранительных органов современного государства».

Ключевые слова: уголовный процесс, подозреваемый, права подозреваемого, гарантии, частная детективная деятельность.

Қылмыстық процесте күдіктінің құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету кепілдіктері

Мақалада күдіктінің құқықтарын іске асыру мысалында қылмыстық процесте айқын көрінетін тұлға мен мемлекет мүдделерінің теңгерімділігі, Қазақстан Республикасы мен АҚШ-та жеке детективтік қызметті жүзеге асыру мәселелері қарастырылады. Осыған байланысты авторлар қылмыстық процесте күдіктінің құқықтарын іске асырудың кепілі болып табылатын жеке детективтік қызметтің мәнін, маңыздылығын және рөлін өзектендіреді. Ол үшін жұмыста күдіктінің құқықтарын қорғауға байланысты қызмет ретінде жеке детективтік қызметтің құқықтық негіздері зерттеледі; Қазақстан Республикасы заңнамасының нормалары, олар реттейтін қылмыстық процесте күдіктінің құқықтарын іске асыру мәселелері бойынша біртекті қоғамдық қатынастар шеңбері; аталған заңнаманы қолдану практикасы, оның негізінде заңнаманы жетілдіру жөнінде ұсыныстар әзірленеді, сондай-ақ Қазақстан Республикасында қаралатын мәселелер бойынша құқық қолдану практикасын зерттеу.

Зерттеу нәтижесінде жеке детективтің сотқа дейінгі тергеуге қатысуы оның объективтілігін арттырып қана қоймай, күдіктілерге, оның ішінде жеке детективтердің көмегімен де өз мүдделерін қорғауға мүмкіндік беретіні анықталды, сонымен қатар жеке

тұлғаның құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау болып табылатын жеке детективтік қызметтің негізгі міндетіне жауап береді.

Түйінді сөздер: қылмыстық іс жүргізу, күдікті, күдіктінің құқықтары, кепілдіктер, жеке детективтік қызмет.

Guarantees of ensuring the rights and legitimate interests of the suspect in the criminal process

The article deals with the issues of balancing the interests of the individual and the state, which are most clearly manifested in the criminal process, by the example of the realization of the rights of the suspect, the issues of private detective activity in the Republic of Kazakhstan and the USA. In this regard, the authors actualize the essence, importance and role of private detective activity, which acts as a guarantee of the realization of the rights of a suspect in criminal proceedings. For this purpose, the paper explores the legal foundations of private detective activity as an activity related to the protection of the rights of the suspect; the norms of the legislation of the Republic of Kazakhstan, the range of homogeneous public relations regulated by them on the implementation of the rights of a suspect in criminal proceedings; the practice of applying the said legislation, based on the study of which proposals for improving legislation are being developed, as well as studies of the practice of law enforcement on the issues under consideration in the Republic of Kazakhstan.

As a result of the study, it was determined that the participation of a private detective in a pre-trial investigation not only increases its objectivity, but also allows suspects, including with the help of private detectives, to defend their interests, also meets the main task of private detective activity, which is to protect the rights and legitimate interests of the individual.

Keywords: criminal process, suspect, suspect's rights, guarantees, private detective activity.

Введение. В Республике Казахстан, как и во многих государствах постсоветского пространства становление института прав и свобод человека и гражданина происходит по формуле: приоритет прав и свобод личности над другими политико-правовыми институтами в государстве. Данная норма закреплена в статье 1 Конституции Республики Казахстан «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» [1]. Права и интересы человека определяют всю государственно – правовую концепцию страны. Говоря на языке демократии, человек просто стал свободным. Однако нужно признать тот неоспоримый факт, что в любом общественном организме, которое мы называем государством, его свободы не безграничны, - они ограничиваются национальным правом. При этом очень важным является тот вопрос, что как ограничения, так и ответственность как мера реагирования за нарушение устанавливаются с позиции равноправия. Данный критерий определяет сущность правового государства, в котором право является общим и равным «мерилом» для жизнедеятельности общества. Примером служит норма Конституции, устанавливающая: «Все равны перед законом и судом» (ч.1 ст. 14). Также в Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года подчеркивается необходимость «...дальнейшего совершенствования законодательной базы для всестороннего развития институтов гражданского общества, в том числе посредством усиления общественного контроля над деятельностью органов государственного управления» [2].

Статус личности определяется через совокупность ее законных прав, свобод и обязанностей в государстве, которые касаются ее интересов в безопасности, социальном обеспечении, культурном, политическом, экономическом самовыражении и др. Часть прав личности принадлежит ей от рождения они неотчуждаемы, абсолютны и неприкосновенны для каких – либо посягательств, как со стороны государства, его органов, так и других индивидов, его коллективных образований. Неприкосновенность,

таким образом, отождествляется с такими понятиями, как «нельзя посягнуть», «нельзя нарушить»[3]. Дословно неприкосновенность обозначает: «нельзя прикоснуться», но прикоснуться в том смысле, чтобы в результате такого прикосновения каким-либо образом ущемить тот объем прав и свобод, который очерчен законом.

Если личность обладает конституционным правом на неприкосновенность, то государство обязано гарантировать реализацию его по отношению к каждому индивиду. Особенно остро данный вопрос встает на стадиях досудебного производства уголовного процесса. Остроугольной проблема ограничения свободы индивида становится в условиях, когда он становится участником уголовного судопроизводства и попадает под действие ограничений, предусмотренных нормативными правилами процессуального принуждения. Так, одним из участников, вовлеченных в орбиту уголовного судопроизводства и отстаивающих свои права, является подозреваемый. Подозреваемый - участник уголовного процесса, являющийся представителем стороны защиты и вступающий в уголовно-процессуальные отношения, прежде всего, на стадии досудебного расследования (п. 18 ст. 7 УПК) [4].

Согласно ст. 64 УПК РК подозреваемым является лицо:

- 1) в отношении которого вынесено постановление о признании в качестве подозреваемого, согласованное с прокурором;
 - 1-1) допрошенное в качестве подозреваемого в порядке, предусмотренном частью 1-2 статьи 202 УПК, до момента отказа прокурора в согласовании постановления о признании лица подозреваемым;
- 2) задержанное в порядке статьи 131 УПК;
- 3) в отношении которого вынесено постановление о квалификации деяния подозреваемого прокурором либо лицом, осуществляющим досудебное расследование, согласованное с прокурором;
- 4) допрошенное в связи с наличием подозрения в совершении уголовного проступка или уголовных правонарушений, указанных в частях второй – 11-1 статьи 191 УПК.

Ограничившись утвержденным законом определением подозреваемого, проанализируем права подозреваемого, закрепленные в уголовно-процессуальном кодексе (ч.9 ст. 64 УПК), и рассмотрим частную детективную деятельность как одну из гарантий эффективного осуществления некоторых из них. Согласно ст.1 Проекта Закона Республики Казахстан «О частной детективной деятельности» частная детективная деятельность – лицензируемый вид деятельности по оказанию на возмездной договорной основе детективных услуг, связанных с защитой законных прав и интересов заказчика [5].

Подозреваемый вправе:

- получить от лица, осуществившего задержание, разъяснение принадлежащих ему прав;
- знать, в чем он подозревается;
- самостоятельно или через своих родственников или доверенных лиц пригласить защитника. В случае, если защитник не приглашен подозреваемым, его родственниками или доверенными лицами, орган уголовного преследования обязан обеспечить его участие в порядке, предусмотренном частью третьей статьи 67 УПК;
- пользоваться правами гражданского ответчика в случае признания его таковым в связи с предъявлением по делу гражданского иска;
- иметь свидание с избранным или назначенным защитником наедине и конфиденциально, в том числе до начала допроса;
- давать показания только в присутствии защитника, за исключением случаев отказа от него;

получить копии постановлений о признании подозреваемым, гражданским ответчиком, квалификации деяния, протокола задержания, ходатайства и постановления об избрании и продлении срока меры пресечения, постановления о прекращении уголовного дела;

отказаться от дачи показаний;

получить от лица, осуществляющего досудебное расследование, разъяснение о порядке и условиях применения меры пресечения в виде залога и других мер, не связанных с содержанием под стражей;

представлять доказательства;

заявлять ходатайства, в том числе о принятии мер безопасности, и отводы;

давать показания на родном языке или языке, которым владеет;

пользоваться бесплатной помощью переводчика;

13-1) обратиться в службу пробации для проведения в отношении него досудебной пробации;

участвовать с разрешения органа уголовного преследования в следственных действиях, проводимых по его ходатайству или ходатайству защитника либо законного представителя;

примириться с потерпевшим в случаях, предусмотренных законом, в том числе в порядке медиации;

на любой стадии расследования заявить ходатайство прокурору либо выразить ему согласие о заключении процессуального соглашения с изложением своих предложений о виде и мере наказания и заключить процессуальное соглашение;

18-1) заявить ходатайство о применении приказного производства по делу об уголовном проступке или о преступлении небольшой тяжести;

знакомиться с протоколами следственных действий, произведенных с его участием, и подавать замечания на протоколы;

приносить жалобы на действия (бездействие) и решения следователя, дознавателя, прокурора и суда;

защищать свои права и законные интересы иными способами, не противоречащими закону;

при назначении и производстве экспертизы, а также предъявлении ему заключения эксперта осуществлять действия, предусмотренные статьями 274, 286 УПК;

в порядке, установленном УПК, знакомиться по окончании расследования с материалами дела и выписывать из него любые сведения, а также снимать копии с использованием научно-технических средств, за исключением сведений, составляющих государственные секреты или иную охраняемую законом тайну;

возражать против прекращения уголовного преследования;

безотлагательно уведомляться органом, ведущим уголовный процесс, о принятии процессуальных решений, затрагивающих его права и законные интересы, за исключением вопросов, касающихся негласных следственных действий, а также получить их копии;

ходатайствовать о дополнительном допросе показывающего против него свидетеля, вызове и допросе в качестве свидетелей указанных им лиц на очную ставку с ними (ч.9 ст. 64 УПК).

Методы. При исследовании поставленных вопросов используются логический, формально – правовой, аналитический, а также функциональный методы, выявляющие качественные характеристики предмета исследования, позволяющий определить суть исследуемого института, возможность регулятивного воздействия конституционного и отраслевого законодательства на состояние законности и правопорядка в Республике Казахстан. В предпринятом авторами научном анализе, последовательно осуществляется, и продуктивно сочетаются принципы комплексности, и системности, что позволило

более полно, научно актуализировать вопросы совершенствования уголовно – процессуальных возможностей для реализации прав и законных интересов подозреваемого.

Дискуссия. В соответствии с ч.3 ст. 14 УПК РК каждому задержанному немедленно сообщаются основания задержания, а также в совершении какого деяния, предусмотренного уголовным законом, он подозревается. Орган уголовного преследования в момент задержания незамедлительно до начала производства любых следственных действий с участием подозреваемого обязан разъяснить подозреваемому его права, предусмотренные УПК, о чем делается отметка в протоколе задержания, протоколе допроса подозреваемого и постановлениях о признании лица подозреваемым и квалификации деяния подозреваемого (ч. 2 ст. 64 УПК). Основу данной гарантии содержит норма ч. 3 ст. 18 Конституции РК, устанавливающая, что государственные органы, общественные объединения, должностные лица и средства массовой информации обязаны обеспечить каждому гражданину возможность ознакомиться с затрагивающими его права и интересы документами, решениями и источниками информации. Орган уголовного преследования в момент задержания незамедлительно до начала производства любых следственных действий с участием подозреваемого обязан разъяснить подозреваемому его права, предусмотренные УПК, о чем делается отметка в протоколе задержания, протоколе допроса подозреваемого и постановлениях о признании лица подозреваемым и квалификации деяния подозреваемого (ч. 2 ст. 64 УПК).

Наличие в уголовном процессе предъявленного обвинения требует противопоставления ему защиты. Принципиальный подход к обеспечению права на защиту вытекает из нормы ч.2 ст. 13 Конституции Республики Казахстан, согласно которой «Каждый имеет право на получение квалифицированной юридической помощи ...». Право на защиту закреплено в ст.ст. 26 и 28 УПК РК. Право на защиту, позволяет подозреваемому как самому лично, так и с помощью защитника доказывать свою невиновность либо приводить смягчающие вину обстоятельства.

С момента допуска к участию в деле защитник наделен блоком прав, являющихся, по сути, определенными гарантиями в его защитительной деятельности. К числу таких прав и гарантий относятся положения, предусматривающие право подозреваемого на свидание наедине и конфиденциально, без ограничений их количества и продолжительности до первого допроса с избранным им или назначенным защитником. Помимо этого, защитник вправе собирать и представлять предметы, документы и сведения, необходимые для оказания юридической помощи, участвовать в допросе подозреваемого, а также в иных следственных действиях, производимых с их участием или по их ходатайству. В целях обеспечения гарантий защиты прав подозреваемого, обвиняемого, было предложено и включено в полномочия защитника, положение о праве последнего участвовать в следственных действиях независимо от того, проводятся они по ходатайству защитника, подзащитного или нет [11, 127].

Таким образом, в использовании предоставленных законом возможностей защищаться как самому, так и с помощью профессионального защитника, у индивида в уголовном процессе появляется гарантия соблюдения и охраны его прав и законных интересов.

В данном случае мы упомянули о правах подозреваемых, которым корреспондируют многочисленные обязанности органов следствия и дознания, объем и содержание которых предопределяет гарантированность прав и свобод указанных лиц. Здесь граждане попадают в органы, обладающие государственными властными полномочиями и в случае неисполнения следователем своих процессуальных обязанностей, становятся «жертвами» служебного произвола.

Здесь гарантиями обеспечения указанных прав подозреваемого выступают:

1) законность;

- 2) урегулированный нормами права порядок производства процессуальных действий;
- 3) обжалование действий и решений органов уголовного преследования;
- 4) прокурорский надзор за следствием и дознанием;
- 5) ответственность должностных лиц за нарушение прав и законных интересов личности и др.

Участие частного детектива в жизни подозреваемого как участника уголовного процесса составляет, пожалуй, самую важную гарантию обеспечения прав подозреваемого, также отвечает основной задаче частной детективной деятельности, которая заключается в защите прав и законных интересов личности. Ранее нами было предложено регламентировать в УПК сбор частным детективом сведений по уголовному делу в качестве участника уголовного процесса. Также и офицеры в отставке уверены, что если бы закон вступил в силу, то детективы уже помогали бы полицейским в раскрытии серьезных преступлений [6]. Получить не только от лица, осуществившего задержание, разъяснение принадлежащих ему прав, но и от частного детектива способствовало бы достойной реализации конституционного права на доступ к правосудию.

Так, на территории Соединенных Штатов требования к профессии частного детектива варьируются, исходя из штата. И практически во всех штатах (за исключением Аляски, Айдахо, Миссисипи, Вайоминга и Южной Дакоты) главным условием для работы частным детективом в США является наличие лицензии штата. Детектив, в частности, включает в себя работу как оперативника, так и следователя.

Частный детектив в США Дмитрий Журба выделяет несколько причин, по которым люди обращаются к частному детективу:

- Недоверие к государственным структурам.
- Полиция не занимается всем подряд.
- Конфиденциальность информации, которую сообщает клиент.
- Отсутствие бюрократии [7].

Частные сыщики в Соединенных Штатах Америки имеют широкое поле деятельности. Во многих других странах мира вы бы назвали их «частными детективами», но не в США. Потому что детектив в логове США является частью полиции. Работа частного сыщика в США - от Калифорнии до Нью-Йорка - очень разнообразна [8].

Работа частных детективов в США особенно важна для стороны защиты, для адвокатов. Частный детектив проводит параллельное расследование и собирает доказательства для защитников по делу. Он подвергает верификации официальное расследование, проводимое сотрудниками правоохранительных органов и ведомств, представители которых иногда склонны замалчивать неудобную для обвинения информацию. Для этого повторно проводится опрос свидетелей для выявления новых фактов и противоречий, исследуется место преступления, проводятся экспертизы, проверяются все доказательства по делу (вербальные, фото-, видео- и т. п.) [9].

Перечень услуг, которые могут предоставлять частные детективы в США, довольно разнообразен. Закон штата Нью-Джерси «О частной детективной деятельности» определяет следующий перечень:

- расследование преступлений и иных правонарушений;
- поиск лиц, пропавших без вести;
- сбор информации о личности (привычки, репутация, поведение, характер и т. п.);
- проверка правдивости свидетелей или других лиц;
- поиск утраченного или похищенного имущества;
- установление обстоятельств пожаров, аварий, повреждений, травм или убытков лиц, фирм, ассоциаций и корпораций, движимого или недвижимого имущества; поиск ответственных лиц;

определение принадлежности какого-либо лица, фирмы или корпорации к любой организации, сообществу, ассоциации;

обеспечение сохранности доказательств в уголовных или гражданских делах [10].

Заключение. Таким образом, участие частного детектива в досудебном расследовании не только повышает его объективность, но и позволяет подозреваемым, в том числе и с помощью частных детективов, отстаивать свои интересы. Основной задачей частного детектива, участвующего в досудебном расследовании, будет считаться установление фактов соблюдения всех процессуальных правил и выяснение обстоятельств, оправдывающих подозреваемого, либо смягчающих его вину. Определяя систему гарантий в качестве важнейшего звена казахстанского уголовного процесса и их роли в реализации прав и законных интересов граждан, вовлеченных в сферу уголовного производства, мы можем утверждать что правовые гарантии – это важнейший правовой инструмент реализации норм и принципов права. Основные гарантии установлены в Конституции Республики Казахстан. Отсутствие же таких правовых гарантий придает законодательству лишь декларативный характер, реализация которого имеет весьма плачевные последствия, о которых мы знаем не по наслышке.

Список использованных источников

1. Конституция Республики Казахстан (принята на республиканском референдуме 30 августа 1995 года) // https://adilet.zan.kz/rus/docs/K950001000_
2. Указ Президента Республики Казахстан от 15 октября 2021 года № 674. «Об утверждении Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года» // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674>
3. Толковый словарь Ожегова // <https://slovarozhegova.ru/word.php?wordid=16810>
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>
5. Постановление Правительства Республики Казахстан от 30 мая 2013 года № 5480 проекте Закона Республики Казахстан "О частной детективной деятельности" // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1300000548>
6. Как работают частные детективные агентства в Казахстане. 04.03. 2019 г. // <https://newtimes.kz/silovoj-blok/86832-kak-rabotayut-chastnye-detektivnye-agentstva-v-kazakhstan>
7. Журба Д. Как в кино: кто такой частный детектив в США и как им стать? 19.10.2022 г. // <https://www.bazar.club/post/how-to-become-a-private-investigator-in-us>
8. США - Соединенные Штаты Америки (Вашингтон, округ Колумбия): Частный детектив, детектив офис, телохранитель службы // <https://detective77.com/ru/usa>
9. Юрко С. Особенности частной детективной деятельности в США. 06.07.2016 г. // <http://www.sbsnews.eu/ru/detektivy/item/543-osobennosti-chastnoj-detektivnoj-deyatelnosti-v-ssha>
10. The Private Detective Act of 1939 // <http://www.sbsnews.eu/ru/detektivy/item/543-osobennosti-chastnoj-detektivnoj-deyatelnosti-v-ssha>
11. Кан А.Г. Теория и практика допроса на предварительном следствии: уголовно-процессуальные аспекты. Монография. – Алматы, 2013. – 152 с. // <http://dot.kostacademy.kz/bible/files/263861150.pdf>

Сведения об авторах

Мухамадиева Гульжан Нусупжановна - к.ю.н., доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби. Республика Казахстан.

Шарипова Асель Бостановна - к.ю.н., доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики КазНУ им. аль-Фараби.

Арын Айжан Арынқызы - доктор PhD, старший преподаватель кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им. аль-Фараби.

Мухамадиева Гүлжан Нүсіпжанқызы – з.ғ.к., әл-Фараби ат. ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті.

Шарипова Әсел Бостанқызы - з.ғ.к., әл-Фараби ат. ҚазҰУ қылмыстық құқық, қылмыстық іс жүргізу және криминалистика кафедрасының доценті.

Арын Айжан Арынқызы - PhD докторы, әл-Фараби ат. ҚазҰУ Заң факультетінің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының аға оқытушысы.

Mukhamadyeva G.N. - Candidate of Law, Associate Professor of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics Faculty of Law KazNU.

Sharipova A.B. - Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Aryn A.A. - doctor PhD, Senior Lecturer of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University.

Р.К. Туманшиев¹, Н.Б. Кубанова¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

ТЕРГЕУШІНІҢ ҚЫЛМЫСТАРДЫ ТЕРГЕУДЕГІ ӨКІЛЕТТІКТЕРІ: ТАРИХ ЖӘНЕ ҚАЗІРГІ ЗАМАН (САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ)

Мақалада тергеушінің Қазақстан Республикасындағы және кейбір шет елдердегі өкілеттіктері мен мәртебесі қарастырылады. Тергеушінің іс жүргізу дербестігі мәселелері оның бірқатар іс жүргізу өкілеттіктері ретінде қарастырылды. Тергеушінің қолданыстағы ҚІЖК бойынша өкілеттіктеріне өткен жылдардағы іс жүргізу заңнамасымен салыстырмалы талдау жүргізілді. Қылмыстық процесте тергеушінің өкілеттіктері мен функцияларының өзара тәуелділігі мәселелері бойынша зерттеулер жүргізілді. Процестің сотқа дейінгі сатысында тергеушінің функциялары көрсетілген.

Түйінді сөздер: тергеуші, іс жүргізу дербестігі, қылмыстық сот ісін жүргізу, қылмыстық іс, сотқа дейінгі тергеп тексеру, полицияның үшбуынды моделі.

Полномочия следователя в расследовании преступлений: история и современность (сравнительный анализ)

В статье рассматривается полномочия и статус следователя в Республике Казахстан и в некоторых зарубежных странах. Рассмотрены вопросы процессуальной самостоятельности следователя как ряд его процессуальных полномочий. Проведен сравнительный анализ полномочий следователя по действующему УПК с процессуальным законодательством прошлых лет. Проведены исследования по проблемам взаимообусловленности полномочий и функций следователя в уголовном процессе. Обозначены функции следователя на досудебной стадии процесса.

Ключевые слова: следователь, процессуальная самостоятельность, уголовное судопроизводство, уголовное дело, досудебное расследование, трехзвенная модель полиции.

Powers of the investigator in the investigation of crimes: history and modernity (comparative analysis)

In this Paper is considered the authority and status of the investigator in the Republic of Kazakhstan and in some foreign countries. The considered issues of procedural independence of the investigator as a number of his procedural powers. A comparative analysis of the authority of the investigator under the current Code of Criminal Procedure with the procedural legislation of previous years has been carried out. The researches have been conducted on the problems of the interdependence of the authority and functions of the investigator in the criminal process. The functions of the investigator at the pre-trial stage of the process are indicated.

Keywords: investigator, procedural independence, criminal proceedings, criminal case, pre-trial investigation, three-tier police model.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының ҚПК-нің 60-бабына сәйкес, тергеуші өз құзыреті шеңберінде қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеу жүргізуге уәкілеттік берілген лауазымды адамды айтамыз. Қылмыстық процесте тергеушінің атқаратын

функциясы біреу - қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу жүргізу және осы алдын ала тергеу жұмыстарын жүргізуге қажетті өз өкілеттілігі шегінде тергеу әрекеттерін жүргізу, бұл өз шеңберінде тергеушінің функциялық өкілеттілігін жүзеге асыру.

Қазақстан Республикасының ҚПК-нің 8-бабына сәйкес қылмыстық процестің міндеттері - қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу, оларды бейтараптықпен, тез және толық ашу, тергеп-тексеру, оларды жасаған адамдарды әшкерелеу және қылмыстық жауаптылыққа тарту, әділ сот талқылауы және қылмыстық заңды дұрыс қолдану, адамдарды, қоғамды және мемлекетті қылмыстық құқық бұзушылықтардан қорғау болып табылады.

Қылмысты ашу, қылмысты жасаған айыптыларды әшкерелеу, істердің көпшілігінде арнайы құралдар мен әдістерді қолданатын ұзақ күрделі жұмыстарды қажет етеді. Қылмыс жасаған айыптыларды әшкерелеу, қылмысты тез арада және толық ашу мақсатында алдын ала тергеу органдары құрылып, өз әрекеттерін жүзеге асырады. Бұл органдар қылмыстың барлық жасау жолдарын және қылмыстың оқиғасын анықтауға, қылмысты жасауда айыпты адамдарды анықтауға және оларды жазалауға, сонымен қатар айыптының жауапкершілігін ауырлататын және жеңілдететін жағдайларды бекітеді; қылмыс нәтижесінде келтірілген материалдық зиян мөлшерін және материалдық зиянды өндіру үшін қолданатын шараларды бекітеді; қылмысты жасауға итермелеген себептерді анықтайды. Барлық дәлелдерді тауып, оларды процессуалды түрде бекітеді.

Тергеушілердің барлығының өкілеттіктері бірдей болып табылады. Ол өкілеттіктерінің ішінде тергеушінің процессуальдық дербестігі бар екендігін және оның маңызын атап айту қажет.

Заңда көрсетілген кейбір жағдайларда ғана тергеуші тергеу судьясының санкциясын немесе соттың шешімін алуы тиіс (мысалы, тінту жүргізу үшін тергеу судьясының санкциясын алу қажет, қоғамға қауіпті әрекет жасаған адамды мәжбүрлі түрде сот-психиатрлық сараптамасын жүгізу үшін медициналық мекемеге мәжбүрлеп орналастыру үшін соттың шешімі қажет [1]7

Адам құқығын қорғаудың жаңа үлгісі үш буынды модель – адам құқығын қорғаудың заманауи үлгісі. Мемлекет басшысы 2020 жылғы 1 қыркүйектегі «Жаңа жағдайдағы Қазақстан: іс-қимыл кезеңі» атты халыққа Жолдауында елімізде қылмыстық процестің үш деңгейлі моделін кезең-кезеңімен енгізуді тапсырған болатын. Президент адам құқығын қорғауға бірден-бір жауапты – полиция, прокуратура мен сот өкілеттіліктерінің аражігін нақты ажыратып беретін үш буынды модель құруды тапсырды. Әуелден полиция қызметкерлері қылмысты анықтап, күдіктілерді тауып, айғақ жинаумен айналысады. Ал прокурордың міндеті – осы айғақ-дәлелдемелерге тәуелсіз баға беру, тергеу, анықтау іс-шаралары кезінде азаматтар құқықтарының бұзылуына жол бермеу. Яғни кінәсіз адамның сотталып кетпеуіне, сотта айыптау жағын қолдауға міндетті. Ал судья полиция мен прокурор ұсынған мәліметтерді сараптай келе, соңғы шешім шығарады [2]7

Материалдар мен әдістер. «Мемлекет басшысының тапсырмасымен өткен жылдың желтоқсанында қылмыстық процесте азаматтардың құқықтарын қорғауды күшейту және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша заң қабылданғанын білесіздер. Осы заңға сәйкес 2020 жылдың 31 желтоқсанынан бастап прокурор адам құқықтары мен бостандықтарын қозғайтын негізгі процестік шешімдердің барлығын келіседі. Атап айтқанда, күдікті деп тану, күдіктінің біліктілігін айқындау, бұлтартпау шарасын қолдану туралы қаулылардың барлығы ендігі таңда прокурормен келісіледі. Жаңа модельдің бұрын қолданыста болған тәртіптен басты тұжырымдамалық айырмашылығы да осында. Бұдан былай прокурор тергеу барысында келісім беру арқылы шешім шығарады. Тергеуші айғақтарды, дәлелдерді тауып,

анықтап, осының барлығын қылмыстық іс материалдарына тіркейді. Бұрындары прокурормен келісімге дейін тергеуші мұндай шешімдердің барлығын өзі шығара беретін. Ал прокурордың тергеу барысында бұл шешімдерді қабылдауға қатысты қандай да бір келісім беруге, араласуға құқы жоқ болатын. [3]

Алдын ала тергеу органдарының негізгі міндеті - қылмысқа қарсы күрес, қылмыстарды ашу мен алдын ала тергеу жүргізу. Мұндағы негізгі тұлға - тергеуші, осындай толып жатқан міндеттер жүктелген тергеуші мәртебесін көтеру кезек күттірмейтін мәселе болып табылады.

Тергеушінің өкілеттіктеріне Қазақстан Республикасының 1959 жылғы, 1997 жылғы және 2014 жылғы қылмыстық іс жүргізу кодекстері бойынша салыстырмалы талдау жүргізу кестесі: [4],[5]

<p>Қазақ ССР Қылмыстық іс жүргізу кодексі.</p> <p>Қазақ КСР-нің 1959 жылғы 22 шілдедегі заңымен бекітілген.</p>	<p>Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі.</p> <p>Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 206 Кодексі.</p>	<p>Қазақстан Республикасының Қылмыстық іс жүргізу кодексі.</p> <p>Қазақстан Республикасының Кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ.</p>
<p><i>121-бап. Тергеушінің өкілеттіктері</i></p> <p>Алдын ала тергеу жүргізген кезде тергеушінің тергеу бағытын және тергеу іс әрекеттерін жүргізу туралы шешімін тергеуші заңда прокурордың санкциясын алу көзделген жағдайларды қоспағанда және олардың заңды және уақытында жүргізуі үшін толық жауапкершілікті өз бетінше қабылдайды.</p> <p>Тергеуші прокурордың нұсқауларымен келіспеген жағдайда айыпталушы ретінде тарту, қылмыстың саралануы және айыпталу көлемі, айыпталушыны сотқа беру үшін істі жіберу немесе істі тоқтату туралы тергеуші істі жоғары тұрған прокурорға өзінің қарсылықтарын жазбаша баяндай отырып ұсынуға</p>	<p><i>64-бап. Тергеуші</i></p> <p>1. Тергеуші – өз құзыреті шегінде қылмыстық іс бойынша алдын ала тергеуді немесе сотқа дейінгі жеңілдетілген іс жүргізуді жүзеге асыруға уәкілеттік берілген лауазымды адам: арнайы прокурор, ішкі істер органдарының тергеушісі, ұлттық қауіпсіздік органдарының тергеушісі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің тергеушісі және экономикалық тергеу қызметінің тергеушісі.</p> <p>2. Тергеуші қылмыстық іс қозғауға, ол бойынша алдын ала тергеу жүргізуге және осы Кодексте көзделген барлық тергеу қызметін орындауға құқылы.</p> <p>3. Тергеуші істің мән-жайын жан-жақты, толық және объективті зерттеуге барлық шараларды қолдануға, оның қылмыс жасағандығын көрсететін, оған қатысты жеткілікті дәлелдер жиналған адамды айыпталушы ретінде тарту, айып тағу, осы Кодекске сәйкес оған жолын кесу шараларынан таңдау, айыптау қорытындысын жасау жолымен оны қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға міндетті.</p> <p>Үкімді азаматтық талап қою, басқа да мүліктік жазалар немесе</p>	<p><i>60-бап. Тергеуші</i></p> <p>1. Тергеуші – қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді өз құзыреті шегінде жүзеге асыруға уәкілетті лауазымды адам: ішкі істер органдарының тергеушісі, ұлттық қауіпсіздік органдарының тергеушісі, сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметтің тергеушісі және экономикалық тергеу қызметінің тергеушісі, сондай-ақ осы Кодексте көзделген жағдайларда – прокурор.</p> <p>2. Тергеуші өз қаулысымен істі өзінің іс жүргізуіне қабылдап, ол бойынша алдын ала тергеуді жүзеге асыруға және осы Кодексте көзделген барлық тергеу әрекеттерін орындауға құқылы.</p> <p>3. Тергеуші істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеу үшін барлық қолдануға, адамның қылмыстық құқық бұзушылық жасағанын көрсететін оған қатысты жеткілікті дәлелдер жиналған адамды күдіктінің іс-әрекетін саралау, осы Кодекске сәйкес оған бұлтартпау шараларын таңдау, қылмыстық құқық бұзушылықтың мән-жайлары</p>

<p>құқылы. Бұл жағдайда прокурор немесе төменгі прокурордың нұсқауларын жояды немесе осы іс бойынша тергеу жүргізуді басқа тергеушіге тапсырады.</p> <p>Тергеушітерге-тексеру істері бойынша анықтау органдарына іздестіру және тергеу әрекеттерін жүргізу туралы тапсырмалар мен нұсқаулар беруге және анықтау органдарының жекелеген тергеу әрекеттерін жүргізу кезінде жәрдемдесуге талап етуге құқылы. Тергеушінің мұндай тапсырмалары мен нұсқаулары анықтау органдары үшін міндетті болып табылады.</p> <p>Тергеушінің заңына сәйкес өндірісіндегі қылмыстық іс бойынша шығарған қаулыларын барлық кәсіпорындар, мекемелер, ұйымдар, лауазымды адамдар мен азаматтар орындауға міндетті.</p>	<p>мүмкін болатын мүлікті тәркілеу бөлігінде орындауды қамтамасыз ету мақсатында тергеуші күдіктінің, айыпталушының немесе заң бойынша олардың іс-әрекеті үшін материалдық жауаптылықта болатын адамдардың мүлкін анықтауға шаралар қолдануға міндетті.</p> <p>Сыбайлас жемқорлық қылмыстар, ұйымдасқан топтың, қылмыстық қоғамдастықтың (қылмыстық ұйымның), сондай-ақ трансұлттық ұйымдасқан топтың, трансұлттық қылмыстық қоғамдастықтың (трансұлттық қылмыстық ұйымның) немесе тұрақты қарулы топтың (банданың) құрамында жасалған қылмыстар туралы қылмыстық істер бойынша алдын ала тергеу жүргізу кезінде тергеуші қылмыстық жолмен алынған не қылмыстық жолмен алынған қаражатқа сатып алынған, басқа адамдардың меншігіне берілген мүлікті анықтауға да шаралар қолдануға міндетті.</p> <p>4. Тергеуші алдын ала тергелуі міндетті істер бойынша анықтау органдарының осы Кодекстің 200-бабында көзделген кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін орындауын күтпей-ақ істі кез келген сәтте іс жүргізуге қабылдауға және оны тергеуге кірісуге құқылы.</p> <p>5. Тергеуші, заңда прокурордың, соттың санкциясын немесе соттың шешімін алу көзделген жағдайларды қоспағанда, тергеудің бағыты мен тергеу іс-әрекеттерін жүргізу туралы барлық шешімді дербес қабылдайды және олардың заңды және уақтылы атқарылуы үшін толық жауапты болады. Тергеушінің қызметіне заңсыз араласу қылмыстық жауаптылыққа әкеп соқтырады.</p> <p>6. Тергеуші тергеудегі іс бойынша прокурордың нұсқауларымен келіспеген</p>	<p>баяндалған, жинақталған дәлелдер сипатталған сотқа дейінгі тергеп-тексерудің аяқталғаны туралы есепті жасауарқылы қылмыстық қудалауды жүзеге асыруға міндетті.</p> <p>Осы Кодексте көзделген жағдайларда, тергеуші прокурорды процестік келісім жасасуға мүмкіндік беретін мән-жайлардың анықталғаны туралы хабардар етеді. Осы Кодексте көзделген негіздер болған кезде тергеуші бұйрықтық іс жүргізуді қолданады.</p> <p>4. Үкімнің азаматтық талап қою, басқа да мүліктік өндіріп алулар немесе мүлікті ықтимал тәркілеу бөлігінде орындалуын қамтамасыз ету мақсатында тергеуші күдіктінің немесе оның әрекеттері үшін заң бойынша материалдық жауаптылықта болатын тұлғалардың мүлкін анықтау үшін шаралар қолдануға міндетті.</p> <p>5. Қылмыстық істер бойынша тергеп-тексеру жүргізген кезде тергеуші қылмыстық жолмен табылған не қылмыстық жолмен табылған қаражатқа сатып алынған, басқа тұлғалардың меншігіне берілген мүлікті анықтау үшін де шаралар қолдануға міндетті.</p> <p>6. Тергеуші анықтау органдарының кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін орындауын күтпей-ақ, кез келген сәтте өз қаулысымен істі өзінің іс жүргізуіне қабылдауға және оны тергеп-тексеруге кірісуге құқылы.</p> <p>7. Заңда прокурордың келісімін, соттың санкциясын немесе соттың шешімін алу көзделген жағдайларды қоспағанда, тергеуші сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүргізу кезінде барлық шешімді өзі дербес қабылдайды және олардың заңды және уақтылы</p>
--	--	--

	<p>жағдайда ол жөнінде жоғары тұрған прокурорға шағымдануға құқылы.</p> <p>7. Тергеуші өз тергеуіндегі істер бойынша анықтау органдарының тергеліп жатқан іске қатысты жедел іздестіру материалдарымен танысуға, осы Кодексте белгіленген тәртіппен осы іске қосу үшін оларды сұратып алуға, анықтау органдарына жазбаша, атқару үшін міндетті іздестіру және тергеу іс-әрекеттерін жүргізу туралы тапсырмалар мен нұсқаулар беруге және олардан тергеу іс-әрекеттерін жүргізуге жәрдемдесуді талап етуге құқығы бар.</p>	<p>орындалуы үшін толық жауапты болады. Тергеушінің қызметіне заңсыз араласу қылмыстық жауаптылыққа алып келеді.</p> <p>Қылмыстық іс бойынша тергеуші өз өкілеттіктері шегінде шығарған қаулы, сондай-ақ қылмыстық іс бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысындағы тапсырмалар мен нұсқаулар барлық ұйымдардың, лауазымды адамдардың және азаматтардың орындауы үшін міндетті.</p> <p>8. Тергеуші тергеп-тексерілетін іс бойынша прокурордың процестік шешімдерімен, әрекеттерімен (әрекетсіздігімен) келіспеген жағдайда, ол жоғары тұрған прокурорға бұл жөнінде шағым жасауға құқылы.</p> <p>Прокурордың процестік шешімдеріне, әрекеттеріне (әрекетсіздігіне) жоғары тұрған прокурорға шағым жасау олардың орындалуын тоқтата тұрмайды.</p> <p>9. Тергеушінің өзі тергеп-тексеретін істер бойынша анықтау органдарының тергеп-тексеріліп жатқан іске қатысты жедел есепке алу істерімен және жасырын тергеу әрекеттерінің материалдарымен танысуға, оларды осы Кодексте белгіленген тәртіппен осы іске қосып тігу үшін талап етіп алдыруға, анықтау органдарына орындау үшін міндетті, іздестіру, тергеу және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу туралы тапсырмалар мен нұсқаулар беруге және олардан тергеу әрекеттерін жүргізуге жәрдемдесуді талап етуге құқығы бар.</p>
--	---	--

Кейбір шет елдердегі тергеуші мәртебесіне тоқталып өтейік.

Дамыған батыс мемлекеттеріндегі қылмыстық процестің жалпы түрі оның нақты формаларының, іс жүргізу категорияларының әртүрлілігін жоққа шығармайды. Айырмашылықтар сот құзыретінің шегіне, жеке құқықтардың іс жүргізу кепілдіктеріне, дәлелдеу процесінің ерекшеліктеріне, айыпталушы мен айыптаушының іс жүргізу

жағдайына қатысты. Осы санаттарға сәйкес қылмыстық процестің келесі формалары ерекшеленеді: айыптау, іздестіру (инквизиция), аралас, қарсылас. Кейбір шет елдердің қылмыстық процесі, процестің қалыптасқан екі тарихи формасына негізделген: қарсылас және аралас.

Қазіргі уақытта Австрия, Германия, Испания, Италия, Жапония, Ресей және т.б. сияқты мемлекеттер қылмыстық процестің аралас түрін ұстанады. Мысалы, 1898 жылы Францияда қорғаушыға алдын – ала тергеуге рұқсат етіледі, 1941 жылы алқабилер соты оның классикалық түрінде жойылды, 1958 жылы алдын - ала тергеуде бәсекелестікке мүмкіндік беретін жаңа ҚДЖК қабылданды. Германияда 1974 жылы алдын-ала тергеу институты жойылды.

Германия. Германиядағы қылмысты алдын-ала тергеу, анықтау түрінде жүзеге асырылады. Анықтау органы ресми түрде тек прокуратура болып табылады, бірақ тергеуді прокуратура да, полиция да жүргізеді. Қылмыс жасады деген күдік туралы хабарлама алғаннан кейін прокуратура жария айыптауды қозғау туралы мәселені шешу үшін істің мән-жайларын зерттеп, айыптау ғана емес, сонымен қатар ақтау мән-жайлары да зерттелуі тиіс.

Полиция бірінші араласу құқығына ие. Бұл дегеніміз, полиция қылмысты тергеу кезінде тергеудің асқынуын болдырмау үшін барлық кейінге қалдырылмайтын шараларды қабылдауы керек.

Қылмыстық іс қозғау кезеңі жоқ. Алғашқы тергеу әрекеттерін жүргізу қылмыстық іс бойынша іс жүргізудің басталуын білдіреді. Қылмыстық процесс басталған адам айыпталушы болып саналады. Басқа елдердегі айыпталушының іс жүргізу фигурасынан айырмашылығы, германдық қылмыстық процесте айыпталушы алдын-ала тергеу сатысында әр түрлі ықтималдық дәрежесіне күдік келтірілген адам болып табылады. "Айыпталушы" терминінің өзі ресми. Өзінің нақты іс жүргізу жағдайында мұндай айыпталушы әдеттегі күдікті болып табылады [6].

Франция. Сотқа дейінгі кезеңдегі қылмыстарды тергеу екі кезеңнен тұрады: анықтау және алдын-ала тергеу. Тергеуді сот полициясы жүргізеді. Анықтауда екі нысан ерекшеленеді: қылмыскерді қылмыс орнында ұстаған немесе куәгерлер болған кезде айқын қылмыстарды (теріс қылықтарды) анықтау және айқындық белгілері болмаған кезде алғашқы анықтау.

Сот полициясы жүргізетін іс-әрекеттер заңнамамен реттелмеген, бірақ прокуратураның бақылауымен орындалады. Анықтау барысында жүргізілетін ең көп таралған іс жүргізу әрекеттерінің ішінен тінту, алу, жауап алу, сараптама жүргізу, ұстау, қамауға алуды бөліп көрсетуге болады. Тінту және алу айқын қылмыстарды анықтау кезінде де, бастапқы анықтау кезінде де жүргізіледі. Айқын қылмыстарды анықтау кезінде тінту мен алуды тек сот полициясының офицерлері жүзеге асырады.

Қылмыстық іс жүргізу кодексінде анықтау барысында жеке тінту, жауап алу, бетпе-бет ставка, сараптама көзделмеген, бірақ іс жүзінде бұл іс жүргізу әрекеттері кеңінен қолданылады. Францияның сот ісін жүргізу қылмыс жасаған адамды жазалау мақсатында жария қылмыстық іс қозғаудан басталады. Қылмыстық істерді (қылмыстық талап-арыздарды) прокуратура өкілдері өз бастамасы бойынша да, жәбірленушілер мен өзге де адамдардың шағымдары бойынша да қозғайды, алайда қылмыстық істердің басым көпшілігін қозғау мен тергеу полиция материалдары бойынша жүзеге асырылады. Алдын ала тергеп - тексеру екі нысанда жүргізіледі: 1) сотқа дейінгі - полициялық тергеп-тексеру (анықтау); 2) сот-алдын ала тергеп-тексеру. Францияның қолданыстағы ҚДЖК алдын ала тергеу органдарына сот тергеушісін жатқызады.

Қылмыстық іс жүргізу Кодексінің 81-бабында тергеу судьясы шындықты анықтау үшін пайдалы деп санайтын барлық ақпараттық әрекеттерді қабылдай алады деп

көзделген. Тергеу судьясы-бұл заңға сәйкес ең көп өкілеттікке ие тергеуші: ол кез-келген адамнан жауап алуға, қоғамдық күштерден куәгерлерді шақыруға кірісе алады (әдетте: ұлттық полиция және жандармерия), ордерлер беру, азаматтық тараптарды тыңдау және айып тағу, сарапшыларды тағайындау, тінту және тәркілеу, телефон тыңдауларына тапсырыс беру, дыбыстық жүйелер, геолокация, қайта құру [7].

Ресей. Бізге жақын және іс жүзінде ұқсас Ресей Федерациясының қылмыстық-құқықтық жүйесі туралы айтатын болсақ, тергеушінің Ресей Федерациясының ҚІЖК-де бекітілген өкілеттіктерін тізіп айтуға болады.

Ресейдің қолданыстағы қылмыстық іс жүргізу заңнамасын талдау көрсеткендей, ол тергеушінің қадағалаушы прокурормен қарымқатынасындағы тәуелсіздігін едәуір нығайтты. Сонымен, прокурор тергеу кезеңінде тергеушіге Ресей Федерациясының ҚІЖК – нің 38-бабының 3-бөлігінде көрсетілген мәселелер бойынша алдын-ала тергеу барысында жіберілген федералдық заңнаманың бұзылуын жою туралы нұсқаулар беруге құқылы. Прокурордың осы талаптарымен келіспеген жағдайда, тергеуші бұл туралы прокурорды хабардар ететін тергеу органының басшысына жазбаша қарсылық білдіруге міндетті [8].

Қорытынды. Жоғарыда айтылғандар әлемде қылмыстық процестің екі негізгі жүйесі бар деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді: романо-германдық және англо-саксондық. Олардың арасындағы негізгі айырмашылық қылмыстық іс жүргізу құқығында немесе заңнамада немесе сот практикасында басым болып табылады. Осыған қарамастан, осы құқықтық жүйелерді жақындастыру үрдісі байқалады. Егер романо-германдық құқығында сот практикасының нормативтік рөлі артып келе жатса, онда англо-саксондық жүйесі елдерінде заңнама барған сайын дамып келеді. Екі жағдайда да олар дәлелдемелер мен қарсыласу процесіне негізделген, мұнда тергеуші қылмыстық қудалаудың іс жүргізу құжаттарын алдын-ала дайындауда негізгі рөл атқарады.

Қылмыстық процестегі тергеушінің өкілеттіктері мен функцияларының өзара тәуелділігі мәселелері бойынша жүргізілген зерттеулер келесі ұсыныстар жасауға мүмкіндік береді:

- егер Қазақстан Республикасының қылмыстық-процестік кодексінде тергеушіге орындау үшін міндетті нұсқаулар берілуі мүмкін толық мәселелердің тізбесі нақты көзделсе, тергеушінің процестік дербестігі қамтамасыз етілетін болады;

- тергеуші функцияларының ішкі құрылымын талдау олардың тергеуші қызметінің негізгі бағыттарын көрсететінін және оның міндеттері мен өкілеттіктері арасындағы байланыстырушы буын болып табылатынын көрсетеді; тергеушінің қызметін тек айыптаумен, қудалаумен, тергеумен ғана шектеуге болмайды, өйткені тергеуші қылмыстарды қорғау, алдын алу, материалдық залалды өтеу функцияларын да жүзеге асырады;

- тергеушінің барлық функцияларын түсіну және қылмыстық іс бойынша шындықты, сондай-ақ сот төрелігін орнатудың жан-жақтылығы мен объективтілігін қамтамасыз ете алады-бір жағынан, ал екінші жағынан-процестік жауапкершілік сезімін арттырады;

- шет елдердің тергеу қызметінің оң тәжірибесін есепке алу әлемдік тәжірибе мен елдің әлеуметтік-экономикалық жағдайларының үйлесімі негізінде тергеу-жедел қызметтің өзіндік моделін әзірлеуге ықпал етеді.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Тергеуші- қылмыстық қудалау функцияларын жүзеге асырушы тұлға ретінде. URL: <https://articlekz.com/kk/article/27793>

2. Үшбуынды модель-адам құқығын қорғаудың жаңа үлгісі. URL: <https://yassytur.kz/?p=40020>

3. URL:<https://egemen.kz/article/276065-ushbuyndy-model-%E2%80%93adam-quyghyn-qorghaudynh-dganha-ulgisi>
4. Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 13 желтоқсандағы N 206 қылмыстық іс жүргізу кодексі.
5. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі қылмыстық іс жүргізу кодексі.
6. Уголовный процесс современных зарубежных государств //Учебное пособие / К. Калиновский. - Петрозаводск: ПетрГУ, 2000.
7. Амбасса Л.Ш. Организация предварительного следствия во Франции на современном этапе //Государство и право. – М., 1999. - № 1. – С. 109.
8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации от 18 декабря 2001 года № 174-ФЗ

Авторлар туралы мәліметтер

Туманшиев Р.К. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының профессоры, з.ғ.к., полиция полковнигі.

Кубанова Н.Б. - Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясының докторанты, полиция майоры.

Туманшиев Р.К. – профессор Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М. Есбулатова к.ю.н., полковник полиции

Кубанова Н.Б. – докторант Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М. Есбулатова, майор полиции.

Tumanshiev R.K. - Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova, candidate of Law, police colonel.

Kubanova N.B. - Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs Republic of Kazakhstan named after M. Esbulatova, doctoral student, police major.

А.Б. Ордабаева¹, А.А. Шонай¹

¹Институт Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, Алматы, Республика Казахстан

ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ ОКАЗАНИЯ ПРАВОВОЙ ПОМОЩИ В ПРОЦЕССЕ ЭКСТРАДИЦИИ

Проблема в реализации задач уголовного процесса, а именно привлечения к уголовной ответственности лиц, совершивших уголовное правонарушение, заключается в регулировании процесса выдачи лиц, находящихся в розыске. В статье автор затрагивает вопросы регулирования механизма экстрадиции. Рассмотрены понятия различных ученых изучающих проблемы выдачи лиц. Проанализирован зарубежный опыт экстрадиции лиц, находящихся в розыске. В публикации изучены международные договора, заключенные между Республикой Казахстан и другими странами. Определены проблемные моменты при осуществлении правовой помощи на стадии выдачи подозреваемых, обвиняемых и осужденных лиц. С доктринальной позиции проанализированы принципы в соответствии с которыми происходит весь механизм экстрадиции. Проведено исследование процедуры экстрадиции на стадии досудебного производства до направления запроса на оказание правовой помощи в Генеральную Прокуратуру. Автором проведена работа по выявлению проблем присущих выдачи лиц запрашиваемым государством и предложены свои решения.

Ключевые слова: Республика Казахстан, международные договора, соглашения, экстрадиция лиц, совершивших уголовные правонарушения, Генеральная прокуратура, принципы экстрадиции.

Халықаралық ынтымақтастық саласында жауап алу өндірісі

Қылмыстық процестің міндеттерін іске асырудағы Проблема, атап айтқанда қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды қылмыстық жауапкершілікке тарту-іздеуде жүрген адамдарды ұстап беру процесін реттеу. Мақалада автор экстрадициялау механизмін реттеу мәселелерін қозғайды. Іздеуде жүрген адамдарды экстрадициялаудың шетелдік тәжірибесі талданды. Басылымда Қазақстан Республикасы мен басқа елдер арасында жасалған халықаралық шарттар зерделенді. Күдіктілерді, айыпталушыларды және сотталған адамдарды беру сатысында құқықтық көмекті жүзеге асыру кезінде проблемалық сәт айқындалды. доктриналық позициядан экстрадициялаудың барлық тетігі орын алатын қағидаттар талданады. Бас прокуратураға құқықтық көмек көрсетуге сұрау салу жіберілгенге дейін сотқа дейінгі іс жүргізу сатысында экстрадициялау рәсіміне зерттеу жүргізілді. Автор сұратылған мемлекеттерге адамдарды беруге тән проблемаларды анықтау бойынша жұмыс жүргізді және өз шешімдерін ұсынды.

Түйінді сөздер: Қазақстан Республикасы, халықаралық шарттар, келісімдер, қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адамдарды экстрадициялау, Бас прокуратура, экстрадициялау қағидаттары.

Legal framework for providing legal assistance in the process of extradition

The problem in the implementation of the tasks of the criminal process, namely, bringing to criminal responsibility persons who have committed a criminal offense, is to regulate the process of extradition of wanted persons. In the article, the author touches upon the issues of regulation of the extradition mechanism. The concepts of various scientists studying the problems of the extradition of

persons are considered. The foreign experience of extradition of wanted persons is analyzed. The publication examines the international agreements concluded between the Republic of Kazakhstan and other countries. The problematic moments in the implementation of legal assistance at the stage of extradition of suspects, accused and convicted persons have been identified. From a doctrinal position, the principles according to which the whole mechanism of extradition takes place are analyzed. A study of the extradition procedure at the stage of pre-trial proceedings before sending a request for legal assistance to the Prosecutor General's Office was conducted. The author has carried out work to identify the problems inherent in the extradition of persons to the requested States and proposed their own solutions.

Keywords: Republic of Kazakhstan, international treaties, agreements, extradition of persons who have committed criminal offenses, Prosecutor General's Office, principles of extradition.

Введение. Современный мир отличается от устоев и принципов которые были раньше, именно глобализация мира способствует несложному перемещению граждан между государствами. Никаких сложностей в этом нет, Республика Казахстан имеет множество договоров и безвизовых режимов и это позволяет при необходимости мигрировать в ближние и дальние страны.

В ходе расследования уголовного дела устанавливаются подозреваемые лица, собираются доказательства их вины и направляется уголовное дело в суд для принятия окончательного решения. Случается, так что подозреваемые могут скрываться от правосудия за пределами Республики Казахстан и возникает необходимость в экстрадиции подозреваемого лица.

Сотрудничество в этой области направлено главным образом на оказание правовой взаимопомощи для неотвратимости наказания и заслуженной уголовной ответственности за каждое совершенное преступление. Ни одно государство не сможет в одиночку побороть преступность без помощи других стран, особенно если преступления совершают иностранные граждане или лица которые после совершения уголовного правонарушения скрываются за пределами страны, в которой должны быть привлечены к ответственности. Именно поэтому Республика Казахстан подписывает договора об оказании правовой помощи с различными странами и с каждым годом таких договоров становится больше и тем самым, правовое поле неотвратимости наказания возрастает.

Материалы и методы. Методы и материалы которые были применены в ходе проведения исследования основывались на теоретических положениях уголовно-процессуального, уголовного права, международных отношениях. Были применены методы синтеза, анализа, дедукции, индукции, анкетирования, интерпретации, дискурсивного анализа, экспертной оценки.

Обсуждение. Экстрадиция лиц, совершивших наказание –форма международного сотрудничества государств в борьбе с преступностью, заключающаяся в аресте и передаче одним государством другому лиц, подозреваемых или обвиняемых в совершении преступления, либо лиц, уже осуждённых судом другого государства [1].

Н.В. Пантеева, под процедурой выдачи лиц, нарушавших уголовное законодательство понимает согласованный между заинтересованными государствами, на основе норм международного права, акт правовой помощи, заключающийся в передаче физического лица, совершившего преступление, другому государству в целях привлечения его к уголовной ответственности для проведения в исполнение вступившего в силу приговора суда в отношении данного лица [2, с. 7].

Анализируя мнение Н.В. Пантеевой следует согласиться в том, что экстрадиция – это процедура, представляющая собой передачи запрашиваемому государству физического лица, совершившего уголовное правонарушение. Политика и процедура экстрадиции регламентируется рядом международных договоров.

Д.В. Шинкевич считает, что экстрадиция – это совокупность уголовно-процессуальных действий и решения компетентных органов запрашиваемого государства в связи с рассмотрением, разрешением и фактическим исполнением просьбы запрашивающего государства о принудительном возвращении на его территорию лица, подозреваемого, обвиняемого либо осужденного за совершение преступления, для осуществления в отношении указанного лица уголовного преследования и (или) исполнение приговора [3, с. 66].

По мнению Д.В. Шинкевич, экстрадиция заключается в принудительной передаче физического лица запрашивающему государству, более того автор не делает акцент только на передаче подозреваемого лица, а расширяет круг выдаваемых лиц. Таким образом, Д.В. Шинкевич выделяет в своем понятии субъект экстрадиции.

Правовые основания производства экстрадиции заключается в сотрудничестве Республики Казахстан с различными странами, если такое сотрудничество регламентируется международными договорами. Ежегодно наша страна ратифицирует, подписывает договора о международном сотрудничестве чтобы усовершенствовать законодательство и не оставить безнаказанным ни одно преступление.

Проведенный анализ показал, что с момента обретения независимости Республикой Казахстан часть лиц, совершивших различные преступления, в большинстве это преступления против личности за которые санкция статьи предусматривает свыше 12 лет лишения свободы, покинули пределы страны и находятся в государствах с которыми у Казахстана еще не подписаны договора об оказании правовой помощи. С каждым годом база таких разыскиваемых лиц пополняется новыми, но и существует практика задержания и экстрадиции лиц за преступления которые они совершили много лет назад.

Таким образом, институт экстрадиции развивается и расширяет свои границы. Остаются не решенные проблемы, но все они с помощью вмешательства различных государственных органов рассматриваются.

В ДП г.Алматы расследовалось уголовное дело по факту покушения на убийство. В ходе проведения досудебного расследования было установлено, что преступление совершил гражданин Турции К. После получения доказательств по делу, гр. К был объявлен в розыск и задержан в Азербайджане. Подозреваемый был экстрадирован по ч.3 ст. 24, ч.1 ст. 99 УК РК. При проведении следственных действий с подозреваемым было установлено, что умысел был направлен на совершение убийства, однако он не был доведен до конца по независящим от подозреваемого обстоятельствам и данное преступление подозреваемый совершил по заказу гр.А.

Уголовное дело было переквалифицировано на ч.3 ст. 24, ч.2 ст.99 УК РК и направлено в суд. Однако суд ссылаясь на Конвенцию о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам на ч.1 ст.66 которая гласит без согласия запрашиваемой Договаривающейся Стороны выданное лицо нельзя привлечь к уголовной ответственности или подвергнуть наказанию за совершенное до его выдачи преступление, за которое оно не было выдано не согласился с квалификацией деяния подозреваемому по ч.3 ст. 24, ч.2 ст.99 УК РК.

Таким образом, следует отметить, что Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам предусматривает такие спорные моменты по уголовным делам и не допускает привлечения к ответственности подозреваемых лиц по более тяжким статьям, чем были указаны в документах на экстрадицию лица. Казалось бы, такая норма не позволяет нашим правоохранительным органам объективно расследовать уголовное дело и привлечь к ответственности лицо совершившее преступление по статье по которой было совершено уголовное правонарушение.

Согласно ч. 3 ст. 2 УПК РК Международные договора, ратифицированные Республикой Казахстан, имеют приоритет перед уголовно-процессуальным кодексом Рес-

публики Казахстан и применяются непосредственно, кроме случаев, когда из международного договора следует, что для его применения требуется издание закона. Таким образом, ратифицированные Республикой Казахстан международные договора имеют приоритет над нашим законодательством. Данное требование обязывает орган досудебного расследования перед тем как подавать в международный розыск подозреваемое лицо, собрать все необходимые доказательства его вины и правильно квалифицировать деяния.

Экстрадиция подозреваемого это важное процессуальное действие которое направлено на законное доставление подозреваемого лица к месту проведения расследования из другой страны. При экстрадиции соблюдаются нормы не только казахстанского законодательства, но и международных договоров. Стоит отметить, что такая форма правового сотрудничества способствует привлечению к ответственности лица совершившего преступление, а также укрепляет международные отношения Республики Казахстан с другими странами. Выдача лиц, находящихся в розыске является неотъемлемой частью соблюдения и выполнения международных договоров.

Г. Гильберт отмечает, что «хрупкий баланс, наблюдаемый в экстрадиционном праве, с одной стороны, между его положением о взаимной помощи по уголовным делам на международном уровне между государствами и, с другой стороны, о защите прав беглых правонарушителей, означает, что время от времени могут возникать конфликты и одна сторона будет ущемлена. Признание обоих аспектов экстрадиционного права существенно для полного понимания этого процесса и его дальнейшего развития. Однако во всех случаях экстрадиция пока остается лучшим методом для всех заинтересованных сторон в плане возвращения беглецов в государство [4, с. 245].

В зарубежных изданиях предполагается, что «...проблема выдачи преступников является самой сложной в международной борьбе с преступностью, так как непосредственно затрагивает суверенитет заинтересованных государств. Процедура выдачи сложна, громоздка и длительна по времени потому, что затрагивает интересы нескольких государств и многих ведомств внутри каждого из них. Она обеспечивает неотвратимость наказания и позволяет вести ее на международном уровне, несмотря на территориальные разграничения юрисдикций разных стран» [5, с.107-113].

Одним из громких уголовных дел в Казахстане является дело многомиллиардных хищений бывшего банкира М. Аблязова. В 2009 году на него были возбуждены уголовные дела после чего он покинул Республику Казахстан и был объявлен в международный розыск. По доступной в интернете информации М. Аблязов проживает во Франции.

Между Республикой Казахстан и Французской Республикой в Сеуле 13 ноября 2003 года был подписан договор и в 2009 году он был ратифицирован в Астане. Договор об оказании правовой помощи не предусматривает экстрадицию подозреваемых, обвиняемых или осужденных. Согласно данному соглашению оказание правовой помощи может быть в получении показаний, получении заявлений от лиц, оказание помощи в расследовании. Аналогичные договора подписаны между Республикой Казахстан и еще 29 странами.

Как справедливо отметил Г. Гильберт экстрадиция-это очень хрупкая вещь. Стоит отметить, что несмотря на положительные стороны процедуры производства экстрадиции, а также цели и задачи которым она отвечает, существуют и возможные риски в принудительной выдачи лиц.

Не всегда запрашиваемое государство просит оказания помощи в экстрадиции беглого преступника, вполне может быть, что данное лицо ищет помощи в другом государстве и не совершало тех преступлений за которое его осудили или хотят осудить в запрашиваемой стране. Ведь нередки случаи таких требований со стороны запрашиваемых стран. Не только Казахстан, но и у Казахстана могут запросить выдачу подозреваемого, обвиняемого. Именно поэтому компетентный орган через который направля-

ются все запросы является Генеральная Прокуратура. Прокуратура как орган который осуществляет надзор за законностью, именно Прокуратура следит за сохранностью конституционных прав граждан и человека.

Конституция Республики Казахстан гарантирует права не только своим гражданам, но и любому человеку, находящемуся на территории нашей Республики.

Та по мнению Х.З. Нагдалиева экстрадиция представляет собой межотраслевой институт, существующий одновременно в международном, конституционном, уголовном и уголовно-процессуальном праве. Нормы института, направленные на регулирование отношений по выдаче лиц, взаимодействуют с различными отраслями права, затрагивая вопросы составов преступлений, процессуальных особенностей реализации выдачи, а также с соблюдением и защиты прав человека [6, с.9].

Анализируя мнение Х.З. Нагдалиева и вышеуказанный пример стоит отметить, что экстрадиция — это институт который содержит в себе нормы отечественного права, международного права, двусторонние договора, все эти нормы создают механизм и процедуру выдачи лиц, находящихся в розыске за различные уголовные правонарушения. Именно применение института экстрадиции позволяет выстраивать международные отношения, международное сотрудничество.

Построение института экстрадиции выстраивается на принципах, соблюдение которых важно для обеспечения законности.

Рассмотрим следующие принципы:

- принцип экстрадиционности преступления
- принцип двойной подсудности
- принцип специализации
- принцип взаимности
- принцип универсальности
- принцип неотвратимости наказания
- принцип невыдачи собственных граждан
- принцип совершения преступления на территории другой страны
- принцип освобождения от ответственности за политические преступления
- принцип невыдачи гражданина третьего государства
- принцип отказа по гуманитарным соображениям [7, с. 49].

Принцип экстрадиционности представляет собой, принцип возможности экстрадиции лица, находящегося в розыске

Принцип двойной подсудности означает, что при запросе страны на выдачу подозреваемого, обвиняемого или осужденного лица судья рассматривает все предоставленные материалы уголовного дела. вся эта процедура необходима для установления размера ответственности в стране нахождения лица. Данная норма предполагает предоставление лицу, на которого приходит запрос право безопасности и соблюдения прав. В случае, если наказание в запрашиваемой стране выше наказания в стране пребывания, то суд может в пределах своей компетенции отказать в экстрадиции лица по запросу Генеральной Прокуратуры.

На первый взгляд, такой принцип противоречит условиям международных договоров и препятствует развитию отношений между странами, но не стоит забывать об основных гарантиях Декларации Прав человека, часть норм из которой были взяты всеми Конституциями государств.

Таким образом, соблюдение принципа двойственности является важным требованием соблюдения механизма экстрадиции.

Россия отказала Украине в экстрадиции бывшего президента В.Януковича. В 2020 году апелляционный суд Киева оставил в силе приговор экс-президенту по делу о госизмене. Янукович заочно осужден на 13 лет лишения свободы [8].

Принцип специализации заключается, в соблюдении требований, которые были предъявлены запрашиваемой страной при запросе на выдачу лица. Данный принцип

ограничивает запрашиваемое государство преследовать подозреваемого или обвиняемого по более тяжким статья УК Республики Казахстан [9, с. 103]. К лицу возможно применить только те статьи по которым оно было выдано. Такой принцип гласит о необходимости проведения тщательного расследования до направления запроса об оказании правовой помощи, а именно выдачи разыскиваемого лица.

Много дискуссий в ученом мире создает данный принцип, так как он имеет свои плюсы и минусы. В сторону минуса говорит тот факт, что случаи на практике индивидуальны, вполне возможно, что лицо могло быть запрошено по статье хулиганство или причинение вреда здоровью. А по прибытию подозреваемого или обвиняемого в страну проводившую расследование, потерпевший скончался. В данной связи стоит остро вопрос о привлечении подозреваемого по более тяжкой статье или части статьи. Так как в этой ситуации нарушается принцип восстановления социальной справедливой.

Стоит отметить, к каждому уголовному правонарушению следует подходить при досудебном расследовании индивидуально и есть возможность обратиться к стране выдавшей разыскиваемое лицо и получить разрешение о применении более строгого наказания.

Принцип взаимности гласит о взаимной помощи между странами. Распространение преступности на различные территории стран требует государственного вмешательства в целях пресечения таких действий. Недостигаемость до лиц совершивших уголовные правонарушения означает несостоятельность правовой системы страны или отсутствие международных договоренностей. Принцип взаимности существовал между близкими странами в более ранние времена, когда отсутствовали международные договора, а преступники перебегали из страны в страну с целью избежать наказания. Конечно же, не за каждое преступление лицо, его совершившее несло наказание, но все-таки взаимная помощь существовала. Именно с тех времен и соблюдается принцип взаимности.

Принцип неотвратимости наказания, закреплен не только по механизму экстрадиции, но и присущ уголовному процессу в целом. Неотвратимость наказания обязывает государство принять все меры по розыску лица совершившего уголовное правонарушение и в случае нахождения данного лица за пределами страны, в которой он совершил преступление. Государственные органы, а именно правоохранительные органы должны провести тщательное, полное и объективное расследование для установления обстоятельств совершения уголовного правонарушения, собрать доказательства вины подозреваемого лица, установить место его нахождения. В случае отсутствия виновного лица на территории Республики Казахстан, следователь должен заочно квалифицировать деяния подозреваемого, обратиться в суд для объявления его в розыск. Далее направить запрос на выдачу подозреваемого лица в Генеральную прокуратуру для последующего направления документов в Генеральную Прокуратуру той страны в которой скрывается разыскиваемое лицо.

Заключение. В заключении стоит отметить, что правовой порядок производства экстрадиции носит международных характер и направлен на оказание взаимной помощи между государствами. Экстрадиция показывает, что выдача преступников запрашиваемой стране порождает доверие в заинтересованных странах и способствует укреплению отношений.

Стоит отметить, что соблюдение международных принципов при осуществлении механизма экстрадиции гарантирует законность прав и свобод всех гражданнаходящихся на территории Республики Казахстан и за ее пределами.

Список использованных источников

1. Экстрадиция. Комментарий юриста // Интернет-ресурс: <https://advokat-malov.ru/obshhie-polozheniya-uk-rf1/vydacha-lic-sovershivshih-prestuplenie.html> дата обращения напр.: 11.01.2023.
2. Пантеева Н.В. Международное право как регулятор международных отношений: науч. Моногр. / Н.В. Пантеева; М-во образования и науки РФ, Моск. Гос. Обл. ун-т. – Москва: Изд-во МГОУ, 2004. – 497 с.
3. Шинкевич Д.В. Экстрадиция в уголовном судопроизводстве: учебное пособие. Красноярск: Сибирский юридический институт МВД России, 2008. 75 с.
4. Gilbert G. Transnational Fugitive Offenders in International Law: Extradition and Other Mechanisms. Hague, 1998. – 318 p.
5. Duffy H. The «War on Terror» and the Framework of International Law. - Cambridge; Cambridge University Press, 2005. – 544 p.
6. Нагдалиев Х.З. Современные особенности регулирования экстрадиции в международном праве: автореф. ... канд. юрид. наук. - М., 2016. – 29 с.
7. Нагдалиев Х.З. Современные особенности регулирования экстрадиции в международном праве: дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2016. – 186 с.
8. Россия отказала Украине в экстрадиции Януковича // Интернет-ресурс: <https://www.vesti.ru/article/2567560> дата обращения напр.: 01.02.2023.
9. Балымов Е.К., Байдулина Ж.К. Противодействие преступности в условиях глобализации: сравнительный анализ зарубежного опыта // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2022. - С. 100-105.

Сведения об авторах

Ордабаева Айгуль Байзаковна – старший преподаватель кафедры международного права Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им Абая, магистр юридических наук.

Шонай Асқар Абаевич – преподаватель кафедры международного права Института Сорбонна -Казахстан КазНПУ им Абая.

Ордабаева Айгүл Байзаққызы – Абай атындағы ҚазҰПУ Сорбонна-Қазақстан институтының халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, заң ғылымдарының магистрі.

Шонай Асқар Абайұлы – Абай атындағы ҚазҰПУ Сорбонна-Қазақстан институтының халықаралық құқық кафедрасының оқытушысы⁷

Ordabayeva Aigul Baizakovna - Senior Lecturer of the Department of International Law of the Sorbonne Institute -Kazakhstan KazNPU named after Abai, Master of Law

Shonai Askar Abayevich - lecturer of the Department of International Law of the Sorbonne Institute -Kazakhstan KazNPU named after Abai

А.Б. Шарипова¹, С.Н. Ахмадиева¹, А.А. Суинбек¹

¹Казахский Национальный университет имени аль-Фараби,
Алматы, Республика Казахстан

ПРОКУРОРСКИЙ НАДЗОРА ЗА ПРОЦЕССУАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ДОСУДЕБНОГО РАССЛЕДОВАНИЯ

Целью настоящей статьи является изучение и проведения исследования стадии прокурорского надзора за процессуальной деятельностью органов досудебного расследования. В данном исследовании раскрываются такие понятия, как - прокурорский надзор; предмет; элементы, составляющие предмет; пределы прокурорского надзора за процессуальной деятельностью органов досудебного расследования. В результате проведенного научного исследования, авторы статьи представляют собственное практическое понятие прокурорского надзора за процессуальной деятельностью органов досудебного расследования, как вида деятельности прокурора, предопределенного социальным назначением прокуратуры. При рассмотрении сообщений о преступлениях и расследовании преступлений прокурор ставит своей целью выявление, устранение и предупреждение нарушений законов, допускаемых органами дознания, привлечение виновных к установленной законом ответственности. В своей профессиональной деятельности прокурор использует установленные законом полномочия и правовые средства для их реализации. В процессе проведения данного исследования установлено, что предметом надзора является законность процессуальной деятельности органов досудебного расследования, отвечающей назначению уголовного судопроизводства при рассмотрении сообщений о преступлениях и расследовании уголовных дел.

Ключевые слова: прокуратура, прокурорский надзор, органы дознания, процессуальная деятельность, органы досудебного расследования, предмет надзора, элементы предмета надзора.

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының іс жүргізу қызметін прокурорлық қадағалау

Осы мақаланың мақсаты сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының процессуалдық қызметіне прокурорлық қадағалаудың сатысын зерделеу және зерделеу болып табылады. Бұл зерттеу мынадай ұғымдарды ашады: прокурорлық қадағалау; зат; тақырыпты құрайтын элементтер; сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының іс жүргізу қызметіне прокурорлық қадағалаудың шектері. Ғылыми зерттеу нәтижесінде мақала авторы прокуратураның әлеуметтік мақсатымен алдын ала анықталған прокурорлық қызметтің бір түрі ретінде сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдарының процессуалдық қызметіне прокурорлық қадағалаудың өзіндік практикалық тұжырымдамасын ұсынады. Прокурор қылмыстар туралы хабарламаларды қарау және қылмыстарды тергеп-тексеру кезінде анықтау органдары жасаған заңдарды бұзуды анықтауды, жоюды және алдын алуды, кінәлілерді заңда белгіленген жауапкершілікке тартуды мақсат етеді. Прокурор өзінің кәсіби қызметінде заңда белгіленген өкілеттіктерді және оларды жүзеге асырудың заңды құралдарын пайдаланады. Осы зерттеуді жүргізу барысында қадағалау пәні қылмыстар туралы хабарламаларды қарау және қылмыстық істерді тергеп-тексеру кезінде қылмыстық сот ісін жүргізудің мақсатына жауап беретін сотқа дейінгі тергеу органдарының іс жүргізу қызметінің заңдылығы болып табылатыны анықталды.

Түйінді сөздер: прокурор, прокурорлық қадағалау, анықтау органдары, іс жүргізу қызметі, сотқа дейінгі тергеп-тексеру органдары, қадағалау субъектісі, қадағалау субъектісінің элементтері.

Prosecutor's supervision of the procedural activities of the pretrial investigation bodies

The purpose of this article is to study and research the stage of prosecutorial supervision over the procedural activities of pre-trial investigation bodies. This study reveals such concepts as - prosecutorial supervision; subject; elements constituting the subject; the limits of prosecutorial supervision over the procedural activities of bodies of pre-trial investigation. As a result of the conducted scientific research, the author of the article presents his own practical concept of prosecutorial supervision over the procedural activities of bodies of pre-trial investigation, as a type of activity of the prosecutor, predetermined by the social purpose of the prosecutor's office. When considering reports of crimes and investigating crimes, the prosecutor aims at identifying, eliminating and preventing violations of laws committed by bodies of inquiry, bringing the perpetrators to justice prescribed by law. In his professional activities, the prosecutor uses statutory powers and legal means for their implementation. In the course of this study it was found that the subject of supervision is the legality of the procedural activities of bodies of pre-trial investigation, which meets the purpose of criminal proceedings in the consideration of reports of crimes and the investigation of criminal cases.

Key words: prosecutor, prosecutorial supervision, bodies of inquiry, procedural activity, bodies of pre-trial investigation, subject of supervision, elements of the subject of supervision.

Введение. Не возвращаясь к дискуссии о соотношении надзора и процессуального руководства, в данном исследовании авторы будут выделять две самостоятельные функции прокурора в уголовном процессе Республики Казахстан - процессуальное руководство досудебным расследованием и надзор за досудебным расследованием.

Согласно части 1 статьи 58 Уголовно-процессуального кодекса Республики Казахстан (далее – УПК РК), прокурор - должностное лицо, осуществляющее в пределах своей компетенции надзор за законностью оперативно-розыскной деятельности, дознания, следствия и судебных решений, а также от имени государства уголовное преследование на всех стадиях уголовного процесса и иные полномочия в соответствии со статьей 83 Конституции Республики Казахстан.

В своей профессиональной деятельности прокурор использует установленные законом полномочия и правовые средства для их реализации. Предметом надзора является законность процессуальной деятельности органов досудебного расследования, отвечающей назначению уголовного судопроизводства при рассмотрении сообщений о преступлениях и расследовании уголовных дел.

Основная часть. Досудебное расследование в Республике Казахстан может проводиться в формах: следствие, дознание и протокольная форма [1]. Как правило, прокурор проводит досудебное расследование в форме следствия. В этом случае он начинает расследование, принимает все основные решения (кроме тех, которые требуют утверждения судом) и самостоятельно проводит процессуальные действия, утверждает обвинительный акт и передает его в суд и т.д. Такая деятельность прокурора по своему характеру существенно отличается от надзора за досудебным расследованием, осуществляемого другим органом. Проводя собственное расследование, прокурор оказывается де-факто не процессуальной стороной, а следователем.

Элементы процессуального надзора могут существовать только тогда, когда прокурор полностью или частично осуществляет надзор за деятельностью органов досудебного расследования. То есть органы досудебного расследования могут выполнять поручения, а прокурор будет надзирать за ее действиями. При обнаружении нарушения закона, прокурор должен незамедлительно принять меры по их устранению. Для этого прокурор использует следующие формы реализации своих полномочий.

Внесение сведений в Единый реестр досудебных расследований (ЕРДР). Следует отметить, что данная форма реагирования прокурора относится к основополагающим функциям прокурора по реализации его обязанности осуществлять уголовное преследование на досудебной стадии уголовного процесса. Согласно УПК РК, прокурор уполномочен начинать досудебное расследование по основаниям, предусмотренным законом (ст. 193 УПК РК). В соответствии с УПК РК, прокурор выносит постановление о начале расследования. Обнародование этого постановления является прерогативой только прокурора. В постановлении описывается деяние и его юридическая квалификация. Постановление об отказе в начале расследования или о прекращении расследования выносится прокурором или органами досудебного расследования. При этом постановления, вынесенные дознанием, утверждаются прокурором. Это утверждение фактически имеет превентивный характер. Таким образом, прокурор контролирует органы досудебного расследования и при необходимости устраняет нарушения.

Уголовно-процессуальное законодательство РК закрепляет обязанность каждого, кому стало известно о совершении уголовного преступления, сообщить об этом факте прокурору или полиции. Полиция должна немедленно сообщить прокурору о полученных данных о совершении преступления, в отношении которого должно быть проведено расследование. Это позволит прокурору как можно скорее начать расследование, если для этого имеются основания, предотвратить нарушения закона и устранить уже имеющиеся последствия. Сразу же после начала предварительного следствия прокурор должен составить в зависимости от необходимости план расследования или план дознания, особенно по сложным делам и делам о тяжких преступлениях [2].

Указания прокурора - не новое явление в уголовном процессе РК. В УПК советского периода предусматривалось, что прокурор, осуществляя надзор за исполнением законов органами дознания и следствия, в пределах своей компетенции дает письменные указания о расследовании преступлений, об избрании, изменении или отмене мер пресечения, квалификации преступлений, проведении отдельных следственных действий и раскрытии лиц, совершивших преступления, в том числе о выдаче лица [2].

Даже в советское время считалось необходимым, чтобы все письменные указания прокурора заносились в протокол. При таких обстоятельствах из протокола можно увидеть, с одной стороны, насколько разумны и целесообразны указания прокурора, а с другой - отнесся ли следователь к этим указаниям с должной тщательностью и выполнил ли он их в полном объеме.

Согласно Приказу Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований» [3], копии письменных указаний прокурора подшиваются в надзорное производство. Что касается содержания и структуры письменных указаний прокурора, то в законодательстве это не урегулировано. В научной литературе существует мнение, что к указаниям прокурора должны предъявляться те же требования, что и к постановлениям прокурора. Каждое указание прокурора по любому вопросу должно быть законным, обоснованным и мотивированным. Исходя из этого, в предписаниях, как и в постановлениях, должны быть указаны место и время их вынесения; фамилия, имя, отчество, должность лица, выносящего письменные предписания; обстоятельства, являющиеся основанием для вынесения предписания, мотивировка, мотивировочные основания и ссылка на УПК РК; цель предписания; место и время исполнения, лицо, исполняющее предписание, возможность и порядок обжалования.

По мнению авторов, указания прокурора должны быть оформлены на бланке прокуратуры за подписью процессуального руководителя и состоять из трех частей: введения, мотивировки и резолюции. Во введении необходимо указать место и время издания письменных указаний, лицо, которому адресованы указания, указать номер уголовного дела и юридическую квалификацию.

Что касается мотивации письменных указаний, то по мнению авторов она одинакова для всех письменных указаний, а ее содержание соответствует целям задач прокурора как процессуального руководителя и общим задачам уголовного судопроизводства. Все указания должны быть оформлены в соответствии с положениями статьи 193 УПК РК для всестороннего, полного и объективного исследования всех обстоятельств уголовного правонарушения и принятия законного и обоснованного решения по уголовному делу. Резолютивная часть указаний прокурора - это фактически суть принятых процессуальных решений [1]. Это перечень конкретных действий, которые должен выполнить орган досудебного расследования. Важно указать разумный срок для выполнения указаний.

Письменные указания прокурора - это письменный документ, определяющий указания прокурора следователю о проведении обязательных следственных (сыскных) действий, оперативно-розыскных (розыскных) мероприятий и иных процессуальных и организационных действий. Прокурор дает указания о расследовании уголовных правонарушений, о выборе, изменении или отмене мер безопасности в уголовном процессе, о квалификации уголовных правонарушений, о проведении определенных следственных (оперативно-розыскных) или тайных следственных (оперативно-розыскных) действий, о выделении или распределении уголовного производства, о выявлении лиц, совершивших уголовное правонарушение и т.д [4].

В частности, УПК РК закрепляет обязанность прокурора информировать лиц, конституционные права которых были временно ограничены во время проведения оперативно-розыскных (розыскных) мероприятий, а также подозреваемого, его защитника о таких ограничениях. Указанные лица должны быть уведомлены в письменной форме прокурором или следователем по постановлению прокурора.

В ходе досудебного расследования вмешательство в частную переписку может применяться на определенных основаниях. Если прокурор намерен использовать в судебном заседании информацию, полученную в результате вмешательства в частную переписку, или ее фрагмент в качестве доказательства, он обязан обеспечить сохранность всей информации или поручить следователю обеспечить ее сохранность (ст. 16 УПК РК). Постановление прокурора должно быть упомянуто при оглашении материалов уголовного дела другой стороне. Признав собранные в ходе предварительного следствия доказательства допустимыми для составления обвинительного акта, ходатайства о применении принудительных мер медицинского или воспитательного лечения, прокурор или следователь по постановлению прокурора уведомляет подозреваемого, его адвоката, законного представителя и защитника лица, к которому предполагается применить принудительные меры медицинского или воспитательного лечения, об окончании предварительного следствия и обеспечивает доступ к материалам досудебного расследования. Прокурор или следователь по постановлению прокурора обязан обеспечить доступ к материалам досудебного расследования, которые находятся в его распоряжении.

Во всех вышеперечисленных случаях часть полномочий принадлежит прокурору, но он может поручить их реализацию следователю. УПК РК не предусматривает обязанности следователя самостоятельно осуществлять следующие действия или возможности проводить их по собственной инициативе.

Таким образом, мы можем сформулировать определение постановления. Письменное распоряжение прокурора - это письменный документ в форме

постановления, в котором прокурор возлагает на следователя, руководителя органа досудебного расследования, оперативных подразделений обязанность (и тем самым дает право) проводить определенные следственные (сыскные) действия, тайные следственные (сыскные) действия и другие процессуальные действия [4].

Принципиальное отличие указаний от постановлений состоит в том, что действия, закрепленные в постановлениях прокурора следователю, могут выполняться следователем и без постановлений прокурора. Например, следователь может по собственной инициативе для достижения задач уголовного судопроизводства допросить свидетелей, подозреваемого, признать лицо потерпевшим от преступления при наличии необходимых оснований. Указания прокурора в данном случае являются лишь ярким проявлением руководства, направления и правильной организации работы следователя для обеспечения быстрого, полного и беспристрастного расследования. Между тем прокурор своим постановлением поручает следователю определенные действия, которые тот вправе совершить самостоятельно, но считает необходимым, чтобы эти действия совершил следователь. Причины этого различны, основная - занятость прокурора. Можно также сказать, что прокурор издает указания в тех случаях, когда уголовное дело ведет следователь, и распоряжения, когда он сам ведет уголовное дело. Но на сегодняшний день УПК РК не наделяет процессуального руководителя правом личного дознания по уголовному правонарушению в полном объеме, прокурор не может сам вести производство, он только руководит им [5, с. 109].

Необходимо отдельно охарактеризовать полномочия прокурора по поручению проведения следственных (оперативно-розыскных) мероприятий и оперативно-розыскных (сыскных) мероприятий под прикрытием оперативным подразделениям. Прокурор дает оперативным подразделениям только поручения, письменные указания этим подразделениям не даются. В соответствии со УПК РК, прокурор своим письменным распоряжением может обязать оперативные подразделения проводить любые следственные (оперативно-розыскные) действия и оперативно-розыскные мероприятия под прикрытием в уголовном процессе. При выполнении поручений прокурора сотрудник оперативного подразделения получает новый процессуальный статус - следователя. Данный статус присваивается сотруднику оперативного подразделения только на время проведения соответствующего следственного (оперативно-розыскного) мероприятия или негласных следственных (оперативно-розыскных) действий. Сотрудники оперативных подразделений имеют право производить процессуальные действия в уголовном процессе по собственной инициативе либо обращаться с ходатайством к следственному судье или прокурору [5, с. 110].

Право прокурора отменять незаконные и необоснованные постановления следователей является важным полномочием прокурора, которое направлено на устранение нарушений закона (статья 193 УПК РК). Это полномочие очень существенно в связи с тем, что оно определяет суть всей ведущей роли прокурора в досудебном расследовании. Прокурор имеет право отменять незаконные и необоснованные постановления следователя. Это право вытекает из принципа единства и централизации организации и деятельности органов прокуратуры. Обеспечивая надзор за исполнением законов органами, осуществляющими досудебное расследование, прокуроры руководствуются установленной институциональной иерархией ведомственных уровней органов прокуратуры, следствия и дознания при распределении компетенции по объектам надзора нижестоящих прокуроров [1].

На наш взгляд, прокурор должен издать постановление об отмене постановления следователя, которое должно соответствовать общим правилам, изложенным в УПК РК. В постановлении об отмене обязательно должны быть указаны причины отмены, а также должны быть указаны пути устранения допущенных нарушений.

В контексте вышеуказанных полномочий прокурора следует отметить его полномочия по отмене постановления следователя о прекращении уголовного производства. Согласно со ст.193 УПК РК, прокурор имеет право отменить постановление в связи с незаконностью или необоснованностью в течение двадцати суток со дня получения копии постановления. Постановление следователя о прекращении уголовного дела может быть отменено также по жалобе заявителя, потерпевшего, если такая жалоба рассмотрена в течение десяти суток со дня получения заявителем, потерпевшим копии постановления [1].

Согласно Приказу Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89 «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований», прокуроры должны немедленно отменять незаконные постановления следователей о прекращении уголовного производства. По мнению авторов, прокуроры должны всегда выполнять это положение приказа. Процессуальный руководитель не только имеет право отменять незаконные постановления следователя о прекращении уголовного производства, это его прямая обязанность. Кроме того, прокурор не должен ждать жалобы от заявителя или потерпевшего, а должен принять соответствующее решение в случае незаконности постановления следователя [3].

Инициирование отстранения следователей от дальнейшего ведения досудебного расследования, если они допустили нарушения закона в ходе расследования дела. Прокурор, осуществляющий надзор за процессуальной деятельностью, имеет право отстранить следователя от дальнейшего ведения следствия, если он нарушил уголовно-процессуальное законодательство. Нарушения закона, которые могут быть основанием для отстранения, определяются прокурором в каждом конкретном случае в зависимости от конкретных обстоятельств дела и характера нарушения. Кроме того, прокурор искореняет лицо в случае его отвода или отклонения. Рассматривая соответствующее ходатайство, прокурор должен тщательно проверить его мотивы.

Хотя основания для отвода следователя урегулированы в УПК РК, неэффективность предварительного следствия, проведенного следователем, определяется прокурором в каждом конкретном случае. При этом прокурор должен учитывать конкретные обстоятельства дела, действия следователя, характер нарушений и пробелов, допущенных следователем, эффективность выполнения следователем поручений прокурора.

Заключение. Подводя итог, следует, что лишение прокурора права самостоятельно отстранять следователя от ведения досудебного расследования, несомненно, негативно сказывается на эффективности реализации прокурором функции процессуального руководства досудебным расследованием. Отстранение следователя от ведения досудебного расследования должно быть прерогативой руководителя органа досудебного расследования. Это элемент административного управления, а не процессуального. Следователь, который должен проводить расследование, назначается руководителем органа досудебного расследования, и при необходимости он должен быть отстранен от этой обязанности этим же лицом.

Обобщая вышесказанное, можно сделать вывод, что Уголовно-процессуальный кодекс РК предоставляет достаточно широкий спектр полномочий прокурору в сфере реагирования на нарушения закона органами досудебного расследования.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.01.2022 г.).
2. Безрядин В. И., Щербич С. В., Петров П. А. Прокурорский надзор и процессуальный контроль начальника органа (подразделения) дознания в досудебном производстве: некоторые проблемы // Юридическая наука: история и современность. - 2014. - № 10.

3. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 19 сентября 2014 года № 89. «Об утверждении Правил приема и регистрации заявления, сообщения или рапорта об уголовных правонарушениях, а также ведения Единого реестра досудебных расследований».

4. Кожевников О. А. Предмет прокурорского надзора за исполнением законов при осуществлении дознания и предварительного следствия // Весник СамГУ. - 2014. - № 11/2 (122).

5. В.М. Савицкий. Очерк теории прокурорского надзора в уголовном судопроизводстве [Текст] / В.М. Савицкий. - М.:Наука, 1975. - 382 с.

Сведения об авторах

Шарипова Асель Бостановна – доцент кафедры уголовного права, уголовного процесса и криминалистики юридического факультета КазНУ им.аль-Фараби, кандидат юридических наук.

Ахмадиева Сания Нурлановна – магистрант 2 курса Казахского Национального университета имени аль-Фараби.

Суинбек Арманхан Айдарұлы – магистрант 1 курса Казахского Национального университета имени аль-Фараби.

Шарипова Әсел Бостанқызы – әл-Фараби атындағы ҚазҰУ-нің қылмыстық құқық, қылмыстық процесс және криминалистика кафедрасының доценті, заң ғылымдарының кандидаты.

Ахмадиева Сания Нурланқызы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 2 курс магистранты.

Суинбек Арманхан Айдарұлы – әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің 1 курс магистранты.

Sharipova Assel Bostanovna – Associate Professor of the Department of Criminal Law, Criminal Procedure and Criminalistics of the Faculty of Law of Al-Farabi Kazakh National University, Candidate of Law.

Akhmadiyeva Saniya Nurlanovna - 2st year master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

Suinbek Arman Khan Aidarovich – 1st year master's student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan.

М.Е. Тулеуова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

МЕРЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО ПРИНУЖДЕНИЯ И ПРИНЦИПЫ УГОЛОВНОГО ПРОЦЕССА: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ

Автор в статье выделяет особенность уголовно-процессуального законодательства Казахстана в дифференцированном подходе к процессуальным срокам задержания подозреваемого. В то же время в практической деятельности правоохранительных органов имеют и отклонения от принципов законности, неприкосновенности личности, всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, выражающиеся в непонимании абсолютного, исчерпывающего характера оснований задержания. В результате анализа автор приходит к выводам об усилении гарантий соблюдения прав и свобод человека и гражданина в сфере применения мер процессуального принуждения через развернутую интерпретацию принципов уголовного процесса, что требует конкретизации норм уголовно-процессуального закона и их расшифровки подзаконными актами. В частности, предлагается запрет на применения доставления и задержания подозреваемого, если ранее по этому уголовному делу к нему уже применялись данные виды меры процессуального принуждения. В целях обеспечения подписки о невыезде и ограничения их выезда из страны, необходимо рассмотреть вопрос о внесении в пограничную базу «Беркут» соответствующих сведений.

Ключевые слова: Задержание, меры пресечения, меры принуждения, содержание под стражей, принципы уголовного процесса, деятельность правоохранительных органов, подозреваемый.

Қылмыстық процестік мәжбүрлеу шаралары және қылмыстық процесс принциптері: салыстырмалы және салыстырмалы талдау

Мақалада автор күдіктіні қамауда ұстаудың процессуалдық мерзімдеріне сараланған көзқараста Қазақстанның қылмыстық процестік заңнамасының ерекшелігі натап көрсетеді. Сонымен қатар, құқық қорғау органдарының практикалық қызметінде заңдылық, тұлғаға қолсұғыл маушылық, істіңмән-жайынжан-жақты, толық және объективті зерттеу қағидаттарына науытқушылықтар да орыналады. Талдау нәтижесінде автор қылмыстық процестің принциптері негжей-тегжейлі түсіндіру арқылы процессуалдық мәжбүрлеу шараларын қолдану саласында адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарының сақталуына кепілдіктерді күшейту туралық орытындыға келеді. Бұл қылмыстық іс жүргізу құқығының нормаларын нақтылауды және оларды заңға тәуелді актілер мен түсіндіруді талап етеді. Атап айтқанда, егер осы қылмыстық іс бойынша оған процессуалдық мәжбүрлеу шараларының аталған түрлері қолданылған болса, күдіктіні жеткізу және қамауда ұстауды қолдануғатыйым салу ұсынылады. Елден шықпау және олардың елденшығу ынашектеу қою туралы жазбаша міндеттемені қамтамасыз ету үшін «Бүркіт» шекаралық базасына тиісті ақпаратты енгізу мәселесін қарастыру қажет.

Түйінді сөздер: ұстау, бұлтартпау шаралары, мәжбүрлеу шаралары, күзетпен қамау, қылмыстық процесс принциптері, құқық қорғау органдарының қызметі, күдікті.

Measures of procedural compulsory and principles of criminal procedure: comparative analysis

The author in the article highlights the peculiarity of the criminal procedure legislation of Kazakhstan in a differentiated approach to the procedural terms for the detention of a suspect. At the

same time, in the practical activities of law enforcement agencies there are also deviations from the principles of legality, inviolability of the person, a comprehensive, complete and objective study of the circumstances of the case, expressed in a lack of understanding of the absolute, exhaustive nature of the grounds for detention. As a result of the analysis, the author comes to conclusions about strengthening the guarantees of observance of the rights and freedoms of a person and a citizen in the field of application of measures of procedural coercion through a detailed interpretation of the principles of the criminal process, which requires the specification of the norms of the criminal procedure law and their interpretation by by-laws. In particular, a ban is proposed on the use of the delivery and detention of a suspect, if these types of measures of procedural coercion have already been applied to him in this criminal case. In order to ensure a written undertaking not to leave the country and restrict their exit from the country, it is necessary to consider the issue of entering the relevant information into the «Berkut» border base.

Keywords: Detention, preventive measures, coercive measures, detention, principles of criminal procedure, activities of law enforcement agencies, suspect.

Введение. Особое, пристальное внимание к механизму реализации мер процессуального принуждения в теории и практике уголовного процесса, связано не только с неотъемлемостью прав личности, но и с влиянием этого механизма на конечную цель уголовного судопроизводства – достижение объективной истины по уголовному делу. В таком контексте принципы уголовного процесса служат не просто границей между дозволенным/недозволенным, а критерием, позволяющим оценить законность избрания и применения той или иной меры процессуального принуждения, в условиях познавательной задачи, стоящей перед субъектом расследования, прокурором и следственным судьей.

В этой связи основываясь на методологии научной школы профессора В.В. Хана «дихотомии иррационального/рационального в уголовном процессе», следует признать, что детальная регламентация мер процессуального принуждения, оснований и порядка их использования в ходе производства по уголовному делу представляет собой важную гарантию соблюдения прав граждан через развернутую интерпретацию принципов уголовного процесса [1, с. 367].

Так, с позиции В.В. Хана господство принципов уголовного процесса «обусловлено не особой внутренней иерархией процессуальных норм, а логикой (генезисом) диалектического развития исходного положения, из расчета того, что последующие нормативные положения, процессуальная форма, процессуальные акты являются результатом национальной развернутой интерпретации индивидуальных, существенных признаков фундаментальных начал уголовного судопроизводства» [2, с. 50].

Соответственно, применение мер процессуального принуждения воплощается в своей реализации дух принципа законности. Начиная с применения такой меры уголовно-процессуального принуждения как задержание подозреваемого, государство в лице уполномоченных органов одновременно обеспечивает защиту прав человека, как с позиции потерпевшего (а вместе с ним и всего общества), так и (отдельного индивида) подозреваемого лица. Такое положение исходит из того, что на этом процессуальном действии сходятся наиболее значимые интересы как потерпевших от преступлений, по праву ожидающих от государства немедленной реакции на совершенные в отношении них преступления, так и тех, кого задерживают. Даже кратковременное ограничение свободы невиновного человека – это чрезвычайное происшествие, ставящее под сомнение эффективность работы правоохранительных органов.

Вместе с тем одной из особенностей уголовно-процессуального законодательства Казахстана является дифференцированный подход к процессуальным срокам задержания подозреваемого (общий не более 48 часов, несовершеннолетних – 24-х часов, в исключительных случаях – 72-х часов) [3], требующий в прикладном аспекте некую па-

раметризацию, а вместе с этим и закрепление «разумного срока» в качестве самостоятельного принципа уголовного процесса.

Думается, что все новеллы уголовно-процессуального законодательства подлежат обобщению и изучению не только практикам, в том числе судейскому корпусу, но и ученым, разработчикам самих этих законов [4].

Основная часть. С позиции формальных оснований реализации принципа неприкосновенности личности, в части параметризации дифференцированного подхода к процессуальным срокам задержания следует определить 327 состава уголовных правонарушений (109 - особо тяжких преступлений; 100 - преступлений, совершенных преступной группой; 10 - преступления в ходе массовых беспорядков; 29 – террористических; 17 -экстремистских преступлений; 40 - преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических средств; 5 - против половой неприкосновенности несовершеннолетних; 17 - повлекшие смерть человека), по которым к лицу может быть применено задержание на срок до 72-х часов (без учета такого основания, как отдаленность суда).

Однако наряду с формальными признаками использования 72-х часового задержания подозреваемого требуются еще и материальные основания, основанные на фактических обстоятельствах конкретного дела. И в этой части следует признать надлежащее действие принципов законности, неприкосновенности личности, свободной оценки доказательств, а также всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела в условиях уровня решения познавательных задач в рамках принятия данного процессуального решения, о чем свидетельствуют статические данные [5].

Таблица 1

Задержание (ст. 128 УПК РК)	2018 г.	2019 г.	2020 г.	2021 г.
Всего	10455	11937	13476	12113
до 48 часов	8376 (80%)	9 533 (80%)	10 805 (80%)	9 598 (80%)
до 24 часов	72 (0,7%)	117 (1%)	122 (1%)	49 (0,4%)
до 72 часов	1991 (19%)	2 285 (19%)	2 549 (19%)	2 465 (20,4%)

В то же время в практической деятельности правоохранительных органов имеют и отклонения от принципов законности, неприкосновенности личности, всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, выражающиеся в непонимании абсолютного, исчерпывающего характера оснований задержания, предусмотренных ст. 128 УПК РК, не подлежащих расширенному толкованию, особенно во вред конституционным правам и свободам человека [3]. Искоренение подобной практики видится нам в закреплении в уголовно-процессуальном законе запрета на применения доставления и задержания подозреваемого, если ранее по этому уголовному делу к нему уже применялись данные виды меры процессуального принуждения.

В этой связи предлагается дополнить УПК РК статьей 140-1 следующего содержания:

«Статья 140-1. Запрет на задержание без решения следственного судьи, суда».

Если к подозреваемому, обвиняемому применена мера пресечения, не связанная с содержанием под стражей, он не может быть задержан без разрешения следственного судьи в связи с подозрением или обвинением в том же уголовном правонарушении».

Проведенный нами анализ статистических сведений за 7 лет также свидетельствует об отклонении правоохранительных органов от принципов законности, неприкосновенности личности, всестороннего, полного и объективного исследования обстоятельств дела, с превалированием в их правоприменительной деятельности репрессивного подхода, обвинительного уклона уголовного судопроизводства.

Надо согласиться с выводами А.Д. Назарова, С.А. Дробышевского, что любое судебное решение судьи, прокурора, следователя о применении мера пресечения должно быть законным, обоснованным и разумным. Это означает, что это должны быть основаны на доказательствах, собранных по уголовному делу[6].

Статистические данные, свидетельствующие о репрессивности применения мер пресечений.

Таблица 2

Меры пресечения	2015 г.	2016 г.	2017 г.	2018 г.	2019 г.	2020г.	2021 г.
Подписка о невыезде и надлежащем поведении	7420 (20%)	463 (1,7%)	1029 (4%)	8909 (41%)	11659 (46,5%)	9133 (37,8%)	7859 (36,2%)
Личное поручительство	1945 (5%)	396 (1,5%)	420 (1,8%)	262 (1,2%)	149 (0,6%)	132 (0,5%)	97 (0,4%)
Передача военнослужащего под наблюдение командования воинской части	89 (0,2%)	83 (0,3%)	105 (0,4%)	121 (0,56%)	125 (0,5%)	81 (0,3%)	57 (0,3%)
Отдача НСШ под присмотр	338 (1%)	169 (0,6 %)	157 (0,7 %)	194 (0,9%)	264 (1,1%)	217 (0,9%)	162 (0,7%)
Залог	16217 (44%)	13902 (53%)	4731 (20%)	1430 (7%)	1284 (5,1%)	1013 (4,2%)	760 (3,5%)
Домашний арест	249 (0,6%)	261 (1%)	367 (1,2%)	655 (3%)	974 (3,9%)	1543 (6,4%)	1202 (5,5%)
Содержание под стражей	10132 (28%)	11072 (42%)	15689 (70%)	9957 (46%)	10619 (42,4%)	12069 (49,9%)	11587 (53,3%)
Всего избрано мер пресечений	36390	26346	22498	21528	25074	24188	21724

В то же время для полного и объективного восприятия указанных сведений следует учесть, что положительная динамика количественных показателей в применении мер пресечений коррелируютс общим снижением преступности [4]:

Таблица 3

год	проступки	небольшой тяжести	средней тяжести	тяжкие	особо тяжкие	всего
2015 г.	40 208	65 773	249 840	28 732	2 165	386 718
2016 г.	37 504	47 729	246 396	28 116	1 944	361 689
2017 г.	30 663	39 571	219 772	24 278	2 134	316 418
2018 г.	29 148	35 532	206 309	19 462	1 835	292 286
2019 г.	26 290	32 702	157 118	25 540	1 812	243 462
2020 г.	22 617	24 099	72 383	42 015	2 074	163 226
2021 г.	22 862	22 422	71 238	39 093	2 253	157 884

Таким образом, приведенные нами статистические данные демонстрируют резкие колебания в динамике, что объясняется следующими факторами.

Так, одной из основных причин невысоких показателей применения содержания под стражей в 2015 году явилось принятие Проекта «10 мер по снижению тюремного населения». Кроме того, расширению практики применения подписки о невыезде, залога послужили предпринятые Генеральной прокуратурой меры по воплощению государственных идей гуманности в деятельности органов уголовного преследования (Указание Генерального Прокурора от 09.04.2015г. № 1/15 о значительном сокращении применения содержания под стражей).

В итоге, в 2016 году в сравнении с 2015 годом удельный вес подписки о невыезде снизился с 20% до 1,7%, применение залога возросло до 53%, содержание под стражей – до 70% [5].

Залог является не новой для отечественного законодательства мерой уголовно-процессуального принуждения, а также прямым заимствованием из зарубежных моделей судопроизводства. В отличие от ряда прогрессивных институтов, введенных состоявшимися судебными реформами, залог не утратил своей актуальности и в период становления советской власти. Хотя следует отметить, что в дальнейшем, вплоть до принятия действующего Уголовно-процессуального кодекса, эта мера встречала резкую критику как буржуазный пережиток, порождающий неравенство в части мер пресечения, применяемых к подозреваемым и обвиняемым с разной степенью тяжести. материальное обеспечение. Переосмысление практического и социального значения залога как альтернативы содержанию под стражей было связано с единым курсом на гуманизацию уголовно-процессуальной политики. Толчком к этому стало более пристальное внимание в отечественной доктрине и правоприменительной практике к источникам международного права и решениям Европейского суда по правам человека [6].

При этом рост применения залога был вызван неверным пониманием практическими работниками требований по реализации гуманистических основ уголовного судопроизводства: установлено формальное применение залога в день прекращения производства по 553 уголовным делам (2015г. – 394, 2016г. – 119, 2017г. - 40); за сутки до прекращения уголовного дела залог применен по 562 делам (2015г. – 358, 2016г. – 153, 2017г. - 51), за 2 дня до прекращения – по 945 делам (2015г. – 478, 2016г. – 392, 2017г. – 75) [5].

Только своевременное реагирование Генеральной прокуратуры позволило пресечь практику по достижению определенных процентных показателей в его применении.

На фоне снижения применения залога, с ростом количества лиц, неоднократно совершавших преступления, увеличилось применение содержания под стражей (свыше 50% из общего числа всех мер пресечений).

Вместо подписки о невыезде и надлежащем поведении (в 2013-2014 годах ее удельный вес составлял 61% и 50%, соответственно) [5], в результате запрета на ее применение,

с 2015 года повсеместно стало использоваться обязательство о явке. Рост применения подписки о невыезде вновь зафиксирован в 2019 году, удельный вес составил 46% [5].

Органы уголовного преследования в редких случаях применяли домашний арест в качестве меры пресечения, в основном его применение осуществлялось судом в порядке ч.5 ст.148 УПК РК при рассмотрении материалов о санкционировании содержания под стражей.

Практика домашнего ареста выросла в 2020 году, где его удельный вес составил 6,4% (2015-2017 годах ее удельный вес составлял 0,6%-1,6%) [5].

Этому способствовали изменения, внесенные в УПК РК в июле 2018 года, о возможности применения менее строгой меры пресечения.

При соблюдении требований законодательной логики применения содержания под стражей к лицу только в случае нарушения им условий указанных выше мер пресечения и совершения им отдельных тяжких и особо тяжких преступлений против личности либо связанных с применением насилия в отношении личности, при наличии доказательства наличия у данного лица намерений скрыться от уголовного преследования и суда, совершения действий, которые могут воспрепятствовать установлению истины по уголовному делу, и совершения новых преступлений, репрессивность уголовного процесса снизилась бы до желаемого уровня.

Принятие этой в некоторой степени формальной процедуры способствовало бы развитию более прогрессивной и гуманной практики применения домашнего ареста и освобождения под залог [7].

Согласно практике демократических государств, ограничение любых прав и свобод человека может осуществляться только по решению суда. Этого требует и принцип судебной защиты прав и свобод человек и гражданина, так как контроль со стороны следственного судьи в рамках рассмотрения вопроса о применении меры пресечения, обеспечивает прямое действие конституционных гарантий, позволяющих подозреваемому, обвиняемому защищать свои собственные права.

Следует признать, что стадия расследования преступлений исторически носит конфиденциальный характер, потому как обращена к установлению объективной (материальной) истины по делу. Для этих целей следователь наделяется процессуальной независимостью и самостоятельностью, его деятельность не может зависеть от стороны обвинения и защиты. Вместе с тем являясь лицом, наделенным властно-распорядительными полномочиями, следователь обязан подчиняться принципам уголовного процесса, выступающим в качестве критериев надлежащей реализации его процессуальных функций. Следовательно, гарантией законности и обоснованности в избрании и применении мер процессуального принуждения служит принцип состязательности и равноправия сторон, потому как именно здесь стороны обвинения и защиты получают свое процессуальное воплощение. Сторона обвинения и сторона защиты получают равные права в доказывании перед судом необходимости или нецелесообразности применения к подозреваемому, обвиняемому меры пресечения.

Заключение. Таким образом, усиление гарантий соблюдения прав и свобод человека и гражданина в сфере применения мер процессуального принуждения через развернутую интерпретацию принципов уголовного процесса, требует конкретизации норм уголовно-процессуального закона и их расшифровки подзаконными актами в следующем направлении:

1. В целях обеспечения подписки о невыезде и ограничения их выезда из страны, необходимо рассмотреть вопрос о внесении в пограничную базу «Беркут» сведений о лицах, в отношении которых избрана мера пресечения, не связанная с ограничением свободы.

2. Изменить предусмотренный в ст.140УПК РК порядок, установив, что орган, ведущий уголовный процесс, выносит не постановление, а ходатайство о применении меры пресечения. Дополнить УПК РК статьей в следующей редакции:

«Статья 140-1. Ходатайство о применении меры пресечения

1. Ходатайство органа, ведущего уголовный процесс, о применении меры пресечения должно содержать:

1) описание преступления, в совершении которого подозревается лицо, с указанием времени, места его совершения;

2) уголовный закон (статья, часть, пункт), предусматривающий ответственность за преступление, в совершении которого подозревается лицо;

3) при подозрении в нескольких уголовных правонарушениях должно быть указано, в совершении каких конкретных действий (бездействия) подозревается лицо, по каждой из статей (частей, пунктов) уголовного закона;

4) фактические данные, доказывающие основания, предусмотренные в статье 136 настоящего Кодекса;

5) обоснование невозможности применения более мягких мер пресечения;

6) обоснование необходимости возложения на подозреваемого, обвиняемого конкретных обязанностей, предусмотренных частью 3 статьи 140 настоящего Кодекса.

2. Копия ходатайства и материалов дела, которыми обосновывается необходимость применения меры пресечения, предоставляется подозреваемому не позже, чем за три часа до начала рассмотрения ходатайства в суде.

3. К ходатайству прилагаются:

1) копии материалов дела, которыми орган, ведущий уголовный процесс, обосновывает доводы ходатайства;

2) список свидетелей, которых орган, ведущий уголовный процесс, считает необходимым допросить во время судебного разбирательства относительно меры пресечения;

3) расписка подозреваемого, обвиняемого о получении копии ходатайства и материалов дела, о применении меры пресечения.

4. Применение меры пресечения к каждому лицу требует отдельного ходатайства».

Соответственно, суд при удовлетворении ходатайства выносит постановление о применении меры пресечения, а не о санкционировании ее применения.

3. В ст.127 УПК РК следует указать, что «выраженные в постановлении следственного судьи по результатам рассмотрения ходатайства о применении меры пресечения выводы относительно любых обстоятельств, которые касаются подозрения, обвинения, не имеют преюдициального значения для суда во время судебного разбирательства».

Список использованных источников

1. Хан В.В. Дихотомия «иррациональное/рациональное» как теория познания принципов уголовного процесса // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова. – 2022. №4 (73).- С.367

2. Хан В.В. Квалификационные основания типологии понимания принципов уголовного процесса // Вестник Уральского юридического института МВД России. – 2022. - № 4. – С. 47-53.

3. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан от 4 июля 2014 года № 231-V ЗРК. (http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z970000206_- интернет-источники.Дата обращения: 11.03.2023).

4. Рустимова Г.Р. Кодексы или отраслевые законы: мнение криминолога // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени М.Есбулатова. – 2021. №2 (67).- С.146

5. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учетам Генеральной прокуратуры РК [Текст] // Официальный сайт КПСиСУ ГП РК: (<http://service.pravstat.kz/>) – интернет-источники. Дата обращения: 10.02.2023).

6. Alexander D., Nazarov and Sergei A. Drobyshevsky, Erroneous Detention as a Type of Fundamental Mistake in Criminal Procedure. - Journal of Siberian Federal University: Humanities & Social Sciences 3 (2012 №5) 335-339 p.

7. Lyudmila A. Kolpakova, Some Procedural Issues Related to the Enforcement of Restrictive Measures in the Form of Prohibition on Certain Actions, House Arrest, and Bail in the Work of Probation Inspectorates. - Penitentiary Science. Science and Practice Journal. Received February №2, 2021, p.176-184. DOI 10.46741/2686-9754-2021-15-1-176-184.

Сведения об авторе

Тұлеуова Мұлдір Ерлановна – старший преподаватель кафедры специальных юридических дисциплин Института послевузовского образования Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Төлеуова Мөлдір Ерланқызы – Қазақстан Республикасы Баспрокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының Арнайы заң пәндер кафедрасының аға оқытушысы.

Tuleuova Muldir Erlanovna - Senior Lecturer of the Department of Special Legal Disciplines of the Institute of Postgraduate Education of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

**ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ҚЫЗМЕТІНІҢ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ТӘЖІРИБЕСІ**

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ
ПРАВООХРАНИТЕЛЬНОЙ
ДЕЯТЕЛЬНОСТИ**

**INTERNATIONAL LAW ENFORCE-
MENT EXPERIENCE**

О.Б. Хусаинов¹, Т.М. Коржумбаева²

¹Институт Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, Алматы, Республика Казахстан

²Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ПРОТИВОДЕЙСТВИЯ ПРЕСТУПНОСТИ В СФЕРЕ ВЫСОКИХ ТЕХНОЛОГИЙ

Отрасль телекоммуникаций Казахстана достаточно специфическая, поскольку ее регулирование осуществляется на стыке сложных технических моментов, устаревшей конструкции правовых норм и стремительного развития рынка. При этом, темпы развития технологий значительно опережают темпы изменения и гармонизации законодательства. Анализ действующего нормативно-правового обеспечения в сфере информационных технологий, а также опыта регулирования за рубежом, позволяют сделать вывод о несовершенстве действующего законодательства. Оно непоследовательно и противоречиво. Основные нормативные правовые акты приняты и вступили в силу в разное время и построены на основе различных юридических концепций. В целом, текущее отраслевое регулирование не отвечает современному развитию рынка услуг телекоммуникаций и нуждается в совершенствовании путем внедрения новых взглядов и подходов на сущность, понятие и степень общественной опасности преступлений в сфере высоких технологий.

Ключевые слова: интернет, высокие технологии, правовые нормы, международное законодательство, цифровизация, компьютерные системы, компьютерные данные, доказательства, цифровая информация, получение компьютерной информации, поиск цифровых доказательств, цифровые следы.

Жоғары технологиялар саласындағы қылмысқа қарсы іс-қимылды құқықтық реттеудің халықаралық тәжірибесі

Қазақстанның телекоммуникация саласы өте ерекше, өйткені оны реттеу күрделі техникалық сәттердің, құқықтық нормалардың ескірген конструкциясының және нарықтың қарқынды дамуының түйіскен жерінде жүзеге асырылады. Бұл ретте, технологиялардың даму қарқыны заңнаманың өзгеру және үйлестіру қарқынынан едәуір озып тұр. Ақпараттық технологиялар саласындағы қолданыстағы нормативтік-құқықтық қамтамасыз етуді, сондай-ақ шетелде реттеу тәжірибесін талдау қолданыстағы заңнаманың жетілмегендігі туралы қорытынды жасауға мүмкіндік береді. Бұл ретсіз және қарама-қайшы. Негізгі нормативтік құқықтық актілер әртүрлі уақытта қабылданды және күшіне енді және әртүрлі құқықтық тұжырымдамалар негізінде құрылды. Негізгі нормативтік құқықтық актілер әртүрлі уақытта қабылданып, күшіне енген және әртүрлі құқықтық тұжырымдамалар негізінде құрылды. Жалпы, ағымдағы салалық реттеу телекоммуникация қызметтері нарығының қазіргі заманғы дамуына жауап бермейді және жоғары технологиялар саласындағы қылмыстардың мәніне, ұғымына және қоғамдық қауіптілік дәрежесіне жаңа көзқарастар мен тәсілдерді енгізу арқылы жетілдіруді қажет етеді.

Түйінді сөздер: интернет, жоғары технологиялар, құқықтық нормалар, халықаралық заңнама, цифрландыру, компьютерлік жүйелер, компьютерлік деректер, дәлелдемелер, цифрлық ақпарат, компьютерлік ақпаратты алу, цифрлық дәлелдемелерді іздеу, цифрлық іздер.

International experience of legal regulation of combating crime in the field of high technologies

The telecommunications industry in Kazakhstan is rather specific, since its regulation is carried out at the intersection of complex technical issues, an outdated structure of legal norms and the rapid development of the market. At the same time, the pace of technology development is significantly ahead of the pace of changes and harmonization of legislation. An analysis of the current regulatory framework in the field of information technology, as well as the experience of regulation abroad, allows us to conclude that the current legislation is imperfect. It is inconsistent and contradictory. The main regulatory legal acts were adopted and entered into force at different times and are built on the basis of various legal concepts. In general, the current sectoral regulation does not correspond to the modern development of the telecommunications services market and needs to be improved by introducing new views and approaches to the essence, concept and degree of public danger of crimes in the field of high technologies.

Key words: internet, high technologies, legal norms, international legislation, digitalization, computer systems, computer data, evidence, digital information, obtaining computer information, searching for digital evidence, digital traces.

Введение. В Послании Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021 года «Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны» Касым-Жомарт Токаев отметил: «Цифровизация - это не следование модной тенденции, а ключевой инструмент достижения национальной конкурентоспособности. ... Сегодня это такая же базовая потребность, как дороги и электричество» [1].

Как известно, с декабря 2017 года правительство страны утвердило государственную программу «Цифровой Казахстан» сроки реализации до 2022 года, которая направлена на повышение качества жизни жителей и конкурентоспособности экономики страны, за счет использования и развития цифровых технологий. Реализация программы запланирована по двум векторам развития: «Цифровизация существующей экономики» в среднесрочной перспективе и «Создание цифровой индустрии будущего» в долгосрочной перспективе [2].

В этой связи, чтобы лучше представлять состояние правового регулирования в сфере высоких технологий, необходимо изучить его динамику, прежде всего в международной области, которая является основным источником для казахстанского законодательства.

Материалы и методы. Методологическую основу исследования составили диалектико-материалистический метод познания и производный от него комплексный подход, включающий элементы системно-информационного анализа. В качестве общенаучных и частнонаучных методов познания в работе использовались историко-правовой, логико-юридический, сравнительно-правовой, конкретно-социологический, статистический методы и метод моделирования.

Результаты обсуждения. В проведенном исследовании результатом можно считать выявление проблем связанных с вопросами правового регулирования сферы высоких технологий, с которыми сталкиваются субъекты осуществляющие раскрытие и расследование преступлений данной группы. Действующее законодательство в сфере высоких технологий несовершенно и требует его пересмотр, для чего необходим анализ норм международного права, что будет способствовать эффективной правовой основе в противодействии уголовных правонарушений в сфере высоких технологий. В статье изучены нормативные акты регулирующие деятельность в сфере высоких технологий Республики Казахстан и зарубежья.

Обсуждение. Большинство международных нормативных правовых актов основываются на фундаментальных международных документах в области защиты прав человека, таких как Конвенция Совета Европы о защите прав человека и основных свобод от 1950 г., Международный пакт ООН о гражданских и политических правах от 1966 г. В них в качестве одного из основных прав человека провозглашается право на свободу поиска, получение и распространение всякого рода информации и идей, независимо от государственных границ, основываясь на праве невмешательства в личную жизнь [3].

С появлением компьютерной и иной высокотехнологичной преступности международное сообщество начало вырабатывать правовые инструменты противодействия ей. Первое всестороннее исследование проблемы киберпреступности и уголовно-правовых мер по борьбе с ней в международном масштабе было предпринято Организацией экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), которая с 1983 по 1985 гг. изучала возможности гармонизации норм, предусматривающих уголовную ответственность за киберпреступления. Выводы ОЭСР были изложены в докладе «Преступления, связанные с компьютером: анализ правовой политики», где анализировалось существующее законодательство и делались предложения по его реформированию, а также был рекомендован минимальный список деяний, подлежащих криминализации [4].

С 1985 по 1989 гг. Специальный Комитет экспертов Совета Европы по вопросам преступности, связанной с компьютерами, выработал Рекомендацию № 89, утвержденную комитетом Министров ЕС 13.09.1989 года [5].

Она содержит список правонарушений, рекомендованный странам-участницам ЕС для разработки единой уголовной стратегии, связанной с компьютерными преступлениями. Также в документе была отмечена необходимость достижения международного консенсуса по вопросам криминализации некоторых преступлений, связанных с компьютерами. Рекомендация содержит два списка преступлений – «минимальный» и «факультативный (дополнительный)». «Минимальный» список включает деяния, которые обязательно должны быть запрещены международным законодательством и подлежат преследованию в судебном порядке. «Дополнительный» список содержит те правонарушения, по которым достижение международного согласия представляется затруднительным [4].

В 1990 году VIII Конгресс ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями принял резолюцию, призывающую государства-члены ООН увеличить усилия по борьбе с компьютерной преступностью, модернизируя национальное уголовное законодательство, содействовать развитию в будущем структуры международных принципов и стандартов предотвращения, судебного преследования и наказания в области компьютерной преступности. 14 декабря 1990 года Генеральной Ассамблеей ООН была принята резолюция, призывающая правительства государств-членов руководствоваться решениями, принятыми на VIII Конгрессе ООН [4].

В 1995 году опубликован «Справочник ООН по предотвращению и контролю преступности, связанной с компьютерами», который исследует явление компьютерной преступности, анализирует существующее уголовное право о защите данных и информации, процессуальное право в этой области, а также вопросы предотвращения преступлений в киберпространстве, возможности международного сотрудничества в данной сфере. В том же 1995 году была проведена первая международная конференция Интерпола по компьютерной преступности, подтвердившая обеспокоенность международного сообщества распространением киберпреступности. Участники конференции подчеркнули, что вызывает тревогу отсутствие международного механизма для рационального и эффективного противостояния этому виду преступности.

В последующем подобные конференции были проведены Интерполом в 1996, 1998 и 2000 гг. В мае 2000 «Большая восьмерка» провела конференцию по киберпреступности, главной темой которой была координация усилий по борьбе с преступностью в сети Интернет. Конференция составила повестку дня для последующей встречи на высшем уровне, проведенной в 22 июля 2000 года в Японии на о. Окинава. По ее результатам была принята Окинавская хартия глобального информационного общества, в которой заявлено, что усилия международного сообщества, направленные на развитие глобального информационного общества, должны сопровождаться согласованными действиями по созданию безопасного и свободного от преступности киберпространства. На этой встрече было также выпущено коммюнике, декларирующее, что страны будут принимать соответствующие усилия для выработки совместного подхода к высокотехнологичным преступлениям, типа киберпреступлений, могущих серьезно угрожать безопасности глобального информационного сообщества [4].

Нарастающая актуальность данной проблемы инициировала ее специальное рассмотрение на Генеральной Ассамблее ООН в январе 2001 года, по результатам которого была принята резолюция «Борьба с преступным использованием информационных технологий». В ней Генеральная Ассамблея выражает обеспокоенность в связи с тем, что технический прогресс создал новые возможности для преступной деятельности, и в частности для преступного использования информационных технологий. Также отмечено, что повсеместное распространение информационных технологий, масштабы использования которых в разных государствах могут быть различными, привело к значительному росту глобального сотрудничества и координации, в результате чего преступное использование информационных технологий может иметь серьезные последствия для всех государств. В связи с этим, был намечен ряд мер:

- государства должны обеспечить, чтобы их законодательство и практика не оставляли возможности тем, кто злоупотребляет информационными технологиями, укрываться где бы то ни было;

- сотрудники правоохранительных органов должны быть обучены и оснащены для борьбы с преступным использованием информационных технологий;

- правовые системы должны защищать конфиденциальность, целостность и доступность данных и компьютерных систем от несанкционированного вмешательства и предусматривать наказания за злоупотребления, совершаемые в преступных целях;

- правовые системы должны обеспечивать сохранность электронных данных, имеющих отношение к расследованию конкретных преступлений, и быстрый доступ к ним;

- общественность должна быть осведомлена о необходимости предупреждения преступного использования информационных технологий и борьбы с ним;

- насколько это практически осуществимо, информационные технологии должны разрабатываться таким образом, чтобы содействовать предупреждению и обнаружению случаев преступного использования, отслеживанию преступников и сбору доказательств;

- борьба с преступным использованием информационных технологий требует выработки решений, учитывающих как необходимость защиты личных свобод и частной жизни, так и сохранения у правительств возможности бороться с подобным явлением [6].

Логическим продолжением данной резолюции ООН и плодом многолетних усилий международного сообщества стала принятая 23 ноября 2001 года в Будапеште Конвенция Совета Европы о киберпреступности. Это один из важнейших документов, регулирующих правоотношения в сфере глобальной компьютерной сети и пока единственный документ такого уровня. По мнению экспертов, его принятие – это своеобразная веха в истории борьбы с киберпреступностью. Подготовка Конвенции была

длительным процессом – за четыре года было составлено 27 проектов. Заключительная версия, содержащая преамбулу и четыре главы, датируемая 25 мая 2001 года, была представлена Европейской комиссии по борьбе с киберпреступностью на 50-м пленарном заседании 18-22 июня 2001 года [4].

Ее значение состоит в том, что впервые на международном уровне были обозначены правовые рамки некоторых важных понятий. Так, согласно Конвенции, «компьютерная система» означает любое устройство или группу взаимосвязанных, или смежных устройств, одно или более из которых, действуя в соответствии с программой, осуществляет автоматизированную обработку данных. Аналогичным образом, «компьютерные данные» означают любое представление фактов, информации или понятий в форме, подходящей для обработки в компьютерной системе, включая программы, способные обязать компьютерную систему выполнять ту или иную функцию [7].

Конвенция также определяет процедурную сторону производства по уголовным делам по преступлениям в сфере высоких технологий. Прежде всего, это касается полномочий правоохранительных органов по выемке компьютерных данных:

- a) производить выемку компьютерной системы, ее части или носителей, используемых для хранения компьютерных данных, либо иным аналогичным образом обеспечивать их сохранность;
- b) изготавливать и оставлять у себя копии соответствующих компьютерных данных;
- c) обеспечивать целостность относящихся к делу хранимых компьютерных данных;
- d) делать компьютерные данные, находящиеся в компьютерной системе, доступ в которую был получен, недоступными или изымать их из нее [7].

В отечественном законодательстве эти положения Конвенции получили отражение в Законе Республики Казахстан «О связи» от 5 июля 2004 года, где в пункте 2) статьи 2 заложено понятие служебной информации, под которой понимаются сведения об абонентах, предназначенные исключительно для целей проведения контрразведывательной деятельности и ОРМ на сетях связи и включающие в себя:

- информацию об абонентских номерах, включая сведения об индивидуальных идентификационных номерах (для физических лиц) или бизнес-идентификационных номерах (для юридических лиц) владельцев абонентских номеров;
- информацию об идентификационных кодах абонентских устройств сотовой связи, включая сведения об индивидуальных идентификационных номерах (для физических лиц) или бизнес-идентификационных номерах (для юридических лиц) владельцев абонентских устройств сотовой связи;
- биллинговые сведения (сведения о полученных абонентом услугах);
- местоположение абонентского устройства в сети в соответствии с требованиями технического регламента;
- адреса в сети передачи данных;
- адреса обращения к интернет-ресурсам в сети передачи данных;
- идентификаторы интернет-ресурса;
- протоколы сети передачи данных [8].

По объекту посягательства Конвенция выделяет следующие группы киберпреступлений: преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и компьютерных сетей, экономические компьютерные преступления, компьютерные преступления против личных прав и неприкосновенности частной сферы, компьютерные преступления против общественных и государственных интересов. Однако многие киберпреступления посягают сразу на несколько объектов: например, незаконный перехват частных электронных коммуникаций посягает на неприкосновенность частной сферы и на конфиденциальность компьютерных данных,

компьютерное мошенничество – на собственность и на целостность компьютерных данных и т.д. [4]

Об этом же говорят В.А. Номоконов и Т.Л. Тропина, отмечая, что проблема преступности в глобальных информационных сетях имеет два компонента. Во-первых, появляются новые преступления, такие как нарушение целостности, доступности и конфиденциальности электронных данных, объектом которых являются новые охраняемые законом интересы, возникшие в связи с развитием информационных технологий. Во-вторых, глобальные информационные сети используются для совершения деяний, уже криминализованных в законодательстве многих государств, таких как хищение имущества, распространение детской порнографии, нарушение тайны частной жизни и др. [9, С. 150-151].

При этом, классификация Конвенции в настоящее время является «эталонной», поскольку имеющиеся международные и региональные документы, а также научная практика, следует именно этому подразделению компьютерных преступлений на пять групп:

- в первую группу выделены преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем, такие как незаконный доступ, незаконный перехват, вмешательство в данные, вмешательство в систему;

- во вторую группу входят преступления, связанные с использованием компьютера как средства совершения преступлений – а именно, как средство манипуляций с информацией. В эту группу входят компьютерное мошенничество и компьютерный подлог;

- третью группу составляют преступления, связанные с контентом, то есть с содержанием данных, размещенных в компьютерных сетях. Самый распространенный и наказуемый практически во всех государствах вид этих киберпреступлений – преступления, связанные с детской порнографией;

- в четвертую группу вошли преступления, связанные с нарушением авторского права и смежных прав, при этом установление таких правонарушений отнесено документом к компетенции национальных законодательств государств;

- пятая группа преступлений зафиксирована в отдельном протоколе – это акты расизма и ксенофобии, совершенные посредством компьютерных сетей [4].

В Конвенции не выделяются в отдельные группы некоторые деяния, которые широко обсуждаются, но до сих пор являются спорными с точки зрения техники их криминализации и необходимости гармонизации законодательства на международном уровне. Одно из них – это так называемый «кибертерроризм» и использование киберпространства в террористических целях (например, вовлечение в совершение преступлений террористического характера или иное содействие их совершению). Отсутствие согласованного определения терроризма на международном уровне в настоящее время затрудняет дебаты о кибертерроризме как о явлении, криминализация которого необходима как универсальная для всего международного сообщества. Вместе с тем, это не мешает государствам и международным организациям предпринимать усилия по борьбе с использованием сети Интернет террористическими организациями – например, на уровне Европейского Союза существует проект Clean IT, целью которого является борьба с этим явлением [4].

Еще одна категория преступлений, не включенная отдельно в Конвенцию (но получившая распространение после ее принятия) – identity theft, т.е. кража, передача и использование персональных данных в целях совершения преступлений. Одни страны выделяют эти преступления в отдельную категорию, другие считают, что данные деяния подпадают под несколько статей уголовного законодательства. Поскольку данные преступления получили широкое распространение относительно недавно, в настоящее

время ведутся дебаты о выделении этого преступления в отдельную группу и необходимости гармонизации законодательства в этой сфере на международном уровне [4].

Как следует из изложенного, рассматриваемая Конвенция Совета Европы является одним из основных международных нормативных правовых актов, регламентирующих законодательное регулирование сферы преступлений в сфере высоких технологий.

В последующие годы актуальность проблемы противодействия высокотехнологичным преступлениям не утратила своей остроты, и неоднократно становилась предметом рассмотрения на уровне Генеральной Ассамблеи ООН. Так, в Резолюции от 23 января 2002 года «Борьба с преступным использованием информационных технологий» выражалась обеспокоенность в связи с тем, что технический прогресс создал новые возможности для преступной деятельности, и в частности для преступного использования информационных технологий. Поэтому акцент необходимо делать на предупреждение таких деяний [10].

Об этом же говорится в Тунисской программе для информационного общества, которая была принята на Всемирной встрече на высшем уровне (Женева, 2003 – Тунис, 2005). В ней подчеркивается важность уголовного преследования киберпреступности, включая совершенные в рамках юрисдикции одной страны, но имеющие последствия в другой, а также борьбы против терроризма во всех его формах и проявлениях в Интернете. Программа призывает правительства обеспечить безопасное, непрерывное и стабильное функционирование Интернета и необходимость защиты сетей ИКТ от возможного неблагоприятного воздействия или подверженности рискам [11].

Проблемы экстерриториальности преступлений в сфере высоких технологий отражены в Глобальной программе кибербезопасности Международного союза электросвязи, который еще в 2008 году обратил внимание на то, что киберпреступники используют уязвимые места и лазейки в национальном и региональном законодательстве. Они переносят свои операции в страны, которые еще не приняли адекватные и имеющие обязательную юридическую силу законы, и поэтому они могут атаковать свои жертвы почти абсолютно безнаказанно даже в тех странах, в которых действуют эффективные законы [12].

Вопросам информационной безопасности была посвящена специальная Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 21 декабря 2009 года. В ней отмечено, что угрозы надежному функционированию важнейших информационных инфраструктур и целостности информации, передаваемой по этим сетям, приобретают все более изощренный и серьезный характер, отрицательно сказываясь на уровне семейного, национального и международного благополучия [13].

Некоторые, наиболее актуальные проблемы противодействия преступлениям в сфере высоких технологий, также рассматривались на высоком уровне. Так, необходимость противодействия нелегальному наркообороту с использованием компьютерных средств определена Конгрессом ООН по предупреждению преступности и уголовному правосудию в апреле 2015 г. в Дохе. В резолюции, принятой Конгрессом, говорится о взаимном сотрудничестве, реализации совместных программ, эффективном обмене информацией, сведениями и опытом об эффективных механизмах противодействия преступным связям транснациональной организованной преступности, участвующей в незаконном наркообороте при использовании современных ИКТ. Были проанализированы вопросы использования геолокации и WHOIS, а также проблемы в способах измерения, отслеживания и сбора данных. Кроме того, предлагалось реализовать меры, направленные на создание защищенной киберсреды и противодействие криминальной деятельности, осуществляемой с помощью сети Интернет. В ходе Конгресса проведен семинар-практикум, посвященный информационной преступности, на котором дифференцированы киберпреступления:

- правонарушения, направленные против свойств компьютерных систем;

- правонарушения, связанные с использованием компьютерных средств;
- правонарушения, связанные с содержанием компьютерных данных [14].

Следуя этим основным направлениям, изложенным в вышеперечисленных международных нормативных правовых актах, различные страны совершенствуют свою законодательную базу.

Так, в Великобритании деяния, связанные с использованием Интернета (*Offences of encouragement and dissemination using the internet*), относятся к категории тяжких преступлений и подлежат наказанию в виде тюремного заключения вплоть до пожизненного. Юридические лица наказываются штрафом, размер которого определяет суд [15, С. 206].

Законодатели Германии и Дании установили обособленную ответственность за компьютерное мошенничество (параграфы 263а и 279а). В Уголовном кодексе Испании в главе «Об обманном присвоении чужого имущества» статьи 255 и 256 отдельно выделяют ответственность за незаконный обман, совершенный с применением подобных методов. Аналогичные нормы содержатся в УК Швеции и многих других европейских стран. Видимо, поэтому Модельный уголовный кодекс для государств-участников СНГ рекомендовал наряду с другими хищениями предусмотреть состав хищения, совершенного путем использования компьютерной техники [16]. Статья 287 УК КНР признает преступным использование компьютера для финансового мошенничества, кражи, хищения, присвоения государственных средств, хищения государственной тайны и другие подобные деяния.

Несмотря на принимаемые международным сообществом меры, ряд актуальных вопросов противодействия преступлениям в сфере высоких технологий остается не решенным. Так, в ходе вышеуказанного Конгресса ООН в апреле 2015 г. в Дохе участники пришли к мнению, что киберпреступность относится к сложному и многогранному явлению, с новым *modus operandi*, используемым для совершения рассматриваемых преступлений. При этом акцентировалось внимание на том, что большое количество вопросов возникает при оценке цифровых доказательств, это представляет сложность в деятельности правоохранительных ведомств [14].

Специфика в том, что цифровые доказательства нельзя воспринять непосредственно органами чувств человека, только через посредство сложных аппаратно-программных средств. Поэтому эти следы сложно продемонстрировать другим лицам – понятым, прокурору, судье. Не всегда просто обеспечить неизменность следов при их хранении и затем доказать это суду [17, с. 243].

Поэтому отсутствие единой регламентации и технических стандартов при добытии, фиксации, хранении, защите от искажений, утечке и передаче цифровой информации, а впоследствии цифрового доказательства как при проведении ОРМ, так и в следственных действиях, приводит к признанию их судами недопустимыми и исключению.

Заключение. В заключении, подытоживая рассмотрение правовых основ в противодействии преступлениям в сфере высоких технологий, следует отметить:

1. Международная нормативная база в данной области, несмотря на наличие ряда общепризнанных документов, все еще активно развивается, особенно в анонимных и скрытых сегментах Интернета.

2. Отечественное законодательство в этой сфере также нуждается в совершенствовании путем внедрения новых взглядов и подходов на сущность, понятие и степень общественной опасности преступлений в сфере высоких технологий, а также в изучении и адаптации международных норм, прежде всего по правовому регулированию blockchain и криптовалют.

3. Такой подход создаст благоприятные условия для успешного развития эффективной правовой основы в Республике Казахстан деятельности по противодействию преступлениям в сфере высоких технологий.

Список использованных источников

1 Единство народа и системные реформы - прочная основа процветания страны: Послание Главы государства народу Казахстана от 1 сентября 2021// <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K2100002021>

2 Государственная программа «Цифровой Казахстан» (утверждена Постановлением правительства Казахстана за № 827 от 12 декабря 2017 года) <https://www.zakon.kz/4894466-gosprogrammu-tsifrovoy-kazahstan.html>

3 Европейская Конвенция о киберпреступности, преамбула <http://www.alppp.ru/law/pravosudie/46/konvencija-o-prestupnosti-v-sfere-kompyuternoj-informacii---185-rus--angl-.html>

4 Повышев В. Борьба с киберпреступностью и кибертерроризмом <https://cybersafetyunit.com/download/pdf/%D0%94%D0%9E%D0%9A%D0%9B%D0%90%D0%94%20%D0%AD%D0%9A%D0%A1%D0%9F%D0%95%D0%A0%D0%A2%D0%90.pdf>

5 Рекомендация № 89, утвержденная комитетом Министров ЕС 13.09.1989 года <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=610660&SecMode=1&DocId=702280&Usage=2>

6 Резолюция, принятая 22 января 2001 года Генеральной Ассамблеей [по докладу Третьего комитета (A/55/593)] 55/63. Борьба с преступным использованием информационных технологий <https://undocs.org/ru/A/RES/55/63>

7 Конвенция о компьютерных преступлениях. Будапешт, 23 ноября 2001 года <https://rm.coe.int/1680081580>

8 Закон Республики Казахстан от 5 июля 2004 года № 567-II «О связи» https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1049207#pos=101;-57

9 Номоконов В.А., Тропина Т.Л. Киберпреступность: прогнозы и проблемы борьбы // Библиотека криминалиста. – № 5(10). – М., 2013. – С. 148-160.

10 Резолюция, принятая 23 января 2002 года Генеральной Ассамблеей [по докладу Третьего комитета (A/56/574)] 56/121. Борьба с преступным использованием информационных технологий <https://undocs.org/ru/A/RES/56/121>

11 Тунисская программа для информационного общества. Документ WSIS-05/TUNIS/DOC/6(Rev.1)-R 15 ноября 2005 года. Всемирная встреча на высшем уровне по вопросам информационного общества (Женева, 2003 – Тунис, 2005) https://www.un.org/ru/events/pastevents/pdf/agenda_wsis.pdf

12 Глобальная программа кибербезопасности Международного союза электросвязи <https://www.ifap.ru/pr/2008/080908aa.pdf> 13 Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 21 декабря 2009 года [по докладу Второго комитета (A/64/422/Add.3)] 64/211. Создание глобальной культуры кибербезопасности и оценка национальных усилий по защите важнейших информационных инфраструктур <https://undocs.org/ru/A/RES/64/211>

13 Резолюция, принятая Генеральной Ассамблеей 21 декабря 2009 года [по докладу Второго комитета (A/64/422/Add.3)] 64/211. Создание глобальной культуры кибербезопасности и оценка национальных усилий по защите важнейших информационных инфраструктур <https://undocs.org/ru/A/RES/64/211>

14 Доклад о работе тринадцатого Конгресса Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и уголовному преследованию; Доха, 12-19 апреля 2015 года https://www.unodc.org/documents/congress/Documentation/Report/ACONF222_17r_V1502931.pdf

15 Большечев Н.И. О зарубежном опыте правового регулирования противодействия экстремизму в сети Интернет // Вестник Воронежского института МВД России. – № 3. – Воронеж, 2015. – С. 206 - 211.

16 Ashlee Vance and Brad Stone. Palantir, the War on Terrors Secret Weapon // Bloomberg Businessweek. November 22, 2011. <http://www.businessweek.com/magazine/palantir-the-vanguard-of-cyberterror-security-11222011.html>

17 Коржумбаева Т.М. Особенности раскрытия преступлений в сфере высоких технологий // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2021. - №4 (69). – С. 241-250.

Сведения об авторах

Хусаинов Олег Баяхметович – доцент кафедры Международного права Института Сорбонна-Казахстан КазНПУ им. Абая, к.ю.н.

Коржумбаева Тамара Муслимовна – начальник кафедры оперативно-розыскной деятельности Алматинской академии МВД Республики Казахстан имени Макана Есболатова, к.ю.н., ассоциированный профессор (доцент), полковник полиции.

Хусаинов Олег Баяхметович – Абай атындағы ҚазҰПУ Собронна-Қазақстан Институты Халықаралық құқық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Коржумбаева Тамара Муслимовна – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы жедел-іздістіру қызметі кафедрасының бастығы, з.ғ.к., қауымдастырылған профессор, полиция полковнигі.

Khusainov Oleg Bayakhmetovich - Professor of the Department of International Law at the Sorbonne Institute-Kazakhstan KazNPU named after Abaya, c.l.s.

Korzhumbayeva Tamara – Head of the Department of Operational Investigative Activities of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after after Makan Esbolatov, c.l.s., associate Professor, police Colonel.

Е.К. Балымов¹, Б.Ж. Уаисов²

¹Актюбинский юридический институт МВД Республики Казахстан
имени М.Букенбаева, Актюбе, Казахстан

²Казахско-Русский Международный университет, Актюбе, Казахстан

МЕЖДУНАРОДНОЕ СОТРУДНИЧЕСТВО В БОРЬБЕ С ПРЕСТУПНОСТЬЮ

Статья посвящена раскрытию места международного сотрудничества государств в борьбе с преступностью. Особое внимание уделено выделению существенных признаков и основных, в том числе новых, направлений данного вида международной борьбы с преступностью.

Ключевые слова: уголовно-процессуальное законодательство, взаимодействие, предварительное расследование, борьба, преступность, государства, сотрудничество.

Қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастық

Мақала мемлекеттердің қылмысқа қарсы күрестегі халықаралық ынтымақтастығының орнын ашуға арналған. Халықаралық қылмысқа қарсы күрестің осы түрінің маңызды белгілері мен негізгі, соның ішінде жаңа бағыттарын анықтауға ерекше назар аударылды.

Түйінді сөздер: қылмыстық-процестік заңдылықтар, өзара әрекет ету, алдын ала тергеу, күрес, қылмыскерлік, мемлекет, ынтымақтастық.

International cooperation in the fight against crime

The article is devoted to the disclosure of the place of international cooperation of states in the fight against crime. Special attention is paid to the identification of essential features and the main, including new, directions of this type of international fight against crime.

Key words: criminal procedure legislation, cooperation, preliminary investigation, fighting, criminality, states, cooperation.

Введение. Республика Казахстан движется по пути становления светского, правового государства с развитой экономикой и социальной инфраструктурой. Вышеуказанное развитие немислимо без интеграции в мировое сообщество в политической, экономической и правовой сферах. За сравнительно небольшой период существования Казахстана прошел через все стадии становления государственности и стал полноправным членом мирового сообщества, что подтверждается вступлением Республики Казахстан в ООН как самостоятельного субъекта международного права.

Основная часть. Конституция Республики Казахстан в 1995 году провозгласила человека, его жизнь, права и свободы высшей ценностью государства. Взяв контроль на построение правового государства, Казахстан установил одним из наиболее основных направлений своей государственной деятельности признание, соблюдение и защиту прав и свобод человека, и гражданина. Однако на сегодняшний день, как показывает

практика, в том числе западноевропейских стран, то, что записано в законе это одно, а практика правоприменения в некоторых случаях совершенно иное.

Значительный уровень важности международного сотрудничества в борьбе с преступностью в общем и при расследовании, рассмотрении и разрешении уголовных дел определяется повальным для большинства стран ростом правонарушений, которые носят главным образом насильственно-корыстный и корыстный характер, что сопровождается повышением объемов и доходов преступной деятельности, в большинстве случаев, укрываемых за рубежом.

Действительно, увеличение транснациональных организованных преступных сообществ, большой объем правонарушений, проникновение преступности и её участников на территории других стран призывают к упрочению и активизации международного сотрудничества государств в борьбе с правонарушениями.

На рост преступности существенное влияние оказывают: достаточно огромное распространение преступлений в сфере налогов, к примеру, количественный рост и качественное «совершенствование» легализации доходов от преступной деятельности; совершенствование индустрии наркобизнеса; увеличение незаконного оборота оружия и боеприпасов, непосредственно являющегося подпиткой для терроризма, международная база которого требует сотрудничества различных государств в борьбе с ним; торговля людьми и незаконный ввоз мигрантов; транснациональный характер наиболее распространенных экологических правонарушений; неизменный рост числа посягательств на предметы и документы, обладающие исторической, научной, художественной и культурной ценностью, контрабандные операции с которыми приобрели обширный характер; распространенность компьютерных правонарушений, которые в силу особенностей развития средств телекоммуникаций предусматривают транснациональный характер; объемы коррупционных правонарушений, где налицо взаимосвязь с организованной и транснациональной преступностью бесспорна.

Состояние же современных правонарушений предопределяет надобность организации эффективных международных способов более близкого сотрудничества в борьбе с ней между странами. Анализ вышеуказанной динамики и заключенных в этой сфере договоров, показывает, что на сегодняшний день международное сотрудничество в сфере уголовного судопроизводства характеризуется как сложное системное явление, которое составляет скоординированные между странами меры по оказанию помощи в досудебном расследовании уголовных дел и осуществлении уголовного преследования; расследованию международных правонарушений, осуществлению уголовного преследования и наказанию виновных лиц; обеспечения уголовного судопроизводства исполнения наказаний.

Результаты. В законе «О национальной безопасности Республики Казахстан», среди основополагающих составляющих внешнеполитического курса Республики Казахстан в современных условиях названо «Развитие международного сотрудничества в борьбе с транснациональной преступностью и терроризмом» [1]. За последний период сложилась установленная система такого сотрудничества, разработаны и действуют процедуры по некоторым вопросам правовой помощи, в том числе и в уголовном процессе. В области прав человека используется система международных документов и соответствующих механизмов контроля за исполнением их положений. Наиболее основными международными актами являются: Всеобщая декларация прав человека, принятая Генеральной Ассамблеей ООН 10 декабря 1948 г., Международный пакт о гражданских и политических правах 1966 г., Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод 1950 г. и др.

Республика Казахстан является участником более 5 международных Конвенций и множества двусторонних соглашений и договоров, как самостоятельно заключенных Республикой Казахстан, так и обязательных для исполнения ею в качестве правопреем-

ницы СССР. Международная правовая база за минувшие года существенно расширилась за счет активного сотрудничества Казахстана со странами Содружества Независимых Государств. Существенное значение в связи с этим имеет Минская конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22 января 1993 г. (далее — Минская конвенция)[2], а также Кишиневская Конвенция, подписанная 7 октября 2002 года, дополненная положениями о исполнении приговоров и создании следственно-оперативных групп.

Вместе с тем, велась активная работа по заключению двусторонних договоров об оказании правовой помощи по уголовным делам и экстрадиции. Вследствие этого были заключены договоры о правовой помощи по уголовным делам и экстрадиции с Испанией, Чехией, Румынией, Италией, США, Венгрией, Великобританией, ОАЭ, Индией, Монако, Ираном. В 2015 году Казахстан присоединился к Межамериканской конвенции о взаимной помощи по уголовным делам, участниками которой являются 27 стран американского континента.

За последнее десятилетие список стран, с которыми достигнуты договорно-правовые отношения в сфере уголовного судопроизводства, увеличился – с 20 до 59. Только в 2015 году Генеральной прокуратурой были подписаны 6 межгосударственных договоров о правовой помощи – с Италией, США, Монако, Венгрией, Великобританией и с Венгрией – об экстрадиции.

Наряду с этим, Республика Казахстан присоединилась к многосторонним конвенциям ООН против коррупции, транснациональной организованной преступности, незаконного оборота наркотических средств, терроризма и его финансирования, отмывания доходов от преступной деятельности, а также Конвенции Совета Европы 1990 года об отмывании, выявлении, изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности. Вышеуказанные Конвенции предполагают оказание странами-участниками друг другу правовой помощи по уголовным делам и экстрадиции по названным видам преступлений.

Однако, необходимо отметить, что отсутствие международного договора не препятствует взаимодействию с правоохранительными органами зарубежных стран. Например, по итогам проводимых Генеральной прокуратурой переговоров Португалией, Германией, Швецией и Финляндией Казахстану выдавались на принципах взаимности разыскиваемые лица. Азиатские страны почти во всех случаях положительно анализируют запросы Генеральной прокуратуры Казахстана в данной сфере.

В общем, все вышесказанное говорит о повышающемся доверии зарубежных стран к нашему государству. Работа по этой линии развивается, объем сотрудничества с другими государствами по вопросам борьбы с правонарушениями увеличивается.

Обсуждения. В плане борьбы с преступностью на территории бывшего СССР представляется достаточно важным осветить некоторые аспекты международного взаимодействия стран-участниц СНГ по противодействию преступности.

В апреле 1992 года для координации взаимодействия органов правопорядка в борьбе с криминалом на постсоветском пространстве приступило к работе Совещание министров внутренних дел Содружества Независимых Государств. Советом глав государств СНГ в целях взаимодействия и координации действий в борьбе с преступностью 19 января 1996 года было принято решение о преобразовании его в Совет министров внутренних дел государств-участников СНГ (СМВД). Рабочим органом новой международной структуры стало созданное решением Совета глав правительств СНГ от 24 сентября 1993 года Бюро по координации борьбы с организованной преступностью и иными опасными видами преступлений на территории государств-участников Содружества Независимых Государств (БКБОП).

Говоря о взаимодействии в уголовном судопроизводстве на территории стран – участниц СНГ, нельзя не упомянуть сотрудничество в сфере борьбы с незаконным оборотом наркотических средств и психотропных веществ.

С 2004 года в структуре БКБОП функционирует подразделение по координации борьбы с незаконным оборотом наркотиков и их прекурсоров, которое имеет свою региональную оперативную группу с дислокацией в городе Душанбе. Возможности антинаркотического подразделения БКБОП и его региональной группы используются для решения стратегической задачи — перекрытия каналов международного поступления наркотических средств из Центрально-Азиатского региона в Россию и другие государства СНГ, обнаружения и привлечения к ответственности участников международных преступных сообществ.

Обмен информацией выступает основной формой сотрудничества правоохранительных органов стран СНГ, что закрепляется в заключаемых ими соглашениях, согласно которым уполномоченные органы стран-участниц вправе обмениваться информацией, которая может содержать различного рода сведения, имеющие значение для дела.

К таким данным могут относиться сведения:

- о формах и способах выявления источников поступления наркотических средств и психотропных веществ в незаконный оборот, методах, применяемых для пресечения их распространения, методике выявления их потребителей, организации учета, а также об организации оперативно-розыскной деятельности по выявлению всех цепочек наркотрафика;

- о методах сокрытия наркотических средств, применяемых в случае их перевозки, и способах их обнаружения;

- об отдельных событиях и фактах, связанных с незаконным перемещением или намерениями незаконного перемещения наркотических средств и психотропных веществ по территории стран-участников СНГ, или через их границы;

- о лицах либо группах лиц, организациях, осуществляющих деятельность по легализации доходов, полученных от незаконного оборота наркотиков;

- о выявленных изготовителях и перевозчиках наркотических средств, лицах, организациях и учреждениях, в отношении которых имеются подозрения в причастности к незаконному обороту наркотических средств и психотропных веществ, а также об их подозрительных связях на территории других стран СНГ.

Анализ и оценка традиционных форм и методов международного сотрудничества в борьбе с преступлениями в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ показывает, что для стран СНГ они являются недостаточно эффективными. Открытые границы, общность языка, устойчивые родственные и другие связи между людьми, проживающими в различных странах СНГ, обуславливают необходимость более четкой организации, более тесного взаимодействия правоохранительных органов стран СНГ в борьбе с рассматриваемой категорией преступлений.

В связи с чем можно обозначить следующие основные направления усиления такого взаимодействия стран-участниц СНГ в указанной сфере:

- укрепление координационных структур, схожих по функциям правоохранительных органов;

- введение в уголовный процесс стран-участниц СНГ субъектов межнациональных следственно-оперативных групп;

- расширение действующей системы многосторонних (для СНГ в целом) международных норм, регламентирующих совместную деятельность по борьбе с преступлениями в сфере незаконного оборота наркотических средств и психотропных веществ;

- создание международных криминалистических учетов;

- создание Международного криминалистического центра стран СНГ с возложением на него решения ряда задач: проведение криминалистических экспертиз в интересах правоохранительных органов всех стран СНГ;

- ведение криминалистических учетов; изучение новых способов совершения преступлений в сфере незаконного оборота наркотических средств, разработка их криминалистических характеристик.

Как видно из названия вышеупомянутого Бюро, борьба с организованной преступностью выступает одним из наиболее злободневных направлений деятельности правоохранительных органов стран-участниц СНГ.

На уровне взаимодействия государств можно выделить следующие основные формы сотрудничества, используемые в борьбе с международной организованной преступностью:

- проведение совместных операций по предупреждению, пресечению и раскрытию преступлений;

- взаимобмен сведениями, имеющими отношение к организованной преступности в общем, и содействие по отдельным оперативным вопросам, например, по таким как: предоставление информации о подготавливаемых или совершенных преступлениях и причастных к ним лицах;

- содействие в изъятии и конфискации доходов от преступной деятельности;

- розыск лиц по запросам правоохранительных органов иностранных государств, взятие их под стражу для обеспечения последующей выдачи (экстрадиции);

- помощь в осуществлении совместных заранее согласованных следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий на территории государств, заключивших договор;

- вызов обвиняемых, свидетелей, потерпевших, экспертов, других лиц, имеющих отношение к процессу, в запрашивающее государство;

- уведомление заинтересованных лиц об обвинительных приговорах и сведениях о судимости;

- осуществление уголовного преследования лиц, подозреваемых в том, что они совершили преступление на территории государств, заключивших договор;

- передача лиц, осужденных к лишению свободы, для отбывания наказания в государство, гражданами которого они являются;

- признание приговоров иностранных судов.

Таким образом, очевидно, что одним из наиболее важных аспектов взаимодействия выступает обмен информацией, и в данном плане большим преимуществом является членство в Интерполе.

Оно обеспечивает возможность пользоваться каналами служебной системы связи и доступом к банкам данных.

Основная роль в этом отводится двум инструментам — глобальной телекоммуникационной системе связи Ай-24/7 (I-24/7) и информационной системе Ай-Линк (I-Link). Банки данных Интерпола пополняются сведениями по инициативе стран-членов Организации. Интерпол организует хранение данных и обеспечивает к ним доступ, при этом определено, что сами данные принадлежат странам-членам, и только они обладают правом направлять данные на постановку, изменять и удалять их [3].

В соответствии со ст. 32 Устава Интерпола организация выполнения задач международного полицейского сотрудничества в странах-членах возлагается на национальные центральные бюро (НЦБ). Интенсивное использование правоохранительными органами нашей страны информационных ресурсов Интерпола началось в 2003 г., когда НЦБ Интерпола подключилось к глобальной телекоммуникационной системе Интерпола I-24/7. Первые веб-сервисы Интерпола введены в эксплуатацию в 2010 г. и с тех пор постоянно совершенствуются.

Основное их назначение заключается в возможности использования национальных информационно-вычислительных систем в целях организации удаленного доступа к учетам Интерпола. Первым примером успешного применения такой технологии в

нашей стране стал ввод в 2012 г. в эксплуатацию автоматизированной системы оперативного информирования органов внутренних дел Республики Казахстан о похищенных автотранспортных средствах, состоящих на учете в Генеральном секретариате Интерпола (АИС «Интерпол-Автопоиск»).

Это позволило территориальным органам внутренних дел получить удаленный доступ к учетам Интерпола, что значительно повысило оперативность выявления автотранспорта, похищенного за рубежом. Другим примером реализации использования веб-сервисов стал ввод в эксплуатацию в 2013 г. интегрированной распределенной автоматизированной системы НЦБ Интерпола «Ресурс-2», которая обеспечивает:

- эффективное взаимодействие НЦБ Интерпола и его территориальных подразделений;

- пополнение банков данных Генерального секретариата Интерпола за счет информации, поступающей из территориальных подразделений НЦБ Интерпола;

- повышение оперативности информационного обмена с Генеральным секретариатом Интерпола и национальными центральными бюро государств-членов Организации [4].

Заключение. Таким образом, можно сделать вывод, что в условиях глобализации ни одна страна не сможет в одиночку эффективно бороться с транснациональной преступностью. Для эффективного решения данного вопроса необходимы согласованные действия всего международного сообщества. Эффективность оказания правовой помощи при расследовании преступлений обеспечивается развитой национальной правовой системой, соответствием процессуальной формы и содержания, соблюдением иерархии правовых актов.

Различия межгосударственных отношений от внутригосударственных определяют основу и специфику сотрудничества государств в уголовном процессе. Национальное законодательство формирует, развивает международное право и является основным источником. Начало этой взаимосвязи в сфере уголовной юстиции составляет уголовный процесс как механизм сотрудничества и одновременно как правовая основа сотрудничества.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года № 527 «О национальной безопасности РК». // <https://www.zakon.kz>.
2. Конвенция о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам от 22 января 1993 г. (с изменениями от 28 марта 1997 г.) // online.zakon.kz.
3. MichaelAbbell&BrunoA. Ristai. InternationaljudicialassistanceVol.4.5 (1990). Бородин С.В., Ляхов С.Г. Международное сотрудничество в борьбе с уголовной преступностью. – М., – 1983. –89 с.
4. Савюк. Л.К. Правоохранительные органы. – М.,– Юристь. – 2002. – 102 с.

Сведения об авторах

Балымов Ерлан Куанышевич – заместитель начальника Актюбинского юридического института МВД Республики Казахстан имени М. Букенбаева, доктор PhD, подполковник полиции.

Уаисов Берик Жумасейтович – магистрант 2 курса Казахско-Русского Международного университета.

Балымов Ерлан Куанышұлы -Қазақстан Республикасы ІІМ М. Бөкенбаев атындағы Ақтөбе заң институты бастығының орынбасары, PhD докторы, полиция майоры.

Берік Жұмасейітұлы Уаисов - Қазақ-Орыс Халықаралық университетінің 2 курс магистранты.

Yerlan Kuanyshevich Balymov– Deputy Head of the Aktobe Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Bukenbayev, PhD, Police Major.

Berik Zhumaseitovich Uaisov –is a 2ndyear master's student of the Kazakh-Russian International University.

ОҚЫТУШЫЛАРҒА КӨМЕК
В ПОМОЩЬ ПРЕПОДАВАТЕЛЮ
TO HELP THE TEACHER

Б.Х. Толеубекова¹, Т.Б. Хведелидзе¹, Ж.Ю. Сайлибаева¹

¹Казахский Национальный педагогический университет имени Абая,
Алматы, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ ОБРАЗОВАНИЯ

Внедрение информационно-коммуникационных технологий в сферу образования во вновь образованных государствах постсоветского пространства характеризуется особенностями, обуславливающими тенденцию к снижению качества подготовки специалистов высшей квалификации, к переоценке аксиологических ценностей в сторону их умаления, понижению уровня позитивной социальной активности, потере гарантий защищенности личности от воздействия негативных факторов, порождаемых процессами перехода на цифровые технологии практически во всех сферах жизни и деятельности человека. Изначально цифровизация означала освобождение человека от рутинной работы, необходимой, но в то же время высокочрезвычайно, гарантировала высокую точность и быстроту исполнения определенных функций, сокращала время и расстояние. Однако в осуществление таких функций, как контроль и управление в деле подготовки педагогических кадров высшей квалификации, цифровизация привнесла, наряду с бесспорными преимуществами, новые проблемы, которые ранее не были известны.

Статья подготовлена в рамках научного проекта: «Методы выявления зон коррупционных рисков в условиях цифровизации форм контроля и управления учебным процессом в вузах», разрабатываемого на основе грантового финансирования НАО «КазНПУ имени Абая» (2022 год).

Ключевые слова: цифровизация, управление и контроль в сфере высшего образования, электронное обучение, информационная образовательная среда, информационно-коммуникационные технологии.

Білім беруді цифрландыру жағдайында педагог кадрларды даярлау мәселелері

Жаңадан құрылған посткеңестік кеңістіктегі мемлекеттерде білім беру саласына ақпараттық-коммуникациялық технологияларды енгізу жоғары білікті мамандарды даярлау сапасының төмендеуіне, аксиологиялық құндылықтарды олардың азаю жағына қайта бағалауға, оң әлеуметтік белсенділік деңгейінің төмендеуіне, туындайтын жағымсыз факторлардың әсерінен жеке тұлғаның қорғалу кепілдіктерінің жоғалуына себепші болатын ерекшеліктермен сипатталады адам өмірі мен қызметінің барлық салаларында іс жүзінде цифрлық технологияларға көшу процестері болып табылады. Бастапқыда цифрландыру адамды қажетті, бірақ сонымен бірге жоғары шығынды жұмыстан босатуды білдірді, белгілі бір функциялардың жоғары дәлдігі мен жылдамдығына кепілдік берді, уақыт пен қашықтықты қысқартты. Алайда, жоғары білікті педагог кадрларды даярлау ісінде бақылау және басқару сияқты функцияларды жүзеге асыруға цифрландыру даусыз артықшылықтармен қатар бұрын белгілі болмаған жаңа проблемаларды әкелді.

Түйінді сөздер: жоғары білім беру саласындағы цифрландыру, басқару және бақылау, электрондық оқыту, ақпараттық білім беру ортасы, ақпараттық-коммуникациялық технологиялар.

Problems of training teachers in conditions of digitalization of education

The introduction of information and communication technologies in the field of education in the newly formed states of the post-Soviet space is characterized by features that lead to a tendency to reduce the quality of training of highly qualified specialists, to reassess axiological values towards their diminishment, to reduce the level of positive social activity, to lose guarantees of personal security from the impact of negative factors generated by the processes of transition to digital technologies in almost all spheres of life and human activity. Initially, digitalization meant freeing a person from routine work, necessary, but at the same time high-cost, guaranteed high accuracy and speed of execution of certain functions, reduced time and distance. However, in carrying out functions such as control and management in the training of highly qualified teachers, digitalization has brought, along with indisputable advantages, new problems that were not previously known.

Key words: digitalization, management and control in the field of higher education, e-learning, information educational environment, information and communication technologies.

Введение. Термин «цифровизация» стал применяться в образовательной сфере параллельно процессами информатизации. В сфере высшего педагогического образования цифровизация связана трансформацией традиционных форм контроля, управления и образования в систему информационно-коммуникационных средств, адаптированных к потребностям процессов подготовки педагогических кадров. Информационно-коммуникационные возможности в силу своей определенной универсальности и высокой разрешительной способности находят свое применение практически на всех ступенях и уровнях образования. Данное обстоятельство требует, чтобы подготовка педагогических кадров высшей квалификации осуществлялась с учетом общемировых тенденций, обусловленных процессами цифровизации.

Нововведения, основанные на цифровых технологиях, в систему высшего педагогического образования, наряду с преимуществами, привнесли новые зоны рисков.

В пользу актуальности настоящего исследования нами выдвигаются аргументы о том, что вновь возникшие проблемы, связанные с усложнением процессов подготовки педагогических кадров высшей квалификации в условиях активного внедрения информационно-коммуникационных технологий, обусловлены объективными социально-политическими, организационно-управленческими и материально-экономическими факторами. Неэффективные результаты адаптации традиционных методик преподавания и недостаточные темпы разработки системы новых методик, соответствующих требованиям современной политики цифровизации, оказывают сдерживающее влияние в деле развития подготовки педагогических кадров нового «оцифрованного» формата.

В Концепции правовой политики Республики Казахстан до 2030 года (далее – Концепция) [1] постулируется следующее: «...необходимо найти регуляторный компромисс между созданием благоприятных условий для внедрения и развития инновационных цифровых технологий и охраной прав граждан». Далее, в Концепции подчеркивается: «Аспектами трансформации правового регулирования отношений, связанных с применением цифрового пространства, должны стать повышение транзитно-коммуникационного потенциала и доверия к цифровой среде, обеспечение повсеместного соблюдения установленных законодательством требований в области информационной безопасности» (пункт 4.13.). Данные установки обладают ключевым значением в контексте приоритетов национальной безопасности, определяющих в качестве угрозы национальной безопасности снижение интеллектуального потенциала Казахстана.

Согласно п. 6) Раздела 5 «Формирование новой модели государственного управления, ориентированной на людей» Концепции развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года, одним из важных направлений общегосудар-

ственной политики является «форсированная цифровизация сферы государственных услуг» [2]. Реализация данного направления возлагается на отраслевые министерства, включая министерства в сфере просвещения и высшего образования и науки Казахстана. «Форсирование» цифровизации в пределах функций системы образования и науки неизбежно сопряжено с угрозой формирования новых опасных зон рисков.

Новизна исследования: в Казахстане в настоящее время не проводится каких-либо целевых исследований по проблемам негативных последствий внедрения ИКТ в деятельность по подготовке педагогических кадров высшей квалификации.

Методология исследования: сравнительный анализ научных подходов к оценке последствий цифровизации, применение традиционных и частных методов, имеющих место в педагогической, социальной и правовой науке.

Цель исследования: выявление проблем, обусловленных цифровизацией высшего педагогического образования.

Для достижения цели решены следующие задачи:

- 1). Периодизация процессов формирования и внедрения цифровых технологий в образовательную среду;
- 2). Установление основных направлений применения информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе;
- 3). Состояние и перспективы внедрения и развития цифровых технологий в образовательную среду в Казахстане.

Основная часть

1. Периодизация процессов формирования и внедрения цифровых технологий в образовательную среду

Периодизация процессов формирования и внедрения информационно-коммуникационных технологий в образовательную среду имеет важное значение в деле установления эволюции приоритетов государственной политики по вопросам информатизации и усовершенствования образовательной модели на основе внедрения информационных технологий в национальную систему образования в темпоральном аспекте. Реализация такого подхода позволит выявить ключевые векторы постоянного характера в общегосударственной политике информатизации и определить перспективы их дальнейшего углубления и развития. Меры паллиативного характера, обладая временным преимуществом, не входят в круг интересов авторов настоящей работы.

Начальные этапы информатизации для большинства стран постсоветского пространства имеют много общих черт, что является вполне объективным явлением, основанным на общности исходных позиций стран, некогда входивших в единую систему СССР.

Первый этап информатизации образовательной сферы мы относим к периоду 1980-1990 гг. По образному выражению Н. Б. Стрекаловой, данный этап носит «фрагментарный» характер [3, с. 85]. С таким подходом трудно согласиться хотя бы на том основании, что именно к этому периоду относится доклад академика Е. П. Велихова на годичном собрании Академии наук СССР «Об организации в Академии наук СССР работ по информатике, вычислительной технике и автоматизации», сделанный еще в 1983 году [4], а также процесс разработки и принятия, во-первых, программы развития вычислительной техники, автоматизации и информатики; во-вторых, Концепции информатизации общества (1990 г.) [5]. При этом накануне, 8-9 июня 1989 года, состоялась Всесоюзная конференция по рассмотрению вариантов проекта Концепции информатизации общества. На конференции активно обсуждались следующие вопросы: 1) соотношение концепции и программы информатизации; 2) потребность советского общества в информатизации; 3) готовность общества к информатизации; 4) роль государства в процессах информатизации; 5) необходимые ресурсы [6].

Для первого этапа характерны такие явления, как активизация научно-прикладной деятельности по развитию информационных технологий. Была поставлена задача – обеспечение всеобщей компьютерной грамотности. В частности, М. В. Спивак указывает, что информатизация – это глобальный социальный процесс, в котором доминирующим видом деятельности является сбор, обработка, хранение, накопление, продуцирование, передача информации, осуществляемые на основе различных средств информационного обмена, использования вычислительной техники [7]. Очевидно, что всеобщность поставленной задачи охватывала прежде всего сферу образования – как школьного, так и вузовского. Так, в 1980-1990 годы стал широко применяться термин «информатизация». Информатизация определялась как целостный социально-экономический процесс, направленный на создание «оптимальных условий для удовлетворения информационных потребностей и реализации прав граждан и организаций на использование информационных ресурсов цивилизации с использованием новых информационных технологий» [8, с. 12]. На рассматриваемом этапе содержание информатизации включало в себя такие области, как компьютеризация, электронизация, автоматизация. Это позднее каждое из этих смежных направлений получило возможность для более глубокого осмысления и развития. Наряду с этим, их взаимная обусловленность сохраняет свою актуальность.

Таким образом, целесообразнее говорить не о фрагментарности, а о начале системного подхода субъектов бывшего СССР к вопросам применения информатизации в образовательном процессе.

Для начала второго этапа характерно влияние историко-политических событий, связанных с распадом СССР и суверенизацией его субъектов (1991-1999 гг.). С 1991 года проходят процессы размежевания ранее союзных республик. Потеря ранее централизованных форм управления материально-технического обеспечения образовательной системы привела в основном образованные государства к практическому приостановлению процессов информатизации. Период определенной стагнации экономической политики привел к застою в образовательной и научной сферах. Этот период стагнации в разных суверенных странах продолжался примерно до конца двадцатого столетия. Для этого этапа характерно принятие странами первых национальных законов об образовании, в которых были размещены общие положения о применении в сфере образования достижений науки и техники. Принятие каких-либо концептуально значимых актов в интересующем нас вопросе в этом периоде не усматривается.

Наряду с этим, понимание органами государственной власти в основном образованных республик роли и значения информатизации для дальнейшего поступательного развития новой государственности позволило сохранить странам свои позиции в общемировой системе информатизации. Следующим – третьим – этапом принято называть этап «глобальной» информатизации, который охватывает период 2000-2013 гг. Применительно к сфере образования в пределах данного этапа усматриваются две стадии: 1) стадия, связанная с принятием странами новых, более совершенных, национальных законов об образовании, отражающих новое осмысление национальной структуры и системы образования с учетом собственных ресурсов и социальных запросов; 2) стадия, связанная с переходом на новые образовательные стандарты для высшей школы. На первой стадии (2000-2007 гг.) суверенные республики решали задачу реформирования структуры ведомственных систем управления и контроля, ориентированных на капитализацию отношений, складывающихся в образовательной сфере. На второй стадии (2007-2013 гг.) принимались новые законы об образовании, в которых были закреплены новые приоритеты в образовательной политике стран, которые уже накопили определенный опыт деятельности вне рамок союзного государства. Так, например, в Российской Федерации первый ЗРФ «Об образовании» принят 10 июля 1992 года, второй действующий Федеральный закон РФ «Об образовании» был принят в 2012 году [9], ана-

логичный закон России – в 2013 году; в Республике Казахстан первый ЗРК «Об образовании» был принят 7 июня 1999 года, второй действующий ЗРК «Об образовании» - 27 июля 2007 года № 319-III [10]; в Республике Беларусь первый ЗРБ «Об образовании в Республике Беларусь» принят 29 октября 1991 года № 1202-ХП, второй действующий Кодекс Республики Беларусь об Образовании – принят 13 января 2011 года № 243-3 [11]; в Кыргызской Республике первый ЗКР «Об образовании» был принят в 1993 году, второй действующий ЗКР «Об образовании» - 30 апреля 2003 года № 92 [12]. Если все первые законы об образовании еще содержали положения, отражающие переходный этап в становлении новой государственности, то в следующих законах уже находят свое отражение новые веяния, связанные с вовлечением в образовательную сферу достижений НТР. Однако прямого упоминания информатизации не содержится, но есть общие положения, широкое толкование которых позволяет экстраполировать достижения НТР на информационно-коммуникационные технологии, применяемые в образовательной деятельности. Прямое указание о необходимости применения информатизации в образовательном и научном процессах усматривается в актах, регламентирующих организацию и деятельность комитетов по высшему образованию и науке.

Четвертый этап, начиная с 2013 г. и по сегодняшний день, - вопросы информатизации и цифровизации переходят в один из важнейших приоритетов государственной политики практически всех стран постсоветского пространства. Указанный этап подразделяется на три стадии: 1) стадия системного внедрения информационно-коммуникационных технологий в образовательную среду (2013-2019 гг.); 2) стадия одномоментного перехода всех организаций образования на дистанционную форму обучения, обусловленная объявлением странами карантина в связи с опасностью массового заражения в условиях пандемии COVID-19. (2019 г. - первая половина 2022 г.); 3) стадия, охватывающая период после снятия карантина и по сегодняшний день (вторая половина 2022 года – по настоящее время). Для второй стадии характерно приостановление процессов внедрения цифровых технологий, требующих непосредственного контакта субъектов образовательной деятельности (обучаемого и обучающегося). Одновременно имело место форсированное внедрение дистанционной формы обучения. При этом важно отметить, что дистанционная форма обучения (образования) не должна пониматься как равнозначное цифровизации явление. Информатизация теперь понимается как составляющая часть процессов цифровизации. Как указывает Н. Б. Стрекалова, начиная с 2019 года наблюдается процесс конвергенции образования и цифровых технологий, их взаимное влияние друг на друга, формирование новых педагогических инструментов и методов [3, с. 85-86].

2. Основные направления применения информационно-коммуникационных технологий в образовательном процессе

Информационно-коммуникационные технологии в образовательной сфере (цифровизация) означают перевод в цифровой (электронный) формат всего комплекса учебно-методического сопровождения учебных дисциплин. По мнению Т. В. Никулиной и Б. Е. Стариченкова, целью такого перехода является создание общедоступных баз знаний для последующего переноса учебного процесса в глобальную сеть и использования для организации обучения мобильных и облачных технологий web 3.0 и интеллектуальных систем, широкого применения массовых открытых образовательных курсов [13]. Мы солидарны с точкой зрения названных авторов. О преимуществах цифровизации в научной литературе сказано очень много. Соответствующие публикации ориентированы в основном на экономическую сферу деятельности современного государств. Относительно образовательного процесса чаще всего в качестве преимущества указывается на объективный переход к более реальной и углубленной реализации принципа индивидуализации учебного плана, что значительно повышает степень учета законных интересов обучаемого.

Наряду с этим проявляет себя новый аспект цифровизации образования. Профессорско-преподавательский состав вуза должен быть хорошо подготовленным к работе в новых цифровых условиях с тем, чтобы обеспечить надлежащий уровень подготовки будущего педагога к работе в цифровых условиях довузовского образовательного учреждения. Организация и обеспечение подготовки (переподготовка) специалистов (учителей, профессорско-преподавательского состава и научных работников вузов), связанная с изменениями в структуре и содержании образовательного процесса, требует затрат времени и выделения значительных материально-технических и финансово-бюджетных ресурсов [14].

Исследователи Т. В. Никулина и Б. Е. Стариченков выделяют следующие основные направления применения информационно-коммуникационных технологий в образовательной деятельности:

- разработка педагогических программных средств различного назначения;
- разработка web-сайтов учебного назначения;
- разработка методических и дидактических материалов;
- управление реальными объектами;
- организация и проведение комплексных экспериментов с виртуальными моделями;
- осуществление целенаправленного поиска информации [13, с. 108].

В целом соглашаясь с приведенными основными направлениями, полагаем целесообразным расширить этот перечень еще одним очень важным направлением: разработка и внедрение цифровых форм контроля за уровнем остаточных знаний у обучаемого.

Преимуществами внедрения цифровых технологий, в том числе в образовательную сферу, признаются:

- надежность хранения; отсутствие необходимости в специализированных помещениях для хранения;
- простая и неограниченная возможность тиражирования;
- возможность автоматизированной обработки: формирования баз данных, обработки решений, исследований, проектирования и пр.;
- оперативная пересылка в любую точку (в том числе, с удостоверением подлинности документа);
- простой поиск нужной информации, возможность дистанционного доступа к ней [15, с. 53].

Есть основания полагать, что развитие и увеличение разрешительных способностей информационно-коммуникационных технологий объективно приведет как к расширению перечня направлений применения этих технологий в образовательном процессе, так и увеличению объемов их преимуществ. Данное обстоятельство потребует постоянного пополнения арсенала пользовательских навыков всеми участниками образовательного процесса, включая обучаемых, учителей, технический обслуживающий персонал, профессорско-преподавательский состав вуза.

3. Состояние и перспективы внедрения и развития цифровых технологий в образовательную среду в Казахстане

Золотое правило управления: вводя что-то новое, откажитесь от чего-то старого. Иными словами, новое должно приходить на смену тому, что уже становится препятствием на пути усовершенствования образовательного процесса, повышения его эффективности. Зачастую параллельное существование и применение в образовании старой и новой моделей управления и контроля, вопреки ожиданиям, снижает эффективность этой работы, ведет к потере качества образования. Вместо насаждения параллельно целесообразнее добиваться разумного сочетания проверенного временем старого и нового. Безоглядное наращивание объемов и направлений применения информацион-

но-коммуникационных технологий в образовательный процесс влечет к формированию и развитию негативных тенденций [16]. Как справедливо утверждает Б. Е. Стариченков, цифровизация не должна носить революционного характера и реализовываться с учетом приоритетов значимости отдельных мероприятий и возможности выполнения необходимых для них условий [15, с. 49].

Если исходить из данности о том, что в Казахстане основные приоритеты цифровизации сконцентрированы в экономической сфере страны, то цифровизация сферы образования – скорее элемент не столько производный от цифровизации экономики, сколько предшествующий последнему приоритету. Для цифровизации экономики необходимы соответствующие кадры, подготовка которых должна осуществляться на всех уровнях образования.

Принятие в 2013 году государственной программы «Информационный Казахстан -2020» [17] знаменует собой новый этап в цифровой трансформации страны. В соответствии с положениями раздела «Цифровизация кадров», отражающего результаты выполнения указанной госпрограммы, представляют интерес данные о достижениях в образовательной сфере (приведены по состоянию на апрель 2018 г.):

- начиная с 2017/2018 учебного года в ИКТ-специальности вузов дополнительно включены две новые педагогические специальности (Математика-Информатика и Физика-Информатика); в ТиПО (техническое и профессиональное образование) включена одна новая специальность (Программирование с квалификацией «Техник-программист»);

- цифровая грамотность населения достигла 76,2%.

Индикаторами выполнения госпрограммы к 2020 году были установлены следующие показатели:

- индикатор «8») - доля научно-образовательных учреждений, подключаемых к единой национальной научно-образовательной сети, должна быть доведена до 100%;

- индикатор «9») - уровень компьютерной грамотности населения должен составить 80%.

Одним из высоких результатов, достигнутых при реализации госпрограммы, по данным Developmentindex, является 52-е место среди 175 стран, которое Казахстан занимал в 2016 году в рейтинге стран по развитию информационно-коммуникационных технологий [18]. В 2022 году планировалась достижение уровня 30-го места.

Следующая государственная программа под названием «Цифровой Казахстан» была принята постановлением Правительства РК 12 декабря 2017 г. [19]. Она включала пять следующих основных направлений:

- 1. Цифровизация отраслей экономики;
- 2. Переход на цифровое государство;
- 3. Реализация цифрового Шелкового пути;
- 4. Развитие человеческого капитала;
- 5. Создание инновационной экосистемы.

В госпрограмме дано определение цифровой экономики, которая понимается как использование онлайн-возможностей и инновационных цифровых технологий как для крупных предприятий, так и для среднего и малого бизнеса [20]. Предполагался полный охват цифровизацией всей экономической сферы. Достижение этой цели было сопряжено с задачей подготовки специалистов нового формата с охватом всех звеньев и уровней обслуживания и предоставления услуг экономического характера.

Все направления в различной степени ориентированы на повышение качества образования. Так, в направлении «2» была поставлена задача создания «умных» городов. Для ее решения было определено 5 приоритетов, среди которых обозначено образовательные KPI (Key Performans Indicators) равным 7-и, основанном на реализации 16-ти инициатив. В качестве достижений показано увеличение в 2019 году количества образова-

тельных грантов с 60 до 674 по специальности «Системы информбезопасности». В процессе реализации направления «4» достигнуты следующие результаты (по состоянию на начало 2019 года):

- в 3-4 классах внедрен предмет «Основы программирования»;
- в школах: создано 1826 кабинетов робототехники, 1746 IT-классов, 447 STEM-лабораторий;
- открыто 24 IT-лицеев;
- в колледжах и вузах: разработана и внедрена в образовательный процесс 91 образовательная междисциплинарная программа, осуществлен выпуск 40 тыс. IT-специалистов;
- курсами повышения цифровой грамотности населения охвачено 4,3 млн. человек.

Согласно приоритетам госпрограммы «Цифровой Казахстан», внедрение ИКТ определяет сегодня развитие науки, образования, экономической и социальной сфер [19]. Достижение поставленных в связи с цифровизацией Казахстана целей, осложнено следующими факторами:

- а) уровень знаний и обладания навыками по применению профессиональных программных обеспечений, ресурсов и новых технологий персоналами соответствующих субъектов образовательной сферы еще не достиг надлежащего уровня;
- б) социальные запросы части реализации узкоспециализированной компьютерной грамотности не нашли соответствующего удовлетворения;
- в) уровень развития методологии и принципов отбора содержания образования для подготовки специалистов в области ИКТ значительно отстает от уровня развития традиционной методологии;
- г) неразработанность необходимой системы адаптации, отсутствие профессиональных стандартов, соответствующих критериям международных стандартов;
- д) недостижение необходимого качества квалификационных требований, которым должны соответствовать специалисты в области ИКТ;
- е) неудовлетворительная скорость интернет-соединения.

Эти недостатки имеют тенденцию к количественному накоплению с последующим перерождением в отрицательное качество, способны отбросить страну назад в то время, когда весь цивилизованный мир стремится не сбавлять темпов поступательного развития на основе освоения и внедрения во все сферы жизни и деятельности социума цифровых технологий. Преодоление этих препятствий не исчерпывает проблемы. Преодоление одних может вызвать к жизни новые виды препятствий.

Исходя из сказанного выше, полагаем целесообразным для достижения поставленных целей определить актуальные задачи, решение которых будет способствовать более результативному преодолению означенных и последующих препятствий.

Важнейшей задачей в данном контексте является подготовка педагогических кадров, обладающих надлежащей профессиональной квалификацией, позволяющей на всех уровнях и ступенях образования осуществлять подготовку специалистов для работы в условиях широкого применения цифровых технологий. Решение этой задачи можно условно разделить на два направления: первое направление – организация работы по компьютерному всеобучу для повышения уровня общей компьютерной грамотности населения, что значительно поднимет уровень доступности сферы услуг для граждан; второе направление – организация работы по повышению уровня компьютерной грамотности для контингента, осуществляющего отраслевые функции (например, для представителей малого и среднего бизнеса, государственных служащих, работников банковской сферы, школьных учителей, преподавателей вузов и научных работников и др.).

Второе направление имеет непосредственное отношение к высшему педагогическому образованию. В качестве средств, способов и приемов реализации данного направления в современных условиях может выступать комплекс мероприятий, выработанных практикой применения в образовательном процессе цифровых технологий. Мероприятия условно можно подразделить на две группы: 1) мероприятия общего характера, проведение которых целесообразно как для среднего образования и ТиПО, так и для вузов и научных учреждений; 2) мероприятия специального характера, реализация которых требует не столько общей компьютерной грамотности, а сколько наличия целенаправленного профессионального уровня навыков и специальных знаний в области ИКТ.

К мероприятиям общего характера, применимым для работы по повышению уровня компьютерной грамотности контингента, осуществляющего отраслевые функции, могут быть отнесены:

- разработка и внедрение образовательных программ, корреспондирующих с профессиональными стандартами, принятыми в сфере ИКТ;
- разработка и внедрение отраслевых квалификаций на основе четкого разграничения специальностей, имеющих отношение к ИКТ;
- принятие профессиональных стандартов, сопряженных с применением ИКТ.

К специальным мероприятиям, применимым для работы в условиях педагогических вузов, могут быть отнесены:

- обеспечение системного развития и внедрения цифровых научно-образовательных ресурсов, основанных на мультимедиа-технологиях, исключающих элементы случайности в процессе выбора той или иной цифровой модели;
- приведение действующих стандартов в сфере образования в соответствие с аналогичными международными стандартами;
- опережающее оснащение функционирующих при вузах студенческих исследовательских лабораторий современным оборудованием, рекомендуемым к применению в области ИКТ. Оснащение и его своевременную замену осуществлять на основе постоянного мониторинга качества оборудования на предмет его соответствия требованиям, предъявляемым в конкретном временном отрезке, с тем чтобы вузовское оснащение не отставало от школьного оснащения;
- определение концептуальных подходов, обеспечивающих дозированный, последовательный и разумный перевод образовательных процедур, входящих в общую систему образовательного процесса, в электронный формат. Исключить тотальный перевод образовательного процесса в электронный формат, оставляя достаточную нишу для дальнейшего развития и укрепления общечеловеческих коммуникативных (не коммуникационных) ценностей;
- проведение на постоянной основе курсов повышения квалификации преподавателей и научных работников вузов по выработке навыков работы с новыми моделями применения разрешительных способностей объектов ИКТ;
- проведение комплексных научных исследований по изучению физиологической, психологической и педагогической обоснованности новых методов организации и ведения учебного процесса на основе применения ИКТ [17, с. 56];
- включение в учебно-методические комплексы дисциплин (УМКД) параметров применения ИКТ допускать только и исключительно на основе дидактической целесообразности;
- пересмотр и корректировка вузами собственной внутренней документации, устанавливающей порядок, условия и основания для применения ИКТ в образовательном процес

Два очень важных, на наш взгляд, положения содержалось в госпрограмме «Цифровой Казахстан» в рамках 4-го направления, связанного с развитием человеческого

капитала. Во-первых, указывалось, что в образовательной сфере разрабатываемые и применяемые методики цифровизации, перехода на электронный формат должны быть переменными, а преподаватели обязаны быть не только высокопрофессиональными, но и непрерывно повышать свою квалификацию как методическую, так и производственную. Во-вторых, будущее образование – это смешанное образование, то есть симбиоз очных и сетевых форм обучения с разной степенью вовлечения в образовательный процесс. Смешанная форма в перспективе станет доминирующей в среднем образовании. В противном случае влияние ИКТ на формирование человеческого капитала будет отрицательным [18]. Экстраполируя данные положения в сферу высшего педагогического образования, можно утверждать, что процесс подготовки педагогов высшей квалификации также должен отвечать требованиям, вытекающим из смешанной формы образования, предполагающей разумное сочетание традиционных методик и методов с новейшими моделями ИКТ.

Результаты.

1. Пилотажный исторический экскурс в этапы формирования, становления и развития цифровых технологий показал, что проникновение цифровизации и роботизации практически во все сферы жизни и деятельности – неизбежное, ожидаемое и необходимое проявление достижений НТР. Наряду с этим, нерациональная тотальная экспансия цифровизации таит в себе угрозу превратиться в неконтролируемый феномен, трансформирующийся в планетарное явление, способное оказать негативное воздействие на целостность и нерушимость *Nomos* *aripense*.

2. Цифровизация экономики, являясь стратегическим приоритетом в современной государственной политике, предполагает подготовку педагогических кадров высшей квалификации, отвечающей актуальным запросам экономической сферы. Это означает, что выпускник средней школы, избравший будущую профессию, имеющую отношение к экономической области, должен свободно ориентироваться в вузовской информационно-образовательной среде. Информационно-образовательная среда вуза должна стать стартовой площадкой для специалиста в процессе его профессионального становления и развития как специалиста, способного оперативно адаптироваться к новым цифровым условиям.

2. Подготовка педагогических кадров в современных условиях требует рациональной трансформации методологических, дидактических, методических, материально-технических, нормативно-правовых основ образовательного процесса, формирования новых моделей образовательных программ, учитывающих особенности включения информационно-коммуникационных технологий в контрольно-управленческую и познавательно-воспитательную деятельность педагогического вуза. При этом должны быть сохранены все аксиологические начала, присущие педагогике как науке о воспитании и обучении человека.

3. Темпы цифровизации образовательной среды в Казахстане значительно опережают эти процессы в иных странах постсоветского пространства. Практика внедрения новых технологий в образовательный процесс высветила отдельные факторы, которые оказывают негативное воздействие на личность как на индивидуальном, так и на коллективном уровнях. Анализ этих факторов свидетельствует о том, что цифровизация не способна заменить традиционное, живое человеческое общение. Процессы цифровизации в образовательной сфере должны протекать под контролем аналитиков из числа педагогов, психологов, социологов, осуществляться в правовом поле и строиться на принципах разумного дозирования и полной безопасности личности во всех возможных ракурсах.

4. Профилактическое прогнозирование формирования, а также непосредственное выявление зон рисков, обусловленных применением ИКТ в образовательной среде, с целью последующего эффективного противодействия этим рискам, должно означать

избирательность подхода к выбору моделей ИКТ, внедряемых в образовательную среду.

Список использованных источников

1. Концепция правовой политики Республики Казахстан до 2030 года. - Утверждена Указом Президента РК от 15.10.2021 г. № 674//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000674> (дата обращения: 10.09.2022 г.).
2. Концепция развития государственного управления в Республике Казахстан до 2030 года//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2100000522> (дата обращения: 10.09.2022 г.).
3. Стрекалова Н. Б. Риски внедрения цифровых технологий в образовании//Вестник Самарского университета. История, педагогика, филология. Том 25, № 2, 2019. – С. 84-88.
4. Велихов Е. П. Об организации в Академии наук СССР работ по информатике, вычислительной технике и автоматизации: Доклад на Годичном собрании АН СССР//Вестник АН СССР. – 1983, № 6. – С. 24-31. // https://www.ras.ru/rasherald/rasherald_articleinfo (дата обращения: 11.09.2022 г.).
5. Концепция информатизации общества (обобщенный вариант)//Информационное общество. – 1990. Вып. 5. – С. 6-32.
6. Электронный ресурс: // [https:// emag.iis.ru/arc/emag.nsf/BPAEng](https://emag.iis.ru/arc/emag.nsf/BPAEng) (дата обращения: 11.09.2022 г.).
7. Спивак М. В. Цифровизация образования как одно из направлений образовательной политики СССР в 1980-е годы//[https:// nsportal.ru/shkola/informatika-i-ikt/library/2014/11/03](https://nsportal.ru/shkola/informatika-i-ikt/library/2014/11/03) (дата обращения: 12.09.2022 г.).
8. Гендина Н. И., Колкова Н. И., Скипер И. Л., Стародубова Г. А. Формирование информационной культуры личности в библиотеках и образовательных учреждениях: Учебно-методическое пособие. – М.: Школьная библиотека, 2003.
9. Об образовании в Российской Федерации -Закон Российской Федерации от 29.12.2012 г. № 273-ФЗ//https://www.consultant.ru/cons_doc_LAW_14074 (дата обращения: 11.09.2022 г.).
10. Об образовании – Закон Республики Казахстан от 27.07.2007 г. № 319-III.//<https://adilet.zan.kz/rus/docs> (дата обращения: 11.09.2022 г.).
11. Кодекс Республики Беларусь об Образовании – от 13.01.2011 г. № 243-3//https://kodeksy-by.com/kodeks_ob_obrazovanii (дата обращения: 11.09.2022 г.).
12. Об образовании – Закон Кыргызской Республики от 30.04.2003 г. № 92//<https://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru> (дата обращения: 12.09.2022 г.).
13. Никулина Т. В., Стариченко Б. Е. Информатизация и цифровизация образования: понятия, технологии, управление/ Т. В. Никулина, Б. Е. Стариченко. – Текст: непосредственный//Педагогическое образование в России. – 2018. - № 8. - С. 107-113.
14. Хведелидзе Т. Б., Толеубекова Б. Х., Сайлмбаева Ж.Ю. Зоны рисков, формирующихся в высшей образовательной среде (на примере высшего педагогического образования)/ Т. Б. Хведелидзе, Б. Х. Толеубекова, Ж. Ю. Сайлмбаева. – Текст: непосредственный //Путь науки. – 2022. - № 10 (104).
15. Стариченко Б. Е. Цифровизация образования: иллюзии и ожидания/ Б. Е. Стариченко. – Текст: непосредственный//Педагогическое образование в России. – 2020. - № 3. - С. 49-58. - DOI 10.26170/ro20-03-05. (дата обращения: 22.09.2022 г.).
16. Толеубекова Б. Х., Хведелидзе Т.Б., Сайлибаева Ж.Ю. Внедрение цифровых технологий в вузе: тенденции и риски (по материалам Республики Казахстан)//Хабаршы/ВестникКазНПУ имени Абая. Серия Юриспруденция. 2022, № 3 (69).
17. Информационный Казахстан -2020: Государственная программа. – Утверждена Указом Президента РК от 08.01.2013 г. № 464//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1300000464>. Утратила силу Указом Президента РК от 05.05.2018 г. № 681. (дата обращения: 23.09.2022 г.).
18. Электронный ресурс:<https://strategy2050.kz/ru/news/51190> (дата обращения: 23.09.2022 г.).
19. Цифровой Казахстан: Государственная программа. – Утверждена постановлением Правительства РК от 12.12.2017 г. № 827.//<https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827>. Утратила силу постановлением Правительства РК от 17.05.2022 г. № 311. (дата обращения: 23.09.2022 г.).

20. Электронный ресурс: <https://digitalkz.kz/o-programme> (дата обращения: 23.09.2022 г.).

Сведения об авторах

Толубекова Б.Х. – заң ғылымдарының докторы, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті тарих және құқық институты құқықтану кафедрасының профессоры.

Хведелидзе Т.Б. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан.

Сайлибаева Ж.Ю. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Тарих және құқық институты, Құқықтану кафедрасының қауым.профессоры, з.ғ.к., Алматы қ., Қазақстан.

Толубекова Б.Х. – доктор юридических наук, профессор кафедры Юриспруденция Института истории и права Казахского национального педагогического университета им. Абая.

Хведелидзе Т.Б. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан.

Сайлибаева Ж.Ю. – к.ю.н., асс.профессор кафедры юриспруденции Института истории и права КазНПУ имени Абая. г.Алматы, Казахстан.

Toleubekova B.Kh. – Doctor of Law, Professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of History and Law of the Abai Kazakh National Pedagogical University.

Khvedelidze T.B. - Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan.

Sailibayeva Zh.Yu. – Candidate of Law, associate professor of the Department of Jurisprudence of the Institute of history and law KazNPU named after Abai. Almaty, Kazakhstan.

Г.В. Курбанова¹

¹Алматинская академия МВД Республики Казахстан имени Макана Есбулатова,
Алматы, Республика Казахстан

ЯЗЫК И МЕЖКУЛЬТУРНАЯ КОММУНИКАЦИЯ

В статье представлено общее понимание языка и коммуникации между представителями разных культур в современном мире. Язык выступает в качестве основного средства общения между людьми. С точки зрения его коммуникативной функции он может быть назван основным средством общения. Межкультурная коммуникация определяется также, как общение между носителями разных культур, когда их различия приводят к тем или иным трудностям. Более того, довольно известным пониманием межкультурной коммуникации является ее понимание с точки зрения совокупности отношений между представителями разных культур. Анализируется роль и место языка в системе межкультурной коммуникации и обеспечении межкультурного согласия. Приводится ряд правил, направленных на использование языка для обеспечения успешного межкультурного общения.

Ключевые слова: язык, коммуникация, межкультурная коммуникация, общение, взаимодействие, межкультурное взаимодействие, система межкультурной коммуникации.

Тіл және мәдениетаралық байланыс

Мақалада қазіргі әлемдегі әртүрлі мәдениет өкілдері арасындағы тіл мен қарым-қатынас туралы жалпы түсінік берілген. Тіл адамдар арасындағы қарым-қатынастың негізгі құралы ретінде әрекет етеді. Оның коммуникативті қызметі тұрғысынан оны қарым-қатынастың негізгі құралы деп атауға болады. Мәдениетаралық қарым-қатынас сонымен қатар әртүрлі мәдениеттердің тасымалдаушылары арасындағы қарым-қатынас ретінде анықталады, олардың айырмашылықтары белгілі бір қиындықтарға әкеледі. Сонымен қатар, әртүрлі мәдениет өкілдері арасындағы қатынастар жиынтығы тұрғысынан түсіну мәдениетаралық коммуникацияның түсінігі болып табылады. Мәдениетаралық коммуникация жүйесіндегі және мәдениетаралық келісімді қамтамасыз етудегі тілдің рөлі мен орны талданады. Табысты мәдениетаралық қарым-қатынасты қамтамасыз ету үшін тілді қолдануға бағытталған бірқатар ережелер келтірілген.

Түйінді сөздер: тіл, коммуникация, мәдениетаралық коммуникация, қарым-қатынас, өзара әрекеттесу, мәдениетаралық өзара әрекеттесу, мәдениетаралық коммуникация жүйесі.

Language and intercultural communication

In this paper is presented a common understanding of language and communication between representatives of different cultures in the modern world. Language acts as the main means of communication between people. From the point of view of its communicative function, it can be called the main means of communication. Intercultural communication is also defined as communication between speakers of different cultures, when their differences lead to certain difficulties. Moreover, a fairly well-known understanding of intercultural communication is its understanding in terms of the totality of relations between representatives of different cultures. The role and place of language in the

system of intercultural communication and ensuring intercultural harmony is analyzed. A number of rules are given aimed at using language to ensure successful intercultural communication.

Keywords: language, communication, intercultural communication, communication, interaction, intercultural interaction, intercultural communication system.

Введение. Язык как социальное явление рассматривается как знаковый механизм общения, система дискретных знаков, служащих для общения и способных выразить всю совокупность представлений человека о мире.

Любой язык, аккумулируя опыт народной жизни во всей ее полноте и разнообразии, является и действительным его сознанием. Каждое новое поколение, каждый представитель конкретного этноса, осваивая язык, приобщается через него к коллективному опыту, коллективному знанию об окружающей действительности, общепринятым нормам поведения, отвергаемым или принимаемым народом оценкам, социальным ценностям. Из этого следует, что язык не может не влиять на опыт конкретного индивида, его поведение, культуру. Под явным или неявным воздействием литературного языка, его установлений, традиций находятся все сферы жизнедеятельности человека, и ее успешность в немалой степени зависит от того, в какой языковой среде проходит жизнь человека, как он освоил родной язык. Именно в языке запечатлен весь познавательный опыт народа, его морально-этические, социально-эстетические, художественные и воспитательные идеалы. Язык хранит историю движения народа по пути цивилизации, он отражает характер народа, его симпатии и антипатии, связи с соседними народами. Исторически сложившаяся совокупность этнокультурных норм и ценностей не только образует культуру этнической общности, но она становится главным звеном национального своеобразия этноса, его национального самосознания.

Цель исследования. Для настоящего исследования особенно важно выделение таких этнокультурных норм, как общность и стабильность культурных ценностей, в том числе и языка. Отдаленность же этносов друг от друга формирует различную степень субъективной близости. В языкознании начала XX века разделяли понятия "язык" и "речь", отделили социальное от индивидуального, исторически развивающуюся систему языка и особую деятельность человека.

Задачи исследования. Разграничение языка и речи необходимо учитывать при обсуждении роли (употребления, назначения, использования) языка в человеческом обществе, в становлении личности, образовании ее. Считая существенной роль языка для выражения чувств, эмоций, для воздействия на личность и формирования ее, к этим двум функциям (то есть функция коммуникативная - функция общения, и когнитивная - познавательная) добавляют третью: одни ученые - эмоциональную (функцию воздействия), другие - директивную (функцию формирования личности). Эти три функции языка (общения, познания и воздействия), называемые базовыми, взаимодействуют в разных актах речи, в разных текстах, проявляясь в них в разной степени. Представители герменевтики (искусства толкования текстов), рассматривая язык как способ существования человека, считая, что люди живут словами и в словах, особое внимание обращают на побудительную и оценочную функции языка. С этих позиций, эмоциональное, этическое, эстетическое воздействие слова, его потенциальная убеждающая сила, внушение и оценка, побуждение и управление обнаруживают свою приоритетную значимость для деятельности человека в управлении и коммерции, в учебно-воспитательной сфере и художественной, религиозной и политической и т. д. Основные функции языка осознаются его носителями на интуитивном уровне. Речевой опыт, языковая практика дают знания об языке, правилах его использования, законах его функционирования в речи.

Обсуждение. Коммуникация — акт или процесс передачи информации другим людям или живым существам, «связь между двумя или более индивидами, основанная на взаимопонимании или противопоставлении, сообщение информации одним лицом другому или ряду лиц» с тем или иным результатом [1].

Понятие межкультурной коммуникации было введено в 1950х американским культурным антропологом Эдвардом Холлом в рамках разработанной им по заданию Государственного департамента США программы адаптации американских дипломатов и деловых людей за рубежом. Г. Трейгер и Э. Холл этим понятием обозначили «идеальную цель, к которой должен стремиться человек в своем желании как можно лучше и эффективнее адаптироваться к окружающему миру» [2].

Первоначально для описания межкультурной коммуникации использовалось классическое понимание культуры как более или менее стабильной системы осознанных и бессознательных правил, норм, ценностей, структур, артефактов, составляющих национальную или этническую культуру.

Как научная дисциплина, межкультурная коммуникация находится в стадии формирования и отличается двумя характерными особенностями: *прикладным* характером (цель – облегчение коммуникации между представителями различных культур, снижение конфликтного потенциала) и *междисциплинарностью*.

Когда говорят о взаимодействии культур, речь идет о контактах между крупными группами людей (культурами и субкультурами). В современных условиях развитие культурных связей происходит в самых разных сферах человеческой жизни — туризме, спорте, личных контактах и т.д. Кроме того, происшедшие в мире в последние годы социальные, политические и экономические изменения привели к масштабной миграции народов, их переселению, смешению и столкновению.

В результате этих процессов все больше людей преодолевают культурные барьеры, которые раньше их разделяли. Они вынуждены знакомиться с чужими культурами, вливаться в них. Поэтому реально взаимодействие культур осуществляется именно через контакты между отдельными людьми. По сути именно они представляют процесс межкультурной коммуникации.

Выделяют четыре основные формы межкультурной коммуникации – прямую, косвенную, опосредованную и непосредственную.

При прямой коммуникации информация адресована отправителем непосредственно получателю и может осуществляться как в устной форме, так и в письменной. При этом наибольший эффект достигается посредством устной речи, сочетающей вербальные и невербальные средства.

В косвенной коммуникации, которая носит преимущественно односторонний характер, информационными источниками являются произведения литературы и искусства, сообщения радио, телевизионные передачи, публикации в газетах и журналах и т.п.

Опосредованная и непосредственная формы коммуникации различаются наличием или отсутствием промежуточного звена, выступающего в роли посредника между партнерами. В качестве посредника может выступать человек, техническое средство. Коммуникация, опосредованная техническими средствами, может оставаться прямой (разговор по телефону, переписка по электронной почте), но при этом исключается возможность использования невербальных средств.

В межкультурной коммуникации принято выделять внутренний и внешний контекст коммуникации. В качестве внутреннего контекста выступают совокупность фоновых знаний, ценностные установки, культурная идентичность и индивидуальные особенности индивида. К этому контексту можно отнести настрой, с которым коммуникант вступает в общение и который составляет психологическую атмосферу коммуникации.

Внешний контекст коммуникации составляют время, сфера и условия общения. Для межкультурной коммуникации важным обстоятельством является место проведения коммуникации, определяющее фон коммуникативного процесса. Так, коммуникант, находящийся на своей территории, чувствует себя более комфортно и лучше ориентируется в пространстве собственной культуры, чем иностранец. Характер коммуникации на рабочем месте и дома будет различаться по степени углубления в бытовую культуру и влияния личностных факторов.

Временной контекст – это хронологический период, в котором происходит коммуникативная ситуация. В различные периоды времени взаимоотношения между участниками (партнерами) коммуникации складываются по-разному. Хронологически различают коммуникации: одновременные, которые происходят путем личных контактов, по телефону, сети Интернет в режиме on-line, и разновременные — все остальные коммуникативные ситуации.

В XXI веке межкультурная коммуникация является неотъемлемой частью жизни любого человека. Это обусловлено происходящими процессами глобализации экономического, политического и культурного аспектов сотрудничества. В связи с этим, изучение особенностей и факторов, способствующих эффективной межкультурной коммуникации является перспективным и актуальным направлением научных исследований. Прежде всего, это необходимо для обеспечения эффективной коммуникации между представителями разных культур для всеобщего развития и способствования сотрудничеству. В современном мире взаимодействие разных культур выступает в качестве средства сохранения культурных различий и культурного многообразия. Ни одна из культур нашего мира не существует сама по себе и изолированно. На протяжении всего исторического развития происходил непрерывный обмен культурными достижениями между представителями разных народностей. На этот счет, известный отечественный ученый – Н.В. Кокшарова, отмечает, что межкультурное взаимодействие носит двусторонний характер, то есть представляет собой взаимообусловленный двусторонний процесс, в рамках которого осуществляется изменение состояния, содержания и функций одной культуры, под влиянием воздействия другой. В наши дни межкультурная коммуникация понимается с разных точек зрения. Так, под межкультурной коммуникацией принято понимать межперсональную коммуникацию в специальном контексте, когда имеет место культурное отличие ее участников.

Межкультурная коммуникация определяется также, как общение между носителями разных культур, когда их различия приводят к тем или иным трудностям. Более того, довольно известным пониманием межкультурной коммуникации является ее понимание с точки зрения совокупности отношений между представителями разных культур. Классическое определение феномена межкультурной коммуникации обнаруживается в рамках книги Е. М. Верещагина и В. Г. Костомарова «Язык и культура», где под ним понимается адекватное взаимопонимание двух участников коммуникативного акта, принадлежащих к разным национальным культурам [3].

При этом какие-либо изменения действительности приводят к обязательным соответствующим изменениям в культуре, что в свою очередь отражается непосредственно в самом языке. В связи с этим можно сказать о том, что в случае изменения действительности изменениям подвергаются и национально-культурные стереотипы, а также язык.

Такой подход не учитывает довольно значимую проблему влияния языка на культуру. В рамках следующего подхода рассматривается несколько обратное воздействие языка на культуру. В частности, В. Гумбольдт систематизировал имеющиеся представления о языке, как картине мира, которые способствовали развитию многочисленных теорий, включая теорию лингвистической относительности. Первоначально основные положения этой теории были сформулированы американским антропологом Ф. Боасом,

который занимался изучением соотношения языка и культуры. В результате многолетних исследований ученый пришел к выводу, что культура не может быть понята без знания ее языка. По его мнению, знание языков выступает важным проводником к полному пониманию обычаев и верований людей, а чисто исследование чисто лингвистического характера является неотъемлемой частью скрупулезного исследования психологии народов мира.

Имеется также и третий подход, который основан на взаимосвязи и взаимодействии языка и культуры, в рамках которого язык представляется составной частью культуры, наследуемой от предков и выступает в качестве основного инструмента усвоения культуры. Так, с точки зрения С. Г. Тер-Минасова язык является орудием познания, передачи информации, выступает носителем культуры, поскольку отражает мир, хранит и передает знание об этом мире, формирует носителя языка [4].

В рамках настоящей статьи соотношение языка и культуры рассматривается нами с точки зрения третьего подхода, поэтому взаимоотношения между языком и культурой рассматриваются нами как отношение части и целого. Язык является и компонентом, и одновременно орудием культуры. Однако, в то же время он носит автономный по отношению к культуре характер и может рассматриваться как независимая автономная семиотическая система. Пожалуй, одним из главных и основных свойств языка является его универсальность, которая позволяет реализовать внутрикультурное и межкультурное общение.

Язык выступает в качестве основного средства общения между людьми. С точки зрения его коммуникативной функции он может быть назван основным средством общения.

Вместе с этим язык является основным носителем и мощным транслятором культуры. Так, посредством языка могут выражаться все компоненты культуры. В процессе эволюции культуры она предстает как средство межчеловеческой коммуникации и общения в пространстве и времени. Главным средством общения выступает язык, в котором большинство исследователей видит наиболее отличительный признак культуры. Вне языка не существует культуры, а культура на каждом этапе своего развития символически оформляется, находит свое выражение, в первую очередь именно в языке.

Выводы и заключение

Обобщая проведенный анализ мы можем отметить, что в культурологической литературе значение языка оценивается прежде всего, как:

- зеркало культуры, отражающее не только реальный мир, который окружает человека, но и ментальность народа, его национальный характер, обычаи, традиции, систему норм и ценностей, а также картину мира в целом;
- кладовая, копилка культуры, поскольку все знания, умения, материальные и духовные ценности, которые веками накапливались народом, хранятся в его языковой системе
- фольклоре, книгах, в устной и письменной речи;
- носитель культуры, поскольку именно посредством языка обеспечивается ее передача от одного поколения к другому.

Так, дети, в процессе инкультурации, вместе с овладением языком, осваивают обобщенный опыт предыдущих поколений; – инструмент культуры, обеспечивающий формирование личности, которая именно посредством языка воспринимает менталитет, традиции, обычаи народа, а также специфический культурный образ мира.

В связи с тем, что язык является ведущим средством коммуникации, благодаря которому происходит контакт между отдельными лицами на основе знания и понимания двух языков и культур. Обобщая данное высказывание, мы вправе утверждать, что без знания вторичной, культурной среды никакая коммуникация вообще невозможна. В связи с этим, при осуществлении межкультурного общения следует придерживаться

некоторых языковых правил, которые обеспечат ее эффективность. Прежде всего, следует отметить, что в рамках межкультурной коммуникации недопустимым является использование сленговых понятий и идиом, подбор слов следует осуществлять так, чтобы они передавали максимально денотативное значение. Следует проявлять особое внимание к собеседнику, представителю другой культуры, выяснять и разъяснять не вполне понятные ему слова. Кроме того, следует помнить о том, что в некоторых языках неправильно поставленное ударение и неверная интонация могут в корне изменить сущность и смысл произнесенного предложения.

Таким образом, язык занимает ведущее место в системе межкультурной коммуникации, обеспечивает успешность и эффективность межкультурного общения. Проведенный анализ позволил увидеть заметную параллель в коммуникативном взаимодействии между людьми и говорить о том, что язык навязывает человеку свое видение мира, культуры другого этноса и играет определяющую роль в обеспечении межкультурного согласия.

Список использованных источников

1. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие). – М.: Слово/Slovo, 2000. — 624 с.
2. Мильнер Б. З. Теория организации / 2-е изд., перераб. и доп.. – М.: Инфра-М, 2000. – 480 с. – (Высшее образование).
3. Верещагин Е. МЛ, Костомаров В. Г. 31 Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Рус. яз., 1990 (Библиотека преподавателя русского языка как иностранного).— 246 с
4. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие). – М.: Слово/Slovo, 2000. – 624 с.

Сведения об авторе

Курбанова Гульнара Владиновна – старший преподаватель кафедры профессионально-психологической подготовки и управления ОВД Алматинской академии МВД Республики Казахстан им.М. Есбулатова полковник полиции.

Курбанова Гульнара Владиновна – Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясы М. Есболатов атындағы Кәсіби психологиялық даярлық және ІО басқару кафедрасының аға оқытушысы, полиция полковнигі.

Kurbanova Gulnara Vladinovna – Senior lecturer of the Department of Professional Psychological Training and Management of the Internal Affairs Bodies of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M.Yesbulatov police colonel.

Д.Ж. Белхожаева¹

¹Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар, Қазақстан Республикасы

ЖОҒАРЫ МЕКТЕП ОҚЫТУШЫЛАРЫНЫҢ МӘРТЕБЕСІ: ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕЛУІН САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ

Мақалада жоғарғы мектеп оқытушыларының құқықтық жағдайын заңнамалық реттеудің жинақталған халықаралық тәжірибесі қарастырылады. Қазақстан Республикасының қолданыстағы білім беру заңнамасындағы педагог қызметкердің, ЖОО оқытушыларының құқықтық мәртебесінің ерекшеліктерін тікелей қозғайтын мәселелер кешені жан-жақты талданылды. Жұмыстың мақсаты – жоғары мектеп оқытушыларының құқықтық мәртебесінің ерекшелігін анықтау. Жоғары мектеп оқытушыларының құқықтық мәртебесі оның еңбек-құқықтық мәртебесімен салыстырылады. Жоғары оқу орнының оқытушысы білім алушылармен азаматтық-құқықтық қатынастарда тұрмайтындығы атап өтілді. Бұл қатынастар ЖОО мен білім алушы арасында пайда болады және дамиды, ал ЖОО мен оқытушы арасында еңбек құқықтық қатынастары туындайды. Зерттеудің жетекші әдісі – жоғары білім беруді құқықтық реттеу мәселелеріне арналған нормативтік құқықтық актілер мен әдеби дереккөздерді талдау әдісі.

Түйінді сөздер: Білім туралы заңнама, білім беру қызметі, жоғарғы оқу орны, педагогикалық қызметкер, оқытушы, құқықтық мәртебе, академиялық құқықтар мен міндеттер.

Статус преподавателей высшей школы: сравнительный анализ правового регулирования

В статье рассматривается накопленный международный опыт законодательного регулирования правового положения педагогических работников. Рассмотрен комплекс вопросов, непосредственно затрагивающих в действующем образовательном законодательстве Республики Казахстан правовой статус педагогического работника, особенности правового статуса преподавателей вуза. Цель работы – определить специфику правового статуса преподавателей высшей школы. Правовой статус преподавателей высшей школы сравнивается с его трудовым статусом. Отмечается, что преподаватель вуза не состоит с обучающимися в гражданско-правовых отношениях. Данные отношения возникают и развиваются между вузом и обучающимся, а между вузом и преподавателем существуют трудовые правоотношения. Ведущим методом исследования является метод анализа нормативно-правовых актов и литературных источников, посвящённых вопросам правового регулирования высшего образования.

Ключевые слова: законодательство об образовании, образовательная деятельность, педагогический работник, преподаватель, правовой статус, академические права и обязанности.

Status of higher school teachers: comparative analysis of legal regulation

The article examines the accumulated international experience of legislative regulation of the legal status of teaching staff. The complex of issues directly affecting the legal status of a pedagogical worker in the current educational legislation of the Republic of Kazakhstan, the peculiarities of the legal status of university teachers are considered. The purpose of the work is to determine the specifics of the legal status of a higher school teacher. The legal status of a higher school teacher is compared with his labor law status. It is noted that the university teacher does not have civil relations with students. These relations arise and develop between the university and the student, and there are labor relations between the university and the teacher. The leading method of research is the method of analysis of normative legal acts and literary sources devoted to the issues of legal regulation of higher education.

Keywords: legislation on education, educational activities, teaching staff, teacher, legal status, academic rights and obligations.

Кіріспе. Білім-ғылым-өнеркәсіп жүйесіндегі негізгі тұлғалардың бірі - оқытушы. Ол аталған жүйенің барлық үш ішкі жүйесінен жұмыс істейді, оқу, әдістемелік, ғылыми-зерттеу және өндірістік жұмыстарды орындайды. Оқытушылар студенттерді оқытуда көмекші және студенттер қазіргі уақытта немесе болашақта қажет болуы мүмкін дағдыларды дамытатын өнімді оқу ортасын жасаушы болады. Осы жерден қазіргі уақытта оқытушы үшін студенттермен өзара әрекеттесудің тиімді дағдыларын таңдау, сондай-ақ қазіргі уақытта білім беру процесінде қолданылатын заманауи технологияларды білу маңызды болады.

Мемлекеттің білім беру саясатының басым міндеттерінің бірі - оқытушылардың кәсіби деңгейін арттыру және қазіргі өмірдің сұраныстарына сәйкес келетін педагогикалық корпусты қалыптастыру. Сонымен қатар, жоғары білімнің нормативтік құжаттарында оқытушылардың, әсіресе жоғары оқу орындарының оқыту процесінің болашақ мамандардың кәсіби қажеттіліктеріне барынша сәйкестігін қамтамасыз ету жөніндегі жауапкершілігін едәуір арттыратын жаңа талаптар белгілеу.

Елімізде педагог қызметкердің мәдени және рухани құндылықтарды сақтау мен таратудағы, жеке тұлғаны қалыптастырудағы ерекше рөлі танылады. Педагогикалық корпусқа қазіргі қоғамда мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық дамуының маңызды ресурстарының бірі ретінде маңыздылық беріледі.

Нәтижелер. «ЖОО-дағы оқытушы» мамандығы беделді және құрметті болып саналады. Бұл мамандық оқытушы ретінде ғылыми дәрежесі мен жұмыс өтілі болған жағдайда аға оқытушыға немесе профессорға дейін мансаптық өсуге мүмкіндік береді. Бұл лауазымда жұмыс істеу үшін үміткер біліктілік талаптарына сай болуы керек, арнайы дағдылар мен дағдыларға ие болуы керек, өз пәнін терең білуі керек және т. б. мұғалімнің кәсіби міндеттері кең: мұғалім семинарлар жүргізеді, әртүрлі (соның ішінде халықаралық ауқымда) іс-шараларға қатысады, ғылыми басылымдарда жарияланады және т.б.

Педагог қызметкердің құқықтық мәртебесі деп Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген құқықтар мен бостандықтардың (оның ішінде академиялық құқықтар мен бостандықтардың), еңбек құқықтарының, әлеуметтік кепілдіктер мен өтемақылардың, шектеулердің, міндеттер мен жауапкершіліктердің жиынтығы түсініледі.

Қазақстанда педагог қызметкерлердің қоғамдағы ерекше мәртебесі танылады және олардың кәсіби қызметін жүзеге асыруы үшін жағдайлар жасалады, құқықтар мен бостандықтар, олардың жоғары кәсіби деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қолдау шаралары, кәсіби міндеттерді тиімді орындау үшін жағдайлар, педагогикалық еңбектің әлеуметтік маңыздылығын, беделін арттыру ұсынылады.

Педагогикалық қызметтің ерекшелігі мен маңыздылығын ескере отырып, заң шығарушы еңбек заңнамасының жалпы нормаларымен қатар еңбекті құқықтық реттеудің бірлігі мен саралануы қағидатына сүйене отырып, осы санаттың қызметін арнайы нормалармен реттейтін, олардың ерекше құқықтық мәртебесін заңмен сипаттау қажет.

Талқылау. Осы орайда, А.П. Бердашкевич пен С.С. Клепиков «Жоғары мектептің құқықтық мәртебесін жаңғыртудың негізгі бағыттары» атты мақаласында: «мемлекет қоғамдағы педагог қызметкерлердің ерекше мәртебесін таниды және олардың кәсіби қызметін жүзеге асыру үшін қажетті жағдайлар жасауға міндеттенеді», - деп атап өтті [1, 34 б.]. Өкінішке орай, бүгінде жоғары мектептің педагог қызметкерлері әлеуметтік-кәсіби топ ретінде, жоғары білім беру және ғылыми әлеуетіне қарамастан, өздерінің әлеуметтік-кәсіби мәртебесінің төмендеу жағдайында болды, бұл олардың материалдық жағдайының, басқа кәсіби топтармен салыстырғанда өмір сапасының айтарлықтай

нашарлауынан, құлдырауынан көрінді, кәсіби беделге, демек, осы кәсіптің қоғам алдындағы маңыздылығының төмендеуімен сипатталуда.

Өздеріңіз білетіндей, жоғары мектептің негізгі ұғымдарының бірі – «мәртебе» (rank) ұғымы. Мәртебе ұғымы нені білдіреді? К.И. Вайсероның «Оқытушының мәртебесі тиімді басқарушылық білім беруді дамыту факторы ретінде», - атты мақаласында: «мәртебе» (лат. status-тұру, позиция) - адамның әлеуметтік және тұлғааралық қатынастар жүйесіндегі орнын, сондай-ақ оның басқа адамдарға әсер ету өлшемін білдіретін ұғым [2, 127 б.].

Мәртебе дегеніміз - белгілі бір рөлге, функцияға жататын санат, қатар, сынып. Ғылыми-педагогикалық кадрлардың мәртебесі жалпы, ерекше белгілермен де, әр елдің ғылыми-педагогикалық кадрларының мәртебесінің ерекше ерекшелігін анықтайтын спецификаторлармен де сипатталады. Оқытушы мәртебесінің жалпы белгілеріне, біріншіден, заңда зерттеу спецификаторының көмегімен құрылған зерттеуші ғалымның мәртебесіне ұқсас лауазым көрсетілген. Мұндай атаққа педагог-зерттеуші (орнына - ғылыми қызметкер) жатады. Бұл атақ университеттерде немесе оның ұқсас мекемелерінде әдетте оқытушыларға қатысты қолданылады, олардың көпшілігі ғылыми зерттеулермен айналысады. Зерттеуді ғылыми жетекшімен бірге жүзеге асыратын педагогтерге қатысты пайдаланылады. Екіншіден, университетте тәлімгерлер (tutor) білім алушылардың академиялық жетістіктеріне жауапты адам ретінде ерекше рөл атқарады.

ТМД-ға қатысушы мемлекеттер Парламентаралық Ассамблеясының жиырма жетінші жалпы отырысында қабылданған білім беру қызметкерінің мәртебесі туралы модельдік заңға сәйкес білім беру қызметкерінің, оның ішінде ғылыми-педагогикалық қызметкердің құқықтық мәртебесі – білім беру жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуына байланысты мамандандырылған қызметпен айналысатын адамның заңды түрде бекітілген жағдайын білдіреді.

ЖОО оқытушысының құқықтық мәртебесі білім беру қызметін реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттарда бекітілген. Бұл құжаттарда оқытушының орны мен ролі анықталған, оның лауазымдық міндеттері мен құқықтары тұжырымдалған. Білім беру жүйесін тиімді құқықтық реттеуді толық көлемде қамтамасыз ететін тұрақты заңнаманың болуы осы жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуының қажетті шарты болып табылады. Ол әрине, 2007 жылғы 27 шілдедегі «Білім туралы» Қазақстан Республикасының № 319 Заңы (бұдан әрі – Білім туралы заңы) [3]. «Білім туралы» заң білім беру саласындағы қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеуді жүзеге асыратын іргелі (базалық) заңнамалық акт ретінде әрекет етеді, білім беру саласында қолданылатын заңнамалық және заңға тәуелді нормативтік-құқықтық құжаттардың барлық кешеніне қатысты жүйе құраушы функцияны орындайды.

Қазақстан Республикасындағы білім туралы қолданыстағы заңнама жүйесінде қатынастарды нормативтік-құқықтық реттеу республикалық деңгейде заңнамалық және заңға тәуелді актілермен жүзеге асырылады. Дереккөздердің құрамына: Қазақстан Республикасының Конституциясы[4]; «Білім туралы» заң; заңдар мен заңға тәуелді актілер, оның ішінде ҚР Президентінің жарлықтары мен өкімдері, ҚР Үкіметінің қаулылары мен өкімдері, сондай-ақ білім беру саласындағы қатынастарды реттейтін нормаларды қамтитын ҚР өзге де нормативтік құқықтық актілері; білім беру саласындағы қатынастарды реттейтін нормаларды қамтитын ҚР субъектілерінің заңдары мен өзге де нормативтік құқықтық актілері; жергілікті өзін-өзі басқару органдарының нормативтік құқықтық актілері, сондай-ақ білім беру ұйымдарының жергілікті нормативтік құқықтық актілері жатады.

«Білім туралы» Заңның қабылдануымен білім туралы заңнама жүйесінде сапалы өзгерістер болды. Олар жүйелеу процестерінің нәтижесінде құқықтық қатынастардың бір бөлігі заңнамалық нормалардың қолданылу аясына енгендігімен байланысты

болды. «Білім туралы» Заңның 7-тарауында, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің мәртебесі көзделген. Бұл ереже қолданыстағы білім беру заңнамасының жаңалығы болып табылады. Жоғары білім беру жүйесіндегі педагог қызметкерлердің құқықтық мәртебесі келесі элементтердің жиынтығы ретінде белгіленуі мүмкін: құқықсубъектілігі, құқықтар мен міндеттер, заңды жауапкершілік. Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагог қызметкерлердің құқықтық мәртебесі осы тарауда айқындалады.

«Білім туралы» Заңның 50-бабында, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің құқықтық мәртебесі сипатталған. Қазақстан Республикасында жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымы педагогiнiң ерекше мәртебесі танылады, бұл оның кәсіптік қызметін жүзеге асыруы үшін жағдайды қамтамасыз етеді. Кәсіптік қызметін жүзеге асырған және Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымымен еңбек қатынастарында болған кезеңде адам педагог мәртебесіне ие болады [3].

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтің: кәсіби қызметіне арналған жағдаймен қамтамасыз етіле отырып, педагогтік қызметпен айналысуға; ғылыми-зерттеу, тәжірибелік-эксперименттік жұмыспен айналысуға, педагогтік практикаға жаңа әдістемелер мен технологияларды енгізуге; дара педагогтік қызметке; тиісті білім беру деңгейінің мемлекеттік жалпыға міндетті стандартының талаптары сақталған жағдайда педагогтік қызметті ұйымдастырудың тәсілдері мен нысандарын еркін таңдауға; білім беру ұйымдарын басқарудың алқалы органдарының жұмысына қатысуға; бес жылда бір реттен сиретпей, ұзақтығы төрт айдан аспайтын біліктілігін арттыруға; педагогтік қызметтегі табыстары үшін мемлекеттік наградалар, құрметті атақтар, сыйлықтар мен атаулы стипендиялар түрінде моральдық және материалдық көтермеленуге;өзінің кәсіптік ар-намысы мен қадір-қасиетінің қорғалуына;әскери қызметке шақырылу мерзімінің кейінге қалдырылуына; ғылыми қызметпен айналысу үшін педагогтік өтілі сақтала отырып, шығармашылық демалыс алуға; білім беру ұйымы әкімшілігінің бұйрықтары мен өкімдеріне шағым жасауға; білім алушылар, тәрбиеленушілер және олардың ата-аналары немесе өзге де заңды өкілдері тарапынан өз ар-намысы мен қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар[3].

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагог: өзінің кәсіптік құзыреті саласында тиісті теориялық және практикалық білімді және оқыту дағдыларын меңгеруге; мемлекеттік жалпыға міндетті білім беру стандарттарының талаптарына сәйкес ұсынылатын білім беру қызметтерінің сапасын қамтамасыз етуге; білім алушыларды жоғары имандылық, ата-аналарына, этномәдени құндылықтарға құрмет көрсету, қоршаған дүниеге ұқыпты қарау рухында тәрбиелеуге; білім алушылардың өмірлік дағдыларын, құзыретін, өздігінен жұмыс істеуін, шығармашылық қабілеттерін дамытуға; өзінің кәсіптік шеберлігін, зияткерлік, шығармашылық және жалпы ғылыми деңгейін ұдайы жетілдіріп отыруға; педагогтік әдеп қағидаларын сақтауға; білім алушылардың, тәрбиеленушілер мен олардың ата-аналарының немесе өзге де заңды өкілдерінің ар-намысы мен қадір-қасиетін құрметтеуге; құқық қорғау органдарына білім беру ұйымдарында қылмыстық не әкімшілік құқық бұзушылық белгілері бар әрекеттерді (әрекетсіздікті) кәмілетке толмағандардың жасау немесе оларға қатысты жасалу фактілері туралы, сондай-ақ білім беру ұйымдарынан тыс жерде кәсіптік қызметіне байланысты өзіне белгілі болған фактілер туралы дереу хабарлауға; өмірде қиын жағдайға тап болған баланы анықтағаннан бастап бір жұмыс күні ішінде кәмілетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың, қадағалаусыз және панасыз

калудың профилактикасы жүйесі органдарына хабарлауға міндетті [3].

Міндеттерін бұзғаны және педагог атағына кір келтіретін теріс қылық жасағаны үшін жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагог Қазақстан Республикасының заңдарында белгіленген жауаптылыққа тартылуы мүмкін. Қазақстан Республикасының заңдарында көзделген жағдайларды қоспағанда, жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтерді өздерінің кәсіптік міндеттерін орындаумен байланысы жоқ жұмыс түрлеріне тартуға жол берілмейді.

Жоғары және (немесе) жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру ұйымдарында кәсіптік қызметін жүзеге асыратын педагогтердің білім беру процесін саяси үгіттеу, діни насихат жүргізу мақсатында немесе білім алушыларды Қазақстан Республикасының Конституциясына [4] және Қазақстан Республикасының заңнамасына қайшы келетін әрекеттерге итермелеу үшін пайдалануына тыйым салынады.

Білім туралы заңда берілген академиялық құқықтар мен бостандықтар білім беру қатынастарына басқа қатысушылардың құқықтары мен бостандықтарын сақтай отырып жүзеге асырылуы тиіс екендігі ерекше атап өтілді.

ЖОО оқытушыларының кәсіби жүктемесі олардың мамандануына байланысты және оны ЖОО әкімшілігі дербес анықтайды. Дегенмен, апталық жұмыс жүктемесімен қатар, егер оқытушы ғылыми жұмыстармен айналысса, кәсіби жүктемені азайтуға болады. ЖОО педагогының міндеттеріне мыналар кіреді: зертханалық және семинарлық сабақтар өткізу; дәріскерге сынақтар, емтихандар, тестілеу және т.б. қабылдау кезінде көмек көрсету (сұрақтар, тесттер дайындау); зерттеу жұмыстарын жазу; әдістемелік, оқу құралдарын жазуға қатысу және т.б.; іс-шараларға, конференцияларға қатысу және т.б. Сонымен қатар, қазіргі оқытушының басты міндеті – оқушылардың өзін-өзі тәрбиелеуге және жаңа білімді игеруге деген ұмтылысын ояту.

Білім беру саласының алдында тұрған міндеттерге қол жеткізу үшін мемлекет педагог қызметкерлерге құқықтар мен бостандықтар, олардың жоғары кәсіби деңгейін қамтамасыз етуге бағытталған әлеуметтік қолдау шаралары, кәсіби міндеттерді тиімді орындау үшін жағдайлар, педагогикалық еңбектің әлеуметтік маңыздылығын, беделін арттыру арқылы тиісті жағдайлар жасауы тиіс.

Қоғамдық дамудың қазіргі тенденциялары мемлекет тарапынан педагогикалық қызметкер мамандығына, оның құқықтық және әлеуметтік мәртебесіне ерекше назар аударуды талап етеді. Халықаралық құжаттарда оқытушы мәртебесі ЮНЕСКО/ХЕҰ-ның «Мұғалімдердің жағдайы туралы» ұсынымында айқындалған (05.10.1966 ж. Мұғалімдердің мәртебесі туралы мәселе бойынша арнайы үкіметаралық конференцияда қабылданған) [5, 122 б.].

Ұсыныста педагогикалық қызметкердің білім беруді дамытудағы жетекші рөлі танылады. Педагогикалық қызметкер мамандығы қоғамдағы құрметпен қоршалуы керек, бұл педагогикалық қызметкерлердің оның дамуына қосқан қоғамдық үлесіне сәйкес келеді. Сондықтан оқытушы тиісті әлеуметтік мәртебеге ие болуы керек.

«Адам құқықтары - педагог қызметкерлердің құқықтарынан басталады», - деп санайды 1966 жылы Парижде өткен ЮНЕСКО үкіметаралық конференциясының қатысушысы Н.М. Канаев. Егер мұғалім құқықсыз болса және әрең күн көрсе, онда ол адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясын жатқа білсе де, ол ешқашан оқушыларға, болашақ ұрпаққа, адам құқықтарына деген сенімді жеткізе алмайды» [6, 138 б.].

Халықаралық құжаттарда педагог қызметкерлердің кәсіби бостандықтары анықталды, мысалы: жаңа білім беру бағдарламаларын, оқулықтар мен оқу-әдістемелік құралдарды әзірлеуге қатысу, кәсіби қызметке негізсіз араласудан қорғау, негізсіз

әрекеттерге шағымдану және оның еңбегін бағалау. Мақалаларда ұсыныстар педагог қызметкерлердің әртүрлі артықшылықтар мен жәрдемақыларға (еңбек сіңірген жылдары, қарттығы, бала күтімі және басқалары үшін) құқығын, сондай-ақ олардың міндеттерін заңды түрде анықтады. Педагог қызметкерлердің кәсіби қызметіне әсер ететін ЮНЕСКО/ХЕҰ-ның бұл ұсыныстары халықаралық стандарттың бір түрі болып табылады. Әр түрлі елдерде ұсыным ережелері ескеріліп, сәйкесінше педагог қызметкерлердің құқықтары мен мәртебелік сипаттамалары мәселелері бойынша ұлттық заңнаманың нормаларына өзгерістер мен толықтырулар енгізілуі керек.

Бірқатар Еуропа елдерінде педагогикалық қызметкерлер арнайы құқықтық мәртебеге ие. Оның шарттары, мысалы, Бельгиядағыдай, азаматтық қызметкерлердің мәртебесіне ұқсас. Еуропаның басқа елдерінде педагог қызметкерлердің құқықтық мәртебесі олардың қай білім беру саласында қоғамдық немесе жеке жұмыс істейтініне байланысты анықталады. Қоғамдық білім беру секторында педагог қызметкерлер әдетте жекеменшік емес мемлекеттік қызметкер болады. Мұғалімдер мәртебесі мемлекеттік қызметшілерге жататын елдер - Австрия, Бельгия, Греция, Дания, Испания, Италия, Люксембург, Португалия, Финляндия, Франция, ГФР, АҚШ және Канада. Еуропаның жекелеген елдерінде қолданыстағы заңнамаға сәйкес қоғамдық білім беру секторында педагог қызметкерлердің бір бөлігі азаматтық қызметкерлер болса, ал бір бөлігі болмаса, аралас ережелер қолданылады. Нидерландыда азаматтық қызметкерлерге тек орталық үкімет пен муниципалитеттерге тиесілі мектеп мұғалімдері кіреді.

Жеке білім беру ұйымдары, әдетте, мамандарды еркін қабылдауға құқылы. Құқықтық қатынастар олармен азаматтық және еңбек заңнамасының нормаларына сәйкес мерзімді еңбек келісімдерін (келісімшарттарын), қамқоршылық кеңестермен немесе білім беру ұйымдарының заңды иелерімен жасасу арқылы ресімделеді. Алайда, бұл жағдайда ережеден ерекшеліктер бар. Сонымен, Финляндия мен Австрияда жеке секторда білім беру қызметін жүзеге асыратын педагогтар мемлекеттік қызметшілер тізіміне кіреді [7, 718 б.]. Англияда мемлекеттік сектордың барлық қызметкерлері, соның ішінде мектептегі білім беру жүйесі мемлекеттік қызметшілерге жатады [8, 11 б.].

Жапонияда білім беру қызметкерлері туралы арнайы заң қабылданды, онда мемлекеттік, префектуралық және муниципалдық білім беру мекемелеріндегі мұғалімдердің мемлекеттік қызметкерлер ретіндегі мәртебесі анықталды. Білімге ең білікті және білікті мамандарды тарту үшін мемлекеттік және муниципалдық білім беру ұйымдарындағы мұғалімдердің жалақысы заңға сәйкес бірдей еңбек өтілі мен білім деңгейі бар басқа мемлекеттік қызметкерлерге қарағанда жоғары болуы керек [9, 14, 31 бб.].

Шет елдердің педагогикалық қызметкерлері үшін мемлекеттік қызметші мәртебесі, әдетте, үміткерлерге қатаң критерийлері бар конкурстық қабылдау қызметін және олардың қызметін үнемі бағалауды білдіреді. Қызметтік өсудің негізгі шарттарының бірі (өзінің тікелей міндеттерін қанағаттанарлық орындау кезінде) лауазымдық өсумен, жалақының өсуімен, ал жекелеген жағдайларда оқу жүктемесінің көлемімен байланысты жұмыс өтілі болып табылады. Мемлекеттік қызметтің негізгі қағидаттарының бірі мемлекеттік қызметші мәртебесіне сәйкес келмейтін іс-әрекеттер мен іс-әрекеттер жасалмаған жағдайда, онда өмір бойы болу кепілдігі болып табылады. Тағайындауды алған педагог қызметкерлер, белгіленген шығу жасына дейін, кәсіп пен мәртебеге нұқсан келтіретін әрекеттерді қоспағанда, зейнеткерлік жасқа толуы жұмыстан шығаруға жатпайды, сонымен қатар оларға лайықты зейнетақыға кепілдік беріледі. Батыстың дамыған елдерінің көпшілігінде білім беру қызметкерлеріне Мемлекеттік қызмет туралы заңдардың барлық жалпы ережелері қолданылады. Мемлекеттік қызмет лауазымдарын жіктеу жүйесінде педагог қызметкерлер «орта буынға» жатады, яғни олар артықшылықты жағдайға ие.

Оқытушыларды жоғары білікті даярлаудың ежелден келе жатқан дәстүрі Финляндиядағы мемлекеттік білім беру жүйесінің табысының негізгі факторы болып табылады. Финляндияда педагог қызметкер мамандығы ең құрметті және сұранысқа ие мамандықтардың бірі болып табылады. Педагогикалық қызмет лайықты төленеді. Оқытушы шығармашылық еркіндікке ие, білім деңгейі бойынша ол әрқашан магистр. Оқытушылар, аға ассистенттер лауазымдары қызметкерлер арасында олардың университеттегі оқыту және зерттеу жұмысындағы мәртебесіне қарай бөлінеді. Олардың көпшілігі лицензия немесе PhD дәрежесінің иелері. Мұндай деңгейдегі педагогикалық құрам үшін педагогикалық пәндерден өту міндетті емес, бірақ күн сайын өсіп келе жатқан жоғары оқу орындары оқытушыларының саны, әдетте, олардан өтеді. Шет елдердегі мемлекет қызметінің маңызды бағыты педагогтерді әлеуметтік қолдау болып табылады. Мысалы, Қытайда оқытушылардың жалақысы ұлттық заңнамаға сәйкес мемлекеттік қызметкерлерден төмен немесе жоғары болмауы керек және біртіндеп өсуі керек.

АҚШ-та оқытушыға және басқа педагогикалық қызметкерлеріне әлеуметтік кепілдіктер ең төменгі жалақыны есептеу формуласы түрінде заңмен бекітілген. Бұл формула тиісті деңгейдегі педагог қызметкердің кепілдендірілген жалақысынан басқа, білім алушылардың санын, сондай-ақ педагогикалық өтілін ескереді [10, 52 б.].

Шет елдердің педагог қызметкерлерінің мемлекеттік қызметші ретіндегі мәртебесін құқықтық реттеудің әлемдік тәжірибесін талдай отырып [11], бірқатар элементтер, шын мәнінде, біз жоғарыда қарастырған ҚР-дағы педагог қызметкердің құқықтық мәртебесінің мазмұнын құрайтынын атап өткен жөн. Белгілі бір ұқсастық элементтері келесі көрсеткіштерге ие: педагогикалық қызметкерлердің қызметін бағалау (аттестаттау, рейтингтер), педагогикалық қызметкерлердің біліктілігін арттырудың заңнамалық белгіленген тәртібі мен мерзімдері, педагогикалық қызмет өтілінің лауазымдық өсумен және жалақының өсуімен байланысы және т.б.

Алайда, бірқатар елдердің тәжірибесінен айырмашылығы, ҚР Білім беру заңнамасындағы педагогикалық қызметті мемлекеттік қызмет мойындамайды [3]. Білім туралы заңда қоғамдағы педагог қызметкерлердің ерекше мәртебесі танылатынына назар аудару қажет.

Қорытынды. Алайда, қазіргі уақытта бұл құқықтық норма белгілі бір дәрежеде декларативті болып табылады. Осыған байланысты білім туралы заңнаманы дамыту мақсаттарының бірі ретінде ЖОО-дағы педагог қызметкерлердің құқықтық мәртебесін реттейтін құқықтық актілердің болуын қажет етеді. Сондай-ақ, бір-бірімен байланысты жағдайлардың әсерінен жоғарғы оқу орнының оқытушысына деген қоғам пікірі өзгеріске ұшырап, оларға қатысты теріс көзқарастардың да өріс алуына мүмкіндік жасалды. Жалпы алғанда, жоғарғы оқу орындарының оқытушыларының қоғам алдында беделінің түсіп, осы салада қалып ғылыммен айналысуға ынталы жастардың азаюына келесі факторлар өз әсерін тигізді.

Жалпы, соңғы жылдары рухани және материалдық құндылықтарды құруға бағытталған адамның нақты қызметі болып табылатын білім беру саласына деген көзқарас түбегейлі өзгерді. Білім беру саласы қоғамның заманауи үдемелі дамуында, оны жаңғыртуда түйінді позицияларды алады. Бұл кездейсоқ емес, өйткені қоғамның білім деңгейі қоғамның саяси, әлеуметтік-экономикалық даму деңгейімен тығыз байланысты, білім беру -білім мен құзыреттілікті тиімді құру, тарату және қолдану тетігі ретінде әрекет етеді, оны келесі ұрпаққа беру қоғамның дамуын қамтамасыз ететін шексіз жүйеде, «ЖОО оқытушыларының мәртебесі туралы» Заңының жобасын әзірлеуде [12, 32 б.], перспективада оқытушының мәртебесін біркелкі түсіну мақсатында Заң жобасының мәтінін ұлттық біліктілік шеңбері, педагогтың кәсіби стандарты, жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім берудің мемлекеттік жалпыға міндетті стандарттары сияқты нормативтік-құқықтық құжаттармен

салыстырып жасаған жөн.

Осы орайда, жоғары мектептің қазіргі педагогикалық қызметі үшін ғылыми-педагогикалық кадрларды дамыту проблемаларын одан әрі жетілдіруге байланысты «ЖОО оқытушыларының мәртебесі туралы» Заңын дайындау және ұсыну өзекті болып табылады.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

- 1 Бердашкевич А.П., Клепиков С.С. Основные направления модернизации правового статуса высшей школы // Высш. образование в России. – 2012. – № 10. – С. 30–39.
- 2 Вайсера К.И. Статус преподавателя как фактор развития эффективного управленческого образования // Проблемы управления. – 2011. – № 1. – С. 127–128.
- 3 «Білім туралы» Қазақстан Республикасының 2007 жылғы 27 шілдедегі №319 Заңы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z070000319>
- 4 Қазақстан Республикасының Конституциясы 1995 жылы 30 тамыздағы // <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000>
- 5 Международные нормативные акты ЮНЕСКО. - М., 1993. С. 122.
- 6 Канаев Н.М. ЮНЕСКО и защита прав учителей // Вестник Академии права и управления. - 2010. - №19. - С.138.
- 7 MacDermott T., Riley J. Alternative dispute resolution and individual workplace rights: The evolving role of Fair Work Australia // Journal of Industrial Relations - 2011 - №53(5). - P. 718-732.
- 8 Литвинцева Е.А. Управление персоналом государственной службы в зарубежных странах. - М., 2010. - С.11.
- 9 Образовательные системы и образовательное законодательство государств Востока / Под ред. Козырина А.Н. - М.: Готика, 2005. С. 14, 31.
- 10 Корф Д.В., Васильева Н.М. Правовое регулирование образования в США / Под ред. Проф. А.Н. Козырина. - М.: Готика, 2005. С. 52.
- 11 Khamzina, Z. A., Buribayev, Y., Turlykhankyzy, K., Moidakhmetova, Z., Koshpenbetov, B., Nessibeli, K. (2021). Unloading the judicial system in kazakhstan? alternative ways of resolving individual labour disputes. Comparative Law Review, 27, 275-296. doi:10.12775/CLR.2021.011.
- 12 Белхожаева Д.Ж. Жоғарғы оқу орнындағы оқытушылардың еңбек құқықтарын қорғаудың құқықтық мәселелері // Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері. – 2021. - №4(69). – Б. 26-32.

Автор туралы мәліметтер

Белхожаева Динара Жомартовна – Инновациялық Еуразия Университетінің 3 оқу жылының докторанты

Белхожаева Динара Жомартовна - докторант 3 года обучения Инновационного Евразийского Университета

Belkhozhayeva Dinara Zhomartovna - 3rd year doctoral student of the Innovative University of Eurasia

С.Ж. Сарқытбай¹, Ж.С. Сейтаева¹, Ж. Құмарбекқызы¹

¹Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Астана, Қазақстан Республикасы

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА МЕМЛЕКЕТТІК ТІЛДІ НЫҒАЙТУДЫҢ КЕЙБІР ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Мақала Қазақстан Республикасының тіл саясатын құқықтық реттеуге арналған. Мақалада қазақ тілінің тағдырын тереңірек ұғыну үшін оның қалыптасу және даму процесі көрсетілді. Қазақ тілі бүгінгі күнгі мемлекеттік тілі орыс тілімен қоса тұрақты дамуына нормативтік құқықтық актілермен тең жағдай жасалғаны аталды.

Сонымен қатар, мемлекеттік тіл саясатында бірқатар жетістіктер танылып, тіл мамандарының пікірлеріне негізделіп, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлін күшейту, ұлтаралық қатынас тіліне айналдыру процесіндегі терминологиялық жұмыстың маңыздылығы айқындалды. Бұл орыда, терминдерді зерттеп, оларды құрастыру жұмысындағы кемшіліктер аталды және оны құқықтық реттеу жолдары қарастырылды.

Қазақстан Республикасында қазақ тілі терминдерін жіктеу және жүйелеу Тұжырымдамасын қабылдау, терминологиялық комиссияның міндеттерін толықтыру, оның құзыретін кеңейту, сондай-ақ барлығына міндетті басқада ұтымды ұсынымдар құқықтық аспектіде ұсынылды.

Түйінді сөздер: тіл саясаты; мемлекеттік тіл; терминологиялық жұмыс; құқықтық реттеу; терминдерді жіктеу және жүйелеу тұжырымдамасы; терминология комиссиясы.

Некоторые правовые вопросы укрепления государственного языка в Республике Казахстан

Статья посвящена правовому регулированию языковой политики Республики Казахстан. В статье показан процесс становления и развития казахского языка для более глубокого понимания его судьбы. Отмечено, что государственный язык на сегодняшний день имеет равные условия для устойчивого развития наряду с русским.

Вместе с тем, отмечая в государственной языковой политике ряд достижений, на основе мнений лингвистов, подчеркнута важность терминологической работы в процессе усиления роли казахского языка как государственного, превращения его в язык межнационального общения. При этом названы недостатки в работе по изучению терминов, их составлению и рассмотрены пути их правового регулирования.

Кроме того, предложено принятие Концепции классификации и систематизации терминов казахского языка в Республике Казахстан, дополнение задач терминологической комиссии, расширение ее компетенции, а также другие рациональные рекомендации в правовом аспекте.

Ключевые слова: языковая политика; государственный язык; терминологическая работа; правовое регулирование; концепция классификации и систематизации терминов казахского языка; терминологическая комиссия.

Some legal issues of strengthening the state language in the Republic of Kazakhstan

The article is devoted to the legal regulation of the language policy of the Republic of Kazakhstan. The article shows the process of formation and development of the Kazakh language for a deeper understanding of its fate. It is noted that the state language today has equal conditions for sustainable development along with Russian.

At the same time, a number of achievements were recognized in the state language policy, based on the opinions of linguists, the importance of terminological work in the process of strengthening the role of the Kazakh language as the state language, turning it into a language of interethnic communication was emphasized. The shortcomings in the work on the study of terms, their compilation are named and the ways of their legal regulation are considered.

In addition, it is proposed to adopt the Concept of classification and systematization of terms of the Kazakh language in the Republic of Kazakhstan, supplement the tasks of the terminological commission, expand its competence, as well as other rational recommendations in the legal aspect.

Keywords: language policy; state language; terminological work; legal regulation; the concept of classification and systematization of terms of the Kazakh language; terminological commission.

Кіріспе. Тіл мамандарының пікірінше қоғамда сөйлеу операцияларының көпшілігі жүзеге асырылатын тіл – басым тіл деп санауға болады [1, 656-657 бб.]. Бүгінгі күні қазақ тілі қоғамда басымдылыққа ие ме, қазақ тілі зиялы қауым, заң, ғылым, білім, экономика, техникалық прогресс пен ақпараттық технологиялар тіліне айналды ма, міне осы сұрақтарға жауап беру үшін алдымен терминология жұмысын зерттеп, құқықтық реттеу жолдарын ұсыну қажеттігі туындап тұр.

Осы ретте, қазақ тілінің тағдырын тереңірек ұғынып, түсіну үшін өткен тарихымызға зер салсақ. Қазақ тілі – жалпы түркі тілдерінің маңызды бөлігі ретінде ерте дәуірден дамып келеді. Бұл тақырыпта В. Томсен, В.В. Радлов, А. Байтұрсынұлы, М. Жұмабай, М.И. Бенцинг, П.М. Мелиоранский, С.Е. Малов, С. Аманжолов, Ғ. Айдаров, Қ. Өмірәлиев, О. Сүлейменов және т.б. түркітанушылар көптеген зерттеулер жүргізіп, маңызды жаңалықтар ашқан. Қазақ тілі жазуы V-X ғасырларда көне түркі жазуы, X-XX ғ. араб жазуы, XX ғ. басы төте жазу болып, XX ғ. 1929-1940 жж. латын жазуы болса, 1940 жылдан бүгінгі күнге дейін кирил жазуы болып қалыптасқан. Ал, 2025 жылдан бастап Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасына сәйкес латын графикалы әліпби негізінде қазақ тілін жаңғыртуға бағытталған үйлесімді тіл саясатын жүргізу көзделген.

1905 жылдың қарашасында Мәскеуде өткен Ресейдің жергілікті және қалалық қайраткерлері съезінде көрнекті саяси реформатор Ә. Бөкейхан сөз сөйлеп, өз халқының ана тіліне бостандық берілуін, іс-қағаздарының қазақ тілінде жүргізілуін, қазақ мектебінің қудаланбауын айтқан болатын [2]. 1924 жылғы 12-18 маусым аралығында өткен қазақ ғалымдарының бірінші съезінде қазақ тілінде білім беру, ғылым, терминология, мектеп бағдарламасы, оқулықтар дайындау, мұғалімдер даярлау бойынша техникумдар мен институттар ашу, араб әліпбиінен латын әліпбиіне көшіру және сол кездегі шындықтан туындайтын көптеген мәселелер құқықтық аспектіде талқыланған болатын [3]. Ал, 1926 жылы I Бүкілодақтық түркі терминология съезінде, қазақ халқының ұлт-азаттық қозғалысы жетекшілерінің бірі Ахмет Байтұрсынұлы «Түркі тілдеріндегі терминология жайлы» тақырыбында баяндама жасап, салдарынан 1929 жылы Ішкі істер халық комиссариатының жетекшілерінің құрығына ілініп, 1937 жылы «халық жауы» деген жалған айыппен атылды [4].

Осылайша, Кеңес дәуірінде «біртұтас кеңес халқын жасау» саясаты орнығып, тіл саясаты орыс тілінен басқа тілдердің дамуына үлкен кедергі болды. Дарынды қазақ интеллигенттері КСРО-ның Ішкі Істер Халық Комиссариатының жедел бұйрықтарына сәйкес репрессияға ұшырады [5]. Қазақ тілінің мемлекеттік тіл мәртебесінде нығаюы, оның ішінде жалпы ұлттық терминологияны құқықтық реттеу, кеңес дәуірінде қарастырылмады.

Дегенмен, туған тілдің тағдырын ойлаған тіл жанашырлары мемлекеттік тілдің мәртебесін арттыру мәселесін күн тәртібінен алмаған. Соның нәтижесінде, 1989 жылғы 22 қыркүйекте Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің сессиясы «Қазақ ССР-ның Тіл туралы»

Заңын қабылдап, оның 1-бабында қазақ тілі Қазақ ССР-інің мемлекеттік тілі болып бекітілді, орыс тілі ұлтаралық қатынас тілі мәртебесіне ие болды [6].

Бұл тіл саясатын тәуелсіздіктің алғашқы жылдарында ұстана білдік және ол 1993 жылғы 28 қаңтарда қабылданған Қазақстан Республикасының алғашқы Конституциясында өз көрінісін тапқан болатын [7].

Алайда, 1995 жылы 30 тамызында қабылданған Қазақстан Республикасы Конституциясында орыс тілі қазақ тіліне теңестіріліп [8], 1997 жылы 11 шілдеде қабылданған «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңымен оның мүмкіндігі толықтырылды [9]. Осылайша, тіл саясаты өзгеріп, мемлекеттік тілмен қоса орыс тілінің тұрақты дамуына тең жағдай жасалды. Дәлірек айтқанда, Қазақстан Республикасы Конституциясының 7-бабы мен «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңның 4-бабында Қазақстан Республикасында мемлекеттік тіл – қазақ тілі, ол қоғамдық қатынастардың барлық саласында қолданылатын мемлекеттік басқару, заң шығару, сот ісін жүргізу және іс қағаздарын жүргізу тілі делінсе, 5-ші және 8-баптарында, мемлекеттік ұйымдарда және жергілікті өзін-өзі басқару органдарында орыс тілі ресми түрде қазақ тілімен тең қолданылады делінген.

Қазақ тілінің мәртебесін көтеру қажеттігі Президенттің Жолдауларында жарияланды, ол туралы көптеген құқықтық нормативтік актілер, ұлттық тұжырымдамалар мен стратегиялар қабылданды, бағдарламалар әзірленді, үгіт-насихат жүргізілді, ауқымды қаражат бөлінді, әйтседе азаматтардың мемлекеттік тілді меңгеруге қызығушылығы төмен.

Зерттеу әдістері. Терминологиялық жұмыста проблемаларды анықтау үшін жүргізілген ғылыми зерттеудің теориялық және практикалық аспектілерін ашатын әртүрлі әдіснамалық тәсілдер қолданылды.

Теориялық тәсіл Қазақстан Республикасының терминологиялық жұмысын ашу, оның белгілері мен жұмыс істеу принциптерін талдау мақсатында пайдаланылды. Функционалдық тәсілді енгізу терминологиялық жұмысқа әсер ететін проблемалық аспектілері мен факторларын зерттеуге мүмкіндік берді. Догматикалық тәсілді қолдана отырып, терминологиялық жұмыстың жеткіліксіздігі тіл саясатының даму процесіне кедергі болатындығы анықталды.

Логикалық талдау әдісін қолдану негізгі терминологиялық жұмысты жүргізетін органның рөлін көрсетті. Сонымен қатар, терминдерді жіктеу және жүйелеу тұжырымдамасын қабылдау, Қазақстан Республикасының Президентіне есеп беретін жаңа орган құру қажеттілігі анықталды. Дедукция әдісі терминологиялық жұмысты сипаттайтын белгілер мен мемлекеттік тілді дамыту контекстінде іске асыру принциптеріне сүйене отырып қарастыруға мүмкіндік берді; индукция әдісі анықталған ерекшеліктер мысалында терминдерді жіктеуді және жүйелеуді сипаттауға және оның негізгі мәселелерін анықтауға мүмкіндік берді. Синтез әдісін қолдану арқылы теориялық және практикалық сипаттағы нәтижелер біріктірілді, бұл мемлекеттік тілдің конституциялық заңдылығын заңнамалық деңгейде нығайтуға ықпал ететін ұсыныстар мен шараларды ұсынуға мүмкіндік берді.

Негізгі бөлім. Әлбетте мемлекеттік тіл саясатында бірқатар жетістіктер бар, қазақ тілінің қолдану аясы кеңейіп келеді, оған мемлекет тарапынан жағдайлар жасалуда. Әсіресе қуантатын жағдай қазіргі жастардың қазақ тілінің қажеттігін түсініп, оны өз еркімен нығайту ісіне белсене араласуы («Қазақша жаз» жобасы, «Ұлттық аударма бюросы» ҚФ, қазақ медиаясында тілге қатысты бағдарламалар, Social Media Manager мамандары мен қазақтілді блогерлердің жұмыстары). Сонымен қоса, «Tilalemi.kz» порталы, «Atau.kz» ономастикалық базасы, «Emle.kz» орфографиялық базасы, «Termincom.kz» және «Sozdikqor.kz» базасы, «Tilmedia.kz» үш тілді сайты, балаларға арналған «Balatili.kz», мемлекеттік тілді үйретуге арналған «Tilqural.kz» веб-сервисі, «Abai.institute» таным порталы және барлық сала құжаттарының қазақша үлгісі мен

қатесіз толтыру нұсқаулығы берілген «Qajat.kz» сайттары жұмыс жасауда. Әрине соңғылар әлі де жетілдірілуге жатады.

Дегенмен, кез келген елдің мемлекеттілігін айқындайтын негіз фактор – ол оның тілі. Әлемдік қауымдастық Қазақстан Республикасын демократиялық және зайырлы мемлекет ретінде танығандықтан, Қазақстан Республикасы да мемлекеттік тілдің қолданылу аясын арттыруды – мемлекеттік саясаттың басым бағыты деп белгіледі. Осы тұрғыда әлемнің дамыған қай елін алсақта, ана тілін қалыптастыруда ең алдымен ұлттық терминологияны құқықтық реттеу жұмысына зер салатындықтары анық.

Мысалы, еврейлердің дін тілі болып саналатын иврит тілін жандандырған Элиэзер Бен-Иехуд, ағарту жолында ең алдымен иврит тілінде алғашқы сөздік шығаруды жөн көріп, заттардың атауын белгілеу үшін беймәлім немесе бұрыннан ұмытылған басым сөздерді ойлап тапқан. Нәтижесінде ізбасарларының терең зерттеуімен 1958 жылы он алты томдық сөздік дайындалды және ол заң жүзінде қорғалды [10, 40 б.]. Осылайша, бастамасында елемеушілік тудырған иврит тілі әйгілі реформаторлардың арқасында қайта жаңғырып, заң жүзінде реттеліп әлімдік тіл қатарына енді [11].

Қоғам тарихында өзге елдің мәдениеті үлгі ретінде таңдалып, оның тілі беделді болатын кездер болады. Мұндай жағдай өркениетке қол жеткізу мақсатында немесе күштеу арқылы орын алады. Мысалы, Ресей империясы өркениетке қол жеткізу мақсатында, Петр I кезінде қоғамдық элита орыс тілінде сөйлеуді тоқтатып, француз тілінде сөйлесуді жөн көрді. Ол дәуірде Франция білімнің, мәдениеттің және әдет-ғұрыптың эталонына айналды. Осылайша, француз тілі 1917 жылғы революцияға дейін латын және неміс тілдерінен кейін маңызды орынға ие болды [12].

Шетелдік тілтанушылардың зерттеулеріне сәйкес, мемлекеттік тілдің қарқынды дамуы, терминологиялық жұмысты құқықтық реттеумен тығыз байланысты. Атап айтқанда, тілдің ұлт өміріндегі маңыздылығын түсіне отырып, Түркияның тұңғыш Президенті Мұстафа Кемал Ататүрік, түрік тілін ғылыми әдістер арқылы зерттеуді қалады және ол барлық салаларда түрік тілін қолдану ғана, ұлттық сананы оята алады деп сенді [13, 42-43 бб.].

«Түркияда тұратын 78 ұлттың өкілдерін бір тілде, түрік тілінде сөйлеуге шақырамын. Көптілді, көпділді, көпдінді мемлекеттердің өмірі ұзаққа бармайды. Ондай елдердің болашағы жоқ! Сондықтан да біздің Түркия бір-ақ тілде, түрік тілінде сөйлеуі тиіс» деді Мұстафа Кемал Ататүрік.

Ғылым тілі-бұл ғылым салаларына қатысты нақты ұғымдарды білдіретін сөздер мен терминдер [14, 387-391 бб.]. Тілдің ғылыми тілсипатына ие болуы өте маңызды. Егер елдің ұлттық тілі ғылым тілі бола алмаса және шет тілі ғылым тілі ретінде қолданылса, біз бұл елде тәуелсіз және шығармашылық жұмыс болады деп күте алмаймыз. Бұл сонымен қатар ғалымдар мен қоғам арасындағы байланысты әлсіретеді, бұл ғылыми жұмыстардың көпшілікке таралуын айтарлықтай төмендетеді. Ана тіл-ғылым тілі болуы үшін алдымен бұл тіл білім мен оқыту тілі болуы керек [15, 7-8 бб.].

Бүгінгі таңда қазақ тілі терминологиясына Ә.Т. Қайдар, Р.Ғ. Сыздық, Ө. Айтбайұлы, Е.З. Қажыбек, З. Базарбаева, Т. Жанұзақов, Ә. Жүнісбек, Н. Уәли, Ж. Манкеева, Э.Д. Сүлейменова және басқа да танымал ғалымдар зерттеу жүргізіп ғылыми үлесін қосуда.

Мысалы, терминология мәселесіне қатысты академик Ә. Қайдаров былай дейді: «Қазақ тілі терминологиясы әртүрлі жағдайларға байланысты бүгінде дағдарысқа ұшырап отыр: оның ғылыми принциптері жаңа үрдіске бағыт-бағдар беріп, алда жүріп отырудың орнына артта қалып, термин практикасы аяқ асты болып бара жатыр. Осының нәтижесінде әркімнің өз білгенінше термин жасауы немесе оны ауыстыру, алмастыруы тәрізді бейберекет «бұқаралық» әрекетке (анархия) жол беріле бастады» [16, 144 б.].

Біздің зерттеуіміздің проблемалық аспектісінде ғалым Ш. Құрманбайұлының жұмысы да назар аудартады. Ғалымнің пікірінше соңғы он шақты жыл көлемінде ғылыми жұртшылық термин мәселесіне айрықша назар аударып, баспасөз беттерінде көпшіліктің жаппай пікір білдіріп жатқандығына қарамастан қазақ терминологиясы өзінің даму бағытын айқындай алмай отыруы – соның көрінісі болып табылады. Сондықтан, терминологияның шешімін таба алмай келе жатқан қандай мәселесін болса да жалпы сөз етуден гөрі, ғылыми тұрғыдан арнайы зерттеу арқылы ғана шешуге болады [17, 7 б.].

Бұл ғалымдардың пікірімен келіспеу мүмкін емес, себебі тілдің тазалығын сақтау бүгінгі күні өзекті мәселе. Зерттелетін мәселе мемлекеттің дамуы тұрғысынан ерекше маңызға ие. Сондықтан, Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2019 жылғы Қазақстан халқына Жолдауында «Қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлі күшейіп, ұлтаралық қатынас тіліне айналатын кезеңі келеді. Бірақ мұндай дәрежеге жету үшін бәріміз даңғаза жасамай, жұмыла жұмыс жүргізуіміз керек» – деп, алдағы уақытта қазақ тілінің мәртебесі артатыны туралы жариялады [18].

Әлбетте, қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлін күшейту, ұлтаралық қатынас тіліне айналдыру процесі күрт бұрылыстарсыз, кезең-кезеңімен өтуі тиіс. Осы қағиданы ұстана отырып, Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысымен Қазақстан Республикасында тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы бекітілді.

Бағдарламаның мақсаты: қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі толыққанды қызметін қамтамасыз ете отырып, латын графикалы әліпби негізінде қазақ тілін жаңғыртуға, тіл мәдениетін одан әрі арттыруға және тілдік капиталды дамытуға бағытталған үйлесімді тіл саясатын жүргізу болып табылады [19].

Осы ретте, терминтанудың ғылым ретінде қалыптасу жолын, ұлттық терминдер қорын жасауда көптеген ғылыми-теориялық, практикалық мәселелерін жан-жақты зерттеу өте маңызды.

Атап өтсек, 1998 жылы Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы туралы ереже қабылданған болатын. Оның 1-ші тармағында, терминология комиссиясы экономиканың, ғылымның, техниканың, мәдениеттің барлық салалары бойынша қазақ тілінің терминологиялық лексикасы саласында ұсыныстар әзірлейтін консультациялық-кеңесші орган болып айқындалған [20].

Бұл ереже, 2004 жылдан бастап ағымдағы жылдың наурыз айына дейін өз қызметін атқарып, Қазақстан Республикасы Үкіметінің ағымдағы жылдың 22-наурызында күші жойылды. Осы Ережеге сәйкес, 2019 жылы 2700 термин бекітіліп, қазіргі уақытта Комиссия тарапынан бекітілген терминологиялық қор 33 835 терминді құрайды.

Бұл сөздіктің алғы сөзіндегі құрастырушылардың пікіріне тоқталсақ: «Бұл сөздікті жасауға бағдарламалық қамтамасыз етумен айналысатын бағдарлама жасаушылар, web-шеберлер, дизайнерлер мен электронды сөздікті жасаушы редактор, тілшілер *тарту мүмкіндігі болған жоқ*. «Тіл-қазына» ұлттық ғылыми-практикалық орталығы *Терминология және ономастика басқармасы қызметкерлерінің күшімен ғана* терминдердің аталған жылдар аралығындағы электронды нұсқасы алынып, жинақталды, яғни еңбек электронды *сөздік талабына толық жауап бере алмайды*, бұл толыққанды электронды сөздік жасаудағы алғашқы талпыныс қана. Сол себепті болашақта көптеген сұраныстарды қанағаттандыра алатын, электронды сөздіктің құрылымына сәйкес келетін *сөздік әзірлеуді қолға алу аса қажеттілік болып табылады*» [21].

Әрине, терминдерді зерттеп, оларды құрастыру жұмысына тек Тіл саясаты комитетіне қарайтын мемлекеттік орталықтың қызметкерлерін жұмылдырғаны, жоғарыда көрсетілген мемлекеттік тіл саясатының талаптарына жауап бермейді.

Терминологияны жүйелеу, оны құқықтық реттеу жұмыстарына тереңірек көңіл аударған жөн. Бұл күрделі жолда шикілікке жол беруге болмайды. Мұндай салмақты, әрі жауапты жұмысқа салалар бойынша белгілі ғалымдарды жұмылдырып, ғылыми-шығармашылық мүмкіндіктерді пайдалана отырып, терең зерттеулер мен сараптама жүргізіп, ұсынылған терминдердің қоғамда қызу талқылануын дұрыс көреміз.

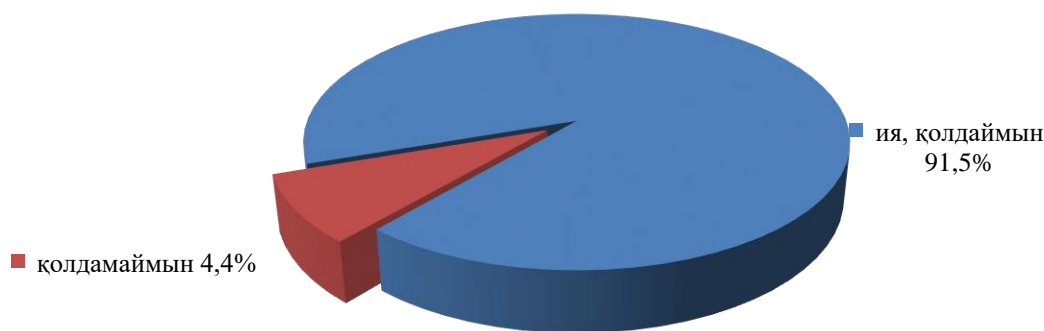
Сол сияқты, Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 21 сәуірдегі қаулысымен Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік терминологиялық жұмыс Тұжырымдамасы қабылданған болатын [22]. Алайда, бұл Тұжырымдама да 2011 жылы 31-наурызында өз күшін тоқтатты [23].

Аталған Тұжырымдамада ұлттық терминологияны дамытудың негізгі міндеттері кең белгіленген болатын. Терминология жұмысына мемлекет тікелей қамқорлық жасау мақсатында уәкілетті органның мәртебесі өзгертіліп, оның ережелері, міндеттері мен құрылымы қайтадан қаралып, жаңа бағыттары белгіленген ресми орган ретінде бекітілуі керек еді.

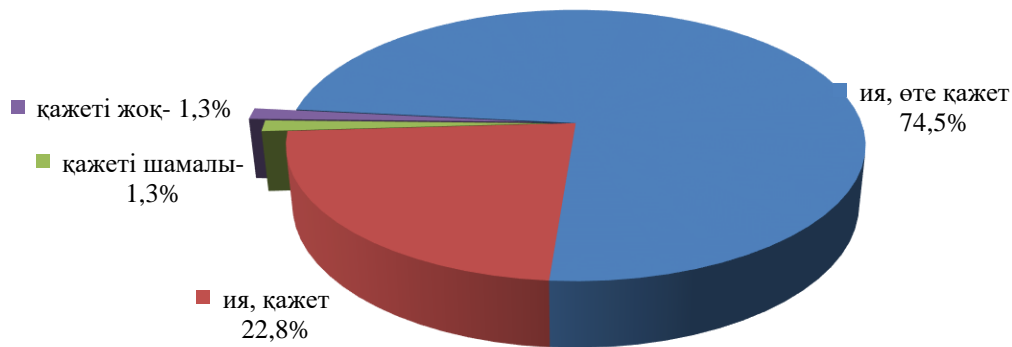
Әрине, бұл Тұжырымдаманың алдына қойылған мақсатына қысқа мерзімде жетуі, әжептәуір зор салмақ болғаны айқын.

Осы зерттеу шеңберінде, 2021-2022 жылдар аралығында Қазақстан Республикасының азаматтары арасында мемлекеттік тілдің конституциялық-құқықтық мәртебесі бойынша «Google Forms» кері байланыс құралы арқылы сауалнама жүргізіліп, халықтың ашық ой-пікірі алынды (766 респондет өз еркімен қатысқан болатын). Кейбір сауалдарына тоқталып кетсек [24]:

Экономиканың, ғылымның, техниканың, мәдениеттің және басқа да салалар бойынша қазақ тілінің терминологиялық жұмысын арттырып, әр саласы бойынша жеке дара сөздік даярлауды қолдайсыз ба?

Қазіргі кезде қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесін арттыруға бағытталған жаңа шаралар қажет пе?

Сауалнама нәтижесі және жоғарыда келтірілген уәждер Қазақстан Республикасында тіл саясатын қайта қарастырып, кешенді іс-шаралар жүргізуді, оның ішінде терминологиялық жұмысты ретке келтіруді айқындап отыр.

Қорытынды. Зерттеу нәтижелерін талдау мыналарды қорытындылауға мүмкіндік береді:

1. Қазақстан Республикасындағы қазақ тілі терминдерін жіктеу және жүйелеу Тұжырымдамасын қабылдауды.

2. Осы Тұжырымдама шеңберінде терминология комиссиясы міндеттерін толықтырып, құзыретін кеңейтуді:

а) терминология комиссиясының дәрежесін көтеру мақсатында Қазақстан Республикасы Президенті жанындағы комиссиялар қатарына қосуды; оған барлық мемлекеттік органдармен мемлекеттік тілде тиісті түрде қолдануын бақылау функциясын беруді;

б) терминография бойынша жұмыстарды дамыту;

в) өзекті мәселелерді шешу үшін ұйымдастырушылық жұмыстарын белгілеумен қоса, комиссия қабылдаған салалық сөздіктердің бірқалыптылығын сақтау мақсатында нормативтік құқықтық актілерді шығару бастамасына ие болуын қамтамасыз етуді (өз бетінше термин жасауға жол бермеу, туындаған мәселелердің комиссия отырысында талқылануы және басқалары);

г) терминологиялық жұмыстың ғылыми қамтамасыз етілуін (әр сала бойынша құрамы 2/3 ғалымдардан тұратын тұрақты кеңес құрылуы: заң терминдері бойынша кеңесі, сол сияқты медицина, экономика, әскери, архитектура мен құрылыс, технология, география, геология, биология, астрономия, психология, педагогика, физико-математикалық, химия, және басқа да ғылым салалары бойынша кеңестер, халықаралық терминдерді енгізу кеңесі, төл және түркі тілдерін енгізу кеңесі, орыс тілінен енген терминдер кеңесі, терминдерді латындандыру кеңесі және басқада қажетті кеңестерді құру).

3. Терминологиялық кеңестердің терең зерттеулер мен сараптамалар жүргізу нәтижесінде дайындалған әр сала бойынша барлығына міндетті дара-сөздіктің жария етілуін (бұл ретте, сөздік шығарудың мерзімі емес, оның сапасы маңызды екендігін ескеру шарт).

4. Терминологиялық жұмысқа жеткілікті қаржы бөлінуін және ғалымдарды ынталандыру мәселелерінің шешілуін.

5. Комиссияның құзыретіне жататын мәселелер бойынша мемлекеттік органдар мен ұйымдардан қажетті ақпарат пен материалдарды сұратуды, олардан есеп алуды.

6. Қазақстан Республикасы Президентінің тапсырмасы бойынша өзге де функцияларды жүзеге асыруды.

Сонымен қатар, ғылыми ізденушілер әлемдік ғылымның соңғы жетістіктерімен мемлекеттік тілде танысуына мүмкіндік жасалуы керек. Отандық ғалымдардың ғылыми мақалалары мен еңбектері қазақ тілінде жарық көруін қамтамасыз ету керек.

Терминологиялық жұмыс басты міндеттерін орындап, мақсатына жету нәтижесі, әр сала бойынша дара-сөздік дайындалумен тығыз байланысты. Терминологиялық жұмыс құқықтық реттеліп, қалпына келтірілген жағдайда, мемлекеттің тіл саясатын нығайту жолында кездесетін көптеген кедергілер өз шешімін табатын болады. Атап айтқанда:

- бүгінгі күні орын алып отырған, қазақ және орыс тілдеріндегі нормативтік құқықтық актілердің мәтіндері теңтүпнұсқалы (аутентикалығы) болмауы салдарынан адам құқықтарының бұзылуы;

- мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдарда қазақ тілінің қолданысы іс-жүзінде формальді нысанда болуы (қазақ тілі ілеспе-хат деңгейінде қолданылып, негізгі құжат мәтіні орыс тілінде дайындалуы және басқалары);

- әр сала бойынша терең зерттеулер мен талқылаулар нәтижесінде дайындалған біркелкі сөздіктердің болмауы (салдарынан адамдар құжатпен танысып түсіну үшін оның орыс мәтініне жүгінуі және басқалары);

- салалық сөздіктерді шығару процесінің реттелмеуі (кезкелген адамның өз бетінше термин жасауға араласуы, салдарынан бір терминнің қазақ тілінде бірнеше атауының болуы, кейде тіпті негізсіз, асыра аударылуы).

Жоғарыда көрсетілген кешенді іс-шаралар ұйымдастырылса, қазақ тілінің бәсекеге қабілеттігі артып, ол ғылым тіліне айналуы сөзсіз. Нәтижесінде, қоғамдық қатынастардың барлық саласында мемлекеттік тілдің қолданысы артады. Осылайша, ана тілінде тәрбие алып өскен азаматтар, ұлт тағдырына елеулі үлес қосатындықтары хақ.

Пайдаланылған дереккөздер тізімі

1. Accurso, K. Language Dominance/Linguistic Dominance [Electronic resource] / K. Accurso. – In book: Encyclopedia of Diversity and Social Justice January, 2015. – 816 p. (pp. 656-657) – Access mode: // [https://www.researchgate.net/publication/331314411_LANGUAGE_DOMINANCELINGUISTIC_DOMINANCE#:~:text=Linguistic%20dominance%20\(also%20called%20language,and%20political%20status%20than%20others.&text=Content%20may%20be%20subject%20to%20copyright\(Access%20date:12.11.2022\).](https://www.researchgate.net/publication/331314411_LANGUAGE_DOMINANCELINGUISTIC_DOMINANCE#:~:text=Linguistic%20dominance%20(also%20called%20language,and%20political%20status%20than%20others.&text=Content%20may%20be%20subject%20to%20copyright(Access%20date:12.11.2022).)

2. Тәуелсіздік және қазіргі қазақ тілі [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://tilalemi.kz/article/493> (жүгінген күні: 11.11.2022).

3. Исакулов, Е. Неизвестные имена нашей истории / Е. Исакулов // «Егемен Қазақстан» газеті. – 2020. – 20 янв. [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://kazpravda.kz/n/neizvestnye-imena-nashey-istorii/> (жүгінген күні: 11.11.2022).

4. Бүгін – Ахмет Байтұрсынұлының туған күні // «Егемен Қазақстан» газеті. – 2020. – 5 қыркүйек [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://egemen.kz/article/247714-bugin-akhmet-baytursynulynynh-tughan-kuni> (жүгінген күні: 11.11.2022).

5. В.В. Хан. Сталин конституциясының декларативтілігі: құқықтық конституция және репрессивті-жазалаушы органдардың конституцияға қарсы қызметі. ҚР ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, N2 (71) 2022-17 б.

6. Қазақ Советтік Социалистік Республикасының Тіл туралы Заңы. – Кітапта: Ана тілім – ардағым. – Алматы, 1990. – 29 б.

7. Конституция Республики Казахстан: Верховный Совет Республики Казахстан от 28 янв. 1993 г. Утратила силу в связи с принятием новой конституции 30 авг. 1995 г., см. Указ Президента от 6 сент. 1995 г. №2454 [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://adilet.zan.kz/rus/docs/K930001000_ (дата обращения: 06.11.2022).
8. Қазақстан Республикасының Конституциясы: 1995 ж. 30 тамызда Республикалық референдумда қабылданған [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_ (жүгінген күні: 11.11.2022).
9. Қазақстан Республикасындағы тіл туралы: 1997 ж. 11 шілдедегі №151 Заңы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z970000151_ (жүгінген күні: 11.11.2022).
10. נמצא הספר) 5668 2008 צבי בן יצחק יד ירושלים (כרכים שני), יהודה בן אליעזר של חייו !: עברית דבר בקטלוג ULI) – 197 p.
11. Eliezer Ben-Yehuda and the Making of Modern Hebrew / D. Saiger [Electronic resource] – Access mode: <https://www.myjewishlearning.com/article/eliezer-ben-yehuda/> (Access data: 12.11.2022).
12. Ветчинова М.Н. Диалог культур России и Франции: исторический аспект [Электронный ресурс] – Режим доступа: https://api-mag.kursksu.ru/media/pdf/008-02_oF3t7Xx.pdf (дата обращения: 12.12.2022).
13. Korkmaz, Z. Bilim Dili Ve Türkçe, Atatürk Kültür Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni / Z. Korkmaz. – Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, 2001. – 567 p.
14. Sayili, A. Bilim Kültür Ve Öğretim Dili Olarak Türkçe / A. Sayili. – Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1994. – 599 p.
15. Gündoğan, A.O. Bilim Dili Olarak Türkçe / A.O. Gündoğan // Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, 1997. – 12 p.
16. Қазақ білімпаздарының тұңғыш сіезі. Баспаға дайындаған Ш. Құрманбайұлы. – Алматы, 2005. – 144 б.
17. Құрманбайұлы, Ш. Қазақ терминологиясы: зерттеулер, оқулық, сөздік, библиография [Электрондық ресурс] / Ш. Құрманбайұлы. – Алматы: «Сардар», 2014. – 936 б. – Айналыс режимі: <https://tilalemi.kz/books/1038.pdf> (жүгінген күні: 15.10.2022).
18. Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаевтың Қазақстан халқына Жолдауы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/memleket-basshysy-kasym-zhomart-tokaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy (жүгінген күні: 15.10.2022).
19. Қазақстан Республикасындағы тіл саясатын іске асырудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 31 желтоқсандағы №1045 қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900001045> (жүгінген күні: 11.11.2022).
20. Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Республикалық терминология комиссиясы туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1998 ж. 21 сәуірдегі №367 Қаулысы. Күші жойылды – Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2022 ж. 9 наурыздағы №114 қаулысымен [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P980000367_ (жүгінген күні: 11.11.2022).
21. 2019 жылы бекітілген терминдер; құрастырушылар: С. Жайлау, А. Қожахмет, О. Мақсұт [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://termincom.kz/books/?id=90> (жүгінген күні: 15.10.2022).
22. Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік терминологиялық жұмыс тұжырымдамасы туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 21 сәуірдегі №444 қаулысы: Күші жойылды – Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 ж. 31 наурыздағы №315 Қаулысымен [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P040000444_ (жүгінген күні: 11.11.2022).
23. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2004 жылғы 21 сәуірдегі №444 және 2005 жылғы 21 қаңтардағы №45 қаулыларының күші жойылды деп тану туралы: Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2011 ж. 31 наурыздағы №315 Қаулысы [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1100000315> (жүгінген күні: 11.11.2022).

24. Мемлекеттік тіл мәселесі бойынша сауалнама [Электрондық ресурс] – Айналыс режимі: <https://docs.google.com/forms/d/1KvjhPULqi5mp6xE0-UneLzhFRaioiCywPfZlY4DVtiA/edit#responses> (жүгінген күні: 11.11.2022).

Авторлар туралы мәліметтер

Сарқытбай Саят Жетпісбайұлы - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты.

Сейтаева Жанар Секежановна - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Жаһандық қауіп-қатерлерге қарсы іс-қимыл бойынша арнайы дайындық кафедрасының доценті, з.ғ.к.

Жания Құмарбекқызы - Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясы Жалпы заң пәндері кафедрасының доценті, философия (PhD) докторы.

Сарқытбай Саят Жетпісбайұлы - докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республика Казахстан.

Сейтаева Жанар Секежановна - доцент кафедры специальной подготовки по противодействию глобальным угрозам Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, к.ю.н.

Жания Құмарбекқызы - доцент кафедры общих юридических дисциплин Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан, доктор философии (PhD).

Sarkytbay Sayat Zhetpisbayuly - Doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies at the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

Seitova Zhanar Sakenovna - Associate Professor of the Department of Special Training in Countering Global Threats of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan, Candidate of Law.

Zhania Kumarbekkyzy - Associate Professor of the Department of General Legal Disciplines Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office Of the Republic of Kazakhstan, Doctor of Philosophy (PhD).

ЖАС МАМАНДАР СӨЗ АЛАДЫ

СЛОВО МОЛОДЫМ

THE WORD TO THE YOUNG

А.Н. Абикенов¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

АСА ҚАТЫГЕЗДІКПЕН АДАМ ӨЛТІРУДІҢ СУБЪЕКТИВТІК ЖАҒЫ

Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 99 – бабының 2 бөлігі 5) тармағындағы аса қатыгездікпен адам өлтірудің субъективтік жағына сипаттама берілген. Аса қатыгездікпен адам өлтірудің субъективтік жағының белгілерін дұрыс анықтаудың маңыздылығы қарастырылады. Аса қатыгездікпен адам өлтіруге қатысты оның субъективтік жағының белгілерін дұрыс анықтамаудың зардаптары қарастырылған.

Мақалада осы проблемамен айналысқан криминолог ғалымдардың пікірлері келтіріліп оларға талдау жасау арқылы автор өз пікірін білдірген. Мақалада автор аса қатыгездікпен адам өлтірудің өзге де ұқсас қылмыстардан айырмашылығын көрсеткен. Мақалада осы проблемаға қатысты халықаралық құжаттар және отандық заңнамалар қаралған және оларды тиімді қолдану көрсетілген. Мақалада автор аса қатыгездікпен адам өлтіруді саралау кезінде құқық құрғау органдарының жіберген олқылықтарына тоқталып оны болдырмаудың шараларын қарастырады. Аса қатыгездікпен адам өлтірумен күресудің тиімділігін арттыру үшін ұсыныстар жасайды.

Түйінді сөздер: адам өлтіру, аса қатыгездік, қылмыс, субъективтік жақ, субъективтік жақтың белгілері, ниет, мақсат, кінә.

Субъективная сторона убийства с особой жестокостью

В статье рассмотрена субъективная сторона убийства с особой жестокостью; значимость правильного определения субъективных признаков убийства с особой жестокостью. В статье приводится полемика мнений ученых-криминологов, занимающихся этой проблемой, кроме того, автором представлена собственная позиция. Автор смог указать на отличие рассматриваемого преступления от других схожих. В статье представлено правовое регулирование рассматриваемой проблемы, и показано их эффективное применение. Автор рассматривает ошибки, допускаемые при квалификации убийства с особой жестокостью. Разработал рекомендации, по повышению эффективности профилактики исследуемого преступления.

Ключевые слова: убийство, особая жестокость, преступление, субъективная сторона, признаки субъективной стороны, мотив, цель, вина.

The subjective side of murder with extreme cruelty

The article examines the subjective side of murder with extreme cruelty; the importance of correctly determining the subjective signs of murder with extreme cruelty. The article presents a polemic of opinions of criminologists dealing with this problem, in addition, the author presents his own position. The author was able to point out the difference between the crime in question and other similar ones. The article presents the legal regulation of the problem under consideration, and shows their effective application. The author examines the mistakes made in the qualification of murder with extreme cruelty. Developed recommendations to improve the effectiveness of prevention of the investigated crime.

Keywords: murder, special cruelty, crimes, subjective side, signs of the subjective side, motive, purpose, guilt.

Кіріспе. Қазақстан Республикасының құқықтық саясатының 2030 жылға дейінгі тұжырымдамасы Қазақстан Республикасының Қылмыстық-құқықтық саясаты қауіпсіздікті қамтамасыз етудің мемлекеттік стратегиясын жүзеге асырудың бағыттарының бірі болып табылатындығын және оның негізгі қағидаларының мемлекеттің әлеуметтік саясатымен іргелі байланысы мен өзара тәуелділігін тануға негізделгендігін көрсетеді. Тұжырымдаманың құқықтық негізін Қазақстан Республикасының Конституциясы, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидалары мен нормалары және Қазақстан Республикасының адам құқықтарын қорғау және қылмысты бақылау саласындағы халықаралық шарттары, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексі құрады. Адамның құқықтары мен бостандықтарын қауіпсіз қоғамда да ғана сәтті бекітуге және қорғауға болады. Қазақстан Республикасының заңнамасы халықаралық адам құқықтарын қорғайтын нормативтік ережелерінен туындайды. Адам құқықтарының жалпыға бірдей декларациясының 3-бабына сәйкес «Әр адамның өмір сүруге, бостандыққа және жеке басына қол сұғылмаушылыққа құқығы бар»[1]. Осы халықаралық құжаттағы қағидалар біздің ата заңымыздан орын алған. Сондықтан Қазақстан Республикасының Конституциясының 1 бабында «Қазақстан Республикасы өзін демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет ретінде орнықтырады, оның ең қымбат қазынасы - адам және адамның өмірі, құқықтары мен бостандықтары және Конституцияның 15 бабында Әркімнің өмір сүруге құқығы бар. Ешкімнің өз бетінше адам өмірін қиюға хақысы жоқ. Өлім жазасына тыйым салынады» деп айтылған» [2].

Сонымен, осыдан біз жеке адамның мүдделерінің басымдығы қағидатын жариялау және бекіту, адам өмірінің, оның құқықтары мен бостандықтарының ең жоғары құндылығы ретінде тану адамдардың өмірін сенімді қорғауды қамтамасыз ететін тиісті механизмдерді әзірлеуді талап ететіндігін көруімізге болады. Адамның өмірін күш қолданып айыру қазіргі кезеңде қоғаммен қолдау көрсетілмейтін әрекет, адамның өмірі ең маңызды құндылық болып есептеледі және мемлекеттің қорғауында болады. Сондықтан, бір адамды екінші адамның өлтіруі қоғам тарапынан айыпталып, қатаң жазаланады. Адамның өміріне қол сұғатын қылмыстық-құқықтық нормаларды және лардың тиімділігін дұрыс анықтау, құқық қорғау органдарымен осындай істер бойынша әділ жаза тағайындаудың қажетті алғышарты болып табылады. Алайда, заң шығарушы және құқық қорғау органдарының адамның өміріне қарсы қылмыстарға қарсы тиімді заң шығару және құқық қолдану қызметінің мінсіз еместігі және кейбір мәселелер туғызады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасында адам өлтіру қылмысына қатысты, қылмыстық-құқықтық бағала беруге көп назар аударылады. Адам өлтіруге қатысты саралау мәселесі қылмыстық заңның өзгеруіне және Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 -бабының 2-бөлігін қолдануда сот тәжірибесіндегі кемшіліктерге байланысты өзекті мәселенің бірі болып отыр. Қазақстан Республикасының Жоғарғы сотының апелляциялық және қасапиялық практикасын жыл сайын жалпылау нәтижелері Қылмыстық кодекстің 99-бабында қарастырылған қылмыстар туралы істерді қарау кезінде қателіктер жіберілетіндігін көрсетеді.

Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының Қылмыстық статистика және арнайы есеп жөніндегі комитетінің көрсеткіші адам өлтіру деңгейі салыстырмалы түрде тұрақты екенін көрсетеді: 2022 жылы – 14454 қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелген, оның ішінде адам өлтіру – 77 қылмыс; 2021 жылы - 15956 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, оның ішіне адам өлтіру - 64 қылмыс; 2020 жылы 19703 қылмыстық құқық бұзушылық тіркелген, оның ішінде адам өлтіру – 131 қылмыс; 2019 жылы 25868 қылмыстық құқық бұзушылықтар тіркелген, оның ішінде адам өлтіру 72 қылмыс тіркелген [3].

Талдау. Көптеген авторлар адам өлтіруге қарсы күрестің тиімділігіне теріс әсер ететін факторлардың бірі субъективті жақтың ерекшеліктеріне байланысты қылмыстарды саралаудағы қателіктер болып табылады дегенді айтады. Осыған байланысты С.М. Рахметов «Құқық қолдану практикасында қылмыстық құқық бұзушылықтарды субъективтік жағы бойынша саралауда көбірек қателіктер жіберіледі. Оған куә болатын Жоғарғы Соттың Пленумының қаулылары, сот тәжірибесін жалпылау, нақты істер бойынша қаулылар мен анықтамалар, өйткені құқық қолдану тәжірибесінде кінәсіз залал келтіргендігі үшін соттау жағдайлары кездеседі, кінә нысаны туралы қате қорытынды жасау немесе қылмыстық құқық бұзушылықтардың мақсаты мен ниетіне дұрыс баға бермеуден дұрыс сараламау фактісі кездеседі, сонымен бірге құқық бұзушының кінә деңгейіне сәйкес келмейтін жаза тағайындау кездеседі» деп өз пікірін білдірген [4, 76 б].

Бұған белгілі бір дәрежеде қылмыстық заңда адам өлтірудің субъективті жағының жекелеген сараланған белгілері жеткілікті түрде қалыптаспағаны да ықпал етеді. Адам өлтіру істері бойынша сот практикасының кемшіліктері қылмыстың ниеті мен мақсаттарының мазмұны мен қылмыстық-құқықтық маңыздылығына байланысты бірқатар мәселелер қылмыстық құқық ғылымында бірдей шешілмегендігімен де күрделене түседі. Адам өлтірудің ниеті мен мақсатының сараланған белгісі секілді өзге де ауырлататын мән-жайлармен үйлесу мәселесі шешілмеген, адам өлтірудің өзге де қылмыстармен ұштасуы және бәсекелестік мәселесі даулы түсіндіріледі. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабы, адам өлтірудің сараланған белгілері туралы ғылыми пікірталастар, адам өлтірудің ауыр түрлерін жасағаны үшін жаза тағайындау тәжірибесі осы норманың редакциясын нақтылау, кейде өзгерту қажеттілігін көрсетеді. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабы адам өлтіру құрамының сараланған белгілері ретінде, қылмыстық-құқықтық ғылымында осы баптың көптеген белгілерін, ауырлататын мән-жайларда адам өлтіруді анықтау және сот практикасында осы қылмыс үшін жаза тағайындау мәселелерін екіұшты түсіндіру осы тақырптың өзектілігін анықтайды. Біздің ойымызша, субъективті жақтың ерекшеліктерін сипаттайтын ауырлататын жағдайларда жасалған адам өлтіруді саралау мәселесі кеңірек және егжей-тегжейлі зерттеуді қажет етеді.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың субъективті жағы - бұл әлеуметтік қауіпті әрекеттің қасиеті және қажетті белгісі. Оның мазмұны мен бағасы, ең алдымен, әлеуметтік қауіпті әрекеттердің мазмұны мен бағалауына және олардың нәтижесінде пайда болған қылмыстық салдарға байланысты. Адамның іс-әрекеті әрдайым белгілі бір жағдайларда жүзеге асырылады, оған сәйкес адам ниеттерді, мақсаттарды және оларға сәйкес әрекет ету тәсілін таңдайды. Бұл таңдау адамның еркіндігі мен қажеттілігін анықтайтын мінез-құлықтың нақты шарттары. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъективті жағында мазмұнына ұқсас екі қылмысты табу мүмкін емес. Қылмыстың психикалық нақты мазмұны, атап айтқанда ниеттер, мақсаттар мен қылмыстық ойының мазмұны әр жағдайда әр түрлі және ерекше, оның сыртқы мазмұны секілді әр түрлі және қайталанбайтын ерекше болып келеді. Сонымен қатар, қылмыстың субъективті жағын кінәлі адамның жеке басынан, оның сипаттамалық ерекшеліктерінен ажыратуға болмайды. Кінә жасалған әрекеттің сипатымен анықталып белгілі бір адам кінәлі деп танылады. Қылмыс біртұтас ерікті әрекет ретінде күрделі психологиялық процеспен сипатталады, оның мазмұнына адамға әсер ететін сыртқы жағдайлар жүйесі ғана емес, сонымен қатар кінәлі адамның жеке басының көптеген сипатының ерекшеліктері де әсер етеді. Көптеген ғалымдар мен заңгерлердің пікірінше, ерекше қатыгездікпен жасалған адам өлтірудің субъективті жағы күрделі болып табылады. Қылмысты дұрыс анықтау қылмысты дұрыс саралауға ғана емес, сонымен бірге сот әділ шешім қабылдауға да әсер етеді. Сондықтан аса қатыгездікпен жасалған адам өлтірудің субъективті жағын дұрыс анықтамау нәтижесінде сот

қателіктерін дәлелдейтін көптеген мысалдар бар. Заңнамалық деңгейде қылмыстық жауапкершілікке тарту институты аса қатыгездікпен жасалған адам өлтіруді саралау кезінде адамның өзі жасаған қылмысқа субъективті көзқарасын дәлелдеуге басты назар аударылатындай етіп құрылған. Бұл тәсіл Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының Нормативтік қаулыларында да көрсетіледі. Сондай қалының бірі Қазақстан Республикасының Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N 1 Қаулысында «Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау» туралы нормативтік қаулысында (Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 99 бабы 2 бөлігі 5) адам өлтіруді аса қатыгездікпен жасалған деп тану үшін қылмыскердің ниеті ерекше қатыгездікпен адам өлтіруді қамтығанын анықтау қажет екенін көрсетеді [5].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 бабы 2 бөлігі 5) тармағы, Аса қатыгездікпен адам өлтіру деген нені білдіреді және істің қандай жағдайларын ескере отырып, кінәлі адамның ниеті қандай жағдайда аса қатыгездікпен адам өлтірді қорытынды жасай аламыз. Тәжірибеде кінәлінің адам өлтірудің аса қатыгез әдісіне субъективті көзқарасын анықтап қылмыстық заңды қолдануда белгілі бір қиындықтар тудырады. Сот тәжірибесінде адам өлтірудің саралаушы белгісі «аса қатыгездікпен жасалған» деп қолдану үшін оның ерекше қатыгездікпен жасалғанын растайтын фактілерді немесе осылай тануға мүмкіндік беретін объективті немесе субъективті жақтарының өзге де белгілерінің болуын куәландыратын мән-жайларды анықтаудан басқа, қылмыс құрамының элементтерін талдау қажет, яғни Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99 -бабының 2-бөлігі субъективті жағының белгілерін талдау керек. Кейбір авторлар аса қатыгездікпен адам өлтірудің үш мән-жайын келтіреді:

- адам өлтіру тәсілі (жәбірленушіге орасан көп мөлшерде дене жарақатын келтіру, тірідей өртеу, ұзақ уақытқа су және тамақ бермеу, аса ауыр қинайтын улы зат беру, тірі адамды жерге көму және т.б.);

- адамды өлтіру кезінде немесе өлтірер алдында қорлық көрсету (азаптау, қинау, қорлау, ұзақ уақытқа су және тамақ бермеу);

- жақындарының көзінше жәбірленушіні өлтіріп моральдық зиян келтіру [6,516].

Әрбір нақты жағдайда кінәлінің өзі жасаған аса қатыгездікке жауапкершілікті ауырлататын жағдай ретінде ғана емес, сонымен бірге оның қылмыстық әрекеттерінің салдары ретінде де психикалық қатынасы анықталуы керек. Адам өлтірудің аса қатыгез әдісіне субъективті көзқарастың көрінуінің екіұштылығына байланысты ғылыми әдебиеттерде бұл мәселені шешуге бағытталған бірқатар пікірлер қалыптасты. Бүгінгі таңда заң әдебиеттерін талдау криминолог ғалымдарының арасында тікелей немесе жанама қасақаналық түрінде аса қатыгездікпен адам өлтіруге кінәлі адамның субъективті көзқарасына қатысты бірдей көзқарастар жоқ екенін көрсетеді. Сонымен, Н.И. Загородников аса қатыгездікпен адам өлтіру өлімге де, қылмыстың ерекше қатыгез тәсіліне де қатысты қасақаналықпен жасалады деген қорытындыға келеді. Бірақта оның пікірінше, ерекше азап шегудің арнайы мақсаты қарастырылып отырған адам өлтіру түрінің міндетті белгісі емес. Н.И. Загородников өзінің айтқанын негіздеу үшін келесі мысал келтіреді: бір адам адам өлтіру үшін ерекше азап тудыратын улы затты басқа адамға береді, ал бұл әдісті кінәлі таңдаған кезде ерекше азаптау емес, жәбірленушіні жай ғана өлтіру үшін таңдалады. Бірақта осындай өлтіру, Н.И. Загородниковтың пікірінше, жай адам өлтіру болып саналады [7,175 б].

Н.И. Загородниковтың бұл мәселеге көзқарасын С.В. Бородин жалғастырған: тікелей және жанама қасақаналықтар адам өлтіру кезінде аса қатыгездікке деген көзқарасымен сәйкес келмеуі де мүмкін деп санайды. Тәжірибеде аса қатыгездікпен адам өлтіру тікелей қасақаналық болған кезде жасалады, бірақ кінәлінің аса қатыгездікке немқұрайлы қарауы, бұл жанама қасақаналықтың болуын көрсетеді, яғни

кінәлі өз әрекеттерінің сипатын біле отырып, қылмыстық нәтижені – аса қатыгездікті қалайды немесе оны саналы түрде мойындайды [8,131 б].

Сот тәжірибесіндегі айыптау үкімдерінің ешқайсысында екі түрлі қасақаналықтың жоқ екендігін байқауымызға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, соттар өз шешімдерінде қасақаналықты тікелей және жанама түрде деп бөлмейді, қылмыскердің қылмысқа және аса қатыгездікке деген көзқарасын бір-бірінен бөлек ашпайды. Тек соттардың айрықша азап шегуге қатысты кінәлінің тікелей ниеті туралы нұсқауын кездестіруге болады. Кейде соттар өз шешімдерінде «аса қатыгездікпен азап шектіргенін саналы түрде ұғынады және саналы түрде оған жол береді деген үлгідегі ойларын қолданады». М.К. Аниязц біршама қарама-қайшылықты келтіреді. Бір жағынан, ол адам өлтіру аса қатыгездікпен сипатталады деп есептейді, бұл дегеніміз кінәлі адам адамды өлтіріп қана қоймай, оны алдын-ала азаптап, өлтіру алдында аса ауыр азап шектіргісі келеді дейді [9,58б].

Сонымен бірге, ол Н.И. Загородниковпен келісе отырып ол ерекше азап шектірудің арнайы мақсаты осы адам өлтірудің міндетті белгісі емес екендігімен келіседі.

Өз кезегінде, А.И. Рарог қылмыстық құқықтағы кінәнің жалпы түрлеріне зерттеу жүргізе отырып, аса қатыгездікпен адам өлтіру кезінде текқана тікелей қасақаналықпен жасалуы мүмкін деген өзінің пікірін айтады [10, 231 б]. Осы жағдайда қылмыскер аса қатыгездікпен азаптау келтіріп жатқан әрекетін ұғынып және оған есеп беріп, зардаптың болмай қоймайтындығын және басталуын тілеген кезде ғана тікелей қасақаналықпен туындатуы мүмкін болады. Осы қылмыстық құқық бұзушылықты анықтау үшін, бірінші кезекте аса қатыгездікпен жәбірленушіні өлтіру үшін кінәлінің пиғылы мен тікелей қасақаналықтың болуын анықтау керек. Аса қатыгездікпен адам өлтіру кезінде тікелей қасақаналық жәбірленушінің өзіне келтірілген азаппен қатар, жәбірленушінің жақындарына да келтірілген азаптар да дәлелденуі керек.

Г.И. Чечель осы проблеманы зерттеу барысында келесі қорытындыға келеді: «Адам өлтіруді аса қатыгез түрде орындаған уақытта, кінәлі жәбірленушіге (немесе оның жақындарына) ерекше азап шектіріп жатқанын немесе азап әкелетінін ұғынуы керек және жәбірленушіні осы тәсілмен өлтіргісі келеді» [11, 22 б]. Д.Т. Шайкенова да осындай пікірді ұстанады, тікелей қасақаналықпен адам өлтірудің негізгі мақсаты жәбірленушіге өлім келтіру, ал осыған қосымша болатын, оған ерекше физикалық және психикалық азаптау мен азап шектіру екендігін атаған [12, 8 б]. Сондай ұқсас пікірді келтіретін Р.М. Раджабов оның пікірі бойынша аса қатыгездікпен адам өлтіру жағдайында жәбірленушіні аса қатыгездікпен өлтіруде ерекше азап келтіру мақсатының болуын міндетті түрде қарастырады [13, 10 б].

Осылайша, кінәлінің іс-әрекетін Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 99-бабының 2-бөлігі 5) тармағымен саралауда, жәбірленушінің ерекше күйзеліске түскенін немесе азап шеккенін, сонымен қатар осы күйзеліс пен азаптың кінәлінің мақсаты мен ниетімен қамтылғанын, жәбірленушіге әдейі келтірілгенін және осы тәсілді кінәлінің таңдап алынғандығын тергеу органдары мен сот анықтаулары керек. Егер кінәлі өзінің іс-әрекетімен жәбірленушіні қазаға ұшырату процесінде ерекше күйзеліс пен азап әкелетінін ұғынбаса, онда осындай адам өлтіруді аса қатыгездікпен адам өлтіру деп санау мүмкін емес. Аса қатыгездікке қатысты қасақаналықтың түрі туралы мәселені көтерудің өзі дұрыс емес деген ұстаным бар. Осы ұстанымды ұстанатындар аса қатыгездікпен әрекет жасайтын кінәлі адамның субъективті қабылдауын, кінәлі адамның жәбірленушіге ерекше азап келтіретіндігін ұғынатындығын білдіреді. Н.А. Бабидің ойы бойынша өзінің іс-әрекетінің аса қатыгездік сипатын ұғыну немесе білмеу өлімге келтіретін қасақаналықтың түрін анықтауға тікелей әсер етпейді, осындай қасақаналық тікелей де, жанама да болуы мүмкін, өйткені аса қатыгездікті саналы түрде сезіну еріктілік емесе кінәнің

интеллектуалды саласындағы элементіне жатады, сондықтан адам өлтіру фактісіне кінәлінің қатынасын алдын ала анықтамайды [14, 95 б].

Заң әдебиеттерінде кінәлінің аса қатыгездігіне қатысты қатынасына талдау жүргізу кезінде тікелей және жанама қасақаналық ұғымын пайдалануға болмайды деп есептейді, өйткені қылмыстың материалдық құрамына қатысты ниет субъектінің қылмыстың іс – әрекетіне, тәсілі мен жағдайына қатынасын ғана емес, сонымен бірге оның зардабын да аса қатыгездікпен адам өлтіруде жәбірленушінің өлімін де қамтиды деген пікірлер кездеседі. Осы ұстаным қылмыстық құқық теориясында ұсынылған басқа нұсқаларға қарағанда құқық қолдану тәжірибесінде жиі кездеседі. Қылмыстық құқық бұзушылықтың нәтижесі жәбірленушінің өлімінде жатыр. Осы жағдайда күйзеліс пен азапты қоғамдық қауіпті салдар ретінде қарастыруға болмайды. Осы жағдайда, күйзеліс пен азапқа қатысты емес керісінше жәбірленушінің өліміне қатысты тікелей немесе жанама қасақаналық туралы айту керек, яғни аса қатыгездік туралы айту керек, өйткені қасақаналықтың бірі бірінен айырмашылығын білу еріктілік кезеңіне негізделген. Кінәлінің сипатына қатысты қолдануда аса қатыгездікпен адам өлтіру кезінде қасақаналықтың белгілері сипатында қолдануға жатпайтын белгілер: кінәлінің тілеуі, саналы түрде жол беру, кінәлінің немқұрайлы қарауы. Жалпы, қылмыстық құқық ғылымында кінәлінің жеке басын сипаттауда бірдей терминдерді пайдалану орын алған. Аса қатыгездікпен адам өлтіру үшін жәбірленушіге ерекше азап пен қасірет келтіретін арнайы мақсаттың болуы міндетті емес. Жәбірленушіге оны өлтіру үшін ұзақ уақыт бойы көптеген соққылар жасаған кезде, кінәліде аса қатыгездікпен адам өлтіру мақсаты болмауы мүмкін, бірақ ол осындай әрекеттерден жәбірленуші ерекше азап шегетінін түсінеді. Басқаша айтатын болсақ, адам өлтіру қылмыскер үшін жәбірленушіге ерекше қинау мен азап әкелумен байланысты тәсілмен жасалуы керек. Тікелей қасақаналыққа сипаттама беруде, оның ерікті сәтіне баса назар аудару жәбірленушіге ерекше азап шегуге деген ұмтылысқа аударылады.

Қасақаналықтың ерікті сәті нәтижеге жетуге бағытталған. Адам өлтіру кезінде түсетін зардап, бұл адамның өлімі. Адам өлтіруде қинау мен азап зардаптардың қатарында болмайды. Сондықтан оларға ерікті процесс ретінде адамның тілеуін анықтаудың қажеті жоқ. Заң қолданушы үшін ең қолайлы ұстаным, кінәлі адам өзінің аса қатыгездікпен әрекет етіп жатқанын субъективті қабылдауы, яғни кінәлі адам өзінің әрекетімен жәбірленушіге ерекше азап шектіріп жатқаны туралы білуі керек. Бұл ұстаным қылмыстық құқық теориясында ұсынылған басқа нұсқаларға қарағанда құқық қолдану тәжірибесінде жиі кездеседі. Сот айыптау үкімін шығаруда басым көпшілігінде жәбірленушіге ерекше азап келтіргендігі үшін кінәлі деп анықтау фактісімен шектеледі. Сот тәжірибесін зерттеу көрсеткендей, осылай ету соттармен кінәлінің субъективті көзқарасын сипаттау кезінде жиі қолданылады. Соттар ерекше азап шегуді анықтаудан өзге, азаптауды келтіруді тілейтінін көрсетеді, ол азаптарды келтіргісі келетінін көрсетеді, басым көпшілік жағдайда ерекше азап шегуді түсіну туралы айтады. Заң әдебиеттерінде аса қатыгездікпен жасалған қылмыстың ниеті мен мақсаттары туралы мәселеге көп назар аударылады. Аса қатыгездікпен адам өлтірудің субъективтік жағын сипаттауда, мән-жайлардың қатарында кінәмен бірге маңызды рол атқаратын қылмыс жасау ниеті жатады. Аса қатыгездікпен адам өлтірудің ниеті әртүрлі болғандықтан, қылмыс ниетіне талдау жасамай, жалпы қылмысқа тиісті баға беру мүмкін емес. Аса қатыгездікпен адам өлтірудің субъективтік жағын құратын барлық белгілерге қатысты заңгерлер арасында көптеген белгісіздіктер мен келіспеушіліктер тудырады. Мысалы, көптеген даулар осы қылмысты жасаған адамның ниетін, мақсатын және эмоционалды жағдайын дұрыс белгілеу төңірегінде болады. Аса қатыгездікпен адам өлтіруді саралауда назарға алынбай қоймайтын негізгі аспектілердің бірі ниет, өйткені оны жасау үшін басты себеп болып табылады деген пікірлер теорияда кездеседі. Қылмыстық құқық бұзушылықтарды жасаудың ниеті өте

көп, бірақ көбінесе ниет ретінде көп таралған түрі: бұзақылық, кек алу, пайдақорлық, өзімшілдік және тағы басқалар.

Жәбірленушіні аса қатыгездікпен ерекше қинау және азаптау тәсілімен өлтіруде, әрдайым қаскөйліктің белгілері болады, яғни қаскөйлікке ұмтылу, басқалардың азап шегуінен ләззат алу болады. Аса қатыгездікпен адам өлтіру көбінесе кек алудан, қызғаныштан жасалады, бірақ бұзақылық ниеттер де болуы мүмкін, аса қатыгездікпен адам өлтіру кезінде ниет бейсаналық болып табылады және олар көбінесе жәбірленушіні ауыр психотравмалық немесе оған толық үстемдік етудің көзі ретінде толық физикалық түрде жоюға ұмтылумен байланысты деген пікірлерді заң әдебиеттерінде кездестіреміз.

И.Ш. Борчашвили «Адам өлтіру кезінде жәбірленушіге көптеген жарақаттар келтіру, егер кінәлінің пиғылымен жәбірленушіге ерекше азап келтіру қамтылмаса және ол анықталмаса өздігінен іс-әрекетті Қазақстан қатыгездікпен адам өлтірген үшін саралауға негіз болмайды» деп өзінің ойын білдіреді [15, 12 б]. Біздің ойымызша адам өлтіру кезінде жәбірленушіге көптеген жарақаттар келтіріп өлтірудің өзі аса қатыгездікпен адам өлтірудің құрамын білдіреді және кінәлі адам жәбірленушіге көптеген жарақаттар келтірген кезде оның қиналғанын және азапталып жатқанын ұғынады. Сол себепті осындай әрекеттерді аса қатыгездікпен адам өлтіру ретінде саралау біздің ойымызша дұрыс деп санаймыз.

А.Н. Ағыбаев «Адам өлтірудің өзі қатыгездік әрекет. Осы тармақ бойынша әрекетті саралау үшін айрықша қатыгездік талап етіледі. Бұл жөнінде, ең алдымен адам өлтіру әдісі айғақтама болады» деген өзінің ойын білдіреді. Біздің ойымызша біз бұл пікірге толық қосылмаймыз, өйткені аса қатыгездікпен адам өлтіруде бір ғана айғақтардың болуы аса қатыгездікпен адам өлтірудің құрамын құрамайды, бұл жерде осы қылмыс құрамының субъективті жағы тыс қалып қойған, яғни кінәлінің қылмыстық ниетімен аса қатыгездікпен адам өлтіріп жатқанын ұғынуы және оны тілеуі жетіспейді. Демек, кінәлінің пиғылымен аса қатыгездікпен адам өлтіріп жатқандығы қамтылуы керек [16, 17 б].

Бұзақылық ниеттердің елеулі бөлігі, біздің пайымдауымызша, аса қатыгездікпен адам өлтіруді жасауда кінәлінің саналы түрде өзінің әрекетіне есеп бермейтіндігін куәландырады. Бұзақылықты жасаудың ниетін қарайтын болсақ, сырттай себепсіздікпен жаалады, айқын көрінетін себепсіздіктермен жасалады, шамалы себептермен көрінетін қылмыстар жасалады. Көп жағдайда кінәлі өз әрекетінің себептерін түсіндіре алмайды.

Қорытынды. Қорытындылай келе айтуға болатын, адамды аса қатыгездікпен өлтірудің субъективті жағы күрделі болады және ғалымдар арасында оның негізгі элементтерін дұрыс анықтауға қатысты көптеген даулы мәселелер туындатады. Заң ғалымдарының әртүрлі келтірілген пікірлерін талдау аса қатыгездікпен адам өлтіруді анықтау үшін қылмыскер өзінің іс-әрекетінің немесе әрекетсіздігінің қоғамдық қауіптілігін, сонымен бірге жәбірленушіге ерекше азап келтіріп жатқанын түсінгенін дәлелдеген жағдайда ғана болуы мүмкін деген қорытынды жасауға болады. Кінәлінің ниетінің интеллектуалды кезеңі аса қатыгездікпен адам өлтіріп жатқанын қамтуы керек, демек, қылмыскер жәбірленушінің өлімін тілеуі керек және өлімнің болуын саналы түрде жол беруі керек.

Біздің ойымызша адам өлтіру кезінде жәбірленушіге көптеген жарақаттар келтіріп өлтірудің өзі аса қатыгездікпен адам өлтірудің құрамын білдіреді және кінәлі адам жәбірленушіге көптеген жарақаттар келтірген кезде оның қиналғанын және азапталып жатқанын ұғынады. Сол себепті осындай әрекеттерді аса қатыгездікпен адам өлтіру ретінде саралау біздің ойымызша дұрыс деп санаймыз.

Адам өлтіру әдісі айғақтама болады сондықтан айғақтаманың болуы аса қатыгездікпен адам өлтіру үшін жеткілікті деген пікірлермен біз қосылмаймыз. Өйткені аса қатыгездікпен адам өлтіруде бір ғана айғақтардың болуы аса қатыгездікпен адам

өлтірудің құрамын құрамайды, бұл жерде осы қылмыс құрамының субъективті жағы тыс қалып қояды, яғни кінәлінің қылмыстық ниетімен аса қатыгездікпен адам өлтіріп жатқанын ұғынуы және оны тілеуі жетіспейді. Демек, кінәлінің пиғылымен аса қатыгездікпен адам өлтіріп жатқандығы қамтылуы керек. Сондықтан аса қатыгезділіктің құрамын анықтау үшін осы қылмыс құрамының объективтік жағымен қатар субъективті жағының белгілері шешуші роль атқарады.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Адам құқықтырының жалпыға бірдей декларациясы. Декларация Біріккен Ұлттар Ұйымы Бас Ассамблеясының резолюциясымен 1948 жылғы 10 желтоқсанда N217 А (III) қабылданған <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/O4800000001>
2. Қазақстан Республикасының Конституциясы. (1995 жылғы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданды). (2022.19.09 берілген өзгерістер мен толықтырулармен).https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K950001000_
3. Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасының Қылмыстық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің интернет-порталы <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics>
4. Рахметов С.М. Квалификация уголовных правонарушений: Научно-практическое пособие. Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019 – 247 с.
5. Адамның өмірі мен денсаулығына қарсы кейбір қылмыстық құқық бұзушылықтарды саралау туралы қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2007 жылғы 11 мамырдағы N1 Нормативтік қаулысы https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P07000001S_
6. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. – 792 стр.
7. Загородников Н.И. Преступления против жизни по советскому уголовному праву. М., 1961. – 278 с.
8. Бородин С.В. Тяжкие и особо тяжкие преступления. Уголовно-правовой аспект. – М., 214.
9. Аниязц М.К. Ответственность за преступления против жизни. – М., 1964. – 212 с.
10. Рарог А. И. Общая теория вины в уголовном праве. – М., 2013.
11. Чечель Г.И. Жестокий способ совершения преступлений против личности: Уголовно-правовые и криминалистические исследования. – Ставрополь, 1992. – 153 с.
12. Шайкенова Д.Т. Убийство, совершенное с особой жестокостью: уголовноправовые и криминалистические аспекты (по материалам Республики Казахстан) : автореф.... канд.юрид.наук.–Москва – 2011. – 27 с.
13. Раджабов Р.М. Ответственность за преступления против личности, совершенные с особой жестокостью: автореф. дис. ... канд. юрид. Наук. М., 2009. – 29с.
14. Бабий Н.А. Квалификация убийств при отягчающих обстоятельствах. М., 2014. – 288 с.
15. Борчашвили И.Ш. Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. Особенная часть (том2). – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 1120 с.
16. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлік: Оқулық. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 608 бет.

Авторлар туралы мәліметтер

Абикенов Н.А. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқудан кейінгі білім беру факультетінің 1 курс докторанты, полиция аға лейтенанты.

Абикенов Н.А. – докторант 1 курса факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есболатова, старший лейтенант полиции.

Abikenov N.A. – 1st year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, senior police lieutenant.

А.К. Байгеленова¹

¹Академия правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре
Республики Казахстан, Астана, Республика Казахстан

ПРОБЛЕМНЫЕ ВОПРОСЫ ОРГАНИЗАЦИИ И ПРОВЕДЕНИЯ НЕГЛАСНЫХ СЛЕДСТВЕННЫХ ДЕЙСТВИЙ: СООТНОШЕНИЕ ПРОЦЕССУАЛЬНЫХ И ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНЫХ ДЕЙСТВИЙ

В статье рассматриваются особенности реализации негласных следственных действий (далее - НДС), регламентированных Уголовно-процессуальном кодексом Республики Казахстан. В работе автором исследованы и проанализированы проблемные вопросы взаимодействия следователя, поручающего проведение НДС и исполняющего их оперуполномоченного сотрудника. Затрагиваются проблемные вопросы выполнения отдельного поручения при проведении НДС и высказываются пути решения, что может представлять интерес как для практических работников, так и для исследователей в области уголовного процесса и оперативно-розыскной деятельности.

Ключевые слова: следователь, негласные следственные действия, оперуполномоченный, оперативно-розыскная деятельность, оперативно-розыскные мероприятия, орган дознания, отдельное поручение.

Жасырын тергеу әрекеттерін ұйымдастыру мен жүргізудің проблемалық мәселелері: процестік және жедел-іздістіру әрекеттерінің арақатынасы

Мақалада Қазақстан Республикасының қылмыстық процесс кодексімен регламенттелген жасырын тергеу әрекеттерін (бұдан әрі - ЖТӨ) іске асыру ерекшеліктері қарастырылады. Жұмыста автор ЖТӨ жүргізуді тапсырған тергеушінің және оларды орындайтын жедел уәкілдің өзара іс-қимылының проблемалық мәселелерін зерттеп, талдады. ЖТӨ жүргізу кезінде жеке тапсырманы орындаудың проблемалық мәселелері қозғалады және қылмыстық процесс пен жедел-іздістіру қызметі саласындағы практикалық қызметкерлер үшін де, зерттеушілер үшін де қызығушылық тудыруы мүмкін шешу жолдары айтылады.

Түйінді сөздер: тергеуші, жасырын тергеу әрекеттері, жедел уәкіл, жедел-іздістіру қызметі, жедел-іздістіру іс-шаралары, анықтау органы, жеке тапсырма.

Problematic issues of organizing and conducting secret investigative actions: the ratio of procedural and operational investigative actions

The article discusses the features of the implementation of covert investigative actions (hereinafter referred to as VAT) regulated by the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan. In the work, the author investigated and analyzed problematic issues of interaction between the investigator who assigns the VAT and the operative officer who performs them. The problematic issues of fulfilling a separate order during VAT are touched upon and solutions are suggested, which may be of interest to both practitioners and researchers in the field of criminal procedure and operational investigative activities.

Keywords: investigator, secret investigative actions, operative, operational-search activity, operational-search activities, body of inquiry, separate assignment.

Введение. Относительно взаимодействия следователя с оперативно-розыскными подразделениями правовой основой является часть 9 ст.60 УПК РК, в соответствии с которой по расследуемым им делам следователь имеет право:

- знакомиться с материалами дел оперативного учета и негласных следственных действий органов дознания, относящимся к расследуемому делу;
- истребовать их для приобщения в установленном УПК РК порядке к данному делу;
- давать органам дознания обязательные для исполнения поручения и указания о производстве розыскных, следственных и негласных следственных действий;
- требовать от них содействия в производстве следственных действий» [1].

В законе РК «Об оперативно-розыскной деятельности» правовые основы взаимодействия со следователем заключены,

1) в положениях, определяющих такие задачи ОРД, как:

- выявление, предупреждение и пресечение преступлений;
- выявление лиц, совершивших уголовное правонарушение, а также предметов и документов, имеющих значение для уголовного дела;
- осуществление мер по розыску лиц, скрывшихся от органов дознания, следствия и суда, уклоняющихся от уголовной ответственности, отбывания наказания или пробационного контроля, без вести пропавших граждан и иных лиц в случаях, предусмотренных законом, а также идентификация обнаруженных неопознанных трупов (ст.2 закона РК об ОРД);

2) в положениях, устанавливающих такие обязанности органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, как обеспечивать выявление, предупреждение и пресечение преступлений путем осуществления оперативно-розыскных мероприятий и негласных следственных действий, фиксации их результатов для использования в уголовном процессе, исполнять письменные поручения следователя о проведении оперативно-розыскных мероприятий по расследуемым им уголовным делам (ст.7 Закона РК об ОРД);

3) в положениях, определяющих основания для проведения оперативно-розыскных мероприятий, среди которых следующие:

- наличие материалов досудебного расследования;
- письменные поручения следователя по расследуемым им уголовным делам (ч.1 ст.10 закона РК об ОРД).

Следует признать, что в основном приведенные выше положения правовых актов согласуются между собой.

Основная часть. Не отраженными в законе об ОРД остаются два положения - это право следователя знакомиться с материалами дел оперативного учета и требовать от органа дознания содействия в производстве следственных действий.

Ю.А. Андриенко отмечает, что «актуальным вопросом оперативно-розыскного обеспечения предварительного расследования является возможность ознакомления следователя с материалами оперативно-розыскной деятельности, находящимися в делах оперативного учета. Несмотря на очевидную практическую пользу, в настоящее время данное средство получения значимой для уголовного дела информации используется органами предварительного следствия довольно редко. Далеко не все следователи хотя бы задумываются о такой возможности, а также о значительном познавательном потенциале этого мероприятия, в связи с чем материалы ОРД, как и вся непроцессуальная деятельность оперативных подразделений, воспринимается ими в некоем ореоле таинственности. Полагаем, прежде всего это связано с тем, что в правоохранительных органах данная процедура регламентируется ведомственными нормативными

актами, содержащими служебную информацию ограниченного распространения» [2, с. 144-146].

Возможно проблема, обозначаемая указанным автором, действительно связана с тем, что с одной стороны, положения, предусматривающие право следователя знакомиться с материалами дел оперативного учета не нашли своего отражения в законе РК об ОРД, с другой стороны, это связано с нежеланием оперативных сотрудников предоставлять свои секретные материалы следователям ввиду опасения их огласки.

Так, например, ч.6 ст.53 УПК РК предусматривает, что судья вправе истребовать дела оперативного учета, относящиеся к рассматриваемому делу, и знакомиться с ними, за исключением не подлежащих разглашению сведений об организации оперативно-розыскной деятельности, конкретных оперативно-розыскных мероприятиях, источниках и способах получения информации [3].

Однако таких же оговорок не содержится в статье ч.9 ст.60 УПК РК. Отсутствие указанной оговорки, на наш взгляд, вносит некоторую неопределенность во взаимоотношения следователя и сотрудников, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность в части ознакомления следователя с материалами оперативного учета, что, разумеется, отрицательным образом сказывается на их взаимодействии.

Невзирая на то, что следствие и оперативно-розыскная деятельность решают одни и те же задачи, решение которых не может быть осуществимо этими структурами обособленно без их взаимодействия, в их отношениях традиционно присутствует определенная взаимная неудовлетворенность.

В практической деятельности сотрудники оперативных подразделений зачастую обвиняют следователей в чрезмерной лояльности по отношению к привлекаемым к ответственности лицам. Недовольство порождает также в некоторых случаях негативная или ненадлежащая, по их мнению, оценка следователями результатов оперативно-розыскных мероприятий и не включение их в число доказательств по уголовному делу.

Следователей раздражает чрезмерная «закрытость» работы оперативных сотрудников, а также, по их мнению, «топорность» методов их работы с позиции соблюдения законов и отсутствия должного прогнозирования возможности прохождения тестирования их материалов на предмет допустимости в качестве доказательств.

М.Н. Колосович в результате проведенного ею исследования также установила имеющиеся у следователей претензии к работе оперативных служб, которые выражаются в «отсутствии у оперативных сотрудников «видения» судебной перспективы или процессуальных последствий выполняемых ими мероприятий» [4, с. 48-53].

Складывающиеся отношения между следователями и оперативными сотрудниками В.И. Саньков характеризует следующим образом. «... Следователь несет ответственность за принимаемые процессуальные решения по делу... В то же время, он отделён от негласной, оперативной работы с его подследственным, ограничиваясь лишь дачей поручений работникам дознания. Налицо явная диспропорция между важностью решаемых следователем задач и отсутствием у него на вооружении того технического, оперативного потенциала, каким обладают органы дознания. В свою очередь, последние свободны от принятия процессуальных решений, зачастую не обладают необходимыми познаниями в области уголовного процесса и криминалистики. Свою задачу они, как правило, видят в установлении лица, которое признаётся в преступлении, после чего передают его «на попечение» следователю. Причем их деятельность по раскрытию преступления, получению признания обычно происходит негласно, в отсутствие следователя, что значительно осложняет оценку полученных результатов. В итоге следователю, надзирающему прокурору, а потом и суду приходится решать трудную, иногда неразрешимую, задачу по определению достоверности и добровольности признания, оценке правомерности действий оперативных работников» [5, с. 169].

Полномочие следователя требовать от органа дознания содействия в производстве следственных действий продублировано в ч.5 ст.197 УПК, где сказано, что лицо, осуществляющее досудебное расследование, вправе привлечь к участию в следственных действиях других работников органа уголовного преследования. В данном случае речь идет не только о сотрудниках, уполномоченных осуществлять оперативно-розыскную деятельность, а о всех иных сотрудниках органов дознания. На наш взгляд, именно этим объясняется не отражение в законе РК об ОРД этих положений. В то же время органы дознания являются участниками уголовного процесса. Поэтому для реализации рассматриваемого положения достаточно его прописывание в УПК РК.

Содействие следователю может потребоваться в проведении таких следственных действий, как, например, осмотр места происшествия, эксгумация, обыск, выемка, проверка и уточнение показаний на месте, следственный эксперимент и иных. В подобных случаях участие сотрудников, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, является эпизодическим и чисто «техническим», которое особого влияния на результаты этих действий не оказывает.

Систематичность и значимость рассматриваемого взаимодействия заключается в выполнении оперативными сотрудниками поручений следователя, который в соответствии с ч.3 ст.188 УПК вправе поручать им производство негласных следственных действий или розыскных мероприятий. Данные поручения должны быть выполнены в срок не позднее десяти суток.

Коллектив казахстанских ученых по поводу негласных следственных действий пишет: «...можно говорить о появлении в казахстанском уголовном судопроизводстве нового вида доказывания - оперативно-следственного. В пользу этого вывода свидетельствует введение УПК РК самостоятельной главы 30 «Негласные следственные действия», повлекшей разграничение следственных действий на два самостоятельных вида: гласные (традиционные), проводимые органом уголовного преследования по общим правилам производства следственных действий (ст.197 УПК РК); негласные, проводимые уполномоченным подразделением правоохранительного или специального государственного органа с использованием форм и методов оперативно-розыскной деятельности (ч.2 ст.232 УПК РК) без информирования вовлеченных в уголовный процесс лиц, интересов которых оно касается (п.12 ст.7 УПК РК)» [6, с. 51-62].

По нашему мнению, в случаях проведения негласных следственных действий (*далее - НСД*) содержание взаимоотношений следователя с сотрудниками оперативных служб и их результатов никаким образом не отличается от прежних. Дело в том, что содержание, условия и порядок проведения негласных следственных действий полностью совпадают с содержанием, условиями и порядком проведения специальных оперативно-розыскных мероприятий с той только разницей, что для проведения первых требуется санкция следственного судьи, а вторые санкционирует прокурор. ОРМ могут быть проведены, как по поручению следователя, так и вне рамок расследуемых уголовных дел, а по собственной инициативе оперативного подразделения.

Также, как и при получении материалов по результатам ОРМ, результаты НСД могут быть приобщены к уголовному делу только после тщательного их исследования и оценки следователем.

Таким образом получается, что нормативное распределение полномочий как при проведении ОРМ, так и проведении НСД сохраняет руководящее положение следователя и подчиненное положение сотрудников, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность.

Действительно, «оперативно-розыскная деятельность подчинена предварительному расследованию». Однако при этом это тесно взаимосвязанный и взаимообусловленный тандем, поскольку: «Приемы и методы оперативно-розыскного характера способствуют успешному производству следственных действий, а оперативные данные

используются при производстве следствия в качестве ориентирующей информации» [7, с. 174].

В этой связи справедливы высказывания Ф.Ю. Бердичевского о том, что «содержанием функции органов дознания в системе взаимодействия со следователем при раскрытии преступления является выполнение оперативно-розыскных мероприятий. Только в сочетании с такой функцией процессуальная деятельность, являющаяся содержанием функции следователя, способна дать эффект, недостижимый для каждого из этих органов, действующих самостоятельно» [8, с. 108].

Мы обратили внимание на то, что рассматриваемое нами взаимодействие органов уголовного преследования осуществляется посредством направления следователем отдельных поручений должностным лицам, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, по результатам выполнения которых последними собраны материалы направляются следователю в установленные законом сроки.

Ключевым документом, определяющим вид, объем и характер проводимых ОРМ или НСД, является отдельное поручение следователя. На наш взгляд, является существенным законодательным пробелом отсутствие требований к содержанию и форме данного документа, что затрудняет его определение как процессуального. В УПК лишь упоминается о нем: в части 9 ст.60 УПК (...давать органам дознания обязательные для исполнения поручения и указания о производстве розыскных, следственных и негласных следственных действий и требовать от них содействия в производстве следственных действий.), и в ч.3 ст.188 УПК (Лицо, осуществляющее досудебное расследование, может поручить производство негласных следственных действий или розыскных мероприятий органу дознания по месту досудебного расследования или месту их производства. Поручение, за исключением производства негласных следственных действий, подлежит выполнению в срок не позднее десяти суток.)

Сотрудники оперативных подразделений и ОРД, которым поручено расследовать преступление, должны активно использовать свои конкретные средства и методы для полного и немедленного раскрытия преступлений и четко и немедленно следовать указаниям и указаниям следователя. Если преступник, совершивший ограбление, не пойман на месте преступления или с поличным, после осмотра места преступления, допроса свидетелей и проведения сотрудниками следственных органов необходимых оперативно-розыскных мероприятий с использованием всей полученной информации следователь планирует продолжить работу по установлению личности и розыску преступника [9, с. 182-184].

Рекомендации относительно формы и содержания отдельных поручений лишь можно обнаружить в криминалистической либо уголовно-процессуальной теории.

Так, по мнению В.Ю. Стельмах, поручение о проведении ОРМ не должно содержать указания на конкретные мероприятия, подлежащие выполнению... Следователь должен лишь определить направления и цели деятельности оперативных сотрудников (расширение круга свидетелей, выявление очевидцев, установление причастных к преступлению лиц и мест сбыта похищенного имущества и т. п.). Соответственно, поручения с перечислением конкретных ОРМ изначально не обязательны для исполнения. Орган дознания обязан реагировать на их получение направлением следователю письма с указанием того, что определение подлежащих проведению ОРМ входит в компетенцию исключительно оперативно-розыскного органа. [10, с. 96-105].

В.А. Семенцов полагает, что в поручении следователя о проведении оперативно-розыскных мероприятий не должна определяться их тактика, так как выбор способов и тактических приемов решения задач, поставленных следователем, является компетенцией оперативных органов. Следователь должен указать «что делать» (например, выявить очевидцев преступления, установить местонахождение похищенного, принять меры к задержанию лиц, причастных к совершению преступления, и др.), а не то, «как

делать» (какие использовать силы, средства, источники, методы, тактические приемы из числа тех, что предусмотрены в ст. 6 Закона об ОРД) [11, с. 63-69].

М.Ю. Тарасова и Ю.В. Контемирова поддерживают мнение большинства авторов о том, что следователь не должен указывать в поручении конкретные мероприятия ввиду того, что выбор средств и методов исполнения поручения остается за оперативным сотрудником [12]. В.П. Седельников полагает, что это объясняется тем, что «производство конкретного оперативно розыскного мероприятия зависит от многих условий, в том числе от наличия объективных возможностей у оперативного подразделения органа дознания для его проведения» [13, с. 25].

Однако эти теоретические рекомендации также носят обобщенный характер. На наш взгляд, именно этим объясняется факт того, что в практической деятельности к выполнению отдельных поручений следователя оперативные сотрудники относятся формально. Ими применяется упрощенная, «шаблонная» форма ответов, которые обычно называют «отписками».

Ознакомление с отдельными поручениями следователей по самым различным уголовным делам показал, что действительно они, во-первых, малоинформативны, во-вторых, почти в каждом из них дается указание на то, посредством каких ОРМ либо НСД должны быть исполнены поручения.

Так, например, по уголовному делу, зарегистрированному в ЕРДР за №217121031003494 от 10.11.2021 года по признакам уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 296 ч. 2 УК РК вся ориентирующая информация изложена в следующих трех строчках: «10.11.2021 года в дежурную часть УП района Байконыр ДП г. Нур-Султан поступил письменный рапорт о том, что по ул. Кравцова №2 девушка по имени «И» занимается незаконным хранением наркотических средств синтетического происхождения». Следователем поручается установить полные данные личности гр. «И», а при установлении провести обыски личный и по месту жительства [14].

СО УП района «Байконыр» ДП г. Нур-Султан расследовалось уголовное дело, внесенное в ЕРДР за №217121031001363 от 21.05.2021 года, по признакам уголовного правонарушения, предусмотренного ст. 296 ч. 4 УК РК. В ходе предварительного следствия по подозрению в совершении данного преступления был доставлен и допрошен в качестве свидетеля, имеющего право на защиту ранее не судимый, уроженец города Целиноград «В», 28.10.1985 г.р. В своем отдельном поручении следователь требует «собрать характеризующий материал на него, выяснить образ его жизни на территории г. Нур-Султан».

По нашему мнению, указанное поручение является некорректным. Характеризующий материал должен быть собран следственным, а не оперативно-розыскным путем.

Далее в отдельном поручении сказано следующее: «Прошу Вас поручить сотрудникам вверенного Вам подразделения провести следующие оперативные мероприятия:

- провести негласные аудио- и (или) видеоконтроль лица или места в отношении «В», 28.10.1985 г.р.;

- провести негласные контроль, перехват и снятие информации, передающейся по сетям электрической (телекоммуникационной) связи на абонентский номер 8-771-., имей коды №357399061426016, №357400061426012, принадлежащий гр. «И», 30.10.1984 г.р.;

- провести негласные получение информации о соединениях между абонентами и (или) абонентскими устройствами 8-777-., 8-777-., которыми ранее пользовалась гр. «И», 30.10.1984 г.р.;

- провести негласное снятие информации с компьютеров, серверов и других устройств предназначенных для сбора, обработки, накопления и хранения информации на имей коды №357399061426016, №357400061426012 принадлежащий гр. «И», 30.10.1984 г.р.;

- провести (НСД-7) негласное наблюдение за «И», 30.10.1984 г.р.;
- провести НСД – 3 (СМ-3) на все установленные абонентские номера в ходе расследования»[15].

То есть, следователь сам предлагает конкретный перечень ОРМ, которые должны провести оперативные сотрудники.

На наш взгляд, в отдельном поручении должны быть обозначены задачи по установлению определенной информации, которая впоследствии может приобрести статус доказательства. Сотрудники оперативных подразделений по своему усмотрению должны определить способы и методы выполнения поручения, выбрать подходящие для этого ОРМ.

Проведенное нами анкетирование среди сотрудников, осуществляющих оперативно-розыскные мероприятия показали следующее:

- следователи не предоставляют полную информацию по факту уголовного правонарушения -25,00 % 10;
- следователями поручения составляются во властно-распорядительном тоне, не оставляющем место учету мнения оперативных работников в части способов и законных методов проведения ОРМ- 40,00 % 16;
- при составлении поручения следователи предъявляют слишком завышенные требования, без учета всех обстоятельств и условий проведения ОРМ- 35,00 % 14.

Анкетирование, проведенное среди следователей, дазнователей впоказало:

- качественное выполнение поручений наблюдается в условиях работы в составе следственно-оперативной группы - 23.3%42;
- надлежащее исполнение поручений наблюдается при раскрытии преступлений по «горячим» следам – 43.3%78;
- формальное отношение к выполнению поручений по уголовным делам, по которым не установлено лицо, подлежащее привлечению к уголовной ответственности - 18.9%34;

Анкетирование, проведенное среди специалистов-криминалистов, экспертов, показало:

- дав полном объеме и своевременно исполняются отдельные поручения следователи и дазнователи -74,36 %29;
- нев полном объеме и не своевременно исполняются отдельные поручения - 10,26 %4;
- из-за большого потока уголовных дел ответы на отдельные поручение выполняются с задержкой12,82 %5;
- из-за нехватки времени выполняются не качественно 2,56 %.

Проведенный нами анализ показывает:

- во-первых, наиболее слаженное взаимодействие следователей с оперативными сотрудниками наблюдается в ситуации их совместной работы в составе следственно-оперативной группы либо в группе по реагированию на сообщение о преступлении в дежурные сутки и работы по раскрытию преступлений по «горячим следам»;
- во-вторых, обнаруживается острая необходимость в нормативно-правовой регламентации формы и содержания отдельных поручений следователя о производстве ОРМ.

В этой связи считаем справедливым мнение Т.А. Паутовой и С.В. Верхотуровой, которые полагают необходимым дополнение УПК отдельной статьей, регламентирующей форму и содержание отдельных поручений следователя. Они пишут: «Очевидно, что поручение должно содержать указание на обстоятельства расследуемого преступления, установленные в ходе предварительного следствия и дознания, то есть следователь, дознаватель должен кратко изложить все фактические обстоятельства совершения преступления (время, место, способ, характер преступных действий и иные важные

фактические обстоятельства совершенного преступления). В поручении необходимо указать и правовые нормы закона, регламентирующие отдельное поручение, а также изложить указания по конкретным следственным, розыскным и иным процессуальным действиям, которые следует произвести, установив конкретный срок исполнения поручения в рамках УПК»[17, с.102].

Результаты. Проведенное исследование позволяет нам сделать следующее предложение:

- ч.9 ст.60 УПК РК после слов «истребовать их для приобщения в установленном настоящим Кодексом порядке к данному делу» дополнить словами «за исключением не подлежащих разглашению сведений об организации оперативно-розыскной, контрразведывательной деятельности и негласных следственных действий, конкретных оперативно-розыскных, контрразведывательных мероприятиях и негласных следственных действиях, источниках и способах получения информации»;

- дополнить УПК РК статьей 197-1 Поручения органу дознания в следующей редакции:

1. Лицо, осуществляющее досудебное расследование, составляет письменное поручение органу дознания, в котором отражает установленные на момент составления поручения обстоятельства совершенного уголовного правонарушения, обозначает сведения, которые необходимо установить и их значение для правильного разрешения дела, предполагаемые версии следствия по подлежащим установлению фактам.

В поручение указывается необходимость проведения негласных следственных действий либо производство оперативно-розыскных мероприятий.

Заключение. На наш взгляд, происходящие изменения в уголовно-процессуальном законодательстве, связанные с переходом на трехзвенную модель уголовного процесса и не предусматривающие оценку доказательств лицом, осуществляющим досудебное расследование, законодательные основы, процессуальный порядок рассмотренных нами форм взаимодействия остается неизменным. Следователь продолжит взаимодействовать с подразделениями, осуществляющими оперативно-розыскную деятельность и органами, осуществляющими экспертно-криминалистическую деятельность по установлению фактических данных, имеющих существенное значения для правильного разрешения уголовного дела. По нашему мнению, при этом будет сохранена руководящая позиция следователя, которого законодатель наделяет полномочиями по определению допустимости и относимости обнаруживаемых фактических данных по установлению обстоятельств совершенного уголовного правонарушения. В дальнейшем полная оценка собранных следователем доказательств на предмет их использования в качестве основы обвинения будет осуществлена прокурором.

Список использованных источников

1. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Казахстан // <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000231>

2. Андриенко Ю.А О некоторых путях совершенствования оперативно-розыскного обеспечения предварительного расследования //В сборнике: Правовые проблемы укрепления российской государственности. Сборник статей Всероссийской научно-практической конференции. Томск, 2021. С. 144-146.

3. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан // <https://sud.gov.kz/rus/content/kommentariy-k-ugolovno-processualnomu-kodeksu-respubliki-kazahstan-glavy-7-11-13-20-40-53-64>

4. Колосович М.С Современные вопросы процессуальной регламентации негласного производства и взаимодействия следователя с сотрудниками оперативных подразделений//Вестник Казанского юридического института МВД России. 2016. №1 (23). С. 48-53.

5. Саньков В.И. Предварительное следствие и оперативно-розыскные деятельность: Проблемы и пути их решения//Труды Академии МВД Республики Таджикистан. 2015. № 3 (27). С. 169-172.
6. Ахпанов А.Н., Хан А.Л. О соотношении гласных и негласных следственных действий в уголовном процессе Республики Казахстан. Охрана прав и свобод человека и гражданина в сфере уголовного судопроизводства. //Материалы Международной научно-практической конференции. М.: МАЭП, Союз криминалистов и криминологов, 2016. -С.51-62
7. Курс советского уголовного процесса. Общая часть / Под ред. А. Д. Бойкова, И. И. Карпеца. – М.: Юрид. лит. – 1989. – С.174.
8. Бердичевский Ф. Ю. Взаимодействие органов следствия и дознания как организационная система // Советское государство и право. – 1973. –№ 12. – С.108.
9. Байгеленова А.К. Взаимодействие следственного органа с оперативно-розыскной и экспертно-криминалистической деятельностью при расследовании различных преступлений // Қазақстан Республикасы ІІМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері, №4(69)2021 С. 328-226
10. Стельмах В.Ю. Некоторые проблемы поручения следователем следственных действий и оперативно-розыскных мероприятий//Вестник Уфимского юридического института МВД России. 2020. № 4 (90). С. 96-105.
11. Семенцов В.А. Взаимодействие следователя и органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность //Юридический вестник Кубанского государственного университета. 2020.№ 4. С. 63-69
12. Тарасова М. Ю., Контемирова Ю. В. О некоторых проблемах взаимодействия следственных и оперативных подразделений органов внутренних дел при направлении и исполнении поручений
13. Седельников В.П. Поручение следователя органу дознания // Законодательство и практика, 2017. № 1. С. 24—28.
14. ЕРДР за №217121031003494 от 10.11.2021 года, УП района «Байконыр» ДП г. Нур-Султан
15. ЕРДР за №217121031001363 от 21.05.2021года, УП района «Байконыр» ДП г. Нур-Султан
16. Паутова Т.А., Верхотурова С.В. Вопросы правовой регламентации поручений следователя, дознавателя, в уголовном судопроизводстве //Юридическая наука и правоохранительная практика. 2018.№ 2 (44). С. 101-107.

Сведения об авторе

Байгеленова Айнур Казезбековна – докторант 3 года обучения Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Байгеленова Айнұр Қазезбекқызы – Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының жанындағы Құқық қорғау органдары Академиясының 3 жылдық докторанты.

Baigelenova Ainur Kazezbekovna - 3-year doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.Д. Таженов¹

¹Карагандинская академия МВД Республики Казахстан имени Б. Бейсенова,
Караганда, Республика Казахстан

АНАЛИЗ ПРАВОВЫХ ОСНОВ БЕЗОПАСНОСТИ ДОРОЖНОГО ДВИЖЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ ПЕРСПЕКТИВНОГО ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМЫ БЕСПИЛОТНОГО АВТОМОБИЛЬНОГО ТРАНСПОРТА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

В статье представлены результаты общего анализа нормативных правовых актов, регламентирующих безопасность дорожного движения и ее обеспечение в Республике Казахстан. Обосновывается системная закономерность развития национального законодательства Казахстана в сфере безопасности дорожного движения в соответствии с нормами международного права (ратифицированными венскими конвенциями ООН 1968 года «О дорожном движении» и «О дорожных знаках и сигналах») и современными мировыми тенденциями в данной сфере. В 2014 – 2015 годах правовая база в сфере безопасности дорожного движения полностью обновлена, модернизирована в связи с принятием нового Закона Республики Казахстан «О дорожном движении». Отмечается и обосновывается тенденция масштабирования и усиления правовой базы в сфере безопасности дорожного движения. Выдвинута гипотеза о вероятном усилении данной тенденции при дальнейшем развитии и внедрении системы беспилотного транспорта в Республике Казахстан в среднесрочной перспективе (5 – 10 лет), что потребует кодификации правовых основ в сфере автомобильного транспорта.

Ключевые слова: безопасность дорожного движения; автомобильные дороги; автомобильный транспорт; правовые основы; кодификация; беспилотный автомобильный транспорт.

Пилотсыз автомобиль көлігі жүйесін перспективалық енгізу контексінде жол жүрісі қауіпсіздігінің құқықтық негіздерін талдау Қазақстан Республикасында

Мақалада жол қозғалысы қауіпсіздігін және оны Қазақстан Республикасында қамтамасыз етуді регламенттейтін нормативтік құқықтық актілерге жалпы талдау нәтижелері келтірілген. Халықаралық құқық нормаларына (БҰҰ-ның 1968 жылғы «Жол қозғалысы туралы» және «Жол белгілері мен сигналдары туралы» Вена конвенцияларында ратификацияланған) және осы саладағы қазіргі әлемдік үрдістерге сәйкес Қазақстанның жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы ұлттық заңнамасын дамытудың жүйелі зандылығы негізделеді. 2014 – 2015 жылдары жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы құқықтық база «Жол қозғалысы туралы» Қазақстан Республикасының жаңа заңының қабылдануына байланысты толығымен жаңартылды, жаңғыртылды. Жол қозғалысы қауіпсіздігі саласындағы құқықтық базаны ұлғайту және күшейту үрдісі атап өтіледі және негізделеді. Орта мерзімді перспективада (5-10 жыл) Қазақстан Республикасында пилотсыз көлік жүйесін одан әрі дамыту және енгізу кезінде осы үрдістің ықтимал күшеюі туралы гипотеза ұсынылды, бұл автомобиль көлігі саласындағы құқықтық негіздерді кодификациялауды талап етеді.

Түйінді сөздер: жол қауіпсіздігі; автомобиль жолдары; автомобиль көлігі; құқықтық негіздер; кодификация; пилотсыз автомобиль көлігі.

Analysis of the legal foundations of road safety in the context of the prospective introduction of an unmanned road transport system in the Republic of Kazakhstan

The article presents the results of a general analysis of regulatory legal acts regulating road safety and its provision in the Republic of Kazakhstan. The article substantiates the systematic pattern of development of the national legislation of Kazakhstan in the field of road safety in accordance with the norms of international law (ratified by the UN Vienna Conventions of 1968 "On Road Traffic" and "On Road Signs and Signals") and modern global trends in this area. In 2014-2015, the legal framework in the field of road safety was completely updated and modernized in connection with the adoption of the new Law of the Republic of Kazakhstan "On Road Traffic". The tendency of scaling up and strengthening of the legal framework in the field of road safety is noted and justified. A hypothesis has been put forward about the likely strengthening of this trend with the further development and implementation of the unmanned transport system in the Republic of Kazakhstan in the medium term (5-10 years), which will require codification of the legal framework in the field of road transport.

Keywords: road safety; highways; road transport; legal framework; codification; unmanned road transport.

Введение. Безопасность дорожного движения – важнейшая составляющая общественной безопасности каждого современного государства.

В Республике Казахстан обеспечение безопасности дорожного движения выступает одной из основных задач внутренней политики государства.

За последние 10 лет (2013-2022 г.г.) количество ДТП в стране снизилось на 46% (с 23359 до 14834), погибших граждан – на 36% (с 3037 до 2425) и раненых – на 35% (с 29872 до 19135) на фоне значительного увеличения автопарка страны, который в настоящее время составляет 4 млн. 718 тыс. ед. (в 2013 г. – 4 млн. 176 тыс. ед., рост на 542 тыс. ед. или 13%) [1].

Несмотря на общую тенденцию улучшения показателей, уровень дорожно-транспортных происшествий, смертности и травматизма на автомобильных дорогах остается высоким.

Одним из ключевых условий улучшения безопасности на автомобильных дорогах за последние 10 лет стали тенденции в сфере цифровизации транспортной системы, прежде всего контроля и надзора в сфере дорожного движения. По прогнозам ведущих аналитических агентств мира, в ближайшие десятилетие уровень смертности на автодорогах в мире снизится еще на 38% за счет окончательного внедрения к 2040 году систем беспилотного управления транспортными средствами [2].

В этой связи планомерный процесс внедрения системы беспилотного автомобильного транспорта в Республике Казахстан, прежде всего, потребует кардинального изменения правовых основ в сфере автомобильного транспорта и безопасности дорожного движения в частности.

В рамках настоящего исследования проведен анализ действующих правовых основ безопасности дорожного движения на предмет определения его состояния, особенностей и тенденций развития в контексте перспективного внедрения системы беспилотного автомобильного транспорта в Республике Казахстан.

Методы. В исследовании использовались диалектический метод, формально-логические методы – анализ, синтез, экстраполяция. Также применены системно-структурный, статистический, сравнительный методы исследования.

Важным аспектом анализа института безопасности дорожного движения в Республике Казахстан, в контексте перспективного внедрения системы беспилотного автомобильного транспорта, является анализ правовых основ безопасности дорожного движения.

Действующая правовая база, регулирующая систему обеспечения безопасности дорожного движения, составляют следующие нормативные правовые акты:

1) Закон Республики Казахстан от 31 декабря 2009 года № 237-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций о дорожном движении»;

2) Закон Республики Казахстан от 31 декабря 2009 года № 236-IV «О ратификации Конвенции Организации Объединенных Наций о дорожных знаках и сигналах»;

3) Решение Комиссии таможенного союза от 9 декабря 2011 года № 877 «О принятии технического регламента Таможенного союза «О безопасности колесных транспортных средств»;

4) Решение Комиссии таможенного союза от 18 октября 2011 года № 827 «О принятии технического регламента Таможенного союза «Безопасность автомобильных дорог».

5) Кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 235-V «Об административных правонарушениях»;

6) Закон Республики Казахстан от 17 апреля 2014 года № 194-V «О дорожном движении»;

7) Закон Республики Казахстан от 17 июля 2001 года № 245 «Об автомобильных дорогах»;

8) Закон Республики Казахстан от 4 июля 2003 года № 476 «Об автомобильном транспорте»;

9) Постановление Правительства Республики Казахстан от 13 ноября 2014 года № 1196 «Об утверждении Правил дорожного движения, Основных положений по допуску транспортных средств к эксплуатации, перечня оперативных и специальных служб, транспорт которых подлежит оборудованию специальными световыми и звуковыми сигналами и окраске по специальным цветографическим схемам»;

10) Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 февраля 2015 года № 74 «Об утверждении Правил прекращения или временного ограничения движения транспортных средств по дорогам»;

11) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 2 июня 2014 года № 383 «Об утверждении Правил организации и проведения оценки степени рисков эксплуатируемых дорог на территории Республики Казахстан»;

12) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 12 марта 2015 года № 208 «Об утверждении Правил согласования и утверждения нормативной, проектной и технической документации на проектирование, строительство, ремонт, содержание дорог и управление ими в части обеспечения безопасности дорожного движения»;

13) Приказ и.о. Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 17 апреля 2015 года № 460 «Об утверждении Правил перевозки опасных грузов автомобильным транспортом и перечня опасных грузов, допускаемых к перевозке автомобильными средствами на территории Республики Казахстан».

14) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 2 декабря 2014 года № 862 «Об утверждении Правил государственной регистрации и учета отдельных видов транспортных средств по идентификационному номеру транспортного средства, подготовки водителей механических транспортных средств, приема экзаменов и выдачи водительских удостоверений»;

15) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 8 декабря 2014 года № 874 «Об утверждении форм и образцов бланков водительского удостоверения и свидетельства о регистрации транспортного средства»;

16) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 23 апреля 2015 года № 386 «Об утверждении Правил изготовления, хранения и учета бланков свидетельств о регистрации транспортных средств, присвоения и изготовления государственных регистрационных номерных знаков транспортных средств в подразделениях органов внутренних дел Республики Казахстан»;

17) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 19 декабря 2015 года № 1040 «Об утверждении форм и образцов государственных регистрационных номерных знаков»;

18) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 23 июня 2014 года № 367 «Об утверждении Правил аккредитации профессиональных объединений по подготовке водителей транспортных средств, Правил формирования и осуществления деятельности квалификационной комиссии, Правил проведения аттестации кандидатов в преподаватели, мастера производственного обучения и мастера обучения вождению во время образовательного процесса по подготовке водителей транспортных средств»;

19) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 15 февраля 2023 года № 164 «Об утверждении Инструкции по несению патрульно-постовой службы сотрудниками полиции Республики Казахстан по обеспечению охраны общественного порядка и дорожной безопасности в населенных пунктах и на загородных автомобильных дорогах»

20) Приказ и.о. Министра по инвестициям и развитию Республики Казахстан от 26 марта 2015 года № 349 «Об утверждении Правил перевозок пассажиров и багажа автомобильным транспортом»

21) Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 16 ноября 2015 года № 131 «Об утверждении формы отчета «О дорожно-транспортных происшествиях, повлекших гибель или ранение людей» и Инструкции по его формированию»

22) Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 22 июля 2016 года № 757 «Об утверждении Инструкции по организации деятельности подразделений административной полиции в области дорожной безопасности и соблюдения регламентов, нормативов и стандартов» [3].

К правовым основам в сфере обеспечения безопасности дорожного движения также относятся:

- межгосударственные и национальные стандарты в сфере дорожного движения;
- строительные нормы и правила в сфере автомобильных дорог.

Ратификация Республикой Казахстан в 2009 году двух венских Конвенций ООН о дорожном движении (1968 года), а также о дорожных знаках и сигналах (1968 года) ознаменовала присоединение Казахстана к международно-правовому процессу по полноценному внедрению принятых странами-членами ООН единых международных стандартов правил дорожного движения, дорожных знаков и сигналов (из числа 91 государства, подписавших конвенции, 74 ратифицировали их, 17 подписали без ратификации) для облегчения международного движения и повышения безопасности на дорогах [4][5]. Это также означает, что Казахстан принял обязательства о выполнении всех необходимых условий по приведению национальной системы дорожного движения в полное соответствие с едиными международными стандартами.

Таким образом, Республика Казахстан продемонстрировала приверженность общемировым тенденциям в развитии систем дорожного движения и обеспечении его безопасности. Это также создает предпосылки для Казахстана следовать дальнейшим международно-правовым тенденциям развития в сфере дорожного движения и автомо-

билизации, в том числе по постепенному переходу к экологически чистому транспорту и внедрению автономных систем управления транспортными средствами.

Ратификация указанных международных конвенций стала основанием для пересмотра национального законодательства в сфере дорожного движения. Так, по истечении 5 лет после ратификации, 17 апреля 2014 года принят новый отраслевой Закон Республики Казахстан «О дорожном движении». Это масштабный закон (14 глав и 95 статей), охвативший все институты и группы общественных отношений, возникающих в сфере дорожного движения: вопросы государственного управления и государственной политики в сфере дорожного движения; компетенции государственных органов в сфере дорожного движения и обеспечения его безопасности; вопросы государственного контроля и надзора в сфере дорожного движения; новый институт управления рисками в сфере дорожного движения; вопросы безопасности дорожного движения и устранения последствий дорожно-транспортных происшествий; обеспечения безопасности дорог и их пропускной способности; управления деятельностью по обеспечению безопасности транспортных средств; права и обязанности участников дорожного движения; вопросы обеспечения движения людей с нарушениями опорно-двигательного аппарата; допуска к участию в дорожном движении, к управлению транспортными средствами, подготовки водителей транспортных средств; обязательного технического осмотра.

Данным законом реализованы обязательства Казахстана по имплементации положений венских конвенций 1968 года «О дорожном движении», «О дорожных знаках и сигналах» и, в целом, усовершенствованы подходы к организации дорожного движения с учетом передового международного опыта. В частности, предусмотрен новый институт управления рисками в сфере дорожного движения, в рамках отдельной главы реализованы нормы по регулированию движения по дорогам лиц, с нарушениями опорно-двигательного аппарата и др.

Несмотря на то, что Закон «О дорожном движении» имеет более комплексный (в сравнении с ранее действовавшим Законом «О безопасности дорожного движения») характер и охватывает все сферы отношений, связанные с организацией и обеспечением дорожного движения (в том числе в сфере автомобильных дорог и транспортных средств), в правовой системе продолжают действовать два отдельных закона – Закон «Об автомобильных дорогах» (2001 года) и Закон «Об автомобильном транспорте» (2003 года).

Особенность правового регулирования в сфере дорожного движения, автомобильных дорог и транспорта заключается в тройственной сущности: 1) отношения, возникающие по поводу строительства, эксплуатации и развития автомобильных дорог; 2) по поводу эксплуатации автомобильных транспортных средств; 3) по поводу организации и обеспечения нормального дорожного движения.

Это и предопределило раздельное принятие трех вышеуказанных законов.

Законы «Об автомобильных дорогах» и «Об автомобильном транспорте» также приведены в соответствие с венскими конвенциями ООН 1968 года. После ратификации конвенций в Закон «об автомобильных дорогах» внесены поправки 38 законами, а в Закон «Об автомобильном транспорте» – 56 законами о внесении изменений и дополнений.

Вопросы безопасности в системе автомобильного транспорта регламентированы в каждом из трех указанных законах. При этом большая их часть урегулирована Законом «О дорожном движении». Помимо вопросов безопасности дорожного движения урегулированы некоторые вопросы безопасности, связанные со строительством, эксплуатацией дорог, эксплуатацией транспортных средств (главы 6, 7): требования к должностным лицам, ответственным за состояние дорог и дорожных сооружений, к субъектам, выполняющим дорожные работы; обеспечение безопасного функционирования дорожной инфраструктуры; проведение научных исследований и разработок в области без-

опасности дорог; вопросы обеспечения безопасности транспортных средств; требования к должностным лицам и иным лицам, ответственным за техническое состояние и эксплуатацию транспортных средств.

Непосредственно в части проектирования, строительства, реконструкции, ремонта, содержания дорог, управления дорогами, а также эксплуатации транспортных средств, их технического обслуживания и ремонта Законом «О дорожном движении» охвачены только вопросы, связанные с обеспечением безопасности дорожного движения.

Законом «Об автомобильных дорогах» регламентированы специальные вопросы безопасности в сфере ведения дорожного хозяйства: вопросы мониторинга безопасности дорожной инфраструктуры; требования безопасности при проектировании, строительстве реконструкции и ремонте, при эксплуатации автомобильных дорог; требования безопасности к дорожно-строительным материалам.

Аналогичным образом специальные вопросы безопасности в сфере автомобильного транспорта урегулированы Законом «Об автомобильном транспорте»: общие требования безопасности в сфере автомобильного транспорта; требования безопасности при проектировании, производстве, транспортировке и хранении, при утилизации и уничтожении автотранспортных средств.

Таким образом, законодательное регулирование вопросов безопасности в сфере автомобильного транспорта является достаточно разработанным. Распределение норм в законах по раздельному принципу (дорожное движение / автомобильный транспорт / автомобильные дороги) в целом соответствует подходу, основанному на предмете праворегулирования.

Расширение предмета регулирования относительно вопросов автотранспортной безопасности в Законе «О дорожном движении» (вопросы, выходящие за рамки безопасности дорожного движения – определение требований к должностным лицам, ответственным за состояние дорог и дорожных сооружений, к субъектам, выполняющим дорожные работы, а также к лицам, ответственным за техническое состояние и эксплуатацию транспортных средств; проведение научных исследований и разработок в области безопасности дорог и др.) объясняется потребностями практики, связанными с повышенным уровнем рисков и угроз именно в сфере дорожного движения.

Так, в 2022 году 13 тыс. 914 дорожно-транспортных происшествий (94% от общего количества ДТП) совершено по причине нарушения правил дорожного движения. В том числе 13 тыс. 379 дорожно-транспортных происшествий (90%) – по вине водителей и 535 (4%) – по вине пешеходов [6].

Между рассмотренными законами также наблюдается определенная конкуренция (смещение предмета регулирования), которая объясняется расширенным предметом праворегулирования в Законе «О дорожном движении». Данный закон, в отличие от ранее действовавшего Закона от 15 июля 1996 года «О безопасности дорожного» движения, стал комплексным (отраслевым), более обширным по содержанию (95 статей против 28 в ранее действовавшем Законе). Само заглавие Закона стало иметь более широкое смысловое значение («О дорожном движении», где вопросы безопасности стали одним из составных элементов).

Подзаконная правовая база в сфере обеспечения дорожной безопасности полностью обновлена в 2014 – 2015 годах, тем самым приведена в соответствие с положениями Закона «О дорожном движении» 2014 года. Соответственно, подзаконные нормативные правовые акты в полной мере реализуют обязательства Республики Казахстан, вытекающие из ратификации венских конвенций ООН «О дорожном движении» (1968 года), «О дорожных знаках и сигналах» (1968 года), а также нововведения Закона «О дорожном движении», свидетельствующие об общем смещении праворегулирования в сторону усиления безопасности на дорогах.

Заметный фактор масштабирования законодательства в сфере регулирования системы автомобильного транспорта с акцентом на обеспечение безопасности свидетельствует о следующих тенденциях:

– усиление государственной политики в сфере безопасности дорожного движения, в том числе в рамках следования международно-правовым обязательствам и мировым тенденциям развития;

– повышение рисков и угроз безопасности на дорогах в связи с ежегодным увеличением автопарка страны при одновременном его устаревании – из общего количества легкового транспорта (318 единиц) свыше половины эксплуатируется более 20 лет) [6];

– общее развитие транспорта, дорожной инфраструктуры, цифровизации систем безопасности, систем контроля и надзора в сфере дорожного движения, одновременно влечет расширение и трансформацию сферы правового регулирования (при этом трансформация носит характер укрупнения отраслевого законодательства и сближения смежных нормативных правовых актов).

Заключение. С учетом интенсивного развития технологий искусственного интеллекта и, как следствие, постепенного вхождения в транспортную систему технологий автономного управления транспортом, вероятно, уже в среднесрочной перспективе (5 – 10 лет) потребуются кардинальное переосмысление и правовых основ в сфере автомобильного транспорта.

Отмеченные тенденции в части расширения сферы правового регулирования автомобильной транспортной системы станут еще более выраженными. С точки зрения рационализации юридических процессов возникнет целесообразность кодификации правовых основ в сфере автомобильного транспорта.

Выводы данного исследования могут служить вспомогательным материалом при планировании и организации мероприятий по совершенствованию законодательства Республики Казахстан в сфере безопасности дорожного движения и функционирования системы автомобильного транспорта в целом.

Список использованных источников

1. Анализ показателей безопасности дорожного движения в Республике Казахстан за период с 2013 по 2023 годы / Материалы Комитета административной полиции МВД Республики Казахстан. – Астана, 2023.

2. Отчет об исследовании «», проведенного аналитическими компаниями Intel и StrategyAnalytics в 2017 году режим доступа: <https://newsroom.intel.com/newsroom/wp-content/uploads/sites/11/2017/05/passenger-economy.pdf>.

3. Перечень основных нормативных правовых актов в сфере обеспечения безопасности дорожного движения / Материалы Комитета административной полиции МВД Республики Казахстан. – Астана, 2023.

4. Венская конвенция о дорожном движении 1968 года / Электронный ресурс [режим доступа]: https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsV.aspx?src=TREATY&mtdsg_no=XI-B-19&chapter=11&Temp=mtdsg5&lang=en.

5. Венская конвенция о дорожных знаках и сигналах 1968 года / Электронный ресурс [режим доступа]: https://unece.org/fileadmin/DAM/trans/conventn/Conv_road_signs_2006v_RU.pdf.

6. Анализ статистических данных по материалам административной практики ОВД за 2022 год / Материалы Комитета административной полиции МВД Республики Казахстан. – Астана, 2023.

Сведения об авторе

Таженов Аскар Даулетханович – докторант Карагандинской академии МВД Республики Казахстан им. Б. Бейсенова, полковник полиции, магистр права.

Асқар Дәулетханұлы Тәженов – Қазақстан Республикасы ІІМ Қарағанды академиясының докторанты. Б. Бейсенова, полиция полковнигі, құқық магистрі.

Askar Tazhenov – doctoral student of the Karaganda Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after B. Beisenov, police Colonel, Master of Law.

Л.Ж. Курмангалиева¹

¹Қазақстан Республикасы ІІМ Мақан Есболатов атындағы Алматы академиясы,
Алматы, Қазақстан Республикасы

КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫН БАСҚАРАТЫН АДАМДАРДЫҢ ЖОЛ ЖҮРІСІ НЕМЕСЕ КӨЛІК ҚҰРАЛДАРЫН ПАЙДАЛАНУ ҚАҒИДАЛАРЫН БҰЗУДЫҢ ОБЪЕКТІСІ

Мақалада Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345-бабында көзделген қылмыстық құқық бұзушылық объектісіне қылмыстық-құқықтық сипаттама берілген. Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол қозғалысы ережелерін бұзу немесе көлік құралдарын пайдалану объектісін дұрыс анықтаудың маңыздылығы қарастырылады. Осындай қылмыстық құқық бұзушылықтарға қарсы күресте қылмыстық құқық бұзушылық объектісін дұрыс анықтамаудың қылмыстық құқықтық зардаптары қарастырылған.

Осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі және заты бойынша ұқсас қылмыстық құқық бұзушылықтардан айырмашылығы қарастырылды. Мақалада автор көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзудың объектісіне қатысты өзінің анықтамасын берген.

Түйінді сөздер: көлік құралдарын басқаратын адамдар, жол қозғалысы, көлік құралдарын пайдалану, қылмыс объектісі мен заты, тікелей объект, жалпы объект, тектік объект.

Объект нарушения правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами

В статье дана уголовно-правовая характеристика объекта уголовного правонарушения, предусмотренная статьей 345 Уголовного кодекса Республики Казахстан. Рассматривается важность правильного определения объекта нарушения правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами. В борьбе с такими уголовными правонарушениями предусмотрены значимость определения и последствия совершения ошибки объекта уголовного правонарушения.

Рассмотрены отличие аналогичных уголовных правонарушениях по объекту и предмету. В статье автор предоставил определения об объекте нарушения правил дорожного движения или эксплуатации транспортных средств лицами, управляющими транспортными средствами.

Ключевые слова: лица, управляющие транспортными средствами, дорожное движение, эксплуатация транспортных средств, объект и предмет преступления, непосредственный объект, общий объект, родовой объект.

Object violation of traffic rules or operation of vehicles by persons driving vehicles

The article gives a criminal-legal characteristic of the object of a criminal offense, provided for in Article 345 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan. The importance of the correct definition of the object of violation of traffic rules or operation of vehicles by persons driving vehicles is considered. In the fight against such criminal offenses, the significance of the definition and consequences of the error of the object of the criminal offense are provided.

The difference between analogical criminal offenses by object and subject is considered. In the article, the author provided definitions about the object of violation of traffic rules or operation of vehicles by persons driving vehicles.

Keywords: persons driving vehicles, traffic, operation of vehicles, object and subject of crime, immediate object, general object, generic object.

Кіріспе. Қазіргі кезеңде азаматтардың қоғамдық және кәсіби өмірінде үлкен маңызға ие болып отырған көлік құралдары. Көлік құралдарының дамуы қоғамға пайдалы болуымен қатар зиянды болуымен де сипатталады. Жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу денсаулыққа зиян келтіруі немесе өлімге әкелуі мүмкін. Көлік құралдарын пайдалануға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың арасында ерекше орын алатын көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу болып табылады. Қазақстанда жыл сайын жүздеген, мыңдаған адам апаттан жарақат алады, жүздеген адам қазаға ұшырайды. Бұл дереу шешуді талап ететін маңызды әлеуметтік проблеманың бірі болып саналады. Алайда, статистикаға сүйене отырып, бұл жол-көлік оқиғаларының басты себебі - жүргізушілер мәдениетінің төмен деңгейі, оның ішінде мас күйінде көлік жүргізу, телефонмен сөйлесу және SMS-хат алмасу және тағы басқаларын жатқызуға болады. Қазақстан Республикасының Бас Прокуратурасының Қылмыстық статистика және арнайы есеп комитетінің ресми статистикасы көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу қылмыстық құқық бұзушылығы бойынша 2020 жылы - 360 қылмыс тіркелген, одан зардап шеккен - 1289 адам, қаза болған - 99 адам; 2021 жылы – 1098 қылмыс тіркелген, одан зардап шеккен – 1297 адам, қаза болған 108 адам; 2022 жылы 323 қылмыс тіркелген, зардап шеккен – 1310 адам, қаза болған – 166 адам. Бұл статистикалық көрсеткіштен осы қылмыстық құқық бұзушылықтан түсетін зардаптардың орасан зор екендігін және оны зерттеу қажет екендігіне көз жеткізуімізге болады.

Талқылау. Кез келген қылмыстық құқық бұзушылықты іс-әрекеттің мәнін ашу үшін қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісін анықтаудың маңызы ерекше [1, 68 б].

Қылмыстық заң өзінің нормаларымен қоғамдық қатынасты қоғамға қауіпті қол сұғудан қорғайды. Кез келген қылмыстық құқық бұзушылық қоғамдық қатынасқа қол сұғады және қоғам үшін қауіп төндіреді [2, 32 б].

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345 бабы «Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу» нормасын талдау үшін осы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының негізгі элементтерін бірі объектіні анықтау керек. Қылмыстық құқық ғылымында жалпы танылған маңызды қағида қылмыстық жауаптылыққа жасаған әрекетінде қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамы анықталған тұлға тартылады деп көрсетілген [3, 109б].

Осындай қылмыстық құқық бұзушылықтың құрамның түсінігі Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 4 бабында қарастырылғын қылмыстық жауаптылықтың негізінен шығады – қылмыстық құқық бұзушылықтар жасау, яғни осы Кодексте көзделген қылмыс не қылмыстық теріс қылық құрамының барлық белгілері бар іс-әрекеттер қылмыстық жауаптылықтың бірден-бір негізі болып табылады. Дәл сол бір қылмыстық құқық бұзушылық үшін ешкімді де қылмыстық жауаптылыққа қайталап тартуға болмайды. Қылмыстық заңды ұқсастығы бойынша қолдануға жол берілмейді делінген [4].

Қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының элементтерінің мазмұнын және жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтардың мәнін ашуда, оларды дұрыс саралауда және соттың жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтың сипатына қарай әділетті жазатағайындауында теориялық және практикалық маңызы бар.

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының бір элементінің болмауы қылмыстық құқық бұзушылық құрамының өзге элементтерінің болуын жоққашығарады [5, 97б].

Қылмыстық құқық бұзушылық құрамының элементтерін анықтауда қателік жіберу осы элементке әсерін тигізіп қана қоймай басқа да элементтерге әсерін тигізеді және қылмыстық құқық бұзушылық құрамын жоққа шығарады.

Біздің ойымызша, көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу қылмыстық құқық бұзушылық құрамының объектісін анықтау үшін қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісін міндетті түрде зерделеу қажет.

Қылмыстық құқық ғылымында орын алатын қиын да және маңызды өзекті мәселелердің бірі қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі.

Қылмыс объектісі дегеніміз қылмыспен зиян келтірілетін және қылмыстық заңмен қорғалатын (әлеуметтік құндылық) құндылық. Осындай құндылыққа отандық қылмыстық-құқық ғылымы қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынасты таниды [6, 59 б].

Адамның жасаған әрекетінің қоғамға қауіптілік сипатының деңгейін анықтайтын, оны дұрыс саралауға әсер ететін және басқа да құқық бұзушылықтардан ажыратуға көмектесетін қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі болып саналады.

Өйткені бір немесе сондай қорғау объектісі әртүрлі қол сұғудан зиян шегеді және көптеген әртекті қылмыстардың белгілері болады, сондықтан іс-әрекетті қылмыстық-құқықтық саралау үшін қылмыс объектісінің белгілері мен қасиеті практикалық маңызғы ие болады [7, 114 б].

Б.С. Никифоровтың пікірі бойынша іс-әрекетті дұрыс сараламаудың себебіне көптеген жағдайларда қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісіне қатысты мәселелерді дұрыс анықтамау болып табылады деп көрсеткен [8, 5 б].

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісіне қатысты заңгер ғалымдардың арасында танылған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі әлеуметтік ортада қалыптасқан және қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығы болады дегенді айтуға болады [9, 175 б].

Осыдан, қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің теориялық және тәжірибелік маңыздылығы заңшығарушының және соттың қылмыстық құқық бұзушылыққа баға беруінде қылмыстық құқық бұзушылық объектісінің әлеуметтік құндылығынан тұратындығы көрінеді. Бұдан шығатын, объектінің теориялық және практикалық мәнінің маңыздылығы заңшығарушы мен соттың қылмысқа заңдық баға беруінде объектінің әлеуметтік құндылығынан тұрады.

Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу объектісін зерттеу мәселесін жеке қарауды талап етеді

Жалпы қылмыстық-құқық ғылымында дәстүрлі қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісін үш топқа бөліп қарастыру орын алған.

Сондықтан қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісін жалпы, тектік және тікелей деп бөлу қалыптасқан.

Қылмыстық құқықта қалыптасып қалған қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы объектісі қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастардың жиынтығын қарауға болады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтың жалпы объектісі қылмыстардың барлығына бірдей болады, яғни кез келген қылмыстық құқық бұзушылықтар қоғамдық қатынастарға қол сұғады.

Сонымен көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзудың жалпы объектісі қылмыстық қол сұғушылықтан қорғалатын барлық қоғамдық қатынастар болады.

Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу қылмыстық құқық бұзушылығын зерделеуден көретініміз қолданыстағы кодекстің Ерекше бөлігі қылмыстық құқық бұзушылықтардың тектік объектілері бойынша құрылған.

«Көліктегі қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауынан орын алған барлық қылмыстық құқық бұзушылықтардың тектік объектісі бірдей болады және бірдей тектік объектіге қол сұғады. Көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу осы аталған тараудан орын алған. Сондықтан көлік құралдарын басқаратын адамдардың жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзудың тектік объектісі көлік құралдарын қауіпсіз пайдалану саласындағы қоғамдық қатынас болады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345-бабында қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісіне қатысты мәселе пікірталас болып саналады.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345-бабының объектісі бірнеше әлеуметтік қатынастардан тұрады - көлік құралдарының қауіпсіздігі және азаматтардың өмірі мен денсаулығын, сондай-ақ қоршаған ортаны қорғауға байланысты қатынастар, сондықтан күрделі болып келеді.

Американдық автор Мохаммед Альджабан жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу жарақатқа, мүгедектік, тіпті көптеген жағдайларда өлім сияқты ауыр жағымсыз салдарға әкелуі мүмкін. Мүліктің жоғалуы мен көлік құралының зақымдануы туралы айтпағанда, бұл жеке және әлеуметтік шығындарға әкеледі деп көрсетеді [10, 8 б].

Сот тәжірибесіне жүгінейік. 17.04.2018 жылы сағат 13 сағат 20 минут шамасында О., «Opel Vektra» маркалы мемлекеттік тіркеу белгісі 255 BWB13 көлік құралын басқарып, ОҚО, Созақ ауданы, «Екпінді Бірлік» тас жолымен Шолаққорған ауылы бағытынан Созақ ауылы бағытына қарай басқарып келе жатып, аталған тас жолдың 141/534 шақырымында жүргізуші ретінде Қазақстан Республикасы «Жол жүрісі қағидаларының» 10-бөлімінің 1-тармағында көрсетілген Жүргізуші көлік құралын белгіленген шектеуден аспайтын жылдамдықпен, мұндайда жүріс үдемелілігін, көлік құралы мен жүктің ерекшелігін және жай-күйін, жүру бағытындағы көрінуге қатысты жол және метеорологиялық жағдайларды ескере отырып жүргізеді. Жылдамдық жүргізушіге Қағидалардың талаптарын орындау үшін көлік құралының жүрісіне тұрақты түрде бақылау жасауына мүмкіндік беруін қамтамасыз етеді. Жүруге жүргізуші анықтай алатындай кедергі және қауіп туған жағдайда, ол жылдамдықты тоқтатуға дейін азайтуға немесе жол жүрісіне басқа қатысушылар үшін қауіп төндірмей, кедергіні айналып өтуге шаралар қолданады»-деген талаптарды өрескел бұзып, өзінің қылмыстық менмендігімен, жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етпестен, автокөліктен басқару жүйесін игере алмай, жолдың оң жағына шығып кетіп аударылып жол-көлік оқиғасын жасаған.

Нәтижесінде, жолаушы Ч., оқиға орнында жол-көлік оқиғасының салдарынан алған дене жарақатынан қайтыс болған.

Басты сот талқылауында сотталушы О., өзіне тағылған айыпты толығымен мойындап, сотта берген жауабында, 17.04.2018 жылы 10 сағат 00 минут шамасында «Opel Vektra» маркалы мемлекеттік тіркеу белгісі 255 BWB13 көлік құралымен өзінің басқаруында таныстары Д., және Б., Шолаққорған ауылынан Созақ ауылына қарай келе жатқанында, алдыңғы жолаушы орындығына Б., отырғанын, артқы орындықтың сол жағына Д., отырғанын, жол бойында Созақ ауылына баратын жолда жолаушылар В., мен Ч., қол көтеріп тоқтатқандарын, оларды отырғызып, артқы орындықтың оң жағына Ч. ортасына А., отырғанын, содан Созақ ауданы, «Екпінді Бірлік» тас жолымен Шолаққорған ауылы бағытынан Созақ ауылы бағытына қарай басқарып келе жатып,

аталған тас жолдың 141/534 шақырымында жолда кетіп бара жатқанында көліктің руліне ие бола алмай автокөлік бірден сырғып барып жолдың жиегінен аударылып кеткенін содан есін жиганында жедел көмек дәрігерлері мен полиция қызметкерлері келгенін аурухананға өзін алып кеткенін ауруханаға келгенде Ч., қайтыс болғанын естігенін, істеген ісіне өкінетінін, қазіргі кезде өзі жәбірленуші өкілінен кешірім сұрағанын, олар өзін кешіргенін айта келе, соттан өзіне бас бостандығынан айырмайтын жаза тағайындауды сұранды.

О., Қазақстан Республикасы ҚК-нің 345-бабы 3-бөлігімен кінәлі деп танылып, оған 3 (үш) жыл мерзімге көлік құралдарын басқару құқығынан айыра отырып, 2 (екі) жыл 6 (алты) ай мерзімге бас бостандығынан айыру жазасы тағайындалсын. О., Қазақстан Республикасының ҚК-нің 63-бабын қолданып, тағайындалған жаза шартты деп санап, сол мерзім ішінде мінез-құлқын бақылауды жүзеге асыратын уәкілетті мемлекеттік органға хабарламай, тұрақты тұратын жерін, жұмысын, оқуын ауыстырмау, белгілі бір орындарға бармау, отбасын материалдық қолдау міндеттері, сотталған адамның түзелуіне және оның жаңа қылмыстық құқық бұзушылықтар жасалуын алдын алуға ықпал ететін басқа да міндеттерді орындау жүктелсін [11].

Қазіргі қылмыстық құқық ғылымында қарастырылып отырған қылмыстардың тікелей объектісін «көлденең» бөлу мәселесі шешілмеген. Кейбір зерттеушілердің көзқарасы бойынша, зерттелетін қылмыстың тікелей объектісі екі нысан ретінде оның негізгі объектіге (жол қауіпсіздігі және көлік құралын пайдалану) және қосымша объектіге (басқа адамның немесе бірнеше адамның денсаулығы мен өмірі) бөлінуіне негізделген. Бірақ басқа, қарама-қарсы пікірге сәйкес, Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345-бабы бір объектілі болып табылады. Өз пікірін дәлелдеу үшін зерттеушілер көлік қылмыстары объектісінің ерекшелігін атап көрсетеді, ол адамдардың өмірі мен денсаулығын, қоршаған ортаны, көліктің апатсыз жұмысының мүдделерін қамтиды және сәйкесінше қосымша қылмыс объектісін бөлектеу талап етілмейді. «Жол жүрісі туралы» 17.04.2014 жылғы №194-V ҚРЗ заңының 1-бабына 16) сәйкес, жол жүрісі қауіпсіздігі «Қатысушыларының жол-көлік оқиғалары мен олардың зардаптарынан, сондай-ақ жол жүрісінің экологиялық жағдайға, халықтың денсаулығына теріс әсерінен қорғалу дәрежесін көрсететін жол жүрісінің жай-күйі» деп түсіну керек. Аталған заңның 3-бабына сәйкес жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етудің негізгі қағидаттары:

1. жол жүрісіне қатысушылардың өмірі мен денсаулығының шаруашылық қызметтің экономикалық нәтижелерінен басымдығы;
2. жол жүрісі қауіпсіздігінің қамтамасыз етілуі үшін мемлекет жауаптылығының жол жүрісіне қатысушылардың жауаптылығынан басымдығы;
3. жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз ету кезінде жол жүрісіне қатысушылар, қоғам мен мемлекет мүдделерінің сақталуы;
4. жол жүрісі қауіпсіздігін қамтамасыз етуге жүйелі көзқарас болып табылады [12].

Қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісі әртүрлі құрамдарды бір-бірінен ажырату үшін негіз ретінде қызмет етеді және қылмысты саралау кезінде ескерілуі керек. Сондай-ақ, қылмыстық құқық бұзушылықта объект қылмыстарды жіктеудің негізгі белгісі ретінде әрекет ететінін атап өткен жөн. Бұл объектінің сипатына, яғни қорғалатын қоғамдық қатынастардың сипатына байланысты қылмыстарды топтарға бөлу Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлігінің құрылымының негізі болып табылады. Жүргізуші жол жүрісі қағидаларын бұзған және жол-көлік оқиғасы болған жерге қарамастан, тиісті салдарға әкеп соқтырған жүргізушінің әрекеттері жол қозғалысы саласында жасалған құқық бұзушылық деп саналуы керек және сәйкесінше Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345 - бабы бойынша саралау қарастырылуы керек. Айта кету керек, қылмыстық құқық

теориясында қылмыстың затына қатысты бірдей пікір қалыптаспаған. Қылмыстық құқық бұзушылық жасаудың себебі болуына байланысты қандай да бір материалдық объектіні зат ретінде тану көп тараған пікірлердің бірі. Материалдық дүниенің заттары қылмыс заттары болып табылады, оларға ықпал ете отырып адам қандай да бір қоғамдық қатынастарға, яғни қылмыс объектісіне қастандық жасайды [13, 916].

Осыған ұқсас түсінікті А.В. Наумов береді «Бұл тұрғыда қылмыскердің тиісті объектіге қылмыстық қастық жасауы үстінде тікелей әсер ететін сыртқы дүниенің материалдық заттары бой көрсетеді» [14, 2276].

А.В. Пашковская қылмыстың затын «кінәлі оған әсер етіп қылмыс объектісіне қол сұғуды жүзеге асыратын материалдық әлемнің элементі» деп анықтайды [15, 2106].

Көлік бүлінген немесе жойылған жағдайда көлік қылмысының заты болуы мүмкін екенін, ал онда жол қозғалыс қағидалары бұзылған және заңда көрсетілген салдарларды келтірген жағдайда, ол қылмыс жасау құралы ретінде қарастырылатынын көрсетеді. Бірақ қарастырылып отырған қылмыстың ерекшелігін дәлірек түсіну үшін көлік құралына не жататындығын анықтау қажет. «Жол жүрісі туралы» 17.04.2014 ж. №194-V ҚРЗ заңының 1-бабына 28) сәйкес көлік құралы деп адамдарды, жүктерді немесе үстіне орнатылған жабдықты жолдармен тасымалдауға арналған құрылғы көрсетілген.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345-бабында автомобиль, троллейбус, трамвай не басқа да механикалық көлік құралдарын басқаратын адамның жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларының бұзылуы туралы айтылған, ал жоғарыда келтірілген заңның 38) тармағында «механикалық көлік құралдары» мопедтер мен рельстік көлік құралдарын қоспағанда, қозғалтқышпен қозғалысқа келтірілетін, өздігінен жүретін жол көлік құралы келтіріледі. Бұл ұғым тракторлар мен өздігінен жүретін машиналар жол жүрісіне қатысқан кезде оларға да қолданылады, сондай-ақ Қазақстан Республикасының жол жүрісі туралы заңнамасына сәйкес басқару үшін арнайы құқық берілетін техникалық құралдарды түсіну керек. Яғни, затқа мыналар жатады: жүк, жолаушылар көліктері (жеңіл және автобустар), аралас, арнайы (өрт, санитарлық), трамвайлар, троллейбустар, тракторлар, мотоциклдер және басқа да өздігінен жүретін машиналар. Басқа өздігінен жүретін машиналар деп жол, құрылыс, ауылшаруашылық және басқа да арнайы машиналар танылады, мысалы, экскаватор, грейдер, автокран, жүк тиегіш. Қозғалтқышпен жабдықталмаған көлік құралын басқаратын адамның жол қозғалысы немесе пайдалану ережелерін бұзуы, мысалы, велосипед, скутер, мүгедектер арбасы, ат арбалары және абайсызда адамның денсаулығына ауыр зиян келтірген немесе өлім келтірген адам Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 351-бабы бойынша саралауға жатады. Егер көлік құралының қозғалтқышы істен шыққан болса және одан әрі қозғалыс тек қолмен мүмкін болса (мысалы, машинаны итеру), егер мұндай көлік басқа көлік құралдарымен сүйрелмесе онда бұл әрекетті Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 351-бабына сәйкес көліктің қауіпсіз жұмыс істеуін қаматамасыз ететін қағидаларды бұзу ретінде анықтау керек. Қазақстан Республикасының Қарулы Күштеріне, Қазақстан Республикасының Қорғаныс министрлігіне, Қазақстан Республикасының Ішкі істер министрлігіне тиесілі әскери, арнайы немесе көлік машиналарын басқару кезінде жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын бұзу жағдайлары осы баптың белгілерін құрамайды. Айта кету керек, жауынгерлік, арнайы немесе көлік машинасын жүргізу немесе пайдалану ережелерін бұзу, соның салдарынан адамдармен жазатайым оқиғаларға немесе басқа да ауыр зардаптарға әкеп соқтыру, егер ол әскери қызметшілердің машинаны басқаруы кезінде жасалса, ҚК-нің 463-бабы бойынша саралануға жатады, оларға танктер, бронетранспортерлер, өздігінен жүретін артиллериялық қондырғылар жатады. Әскери қызметші жеке көлікте немесе әскери бөлімге тиесілі емес көлік құралдарында жол қозғалысы немесе көлік құралдарын

пайдалану қағидаларын бұзған жағдайда, кінәлі Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің 345-бабы бойынша қылмыстық жауапкершілікке тартылады. Жоғарыда айтылғандарға байланысты жалпы объект қылмыстық заңмен қорғалатын қоғамдық қатынастар болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Қылмыстық құқық бұзушылықтың тектік объектісі жол жүрісі қауіпсіздігі және көлікті пайдалануға байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады.

И.Ш. Борчашвилидің пікірі бойынша «Жол жүру қауіпсіздігін қамтамасыз ету немесе механикалық автомобиль және қалалық рельстік көлік құралдарын пайдалану саласында белгіленген қағидаларды сақтауға шоғырланған қоғамдық қатынастар қаралатын қылмыстық құқық бұзушылықтардың объектісі болып табылады. Қосымша объект азаматтардың өмірі мен денсаулығын қорғауға кепілдік берілетін қоғамдық қатынастар болып табылады» [16, 268 б].

Осыған ұқсас пікір ұстанатындар И.И. Рогов, С.М. Рахметов олардың көзқарастары бойынша қылмыс объектісі – механикалық көлік құралдарын пайдалану және жол қауіпсіздігін қамтамасыз ету бойынша қоғамдық қатынас. Қосымша объект – жәбірленушінің өмірі мен денсаулығы [17, 268 б].

Қорытынды. Біздің ойымызша, қылмыстық құқық ғылымында және заң әдебиеттерінде дәстүрлі қалыптасып қалған Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 345 бабының объектісі көлік құралдарын пайдалану және жол қауіпсіздігі деген пікірлер осы қылмыстық құқық бұзушылықтың объектісінің мәнін ашпайды.

Өйткені көлік құралдарын пайдалану және жол қауіпсіздік ережелерін бұзу өздігінен әкімшілік құқық бұзушылыққа жатады, демек бұл баптың қылмыстық құқықтық құрамы болуы үшін жәбірленушінің денсаулығына абайсызда орташа немесе ауыр зиян келуі керек немесе өлім туындауы керек.

Біздің ойымызша жол жүрісі немесе көлік құралдарын пайдалану қағидаларын сақтау шеңберінде адамның өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар тікелей негізгі объект ретінде танылуы керек. Қылмыстың қосымша объектісі - адамның денсаулығы мен өмірін қорғауды қамтамасыз ететін қоғамдық қатынастар болуы керек.

Қолданылған дереккөздер тізімі

1. Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Оқулық. Жалпы бөлік. – Алматы: Жеті Жарғы, 2015. – 384 бет.
2. Рахметов С.М. Квалификация уголовных правонарушений: Научно-практическое пособие. – Алматы: ТОО «Лантар Трейд», 2019 – 247 с.
3. Пионктовский А.А. Учение о составе преступления по советскому уголовному праву. – М., 1961.
4. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Алматы: ЮРИСТ, 2020. – 220 б.
5. Каиржанов Е.И.. Интересы трудящихся и уголовный закон. – Алма – Ата, 1973 – 158 с.
6. Уголовное право Республики Казахстан. Общая часть. 2-е изд., испр. и доп. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 304 с.
7. Бекмагамбетов А.Б., Ревин В.П., Рыхлов О.А. Уголовное право Республики Казахстан. Общая и Особенная части: Учебник/ Под общ. Ред. В.П. Ревина. Алматы: Жеті Жарғы, 2010. – 856 стр.
8. Никифоров Б.С. Объект преступления по советскому уголовному праву – М., Госюриздат, 1960.
9. Трайнин А.Н. Состав преступления по советскому уголовному праву. – М., Юрид. лит. 1951.
10. Aljaban, Mohamed, "Analysis of Car Accidents Causes in the USA" (2021). Thesis. Rochester Institute of Technology. Accessed from <https://scholarworks.rit.edu/theses>
11. 22 маусым 2018 жылғы Оңтүстік Қазақстан облысы Созақаудандық сотының үкімінен көшірме 5156-18-00-1/33

12. Жол жүрісі туралы Қазақстан Республикасының заңы 2014 жылғы 17 сәуірдегі №194-V ҚРЗ <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000194>.
13. Алауханов Е.О. Қылмыстық құқы (Жалпы бөлік), Оқулық, Алматы: ҚР Құқықтық сараптама және халықаралық ғылыми зерттеу орталығы, 2009. – 456 б.
14. Наумов А.В. Ресей қылмыстық құқығы. Жалпы бөлім: лекциялар курсы. Қайта өңделген және толықтырылған 2-басылымнан аударылды. – Астана. «Фолиант», 2005. – 712 б.
15. Курс уголовного права: Общая часть: Т.1 / под ред. Н.Ф. Кузнецовой, И.М. Тяжковой. - М., 1999.
16. Бочашвили И.Ш. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексіне түсіндірме. Ерекше бөлік. 3- том – Алматы: Жеті Жарғы, 2021. 3 т. – 924 бет.
17. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: Учебник. – Алматы: Жеті жарғы, 2003. – 792 стр.

Автор туралы мәліметтер

Курмангалиева Л.Ж. – Қазақстан Республикасы ІІМ М. Есболатов атындағы Алматы академиясы жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру факультетінің 1 курс докторанты, полиция капитаны.

Курмангалиева Л.Ж. – докторант 1 курса факультета послевузовского образования Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есболатова, капитан полиции.

Kurmangalieva L.Zh. – 1st year doctoral student of the Faculty of Postgraduate Education of the Almaty Academy of the Ministry of Internal Affairs of the Republic of Kazakhstan named after M. Esbolatov, police captain.

А.С. Букенесов¹

¹Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы
Құқық қорғау органдары академиясы, Астана, Қазақстан Республикасы

СОТҚА ДЕЙІНГІ ТЕРГЕП-ТЕКСЕРУДІҢ ЗАҢДЫ БАСТАЛУЫ – ДӘЛЕЛДЕРДІҢ ЖОЛ БЕРІЛУІНЕ КЕПІЛІ МЕН НЕГІЗІ

Автор қылмыстық іс қозғау институтынан бас тартылғанын және оны сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуымен ауыстырылғанын сипаттайды. Тергеуге дейінгі тексерудің болмауына байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына себеп болып табылатын қылмыс туралы арыздар мен хабарламалардағы залал, елеулі зиян не заңсыз табыс туралы мәліметтер тексеру, түгендеу, аудит актілерімен расталуға тиіс. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңсыз немесе көрінеу заңсыз басталуы – іс бойынша жиналған дәлелдемелерге жол бермеуге және ақтау үкімдерін шығаруына әкеп соғады. Covid-19 коронавирусын пандемия деп жариялап төтенше жағдай енгізу кезеңінде медициналық бетперделерді заңсыз сатудың жолын кесу үшін залал туралы мәліметтер анықталмасда әлде қылмыстың шекті сомасынан аспайтыны көрінеу біле тұрса да қылмыстық қудалау органдары сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуын жүзеге асырған. Оған себеп болған ҚР Қылмыстық-процестік кодексінің (бұдан әрі - ҚПК) 179-бабында төтенше жағдай кезінде ерекшеліктердің көзделмеуі. Алайда, күнделікті уақытта сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңсыз басталуына жол берілмейді, өйткені прокуратура органдары мұндай істердің тоқтатылуымен және тиісті лауазымды тұлғаларды жауапқа тарту туралы ұсыныс шығарумен уақтылы әрекет етеді. Пандемия жағдайын ұқсас мәселе, ҚПК-де ерекшеліктердің болмауына байланысты экономикалық қызмет саласындағы қылмыстардың жолын кесу бойынша кейінге қалдырылмайтын тергеу әрекеттерін жүргізудің орындылығы жоқ, өйткені сотқа дейінгі тергеуді бастау үшін келтірілген (келтірілетін) залалды анықтап тексеру актілерін жасап үлгергенше, іске қатысы бар нақты деректер сыбайлас қатысушылар тарапынан жойылады. Осыған байланысты автор ҚПК-нің 179-бабына тиісті түзетулер енгізуді ұсынады. Мақала сотқа дейінгі тергеудің басталуының заңдылығы мен дәлелдеу процесі мәселелерімен айналысатын адамдардың кең ауқымына арналған.

Түйінді сөздер: сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы мен себептері, тексеріс актілері, залал, дәлелдеу, дәлелдердің жол берілмеуі, төтенше жағдай, COVID-19, ережеден ерекшеліктер, қылмыстың жолын кесу.

Правомерное начало досудебного расследования – гарантия и основа допустимости доказательств

Автором описывается отказ от института возбуждения уголовного дела и его замена началом досудебного расследования. В виду отсутствия доследственной проверки заявления и сообщения об уголовном правонарушении, являющиеся поводами к началу досудебного расследования, должны быть подтверждены актами проверок, ревизий, аудита об ущербе, существенном вреде либо незаконном доходе. Неправомерное или заведомо незаконное начало досудебного расследования влечет недопустимость доказательств собранных по этому делу вплоть до вынесения оправдательных приговоров. Тогда как в период введения чрезвычайного положения на период объявления коронавируса COVID-19 пандемией, для пресечения незаконного сбыта медицинских масок начаты досудебные расследования в которых отсутствовали сведения об ущербе либо заведомо было ясно о не превышении пороговой суммы преступления. Органы досудебного расследования на тот момент были вынуждены нарушать требования статьи 179 Уголовно-процессуального кодекса РК (далее - УПК), в виду отсутствия в нем исключений на случай введения режима чрезвычайного положения. Однако, в обычное время незаконное начало досудебного расследования не допускается, поскольку органы прокуратуры своевре-

меннореагируют с прекращением таких дел и вынесением представления о привлечении к ответственности соответствующих должностных лиц. Аналогично из-за отсутствия исключения в УПК, не имеет целесообразность проведения неотложных следственных действий по пресечению преступлений в сфере экономической деятельности, так как в период установления ущерба и составления актов проверок для начала досудебного расследования, фактические данные имеющие отношение к делу уничтожаются соучастниками преступления. В этой связи автором предлагается внести соответствующие поправки в ст. 179 УПК. Статья предназначена для широкого круга лиц, занимающихся вопросами процесса доказывания и законности начала досудебного расследования.

Ключевые слова: начало и поводы досудебного расследования, акты проверок, ущерб, недопустимость доказательств, чрезвычайное положение, COVID-19, исключение из правил, пресечение преступления.

Lawful commencement of pre-trial investigation – a guarantee and basis for the admissibility of evidence

The author describes the rejection of the institution of initiation of a criminal case and its replacement by the beginning of a pre-trial investigation. In view of the absence of a pre-investigation check, statements and reports of a criminal offense that are grounds for the start of a pre-trial investigation must be confirmed by acts of inspections, audits, audits of damage, substantial harm or illegal income. The unlawful or knowingly illegal initiation of a pre-trial investigation entails the inadmissibility of the evidence collected in this case until the acquittal. Whereas during the introduction of the state of emergency for the period of the declaration of the COVID-19 coronavirus as a pandemic, pre-trial investigations were launched to curb the illegal sale of medical masks in which there was no information about the damage or it was obviously clear that the threshold amount of the crime had not been exceeded. At that time, the pre-trial investigation bodies were forced to violate the requirements of Article 179 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Kazakhstan (hereinafter referred to as the CPC), due to the absence of exceptions in it in case of the introduction of a state of emergency. However, in ordinary times, the illegal start of a pre-trial investigation is not allowed, since the prosecutor's office responds in a timely manner with the termination of such cases and the submission of the relevant officials to be held accountable. Similarly, due to the absence of an exception in the CPC, it does not make sense to carry out urgent investigative actions to suppress crimes in the field of economic activity, since during the period of damage determination and drawing up inspection reports for the start of a pre-trial investigation, the actual data relevant to the case are destroyed by the accomplices of the crime.

In this regard, the author proposes to make appropriate amendments to Article 179 of the CPC. The article is intended for a wide range of persons dealing with the issues of the evidentiary process and the legality of the start of a pre-trial investigation.

Keywords: the beginning and reasons for pre-trial investigation, acts of inspections, damage, inadmissibility of evidence, state of emergency, COVID-19, exception to the rules, suppression of crime.

Кіріспе. Әрбір нәрсенің, идеяның, құрылыстың дұрыс қалыптасуы – тікелей оның іргетасына (фундаментіне) байланысты. Егер де іргетасы дұрыс салынбаған болса, онда ол құрылыстың қабырғасы қаншалықты мықты қаланса да, оған қаншалықты күш пен қаражат жұмсалса да, барлық әрекет бекерден бекер, одан ешқандай оң нәтиже шықпайды. Сол сияқты қылмыстық-процестік дәлелдеудің іргетасы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына байланысты. Демек, қылмыс туралы дерек сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіміне дұрыс енгізілсе, сонда ғана дәлелдеу процесі дұрыс басталып, толығымен аяғына дейін өзінің міндетін орындау мүмкін. Қазіргі кезде сотқа дейінгі тергеп-тексерудің заңды және негізді басталуына аса назар аударылуы тиіс, өйткені ескі қылмыстық-процестік заңмен салыстырғанда қазіргі заңнамада тергеуге

дейінгі тексеріс жоқ. Сол кезде барлық кемшіліктер мен жетіспеушіліктер қылмыстық іс қозғалғанға дейін шешілетін. Алайда, ескі заңның кемшілігі – көптеген қылмыстар есептен жасырылатын. Жаңа заң қабылданған соң 2018 жылға дейін барлық деректер бойынша қылмыстық іс тіркелетін. Сол уақытта көптеген кәсіпкерлік субъектілері негізсіз қылмыстық процестің орбитасына тартылды. Кейін тек тексеріс актісімен анықталған қылмыс туралы мөлшері бар арыздар мен хабарлар тіркелетін болды, бірақ та бұл ретте де кемшіліктер анықталды. Оған дәлел коронавируc пандемиясы кезінде негізсіз тіркелген қылмыстық істер және де қылмыс туралы мөлшерін анықтайтын тексеріс актісінің болмауына байланысты қылмыстың жолын кесу мүмкіндігі болмай қалды. Сол үшін сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына дұрыс баға беріп оны салмақты түрде қарау қажет.

Зерттеу сипаттамасы. *Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы.* 2014 жылы қабылданған Қазақстан Республикасының қолданыстағы қылмыстық-процестік кодексіне сәйкес тергеуге дейінгі тексеру институтымен бірге қылмыстық іс қозғау сатысы алынып тасталды. Оның орнына «Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы» деген тарау енгізілді. Демек, «қылмыстық іс қозғау» мәтіні «сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуы» мәтінімен ауыстырылды. Бұл ретте қылмыс туралы арызды немесе хабарламаны сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізіліміне (бұдан әрі мәтін бойынша - СДТБТ) тіркеледі. Арыз немесе хабарлама тіркелген сәттен бастап қылмыстық қудалау органы немесе сот қылмыстық іс деп аталатын бір немесе бірнеше қылмыстар бойынша жүргізетін оқшауланған іс жүргізеді.

Осылайша, қылмыс туралы арыз және хабарлама да қылмыстық істі қозғау үшін себеп болғандай, сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуына да себеп болады. Сонымен қатар, барлық арыздар мен хабарламалар СДТБТ-не тіркелуге жатпайды, тек қолданыстағы заңнаманы бұзу туралы, залал туралы, елеулі зиян не заңсыз табыс туралы, тексеру, түгендеу, аудит актілерімен және басқалармен расталған мәліметтер бар болған жағдайда ғана, егер де олардың болуы қылмыстың міндетті белгісі болып табылса. Егер де осы арыздар мен хабарламаларда бұл туралы мәлімет болмаса, онда арыз бен хабарлама қолданыстағы заңнаманы бұзу туралы, залалды, елеулі зиянды не заңсыз табысты анықтау үшін тиісті уәкілетті органдарға жолданады. [1].

Сонымен қатар, қылмыс туралы хабарламаны уәкілетті органның актісімен бірге басқа мәліметтермен анықталады деп, атап өттік. Олардың қатарына нені жатқызуға болатынын қарастырайық. Мысалы, салық қылмыстары бойынша келтірілген залал көптеген жағдайларда салық тексеріс актісімен анықталады [2]. Мұндай тәжірибе дұрыс деп саналады, себебі қолданыстағы қылмыстық заңнама, егер салықтық тексеру нәтижелері бойынша есепке жазылған салықтардың сомасы тексерілген кезеңдегі бюджетке түспеген төлемдер сомасы ірі немесе аса ірі мөлшерден асып кетсе, жауапкершілікті көздейді.

Салықтық тексеру актісінен басқа төленбеген салықтардың сомасы дәлелдемелер жиынтығы, оның ішінде маманның (сарапшының) қорытындысы және басқа да дәлелдемелер негізінде айқындалады [3].

Осылайша, біздің ойымызша, қолданыстағы заңнама СДТБТ-не салық қылмыстары туралы хабарламаларды тіркеу үшін құжаттар ретінде дәлелдемелердің басқа түрлерін, яғни маманның анықтамалары мен салық қызметі органдарының қорытындыларын пайдалануға мүмкіндік береді. Сондай-ақ, салық қызметі органдарының қорытындысы сотқа дейінгі тергеп-тексеру барысында да, сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталғанға дейін де, оның ішінде «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР Заңының талаптарын сақтай отырып алынуы мүмкін.

Неліктен «Жедел-ізвестіру қызметі туралы» ҚР Заңы шеңберінде тартылған маман, егер ол салық органының қызметкері болмаса, анықтама жасауы керек деген сұрақ туындайды, себебі маман қылмыстық процесті жүргізетін адамның алдына

қойылған мәселелер бойынша ғана қорытынды жасауға құқылы. Демек, қылмыстық процестен тыс тартылған маманның зерттеу құжаты анықтама ретінде рәсімделеді.

Осыдан байқайтынымыз, кейбір жағдайларда салық қызметі органдарының қорытындыларымен немесе маманның анықтамасымен расталған салық қылмыстары туралы хабарлар СДТБТ-не тіркеуге алынады.

Сонымен қатар, әлеуметтік желілердің соңғы ақпараттарына шолу жасасақ, ол жерде экономикалық қылмыс туралы хабарларды СДТБТ-не тіркеу кезінде маманның «алдын ала» қорытындысына сәйкес расталған зардап мөлшерін басшылыққа алады деп көрсетілген. Осыған орай, қылмыс туралы хабарларды СДТБТ-не тіркеу кезінде маманның «алдын ала» қорытындысы емес маманның анықтамасы деп қарастырылуы тиіс.

Тексеру актісі – қылмыстың міндетті белгісі. Тексеру, түгендеу, аудит актілері және де маманның анықтамасы әлде маман мен сарапшының қорытындылары залал туралы, елеулі зиян немесе заңсыз табыс туралы айқындаған кезде, бұл құжаттар бірінші кезекте қылмыстың объектісін анықтайды. Демек, экономикалық және мүліктік қылмыстардың объектісі анықталмаса, мұндай деректер СДТБТ-не тіркеу жатпайды. Оған қоса, тексеру, түгендеу, аудит актілері қылмыстық процеске дейін немесе одан тыс алынатын мәліметтер қатарына жататынын ескеретін болсақ, онда олар қай заңнамамен рәсімделуі тиіс, соған сәйкес жасалуы қажет және тиісті ведомстволық сатылардан өтуі қажет. Тексеру, түгендеу немесе аудит актілеріне шағымдану үшін мерзімдердің қолданылу кезеңінде кәсіпкерлік субъектісіне қатысты сотқа дейінгі тергеп-тексеруді тіркеуге тыйым салу жаңадан қолданысқа ие талап. Себебі, бұл актілер заңсыз болып танылса, онда басталған сотқа дейінгі тергеп-тексеру де заңсыз танылады.

Сонымен қатар, қылмыстық қудалау органдарына тергеуді бастау үшін негіз ретінде штаттық криминалист-мамандардың ресми қорытындыларын пайдаланбау тапсырылды. Мұндай жағдайларда келтірілген залал туралы мәліметтер қылмыстық қудалау органдарына тәуелді емес мемлекеттік органдар мамандарының қорытындыларымен негізделуге тиіс, олардың қорытындыларында растайтын құжаттарға негізделген және бұзылған құқықтың нақты нормаларын көрсететін нақты және объективті деректер қамтылады [4].

Біздің ойымызша бұл тұжырым аса дұрыс емес, өйткені қылмыстық процестің принциптеріне назар аударатын болсақ, ешқандай дәлелдемелердің күні бұрын белгіленген күші болмайды. Әрбір дәлелдеме – оның қатыстылығы, жол берілетіндігі, анықтығы, ал барлық жиналған дәлелдемелер өз жиынтығында қылмыстық істі шешу үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалануға тиіс. Сондықтан да мемлекеттік органдар мамандарының қорытындылары құқық қорғау органы уәкілетті бөлімшесінің қызметкерінің маман ретінде берген анықтамасынан (қорытындысынан) ешқандай артықшылығы жоқ. Бұл жағдайларда, егер құқық қорғау органының маманы заң талаптарын орындамаса, онда ол жеке өзі жауапқа тартылуы тиіс. Сондай-ақ, кейбір деректер СДТБТ-не құпиялық (конфиденциалдық) оқиға ретінде тіркеледі, бұл ретте құқық қорғау органының маманы ғана тиісті құпиялықты сақтай отырып анықтама бере алады. Әрбір жағдай әр түрлі болуы мүмкін, сондықтан да мүмкіндік болса, залал мөлшерін мемлекеттік органдардың мамандары анықтау тиіс, ал егер де ондай мүмкіндік болмаса, онда құқық қорғау органының маманы анықтау қажет.

Дәлелдемелердің жол берілуі. Қ. Рысбергенованың қазақ әдеби тілінің сөздігінде келтірілген анықтамаға сәйкес «Дәлел» термині арабшадан – айғақ дегенді білдіреді [5, 546 б.]. Дәлелде: Бір нәрсенің анығына көзін жеткізу. [6, 355 б.].

Жоғары көрсетілген сөздіктерге сәйкес дәлел термині қазақ тіліне араб тілінен енген айғақ дегенді білдірсе, ал «дәлелде» термині объективті ақиқатқа жетуді көздейді.

Көптеген танымал процессуалист ғалымдар дәлелдеуді қылмыстық сот ісін жүргізудің "жүрегі", "өзегі", "рухы" деп атады, оның барлық қатысушыларының қызметіне енетінін және оның бүкіл кезеңінде жүзеге асырылатынын атап өтті [7, 92 б.] және оған әр түрлі анықтама берген. Кейбір анықтамаларға назар аударайық.

3.3. Зинатуллинның берген анықтамасына сәйкес «Қылмыстық процесте дәлелдеу – тергеушімен, прокурормен, сотпен жүзеге асыратын, айыпталушының, жәбірленушінің, қорғаушының және тиісті құқықтарға ие және белгілі бір міндеттерді атқаратын басқа адамдардың қатысуымен қылмыстық істің мән-жайларын білудің процестік нысаны» [8, 10 б.].

М.Ш. Қоғамовтың пікіріне сәйкес «Қылмыстық процесте дәлелдеу барлық қылмыстық іс жүргізу қызметінің өзегін, мәнін құрайды және қылмыстық істің мән-жайларын жан-жақты, толық және объективті зерттеуден тұрады [9, 569 б.].

Осылайша дәлелдеу процесін мемлекеттік органдар атынан анықтаушы, тергеуші, прокурор мен сот қылмыстық істің мән-жайларын білу үшін, яғни ақиқатты анықтау үшін жүргізеді.

Дәлелдеу ҚР ҚПК 23-тарауында көзделген тәртіппен сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған қылмыстар бойынша ғана жүргізіледі. Ал егер қылмыс туралы шекті сомасы көрсетілмеген немесе шекті мөлшері төмен болған және аудит, тексеру актісімен бекітілмеген қылмыс туралы хабар ҚР ҚПК 179-бабына қайшы СДТБТ-не тіркелген болса, әрі қарай дәлелдеу процесі қалай өтеді, осы қылмыстық іс бойынша жиналған дәлелдемелер қаншалықты заңды болып саналады. Әрине, біздің пікірімізше мұндай дәлелдемелерге жол берілмеу тиіс.

COVID-19 пандемиясы кезінде СДТБТ-не тіркелген деректер. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының жаңа COVID-19 коронавирусын пандемия деп жариялауына байланысты ҚР Президентінің 2020 жылғы 15 наурыздағы № 285 Жарлығымен Қазақстан Республикасының барлық аумағында 2020 жылғы 16 наурыздағы 08 сағат 00 минут пен 2020 жылғы 15 сәуірдегі 07 сағат 00 минут кезеңінде төтенше жағдай енгізілді [10]. Кейін төтенше жағдай 2020 жылғы 11 мамырдағы 00 сағат 00 минутқа дейін ұзартылды.

Аталған төтенше жағдай кезінде заңсыз дәрі-дәрмекті сату немесе жоғары бағамен бетперделерді әзірлеу деректерінің алдын алу үшін ҚР ҚПК 179-бабының талаптарын орындамай, шекті мөлшердің аз болуына қарамастан, осындай деректер СДТБТ-не тіркелді, осы бойынша заңсыз дәрі-дәрмектер мен бетперделер тәркіленді, нәтижесінде қылмыс құрамының болмауына байланысты қылмыстық іс тоқтатылды [2]. Мысалы, 2020 жылғы 18 наурызда Нұр-Сұлтан қаласы бойынша Экономикалық тергеу департаменті Павлодар облысы бойынша ЭТД-мен бірлесіп заңсыз кәсіпкерлік қызмет фактісін, атап айтқанда жалпы сомасы 12 500 000 теңгені құрайтын Нұр-Сұлтан қаласының бір топ тұрғыны халыққа 55 000 дана медициналық бетперде сатқаны анықталды [11]. Бұл ретте заңсыз кәсіпкерлікті жүзеге асырған үшін ҚР ҚК 214-бабымен қылмыстық жауаптылық көзделген, осы бап бойынша сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау үшін тексеру актісімен он мың айлық есептік көрсеткіштен асатын ірі мөлшерде, яғни 27 780 000 теңге сомасынан асатын заңсыз кіріс анықталуы қажет. Дегенмен, 12 500 000 теңгені құрайтын 55 000 дана медициналық бетперде сату дерегі әлдеқайда 27 780 000 теңге сомасынан аз. Оған қоса бетперделердің сатып алу немесе өндіру шығынын ескерсек, онда заңсыз кіріс сомасы онсыз да төмендейді. Дегенмен, прокуратура органдары қылмыстық қудалауды тікелей қадағалайтын орган болып табылса да, тіркелген қылмыстық істі тоқтатпады да, әрі қарай тергеу әрекеттерін жүргізуге тосқауыл қоймады. Осылайша, бетперде сатқан адамдар негізсіз қылмыстық орбитаға тартылып, олардың құқықтары мен заңды мүдделері шектеліп, яғни ҚР ҚПК-нің 8-бабымен 2-бөлігімен көзделген қылмыстық процестің міндеттері құқықты құрметтеу көзқарасын қалыптастыруға ықпал ете алмады.

Құқықта схоластикаға жол берілмейді, оны өмірден ажырату мүмкін емес. Өркениетті, құқықтық мемлекет адамның табиғи құқықтарын құқықтық ықпал ету шараларымен іске асыруды, қорғауды қамтамасыз етеді, өз қызметін адам құқықтары мен бостандықтарын қатаң сақтауда ұйымдастырады, ешкімге заңда белгіленген талаптардан асып түсуге жол бермейді [12, 371 б.].

Неліктен, қылмыстық қудалау органдары сол кезде қылмыс туралы шекті мөлшері төмен болуына қарамастан аталған деректерді СДТБТ-не тіркеуге, яғни осындай заңсыз әрекеттерге баруға мәжбүр болды, өйткені ҚР ҚПК-нің 179-бабына 2017 жылғы 21 желтоқсандағы № 118-VI Заңымен өзгерістер енгізгенде төтенше жағдайлардың болатынын ескермеген. Сондай-ақ қоғам тарапынан және мемлекет басшылығынан медициналық бетперделерді заңсыз сатуға тосқауыл қоюға талап етілді. Алайда, қолданыстағы заңнама оның талаптарына сай болмады. Сондықтан да, әрбір ереженің ерекшелігі болу қажет, осы ерекшелік ережені толықтырады, бірақ аталған ерекшелік ереженің орнын баспау тиіс.

Ережеден ерекшеліктер ережені толықтырады. ҚР ҚПК 179-бабында бір ерекшелік ретінде осы баптың бірінші бөлігінің 1) және 2) тармақтарында көрсетілген талаптар шарттық міндеттемелердің жосықсыз орындалғаны туралы ұжымдық, көптеген арыздар беру жағдайларына қолданылмайтыны туралы көзделген [1]. Егер де осыған ұқсас ерекшелік көзделген жағдайда 2020 жылы COVID-19 пандемиясы кезінде тіркелген қылмыс туралы хабарлар заңды болып саналатын еді. Алдымызда қандай қиыншылықтар тұрғанын ешкімде біле қоймас. Сол үшін, ҚР ҚПК 179-бабына ерекшелік ретінде төтенше жағдай, ұрыс жағдайында немесе соғыс уақытында, төтенше ахуал кезінде, сондай-ақ жаппай тәртіпсіздіктер барысында прокурордың атынан қылмыс туралы хабар СДТБТ-не тіркелетіні туралы көздеген жөн. Бұл жерде прокурордың атынан тіркелуі бірінші кезекте құқық қорғау органдарының озбырлығын болдырмас үшін немесе анықтау органының шектен шығып кетпеуін бақылау.

Кезек күттірмейтін тергеу әрекеттері. Қазіргі таңда экономикалық немесе мүліктік қылмыстар бойынша тергеу әрекеттерін жүргізу үшін жоғарыда атап өткендей, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау қажет. Ал оның басталуына зардап туралы растайтын тексеріс актісін жасау керек. Осы тексеріс актісін жасап боламын дегенше, кезек күттірмейтін тергеу әрекеттерін жүргізудің өзектілігі жоғалады, ал қылмыстың іздерін дереу табу мүмкіндігі жойылады, оған куә құқықты қолдану тәжірибесі көрсеткендей ешқандай оң нәтижеге қол жеткізілмейді.

Осыған орай, біз Б.А. Халлмухамедованың пікіріне ортақпыз, оның айтуынша «Тергеу және сараптамалық тәжірибе көрсеткендей, экономикалық қылмыстар туралы істерді тергеу кезінде күдіктілерге қатысты уақтылы және сапалы тінту жүргізу үлкен маңызға ие. Сауда, дайындық, құрылыс және басқа ұйымдардағы материалды-жауапты адамдар көбінесе өзара есеп айырысудың бейресми жазбаларын жүргізеді. Мұндай бейресми жазбаларды ведомостармен, түгендеу актілерімен, жиынтық есептермен және басқа да бухгалтерлік құжаттармен салыстыру тергеушіге күдіктінің жымқырған мөлшерін дәл анықтауға, кейде жеке тұлғалардың материалдық жауапкершілігін дұрыс ажыратуға көмектеседі. Әдетте материалды-жауапты адамдар мұндай бейресми жазбаларды жоюға тырысады [13, 28 б].

Атап айтқанда, егер де ҚР ҚПК 179-бабының талаптарын орындау барысында аудит, тексеру актісімен қылмыстың шекті мөлшерін анықтағанша көптеген қылмыс іздері жойылып кету қаупіне ие. Оған дәлел, ҚХР-нан әкелінген тауарлар бойынша экономикалық контрабанда дерегі, өйткені тауарлардың контрабандалық мөлшерін санап болғанша, көпшілік бейресми жазылымдар жойылған. Кейін санау бітіп, қылмыстың шекті мөлшері анықталаған соң тінту жүргізілген, алайда ешқандай нәтиже берген жоқ [14]. Сонымен қатар, салық қылмыстарын алдын алу үшін де ҚР ҚПК 179-бабының талаптарын орындау қиынға соғады, шекті мөлшерді санап болғанша, қылмыс

жасалып оның іздері тінту жүргізгенге дейін жойылады. Сол себептен ҚР ҚПК 179-бабына ерекшелік ретінде қылмыстың алдын алу мақсатында прокурордың атынан қылмыс туралы хабар СДТБТ-не тіркелетіні туралы көздеген жөн.

Жиналған дәлелдің жол берілмеуіне орай ақтау үкімін шығару. Қылмыс жасаған адамға қатысты дәлелдер осы адамға қатысты немесе оған сыбайлас қатысушы ретінде сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған істер бойынша ғана жиналуы тиіс. Егер де бұл адамға қатысты сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталмай тиісті себептер (арыз, хабар) көрсетілмесе, оған қатысты дәлелдер басқа қылмыстық іспен жиналса, әсіресе оның осы қылмыстық іске қатыстылығы анықталмаса, онда барлық жиналған дәлелдер ҚР ҚПК-нің 112-бабы 4-бөлігінің талаптарына сәйкес жол берілмейтін деп танылады және айыптаудың негізіне алынбайды.

Аталған норма «Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалаудың кейбір мәселелері туралы» ҚР Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 20 сәуірдегі N 4 Нормативтік қаулысының 18-тармағында өзінің көрінісін тапты, яғни соттар тергеу әрекеттерінің хаттамаларын бағалау кезінде, хаттамалар сотқа дейінгі тергеп-тексерулердің бірыңғай тізілімінде қылмыс туралы хабарланғаннан кейін және заңда белгіленген тергеп-тексеру мерзімінде жасалатынын назарда ұстауы қажет [15]. Сотқа дейінгі тергеп-тексерудің бірыңғай тізілімінде заңда белгіленген тәртіппен тіркелмеген айыптаудың жекелеген эпизодтары бойынша адамды қылмыстық жауаптылыққа тартуды болдырмау қажет [16].

М.А. Mendez экономикалық қылмыстың жекелеген түрлерін тергеу мен ашуда дәлелдемелік базаны қолданудың нақты тұжырымдамасын құрды. Оның пікірінше, тек құқықтық нормалардың нақты сақталуы құқық қорғау органдарына мемлекеттік айыптаудың нақты жүйесін құруға мүмкіндік береді [17].

Осылайша, жоғары аталған заңнама мен соттың талаптарын бұзғаны үшін орын алған деректер ақтау үкімін шығаруға әкеп соқты [18].

J. Bull және J. Watson жүргізген зерттеу материалдары дәлелді ақпарат көздерінің жол берілетіндігі мен анықтығы принциптерін қолдануға қатысты мысалдар келтіреді. Атап айтқанда, сот органдары қылмыстық істерді қарау кезінде жекелеген дәлелдемелерді алып тастауға құқылы, егер олардың процестік немесе материалдық мәселені шешу үшін маңызы іс бойынша шындықты анықтауды едәуір қиындатса [19].

Қорытынды. Зерттеу нәтижелеріне сүйене отырып, дәлелдемелерді тергеу әрекеттерін жүргізу арқылы жинау тек сотқа дейінгі тергеп-тексеру басталған соң ғана іске асырылады деген қорытынды жасауға болады. Тергеп-тексерудің қаншалықты негізді және заңды басталуы әрі қарай дәлелдеу процесіне өзінің әсерін тигізеді. Сондай-ақ, төтенше жағдайлар кезінде және қылмыстың жолын кесу мақсатында қолданыстағы қылмыстық-процестік заңнаманың әлсіздігін байқадық. Сол үшін ҚР ҚПК 179-бабы 1-бөлігі 2-тармағы 2-абзацына келесі мәтінді енгізу қажет: «Осы баптың бірінші бөлігінің 1) тармағында көрсетілген талаптар төтенше жағдай, ұрыс жағдайында немесе соғыс уақытында, төтенше ахуал кезінде, жаппай тәртіпсіздіктер барысында, сондай-ақ қылмыстық құқық бұзушылықтардың жолын кесу мақсатында қолданылмайды. Бұл ретте сотқа дейінгі тергеп-тексеруді бастау үшін қылмыс туралы хабарды прокурор тіркейді».

Список использованных источников

1. Қазақстан Республикасының Қылмыстық-процестік кодексі 2014 жылғы 4 шілдедегі № 231-V ҚРЗ. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1400000231/> (жүгінген күні: 15.03.2023).
2. Информация из отчета № 1-М «О зарегистрированных уголовных правонарушениях» за 2020-2021 годы. [Электронный ресурс] – Режим доступа: // URL: <https://qamqor.gov.kz/crimestat/statistics/> (дата обращения: 15.03.2023).

3. Соттардың экономикалық қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылық істер бойынша заңнаманы қолдануының кейбір мәселелері туралы [Мәтін]: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2020 жылғы 24 қаңтардағы № 3 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P200000003S/> (жүгінген күні: 15.03.2023).

4. Введен запрет на регистрацию досудебного расследования в отношении субъекта предпринимательства. [Электронный ресурс] – Режим доступа: // URL:<https://uchet.kz/news/vveden-zapret-na-registratsiyu-dosudebnogo-rassledovaniya-v-otnoshenii-subekta-predprinimatelstva/> (дата обращения: 15.03.2023).

5. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық. 4-том. / Құраст.: Н.Әшімбаева, Қ.Рысбергенова, Ж.Манкеева және т.б. - Алматы, 2011. 752 б.

6. А.Жанабекива, А.Фазылжанова, Ж.Исаева, А.Үдербаев. Қазақ сөздігі (Қазақ тілінің бір томдық үлкен түсіндірме сөздігі) /Құраст: Н.Уали, Ш.Құрманбайұлы, М.Малбаков, Р.Шойбеков және т.б. Алматы: «Дәуір» баспасы, 2013. - 1488 бет.

7. Россинский С.Б. Собираение доказательств как «первый» этап доказывания по уголовному делу // Юридический вестник Самарского университета. 2020. Т. 6, № 3. С. 91–103. DOI: <http://doi.org/10.18287/2542-047X-2020-6-3-91-103>.

8. Зинатуллин З.З., Егорова Т.З., Зинатуллин Т.З. Уголовно-процессуальное доказывание: Концептуальные основы: Монография. Ижевск: Детектив-Информ, 2002. 228 с.

9. Когамов М.Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан, Том 1. Общая часть, - 3-е изд., доп. и перераб. - Алматы: Жеті Жарғы, 2020. Т. 1. 752 с.

10. Қазақстан Республикасында төтенше жағдайды енгізу туралы [мәтін]: Қазақстан Республикасы Президентінің 2020 жылғы 15 наурыздағы № 285 Жарлығы. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL:<https://adilet.zan.kz/kaz/docs/U2000000285/> / (жүгінген күні: 15.03.2023).

11. Жителей Нур-Султана задержали за продажу медицинских масок по завышенным ценам. [Электронный ресурс] – Режим доступа: // URL:<https://tengrinews.kz/news/jiteley-nur-sultana-zaderjali-prodaju-meditsinskih-masok-395180/> (дата обращения: 15.03.2023).

12. Хан В.В. Дихотомия «иррациональное/рациональное» как теория познания принципов уголовного процесса // Журнал «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М. Есбулатова. - 2022. - № 4 (73). - С. 367–375.

13. Применение специальных экономических знаний при расследовании налоговых преступлений: Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. / Б.А. Халлмухамедова; Университет «Кайнар»; науч. рук. Аубакиров А.Ф. - Алматы: 2001, - 145 с.

14. Алматы қаласы мен Алматы облысы бойынша Экономикалық тергеп-тексеру департаментінің экономикалық контрабанда дерегімен тіркелген қылмыстық істер бойынша шолу.

15. Қылмыстық істер бойынша дәлелдемелерді бағалаудың кейбір мәселелері туралы [Мәтін]: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2006 жылғы 20 сәуірдегі № 4 Нормативтік қаулысы. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P06000004S_/ (жүгінген күні: 15.03.2023).

16. Есірткінің, психотроптық заттардың, сол тектестер мен прекурсорлардың заңсыз айналымына қатысты істер бойынша заңнаманы қолдану туралы [Мәтін]: Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының Қаулысы 1998 жылғы 14 мамыр № 3. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL:https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P98000003S_/ (жүгінген күні: 15.03.2023).

17. Mendez, M.A. 2021. Evidence-A Concise Comparison of the Federal Rules with the California Evidence Code. <https://escholarship.org/uc/item/95r8p53t>.

18. Шығыс Қазақстан облысы сотының 2021 жылғы 04 маусымнан № 6399-21-00-1а/227 ісі бойынша шығарылған үкімі. [Электрондық ресурс] - Кіру режимі: // URL:<https://office.sud.kz/lawsuit/lawsuitList.xhtml/> / (жүгінген күні: 15.03.2023).

19. Bull, J., Watson, J. Statistical evidence and the problem of robust litigation. Rand Journal of Economics, 2019, 50(4), pp. 974-1003. <https://doi.org/10.1111/1756-2171.12302>.

Сведения об авторе

Букенесов Азамат Серикбаевич – магистр права, докторант Академии правоохранительных органов при Генеральной прокуратуре Республики Казахстан.

Букенесов Азамат Серикбаевич – құқық магистрі, Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы жанындағы Құқық қорғау органдары академиясының докторанты.

Bukenessov Azamat Serikbayevich - master of law, Doctoral student of the Academy of Law Enforcement Agencies under the Prosecutor General's Office of the Republic of Kazakhstan.

А.А. Шаймуханов¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева,
Костанай, Республика Казахстан

**К ВОПРОСУ ОБ ИНФОРМАЦИОННО-СПРАВОЧНОМ ОБЕСПЕЧЕНИИ
ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ОРГАНАМИ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ
ОПЕРАТИВНО-РОЗЫСКНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРИ ПРОТИВОДЕЙСТВИИ
ПРЕСТУПЛЕНИЯМ, СВЯЗАННЫМ С КРАЖЕЙ НЕФТИ
И НЕФТЕПРОДУКТОВ**

В статье анализируется специфика осуществления оперативно-розыскной деятельности при расследовании краж нефти и нефтепродуктов, а также отмечается значимость информационно-справочного обеспечения основных направлений функционирования органов внутренних дел Республики Казахстан при противодействии преступлениям исследуемой группы. Отмечается значимость применения в ходе реализации оперативно-розыскных мероприятий совокупности сведений, накапливаемых в информационных базах правоохранительных органов, иных органов государственной власти, общественных организаций, предприятий, организаций вне зависимости от их организационно-правовой природы.

Обоснован вывод о наличии характерных признаков преступлений, связанных с кражами нефти и нефтепродуктов. К числу таковых характеристик предложено относить в том числе преимущественно организованный характер преступной деятельности; наличие у отдельных соучастников преступления специализированных навыков и знаний; привлечение к осуществлению преступления сторонних субъектов хозяйствования.

Указанные характеристики позволили отметить возможность использования для получения сведений о кражах нефти и нефтепродуктов информации, содержащейся в учетах транспортной полиции относительно юридических и физических лиц, имеющих специализированные автотранспортные средства или согласовавших маршруты перевозки опасных грузов в районе совершения преступления. Это позволит выявить лиц, которые могут быть причастны к преступной деятельности.

Обозначена значимость получения органами внутренних дел сведений от операторов мобильной связи относительно использования преступниками мобильных телефонов и иных приборов, применение которых оставляет специфические сведения, являющиеся одним из важных источников получения информации о лицах, причастных к совершению краж нефти и нефтепродуктов.

По результатам проведенного анализа, сделан вывод о том, что использование сведений транспортной полиции и ОМС будут способствовать более эффективному раскрытию и расследованию краж нефти и нефтепродуктов.

Ключевые слова: оперативно-розыскные мероприятия, оперативно-розыскная деятельность, хищение, кража, нефть, нефтепродукты, информационные системы, информационные учеты, оператор мобильной связи.

Мұнай және мұнай өнімдерін ұрлаумен байланысты қылмыстарға қарсы іс-қимыл бойынша ішкі істер органдарының жедел-іздістіру қызметін жүзеге асыруын ақпараттық-анықтамалық қамтамасыз ету мәселесі туралы

Мақалада мұнай және мұнай өнімдерін ұрлау фактілерін тергеу бойынша жедел-іздістіру іс-шараларын жүзеге асыру ерекшеліктері талданады, сондай-ақ Қазақстан Республикасы ішкі

істер органдары қызметінің негізгі бағыттарын ақпараттық-анықтамалық қамтамасыз етудің маңыздылығы атап өтіледі. Зерттелетін топтың қылмыстарына қарсы күресте Қазақстан. Жедел-іздігіру қызметін жүзеге асыру процесінде ұйымдық-құқықтық сипатына қарамастан құқық қорғау органдарының, басқа да мемлекеттік органдардың, қоғамдық ұйымдардың, кәсіпорындардың, ұйымдардың ақпараттық қорларында жинақталған ақпарат жиынтығын пайдаланудың маңыздылығы атап өтілді. .

Мұнай және мұнай өнімдерін ұрлаумен байланысты қылмыстарға тән белгілердің болуы туралы қорытынды дәлелденді. Осы белгілердің ішінде, басқалармен қатар, қылмыстық әрекеттің басым ұйымдасқан сипатын қосу ұсынылады; қылмысқа жеке сыбайластар арасында арнайы дағдылар мен білімдердің болуы; бөгде кәсіпкерлік субъектілерінің қылмысты жүзеге асыруға қатысуы.

Бұл сипаттамалар мамандандырылған көліктері немесе қауіпті жүктерді тасымалдаудың келісілген маршруттары бар заңды және жеке тұлғаларға қатысты көлік полициясының жазбаларында қамтылған мәліметтерді қылмыс аймағында ақпарат алу үшін пайдалану мүмкіндігін атап өтуге мүмкіндік берді. мұнай және мұнай өнімдерін ұрлау. Бұл қылмыстық әрекетке қатысы бар тұлғаларды анықтауға мүмкіндік береді.

Ұялы байланыс операторларынан қылмыскерлердің ұялы телефондарды және басқа да құрылғыларды пайдалануына қатысты ақпаратты алудың маңыздылығы, оларды пайдалану мұнай және мұнай өнімдерін ұрлауға қатысы бар тұлғалар туралы ақпарат алудың маңызды көздерінің бірі болып табылатын нақты ақпаратты қалдырады, көрсетілген.

Жүргізілген талдау нәтижелері бойынша көлік полициясы және міндетті медициналық сақтандыру ақпаратын пайдалану мұнай және мұнай өнімдерін ұрлау фактілерін ашу мен тергеуді тиімдірек жүргізуге ықпал етеді деген қорытындыға келді.

Түйінді сөздер: жедел-іздігіру қызметі, жедел-іздігіру қызметі, тонау, ұрлық, мұнай, мұнай өнімдері, ақпараттық жүйелер, ақпараттық жазбалар, ұялы байланыс операторы.

On the issue of information and reference support for the implementation of operational and investigative activities by internal affairs bodies in countering crimes related to the theft of oil and oil products

The article analyzes the specifics of the implementation of operational-search activities in the investigation of thefts of oil and oil products, and also notes the importance of information and reference support for the main directions of the functioning of the internal affairs bodies of the Republic of Kazakhstan in countering the crimes of the group under study. The importance of using in the course of the implementation of operational-search activities a set of information accumulated in the information bases of law enforcement agencies, other state authorities, public organizations, enterprises, organizations, regardless of their organizational and legal nature, is noted.

The conclusion about the presence of characteristic signs of crimes related to theft of oil and oil products is substantiated. Among these characteristics, it is proposed to include, among other things, the predominantly organized nature of criminal activity; the availability of specialized skills and knowledge among individual accomplices in the crime; involvement in the implementation of the crime of third-party business entities.

These characteristics made it possible to note the possibility of using information contained in the records of the transport police regarding legal entities and individuals who have specialized vehicles or coordinated routes for the transportation of dangerous goods in the area of the crime to obtain information about the theft of oil and oil products. This will identify individuals who may be involved in criminal activity.

The importance of obtaining information from mobile operators regarding the use of mobile phones and other devices by criminals, the use of which leaves specific information, which is one of the important sources of obtaining information about persons involved in the theft of oil and oil products, is indicated.

Based on the results of the analysis, it was concluded that the use of information from the transport police and compulsory medical insurance will contribute to a more effective disclosure and investigation of thefts of oil and oil products.

Keywords: operational-search activities, operational-search activity, robbery, theft, oil, petroleum products, information systems, information records, mobile operator.

Введение. Эффективность осуществления оперативно-розыскных мероприятий в рамках противодействия органами внутренних дел Республики Казахстан (далее – ОВД РК) кражам нефти и нефтепродуктов существенным образом зависит от степени информационно-справочного обеспечения таковой деятельности, а также допустимости применения дополнительных сведений, накапливающихся в информационных базах правоохранительных органов, иных органов государственной власти, общественных организаций, предприятий, организаций вне зависимости от их организационно-правовой природы.

Осуществление глубокого квалифицированного анализа, а на его основе - синтеза полученной из различных источников информации относительно субъектов, событий и объектов, имеющих отношение к преступному деянию, а также интерпретация и применение полученных сведений позволяет ОВД РК, осуществляющим оперативно-розыскную деятельность, реализовывать задачи оперативно-розыскной деятельности (далее – ОРД), включая выявление, предупреждение и пресечение преступлений, что предусмотрено п. 3 ч. 1 ст. 2 Закона Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» [1].

К числу значимых источников, позволяющих получить сведения, которые в ходе последующего осуществления следственной деятельности могут быть использованы в качестве доказательств, относятся базы данных информационных систем различной ведомственной принадлежности. Прежде всего, речь идет об использовании учетов автотранспортных подразделений органов внутренних дел Республики Казахстан [2] (далее – транспортная полиция) и информации операторов мобильной связи.

Указанное актуально также для выявления, предупреждения и пресечения краж нефти или нефтепродуктов, что связано со специфическими признаками преступлений указанной группы.

Основная часть. Автором настоящей статьи при подготовке диссертационного исследования по теме «Правовые и организационные аспекты оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел по противодействию краж нефти и нефтепродуктов» было установлено, что основными признаками указанных преступлений выступают:

- преимущественно организованный характер преступной деятельности;
- наличие у отдельных соучастников преступления специализированных навыков и знаний;
- привлечение к осуществлению преступления сторонних субъектов хозяйствования, деятельность которых прямо или косвенно направлена на транспортировку, хранение, сбыт добытого незаконным путем сырья
- преимущественно общественно опасный способ совершения преступления и высокий риск для экологии, а также здоровья и жизни людей;
- наличие крупного либо особо крупного размера причиненного или потенциально причиняемого ущерба.

Как вид практической деятельности, реализуемой сотрудниками ОВД РК при осуществлении ОРД, информационно-справочное обеспечение расследования преступлений представляет собой «деятельность субъектов расследования, направленную на поиск и получение, а в необходимых случаях – обновление и корректировку информации, содержащейся в информационных системах независимо от их ведомственной при-

надлежности, с целью использования в процессе расследования преступлений» [3, с. 148].

Весомое место среди значительного арсенала информационных систем, сведения из которых используются в раскрытии и расследовании преступлений, принадлежит криминалистическим учетам. К последним можно отнести в том числе учеты, имеющие оперативно-розыскного назначения; оперативно-справочное назначение; административного назначения; статистические учеты, составляющие массивы информационных систем МВД РК, а также криминалистические информационные системы международных организаций по противодействию межгосударственной преступности (Межгосударственный информационный банк государств СНГ, ИС Европола, ИС Интерпол) [4, р. 108].

Поскольку кражи нефти и нефтепродуктов связаны с транспортировкой оборудования, а также добытых в результате преступления веществ, перевозкой участников преступной группы, то получаемые от транспортной полиции сведения о движении специализированного транспорта помогут облегчить процесс установления обстоятельств противоправного деяния.

Наряду с этим, весомое значение в обеспечении правоохранительных органов необходимой информацией для раскрытия преступлений в современных условиях имеют также информационные ресурсы учреждений, предприятий и организаций, которые накапливают определенные сведения для своих нужд (например, информационные системы операторов мобильной связи).

Осуществление преступления преимущественно группой лиц указывает на необходимость согласования ими друг с другом мест и времени встреч, обстоятельств подготовки, непосредственного осуществления, сокрытия следов преступной деятельности различными участниками группы, что обуславливает высокую значимость применения мобильных средств телефонной связи, а также возможностей интернет-коммуникаций [5, р. 470]. В связи с указанным ознакомление с информацией операторов мобильной связи позволит получить сведения, обладающие высокой доказательной ценностью.

Приведенные аргументы позволяют констатировать, что существенную помощь в решении проблемы установления лиц, причастных к краже нефти и нефтепродуктов, могут оказать информационные сведения по учетам, ведущимся подразделениями транспортной полиции и операторами мобильной связи (далее – ОМС). Рассмотрим их возможности подробнее.

Использование учетов подразделений транспортной полиции

Особенности организации информационно-справочного обеспечения расследования целесообразно рассматривать через призму следственных ситуаций, складывающихся на начальном этапе расследования, а также при проведении оперативно-розыскных мероприятий (далее – ОРМ) как на этапе возбуждения уголовного дела, так и в период, предшествующий таковому, если у субъектов ОРД имеются сведения относительно готовящихся к совершению преступлений.

Необходимость использования сведений по учетам подразделений транспортной полиции остро возникает при решении ситуаций с малой информативностью, а также наличием незначительных или отсутствием каких-либо сведений о лице (лицах), совершившем (-им) преступление. Такие ситуации имеют место в случаях, когда работниками службы охраны нефтетранспортного предприятия или линейными обходчиками обнаружены врезка (отвод) от нефтепровода или нефтепродуктопровода, либо повреждение запорных устройств на вантузном колодце, рядом с которыми имеются разливы нефти или нефтепродуктов, другие следы, свидетельствующие о совершении преступления, однако отсутствуют лица, совершившие такие действия [6, с. 60]. В таких случа-

ях правоохранительные органы обладают информацией, которая позволила бы индивидуализировать конкретное лицо в совершении кражи нефти или нефтепродукта из магистрального трубопровода. Имеющиеся в их распоряжении сведения могут указывать на количество и общие внешние признаки преступника, применяемые им средства совершения преступления (транспортные средства, инструменты), тип похищенной нефти или нефтепродуктов, приблизительное время эксплуатации врезки или отвода и т.п.

В подавляющем большинстве случаев специфической чертой исследуемых преступлений является использование преступниками для транспортировки похищенной нефти и нефтепродуктов специализированных автотранспортных средств (автомобильные цистерны, прицепы-цистерны и полуприцепы-цистерны), которые заранее покупают или арендуют у юридических лиц, ведущих хозяйственную деятельность по перевозке горюче-смазочных материалов и расположенных преимущественно в пределах административно-территориального района совершения преступления (или смежных с ним районов). Нередко принадлежащие последним автобазы выступают местом временного хранения похищенного до его реализации.

В данном аспекте эффективным направлением установления перевозчиков и местонахождения похищенного является использование возможностей подразделений транспортной полиции, ведущих учет транспортных средств, транспортирующих опасные грузы, а также принимающих участие в мероприятиях по установлению маршрутов их перевозки по территории страны [7, с. 15].

Так, осуществление субъектами предпринимательской деятельности по перевозке опасных грузов (к которым относится нефть и продукты ее переработки), обязывает их получать в территориальных подразделениях транспортной полиции следующий пакет документов: свидетельство о допуске транспортных средств к перевозке определенных опасных грузов, согласование маршрута дорожной перевозки опасного груза и свидетельства о допуске водителя к перевозке опасного груза [8]. Выдача этих документов сопровождается ведением электронных учетов, аккумулирующих в себе следующую информацию:

- учет выданных согласований маршрута дорожной перевозки опасного груза (маршрут движения, адреса и телефоны отправителя, перевозчика и получателя опасного груза, его количество, срок перевозки и фамилия уполномоченного (ответственного за перевозку лица);
- учет выдачи свидетельств о допуске водителя к перевозке опасного груза (анкетные данные лица, получившего свидетельство – ФИО, дата и место рождения, место регистрации лица);
- учет выдачи свидетельств о допуске транспортных средств к перевозке определенных опасных грузов (данные о производителе транспортного средства, идентификационный и регистрационный номер транспортного средства, наименование перевозчика, оператора или владельца и его адрес, описание транспортного средства, описание встроенной цистерны (цистерн), транспортного средства-батарей (если применяется), опасные грузы, разрешенные к перевозке).

Помимо указанного, посредством применения информации, получаемой ОВД РК из учетов транспортной полиции, относится получение сведений о юридических и физических лицах, имеющих специализированные автотранспортные средства или согласованных маршруты перевозки опасных грузов в районе совершения преступления, дальнейшая отработка которых в ходе ОРД позволяет выявить лиц, которые могут быть причастны к преступной деятельности.

Однако на практике лица, осуществляющие ОРД, крайне редко обращаются с соответствующими запросами, что может свидетельствовать о неосведомленности сотрудников ОВД РК, противодействующих указанным видам посягательств, о наличии и

возможных направлениях применения информации, содержащейся в учетах транспортной полиции.

По мнению автора данной статьи, рекомендации по использованию учетов транспортной полиции позволят более эффективно осуществлять выявление, предупреждение и пресечение преступлений, связанных с кражами нефти и нефтепродуктов.

Использование информации операторов мобильной связи

Специфической чертой механизма совершения краж нефти и нефтепродуктов является использование преступниками для координации своей деятельности мобильных телефонов. Указанное средство совершения преступления отличается характерными техническими свойствами, и, функционируя в автоматизированной системе расчетов определенного оператора мобильной связи, оставляет специфические сведения, являющиеся одним из важных источников получения информации о лицах, причастных к совершению преступления.

К сожалению, указанные данные не полностью используются в деятельности подразделений ОВД РК, осуществляющих ОРД, что в основном связано с отсутствием в нормативно-правовых актах единого и четкого обобщенного перечня сведений, которые могут получить сотрудники правоохранительных органов от ОМС, а также возможных алгоритмов их использования в целях раскрытия и расследования отдельных видов преступлений.

Как свидетельствует анализ специализированной литературы, от ОМС представляется возможным получить «следующие категории информации:

1) сведения, позволяющие идентифицировать оборудование, используемое абонентом: абонентский номер, мобильный номер SIM-карты, номер лицевого счета;

2) сведения о платежах и расходах абонента (при оплате услуг картой экспресс-оплаты в детализированном отчете фиксируются заводской номер карты, лицевой счет дилера и продавца, остаток денежных средств на счете, обобщенный счет о расходах денежных средств расчетного периода);

3) сведения о детализации телефонных соединений или протоколах соединений абонентов» [9, с. 81].

Профессиональная деятельность автора данной статьи позволяет выделить такие возможные направления использования преступниками мобильных телефонов как средств, способствующих совершению краж нефти и нефтепродуктов:

1) *на этапе подготовки к совершению преступления* для общения организатора или иных лиц с:

– соучастниками из числа работников нефтетранспортных компаний (относительно установления места прохождения нефте- или нефтепродуктопровода, даты, времени перекачки им продукта),

– сотрудниками службы охраны нефтетранспортных предприятий (для выяснения режима охраны участка трубопровода, с которого будет совершаться кража),

– представителями предприятий, предоставляющих услуги по перевозке опасных грузов (относительно возможностей предоставления специализированного автотранспортного средства для перевозки похищенного),

– руководителями предприятий, учреждений и организаций, осуществляющих хозяйственную деятельность, связанную с хранением и реализацией горючесмазочных материалов;

– другими соучастниками (применительно к определению роли каждого из них при совершении преступления, согласовании даты и времени совершения кражи);

2) *на этапе совершения преступления:*

- между соучастниками (преимущественно между непосредственными похитителями продукта и лицами, наблюдающими за окружающей обстановкой),
- между соучастниками и организатором (для координации преступной деятельности – относительно времени начала и завершения кражи, об осложнениях, возникших при совершении кражи: приближение охраны, работников правоохранительных органов и т.п.),
- между организатором и соучастниками из нефтетранспортной компании (о падении давления в трубопроводе и уведомлении об этом служб охраны, обслуживающих ремонтников и времени возможного их прибытия к месту совершения кражи);

3) на этапе сокрытия преступления:

- между организатором и членами группировки (об успешности совершения кражи, сокрытия и реализации похищенного),
- между членами группировки, перевозящими похищенную нефть и осуществляющими их сопровождение.

Учитывая обозначенный выше признак, характерный кражам нефти и нефтепродуктов, указывающий на преимущественно организованный характер совершения преступления, одной из первоочередных задач является установление других соучастников (организатора, а также представителей нефтетранспортной компании, если они входили в группу лиц, совершавших прикрытие и охрану процесса совершения кражи и т.п.).

Заключение. Подытоживая изложенное, отметим, что данные транспортной полиции о юридических и физических лицах, имеющих специализированные автотранспортные средства или согласовавших маршруты перевозки опасных грузов в районе совершения преступления, позволяют получить значимую для осуществления ОРД информацию, которая дает возможность выявить лиц, причастных к преступной деятельности.

В свою очередь, имеющиеся у ОМС данные об абонентах мобильной связи представляют собой важный источник получения информации о лицах, причастных к совершению краж нефти и нефтепродуктов.

От правильного и умелого применения упомянутых сведений в определенной степени зависит успех не только ОРД, но и всего расследования, что особенно важно в ситуациях, характеризующихся информационной неопределенностью.

Указанное позволяет сделать вывод, что использование сведений транспортной полиции и ОМС будут способствовать более эффективному раскрытию и расследованию краж нефти и нефтепродуктов.

Список использованных источников

1. Закон Республики Казахстан от 15 сентября 1994 г. № 154-ХІІІ «Об оперативно-розыскной деятельности» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.01.2023 г.). // Ведомости Верховного Совета Республики Казахстан, 1994 г., N 13, ст. 199.
2. Приказ Министра внутренних дел Республики Казахстан от 5 мая 2020 года № 375 «Об утверждении Правил организации деятельности автотранспортных подразделений органов внутренних дел Республики Казахстан» [Электронный ресурс]. // Режим доступа: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/V2000020588> дата обращения напр.: 12.01.2023.
3. Сунгатуллин С.А. О вопросах понятия обеспечения расследования преступлений справочной информацией. // Передовое развитие современной науки как драйвер роста экономики и социальной сферы. / Сб. статей V Международной научно-практической конференции. - Петрозаводск: Международный центр научного партнерства «Новая Наука» (ИП Ивановская И.И.), 2021. – С. 147-151.
4. Nurzyńska A. International cooperation in combating organized crime. // World Scientific News. - 2018. - № 106. – P. 105-116.

5. Shelley L.I. Transnational organized crime: an imminent threat to the nationstate? // Journal of international affairs. – 1995. – P. 463-489.

6. Аксенов Р.Г. Криминалистическое обеспечение раскрытия и расследования преступлений в сфере оборота нефти и нефтепродуктов. – М.: Изд-во «Юрлитинформ», 2011. – 192 с.

7. Жунисова Г.А., Оспанов А.А. Жол қозғалысының қауіпсіздігін қамтамасыз етудегі жол полициясының заң қолдану қызметі. // Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан. – 2011. – С. 14-17.

8. Приказ Министра транспорта и коммуникаций Республики Казахстан от 24 февраля 2011 года № 88 «Об утверждении Правил организации курсов специальной подготовки водителей автотранспортных средств, осуществляющих перевозки опасных грузов» (с изменениями и дополнениями от 25.05.2021 г.). // "Егемен Қазақстан" 2011 жылғы 6 сәуірдегі № 130-133 (26535).

9. Козинкин В.А. Использование в расследовании преступлений информации, обнаруживаемой в средствах сотовых систем подвижной связи: дисс. ... к.ю.н. – М., 2009. - 252 с.

Сведения об авторе

Шаймуханов Аян Ахметкалиевич – магистр юридических наук, докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева.

Шаймуханов Аян Ахметқалиұлы – заң ғылымдарының магистрі, Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Қабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты.

Ayan Shaimukhanov – master in Law, doctoral student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after Sh. Kabyldaev.

С.М. Танатаров¹

¹Костанайская академия МВД Республики Казахстан им. Ш. Кабылбаева,
Костанай, Республика Казахстан

К ВОПРОСУ О ЛИЧНОСТНЫХ ОСОБЕННОСТЯХ, ОСУЖДЕННЫХ СОДЕРЖАЩИХСЯ В УЧРЕЖДЕНИЯХ МИНИМАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

В статье автором описываются результаты проведенного исследования, раскрывающие краткую характеристику личности осужденных содержащихся в учреждении минимальной безопасности уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан на примере РГУ «Учреждение №40» Департамента УИС по Костанайской области. Для получения количественных и качественных характеристик осужденных автором были заполнены переписные листы на осужденных, согласно методики проведения социальных исследований количественного и качественного состава лиц, отбывающих уголовное наказание, и лиц, содержащихся под стражей в учреждениях смешанной безопасности.

Вместе с тем, с целью всестороннего анализа автором был апробирован опыт работы с Централизованной автоматизированной базой данных уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан, с помощью которой получены сведения определяющие социально-демографическую, уголовно-правовую и уголовно-исполнительную характеристики. По мнению автора, использование двух методов более эффективно для получения объективной информации по искомым признакам, так как недостатки одного методов могут быть компенсированы вторым.

Ацентировано внимание на основных показателях: уровень образования осужденных, возрастные критерии, соотношение уровня трудоспособности и трудозанятости, процентное соотношение количества осужденных по степени поведения и условиям содержания, тяжести преступления, по срокам наказания.

Проведенное социологическое исследование позволило составить среднестатистический портрет осужденного содержащегося в учреждении минимальной безопасности, а также на основе социально-демографических, а также иных уголовно-правовых и уголовно-исполнительных сведений. Автор приходит к выводу о том что изучение особенностей портрета осужденного повысит эффективную работу уголовно-исполнительной системы, будет представлять интерес для научных и практических работников в области профилактики совершения преступлений. Дополнительно достигнутые результаты исследования могут быть использованы в нормотворческой, научной и практической деятельности.

Ключевые слова: специальная тюремная перепись, тюремное население, социально-демографический портрет, учреждения минимальной безопасности, централизованная автоматизированная база данных, личность осужденного.

Қазақстан Республикасының қауіпсіздігі төмен мекемелерінде ұсталатын сотталғандардың жеке ерекшеліктері туралы мәселе

Мақалада автор Қостанай облысы бойынша ҚАЖ департаментінің «№40 Мекеме» РММ мысалында Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесінің қауіпсіздігі төмен мекемесінде ұсталатын сотталғандардың жеке басының қысқаша сипаттамасын ашатын жүргізілген зерттеу нәтижелерін сипаттайды. Сотталғандардың сандық және сапалық сипаттамаларын алу үшін автор, қылмыстық жазасын өтеп жатқан адамдардың және аралас қауіпсіздік мекемелерінде қамауда отырған адамдардың сандық және сапалық құрамына әлеуметтік зерттеулер жүргізу әдістемесіне сәйкес, сотталғандарға санақ парақтарын толтырды.

Сонымен қатар, жан-жақты талдау мақсатында автор, Қазақстан Республикасының Қылмыстық-атқару жүйесінің Орталықтандырылған автоматтандырылған дерекқорымен жұмыс тәжірибесін сынақтан өткізді, оның көмегімен әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару сипаттамаларын айқындайтын мәліметтер алынды. Автордың пікірінше, екі әдісті қолдану қажетті белгілер бойынша объективті ақпарат алу үшін тиімдірек, өйткені бір әдістің кемшіліктері екіншісімен өтелуі мүмкін.

Негізгі көрсеткіштерге назар аударылды: сотталғандардың білім деңгейі, жас критерийлері, еңбекке қабілеттілік пен жұмыспен қамту деңгейінің арақатынасы, сотталғандар санының мінез-құлық дәрежесі мен ұстау шарттары, қылмыстың ауырлығы, жаза мерзімдері бойынша пайыздық арақатынасы.

Жүргізілген социологиялық зерттеу қауіпсіздігі төмен мекемесінде ұсталатын сотталған адамның орташа статистикалық портретін, сондай-ақ әлеуметтік-демографиялық, сондай-ақ өзге де қылмыстық-құқықтық және қылмыстық-атқару мәліметтері негізінде жасауға мүмкіндік берді. Автор сотталған адамның портретінің ерекшеліктерін зерделеу қылмыстық-атқару жүйесінің тиімді жұмысын арттырады, қылмыстың алдын алу саласындағы ғылыми және практикалық қызметкерлер үшін қызығушылық тудырады деген қорытындыға келеді. Сонымен қатар, қол жеткізілген зерттеу нәтижелері норма шығаруда, ғылыми және практикалық қызметте қолданылуы мүмкін.

Түйін сөздер: арнайы түрме санағы, түрме халқы, әлеуметтік-демографиялық портрет, қауіпсіздігі төмен мекемелері, Орталықтандырылған автоматтандырылған дерекқор базасы, сотталушының жеке басы.

On the issue of personal characteristics of convicts held in minimum security institutions of the Republic of Kazakhstan

In the article, the author describes the results of the study, revealing a brief description of the personality of convicts held in the institution of minimum security of the penitentiary system of the Republic of Kazakhstan on the example of the State Institution "Institution No. 40" of the Department of Criminal Justice in the Kostanay region. In order to obtain quantitative and qualitative characteristics of convicts, the author filled out census forms for convicts, according to the methodology of conducting social research on the quantitative and qualitative composition of persons serving criminal sentences and persons detained in mixed security institutions.

At the same time, for the purpose of a comprehensive analysis, the author tested the experience of working with a Centralized automated database of the penal enforcement system of the Republic of Kazakhstan, with the help of which information defining socio-demographic, criminal-legal and criminal-executive characteristics was obtained. According to the author, the use of two methods is more effective for obtaining objective information on the desired characteristics, since the disadvantages of one method can be compensated by the second.

Attention is focused on the main indicators: the level of education of convicts, age criteria, the ratio of the level of ability to work and employment, the percentage ratio of the number of convicts by the degree of behavior and conditions of detention, the severity of the crime, by the terms of punishment.

The conducted sociological research made it possible to compile an average portrait of a convict held in a minimum security institution, as well as on the basis of socio-demographic, as well as other criminal law and penal enforcement information. The author comes to the conclusion that the study of the features of the portrait of the convict will increase the effective work of the penal enforcement system, will be of interest to scientists and practitioners in the field of crime prevention. Additionally, the results of the research can be used in normative, scientific and practical activities.

Keywords: special prison census, prison population, socio-demographic profile, minimum security institutions, centralized automated database, convict identity.

Введение. Изучение практики функционирования пенитенциарной системы на предмет повышения ее эффективности, обуславливает необходимость исследования личностных свойств, осужденных содержащихся в учреждениях разных видов и условий содержания.

В этой связи, для реализации цели изучения поставленных в настоящей статье вопросов, мы сочли необходимым использовать статистический метод исследования, который применим к пенитенциарной системе, и может использоваться наряду с иными методами исследования для получения более объективной картины, происходящих в учреждениях минимальной безопасности процессов.

Так, статистическая отчетность, как один из репрезентативных источников получения необходимых сведений, достоверно отображает количественные и качественные характеристики исследуемого нами контингента лиц. Отчетность, включившая необходимую нам информацию, детализирует значимые для нашего исследования искомые признаки, характерные для осужденных отбывающих наказание в учреждениях минимальной безопасности.

Стоит отметить, что владение информацией о социально-демографических, уголовно-правовых и иных данных, характеризующих контингент осужденных, выступает обязательным компонентом не только успешного функционирования органов, исполняющих наказание, но и для качественной научно-исследовательской работы по изучению проблем реализации уголовно-исполнительной политики в Республике Казахстан.

Ключевую роль в информатизации уголовно-исполнительной системы Республики Казахстан отводится централизованной автоматизированной базе данных (далее - ЦАБД).

ЦАБД - это автоматизированная база данных, в которую вносятся сведения органами уголовно-исполнительной системы Министерства внутренних дел Республики Казахстан[1].

Данная база включает в себя систематизированный объем не только персональных данных, но также и обширный перечень информации, с помощью которых можно составить социально-демографическую, уголовно-правовую и уголовно-исполнительную характеристики.

Однако, инструментарий, используемый для изучения процессов и явлений, происходящих в УИС, не исчерпывается работой только лишь со статистической отчетностью и информационными базами данных.

В общепринятой мировой практике дополнительно к общепринятой методологии анализа, используется такой метод получения информации, как перепись тюремного населения. Являясь одним из видов получения специфических источников информации, перепись имеет преимущественные стороны по сравнению с выборочными и статистическими исследованиями.

Неоценимый вклад в области проведения специальной переписи тюремного населения по нашему мнению внес доктор юридических наук, профессор А.С. Михлин[2, с. 63].

Результаты его научных разработок нашли отражение в его в докторской диссертации на тему «Личность осужденных к лишению свободы и проблемы их исправления и перевоспитания», часть положений которой была учтена нами в исследовании личностных свойств, осужденных отбывающих наказание в учреждениях минимальной безопасности.

Методы. Исследование проводилось с помощью метода анализа персональных данных осужденных, содержащихся в Учреждении № 40 Департамента УИС по Костанайской области, где на момент его проведения отбывало наказание 177 осужденных.

Данная информация представлена в Централизованной автоматизированной базе данных (далее - ЦАБД), которая успешно внедрена за последние годы в уголовно-исполнительной системе Республики Казахстан для организации аналитической работы, и интегрирована с базами данных других подразделений МВД, судебной системы, органов Прокуратуры, а также судебных исполнителей.

Основная часть. Согласно Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан «новая научно-исследовательская платформа сможет обеспечить координацию соответствующих научных достижений всех государственных органов и выработку конкретных практически значимых методик, предложений и рекомендаций. Для этого необходимо практиковать периодическое, один раз в пять лет, проведение социальных исследований качественного и количественного состава лиц, отбывающих уголовное наказание, и лиц, содержащихся под стражей в следственных изоляторах УИС»[3]. Это и обуславливает актуальность, своевременность и необходимость проведения социологических исследований личности осужденного в уголовно-исполнительной системе Казахстана.

С момента обретения независимости, в Республике Казахстан подобное социологическое исследование в уголовно-исполнительной системе Казахстана проводилось однократно, лишь в 2018 году на базе РГУ «Учреждение УК - 161/11» сотрудниками научно-исследовательского центра Костанайской Академии МВД РК имени Шпракбека Кабылбаева. Оно проводилось с целью установления количественных и качественных характеристик осужденных[4].

Правовой основой для нашего исследования, является Методика проведения социального исследования, утвержденная приказом Министра внутренних дел №447 от 18.06.2018 года «Об утверждении методики проведения социальных исследований количественного и качественного состава лиц, отбывающих уголовное наказание, и лиц, содержащихся под стражей в учреждениях смешанной безопасности» [5].

В Учреждении № 40 (учреждение минимальной безопасности), избранном нами для социологического исследования, отбывают наказание положительно характеризующиеся осужденные, переведенные из учреждений средней и максимальной безопасности в соответствии со статьей 96 Уголовно-исполнительного кодекса Республики Казахстан (далее - УИК РК) [4].

Если рассмотреть соотношение возрастных групп в общем составе осужденных, установлено, что наибольший удельный вес (25,4%) имеет группа в возрасте от 36 до 40 лет, (6,2%) - от 20 до 25 лет, (14,1%) - от 26 до 30 лет, 23,2% - от 31 до 35 лет, (11,9%) - от 41 года до 45 лет, (10,2%) - от 46 до 50 лет, оставшиеся (9%) лица старше 50 лет (рис.1).

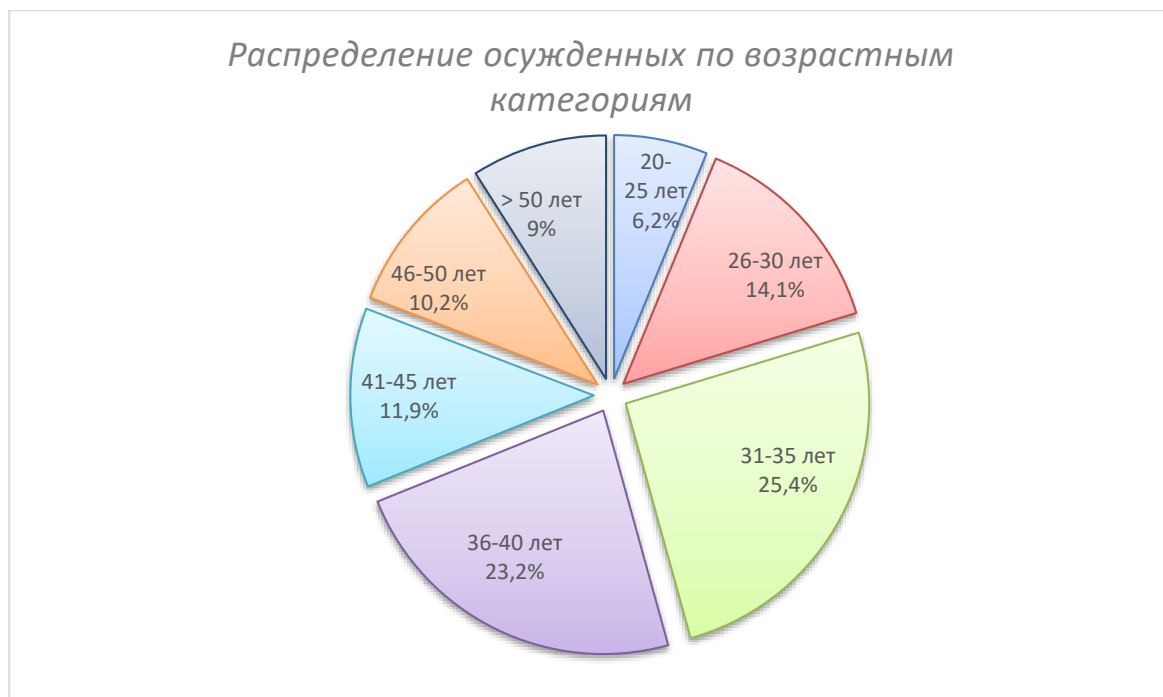

Рис. 1. *Распределение осужденных по возрастным категориям*

78,9% осужденных уроженцы Костанайской области. Оставшиеся 21,1% направлены для отбывания наказания согласно статье 88 УИК РК[6].

Анализ показал, что 97,1 осужденных имеют гражданство Республики Казахстан и установлено незначительное число представителей Российской Федерации – 0,6%, Узбекистана - 1,1%, Кыргызстана 0,6%, а также лица без гражданства - 0,6%.

Семья как социальный фактор и один из важнейших социальных институтов является сильным средством антикриминогенного характера. В этой связи неудивительно, что среди лиц, совершивших преступления, значительно больше, чем среди законопослушных граждан, лиц, не состоящих в браке. 75,1% осужденных, в браке не состояли, семью имеют 24.9% осужденных.

Образование – важный элемент общей характеристики личности человека. Высокий уровень образования, по общему правилу, расценивается как антикриминогенный фактор, а после отбывания наказания облегчает социальную адаптацию освобожденных из мест лишения свободы.

Анализируя полученные данные, отметим тенденцию преобладания в среде осужденных лиц, имеющих среднее образование – 40% (из них общее среднее образование – 33,8% и техническое и профессиональное образование – 6,2%), основное среднее образование – 24,3%, послесреднее образование (колледж) – 21,5%, высшее – 9,6%, неполное или неоконченное высшее образование – 4%, а также лица, не имеющие образования - 0,6% (Рис.2).

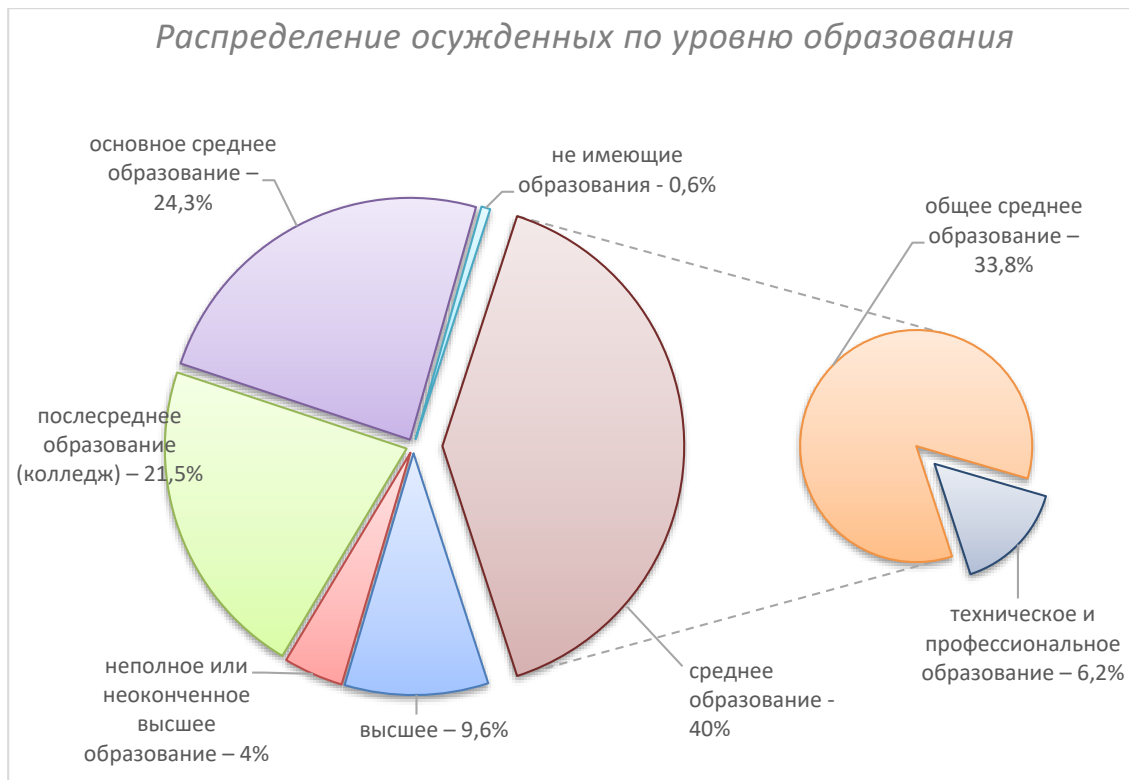

Рис. 2. *Распределение осужденных по уровню образования*

Различные исследования показали, какое большое значение имеет трудовая деятельность в формировании мировоззрения человека и его нравственных взглядов. С другой стороны, само по себе участие человека в трудовой деятельности еще не является гарантией его законопослушного поведения в обществе.

Среди осужденных подавляющее большинство – 80,8% на момент совершения преступления не имели определенных занятий, 19,2% работали на предприятиях и организациях в качестве рабочих, незначительным количеством представлены предприниматели, государственные служащие и военнослужащие 5,7%.

Результаты переписи показали, что 86,4% осужденных являются трудоспособными и вполне могут быть заняты работой.

Уголовно-правовая характеристика осужденного включает в себя: данные о квалификации совершенного преступления и назначенном сроке наказания, о возможности условно-досрочного освобождения, роли данного лица в совершении преступления, а также не маловажное значение имеют данные о рецидиве и о числе судимостей и размере иска.

Анализ показал, что из общего числа преступлений (90,5%), совершенных исследуемым нами контингентом осужденных, составляют тяжкие преступления, 7% - преступления средней тяжести, 1,9% преступления небольшой тяжести и 0,6% особо тяжкие.

Число судимостей является одним из важнейших показателей, характеризующих личность осужденного и его поведение. Для установления общей картины о количестве судимостей контингента в расчет принимались все судимости указанные в материалах личных дел, как погашенные, так и снятые, без учета судимости за преступление, за которое виновный отбывает наказание.

Из материалов дел следует, что судами установлен рецидив преступлений у 26% осужденных. 2,8% осужденных не подлежат условно-досрочному освобождению по ст.72 УК РК, а также 1,1% осужденных не подлежат замене неотбытого срока наказания согласно ст.73 УК РК[7].

Одним из элементов уголовно-правовой характеристики является срок наказания. Так, 36,7% осужденных приговорены к лишению свободы сроком на 5-6 лет (из них, 2,3% - женщины), 16,4% - на 7-8 лет (из них, 1,7% - женщины), 28,3% - на 3-4 года (из них, 1,7% - женщины), 7,3% - к 9-10 годам, 7,9% - к 1-2 годам (из них, 1,1% - женщины) и 3,4% осужденных имеют срока наказания превышающие десятилетний рубеж (рис.3.). Отбывает лишение свободы второй и более раз 43% осужденных.

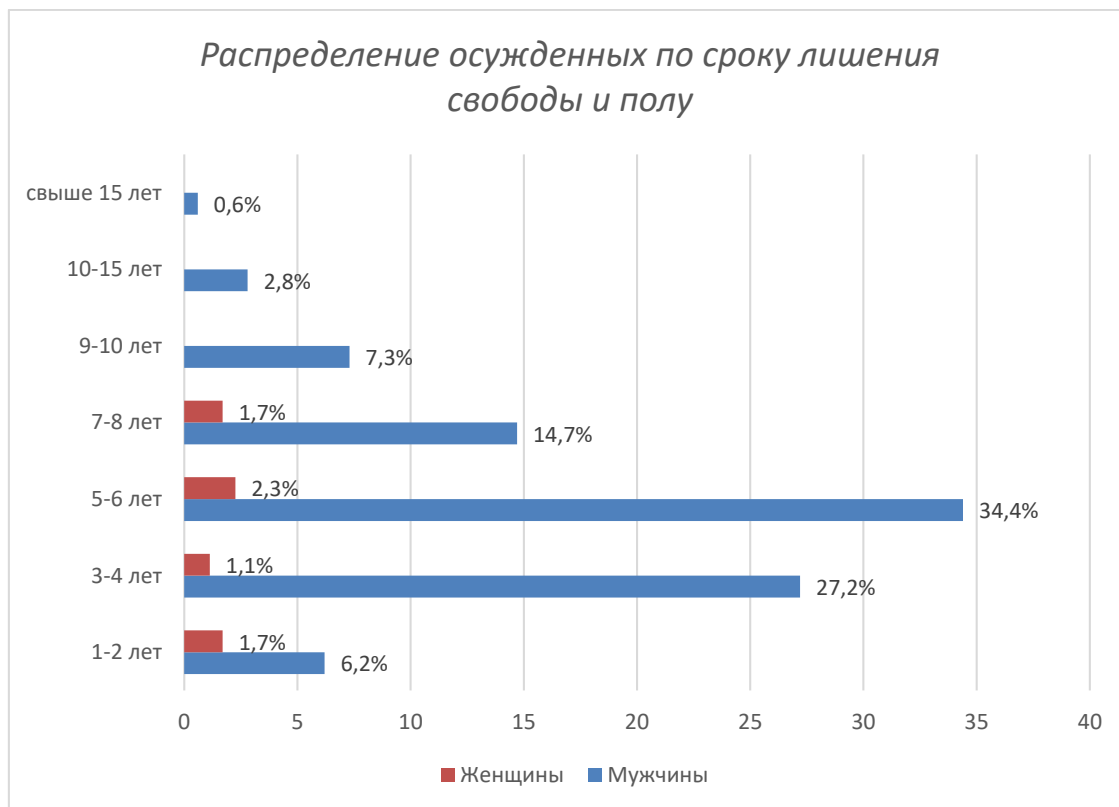

Рис. 3. Распределение осужденных по сроку лишения свободы и полу

Согласно ч.2 ст. 90 УК РК лицам, нуждающимся в лечении от алкоголизма и наркомании (токсикомании), либо в лечении психических расстройств назначается амбулаторное принудительное наблюдение и лечение у психиатра. Согласно переписи 20,5% назначено амбулаторное принудительное наблюдение и лечение у психиатра[7].

Уголовно-исполнительная характеристика осужденного включает в себя такие показатели как отбытый срок наказания, применение мер взыскания и поощрения, трудоустройство, условия отбывания наказания, имеющаяся степень поведения.

Характеристика поведения осужденного представляет для исследователей несомненный интерес, одним из параметров ее изучения является практика применения поощрений и взысканий. Анализ личных дел осужденных показал, что в отношении 63,8% осужденных меры взыскания не применялись. В отношении 36,2% было применено 134 взыскания. С учетом дисциплинарной практики с момента содержания лиц под стражей. 96,6% осужденных имеют 772 поощрения, у оставшихся 3,4% осужденных поощрений не имеют.

Исследование показало что у 29,4% осужденных неотбытый срок составляет менее 1 года, 31,1% - от 1 до 2 лет, 19,8% - от 2 до 3 лет, 14,1% - от 3 до 5 лет и 5,6% - от 5 до 7 лет.

Из общего числа осужденных 86,4% трудоспособны, 13,6% не трудоспособны. Следует обратить внимание на то, что уровень трудоустроенности выглядит следующим образом: 74% осужденных трудоустроены и трудоспособны; 5,7%

осужденных трудоустроены, но нетрудоспособны; 12,4% осужденных нетрудоустроены, но трудоспособны и 7,9% осужденных нетрудоустроены и нетрудоспособны (рис.4.). Исходя из этих показателей можно сделать вывод о том, что подобного вида учреждения наиболее эффективны в вопросах обеспечения трудом осужденных.

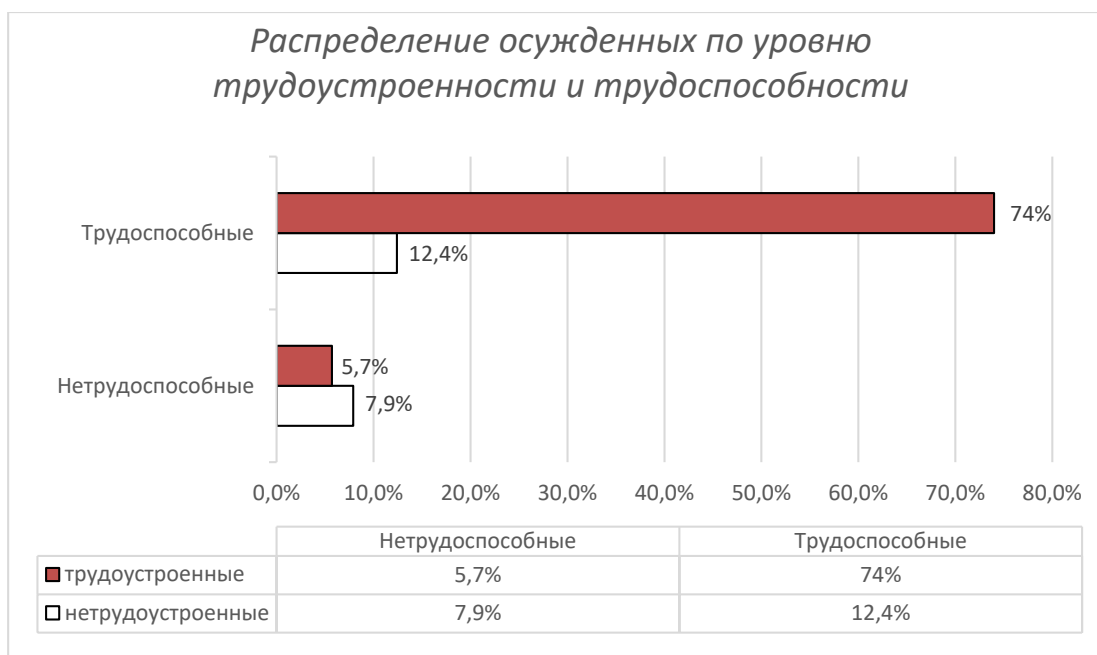

Рис. 4. *Распределение осужденных по уровню трудоустроенности и трудоспособности*

При проведении исследования, не обошли мы внимание и вопрос наличия оценок поведения осужденных.

Новой редакцией УИК РК введен самостоятельный институт оценки поведения осужденного путем определения ее степени, с целью индивидуализации исполнения наказания[6].

Оценка поведения осужденного с целью определения ее степени осуществляется со дня прибытия осужденного в учреждение.

Из числа изучавшегося нами контингента у 51,6% осужденных степень поведения не определена, 19,2% имеют 1-ю положительную, 10,7% - 2-ю положительную и 10,7% - 3-ю положительную степени поведения. В общей сложности 15,9% осужденных имеют отрицательные степени поведения, из них 1,7% имеют 1-ю отрицательную, 1,2% - 2-ю отрицательную и 10,7% - 3-ю отрицательную степени поведения. Степень поведения влияет на условия отбывания наказания (рис.5.).

Рис. 5. Распределение осужденных по степени поведения

По результатам исследования установлено, что 11,5% осужденных отбывают наказание в строгих условиях, 20,4% в облегченных и 68,1% в обычных условиях отбывания наказания.

Исследование показало, что среди осужденных сохраняется высокий удельный вес лиц, не занимавшихся на момент совершения преступления социально-полезной деятельностью (80,8%) и ранее судимых (61,6%).

Заключение. В целом проведенное по социально-демографическим, уголовно-исполнительным и уголовно-правовым характеризующим критериям исследование, позволило нам сформировать портрет осужденного, отбывающего наказание в учреждении минимальной безопасности № 40 ДУИС по Костанайской области.

На основе полученных официальных статистических данных портрет осужденного содержащегося в исследуемом учреждении характеризуется следующим образом.

Это гражданин Республики Казахстан, в возрасте 37 лет, родившийся в Костанайской области и проживавший в городской местности, не состоящий в браке, имеющий среднее образование, ранее не судимый, на момент совершения преступления без определенных занятий, трудоспособный, с временно неустановленной администрацией учреждения степенью поведения, работающий за пределами учреждения УИС, имеющий непогашенный иск, содержащийся в обычных условиях отбывания наказания, имеющий 4 поощрения и не имеющий дисциплинарных взысканий, не состоящий на профилактическом учете у психолога.

Список использованных источников

1. Приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 13 января 2023 года №20 О внесении изменений в приказ Генерального Прокурора Республики Казахстан от 27 февраля 2018 года №29 "Об утверждении Правил ведения и использования специальных учетов лиц, совершивших уголовные правонарушения, привлекаемых к уголовной ответственности, лиц, привлеченных к уголовной ответственности за совершение уголовного правонарушения и дактилоскопического учета задержанных, содержащихся под стражей и осужденных лиц" //Интернет-ресурс: https://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=146761 датаобращениянапр.: 01.02.2023;

2. Селиверстов В.И. Специальная перепись как метод исследования личности осужденных // Вестник Самарского юридического института– 2018. – №4(30). – С. 62- 68.;

3. Об утверждении Комплексной стратегии социальной реабилитации граждан, освобожденных из мест лишения свободы и находящихся на учете службы пробации, в Республике

Казахстан на 2017-2019 годы // Указ Президента Республики Казахстан от 8 декабря 2016 года № 387 //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U1600000387> датаобращениянапр.: 01.02.2023;

4. Мухтабаева Р.К., Аужанов Р.Б., Хон Л.О., Эбдәлі А.А. Характеристика отдельных категорий осужденных, отбывающих наказание в виде лишения свободы в учреждениях уголовно-исполнительной системы Костанайской области: научно-практическое пособие. – Костанай: Костанайская академия МВД РК,2018. – 100с.;

5. Приказ Министра внутренних дел №447 от 18.06.2018 года «Об утверждении методики проведения социальных исследований количественного и качественного состава лиц, отбывающих уголовное наказание, и лиц, содержащихся под стражей в учреждениях смешанной безопасности»;

6. Уголовно-исполнительный кодекс Республики Казахстан от 5 июля 2014 года № 234-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.02.2023 г.) //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> датаобращениянапр.: 01.02.2023;

7. Уголовный кодекс Республики Казахстан от 3 июля 2014 года № 226-V ЗРК(с изменениями и дополнениями по состоянию на 01.02.2023 г.) //Интернет-ресурс: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/K1400000226> датаобращениянапр.: 01.02.2023.

Сведения об авторе

Танатаров Самат Магауинович – докторант Костанайской академии МВД Республики Казахстан им.Ш. Кабылбаева, майор полиции, магистр юридических наук.

Танатаров Самат Магауияұлы – Қазақстан Республикасы ІІМ Ш. Кабылбаев атындағы Қостанай академиясының докторанты, полиция майоры, заң ғылымдарының магистрі.

Samat Tanatarov – doctoral student of the Kostanay academy of the MIA of the Republic of Kazakhstan named after SH. Kabylbaev, major of the police, master of Law.

**«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ИМ М. ЕСБОЛАТОВ атындағы
АЛМАТЫ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЕҢБЕКТЕРІ»
ЖУРНАЛЫНДАҒЫ ЖАРИЯЛАНЫМДАРҒА ҚОЙЫЛАТЫН
ТАЛАПТАР**

«Қазақстан Республикасы ИМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналында жариялау үшін заңтану, құқық қорғау қызметі, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлығының өзекті мәселелері бойынша дайындалған қазақ, орыс және шет тілдеріндегі ғылыми мақалалар қабылданады.

Жариялауға ұсынылған мақалалардың қолжазбалары бұрын басқа басылымдарда жарияланбауы тиіс.

Мақала ғылыми жаңалықтың, теориялық және практикалық маңыздылықтың талаптарына сәйкес келуі керек, онда автордың ғылыми зерттеулерінің, эксперименттік немесе аналитикалық қызметінің өзіндік тұжырымдары мен аралық және түпкілікті нәтижелері көрсетілуі керек. Мақала бірлескен авторлықта дайындалуы мүмкін (үш автордан артық емес).

Мақала бір данада (электрондық және қағазда басып шығарылған түрде) ұсынылады. Мақаланың басып шығарылған нұсқасына автор (авторлар) қол қоюы тиіс. Қабылданатын материалдарға қойылатын талаптар келесідей: мақала Word редакторында терілуі тиіс, парақ форматы – А4, қаріп Times New Roman (Kz Times New Roman), шрифт өлшемі – 14, абзац жол – 1 см, мәтін ені бойынша және беттерді нөмірлемей тураланады, жоларалық интервал бір, жиегі (жоғарғы, төменгі, сол, оң) – 2 см, мақала көлемі 8-ден 12 бетке дейін.

Мақалаға қоса беріледі:

1. Авторлар туралы мәліметтер: автордың аты-жөні, тегі, жұмыс орны, лауазымы, атағы, ғылыми дәрежесі орыс, ағылшын және қазақ тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде). Байланыс телефонының нөмірі.

2. ЭОЖ индексі (эмбебап ондық жіктеу).

3. ҒТАМР (Ғылыми-техникалық ақпараттың мемлекетаралық рубрикаторы «ҒЫЛЫМИ-ТЕХНИКАЛЫҚ АҚПАРАТТЫҢ МЕМЛЕКЕТАРАЛЫҚ РУБРИКАТОРЫ ҚҰРЫЛЫМЫ, ПАЙДАЛАНУ ЖӘНЕ ЖҮРГІЗУ ЕРЕЖЕЛЕРІ» 7.77-98 Мемлекеттік стандартқа сәйкес қойылады).

4. Мақала атауы қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

5. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде) зерттеудің негізгі нәтижелері жазылған аннотация (түйіндеме). Аннотация мәтіні 7-8 сөйлемнен кем болмауы тиіс.

6. Түйінді сөздер қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде (6-7 сөз) (шетелдік авторлар үшін орыс және ағылшын тілдерінде).

7. Ғылым докторы, кандидаты немесе PhD докторы қол қойған, жұмыс орны бойынша мөрмен расталған 2 сын-пікір (ішкі және сыртқы).

8. Бөлімше бастығының қолы қойылған, мөрмен расталған ғылыми мақаланы жариялауға ұсыным беру туралы бөлімше отырысы хаттамасынан үзінді (құқық қорғау органдарының ведомстволық жоғары оқу орындарында жұмыс істейтін авторлар үшін).

Мақаланы дайындау кезінде пайдаланылған дереккөздердің тізімі мақаланың соңында орналастырылады. Дереккөздер мақаладағы сілтемелердің кезектілігі тәртібімен көрсетіледі. Мақала мәтініндегі сілтеме нөмірі шаршы жақшада ресімделеді, мысалы: [1, 7 б]. Пайдаланылған әдебиеттер тізімі «Библиографиялық жазба. Библиографиялық сипаттама. Құрастырудың жалпы талаптары мен ережелері» 7.1-2003

Мемлекеттік стандартымен рәсімделеді. Интернет-ресурстарға сілтемелерде автор, мәтіннің атауы, дереккөз, материалдың толық электрондық мекенжайы, оның ашылған күні көрсетіледі.

Мақалада «Қазақстан Республикасы ПМ Алматы академиясының ғылыми еңбектері» журналының алдыңғы шығарылымындағы кемінде бір мақалаға сілтеме, сондай-ақ кемінде шет тіліндегі 2 дереккөзіне сілтеме болуы тиіс.

Суреттер (графиктер, схемалар, диаграммалар) компьютерде орындалуы керек.

Жариялануға ұсынылған барлық мақалалар редакциялық алқа мүшелерінің немесе тәуелсіз сарапшылардың міндетті түрде рецензиялауынан, сондай-ақ плагиатқа тексеруден өтеді.

Ресімделуі мен мазмұны көрсетілген талаптарға сәйкес келмейтін мақалалар жариялауға жіберілмейді. Редакция сондай-ақ журнал тақырыбына қатысы жоқ материалдарды қабылдамауға құқылы. Редакциямен қайтарылған материалдар талқылауға жатпайды.

Қолжазбалар авторларға қайтарылмайды. Жарияланған материалдар бойынша қаламақы төленбейді. Мақаланың мазмұнына автор (авторлар) жауапты.

Журнал редакциясының алдын ала жазбаша келісімінсіз ресми сайтта жарияланған немесе орналастырылған материалдарды қайта басуға, орналастыруға немесе таратуға жол берілмейді. Редакцияның жариялауға берілген және редакция өндеген материалдарды пайдалануға айрықша құқықтарын бұзу заң бойынша қудаланады.

Пайдаланылған дереккөздерді ресімдеу үлгісі:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис...заңғыл.канд., – Қарағанды, 2006. – 141 б.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... заңғыл. канд., – Бішкек, 2014. – 24 б.

Интернет көзі:

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы істері және гендерлік саясат жөніндегі Ұлттық комиссия туралы Қазақстан Республикасы Президентінің 2006 жылғы 1 ақпандағы №56 Жарлығы // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-po-delam-zhenshchin> мысалы, өтініш беру күні: 13.09.2012.

Журналдағы мақала:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – Б. 41- 43.

Конференция материалдарындағы мақала:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: халықар. ғыл.-тәжіриб. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – Б. 284-287.

Шет тіліндегі дереккөз:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Дәрістер курсы:

Российская правовая политика: Дәрістер курсы/ ред. М.И. Матузоважәне А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 б.

Сөздік:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-ібас., қос. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 б.

Оқулық:

Криминология: оқулық: / жалпы ред. А.И. Долгова. – 4-ші басылым., өңдеужәнеқосымша. – М.: Норма: Ақпар. – М, 2010. – 1008 б.

Оқу құралы:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: оқу құралы. – Ижевск: Ақпар.Ресей ИМ, 2003. – 77 б.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Заңгер, 2002. –266 б.

Газет:

«Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» 2012 жылғы 6 қаңтардағы №527-IV Қазақстан Республикасының Заңы // Казахстанская правда. – 2012. – 17 қаңтар. – №19-20(26838-26839).

Мекен-жайымыз: 050060,

Алматы қ., Өтепов көш., 29

e-mail: gylymi_bolim@mail.kz

Қазақстан Республикасы ИМ Мақан Есболатов атындағы ҒЗжРБЖҰБ

тел: (8-727) 3378086

ТРЕБОВАНИЯ К ПУБЛИКАЦИЯМ В ЖУРНАЛЕ «УЧЕННЫЕ ТРУДЫ АЛМАТИНСКОЙ АКАДЕМИИ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН имени М. ЕСБУЛАТОВА»

Для публикации в журнале «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан» принимаются научные статьи на казахском, русском и иностранных языках, подготовленные по актуальным проблемам юриспруденции, правоохранительной деятельности, профессиональной подготовки сотрудников правоохранительных органов.

Представленные для публикации рукописи статей не должны быть ранее опубликованы в других изданиях.

Статья должна соответствовать требованиям научной новизны, теоретической и практической значимости, в которой должны быть изложены собственные выводы и промежуточные или окончательные результаты научного исследования, экспериментальной или аналитической деятельности автора. Статья может быть подготовлена в соавторстве (не более трех авторов).

Статья представляется в одном экземпляре (электронном и распечатанном виде). Распечатанный вариант статьи должен быть подписан автором (авторами). Требования к принимаемым материалам следующие: статью следует набрать в редакторе Word, формат листа – А4, шрифт TimesNewRoman (KZ TimesNewRoman), размер шрифта – 14, абзацный отступ – 1 см, текст выровнен по ширине и без нумерации страниц, межстрочный интервал одинарный, поля (верхнее, нижнее, левое, правое) – 2 см, объем статьи от 8 до 12 страниц.

К статье прилагаются:

1. Сведения об авторах: инициалы, фамилия автора, место работы, должность, звание, ученая степень на русском, английском и казахском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Номер контактного телефона.

2. Индекс УДК (Универсальная десятичная классификация).

3. МРНТИ (Межгосударственный рубрикатор научно-технической информации выставляется в соответствии с ГОСТ 7.77-98 «МЕЖГОСУДАРСТВЕННЫЙ РУБРИКАТОР НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОЙ ИНФОРМАЦИИ СТРУКТУРА, ПРАВИЛА ИСПОЛЬЗОВАНИЯ И ВЕДЕНИЯ»).

4. Название статьи на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

5. Аннотация (резюме) с изложением основных результатов исследования на казахском, русском и английском языках (для зарубежных авторов на русском и английском языках). Текст аннотации должен быть не менее 7-8 предложений.

6. Ключевые слова на казахском, русском и английском языках (6-7 слов) (для зарубежных авторов на русском и английском языках).

7. 2 рецензии (внутренняя и внешняя), подписанные доктором, кандидатом наук или доктором PhD, заверенные печатью по месту работы.

8. Выписка из протокола заседания подразделения о рекомендации к публикации научной статьи с подписью начальника подразделения, заверенная печатью (для авторов, работающих в ведомственных ВУЗах правоохранительных органов).

Список использованных при подготовке статьи источников располагается в конце статьи. Источники указываются в порядке очередности ссылок на них в статье. Номер ссылки в тексте статьи оформляется в квадратных скобках, например: [1, с. 7]. Список использованных источников оформляется в соответствии с ГОСТ 7.1-2003 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила со-

ставления». При ссылках на Интернет-ресурсы указывается автор, название текста, источник, полный электронный адрес материала, с указанием даты его открытия.

Статья должна содержать ссылку не менее чем на одну статью в предыдущих выпусках журнала «Ученые труды Алматинской академии МВД Республики Казахстан», а также ссылки не менее чем на 2 источника на иностранном языке.

Иллюстрации (графики, схемы, диаграммы) должны быть выполнены на компьютере.

Все представленные для публикации статьи проходят обязательное слепое рецензирование членами редакционной коллегии или независимыми экспертами, а также проверку на плагиат.

Статьи, оформление и содержание которых не соответствует указанным требованиям, к публикации не допускаются. Редакция также вправе отклонить не относящиеся к тематике журнала материалы. Редакция не вступает в дискуссию с авторами отклоненных материалов.

Рукописи авторам не возвращаются. Гонорар по опубликованным материалам не выплачивается. Ответственность за содержание статьи несет автор (авторы).

Перепечатка, размещение или распространение опубликованных или размещенных на официальном сайте материалов без предварительного письменного согласия редакции журнала не допускается. Нарушение исключительных прав редакции на использование переданных для публикации и обработанных редакцией материалов преследуется по закону.

Образец оформления использованных источников:

Диссертация:

Жумабаев Е.Ж. Уголовно-правовая политика Республики Казахстан в сфере защиты прав человека: дис... канд. юрид. наук. – Караганда, 2006. – 141 с.

Автореферат:

Абжапарова Ч.М. Применение принудительных мер воспитательного воздействия к несовершеннолетним: автореф. ... канд. юрид. наук. – Бишкек, 2014. – 24 с.

Интернет-источник:

Указ Президента Республики Казахстан от 1 февраля 2006 года №56 «О Национальной комиссии по делам семьи и гендерной политике при Президенте» Республики Казахстан // Интернет-ресурс: <http://akorda.kz/ru/category/komissiya-podelam-zhenshchin> дата обращения напр.: 13.09.2012.

Статья в журнале:

Ахметов А.А. О состоянии разработанности терминологического аппарата в сфере предупреждения преступности несовершеннолетних // Правовая реформа в Казахстане. – 2012. – №4(60). – С. 41- 43.

Статья в материалах конференции:

Ахметов А.А. Роль и место предупреждения преступности несовершеннолетних в системе общего предупреждения преступности // Вхождение Казахстана в мировое сообщество: поиск перспективных путей развития в условиях всеобщей глобализации и модернизации: матер. междунар. науч.-практ. конф. – Алматы: АГТУ, 2012. – С. 284-287.

Источник на иностранном языке:

John Bowlby, Attachment and Loss: Attachment. – NY: Basic Books, 1993. – 329 p.

Курс лекций:

Российская правовая политика: Курс лекций / под ред. М.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Норма, 2003. – 528 с.

Словарь:

Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. – 4-е изд., доп. – М.: ООО «А ТЕМП», 2006. – 944 с.

Учебник:

Криминология: учебник: / под общ.ред. А.И. Долговой. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Норма: Инфа-М, 2010. – 1008 с.

Учебное пособие:

Идрисова С.Ф., Дусяцкая Л.М. Уголовно-правовые и криминологические аспекты предупреждения преступности несовершеннолетних: учебное пособие. – Ижевск: ИФ-НА МВД России, 2003. – 77 с.

Монография:

Жетписбаев Б.А., Айтбаева А.К. Концептуально-теоретические проблемы девиантного поведения и правовой социализации несовершеннолетних в Республике Казахстан. – Алматы: Юрист, 2002. – 266 с.

Газета:

Закон Республики Казахстан от 6 января 2012 года №527-IV «О национальной безопасности Республики Казахстан» // Казахстанская правда. – 2012. – 17 января. – №19-20(26838-26839).

Адрес: 050060,
г. Алматы, ул. Утепова, 29
ООНИиРИР Алматинской академии МВД Республики Казахстан им. М.
Есбулатова
е-mail: gylymi_bolim@mail.kz
тел: (8-727) 3378086